

ÖZET

Türk Halk bilmecelerinin “**Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri**” adlı bu çalışmamız şu ana bölümlerden oluşmaktadır: Giriş, Yapısal Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri, Dil Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri, Üslup Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri, Sonuç, Sözlük.

“**Giriş**” bölümünde bilmece teriminin yapısı, tanımı ve kullanım süreci üzerinde duruldu. Bilmecelerin hayat bulduğu zemin ve şekil bulmasında etkin olan unsurlar tartışıldı. Özellikle bilmecelerin sözelliğine ve sözelliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan ara türlere dikkat çekildi. Ayrıca bilmecelerin tasnif sorunu etraflıca değerlendirildi ve tasnifte göz önünde bulundurulması gereken noktalar belirtildi.

“**Yapısal Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri**” bölümünde, bilmecelerin manzum ve mensur oluşu, kalıp kullanımları ve söz dizimsel özellikleri işlendi. Manzum ve mensur olup olmama noktasındaki mevcut görüşler tartışıldı ve bu konuda öne çıkarılması gerekenin, bilmecelerin şiirselliği olduğu vurgulandı.

Bilmeceler kalıp kullanımları bakımından değerlendirildi. Giriş kalıpları, bitiş kalıpları ve bilmeceyi içine alan kalıplar olmak üzere üç tür bilmece kalıbı tespit edildi. Bu kalıplar alt başlıklarda detaylandırılıp çok sayıda örnekle desteklendi.

Bilmecelerin genel söz dizimsel özellikleri tartışıldı. Kısaltmanın bilmecelerin temel karakteristiği olduğu saptandı. Öncelikle, bilmecelerde geçen kelime grupları tüm çeşitleriyle detaylandırıldı. Daha sonra, bilmeceler genel kuruluş özelliklerine göre sınıflandırıldı. Bu bakımdan bilmeceler, “Cümle Şeklindeki Bilmeceler”, “Kelime Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler” ve “Söz Dizimsel Yapısı Karmaşık Bilmeceler” olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirildi. Cümle şeklindeki bilmecelerin tek ve sıralı cümleler olmak üzere özellikle iki grupta yoğunlaştığı görüldü. Bunun yanında girişik cümle türleri ile karma cümlelerin de kullanıldığı tespit edildi. Sıralı cümleler, öne çıkan ortak değerlerine göre farklı başlıklar altında örneklendirildi. Bu grupta özellikle ortak özneli sıralı cümlelerin yaygın kullanımına dikkat çekildi. Girişik cümlelerin ki’li, şartlı ve fiilimsili olmak üzere üç türünün kullanıldığı saptandı. Bu cümleler ayrı ayrı örneklendirildi. Yine bilmecelerin büyük bir kısmının kelime grubu kuruluşunda olduğu tespit edildi. Bu kuruluşlar sınıflandırılıp örneklendirildi. Söz

dizimsel yapısı karmaşık bilmeceler değerlendirildi ve karmaşıklığın hangi sebeplerden kaynaklandığına dikkat çekildi.

“Dil Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri” bölümünde bilmecelerin söz varlığı ana çizgileri ile değerlendirildi. Bu bağlamda özel adlar, renk adları, sayısal değerler, ölçü birimleri, ses değerli sözcükler, eski unsurlar, kaba ifadeler, küçültme ve sevimlileştirme ifadeleri ve ağız özellikleri ayrı ayrı işlendi.

Özel adlardan yakıştırma/lakap olanların çoğunlukta olduğu gözlemlendi. Bunun yanında coğrafi adlar, tarihi şahıs adları, millet adları ve dil adlarının da kullanıldığı saptandı. Renk adlarının kullanım sıklığı, bir tablo üzerinde gösterildi. Buna göre en çok kullanılan renklerin sırasıyla kara, ak, kırmızı ve bunların türevleri olduğu belirlendi. Zıt renkler olan ak ve karanın öne çıkmasına dikkat çekildi. Ve bu durumun bilmecelerdeki tezat olgusuyla ilişkisine işaret edildi. Bilmecelerde kullanılan sayısal değerler, varlıkların gerçek niceliklerini belirtenler ve çokluktan kinaye olarak kullanılanlar olmak üzere iki grupta değerlendirildi. Genellikle sayıların çokluktan kinaye olarak kullanıldığı saptandı. Bilmecelerde geçen ölçü birimleri belirlendi. Okka, arşın gibi eski ölçü birimleri ile sele, omuz gibi halk ölçü birimlerinin kullanımının öne çıktığı görüldü. Ses değerli sözcükler belirlendi ve bunların halk bilmecelerinin söz varlığı içindeki yerine dikkat çekildi. Bilmecelerde görülen eski unsurlar bir araya getirildi. Bunların nicelik olarak çok olmamakla beraber bilmecelerin söz varlığını renklendirdiği saptandı. Ayrıca bu unsurların yoğun olduğu bilmecelerin daha çok söyleyeni belli (muamma, lugaz vb.) eserlerden dönüşme olduğuna dikkat çekildi. Bilmecelerde geçen kaba ifadeler değerlendirildi. Yoğun olarak kullanıldığı gözlenen bu ifadelerin bilmece dilinin doğallığı ve halkın mizah anlayışı ile ilişkisine işaret edildi. Bilmece dilinde görülen küçültme ve sevimlileştirme ifadeleri bir araya getirildi. Bu ifadelerin sanıldığı kadar yoğun kullanılmadığı belirlendi. Yine bilmece dilinde görülen ağız özellikleri sözcük ve ses düzeyine işlendi. Her iki düzeyde de ağızların bilmece dilinde yoğun etkisinin olduğu ortaya kondu.

“Üslup Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri” bölümünde öncelikle üslup kavramı tartışıldı. Daha sonra halk bilmecelerinin anlatıcı ve anlatım özellikleri üzerinde duruldu. Bu konuda bilmecelerde anlatıcı olarak “ben”in öne çıktığı belirlendi. Anlatım tekniği olarak ise betimlemeli ve öykülemeli anlatımın ağırlıklı

olduğu ortaya konu. Ayrıca imge-imaj kavramları tartışıldı, halk bilmecelerinin imgesel anlatımının genel özellikleri belirlendi. Halk bilmecelerinde kullanılan imgesel unsurlar ve edebi sanatlar detaylı bir biçimde işlendi. Edebi sanatlardan benzetme, eğretilme, nitelik aktarması, olağan dışılık ve ses tekrarlarının yoğun olarak kullanıldığı tespit edildi.

“**Sonuç**” bölümünde elde edilen sonuçlar açıklandı. “**Sözlük**” bölümünde ise bilmecelerin metin ve cevaplarında geçen, anlaşılması güç kelimelerin anlamları verildi. Bu kelimelerin de daha çok ağızlara özgü kullanımlar olduğu belirlendi.

SUMMARY

This study, entitled as “Structural, Linguistic and Stylistic Features of Turkish Folk Riddles” consists of these main points: Introduction, Structural Features of Turkish Folk Riddles, Linguistic Features of Turkish Folk Riddles, Stylistic Features of Turkish Folk Riddles, Conclusion and Glossary.

Structure, definition and usage of riddles were emphasized in the “Introduction” chapter. Furthermore, it was discussed on what basis riddles were created and what factors gave them their shape. Especially, the dialect and the consequentially created intersections were underlined. Moreover, all difficulties that occurred when classifying riddles were emphasized in consideration of relevant features.

In the chapter, “Structural Features of Turkish Folk Riddles”, special features such as the writing style rhyme or prose, if there were any defined patterns or not, and syntactic features were studied. Opinions on those writing styles were discussed, and it came out that those riddles which do not show any particular pattern had poetic background.

According to their particular pattern, riddles were divided into three groups: introductory pattern, ending pattern and patterns bearing the riddle in it. Examples are given below.

Syntactic features were discussed, and it came out that the basic characteristics are abbreviations. Firstly, various word groups in riddles were detailed with all types of possible variations and classified referring to their general constructive features. Thus, three main titles occurred: “Riddles in form of sentences”, “Riddles in form of word groups” and “Riddles with a mixed syntactic structure”. There are two groups of “Riddles in form of sentences”: single sentences and compound sentences, and it was shown that complex and mixture sentences are used as well. Because of their common outstanding features, compound sentences are defined under different titles. The use of the same object in common compound sentences was impressed. It was found out that complex sentences were expressed by conjunctions, conditional or gerund, and all of them were exemplified. Moreover, it was interesting that most of the riddles had the

word construction which is classified, and examples are given below. Riddles with the mixed syntax structure and their origin were studied.

In the chapter, “Linguistic Features of Turkish Folk Riddles”, linguistic features as well as their main forms were studied. In this context, proper nouns, colours, numbers, measurements, voiced words, outmoded and colloquial expressions, diminutions and special dialects were individually specified.

Nicknames were mostly found in proper nouns. In addition, it was determined that geographical nouns, historic figures, names of ethnic groups and specific language nouns are also used. How often colours appear in riddles is shown on a table. This table shows that the colours black, white, red and their contrast tones are used mostly. The most popular are the contrast colours black and white and it was pointed out what contrast they emphasize in riddles. The usages of numbers are divided in two groups: “Numbers indicating real qualities” and “numbers indicating plurals”. It was found out that the second group is mainly used in riddles. Different measurements were studied and it was noticed that the usage of old measurements such as “okka” (old Turkish kg, 1285 grams), yard and old folk measurements like “omuz” (shoulder) was remarkable. Voiced words and their appearance and role in riddles were studied and emphasized. After outmoded expressions were studied it was clear that they are not often used in riddles, but boost riddles. Riddles with those expressions have their origin in their tellers (mystery, lugaz etc.). Colloquial expressions are the basis for riddles, showing the people’s sense of humor. Diminutions in riddles are not commonly used. Dialects are popular in riddles.

In the chapter, “Stylistic Features of Turkish Folk Riddles”, firstly the concept of style was discussed and then narrations and descriptions in riddles were studied. The word “I” draws attention to the “narrator”. It was shown that narrations and descriptions are the most popular narration techniques. The concept of depict-images and general features of depictive narrations as well as metaphors in riddles were specified. Comparisons, explanations, quality descriptions, rarity and sound repetitions are often seen in riddles.

The chapters “Conclusion” and “Glossary” contain explanations of all the results obtained and explanations of all difficult words used in this study. Words which are difficult to understand were those which were mainly used in dialects.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: .....

Üye: .....

Üye: .....

Üye: .....

Üye: .....

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tez konusu tespiti, lisans üstü çalışmalarının en sıkıntılı aşamalarından biridir. Bu aşamada, uzun süre uygun bir konu bulmak için araştırmalar yaptım. Sonuçta hocamın tavsiyesi üzerine Türk halk bilmecelerine yöneldim. Taramalarım sonucunda, bu konuyla ilgili çok sayıda yayın olmasına rağmen, bilmecelerin yapı, dil ve üslup özellikleri üzerine ciddi bir araştırmanın olmadığını tespit ettim.

Yine, araştırmacıların Türk halk bilmeceleriyle ilgili çalışmaların daha çok derleme seviyesinde kaldığını, yapı dil ve üslup özelliklerini konu alan kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığını belirten ifadeleri (bk. Öztürk 1985: 296; Sakaoğlu 1995: 491-499) ve böyle bir çalışmanın yapılması gerektiğine dikkat çeken “*Umudumuz odur ki, bu kitapta bir araya getirdiğimiz binlerce bilmecedeki dil zenginliği, şiirsel imajların yeniliği ve güzelliği, biçim çeşitliği bizim seçkinlerin dikkatini çekecektir*” (Başgöz-Tietze 1999: XIII) vb. tespitler de bana “Türk Halk¹ Bilmecelerinin Yapı Dil ve Üslup Özellikleri” konusunda bir çalışma yapmanın gerekli olduğu inancını verdi.

Araştırmamıza, öncelikle başlığımızı oluşturan “Yapı, Dil ve Üslup” kavramlarının sınırlarını belirleyecek ve çalışmamıza zemin oluşturacak bilgileri bir araya getirmeyle başladık. Daha sonra Türk halk bilmeceleri üzerine yapılmış derlemeleri taradık ve en geniş malzemeyi sunan *Türk Halkının Bilmeceleri (Başgöz-Tietze 1999)* eserini temel kaynak olarak seçtik.

Üzerinde çalıştığımız kaynak eseri ilk önce bilgisayar ortamına aktardık. Daha sonra baştan sona, 1110 madde başıyla verilen bilmeceleri, binlerce çeşitlemesiyle birlikte tek tek fişledik. Bilmecelerin çeşitlemelerini fişlerken Başgöz’ün,² üstte geçtiği için harf veya rakamla gösterdiği kısımları, bu kodlamaları esas alarak tamamladık. Bilmecce metinlerini, *Yol üstüne yoğurt dökülmüş. (ay ışığı / 134: 55a)*³ örneğinde olduğu

¹ *Halk bilmeceleri* terimindeki *halk* kelimesiyle anonim oluşu kast ediyoruz.

² Başgöz’ün “... bu Türkçe kitap tümünden benim işim oldu; bunda bulunacak kusurlarla Prof. Tietze’nin hiçbir ilgisi yoktur.” sözlerine dayanarak, çalışmamızda alıntı yaparken genelde Başgöz ismini andık.

³ Parantez içindeki ilk sayı bilmecenin alındığı sayfayı, ikinci sayı ise bilmecenin numarasını göstermektedir.

gibi, cevaplarıyla birlikte verdik. Çalışmanın kabarmaması için, kelime veya kelime grubu şeklindeki alıntıların ise, *Bağdat* (479: 598.18a), *arkasını duvara verip yatan* (125: 41.4) örneklerinde olduğu gibi, sadece hangi bilmecede geçtiğini belirttik. Alıntılarımızı yaparken Başgöz'ün yazım tercihlerini değiştirmedik. Sadece metindeki *latı (altı)*, *On eş (beş)*, *at (ak) öküz*, *bölgesi (gölgesi)*, *yül (yüz) elli* şeklindeki belirgin yazım hatalarını düzelttik.

Fişleme sonunda topladığımız malzemeleri tasnif ettik. Bazı başlıkların örnekleri neredeyse bir kitap hacmine ulaşırken, bazılarının bir iki taneyi geçmedi. Çok olan örnekleri sınırladık, az olanları ise aynen verdik. Bununla birlikte halk bilmecelerinin yapı, dil ve üslup özelliklerini yeterince yansıtması açısından orijinal örneklere elden geldiğince yer vermeğe özen gösterdik. Gerekteğinde diğer kaynaklardan da bilmece örneği aldık.

Tıpkı atasözleri, destanlar, türküler vb. diğer halk ürünleri gibi, dilin hazinelerinden olan bilmeceler üzerinde yaptığımız çalışmanın, bu türün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı inancındayız.

Konu seçimimden tezimi bitirmeme kadar çalışmamın her safhasında bana en iyi rehberliği yapan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Sadettin ÖZCELİK başta olmak üzere, sorularıma ilgiyle cevap veren bölüm hocalarımız Prof. Dr. Ensar ASLAN, Prof. Dr. Himmet UÇ, Yard. Doç. Dr. Münir ERTEN, Yard. Doç. Dr. Halil ÇEÇEN ve Yard. Doç. Dr. İdris KADIOĞLU'na teşekkür ederim.

Ayrıca, gerektiğinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Uzman Mümin TOPÇU, Okutman Mehmet Emin GÖNEN, Öğr. Gör. A. Basit SEZER, Ar. Gör. M. Emin ULUDAĞ'a ve çalışmamda emeği geçip de burada isimlerini sayamadığım herkese teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	XXIII
GİRİŞ	1
a. Bilmece Terimi	2
aa. Bilmece Teriminin Yapısı.....	2
ab. İlk Bilmece Örnekleri.....	2
ac. Bilmece Teriminin Diğer Lehçelerdeki Karşılıkları.....	3
ad. Bilmece Teriminin Ağızlardaki Karşılıkları.....	4
b. Bilmecenin Tanımı	6
c. Türk Halk Bilmecelerinin Oluşumunu Hazırlayan Sebepler	9
ca. İnsanoğlunun Gizeme Meyilli Oluşu / Merak Duygusu, Eğitime ve Eğlenme İhtiyacı.....	9
cb. Hayat ve Çevre Şartları.....	11
ç. Türk Halk Bilmecelerinin Şekil Bulmasında Etkili Olan Sebepler	14
ça. Sorucu ve Gösterim Ortamı.....	14
çb. Sözellik ve Sözlü Kültür.....	16
d. Türk Halk Bilmecelerinin Tasnifi Sorunu	43
1. YAPISAL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ ..	63
1.1. Manzum veya Mensur Oluşları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri	65
1.2. Kalıp Kullanımlar Bakımından Türk Halk Bilmeceleri	73
1.2.1. Giriş Kalıpları.....	76
1.2.1.1. İyelik Kalıbı.....	76
1.2.1.1.1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”.....	77
1.2.1.1.2. “Sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”.....	80
1.2.1.2. Bulunma Kalıbı.....	86
1.2.1.2.1. “İsim (+) altında, ardında, arasında, başında, dibinde, elinde, doruğunda, içinde, önünde, ucunda, üstünde vb (+) bilmecenin diğer kısmı”.....	87

1.2.1.2.2. “Sıfat tamlaması +DA (+) bilmecenin diğer kısmı”	90
1.2.1.2.3. “İsim +DA (+) bilmecenin diğer kısmı”	91
1.2.1.3. Ayrılma Kalıbı	92
1.2.1.3.1. “İsim + DAn (+) gelir (+) bilmecenin diğer kısmı”	92
1.2.1.3.2. “İsim + DAn (+) aldım (+) bilmecenin diğer kısmı”	96
1.2.1.4. Lugaz Kalıpları	97
1.2.1.4.1. ki’li Soru Kalıbı (Ol nedir ki)	97
1.2.1.4.2. Öyküleme Kalıbı (Bir acaip nesne gördüm)	102
1.2.1.5. Doldurma/Uyak Kalıpları	104
1.2.1.5.1. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olmayanlar	105
1.2.1.5.2. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olanlar	111
1.2.2. Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar	114
1.2.2.1. Olumsuzlama Kalıbı	115
1.2.2.2. Benzetme Kalıbı	119
1.2.2.3. Zıtlık Kalıbı	122
1.2.2.4. Şaşıрма Kalıbı	126
1.2.2.5. Mukayese Kalıbı	129
1.2.3. Bitiş Kalıpları (Tahrik Kalıpları)	130
1.2.3.1. Teşvik Kalıbı	131
1.2.3.2. Meydan Okuma Kalıbı	132
1.2.3.3. Tehdit/Beddua Kalıbı	132
1.2.3.4. Ceza Kalıbı	134
1.2.3.5. Hakaret Kalıbı	136
1.2.3.6. Küfür Kalıbı	137
1.2.4. Soru Düzeni	139
1.2.4.1. Düz Sorular	139
1.2.4.2. Ahenkli Sorular	141
1.3. Söz Dizimsel Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri	144
1.3.1. Bilmecelerin Kuruluşunda Yer Alan Kelime Grupları	144
1.3.1.1. İsim Tamlaması	145
1.3.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması	145

1.3.1.1.1.1. Tamlayan ve Tamlananı Tek Kelime Olanlar	145
1.3.1.1.1.2. Tamlayanı Kelime Grubu Olanlar.....	149
1.3.1.1.1.2.1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olanlar	149
1.3.1.1.1.2.2. Tamlayanı Unvan Grubu Olanlar.....	150
1.3.1.1.1.2.3. Tamlayanı Tekrar Grubu Olanlar.....	150
1.3.1.1.1.2.4. Tamlayanı İlgı Durumu Grubu Olanlar	150
1.3.1.1.1.2.5. Tamlayanı Sıfat-fiil Grubu Olanlar.....	150
1.3.1.1.1.3. Tamlananı Kelime Grubu Olanlar.....	151
1.3.1.1.1.3.1. Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar	151
1.3.1.1.1.3.2 Tamlananı Bulunma Grubu Olanlar.....	151
1.3.1.1.1.3.3. Tamlananı Unvan Grubu Olanlar.....	152
1.3.1.1.1.3.4. Tamlananı Sıfat-fiil Grubu Olanlar.....	152
1.3.1.1.1.4. Tamlayan ve Tamlananı Kelime Grubu Olanlar.....	152
1.3.1.1.1.4.1. Tamlayan ve Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar	152
1.3.1.1.1.4.2. Tamlayanı Sıfat-fiil Grubu, Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar....	152
1.3.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması	152
1.3.1.1.2.1. Tamlayan ve Tamlananı Tek Kelime Olanlar.....	152
1.3.1.1.2.2. Tamlayanı Kelime Grubu Olanlar.....	156
1.3.1.1.2.2.1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olanlar	156
1.3.1.1.2.2.2. Tamlayanı Bağlama Grubu Olanlar	157
1.3.1.1.2.2.3. Tamlayanı Birleşik İsim Olanlar	157
1.3.1.1.2.2.4. Tamlayanı Birden Fazla Yakıştırma Kelimedden Oluşanlar.....	157
1.3.1.1.2.2.5. Diğerleri.....	157
1.3.1.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması	157
1.3.1.1.4. Takısız İsim Tamlaması	158
1.3.1.2. Sıfat Tamlaması.....	158
1.3.1.2.1. Sıfat Unsuru Tek Kelime Olanlar	158
1.3.1.2.1.1. Sıfat Unsuru Niteleme Sıfatı Olanlar	158
1.3.1.2.1.2. Sıfat Unsuru Belirtme Sıfatı Olanlar.....	162
1.3.1.2.2. Sıfat Unsuru Kelime Grubu Olanlar	163
1.3.1.2.2.1. Sıfat Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar	163

1.3.1.2.2.2. Sıfat Unsuru Tekrar Grubu Olanlar.....	164
1.3.1.2.2.3. Sıfat Unsuru İsnat Grubu Olanlar	165
1.3.1.2.2.4. Sıfat Unsuru Sıfat-fiil Grubu Olanlar.....	165
1.3.1.2.2.5. Sıfat Unsuru Sayı Grubu Olanlar	166
1.3.1.2.2.6. Sıfat Unsuru Edat Grubu Olanlar	166
1.3.1.2.2.7. Sıfat Unsuru İsim Tamlaması Olanlar	166
1.3.1.2.2.8. Sıfat Unsuru Aitlik Grubu Olanlar	166
1.3.1.2.2.9. Sıfat Unsuru Diğer Kelime Gruplarından Oluşanlar	167
1.3.1.2.3. İsim Unsuru Kelime Grubu Olanlar	167
1.3.1.2.3.1. İsim Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar	167
1.3.1.2.3.2. İsim Unsuru İsim Tamlaması Olanlar	168
1.3.1.2.3.3. İsim Unsuru Tekrar Grubu Olanlar	168
1.3.1.2.3.4. İsim Unsuru Unvan Grubu Olanlar	168
1.3.1.2.4. Hem Sıfat Unsuru Hem de İsim Unsuru Kelime Grubu Olanlar	168
1.3.1.3. Tekrar Grubu	169
1.3.1.3.1. Anlamlı Kelimelerin Aynen Tekrarından Oluşanlar.....	169
1.3.1.3.2. Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşanlar.....	171
1.3.1.3.3. Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşanlar.....	171
1.3.1.3.4. Biri Anlamlı Biri Anlamsız Kelimelerden Oluşanlar	171
1.3.1.3.5. Tek Başlarına Anlamları Olmayan Kelimelerden Oluşanlar.....	171
1.3.1.3.6. İlaveli Kelimelerden Oluşanlar	172
1.3.1.4. Bağlama Grubu.....	172
Bazen...bazen	172
Bir ... bir	173
... De	173
Gah ... Gah	173
Hem ...hem	173
... ile	173
İster...ister	173
Kimi...kimi...kimi.....	173
Ne...ne.....	174

... olsun ... olsun	174
... u/ü	174
... ve	174
... veya.....	174
... ya	174
ya ... ya	175
... yahut	175
1.3.1.5. Edat Grubu.....	175
... aşağı	175
... bile.....	175
... boyunca.....	175
... den beri	175
... den gayrı	175
... den önce	175
... den sonra	175
... diye	175
... e dek	175
... e doğru	175
... e karşı	176
... e yakın	176
... gibi.....	176
... halde	176
... için	176
... ile.....	176
... kadar/... e kadar	177
... kimi.....	177
... sıra.....	177
... üzre.....	177
... yüzünden	177
1.3.1.6. Sayı Grubu	177
1.3.1.7. Ünlem Grubu	178

1.3.1.8. Unvan Grubu	179
1.3.1.9. Birleşik Fiiller.....	180
1.3.1.9.1. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	180
1.3.1.9.2. İsim +Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller.....	181
İsim + et- Yardımcı Fiili	181
İsim + eyle- Yardımcı Fiili.....	182
İsim + ol- Yardımcı Fiili.....	182
İsim + kıl- Yardımcı Fiili	183
1.3.1.9.3. Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiller.....	183
Fiil + (İp, °r, A,) + dur-, gel-, git-, kal-, koy-)	183
Fiil + (I) ver-.....	183
Fiil + (A) yaz-	183
1.3.1.10. Birleşik İsim Grubu	183
1.3.1.11. Sıfat-fiil Grubu	184
-An	184
-Dİk	186
-mAz.....	186
-mİş	186
-AcAk.....	186
1.3.1.12. Zarf-fiil Grubu.....	186
-(y)IncA.....	186
-(y)İp	187
-DİkçA	187
-mAdAn	188
-ken	188
-DI (kişi ekleri) + mI	189
-(y)ArAk.....	189
-(y)e.....	189
-Ar ... mAz.....	189
-AlI.....	189
-AndA.....	189

1.3.1.13. İsim-fiil Grubu.....	189
1.3.1.14. Kısaltma Grupları.....	190
1.3.1.14.1. İsnat Grubu.....	190
1.3.1.14.1.1. Her İki Unsuru Tek Kelime Olanlar.....	190
1.3.1.14.1.2. Unsurlarından Biri Kelime Grubu Olanlar.....	193
1.3.1.14.1.2.1. Birinci Unsuru Tekrar Grubu Olanlar.....	193
1.3.1.14.1.2.2. Birinci Unsuru İsim Tamlaması Olanlar.....	193
1.3.1.14.1.2.3. Birinci Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar.....	193
1.3.1.14.1.2.4. İkinci Unsuru Tekrar Grubu Olanlar.....	193
1.3.1.14.1.2.5. İkinci Unsuru İsim Tamlaması Olanlar.....	193
1.3.1.14.1.2.6. İkinci Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar.....	194
1.3.1.14.1.2.7. İkinci Unsuru Ayrılma Grubu Olanlar.....	194
1.3.1.15. Bulunma Grubu.....	194
1.3.1.16. Ayrılma Grubu.....	195
1.3.1.17. Yönelme Grubu.....	195
1.3.1.18. İlgi Durumu Grubu.....	196
1.3.1.19. Diğer Kısaltma Grupları.....	196
1.3.1.19.1. Sıfat/İsim + İsim + II Şeklinde Kurulanlar.....	197
1.3.1.19.2. İsim+ayrılma eki +isim+yönelme eki Şeklinde Kurulanlar.....	198
1.3.1.19.3. İsim + İsim + A Şeklinde Kurulanlar.....	198
1.3.1.19.4. İsim+ (aşağı, yukarı, aşırı, içre, üstü) Şeklinde Kurulanlar.....	198
1.3.2. Kuruluşları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri.....	199
1.3.2.1. Cümle Şeklindeki Bilmeceler.....	203
1.3.2.1.1. Yapı ve Bağlılıklarına Göre Cümleler.....	203
1.3.2.1.1.1. Tek Cümleler.....	204
1.3.2.1.1.2. Sıralı Cümleler.....	214
1.3.2.1.1.2.1. Ortak Özneli Sıralı Cümleler.....	215
1.3.2.1.1.2.1.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar.....	216
1.3.2.1.1.2.1.2. Bağlantısı Hem Edatla Hem de İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar.....	224
1.3.2.1.1.2.2. Ortak Kip ve Konulu Sıralı Cümleler.....	226

1.3.2.1.1.2.2.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar	226
1.3.2.1.1.2.2.2. Bağlantısı Hem Edatla Hem de İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar	229
1.3.2.1.1.2.3. Ortak Konulu Sıralı Cümleler	230
1.3.2.1.1.2.3.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar	230
1.3.2.1.1.2.3.2. Bağlantısı Hem Edatla Hem de İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar	233
1.3.2.1.1.2.4. Ortak Yüklemlili Sıralı Cümleler	235
1.3.2.1.1.2.4.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar	236
1.3.2.1.1.3. Girişik Cümleler	238
1.3.2.1.1.3.1. Ki'li Girişik Cümleler	239
1.3.2.1.1.3.2. Fiilimsili Girişik Cümleler	242
1.3.2.1.1.3.3. Şartlı Girişik Cümleler	244
1.3.2.1.1.4. Karma Cümleler	246
1.3.2.1.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler	250
1.3.2.1.2.1. Fiil Cümleleri	251
1.3.2.1.2.2. İsim Cümleleri	253
1.3.2.1.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler	254
1.3.2.1.3.1. Düz (Kurallı) Cümleler	254
1.3.2.1.3.2. Devrik Cümleler	255
1.3.2.1.4. Anlamalarına Göre Cümleler	257
1.3.2.1.4.1. Olumlu Cümleler	257
1.3.2.1.4.2. Olumsuz Cümleler	258
1.3.2.1.4.3. Soru Cümleleri	259
1.3.2.2. Kelime Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	260
1.3.2.2.1. İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler	261
1.3.2.2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler	261
1.3.2.2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler	262
1.3.2.2.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler	263
1.3.2.2.1.4. Farklı İsim Tamlamalarından Oluşan Bilmeceler	263
1.3.2.2.2. Sıfat Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler	263

1.3.2.2.3. Bağlama Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	267
1.3.2.2.4. Tekrar Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler.....	268
1.3.2.2.5. Ünlem Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	268
1.3.2.2.6. Sıfat-fiil Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler.....	268
1.3.2.2.7. İsim-fiil Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	268
1.3.2.2.8. Kısaltma Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler.....	269
1.3.2.2.8.1. İsnat Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	269
1.3.2.2.8.2. Sıfat/İsim+İsim+II Kuruluşundaki Bilmeceler	272
1.3.2.2.8.3. Bulunma Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	275
1.3.2.2.8.4. Ayrılma Grubu Kuruluşunda Bilmeceler.....	283
1.3.2.2.8.5. Yönelme Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler	284
1.3.2.2.8.6. Diğer Kısalma Gruplarından Oluşan Bilmeceler.....	284
1.3.2.2.9. Farklı Kelime Gruplarından Oluşan Bilmeceler	284
1.3.2.2.10. Doldurma ve Kelime Gruplarından Oluşan Bilmeceler.....	288
1.3.2.3. Söz Dizimsel Yapısı Karmaşık Bilmeceler	289
2. DİL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ	300
2.1. Halk Bilmecelerinin Sözvarlığına Genel Bir Bakış.....	300
2.1.1. Özel Adların Kullanımı	301
2.1.1.2. Coğrafi Adlar.....	305
2.1.1.3. Millet Adları	306
2.1.1.4. Dil Adları.....	306
2.1.2. Renk Adlarının Kullanımı	306
2.1.3. Sayıların Kullanımı	313
2.1.3.1. Çokluktan Kinaye veya Yakıştırma Olarak Kullanılan Sayısal Değerler .	313
2.1.3.2. Varlıkların Gerçek Niceliklerini Belirten Sayılar	315
2.1.4. Ölçü Birimlerinin Kullanımı	316
2.1.5. Eski Unsurların Kullanımı.....	317
2.1.6. Ağız Özellikleri	318
2.1.6. 1. Bilmecelerde Yazı Dilinde Bulunmayan Kelimelerin Kullanımı	319
2.1.6. 2. Bilmecelerde Ses Olayları	320

2.1.6. 2.1. Ünlülerde Görülen Ses Olayları	320
2.1.6. 2.2. Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları	325
2.1.7. Ses Değerli Sözcüklerin Kullanımı	332
2.1.8. Kaba İfadelerin Kullanımı	335
2.1.9. Küçültme / Sevimlileştirme İfadelerinin Kulanımı.....	336
3. ÜSLUP ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ....	339
3.1. Anlatıcı Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri	341
3.1.1. Birinci Tekil Kişi (Ben) Merkezli Anlatımın Hakim Olduğu Bilmeceler....	341
3.1.2. Üçüncü Tekil Kişi (O) Merkezli Anlatımın Hakim Olduğu Bilmeceler	346
3.1.3. Birinci Çoğul Kişi (Biz) Merkezli Anlatımın Hakim Olduğu Bilmeceler .	349
3.2. Genel Anlatım Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri.....	349
3.2.1. İptidaî Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler	350
3.2.1.1. Ses Uyumunda İptidailik.....	350
3.2.1.2. İmge ve İfadelerde İptidailik	351
3.2.2. Sade Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler	354
3.2.3. Süslü Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler.....	357
3.3. Anlatım Biçimleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri	359
3.3.1. Betimlemeli Anlatım	360
3.3.1.1. Güzelleme (sevimlileştirme)li Betimlemeler	363
3.3.1.2. Mizahî Betimlemeler	365
3.3.1.3. Diğer Betimleme Örnekleri	366
3.3.2. Öykülemeli Anlatım	370
3.3.3. Bildirmeli Anlatım.....	375
3.3.4. Konuşmaya/Sohbete Dayalı Anlatım	377
3.3.4.1. Bir Kişinin Muhatap Alınması	377
3.3.4.2. Gizlenen Nesnenin Muhatap Alınması	378
3.3.4.3. Gizlenen Varlığın Konuşması	378
3.3.5. Dolaylamalı Anlatım	382
3.4. İmge-İmaj Kavramları ve Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatımın Genel Özellikleri	387

3.4.1. İmge-İmaj Kavramları	387
3.4.2. Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatımın Genel Özellikleri.....	388
3.4.2.1. Halk Bilmecelerinde Kullanılan İmgelerin Niceliği	390
3.4.2.1.1. Tek İmgelilik	390
3.4.2.1.2. Çok İmgelilik.....	391
3.4.2.2. Halk Bilmecelerinde Kullanılan İmgelerin Niteliği.....	395
3.4.2.2.1. Güzel İmgeler	396
3.4.2.2.2. Kaba İmgeler	397
3.4.2.2.2.1. Benzetilenin Kaba Oluşu.....	397
3.4.2.2.2.2. Benzeyenin Kaba Oluşu	404
3.4.2.2.3. İğreti İmgeler	406
3.4.2.2.3.1. Aynı Varlığın Çeşitlemelerde Farklı Şekillerde İmgelenmesi.....	407
3.4.2.2.3.2. Benzetilene Yapay Özelliklerin Yüklenmesi.....	411
3.4.2.2.3.3. Aynı İmgenin (İmgesel Anlatımın) Birden Fazla Varlık İçin Kullanılması.....	412
3.4.3. Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar	450
3.4.3.1. İnsanlardan İmge	450
3.4.3.2. Organlardan İmge.....	464
3.4.3.3. Hayvanlardan İmge	466
3.4.3.4. Ev Eşyasından İmge	487
3.4.3.5. Süs Eşyasından İmge.....	498
3.4.3.6. Giyeceklerden İmge.....	500
3.4.3.7. Yiyeceklerden İmge.....	503
3.4.3.8. Bitkilerden İmge.....	511
3.4.3.9. Yapılardan İmge	513
3.4.3.10. Tabiat Parçalarından İmge	517
3.4.3.11. Diğer Varlıklardan İmge	520
3.4.3.12. Soyut Varlıklardan İmge	524
3.4.3.13. Eylemsel İmge	524
3.4.3.14. Ses Değerli Sözcüklerden İmge	526
3.4.3.15. Harflerden İmge.....	526

3.4.4. Halk Bilmecelerinin İmgesel Anlatımında Kullanılan Edebi Sanatlar	527
3.4.4.1. Kelimelerin Çağrışım ve Anlam İlişkilerine Dayalı Sanatlar	528
3.4.4.1.1. Benzetme	528
3.4.4.1.2. Eğretileme	533
3.4.4.1.3. Olağan Dışılık	547
3.4.4.1.3.1. Fantastik Kurgular	548
3.4.4.1.3.2. Eşyanın Deformasyonu veya Yer/Foksiyon Değiştirilmesi	549
3.4.4.1.3.3. Abartı	550
3.4.4.1.3.4. Yalan	551
3.4.4.1.3.5. Saçma	552
3.4.4.1.3.6. Durumsal Tezat	553
3.4.4.1.4. Tezat	554
3.4.4.1.5. Tenasüp (Güzel Oranlama)	559
3.4.4.1.6. Nitelik Aktarması	561
3.4.4.1.6.1. Bilmecenin Cevabı Durumundaki Varlık Açısından	561
3.4.4.1.6.1.1. Canlılara Ait Özelliklerin Cansız Varlıklara Aktarılması	561
3.4.4.1.6.1.2. İnsani Özelliklerin İnsan Dışı Varlıklara Aktarılması	562
3.4.4.1.6.1.3. Duyular Arası Aktarmalar	563
3.4.4.1.6.2. Bilmecede Cevabı Karşılıyan Varlık Açısından	563
3.4.4.1.6.2.1. Canlılara Ait Özelliklerin Cansız Varlıklara Aktarılması	563
3.4.4.1.6.2.2. İnsani Özelliklerin Diğer Varlıklara Aktarılması	564
3.4.4.1.6.2.3. Diğer Varlıklara Ait Özelliklerin İnsana Aktarılması	565
3.4.4.1.6.2.4. Bitkilere Ait Özelliklerin Hayvanlara Aktarılması	565
3.4.4.1.6.2.5. İnsan ve Hayvanlara Ait Özelliklerin Bitkilere Aktarılması	565
3.4.4.1.6.2.6. Duyular Arası Aktarmalar	565
3.4.4.1.6.2.7. Hayvanlar Arası Aktarmalar	566
3.4.4.1.6.2.8. Diğer Nitelik Aktarmaları (Alışılmamış Bağdaştırmalar)	566
3.4.4.1.7. Teşhis ve İntak (Kişileştirme ve Konuşturma)	566
3.4.4.1.8. Dolaylama	572
3.4.4.1.8.1. Dinsel Dolaylamalar	573
3.4.4.1.8.2. Cinsel Dolaylamalar	575

3.4.4.1.8.3. Diğer Dolaylamalar	578
3.4.4.1.9. Tevriye.....	580
3.4.4.1.10. Ödünçleme.....	583
3.4.4.1.10.1. Birleşik Fiil Şeklindeki Deyim Ödünçlemeleri.....	584
3.4.4.1.10.2. Diğer Deyim Ödünçlemeleri	585
3.4.4.1.11. Ad Aktarması (Mecaz-ı mürsel, Düzdeğişmece, Metonymy).....	585
3.4.4.1.12. Bilmezlikten Gelme (Tecâhül-i ârif).....	587
3.4.4.1.13. İstifham.....	589
3.4.4.1.14. Güzel Nedenleme (Hüsn-i ta'lil).....	590
3.4.4.1.15. Derecelendirme (Tedric)	591
3.4.4.1.16. Anıştırma (Telmih).....	592
3.4.4.1.17. Seslenme (Nida)	593
3.4.4.1.18. Kinaye.....	594
3.4.4.2. Kelimelerin Ses İlişkilerine Dayalı Sanatlar	594
3.4.4.2.1. Aliterasyon (Ünsüz Yinelemesi)	596
3.4.4.2.2. Asonans (Ünlü Yinelemesi)	599
3.4.4.2.3. Uyak.....	601
3.4.4.2.4. Tekrir (Yineleme).....	609
3.4.4.2.4.1. Sesdeğerli (Yakıştırma) Kelimelerin Tekrarı.....	609
3.4.4.2.4.2. Anlamlı Kelimelerin Tekrarı.....	613
3.4.4.2.4.3. Hem Anlamlı Hem Yakıştırma Kelimelerin Tekrarı	616
3.4.4.3. Diğerleri	618
4. SONUÇ	620
5. SÖZLÜK.....	625
KAYNAKÇA.....	665

KISALTMALAR

a. Eser Kısaltmaları

- DS:** Derleme Sözlüğü (1993)
İK: İmlâ Kılavuzu (2000)
TB: Temel Britanica (1992)
TBH: Türk Bilmeceler Hazinesi (1979)
THB: Türk Halkının Bilmeceleri (1999)
TS: Türkçe Sözlük (2005)

b. Diğer Kısaltmalar

- age.:** Adı geçen eser
Ar.: Arapça
bk.: Bakınız
C.: Cilt
dey.: Deyim
Far.: Farsça
Fr.: Fransızca
İng.: İngilizce
İt.: İtalyanca
krş.: Karşılaştırınız
Leh.: Lehçe
mec. Mecaz
Rus.: Rusça
s.: Sayfa
S.: Sayı
Soğd.: Soğdca
t.: Tamlama
T.: Türkçe
ykş.: Yakıştırma
Yun.: Yunanca
yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

Türk halk bilmeceleeri üzerinde, yirminci yüzyıla kadar kapsamlı bir çalışma yapılamamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru İ. Kunoş ve T. Kovalski gibi Batılı Türkologların konuya dikkat çeken yayınlarından sonra, Türk dünyasında da bilmeceye ilgi artmıştır. Giray Aslanov, Kazan yöresi bilmeceleerini, M. Geldiev, Aşabat bölgesi matallarını, Huloflu, Azerbaycan tapmacalarını, İsmail Arif ise Semerkant yöresi tapışmaklarını yirminci yüzyılın başlarında yayınlamışlardır.

Anadolu sahasında ise, Cumhuriyet döneminde bilmeceleer ile ilgili çalışmalar artmış, Hamamizade İhsan, Şükrü Elçin, Naki Tezel, Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz-Andreas Tietze ve Saim Sakaoğlu gibi araştırmacılar bu konuda önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. (bk. Öztürk 1985: 295-296)⁴

Ancak, bu çalışmalar, daha çok derleme, cevaplarına göre tasnif etme ve genel özelliklerini belirleme noktalarında yoğunlaşmış; bilmeceleer, Tezel'in "*Dil tetkikleri bakımından âdeta bir hazine sayılan bilmeceleerimiz, şiir sanatı, teşbih ve tasvir incelikleri gibi edebi yönlerden de büyük değer taşırlar*" (Tezel 2004: VI) sözleriyle işaret ettiği yönüyle ve özellikle de yapıları bakımından yeterince incelenmemiştir. (bk. Öztürk 1985: 296; Sakaoğlu 1995: 491-499; Duymaz 2006: 470: 480).

Oysa edebi değeri olan ürünlerin yapı, dil ve üslup bakımından incelenmeden, gerçek manada anlaşılması ve belli bir türe dahil edilmesi zordur. Eyüboğlu'nun, Halk ürünlerinin tanım ve tasnifinde yaşanan karmaşayı dile getirirken "*Anadolu halk bilgisi araştırmacısının en önce gördüklerini çözebilmesi için bileceği şey, üzerinde çalıştığı konunun dilidir.*" (Eyüboğlu 1955: 1106) sözleri de bu gerçeği ifade etmektedir.

Araştırmacının "...folklorcu biraz da dilci filozof olmalıdır. Bunun dışına çıkınca iş ciddi ve ilmi olmaktan uzaklaşır, mahalle dedikodusuna döner. (...) ve Ey dilci, feylosof, tarihçi olup sağlam bir sisteme dayanan folklor araştırmacısı, sen neredesin? Türk halk bilgisinin o el değmemiş dünyalarca zengin hazineleri seni bekliyor!" (Eyüboğlu 1955: 1106-1107) sözleri de yine konunun ciddiyetine işaret etmesi bakımından önemlidir.

⁴Ayrıca bk. (Karadavut 2006: 481-513).

Bu hassasiyetle yaklaşılmadığı için bu ürünlerin asli özelliklerinin belirlenmesinde sıkıntılar çıkmış dolayısıyla, tanımdan tasnife, konuya yönelik yaklaşımlar yüzeysel kalmıştır.

Türk halk bilmecelerini, yapı dil ve üslup özellikleri bakımından incelemeye geçmeden, konun daha iyi anlaşılması için şu noktaların açıklık kazanması gerektiği kanaatindeyiz:

- a. Bilmece Terimi
- b. Bilmecenin Tanımı
- c. Türk Halk Bilmecelerinin Oluşumunu Hazırlayan Sebepler
- ç. Türk Halk Bilmecelerinin Şekil Bulmasında Etkin Olan Sebepler
- d. Türk Halk Bilmecelerinin Tasnif Sorunu

a. Bilmece Terimi

aa. Bilmece Teriminin Yapısı

“Bilmece” terimi “bil-” fiil köküne, işlek olmayan "-mece" fiilden isim yapma eki getirilerek yapılmıştır. Bu ek de “-me” ve “+ce” yapım eklerinin birleşiminden oluşmuştur. (bk. Özyürek 1996: 72-84).⁵

ab. İlk Bilmece Örnekleri

Bilmeceyle ilgili ilk yazılı kayıt Kaşgarlı Mahmut'a aittir. Kaşgarlı'nın eserinde bilmece: “tabuzguk” olarak geçer. (bk. Kaşgarlı Mahmut 1998, C. I: 502). Ayrıca eserde geçen “*Ol manğa söz tabuzdı: O bana bilmece söyledi*”; “*tabuzur-tabuzmak*” (bk. Kaşgarlı Mahmut 1998, C. 2: 86) sözleri de Türklerde bilmece sorma geleneğine dikkat çeken ilk notlar olması bakımından önemlidir.⁶ Ancak Kaşgarlı, 200'den fazla atasözü naklettiği halde, eserinde hiç bir bilmece metnine yer vermemiştir. Kaşgarlı'nın verdiği bilginin üzerinden 200 yıl geçtikten sonra, Pontus'ta yaşayan Koman

⁵Sakaoğlu bilmece terimi için şöyle der: “*Tapmaca*” terimi Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelirken küçük bir değişikliğe uğradıktan sonra, yerini eş anlamlı bir kökten, ‘bil-’ten türeyen ‘bilmece’ ye bırakmaktadır.” (Sakaoğlu 1995: 491-499).

⁶Ayrıca bk. (Öztürk 1985: 293-294).

Türklerinden kalan Codex Cumanicus'ta 46 bilmece örneğine rastlıyoruz. Bu bilmeceler elimize geçen en eski bilmecelerdir.⁷ (bk. Başgöz-Tietze 1999: 47).

ac. Bilmece Teriminin Diğer Lehçelerdeki Karşılıkları

Bilmece teriminin diğer lehçelerdeki karşılıkları şöyledir:

*“Azerbaycan Türkçesi: **bilmücü, tapmaca***

*Başkurt Türkçesi: **yomak, tabışmak***

*Kazak Türkçesi: **jumbak***

*Kırgız Türkçesi: **tabışmak***

*Özbek Türkçesi: **tâpişâk***

*Tatar Türkçesi: **tabışmak, taşvatkiç, sir***

*Türkmen Türkçesi: **matal, tapmaça***

*Uygur Türkçesi: **tepişmek**” (Komisyon 1991: 70-71)*

*“Kaşgarlılar: **tabzuğ***

*Altay Türkleri: **tapkır, tavısak***

*Kırgızlar (hakasça): **tapcang-numah**”*

(Elçin 1998: 607) / (Artun 2004: 191).⁸

*“Kırım Nogayları: **tapmacık***

*Altay yöresinde ve Teleütler: **tabışkak***

*Abakan Tatarları: **tapcan***

*Koman Türkleri: **tamızık**” (Öztürk 1985: 293-294)*

*“Kumuklar: **çeçegen yomak** (Pekacar 2003: 211-218)*

*Kazan'da “**tabışmak, cumak; yumak kelimeleri ...**” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 7).*

Bu verilerden hareketle Türk lehçelerinde “bilmece” terimine karşılık olarak daha çok “tap-“fiilinden” türetilmiş benzer terimlerin kullanıldığını söyleyebiliriz.

⁷“Bu bilmeceleri, ilk defa Geza Kuo, 1880 yılında yayınlarken, edebiyat âlemine tanıtmıştır. Aynı bilmecelerden 6 tanesini, Kıpçak Türkçesi üzerine yazdığı bir makalede Necip Asım, Anadolu şivesine nakletmiştir.” (Öztürk 1985: 293-294).

⁸Ayrıca bk. (Elçin 1998: 607).

ad. Bilmece Teriminin Ağızlardaki Karşılıkları

Araştırmacıların Anadolu ağızlarındaki bilmece terimine karşılık olarak kullanılan kelimeler ile ilgili tespitleri şöyledir:

“Anadolu sahasında, bilmece yerine geçmek üzere kullanılan pek çok mahallî terimin olduğu da unutulmamalıdır: **Mesel, metel, matal, asal elçim, tatmaca, tanımaca vb.**” (Sakaoğlu 1995: 491-499).

“Bazı köy ve kasabalarda ‘bilmece’ umumî ismi yanında, meselâ Bilecik’in Gölpazarı kasabasında ve köylerinde, ‘**masal, mesel, hikâye, metel, bulmaca, söz, dele, fıcık, gazelleme**’ gibi mahallî deyimler yaşamaktadır” (Elçin 1998: 607).

“Elâzığ’da bilmeceye ‘**tanımaca/tanu-maca tandurmaca**’ ismi verilmektedir.” (Görkem 1999:13-18).

“‘Bilmece’ umûmî isminin yanında yer yer bu mânâda **tanıtmaca, atlı mesel, atlı hekât, bilmeli matal, mesel, masal, metel, matal** gibi tâbirlerle de karşılaşmaktadır. Nitekim bâzı bilmecelerin başlangıcı, ‘Masal masal mâliki’ veya ‘matal matal matatar... v.s.’ şeklindedir.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 7)

“Halk bilmecelerine Anadolu Türkçesinde, **bilmece, tapmaca, metel veya masal** adı verilmektedir. A. Caferoğlu, bilmece soruşmaya “asal sorma” adının da verildiğini bildiriyor. (Başgöz-Tietze 1999: 16)

Ayrıca Öztürk, Urfa yöresinde “**yomatgar**” teriminin kullanıldığını söyler. (bk. Öztürk 1985: 293-294)

Halkın bilmeceyi, bizzat bilmece içinde adlandırması ise şöyledir:

Aksarayın içinde / sarı sultan oturur / bu **matalı** bilen ölümlerden kurtulur. (yumurta / 664: 859.46e)

Ben bir **masal** söyleyim / sen bil! (Sen bil, zembil / 755: 1093a)

Benim bir **metelim** var, bil, ağzının içindeki dil, yediği yaprak, sıçtığı kül. (sigara / 568: 725.8)

Bilmecemi bil / ensesinde dil / arıfsen anla / ahmaksan ara! (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 611: 800.3)

Bi **bilmecem** var / ağız içinde dil / haydi bunu sen bil. (kaval / 394: 467.3c)

Bir **hikâye** söyleyim, bil; gözüne yapışşın bir avuç kil. (uyku / 627: 827.5)

Bir **masal**ım var, beş değil / başı sudan hoş değil. (sabun / 549: 695.8a)

Bir **mesel** satacağım, bil! Ağzının içindeki dil. Ya on köyün camisini ver, ya asıl, öl!
(anahtar, kilit; kilit, anahtar; açacakla kilit; kilid ve açacağı / 709: 984.2)

Bir **meselim** var, bil / ağız içinde dil / arif isen bil! (kaval / 394: 467.3a)

Bu **muamma** cansız amma, bir alemin pek canıdır, kendi dinsizdir amma, dinsizler imanıdır. (mabet / 469: 578)

İlim ilim iğnesi, ilim hanım düğmesi. **Tapmacam** tapmayanı yedi ilin hastası.
(karabiber / 382: 451a)

İlim ilim ilmeli / ilim kadın düğmeli / ya bu **masalı** bilmeli, ya bu gece ölmeli. (üzerlik
'yüzerlik' / 631: 830.a)

Ol nedir ki / dört ayaklı, canı yok / yüz bin hançer soksan anın kanı yok / türlü nazik güller biter, bülbülü nalân eder / **bu muammayı** bilenin aklı tam, noksanı yok. (gergef 'kasnak' / 297:334.5d)

Ol nedir ki dört ayak üstünde amma canı yok / ana bir hançer dahi soksam anın kanı yok / türlü nazik gül bitirir, bülbülün efganı yok / **bilmeceyi** halledenin aklı tam, noksanı yok. (gergef 'kasnak' / 297:334.5h)

Ol nedir ki ustalardan ustadır / ol nedir ki hastalardan hastadır / ol nedir ki bağırsağı destedir / âşık çocuk, **muammamı** bil benim! (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 522: 655.12b)

Rızvan şehrinden geldi bir paşa, ağzını açmış, sürer ateşe, dilerim bulasın bu **muammayı**. (maşa / 475: 594.1)

Ufacık bir **bilmece**, anlarsın dinleyince, her yerde koruyacak, siperin o olacak. (namus / 498: 625.A)

Yasemin yaprağı / Gülfemi toprağı / ya bu **masalı** bilmeli / ya bu gecede ölmeli. (kına 'kınalı parmaklar' / 414: 501.10k)

Ayrıca bu terimler, aşağıda görüldüğü üzere, uyak sağlayıcı doldurma/giriş formeli olarak da kullanılır.

Hekât hekât hekâti, yılda verir zekâti, açdih boya gutusunu, boyadı melmeketi. (oruç 'ramazan' / 514: 645.8)

Masal masal martladı, kel dereye atladı, çarık başı koptu, sıçan çayıra atladı. (tırpan / 615: 804.1)

Mesel mesel metlenir, hacılar suya gider, kapıları kitlenir. (uyku / 629: 827.13).

b. Bilmecenin Tanımı

Çalışmamızın ileriki safhalarında ortaya konan verilerden de anlaşılacağı üzere, birçok türle iç içeliği olan ve birden çok adla anılan halk bilmecelerini, basit bir tanıma sığdırmak kolay olmasa gerek. Bununla birlikte bilmeceyi konu alan çalışmalarda, kimi orijinal, kimi birbirinin devamı niteliğinde çok sayıda tanıma yer verilmiştir.

Bu tanımların belli başlıları aşağıda görülmektedir:

“Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nev'inden mücerred kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münâsebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, bir takım eğlence, lügaz, muamma ve bulmacalarda da görülen ve dinleyiciye sorulunca ondan halli istenen “bil bakalım” veya “ol nedir ki” ifâdelerinin bir bakıma geniş tarifidir” (Elçin 1998: 607),

“Bunlar, mücerred, müşahhas hemen her mevzu'u, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok manzum ve suâl mâhiyetinde, söyleyeni meçhul, târihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsûlleridir.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 7),

“Bilmece: Bir şeyin adını anmadan, niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene ya da okuyana bırakan oyun, bilinmeyen şeydir. (...) Bilmeceler türlü biçimlerde düzenlenen, düşündürerek ve aratarak bildirmeyi amaç edinen, karşılıklı söyleşilerdir.” (Özyürek 1996: 72-84),

Bilmece, bir nesneyi kendinden kaynaklanan özelliklere dayalı bir şekil içinde gizleyerek yorumlamaya çalışan bir mantık ürünüdür. Bu mantık bir muhatabın ilgisine yöneliktir (Öztürk 1985: 292),

“Yanıtlanması için sorulan şaşırtıcı ve eğlendirici sorulara bilmece adı verilir.” (TB 1992: 192).⁹

“...bilmecelerin, bütün uluslarda görülen en eski halk edebiyatı ürünlerinden olduğunu, hoşça vakit geçirmek amacıyla söylendiklerini, zeka ve söz oyunlarına dayalı kalıplaşmış sözler olduklarını söyleyebiliriz.” (Artun 2004: 191).

Başgöz, ise, Boratavla birlikte yaptığı kendi tanımı dahil olmak üzere, Friedreich, Starr, Dundes, Nüzhet-Ferit, Güngör-Ozanoğlu'na ait, bilmecelerin değişik yönlerini vurgulayan “bir nesnenin dolaylı olarak sunulması”; “zeka oyunu olması”; “zihni bulandırması”; “müphem ve mülzem tabirler ile nesnelere tavsif ve tarif olunması ve oldukça belirsiz, ama gerekli deyimler ile vasıflandırılan bir nesnenin bulunmasının karşısındaki kimseden istenmesi”; “nesnelere uzak ilişkiler ve tedailerle tarif edilmesi (...) hazır söz kalıpları şeklinde olması”, “daha çok çocuklar arasında eğlence vasıtası olması”; “şüursel bir klişe içinde karşılık bekleyen bir küçük soru olması.” şeklindeki tanımları, eksik bulmuş ve “ağyarını mâni, efradını cami” bir tanımın imkansızlığına dikkat çekmiştir. (bk. Başgöz-Tietze 1999: 1-2)

Başgöz, bu konuda şöyle der: “Eskilerin bir sözü vardır. Onlar derlerdi ki: "Tarif ağyarını mâni, efradını cami" olmalıdır. Yani "benzeyenleri bir araya getirmeli; benzemeyen, düşman olanları dışarda bırakmalı." **Sosyal bilimlerde böyle bir tarif olanaksız.** Çünkü tarif donmuş hale gelen bir ifadedir. Halbuki, öteki sosyal bilimler gibi folklor da, toplum içinde sürekli değişip, devinen dinamik bir konudur. (...) Bunun için biz bir tarif denemektense, bilmeceyi tanıttığımız öğeler üzerinde daha etraflıca durmayı yeğledik” (Başgöz-Tietze 1999: 3)¹⁰

⁹Bu tanımın, “Örneğin: “Fillerin orkestrasına ne denir?” sorusu “Filarmoni” diye yanıtlanır. Burada bilmece sözcük oyununa dayandırılmıştır.” (TB 1992: 192) şeklinde halk bilmecesini temsil etmeyen bir örnekle açıklanması uygun bir yaklaşım değildir.

¹⁰Başgöz'ün bu durumu, sosyal bilimlerin tabiatına bağlaması ve sürekli değişen bir konuya tanım getirmenin imkansızlığını ifade etmesi sosyal bilimlerin farklı alanları için doğru olabilir. Ancak yüzyıllar boyu halk ağzında kıvamını bulmuş, değişim ve gelişimini tamamlamış ve bugün ise unutulmaya yüz tutmuş klasik halk bilmecelerine bir tanım getirememeyi, onların sürekli değişip devinen ürünler olmalarına bağlamanın, doğru bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz.

Bütün bu yaklaşımlar değerlendirildiğinde, “*Bu türün özelliklerine dayalı, kesin görüşler getiren belirli bir tanım üzerinde birleşilememiştir*” (bk. Öztürk 1985: 288) diyebiliriz. Halk bilmeceleri için tam manasıyla “ağyârını mâni, efrâdını câmi” bir tanımın zor olduğu, araştırmalarımızın bize de gösterdiği bir gerçektir. Ancak, bizce, bu durum, onların halihazırdaki devinim ve değişimlerinden çok, şu özelliklerinden kaynaklanmaktadır:

1. Bilmecelerin sözelliği,
2. Kurgularındaki keyfilik,
3. Kalıp kullanımlarının çeşitliliği,
4. Konularının çeşitliliği,
5. Her birinin ayrı birer minyatür metin oluşu,
6. Sınırsız bir imgelem alemine sahip oluşu,

7. Lugaz, muamma, Amerika tarzı veya modern bilmeceler, gerçek bilgi soruları, mani, deyim, atasözü, efsane, tekerleme gibi ürünlerin bilmecelerle iç içeliği veya bunların yer yer bilmece olarak ifade edilişi,

8. Çevre, gösterim ve özellikle de sorucuyla hayat bulmaları.

Zaten Başgöz de tanım yapmayı değil, tanıtıcı öğeleri sıralamayı yeğlerken özetle bilmecelerin şu özelliklerine dikkat çeker:

“Bilmece geleneksel bir sorudur. Geleneksel olmak demek zaman ve söylenen yerler içinde bir derinliği ve yaygınlığı olmak demektir. (...) Bilmecelere soru diyoruz. Fakat bizim bilmecelerimizden pek azının sonunda bir soru işareti vardır. (...) Bilmecelerimizin çoğunun soru olduğunu bize ancak gelenek söyler. (...) Bir bilmeceye verilen karşılıklardan hangisinin doğru kabul edileceğini de bize gelenek söyler. Yoksa genel olarak, bir bilmeceye birden çok karşılık verilebilir ve bunların hepsi de doğrudur. (...) Bilmece bir sözlü edebiyat türüdür. (...) Bilmece bir gösterim içinde söylenir” (Başgöz-Tietze 1999: 3-4).

Sonuç olarak bilmecelerin bütün özelliklerini sıralayarak bir tanım yapmak mümkündür. Ancak gerek iç ve dış özellikleriyle, gerekse diğer ürünlerle olan ilişki ağıyla bu kadar çeşitlilik arz eden bilmece için yapılacak böyle bir tanım, çok uzun ve bir yönüyle de garip kaçacaktır. Diğer taraftan bir tanım yapmaktan büsbütün kaçınmak da uygun olmasa gerek. Dolayısıyla halk bilmecelerinin diğer türlerden ayırıcı aslı

özelliklerinin başta gelenlerini sayıp bir tanım yapmak ve diğer tamamlayıcı özelliklerini ayrıca sıralamak bizce en makul yoldur.

Bilmecelerin yapı, dil ve üslup özellikleri, araştırmamızda detayıyla işlendiğinden, yukarıda ifade ettiğimiz doğrultuda bir tanım yapmakla iktifa ediyoruz. Ancak şunu da belirtelim ki bu tanımı, şimdiye kadar yapılan tanımları aşma iddiasıyla değil, sadece bilmece hakkında söylenenler ve binlerce bilmeceyi incelememiz sonucunda, öne çıkan özellikler doğrultusunda yapıyoruz:

Halk bilmeceleri, somut veya soyut varlıkların, olayların, tarihi şahıs ve hadiselerin vb., istiarelerden, olağan dışılıklardan, zıtlıklardan, ses taklitlerinden, fantastik kurgulardan, vb. yaralanılarak kulağa hoş gelen eğlenceli sorular haline getirildiği anonim edebi ürünlerdir.

c. Türk Halk Bilmecelerinin Oluşumunu Hazırlayan Sebepler

Türk halk bilmecelerini hazırlayan temel sebepleri şu iki başlık altında değerlendiriyoruz:

ca. İnsanoğlunun Gizeme Meyilli Oluşu / Merak Duygusu, Eğitim ve Eğlenme İhtiyacı

İnsan gizemli bir varlıktır, gizemi sever. Çocukluktan itibaren gizlemekten ve gizlenmekten zevk alır. Bu durum, onun söz ve davranışlarından eserlerine kadar yansır. Mecazın, günlük konuşma dilinden kitap isimlerine kadar geniş bir alanda bu denli yoğun kullanımı da, herhalde bunun bir tezahürü olsa gerek.

Gizemli kılma-merak uyandırma, halkın da eğlence ve eğitim vasıtalarının başında gelir. Eğitim ve öğretimin, eğlence imkanlarının bu denli yaygın olmadığı dönemlerde Türk halkı kendi okulunu kendisi kurmuş, eğlence vasıtalarını kendisi icat etmiştir. Olağanüstü motiflerle süslediği hayalî kurgularla, bir yandan iç içe yaşadığı tabiatın gizemli varlık ve olaylarının tılsımını çözmüş, bir yandan heyecan duyup eğlenmiş, bir yandan da küçüklerini, kurmuş olduğu bu gelenek

okulunda hem eğlendirmiş hem de eğitmiştir. Buna ise, kimi zaman iş ortamları, kimi zaman köy odaları ve kimi zaman da ocak başları¹¹ mekan olmuştur.

Eğlenmede, saklılık olgusu ve saklama eyleminin önemi, aşıkardır. Bu yüzden saklambaç çocukların vazgeçilmez oyunlarının başında gelir. Üç yaşındaki bir çocuğun, kapı arkasına gizlenerek, “... beni bulamaz.” diyen kişinin yargısını boşa çıkarma sevinci, görülmeye değerdir.

İşte varlıkların türlü örtüler altına saklandığı halk bilmeceleri de, bir tür saklambaçtır. Ancak saklambaç öğeleri, çoğu zaman insanlardır. Bazen bir nesnenin saklandığı da olur. Bilmecede ise, gizlenen, evrendeki *somut veya soyut* herhangi bir şeydir. Saklambaçta, gizleme eylemi daha çok bir mekanla sağlanırken, bilmecede imajlarla gerçekleştirilir.

Her ikisinde de insanoğlunun en değerli duygularından biri olan merak duygusunun tatmini gizlenenin bulunmasıyla sağlanır. Bilmecede saklılık olgusu eğlenmenin yanında bilgiye de vasıtaadır. Zira bilmecelerde evren kitabının satır aralarındaki gizlilikleri çözenin yanında, eşyanın yeniden tanınması da söz konusudur. Bu ise kişiyi bilgiye ulaştırır. Zaten “bilmece” teriminin kökünde de bu yatmıyor mu?

Başgöz’ün, bilmecelerin ilk olarak nasıl ortaya çıktığı ile ilgili “*Bilmece türü bugünkü oyun halini almadan önce insanlık kültür tarihinde sihire, tabuya, törenlere bağlı ciddi sorular olarak ortaya çıkmıştır.*” (Başgöz-Tietze 1999: 4) şeklinde kesinlik ifade eden yaklaşımını ise gerçekçi bir yaklaşım olarak

¹¹ Edebiyatımızda şu mısralar gibi, çevre ve yaşam şartlarının sözel kültürümüze kaynaklık ettiğini yansıtan onlarca örnek vardır:

“Bizden evvel buraya inen üç dört arkadaş

Kurmuştlar tutuşan ocağa karşı bağdaş

Çıtırdayan çalılar dört cana can katıyor,

Kimi haydut, kimi kurt masalı anlatıyor...

Gözlerime çökerken ağır uyku sisleri,

Çiçekliyor duvarı ocağın akisleri

Bu akisle duvarda çizgiler beliriyor,

Kalbime ateş gibi şu satırlar geliyor: ...” (Çamlıbel 1993: 6). Burada kişileri birbirine yaklaştıran ocağın sıcaklığıdır. Onları masal anlatmaya iten ise televizyon ve benzeri bir aygıtın olmayışıdır.

görmüyoruz. Hemen hemen her milletin kendine has bilmeceleri ve bu bilmecelerin kendine göre bir ortaya çıkış süreci vardır. Hatta belli kalıplardaki bilmecelerin bile ortaya çıkışı, farklılık arz etmektedir. Pozitif bilimlerin bu denli hakim olduğu günümüzde de yeni bilmecelerin ortaya çıktığını ve bu türün millet hayatında her zaman yerini koruduğunu görüyoruz. Dolayısıyla rahatlıkla söyleyebiliriz ki, insanın gizemi sevmesi ve onu çözmekle merak duygusunu tatmin etmesi, böylece hem eğlenip hem de bir şeyler öğrenmesi, bilmecenin oluşumunu hazırlayan nedenlerin başında gelir.

cb. Hayat ve Çevre Şartları

Bilmecenin dillendirildiği çevre ile bilmecenin “dokusu” arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Bilmece sorma, genelde bir “orta oyunu” tarzında gerçekleşir. Bilmeceyi soran, baş aktördür. Ondan sonra, sırasıyla cevap vermek konumunda olanlar ve dinleyiciler gelir.

Çoğu zaman, bilmece o anda, doğmaca (irticalen) olarak ortaya çıkar. Bilmecenin doğmaca oluşu mevcut dekoru önemli kılan en önemli sebeplerdendir. Zira o an görünen eşya, sorucu için doğrudan veya dolaylı olarak malzeme durumundadır. Dolayısıyla bilmecenin ortaya çıkması, gereken ilgiyi uyandırması, sorucunun kültürel birikimi, dilsel kabiliyeti ve aktörlük gücünün yanında, hem onun hem de onun dışında bulunanların algılarını ciddi anlamda etkileyen doğal dekora bağlıdır.

Elektriğin bulunmadığı, sıvasız taş yapılarda, ayakları tandırda, kulağı, hem dışardan gelen garip ulumalarda hem de bir bilmecede veya masalda olan bir köy insanının, özellikle çocuğunun, gözlerinde canlanan bir peri imgesi, veya “Fırıl fırıl fir çanak...” sesinin onda meydana getirdiği duygusal etki günümüzdekiyle kıyaslanamaz.

O gün bir çocuğun hatta bir büyüğün dünyası çoğu zaman köyü idi. İçinde oturduğu odanın duvarlarında bulunan delikler, kapı gıcirtısı, duvarlara yansıyan gölge, onun duygularını titretirdi. Kısaca doğal ortam, dekor, insanları etkileyecek tüm özelliklere sahipti.

Bu gerçeği Hilmi Yavuz şöyle ifade eder: “...1940’lı yılların Anadolu’su tam bir mahrumiyet alanıydı. Hiçbir şey yoktu. Yaşadığımız kasabalarda elektrik bile yoktu. İlk defa 1940’lı yıllarda eve akümülatörlü radyo alındığı zaman onun bizim yaşamımızda ne derece dönüştürücü bir yeri olduğunu anlatamam. Ve bunun bir çocuk için ne demeye geldiğini de anlatamam. **Lambanın elektrikte olmayan çok önemli bir özelliği vardır. Alev kımıldar ve kımıldadıkça eşyaların gölgesi değişir. Gölge alevin sallanmasıyla birlikte harekete geçer. Gölgelelerin değişmesinin bir çocuğun, yalnız bir çocuğun imgelemine, hayalhanesini nasıl zenginleştirdiğini, nasıl geliştirdiğini, o duvarlardaki gölgelere, biçimlere verdiğim anlamların benim imgelemimde nasıl bir yer tuttuğunu...** O yüzden yalnız ve تنها odalarda sadece duvarlardaki gölgelerle büyüyen bir çocuğun hüznüdür benimki. Veya mutluluğu” (Can 01.08.1995: 8).

Bugün ise dünya küçük bir köy halini aldı. İnsanoğlunun geceleri gündüze döndü. Artık garip ulumalar değil makine sesleri var. Duvarlarda delik yok. Her odada hatta sokaklarda elektrik var. Duygular köreldi ve uykuya daldı. Hayret ve ürperme duygusu kabalaştı. Bu duyguları heyecana getirmek bu zamanda ancak çok abartılı, çok etkili fantastik oyunlar, bilimkurgu veya korku filmlerinin perdeye yansıtılmasıyla olabiliyor. Zira bilmecelerin hayatımızdan çıkmaya yüz tutması veya eski özellik ve işlevselliklerini kaybetmesinin bir sebebini de hayat buldukları bu çevreyi kaybetmelerinde aramak lazım.¹²

¹²“Eskiden sorulup günümüze gelen bilmece, günümüzde yok olmak üzeredir. Eski dönemlerin yaşayış özelliklerini, kültürünü yansıtan bilmecelelerin birçoğu unutulup belleklerden silinmeye başlamıştır. Bugün teknik gelişmelerin etkisiyle yeni bilmece ortaya çıkmaya başlamıştır. Eskiden bilmecelelerde eğlencenin yanı sıra eğitim amacının da öne çıktığını ve doğa varlıklarının ağırlıkta olduğunu görüyoruz. Günümüzde Türk bilmecelelerinin yanı sıra şaşırtmayı amaçlayan **Amerikan bilmeceleleri** de sorulmaya başlanmıştır. (...) Gençler eski bilmecelelerin yaratıldığı ortamdan uzak oldukları için eski bilmecelelerin dünyasına giremiyorlar. Eski köy tarımıyla ilgili nesnelere tanımlıyorlar. “(Artun, Erman, Adana’da Bilmece Sorma Geleneği, turkoloji.cu.edu.tr)

“Millî kültürümüzün her sahası gibi, bir hikmetler hazînesi olan bilmecelerimiz de maalesef, kadir-bilmezliğimizin bir neticesi olarak târihe mâl olmak üzeredir. Hernekadar bu zevkimizin tamamen kaybolduğunu söyleyemezsek de onların yerini, bizim karakterimize uymayan **Amerikan bilmecelelerinin** alması - zayıf bir ihtimâl de olsa- kendi değerlerimize sahip çıkmadığımız müddetçe her zaman için vâridir. Amerikan bilmece denilen mahsûllerin benzerine, millî bilmecelerimiz arasında rastlanmaması, milletlerin zevk ve anlayış farklılığının güze! bir delilidir. Bu itibarla kendi

Belki bu ifadelerimizden sonra şöyle bir soru sorulabilir: Acaba bugün bilmeceler yok mudur veya bilmeceler üretilmiyor mu?

Evet, bugün internet sayfalarında, radyo programlarında, özellikle çocuklar ve gençler arasında çok sayıda bilmece dolaşmaktadır. Ancak bunların içinde saf, klasik halk bilmecesi sayılabileceklerin sayısı çok azdır. Söz konusu bilmeceler ise daha çok yeni sosyo-kültürel ve psikolojik hayat şartlarının sonucu olan *Fare niye fil ile evlenememiş? (Kısmet değilmiş.)* şeklinde saçmayı ve espriyi esas alan soru düzenindeki bilmecelerdir. Bu tür bilmecelerin kurgusunda ise edebîliği sağlayan en önemli etkenlerden olan benzetmenin veya istiarenin esas alındığı bir imgesel anlatım söz konusu değildir.

Anlatımı çeşitlilik arz etmeyen hepsi soru düzeninde olan bu bilmecelerin yanında betimlemeyi, tahkiyeyi, hareketi vb. esas alan halk bilmeceleri de yok değildir. Bunlar da daha çok, insan organları, meyve, sebze, ve hayvan isimlerini konu alan bilmecelerdir.

Bu yeni bilmecelerin günümüzde yaygın oluşu, “*bit*”, “*kağrı*” gibi varlıklarla¹³ ilgili bilmecelerin hemen hemen hiç gündemde olmayışı ve günümüz çocuğu için neredeyse anlamsız hale gelişi, söz konusu varlıkların hayattan çekilmesiyle izah edilebilir.¹⁴ Dolayısıyla bilmecenin *doğumunu* hazırlayan ve imgelerini anlamlı kılan en önemli ikinci sebep olarak da hayat ve çevre şartlarını sayabiliriz.

---

kültürümüzün en ehemmiyetsiz bir hususiyetini ve malzemesini değerlendirebilmeliyiz”. (Çelebioğlu-Öksüz s. 8).

¹³ *Türk Halkının Bilmeceleri*’nde çeşitlemeleriyle birlikte sadece “*bit*”le ilgili **altmış dört** ve “*kağrı*” ile ilgili **otuz beş** bilmece mevcuttur.(bk. s. 172-175 ve 365.).

¹⁴Bugün hayatımızda gerçekleşen siyasal-sosyal değişimler, beraberinde kültürel değişimi de getirmektedir. Bu ise dil ve edebiyata yansımaktadır. *Karanlık yerden kadı gelir / beş halayık karşı varır / aldım ele / vurdum yere / Allah belâsını vere!* (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.5), *Kıldır kıldır dervişler, dünden bize gelmişler, o kadar yuvarlanmışlar, hıncı hamur olmuşlar.* (kurut / 447: 552.1), *Ben ne idim, neydin / samur kürklü bey idim / felek beni şaşırtdı / kızgın küldü pişirtti.* (kestane / 410: 498.10), *İnce belli / molla başlı.* (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.2) bilmecelerinde geçen **kadı**, **halayık**, **derviş** ve **bey**, **molla** gibi sosyal kavramlar, bugünün çocuğu için çok şey ifade etmemektedir. Zira siyasal ve sosyal değişimler, vali, hakim, öğretmen, hizmetli vb. başka yeni kavramları gündeme taşımış, diğerleri ise ya tarihi birer kavram olmuş ya da eski önemini yitirmiştir.

ç. Türk Halk Bilmecelerinin Şekil Bulmasında Etkili Olan Sebepler

Türk halk bilmecelerinin yapı dil ve üslup bakımından şekil bulmasını doğrudan etkileyen sebepleri de şöyle sıralayabiliriz:

ça. Sorucu ve Gösterim Ortamı

Her eser birçok noktadan sanatkarının değişik yönlerini gösterir. Minyatür birer eser olan halk bilmeceleri de farklı yönlerden sorucusundan haber verir. Başka bir deyişle bilmecelerin kurgusu, üslup örgüsü ve dil özellikleri, geleneksel bilmece sorucusunun derin izlerini taşır.

Sorucu, gösterim esnasında ipte oynayan bir cambaz edasıyla dinsel ve geleneksel inancın ince çizgisinde ve dilin şekil ve anlam sınırlarında dolaşır. Cambazın, ipte sergilediği tehlikeli hareketlerden aldığı ve tattırdığı hazzı, o da bu çizgiyi aşmada, yasaklarla oynamada bulur. Aslında sınırları aşma bir yönüyle garabete yakınlaşmadır.¹⁵ Yani alışık olunanın dışına çıkmadır. Bu da merak duygusunun ve ilginin kamçısıdır.

Sorucu bir taraftan inek gübresini veya burun akıntısını soracak kadar konu sınırlarını zorlarken¹⁶ diğer taraftan *Bize gece gel de / k...ına koyayım.* (minder / 491: 615.1g) şeklinde küfre denk müstehcen / cinsel göndermelerle geleneksel ve dinsel sınırların yasak burçlarından sarkar. *Bir kızım var, gelen öper, giden öper.* (havlu ‘peşkir, yüz havlusu’ / 327: 376.2) örneğiyle ‘mahremiyet’i kaşıyıp iç gıcıklarken öte taraftan *Allah’ın işi, karnında dişi.* (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.12); *Bir kızım var, kırk gözü var.* (elek ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.12b) gibi örneklerle garip tabloları sahneler.

Tın tının, pın pının, taralelli tak tak. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.6) örneğinde olduğu gibi sadece ses değerli sözcüklerle de bilmece kurabilen sorucu, *Bir kalede iki fare oynar.* (göz / 309: 348.28); *Yol üstünde bir sahan dolma.* (at gübresi / 128: 48) örneklerinde olduğu gibi her şeyi her şeyle ifade edecek kadar geniş bir imge alemine

¹⁵bk. “Olağan Dışılık” bölümü.

¹⁶ Canlıdan cansız, kapkara tüysüz. (inek gübresi / 411.a); Tuttum kulağından, vurdum duvara. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.2).

de sahiptir. Bu sınır tanımazlıkta, şathiyyane söyleyiş, saçma, savurma, yakıştırma, küfür dahi serbesttir.

Böyle geniş bir hareket alanını sunan ise dinleyicidir. Sorucu, kimi zaman tıpkı arenadaki kızgın boğanın karşındakini, boynuzlarında darbelerle savururken hızını almayıp seyircinin içine dalması gibi, *Aşağıdan gelir gevek, içi dolu hevek, bunu bilmeyen puşlan pezevenk.* (kibrit / 420: 517.10); *Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, bunu bilmeyen kara köpek.* (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4) örneklerinde olduğu gibi sivri dilini, dinleyiciye de yöneltir. Ancak dinleyici hoşça vakit geçirme pahasına, tıpkı heyecanın hazzını duyabilmek için kızgın boğanın boynuzlarında savrulmayı göze alan seyirci gibi, bunu hoş görür.

İşte, sorucunun bu hâkim edası, bilmecelerin dil ve üslubunu hatta genel yapısını belirlemede önemli bir etkidir. Ancak bütün bunları sağlayan ise gösterim ortamıdır.

Halk bilmecelerinin yapı, dil ve üslubuna renk veren dinleyiciye yönelik *İki delikli kuldurum, bilmiyeni vursun yıldırım.* (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.6), *Aldır abası / yeşildir çuhası / bunu bilmeyen koca eşek sıpası.* (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.3) örneklerindeki beddualar, küfürler vb. tahrik kalıpları gösterim ortamı olmadan anlam ifade etmez.

Yine *Yedi delikli tokmak / sende de var, bilmiyon mu, ahmak?* (baş ‘kafa’ / 160: 82.1d) örneğindeki muhatabiyet, *Kaynanam karaca, giyer ferace, içer tütünü, sallar g...ünü.* (baca ‘bacalık’ / 146: 64.29) örneğindeki kaba mizahî gönderme ve *Hirtına pırtına, bin ağanının sırtına.* (çeten ‘sepet, çiten, sele’ / 210: 182.1) bilmecesindeki iğneleyici sosyal gönderme¹⁷ gibi nice örnekler, gösterim ortamı ile bilmecelerin şekil bulması arsındaki yoğun ilişkiyi göstermektedir.

¹⁷Halk bilmecelerinde *kadı* başta olmak üzere *bey, ağa, paşa* ve *müftü* gibi hiyerarşik düzenin üst makamlarını temsil eden şahıslar, şu örneklerde olduğu gibi çeşitli şekillerde alttan alta iğnelenir:

Hasan bey hasta/ canı kafeste / et yer, su içmez. (bit ‘kehle’ / 173: 108.3c); Osman ağa hasta / enikleri usta / et yer, su içmez. / bilmem ne heveste. (bit ‘kehle’ / 173: 108.3e); Tıpış tıpış yürürsün / samur kürkü sürürsün / sen bir müftü kızasın / niçin yayan yürürsün? (fare ‘sıçan’ / 279:307.11d); Samur samur yürürsün / samur kürkü sürürsün /sen bir paşa kızasın/ niçin yayan yürürsün / al yanaklı kiraz dudaklı, o güzelin neresinden öpersin? (fare ‘sıçan’ / 279:307.11f);Gadı gaçar, g...ü sıçar. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.2); İki kaya kırt dedi, bey büzüğü (metinde: yüzüğü) cırt dedi. (bit ‘kehle’ / 174: 108.8).

Bu ilişki bir tiyatro senaryosu ile sahne, dekor, kişiler ve seyirci ilişkisinden de öte bir önem arz etmektedir. Çünkü tiyatroyu yazan sahneye yansıyacak en önemli noktaları dahi metne yansıtır. Geriye bu metnin en iyi şekilde canlandırılması kalır. Halbuki bilmece çoğu zaman gösterim ortamında vücut bulur.¹⁸

çb. Sözellik ve Sözlü Kültür

Halk bilmecelerinin sözlü oluşuna Başgöz, şöyle dikkat çeker:

“Bilmece bir sözlü edebiyat türüdür. Halk edebiyatında sözlü olmak, üç ayrı niteliği içerir: Bunlardan biri bilmecenin sözlü yaratılmış olması demektir. Hiç bir halk bilmecesi, kalemi ele alıp yazmakla ortaya çıkmaz. Bilmece insanın zihninde, çoğu zaman bir gösterim anında yaratılır ve dil ile söylenir. Gösterimden evvel insanın zihninde hazırlanan bilmeceler elbet vardır, ama bu da sözlü olmak kuralını değiştirmez. Sözlü olmak, gösterimin sözlü yapıldığına da işarettir. Gösterime katılanlar ellerinde kitap taşımaz veya karşılığı bulmak için kitaba bakmaz. Sözlü olmak, yayılma işinin de insanlar ve kuşaklar arasında, ağızdan kulağa, sözlü aktarılmış

Yine *baba, kız, ebe, bacı, gelin, yenge, enişte* vb. akrabalar da aşağıda olduğu gibi kendilerini mizahi bir tasvirin içinde bulur: *Benim bir babam var, iki g...ü var.* (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.9a); *Bir kızım var biz gibi / k...ı çuvaldız gibi / kırk kat esvap içinde / gene sırtı buz gibi.* (lahana ‘kelem’ / 453: 566.12); *Benim bir ebem var, iki g...ü var.* (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.9b); *Ağaç başında çapahlı bacı.* (beşbıyık ‘döngel, muşmula, töngel’ / 166: 92.3); *Benim bir küçük gelinim var; gelenin, geçenin g...ünü öper.* (minder / 491: 615.2); *Alaca hindi, yengeye bindi.* (beşik / 167: 93.6); *Dağdan gelir, taştan gelir / pantalonsuz, k...ı açık, tin tin sakallı eniştem gelir.* (keçi / 401: 481.10b); *Bir oğlum var, iki g...ü var.* (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.9c).

¹⁸“Halkbilimi ürünleri, teatral bir ortamda yaratılmakta ve yaşatılmaktadır. Bu teatral ortamın bir unsuru metindir, ancak teatral ortam metinden ibaret değildir. Burada hareketi, dinleyici/seyirciyi, dekoru ve doğal olarak tiyatroyu yani gösterim yerini de dikkate almak durumundayız. Metinler üzerine yapılan çalışmanın asıl amacı, doğal olarak bu metinleri yaratanları ve yaşatanları anlamaktır. Dolayısıyla kimi Türk halkbilimi çalışmalarında elde edilen metinle birlikte, metnin yaratıldığı ortamın dikkate alınmaması, hem halkbilim metinlerinin yorumlanmasını hem de doğru sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir denilebilir. Türk halkbilimi çalışmaları tarihi, anlatım ortamı kavramının dikkate alınmaması yüzünden yapılmış değerlendirme hatalarına tanık olagelmektedir.” (Oğuz 2002: 549-553).

olmasını da içerir. Gerçi 18' inci yüzyıldan sonra cönklerde yazıya geçen bilmeceler yok değildir. Ama bilmecenin yayılması sözlü olur.” (Başgöz-Tietze 1999: 4).

Araştırmacının *Hiç bir halk bilmecesi, kalemi ele alıp yazmakla ortaya çıkmaz.* ifadesi aşırı sayılmakla birlikte, bilmecelerin sözelliğini vurgulaması bakımından önemlidir. Zira bilmecelerin bu özelliği, aşağıda sıralayacağımız bir çok noktayı da beraberinde getirir.

1. Sözellik, Bilmecelerin Yapı, Dil ve Üslubunda Tabiiliği Doğurur

Muhatapları önünde, zihninde kurguladığı bilmeceyi tabii ağız özellikleri jest ve mimikleriyle ortaya koyan sorucu, bilmecenin yapı, dil ve üslubunda suniliğe gitmez. Bir şair okuyucuya sunacağı bir dörtlüğünde hatta mısrasında defalarca değişikliğe gider, öylece sunar. Yine kendine has bir ağız özelliği olmasına rağmen, şair, standart dili kullanır, ancak isterse, ağız özelliklerini de eserine yansıtır. Oysa bilmece, dilbilgisel ve yapısal yönden incelenmiş, anlatım kusurlarından arınmış bir halde değil, sorucunun muhayyilesindeki saf şekliyle ortaya çıkar. Sorucu, halk bilmecelerinin en karakteristik özelliklerinden olan kısaltmaların boşluğunu, vurguyla, vücut diliyle doldurur. Bir halk bilmecesi olan *Köy içinde ağzı yukarı.* (kuyu / 449: 557.1) örneği ile Nâbî'nin “*Bende yok sabr u sükûn; sende vefâdan zerre / İki yoktan ne çıkar; düşünelim bir kerre*” Nabi. (Karataş 2004: 326) şeklindeki meşhur muamması karşılaştırıldığında, muammadaki ince işçiliğin, bitmişliğin yanında, halk bilmecesinin ulu orta söylenmiş eksik bir söz gibi durması, bu durumun açık bir göstergesidir.

2. Sözellik Çeşitlemeyi Doğurur

Bilmecelerin yazılı bir metninin olmayışı, yayılmasının dinleyenlerce sağlanması, yapı, dil ve üsluplarını tasarrufa açık hale getirir. Aktarıcı veya derleyici, bilmeceyi kendi ağız özelliklerine göre aktarır, hatırına gelmeyen veya anlayamadığı kısımları kendine göre doldurur, hatta yeni benzetme unsurları kullanma yoluna gidebilir. Bu tasarruf, bazen “*Yük üstünde yarım kete (Ay)*” “*Yük altında yağlı kete (Ay)*” (bk. Koz 1974: 48-59) örneklerinde olduğu gibi, anlamları ilgisiz veya zıt kelimelerden oluşan çeşitlemeleri netice verecek derecede ileri varır.

Bu durumu açıkça gösteren birçok örnekten sadece birkaçını aşağıda sıralıyoruz. Örnekler incelendiğinde çeşitlenmeleri oluşturan nüansların, sözelliğin doğurduğu yakıştırmalar olduğu görülecektir:

Ağzı içinde **dili yok**, konuşur adam gibi. (mektup ‘telgraf’ / 477: 598.3c);

Ağzı yok, dili yok, konuşur adam gibi. (mektup ‘telgraf’ / 477: 598.3d) örneklerdeki “*Ağzı içinde dili yok; Ağzı yok, dili yok*” kullanımlarından birinin yakıştırma olduğu aşıkardır. Ancak hangisinin asıl olduğunu kestirmek de zordur. Kulağa hoş gelen, düzgün bir kurguya sahip örneği asıl, diğerlerini çeşitleme saymaya da me’zun değiliz. Ancak bu iki farklı tercihin bilmeden yapı ve üslubunu etkilediği de açıktır. Zira, birinci örnek iki cümleden oluşurken, ikinci örnek üç cümleden oluşmuştur. Yine birinci örnekte yer tamlayıcısının bir parçası olan “*Ağzı*” kelimesi ikinci örnekte özne olmuştur.

Bir tepede **toy** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30);

Bir tepede **tunç** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30a);

Bir tepede **nur** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30b);

Öte geçede **tay** oturu / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30c);

Şu derede **kar** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30f);

Şu karşıda **top** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30g);

Bir tepede **darı** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30k) örneklerinde, “*toy*” ve “*tay*” dışında, teraziye imgeleyen varlıkların, birbiryle ilgisiz varlıklardan oluşması bilmecelerdeki tasarrufun tipik bir örneğidir.

Şu örneklerde ise sesdeğerli sözcüklerdeki küçük değişikliklerin yeni çeşitlenmeler doğurduğu görülmektedir:

Çın çını hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12);

Çit, çit hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12a);

Çınçını hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12b);

Çınçınılı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12c);

Çın çınılı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12d);

Cıncınılı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12e);

Çıt çıt hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12f);

Çıt çıtı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12g);

Çınçınılı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12h); **Çın çınılı** hamam / kubbesi tamam / bir kız aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12ı);

Çin çin hamam / kurnası, tamam / bir kız aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.12i);

Çiğ çiga aman / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12s);

Çıt çıtı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12t);

Cıkcıklı hamam / kiblesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12u);

Tık tıklı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12y);

Çit çitan hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12z);

Çin-çinni hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12aa);

Şing şingli hamam / kubbesi tamam / bize bir gelin gelmiş / babası kör imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12bb);

Çıtçıtlı hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12cc);

Çıkçıklı hamam / kurnası, tamam / bir kızcağız aldım / kocası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12dd);

Tıntın hamam / kurnası tamam / ben bir kız sevdim / babası imam. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.12gg).

Aşağıdaki örneklerde silahın içindeki kurşun’u imgeleyen “su” kelimesine yakıştırılan farklı özellikleri görmekteyiz:

Cumbudu suyu / içinde kuyu / içen ölür / içmeyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 573: 728.25nn)

Derin kuyu / **gümbürtü suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25dd);

Derin kuyu / **cumbul suyu** / içen ölür / içmeyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25b);

Derin kuyu / **gumkur suyu** / alan alır / içen ölür. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25i);

Derin kuyu / **gürdür suyu** / çeken ölmez / içen ölür. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25c);

Derin kuyu / **gürler suyu** (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25jj);

Derin kuyu / **kumpür suyu** / çeken ölmez / içen ölür. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25d); Uzun kuyu / **dum dum suyu** / içen ölür / içmeyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25e);

Derindir guyi / **gümbüler suyi**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25ü);

Derindir kuyu / **gümbülder suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25ee);

Derindir kuyu / **gümbürder suyu** / atan ölmez / yiyen ölür. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25p);

Gümbür kuyu / **göktür suyu** / içen ölür / içmiyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25l); Derince kuyu / **acıdır suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25m);

Kumbur suyi / alan alır / içen ölür. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25r);

Uzun kuyu / **cum cum suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25ö);

Uzun kuyu / **dumul suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25y);

Uzun kuyu / **dun dun suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25gg);

Uzun kuyu / **gümbür suyu** / içen ölür / kaçan kurtulur. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25);

Uzun kuyu / **kümbür suyu** / içen ölür / içmeyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25kk);

Uzun kuyu / **lümbür suyu** / alan alır / içen ölür. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25h);

Uzun kuyu / **tombul suyu** / içen ölür / içmeyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25s); Derindir kuyu / **gümbüldür suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25u);

Uzun kuyu / **vermez suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25hh);

Uzun kuyu / **zemzem suyu** / içen ölür / içmeyen kalır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25a);

Uzunca kuyu / **dumbulca suyu** / içen ölür / içmeyen galır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 573: 728.25mm);

Uzundur kuyu / **soğuktur suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25ü)

Bilmecenin “*Bir derin guyi / delidir huyi / içenler alır uykuyu. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25z)* çeşitlemesinde ise, imaj dokusunu büsbütün değiştirecek” **delidir huyi**” şeklinde tamamen farklı bir yakıştırmaya gidilmiştir.

Yine,

Alçacık tepe / **çingilli küpe**. (nohut ‘çılban’ / 509: 634.2);

Alçacık tepe / **çingiraklı küpe**. (nohut ‘çılban’ / 509: 634.2a);

Alçacık tepe / **tıkırlı küpe**. (nohut ‘çılban’ / 509: 634.2ı) örneklerinde küpe ismine getirilen “**çingilli, çingiraklı, tıkırlı**” sıfatlarındaki nüanslar yeni bilmeceler doğururken;

Dal ucunda / **tülü tombalak**. (şeftali / 594: 761.2);

Dal ucunda / **tülü yumak**. (şeftali / 594: 761.2a);

Dal ucunda / **tüylü dümbelek**. (şeftali / 594: 761.2b);

Dal ucunda / **tüylü danbelek**. (şeftali / 594: 761.2g) örneklerinde ise sıfatın nitelediği isimler değişmiş ve dolayısıyla yeni bilmeceler oluşmuştur.¹⁹

Bol çeşitlemeli bu bilmecenin ise her çeşitlemesinde “yumurta”yı imgeleyen “taşın” tür değiştirdiğini görüyoruz:

¹⁹Bu tür farklılıklar ağız özelliklerinden kaynaklandığı gibi kişisel yakıştırmalar da olabilmektedir.

Bir küçücük **mil taşı** / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsens kuş olur. (yumurta / 662: 859.45);

Bir küçücük **sel taşı** / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsens kuş olur. (yumurta / 663: 859.45e);

Ufacık **mermer taşı** / içinde boylar / pişirirsen aş olur / pişirmezsens kuş olur. (yumurta / 663: 859.45h);

Bir küçücük **çay taşı** / içinde beyler aş / düşürürsen aş olur / düşürmezsen guş olur. (yumurta / 663: 859.45m);

Billur taşı, billur taşı / içinde bekler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsens kuş olur. (yumurta / 663: 859.45n);

Küçücük bir **el taşı** / içinde beyler aş / pişirirsek aş olur / pişirmezsek kuş olur. pişirirsen aş olur / pişirmezsens kuş olur. (yumurta / 663: 859.45ö);

Ufacık **mıknatıs taşı** / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsens kuş olur. (yumurta / 663: 859.45u);

Küçücük **fil taşı** / içinde benler aş. (yumurta / 664: 859.45bb);

El kadar **biley taşı** / içinde beyler aş. (yumurta / 664: 859.45ee)

Aşağıdaki örneklerde de özellikle farklı fiil tercihleri dikkati çekmektedir:

Çıt demeden / çalıya **düşer**. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 317: 355.37);

Çıtırdamadan / çalıyı **geçer**. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 317: 355.37c);

Şıldıramadan / çorta **girer**. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 317: 355.37d)

Yine,

Bağa gider uzanır / eve gelir büzülür. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.9);

Dağa gider uzanır / eve gelir büzülür. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.9a) örneklerindeki “dağ” ve “bağ” kelimelerinin çağrışım alanlarının farkı düşünüldüğünde de, sözelliğin, çeşitlemelerin oluşumundaki rolü rahatlıkla görülecektir.

3. Sözellik İmlâda Keyfilîği/Tutarsızlığı Doğurur

Bilmecelerin sözlü oluşu, zaten karakteristik özelliği, örtme bulandırma, gizleme ve gizemli kılma olan bilmecelerin imlâsını gölgeli kılmış, bu da, hem dilsel, hem yapısal, hem anlamsal özelliklerinin tespitini zorlaştırmıştır. Çünkü, elimizde, mevcut bilmecelerin sahibince yazılmış bir metni olmadığı gibi, bu bilmecelerin ilk gösterim

anında bulunmamışız. Sorucunun ağız özelliklerini, jest ve mimiklerini, yaptığı fonksiyonel vurguları, o anki dekoru bilmiyoruz. Başka bir deyişle bilmeceyi bilmece yapan çok önemli unsurlara vâkıf değiliz.

Elimizdeki bilmeceler, eğer bizzat ilk sorucudan alınmamışsa, aktarıcılarının ve derleyicilerin tasarrufundan sonra bize ulaşmıştır. Bir nokta eksiğinin, gözü kör ettiği bilinen bir geçektir. İşte bilmeceleri yazıya geçiren derleyicinin, aynı bilmeceler için farklı noktalama işaretleri kullanması veya benzer bilmeceleri aynı çalışmada çok farklı noktalama işaretlerine tabi tutması ve yine ağız özelliklerinin pek önemsenmemesi, mevcut yazılı bilmecelerin yapı dil ve üslubunu doğrudan etkilediği gibi, özelliklerinin tespitini de zorlaştırmıştır.²⁰

Bu konu için şu örneklere bakalım:

Ne çin dur, ne naz, baştan ayağa giyer ket ket libas, kanadı var, kuyruğu var, uçamaz, uçarsa da bâdı sabâyı geçmez (balık / 156: 76.14c). Siyah puntıyla verilen kısmın “Ne Çin’dir ne Laz” şeklinde olmaması için hiçbir neden yoktur. Hatta metne bu daha uygun düşmektedir. Oysa metnin ilk/yazılı örneği elimizde olmadığı için yapacağımız düzeltme sadece yeni bir çeşitlemeyi doğurur.

Çat çatan ağacı, pat patan ağacı, kırmızı lâle, Trabzon ağacı. (fayton / 282:310); *Pat patan ağacı / çat çatan ağacı / kırmızı leylek / trabzan²¹ ağacı* (beşik / 167: 93.3). Siyah puntıyla verilenlerden hangisinin asıl olduğunu bilemeyiz. Belki de her ikisi. Zira, metni yazıya geçiren burada kişisel tercihini kullanmıştır.

Sizin sokak, bizim sokak, maka mak, maka mak, altı ayağından nallarlar, şaka şak, şaka şak, dilberi dudağından öperler, şipe şip, şipe şip. (kahve / 367: 431.7) Burada işaretlenen “**altı**” kelimesinin “**atı**” olması gerektiği kesin gibidir. Ancak bilmecelerdeki altı ayaklı hayvanlar ile kısaltma ve mizah mantığını düşündüğümüzde yine bilmecelerin sözelliği bizi sınırlar.²² Son olarak şu örneklere bakalım: *Altın tasta / gül ıslı.* (akıl ‘fikir’

²⁰Bilmece derleyicileri iyi birer ağız araştırmacısı olmuş olsalardı belki Türk halk bilmecelerinin daha net bir fotoğrafı çekilebilirdi. Ancak ne yazık ki ilk derlemelerde bunun imkansızlığı, gün geçtikçe standart Türkçenin yaygınlaşması ve görsel ürünlerin hakimiyeti, bunu da neredeyse imkansız kılmaktadır. Ancak şimdiye kadar yapılmış bilimsel ağız çalışmalarında derlenen bilmeceler, bu anlamda daha güvenilir verilere ulaşmayı bir derece kolaylaştırabilir.

²¹ **Tirebüzen (tırabazan, trabuzan):** merdiven parmaklığı.

²² *Dünyada altı ayaklı hayvan nedir?* (bit ‘kehle’ / 174: 108.20).

/ 112: 14.3); *Altın tasta / kil ıslı.* (akıl ‘fikir’ / 113: 14.3a). Burada akli imgeleyen “göl”ün “çamur”a dönüşmesi acaba kimin eseri? Sorucunun mu, derleyicilerin mi yoksa yazıya geçirenlerin mi? İşte yer yer yazım hataları olmakla birlikte, büyük oranda bilmecelelerin sözelliğinden kaynaklandığını düşündüğümüz bilmecelelerdeki bu imlâ tutarsızlığını şöyle gruplandırabiliriz.²³

Birleşik Kelimelerin İmlâsındaki Tutarsızlıklar

ak balık. (sabun / 549: 695.7); **akbalık.** (sabun / 549: 695.7c)

Ak sarayda / sarı sultan oturur. (yumurta / 664: 859.46); **Aksarayın içinde** / sarı sultan oturur. (yumurta / 664: 859.46a)

Akkabak (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.13h); **Ak kavak** yaprağı (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 443: 547.13n)

aşayazdım: hemen tuttum bulunca, burunca **ezeyazdım.** (bit ‘kehle’ / 174: 108.11); **aşa yazdım. Hemen** tuttum bulunca, burunca **eze yazdım.** (pire / 535: 681.12)

beş bin süven götürü. (kirpi / 427: 522.11); **beşbin** tane odun taşır. (kirpi / 427: 522.11a)

beş yemiş (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.9); **beşyemiş** (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.9a)

Beyoğlunun katırı (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.32); **Hamal oğlunun** katırı (tren / 620: 815.20)

biri **berru havaye** / biri **ab u sefaye** (cemreler/ 187: 140.2b); biri **berri havada** / biri **abu sefada** / öbürü **hak ü havada** zevk sürer. (cemreler/ 187: 140.2f)

canlı **mıdır cansız**mıdır (yumurta / 660: 859.40)

haki paye (cemreler/ 187: 140.2); **haki paye.** (cemreler/ 187: 140.2b)

Kalenderoğlu (saat ‘cep saati’ / 547: 692.21b); **Kalender oğlu** hasta imiş / bülbülü kafeste imiş. (saat ‘cep saati’ / 547: 692.21g)

Kara oğlan / kapıyı bekler. (kilit ‘kapı firengi’ / 421: 518.12a); **Karaoğlan** / kapı bekçisi. (kilit ‘kapı firengi’ / 422: 518.12f)

Karahisara. (sarmaşık / 559: 712.1); **Kara Hisara.** (sarmaşık / 559: 712.1c)

²³Çalışmamıza kaynak aldığımız THB’nden derlediğimiz bu örnekleri verirken, yer işgal etmemesi açısından, bazı bilmece metinlerinde kısaltmaya gittik.

kevakip zadeler (cemreler/ 187: 140.2b); **kâtip zadeler** (cemreler/ 187: 140.2f)

Tat oğlu tatındadır (atın ayakları, nallar, mihlar; at, nallar, çiviler / 717: 1001.1a);

Tatoğlu taddadı (atın ayakları, nallar, mihlar; at, nallar, çiviler / 717: 1001.1d)

velem yûled tarlasında türlü türlü ot bitmiş. (cami / 186: 137.7); **velemyulet** tarlasında türlü türlü ot biter. (sakal / 552: 699.6)

Yeşille başladım / **beyazla** işledim / **kırmızıyla** bitirdim / bütün dünyaya yitirdim. (kiraz ‘vişne’ / 424: 519.16h); **Beyaz ile** başladım / **yeşil ile** işledim / **al ile** bitirdim / cümle âleme yetirdim. (kiraz ‘vişne’ / 424: 519.16)

ağ taş; **sütlaç** gibi. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.5); **aktaş**; **sütlü aş**. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.5a)

Hektealâ (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.9); **Hak tealâ** (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 498: 625.9m)

Diğer Kelimelerin İmlâsındaki Tutarsızlıklar

içinde beyler **başı** (yumurta / 664: 859.45ii) içinde beyler **aşı** (yumurta / 662: 859.45b)

bin deyesin, bilmeyesin. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.5); **bil** deyesin, bilmeyesin. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.5c)

Bir derviş geldi **Van'dan** (Yunus Peygamber / 666: 861.1d); Bir derviş gelirdi **andan** / (Yunus Peygamber / 666: 861.1e)

Dal **doğurdu** mavi boncuk. (zeytin / 670: 869.6); Dağ **doruğunda** kara tavuk. (zeytin / 670: 869.7)

Dal üstünde **Arapçıklar**. (zeytin / 670: 869.9); Dal üstünde **arpacıklar**. (zeytin / 670: 869.9a)

düzde **ceylana**. (şimşek ‘yıldırım’ / 596: 767.1); dağda **ceylâna**. (şimşek ‘yıldırım’ / 596: 767.1a); düzde **ceyrana**. (şimşek ‘yıldırım’ / 596: 767.1b)

İki ayaklı fil / ortasında dil. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.15d); **İki ayaklı pil** / ortasında dil. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.15e)

takmağa golaysız. (yumurta / 657: 859.17b); **tokmağa kalaysız**. (yumurta / 657: 859.17c)

Ufacık kuşlar / dünyayı taşlar. (dolu ‘mürdümük’ / 256: 256.8b); **Ufacık taşlar**, dünyayı taşlar. (yağmur / 637: 836.12)

yatar, kalkmaz. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 698: 946.1); **yanar**, kalkmaz. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 698: 946.1a)

Yular taktım sıpaya / seğırtti, çıktı tepeye. (iğne, iplik / 702: 953.1); Çıktım tepeye / **yılan** vurdum sıpaya. seğırtti, çıktı tepeye. (iğne, iplik / 702: 953.1e)

kıral geldi, kırıldık / hekim geldi, dirildik. (sinek / 574: 731.4a); **kıran** geldi, kırıldık; hekim geldi, dirildik. (sivrisinek / 575: 733.4)

kırmızı lale / **kılaptan** ağacı. (gergef 'kasnak' / 296:334.3); **kırmızı, lâle, klaptan** ağacı. (mercimek / 480: 601.3); **kırmızı leylek, kıraptan** ağacı. (portakal / 538: 683.5); **uzun leylek, klaptan** ağacı. (telgraf telleri / 611: 796)

Büyük Harflerin Kullanımındaki Tutarsızlıklar

Bunu kim bilmiş ola. (kotan / 429: 532.1); **bu ne ola?** (kotan / 429: 532.1b)

Afitâb (alın yazısı / 114: 20a) **âfitab.** (buz, güneş; güneş ve buz / 676: 877.1g)

Akşam gelir **Leylim**, sabah gider **Leylim**, çayır çeker **Leylim**, dolu döker **Leylim**. (koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.7); Gice gizer **Leyli**, gündüz gizer **leyli**, çalı çeker **leyli**, dolu döker **leyli**. (koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.7a)

Anası heste idi (kuşburnu 'gücü, gözü' / 448: 555.10); **anası heste idi** (erik çekirdeği 'kayısı çekirdeği / 274: 296.1)

bıldırki **keloğlan**, bu yıl meydana çıktı. (karçiçeği / 382: 454); bıldırki **Keloğlan** / bu yıl meydana çıktı. (başak 'ekin, hububat, buğday' / 161: 83.4)

Biri "**Gidelim!**" demiş. Biri "**Duralım!**" demiş. Biri "**Dönelim!**" demiş. (dere, göl, dönemeç / 683: 900); Biri der: **gidelim!** Biri der: **duralım!** öbürü der: illallah, illallah! (su, kum, dere boyundaki kavakların sallanması / 683: 901)

Biz biz idik, otuz iki kız idik. **Kıran** geldi kırıldık. **Hekim** geldi dirildik. (buz / 184: 130.5); Ey uzidik, uzidik, otuz iki kız idik; **kıran** geldi kırıldık, **hekim** geldi dirildik. (çıkırık 'çark' / 211: 185.6)

Bizim köyde kadı var. **Çangal mangal** budu var. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.27); Bizim evde kadı var, **çangallı bungallı** budu var. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.27a)

Boş gider, **dolu** gelir. **Dolu** gider, boş gelir. (kuyu kovası ve kaşık / 707: 975)

Bunu kim bilmiş ola. (kotan / 429: 532.1); **bunu** kim bilmiş ola. (saban / 548: 693.1)
 Dağdan gelir dak gibi. **Kolları** var budak gibi. **Eğilir**, su içer; bağırır oğlak gibi. (kurbağa / 443: 548.5); Dağdan gelir dak gibi / **kolları** budak gibi / **eğilir**, su içer / bağırır oğlak gibi. (kuyu / 449: 557.3)
 Hüda'dan geldi bir konuk / konuğun önüne yahni koduk / ne **yahnisinin** kemiği var / ne konuğun dişi var. (çocuk, meme / 710: 985a); Gökten indi bir koduk / koduğun ismini Yani koduk / ne koduğun dişi var / ne **Yahni'nin** kemiği var. (çocuk, meme / 710: 985f)
 İçi gızıl yeşil lâleler. **Ahıllılar** ahıl töke bulalar, ahılsızlar şaşırılar galalar. (kına 'kınalı parmaklar' / 414: 501.11); İçi gızıl, dışı yeşil lâleler / **ahıllılar** ahıl töke bulalar / ahılsızlar şaşırılar galalar. (karpuz / 388: 459.8)
Lâle kadın (leylek / 465: 572.6); **lâle hanım**, (leylek / 465: 572.6b)
Nanı hatun (leylek / 465: 572.6a); **nanı hatın** (leylek / 465: 572.6f)
Ne acayip huyu var! (gölge / 302: 344.8); **bir** acaip huyu var. (gölge / 302: 344.9)
samur kürklü bey idim (kestane / 410: 498.10a); **Samur** kürklü bey idik. (kestane / 410: 498.10f)
Tatarına (bit 'kehle' / 172: 108.2b); **tatarına** (pire / 534: 681.3)
ya bunu bilmeli / ya cuma günü ölmeli. (nazarlık / 507: 628); **Ya bunu da bilmeli** ya bu gece ölmeli. (nohut 'çılban' / 509: 634.3)
 Zimbirik **mollanın** (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 521: 655.6); Zimbilik **Mollanın** (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 521: 655.6a)
 onun adı **hümezer** (nalın / 496: 624.1a); Ol onun adı **Hemmeze** (nalın / 496: 624.1b)

Noktalama İşaretlerinin Kullanımındaki Tutarsızlıklar

Afitâb (alın yazısı / 114: 20a) **âfitab**. (buz, güneş; güneş ve buz / 676: 877.1g)
alamet (deve / 242: 235.6); **alâmet** (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 286:315.15m)
Allah'ın hikmeti (lahana 'kelem' / 453: 566.17d); **Allahın** hikmeti (soğan / 582: 735.19)
 Çarşıdan aldım, eve geldim Fatmayı, "**anandan mı belledin çifte göbek atmayı?** (landon araba / 464: 569); Çarşıdan aldım Fatmayı / alnına çattım çatmayı / **kız anneden mi öğrendin / böyle göbek atmayı.** (körüük 'demirci körüğü, küre' / 434: 541.1);

Çarşıdan gelir **adamınan** / **âdeminen**. (mektup ‘telgraf’ / 477: 598.1d)

Dağdan gelir **koşa, koşa** / eve gelir **yavaş yavaş**. (hırsız / 330: 386.5)

kırk elli yavrucuk. (nar / 501: 626.14d); **kırk, elli** cüce gider. (nar / 503: 626.22b)

4. Sözellik Ara Türleri Doğurur

Türk halkı, bilmece kurgusunda, deyimlere, masal tekerlemelerine vb. unsulara yer verdiği gibi, matematiksel soruları, Divan şiirinden aldığı muammayı, lugazı, kimi zaman aynen kimi zaman da taklit ederek, bilmece diye sormuş ve yer yer mani veya atasözünü de bilmeceye dönüştürmüştür.

Böylece halk bilmeceleri içinde tekerleme-bilmece, efsane-bilmece, destan-bilmece, hikaye-bilmece, atasözü-bilmece, deyim-bilmece, mani-bilmece şeklinde ifade edebileceğimiz iki özellikli ürünler ortaya çıkmıştır.²⁴

Bunların bir kısmının bilmece sayılıp sayılmaması, tartışılması gereken bir konudur. Ancak bilmecelerdeki deyim ödünclemelerinin, atasözü örneksemelerinin, tekerlemeler başta olmak üzere masal öğelerinin, mani kalıplarının ve efsanemsi, destansı örneklerin varlığı, bu türlerle bilmeceler arasında tesadüfi olmayan ciddi bir ilişki olduğunu gösterir.

Başgöz, bu durumu, özetle, bilmecelerin hem düz yazı, hem de manzum olarak bulunması ve bunun da başka halk edebiyatı türlerinin kolayca bilmeceler arasına katılması sonucunu vermesi, Türk bilmecelerinin hemen hemen hepsinin, açık birer soru olmamasının mânilerle bilmeceler arasında kolay geçişler sağlaması, halkın, masal, fıkra, efsane, hatta atasözü gibi türlerin tümünü masal olarak anıyor olması, yine bilmece ve atasözünü aynı adla, metel, yahut mesel diye adlandırması gibi sebeplerle açıklamaya çalışır (Başgöz-Tietze 1999: 20-30).

Bizce, bu ürünlerin benzerlikleri, aynı kaynaktan çıkmaları, aynı zevke hitap etmeleri, aktarıcı-sorucunun, türleri ayırt edecek kültürel birikime her zaman sahip olamaması, sahip olduğu kültürel malzemeyi, kabiliyeti nispetinde birbirinin yerine

²⁴Aynı şekilde halk şair/âşıkları ve Divan şairleri de halk bilmecelerini kaynak olarak muamma ve lügazler dizmiş ve bağımsız bir tür olmakla birlikte, destanlarda, âşık atışmalarında, masalarda ve halk edebiyatının diğer pek çok türünün içinde bilmece ve bilmecemsi örnekler tespit edilmiştir. (bk. Boratav-Başgöz 1974: 2-13; Karadavut 2006: 481-514; Alptekin 2006: 335-361).

kullanmaya çalışması ve en önemlisi bunların sözlü bir gelenek içinde gerçekleşmesi gibi nedenler de bu ürünleri, birbirine iyice yaklaştırmış, farklı yapı dil ve üslup özellikleri gösteren bilmeceleri doğurmuştur.

Bilmecelerdeki bu iç içelik ise, gerçek halk bilmecelerinin hem özelliklerinin tespitini hem de tasniflerini zorlaştırmış, kimi bilim adamları bu karmaşadan dolayı tasnif ve örneklemelelerinde çelişkiye düşmüşlerdir.

Başgöz'ün "*Kültürümüzde, hepsi soru olan ve karşılığının bilinmesi beklenen bir hayli edebiyat türü ve biçimi var. Divan şairlerimizin yazdıkları muamma ve lügazlar bir bakıma bilmecedir. Aşıklarımızın sazlarını alıp, türkülerle birbirlerini sorguya çekmeleri de öyle. Aşıkların zor bir soruyu bir zarfa koyup kahve duvarına asmaları (askı asma) geleneği de bilmeceden başka bir şey değildir. İstanbul Semai kahvelerinde tulumbacıların ve külhanbeylerin semailer ve maniler ile yarışmaları da bilmece sormaktır. Matematik soruları, hukuk soruları, "bir evde" diye başlayarak hane halkının sayılarını soran oyun da öyledir. Şairlerin ve sultanların birbirlerine zor sorular göndermeleri de bilmecedir. Düğün halkının önüne geçip, gelin alıcılara şiirli sorular yöneltmek de aynı guruba girer.*" şeklinde önce bilmece olarak anılan ürünleri tek tek sayıp, son olarak da "***Ama halk bilmeceleri dediğimiz, gerçek bilmeceler bunların hepsinden değişikir Bu çalışmamızda üzerinde duracağımız asıl konu halk bilmeceleridir***" ve "***Ol nedir ki, veya bil bakalım diye başlayan bilmeceler halk bilmecesi değildir.***"(Başgöz-Tietze 1999: 1-3) demesine rağmen, bütün bu özellikleri içeren örnekleri halk bilmecesi olarak eserine alması söz konusu çelişkili yaklaşımlara açık bir örnektir.²⁵

Saf halk bilmecelerinin gerek konu, gerek yapı ve gerekse üslupları bakımından diğer türlerden ayrıldığına biz de inanıyoruz. Zira okuma yazması noksan, ancak konuşma dilinin imkanlarından yararlanabilen, imgelem âlemi çoğu zaman görünen âlem olan bir köylünün kurguladığı bir bilmece ile, şiirin imkanlarından haberdar bir halk aşığının, iki üç dil bilen, soyut imge ve dil kullanımlarından yararlanabilen bir şairin kurguladığı bilmece, elbette aynı özellikleri göstermeyecektir. Zira, eser

²⁵Bu tür farklı ve bir kısmı çelişkili yaklaşımlara ilerde, özellikle "Bilmecelerin Tasnif Sorunu"nda, ayrıca dikkat çekilecektir.

müessirinin aynasıdır. Kişilerin niteliklerinin değişkenliği ölçüsünde eserler de farklı özellikler gösterecektir.

Ancak, tekke kültürünü özümseyen âşığın, medrese eğitimi görmüş bilge-şairin, halk ozan ve köylüsünün aynı topraklarda beraber yaşamaları yer yer aynı meclislerde bulunmaları başka bir deyişle iç içeliği, diğer ürünler gibi bilmecelere de yansımıştır. Bugün edebiyatımızın tasnifinde yaşadığımız zorluk, kimi şair veya şiiirleri bir yere koyamayışımız veya zoraki koyuşumuzun temelinde bu durum vardır.²⁶

Bu tür çelişkilerden kurtulmanın şartlarını ise, şöyle sıralayabiliriz:

1. Sözel kültürün potasında yoğrulmuş, üzerlerinde her türlü tasarrufa gidilmiş ürünlerin, kesin çizgilerle ayrılmayacağı gerçeğinin kabul edilmesi.

2. Bu gerçekten hareketle ekseriyet itibariyle asli özelliklerini yitirmiş sözel kültürün işaretlerini taşıyan ürünlerin, bu muamma veya lugaz de olsa, halk bilmecesi olarak kabul edilmesi.

3. Söyleyeni belli ürünlerin, ilgili edebiyat sınıfının manzum ürünleri arasında gösterilmesi ve halk bilmeceleri tasnif edilirken bunların varlığına da dikkat çekilmesi.

4. Espriye dayalı şaşırtmalı soruların, halk bilmeceleri içerisinde ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi ve klasik halk bilmecelerinden bu tür bilmecelere geçişin çok hızlı olduğu gerçeğine işaret edilmesi.²⁷

5. Bulmaca²⁸ sorularının, ve matematik sorularının, saf, klasik halk bilmecelerinden çok farklı bir kurgu mantığına sahip olduğu gerçeğinin kabul edilmesi.

---

²⁶Çelebioğlu ve öksüz bu konuya şöyle dikkat çekmişlerdir: “Çok defa Halk ve Dîvan edebiyatları, tamamen birbirlerinden ayrı mütâlâa olunmuş, bunlar arasındaki müştereklikten ziyâde farklılığa dikkat edilmiştir.(...) Zahirin bu, doğru görülse bile halk tabakası ile münevver zümreye ait edebî mahsuller, neticede tek bir milletin malı olmakla onların, temelde zevk ve karakter bakımından birleşmesi duyuş ve heyecanda benzerlik göstermesi tabiidir.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 5).

²⁷Gerek okul ortamlarında gerek İnternet ortamlarında bu türde binlerce bilmecenin türemesi, sosyo-kültürel ve psikolojik olarak değerlendirilmesi gereken ayrı bir konudur.

²⁸Bugün gazete ve dergilerde yer alan bulmacalar, bilgi ölçmeye dayalı düz sorular olmaları, imgesel bir anlatım içermemeleri, yazılı olarak ortaya çıkmaları, hatip-muhatap ilişkisinden ve gösterim ortamından yoksun olmaları gibi birçok yönden halk bilmecelerinden ayrılır. Dolayısıyla bilmecenin bazı çalışmalarda “bulmaca” olarak anılması bizce yanlıştır.

6. Ancak şaşırtma unsurlarıyla ve ses tekrarıyla edebi özelliklere bürünmüş, söyleyeni belirsiz matematiksel bilmecelerin de uygun bir başlık altında halk bilmecelerine dahil edilmesi.

Aksi halde benzerliklerin yanlış algılanması, mevcut karmaşayı devam ettirecektir. Oysa, halkın, elindeki ürünleri birbirine malzeme olarak kullanımı tabiidir. Masalını kurgularken bilmecedan yararlanması gibi. Ancak bizim o masalı bilmece saymamız yanlıştır. Zira, şekerin çaya veya pastaya girmesi bunları şeker değil, şekerli yapar. Dolayısıyla önce ana metni tespit edip sonra mevcut ürünü bir türe dahil etmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

THB’nde tespit ettiğimiz ara tür örnekleri şunlardır:

Muamma-Bilmece

“Muamma, bir insan veya herhangi bir şeyin kendisini değil- çünkü kendisini kasederse lûgaz olur- ismini nesir veya nazım içinde gizlemektir.” (Tarlan 1936: 5).

“Ta’miye” kelimesinden türetilmiş olan muamma Türk edebiyatına, İran edebiyatından geçmiş ve 16. yy.’da yaygınlaşmıştır. Genellikle beyit halinde yazılan muammalar, lûgazlerde olduğu kadar şekil bakımından çeşitlilik göstermezler. Kıt’a dışında mesnevi tipinde kafiyeli musarra beyittirler veya tamamen kafiyesiz müfretler hâlinde olabilirler.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 33-35).²⁹

Divan edebiyatında Allah’ın isimleri başta olmak üzere özel isimler muammaya konu olurken, âşık edebiyatında her şey için muamma söylenmiştir. (bk. Bilkan 2000: 36). Gerek divan şairlerinin gerekse aşıkların söylediği bir kısım muammalar dilden dile aktarılarak zamanla anonimleşmiştir. Bazen de bilmece sorucusu, zihnindeki muamma kırıntılarından yeni bir bilmece oluşturmuştur. Bunun neticesinde halk bilmeceleri arasında bilmece diye aktarılan ince işçilik ve kültürel birikim eseri muamma veya muamma parçalarına rastlanır olmuştur.³⁰

²⁹ “Çok az da olsa gazel ve kıt’a nazım şeklinde yazılmış muammalar da vardır. Muammaların manzum olabileceği yolundaki görüşlerin aksine mensur muammalar da yazılmıştır.” (Bilkan 2000: 36).

³⁰ Türk edebiyatında muamma, lûgaz ve bilmece terimlerinin ne kullanım ve ne de tanımlanmalarında tam bir mutabakatın olduğunu söylemek mümkün değildir. Muamma terimi lûgaz yerine veya halk edebiyatında bir çeşit bilmece (askı, muamma) karşılığında da kullanılmıştır. (bk. Çelebioğlu-Öksüz

Aşağıda bu örneklerden bazıları görülmektedir:

Ben bir nesne gördüm, anın ismi bellidir: başı sekiz, karnı altmış, ayakları ellidir. (Hasan / 751: 1082)

Bir muamma yaptı Aşık Dizari (metinde: Diyarî); bu dünyada yoktur ânın ayarı; birdir burnu, yüzdür gözü, dördtür kulağı, çevrilmiştir kenarı; diri iken gezer idi köyleri, öldü amma gene gezer yerleri. (çarık / 206: 170.4)³¹

Kes müderris ayağını hem muîdin başını; ko ayağı baş yerine tâ bilesin adını. (Said / 751: 1080)

Sefinenin başı girince limana, ism-i âcizanem çıkar meydana. (Süleyman / 751: 1081)

Sende yok sabr u sükûn / bende vefadan zerre / iki yoktan ne çıkar / fikredelim bir kerre! (Nabi / 751: 1078)³²

Lugaz-bilmece

“Meyl etmek, yaban faresinin delikleri, eğri çapraşık yol” anlamlarına gelen lûgaz kelimesi, Klasik edebiyatta konusu, insan isminden başka her şey olabilen bilmece için kullanılır. Lûgaz edebiyatı, muammanın aksine İran’da değil, Arap’larda daha çok gelişmiştir. Türk edebiyatında ise on beşinci yy.dan itibaren yaygınlık kazanmış, bilhassa on sekizinci yy.da en verimli devrini yaşamıştır.

Lûgazler, genellikle manzum olup Aruzun «Fâilâtün fâilâtün fâilün» kalıbıyla daha çok yazılmışlardır. Gazel veya kıt'a tipi kafiyelenişler de az olmamakla beraber çoğunlukla mesnevi şekli tercih edilmiştir.

Özellikle uzun parçalarının sonunda şairin mahlasının zikredildiği lugazler, bazan sanıldığı gibi sâdece manzum değil mensur da olabilir. Yalnız mensur şekli fazla yaygınlaşmamıştır. Üslup bakımından hemen hepsinde “Nedir ol kim?” veya “Ol nedir kim?” “Bir acâyib nesne gördüm” başlangıçlı ortaktır. Sonlarda ise bâzı halk bilmecelerindeki

---

1979: 33-35). Levent’in “Lûgaz bilmece demektir. Muamma ise bir isim gizleyen bilmecedir” (Levent 1984: 563). şeklindeki tanımı bu tür yaklaşımlara tipik bir örnektir.

³¹Boratav-Başgöz, bu muammanın kaynağının “ozi ozi, bindim pozi, bir burnu var, kırk da gozi.” bilmecesi olduğunu belirtirler. (Boratav-Başgöz 1974: 2-13)

³²Çeşitlemesi de şöyledir: “Sende yok **mîhr** u sükûn / bende vefadan zerre / iki yoktan ne çıkar / fikredelim bir kerre!” (Nabi / 751: 1078a).

“Ya bunu bilirsin ya bu gece ölürsün!” veya “Bunu bilmeyen eşek !” gibi ifâdelerin yerine: “Bunu arif olan bilir, kemâl erbâbı anlar, ona feyz kapısı açılır” gibi ifadelerle karşılaşmak mümkündür. (bk. Çelebioğlu-Öksüz 1979: 17-18).

Kurgu mantığındaki benzerlikten olacak ki lugazlerin halk bilmecelerine geçişi muammadan çok daha fazla olmuş, aşağıda örnekleri görülen çok sayıda lugaz-bilmece ortaya çıkmıştır.

Ol nedir ki bahri ile behri, bir saatin içinde dolaşır bin pare şehri, göz görmeden görür âsitaneyi, alır, verir bahri ile pazar, ne yanındaki vâkıf olur, ne kimse sezer. (akıl ‘fikir’ / 113: 14.8)

Ol nedir ki ismi var uryan gibi, kuyruğunu havaya dikmiş sabur aslan gibi, mekanı düz ovadır, asla yoktur yokuşa yüzü; bir müferri maydanı var, etrafı gülşen gibi. (metinde: ağaç çağ). (Ay / 130: 53.3)

Ol nedir ki sanatında binazir, işine tahsin eder beyle vezir, meskeni ruşen değil zulmettedir, bilemeyiz zahmette ya rahattadır. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 123: 39.23)

Ol nedir ki tene tene akara benzer, severler onu sevgili yare benzer, üstünde yazar Edalet hatun, cihane hükmeder sultane benzer. (altın ‘altın para’ / 116: 21.11)

Sudadır meskeni, hem uşağı devşeği; **bil bakalım** o nedir, kumdur ölüm döşeği. (balık / 155: 76.4)

Problem-bilmece

Halk bilmeceleri düz sorular değildir. Ancak bilmeceler arasında aşağıda görüldüğü gibi, soru düzeninde kurgulanmış örneklere rastlamak da mümkündür. Bu durum, halkın bilmece kurgusunda düz soruları kaynak alma eğilimine bağlanabileceği gibi; gösterim ortamlarında zekayı sınama yollu doğrudan problem sorma geleneğine de bağlanabilir.

Aşağıda bu tür bilmeceler görülmektedir:

Bir adam bir bahçeye girmiş, bir torba nar almış. Bahçenin yedi kapusu var imiş. Ol adam hangi kapunun önüne vardı ise torbasındaki narın yarısını bıraktırmışlar. En son yedinci kapudan çıkmış, bakmış: torbasında bir nar kalmış. Bu adamın torbasında kaç nar var imiş. (Yüz yirmi sekiz nar var imiş. / 744: 1066.1)

Ananın anası, babamın gaynanası, benim nennemin kaç gulağı var? (iki / 762: 1098).

Soru düzenindeki espriye dayalı şu örnekler ise Amerika tarzı bilmecelerin Türkçedeki örnekleridir. Günümüzde küreselleşmenin bir sonucu olarak bir çok noktada olduğu gibi halkların espiri anlayışında da bir yakınlaşma veya aynileşme söz konusudur. Dolayısıyla örnekleri yaygınlaştıkça, bu tür bilmeceler, artık kültürün asli unsurları haline gelmektedir.

Arap suya düşerse ne olur? (Islanır. / 762: 1104);

Bir ağaç (ta) on iki kuş var bir avcı altı tanesini vurdu, geriye kaç kaldı? (Kalmaz uçar. / 761: 1097)

Bir batman buğday öğütene kadar kaç batman su geçer? (Terazim var tartarım. / 762: 1099);

Boş cepte ne bulunur. (delik / 762: 1105)

En inatçı saz hangisidir? (Davul, çünkü dövmeden çalmaz. / 762: 1103)

Köpek ne için sahibinin arkasından gider? (Sahibi önden gittiği için. / 762: 1101)

Elma elmadan çıkar, sen bir elmadan çıkarsın. Hünkâr ne yer? (Allanın verdiği. / 762: 1102).

Mani-bilmece

Bilmecelerin en fazla üslup benzerliği gösterdiği tür manilerdir. Her iki türde de doldurmalar önemli bir yer tutar ve ses uyumu önemsenir. İmalî sözler çokça kullanılır, yer yer espriye yer verilir. En önemlisi her ikisi de halk tarafından oluşturulur ve sözlü gelenk içinde varlığını sürdürür. İşte bu ve benzeri nedenlerden iki tür arasında geçişler olur ve aşağıda örneklerini gördüğümüz mani-bilmeceler halk bilmeceleri içinde önemli bir yer tutar:

Gönül alçak, yüz yerde;

yüz yaram var yüz yerde.

Hak yarattı, görmedi,

ben görmüşüm yüz yerde. (düş 'rüya' / 264: 276.1);

Nehir ırmak ve çayım,

her işte var çok payım,

yağmur sonu göklerde,

yedi renkli bir yayım. (ebekuşağı 'alâimi sema, gökkuşağı' / 266: 277.4)

*Ben giderim asmaya /
asma dalı kesmeye /
beline bir kuşak kuşattım /
değme kılıç kesmeye. (nikâh / 507: 633.1c)*

Tekerleme-bilmece³³

Hayal, düş, aşkınlık, yalan, mizah veya çocuk zihninden kaynaklanan serbest bir yaratıcılığın ürünleri olan tekerlemeler (bk. Duymaz 2002: 291-306) ile bilmecelelerin birçok noktadan benzeştiğini görüyoruz. Zira, mantık sınırlarını zorlayan ifadeler, sözü gizemli kılma, yalan, mizah, ses ve sözü oyuna dönüştürme, tekrarlardan yararlanma, üslup değişkenliği, her iki türün de temel özellikleridir. Hem bu yakınlıkları hem de benzer ortamlarda dillendirilmeleri ve hayat bulmaları, bu iki tür arasında, alışverişi tabii kılmış, bunun neticesinde aşağıdaki bilmeceleler ortaya çıkmıştır:

Aldım sarı, oldu mavi; olaydım mavi, koyaydım bari. (zırnık / 671: 871)

Allah yapar yapısını, kul yazar yazısını / satan almaz / alan satmaz. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.11d)

Az gitti uz gitti / dere tepe düz gitti / altı ay bir güz gitti / uyanınca hep bitti. (düş ‘rüya’ / 265: 276.2)

Benim bir dedem var, dedemin bir kürkü var, kürkünün gırh cebi var, gırh cebinin gırh bıçağı var. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.35)

Benim gülüm gül açar / gülünü müşkül açar / senede bir, ayda iki / haftada üç gül açar. (nokta ‘Arap alfabesine göre’ / 747: 1067.8)

Bir koç almış babası / Yayla hatun anası / oğlu şarap delisi / kızı dünya güzeli. (asma, yaprak, kök, üzüm, şarap... / 685: 905j)

Bir köprüden üç kişi geçer / biri bakar, basar, geçer / biri bakar, basmaz, geçer / biri de ne bakar, ne de basar, geçer. (kucağı çocuklu ve hamile kadın... / 723: 1028)

Boz tepeden indiremedim, bindiremedim, suyunu verip döndüremedim; haber verin ustasına: indirsin, bindirsin, suyunu verip döndürsün. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 293:332.14)

³³ Bu tür bilmecelelere mini masal da diyebiliriz.

Deniz ortasında bir ağaç dalsız, budaksız / üstüne bir kuş konmuş kolsuz, kanatsız / ben onu vurduğum topsuz, tüfeksiz / pişirdim odsuz, ocaksız / ben onu yedim tuzsuz, bibersiz. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 760: 1096.11)³⁴

Dilim dilim dilmeli / tepesi yeşil düğmeli / dilimi bilen bilmeli, bilmeyen otuz iki şar vermeli. (portakal / 538: 683.9)

Dilliden dilsizdir, dilsizden dillidir. (tavuk / 608: 787.18)

Elim elde / belim belde / dingil dalda / dipsiz gölde. (elma, bıçak, yılan, balık / 732: 1054d)

Elim elim ebrişim, elimdedir her işim, ebreşimi bükerim, yedi dağı ölçerim. Yedi dağın ardına, yedi saray yakışır; yedi sarayın içine, yedi oda yakışır; yedi odanın içine, bir karyola yakışır; karyolanın içine, bey dayım yakışır; bey dayımın yanına, hanım yengem yakışır; hanım yengemin yanına, altın beşik yakışır; altın beşiğin içine, Güllü hanım yakışır. Altın beşiğin içinde, altın bülbüller dolaşır; elimi vursam kana bulaşır. (tahtakurusu 'tahta biti' / 601: 775.4)

Elim kat kat, möhür çat çat, aba bülbül, saçı sümbül. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 487: 610.16)

Fındık, fıstık, duvara astık. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.12)

Girdi, çıktı, girecek / girdi, çıktı, girmiyecek / girmedi, girecek / ne girdi, ne girecek. (Adem ile Havva, Şeytan, Müslüman, Gâvur / 719: 1010)

Gökten bir elma düştü, cümle âlem bölüştü (adam 'insan' / 109: 3.3).

Hav hav hav atar, çakmağ daşı kav atar; seksen sekiz değirmen doksan dokuz nav atar. (şimşek 'yıldırım' / 597: 767.5)

Hekiyem hekti, çamura çöktü, kulağından tuttum, kuyruğu koptu. (pancar 'kocabaş, çükündür')

Helengele melengele, maktu gele, haya hakta, taka takta, pireleyli, liseçide. (çuval / 228: 216.3)

---

³⁴Duymaz, bu bilmece için "*yalanlamalı masal*" terimini kullanır. (bk. Duymaz 2002: 291-306). Ayrıca Boratav-Başgöz, "Ot yedim, etlendim, su içtim sütlendim.; aç kapıyı Ayşe Fatma, kapıya ben geldim." metnine, hem masal tekerlemesi olarak hem de cevabı koyun olan bir bilmece olarak rastlandığını ifade ederler. (bk. Boratav-Başgöz 1974: 2-13).

Hillim hillim bilmesi, hillim hanımın düğmesi, hillim hoştur yemesi, zordur hillim bilmesi.
(çilek / 216: 195.3a)

Hop hop çiçek, top topi çiçek, cennetten çıhdı, bir bozi çiçek. (bakla / 150: 72.7)

İlim ilim ilmeli, ilim kurşun düğmeli; bunu bilen bilmeli, bilmeyen ölmeli. (ağ ‘balık ağı,
ığırıp’ / 109: 6.1)

İndiri, bindiri / dağdan domuz indiri. (tarak / 603: 778.4)

Kar yağar, yağmur yağar, ortalık kupkuru; dışarı çıktım, dizecek balçık, çamur; biraz öteye gittim, üç torbaya rasladım, ikisi dipli mipli, birinin hiç dibi yok; hiç dibi yok olan torbayı aldım, biraz daha gittim, üç tencereye rasladım, ikisi dipli mipli, birinin hiç dibi yok; hiç dibi olmayan tencereyi aldım, torbaya soktum; biraz öteye gittim, üç testiye rasladım, ikisi kulplu mulplu, birinin hiç kulpu yok; kulpu yok testiye aldım, biraz öteye gittim, üç çeşmeye rasladım, ikisi sulu mulu, birinin hiç suyu yok; hiç suyu olmayan çeşmeden kulpsuz testiye doldurdum; biraz öteye gittim.üç kapıya rastladım, ikisi kırık mırık, birinin hiç kapısı yok, hiç kapısı yok olan kapıyı çaldım, karşıma üç adam çıktı, ikisi gözlü mözlü, hiç birinin gözü yok; hiç gözü olmayandan. bir akça istedim, bana üç akça verdi, ikisi paralı maralı, birinde hiç para yok; hiç para olmayan akçayı aldım, biraz öteye gittim, üç satıcıya rasladım, ikisi donlu monlu, birinin hiç donu yok; hiç donu olmayana akçamı uzattım, bana kağıt verdi, çivi verdi, helva verdi, tahta verdi. Helvayı yedim, karnım doydu; oturdum, üç merdiven yaptım, ikisi uzun muzun, birinin hiç boyu yok; biraz öteye gittim, üç camiye rasladım, ikisi minareli minaresiz, birinin hiç minaresi yok; hiç minaresi yok olanda üç müezzin ezan okuyor, ikisi sesli mesli, birinin hiç sesi yok; hiç boyu olmayan merdiveni hiç minaresi olmayan minareye dayadım, ve çıktım; hiç sesi olmayan müezzinin kellesini uçurdum. Aşağıya indim, eve gidiyordum. Bir de baktım ki köprü üstünde uçurduğum kelle soğan salata satıyor (*gönül, sevda, aşk, rüya, yalan* / 761: 1096.12).

Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, bunu bilmeyen kara köpek. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4)

Lale sümbül biçerek, soğuk sular içerek / az gitti uz gitti / dere tepe düz gitti / altı ay bir güz gitti / uyanınca hep bitti. (düş ‘rüya’ / 265: 276.2a)

Lebe lebe lâmelifim, lebe lebe mim elifim, lebe sefer, lebe çıkar, altı ayda bir sefer. (bildircin / 169: 100.2)

Leblebicik lepircik dört duvarın üstü açık, geldi konu serçecik; ne çiçeği, nar çiçeği, nur çiçeği, cevri cevahir tarlasında şeftali çiçeği. (akıl 'fikir' / 113: 14.5)

Masal masal matladı, iki sıçan atladı, kurbağa kanatlandı, gelin çıktı çardağa, mart usurdu bardağa, bardak iki parça oldu, gelinin yüzü kara oldu. (yazla kış / 682: 897.3)

Mesel mesel ma mesel / dili oynar, damak keser / Mesel beyin avradı / gördü beni ağladı / ağzımı dilimi bağladı. (oruç 'ramazan' / 513: 645.3)

Metel metel matlamış, metel iki çatlamış, kurbağa kanatlanmış, gâvuru kırmaya gitmiş. (silah 'tüfenk, tabanca' / 573: 728.27)

Min min minare; minareden kenare; kenarede olucak, olucakta balıkçık. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.14)

Nar tanesi, nur tanesi; dört köşenin bir tanesi. (cennet / 191: 143.1)

O odanın içinde, oda onun içinde. (ayna / 138: 59.2)

O yalan, bu yalan, fili yuttu bir yılan; eşeğe bindi, deveyi kucağına aldı; bu da mı yalan, o da yalan, bu da yalan. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.8)

Se se se servi seyaalem, yel estikçe yeyalem / sen sevdin, sen uzandın / sen beni kendin gibi hercayi mi sandın / hercayiler bahçesinde manyas çiçeği / var git, hey deveciler köçeği! (sarımsak / 558: 711.6a)

Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen patlatırım enseni. (çivi, çekiç / 697: 944)

Tekerlek tekerlek, bizim evden yukarlek. (Ay / 131: 53.9)

Üçü vurur, dağıtır / üçü cennet bağıdır / üçü vurur, döşürür / üçü uçan dağıtır. (mevsimler / 482: 607)

Yapılmamış duvarda / doğmamış oğlan oturur / ekilmemiş bostanı yolma diye bağırır. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.9)

Hikaye-bilmece

Halk bilmecelelerinde tahkiye üslubu çok önemli yer tutar. Sorucu genelde soracağı varlığı tahkiye üslubunda betimler. Bu durum aşağıda örneklerini gördüğümüz çok sayıda mini hikayenin oluşumunu sağlar.³⁵

Ben ne idim ne idim / yeşil başlı bey idim / Allah beni şaşırdı / ab...una düşürdü. (arpa / 125: 42.4)

³⁵ Başka örnekler için bk. "Öykülemeli Anlatım" bölümü.

Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.2)

Dün akşam bize yeşil cübbeli bir adam geldi; benim içimden çıkanları yedi. (dolma / 256: 255.A.1)

Gelin uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 261: 268.4)

Gök gürlledi / gürgen çatladı / iki kaz birlikte otladı. (değirmen taşı ‘bulgur taşı’ / 237: 226.3b)

Yola gider iken bir nesne gördüm / yola gider, izi yok / eti haram, sütü helâl / canı var, kanı yok. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.14)

Efsane-bilmece

Efsaneler, halkın, kendine gizemli gelen varlık, olay, durum ve kavramları anlamlandırma ve onların gizemini çözme çabasından doğmuş, olağan üstü ve manevi motiflerle süslü anonim ürünlerdir. Bazen insan şelindeki bir taş, bazen asırlık bir ağaç, bazen bir ziyaret, bazen de bir isim etrafında örgülenir.³⁶

İşte, anonim olma, bir varlığın, olay veya durumun etrafında örgülenme, gizemli kılma ve gizem çözme, konuyu çoğu zaman tabii bir dil ve öyküleme formunda sunma, gibi birçok özelliği, bilmeceyi yukarıda tanımladığımız efsaneye yaklaştırır. Dolayısıyla iki tür arasındaki geçişleri, bu yakınlığın tabii bir sonucu görüyoruz.

Bazı araştırmacılara göre ise, tabiattaki garip varlık ve olayların gizemine akıl erdiremeyen eski insanlar, onları doğrudan anmanın zarar getireceğinden korktuklarından metaforik/dolaylı çağırma/adlandırma yoluna gittiler. İlk bilmeceler de bu metaforik adlandırmalardan doğdu.³⁷

Biçimden biçime girmelerine rağmen, bilmecelerde hala bu izlere rastlanabileceğini söyleyen Seyidov, böyle bir adlandırmaya Dede Korkut eserindeki şu cümleyi örnek verir:

³⁶ “Bingöl” ismi gibi.

³⁷bk. (Başgöz-Tietze 1999: 28-29); (Nureddin Seyidov, (Çeviren: Hepbildikler, Neriman), Azeri Bilmeceleri ve Bilmece Dili, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir, 1982, s. 28-30).

“(Kara koç atlara kişnettiren/ Akça koyun gördüğünde kuyruk çırpıp kamçılayan/
Kanlı kuyruk yüzüp şapur şapur yutan/ Sesi kaba köpekleri havlattıran/ Çakmaklıca
çobanlan öldüren) Bunların hepsinin yanıtı canavardır (yani kurttur)”³⁸

Seyidov efsanelerle ilişkilendirdiği bilmece şunlardır:

“O nedir ki, seher dörd, Günorta iki, Ahşam üç ayaklı. (O, insandır. Çocukken ellerini yere dayayarak emeklediği için dört ayaklı, gençliğinde iki ayaklı, yaşlandığında da eline asa aldığı için üç ayaklı olur.)”³⁹

“Ağacda var bağırsağ

Yel babanı çağırsağ,

Ağzın açib ney çalar

Sülaymanı çağırsağ. (Kaman)”⁴⁰

“Bir adam ormanda giderken aslana rastlar. onu kovalamağa başlar. Adam kaçar kaçar, sonunda bir uçuruma denk gelir. Orada bir ağaç görür. Ağacın dalına tutunup sallanır durumda kalır. Çevresine baktığında bir ak sığanla kara sığanın dalına tutunduğu ağacın kökünü kestiğini görür. Adamın elleri de yorulmuştur, yere inmek ister. Eyilip uçurumun dibine baktığında, ağzını açmış onu yutmak isteyen büyük bir ejderha; yukarıda başının üstünde, dallar arasında ise bal peteği görür, Böyle bir durumda iken elini uzatıp parmağını bala batırmak ister. Bilmece türüne yakın olan bu efsanenin anlamı

³⁸(Nureddin Seyidov, (Çeviren: Hepbildikler, Neriman), Azeri Bilmece ve Bilmece Dili, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyeti Bölümü Bitirme Tezi, İzmir, 1982, s. 28-30).

³⁹ “Birtakım uzmanların düşüncesine göre, eski çağlarda bilmece kökenlerinde mitolojik bir kişilik taşımışlardır. Sözelimi, Yunan mitolojisinde sfenkse bağlı anlatılara göre sözde, yüksek bir dağın doruğunda efsanevi bir kuş varmış. Bu kuş bir bilmece sorarmış, onu bilemeyen yok edermiş. Bilmece şöyledir: O nedir ki, seher dörd, günorta iki, ahşam üç ayaklı olur?” (age. s. 28-30).

⁴⁰“Efsanelere göre sözümona kartal bir hayvanın leşini parçalayarak onun bağırsağını pençelerine alıp ağacın tepesine çıkarır. Bağırsak dallara ilişir, sıcakta kuruyup incilir ve gerilir. Esen şiddetli rüzgarın uğultusu ve dalların ona dokunması ile ahenkli sesler çıkarır. Bu sırada yoldan geçen bir adam bu seslerin büyüüne kapılır, Olayın nedenini öğrendikten sonra kurutulmuş bağırsaktan perde düzenleyerek sözümona ilk müzik aracını yaratır. Bu efsane yukarıdaki bilmece öz izlerini saklamıştır.” (age. s. 28-30).

*açıklanacak olursa, aslanın ölüm, ak ve kara sıçanın yaşamdan giden gece ve gündüz, ejderhanın mezar, bal peteyinin ise dünya malı olduğu belli olur.*⁴¹

Destan-bilmece

Destanlardaki vuruşma sahnelerini andıran aşağıdaki örnekler bu iki tür arasında da geçişlerin olduğunu göstermektedir:

Âhi geldi mâhi geldi,

Dört ayaklı şâhi geldi,

Server-i sultan geldi,

Şih şihlar geldi,

Hasan ağanın külâhı geldi!

Erzincan'ın sürtüğü geldi!

Kars'ın kahpesi geldi! (Misafirler, masa, ekmek, çatal, pilav, dolma, bamya, peynir / TBH 237: 3314)

Âhî gelir, vâhî gelir,

Dört ayaklı şâhî gelir,

Düz meydanı gelir,

Kuyruklu turnalar gelir,

Server-i sultan gelir,

Çukur şadırvan gelir

Sakallı kadını gelir,

Tosyalı Mahmut ağa gelir,

Yemenlisi hepsini bastırır. (Misafirler, iskemle, masa, kaşık, ekmek, çorba, dolma, kadayıf, pilav, kahve / TBH 237: 3315)

Ahi geldi / şahi geldi / dört ayaklı pâhi geldi / Ali, Osman geldi / kavgacı Hasan geldi / bir aldı, otuz ikiye sattı / otuz iki hombul sofaya döktü / sofada kargaşalık çıktı / Yemen beyi üstüne buyurdu. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1e)

Ahi geldi / vahi geldi / dört ayaklı şahi geldi / doğruldu, meydana geldi / Tahtacı oğlu Ali geldi / Sünnetçi oğlu Veli geldi / Serveri Sultan geldi / sivri külâhlı deli geldi. (I. sofrâ

⁴¹(age. s. 28-30).

II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 713: 988.1j)

Atasözü / deyim-bilmece

Birden fazla ürünü aynı adla anabilen halk için, oluşturmuş olduğu ürünlerin tanımı ve tasnifi değil, işlevi önemlidir. Halk ürünlerinin sınırlarını belirleme, onları belli bir yere oturtma gayretinde olanlar⁴² arşatırmacılarıdır. Ancak, iç içe geçmiş bu ürünleri tam bir tasnife tabi tutmak her zaman mümkün olmamaktadır.⁴³

Şu örnekler, bilmecelemlerle deyimlerin iç içeliğini göstermesi açısından önemlidir:

Ağız var, dili yok; canı var, kanı yok. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.2).

Âlemi döndürür felekten, **dünyayı geçirir elekten;** her başta bulunmaz bu yüksek dilekten (akıl ‘fikir’ / 113: 14.7)

Büyük baş, içi boş; **tut kulağından çifte koş.** (anormallik / 117:28)

Sarıdır safran gibi / karadır katran gibi / **eller üstünde dolaşır** / Şehzade Sultan gibi. (altın ‘altın para’ / 115: 21.8n)

Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen patlatırım enseni. (çivi, çekiç / 697: 944)

Başgöz, aşağıda verilen on beş bilmece, karşılıklarına yazıldığı şekliyle, atasözü olarak yayınlanmış olduğunu kayd eder:

“1. *Helec'oğlunun katırı, ne yükletsen götürü, (köprü) - Beyoğlunun katırı, ne yükletsen götürü.*

2. *Ağadan hatın aldım, belayı satın aldım, (nezle) - Haneye hatın aldık, belayı satın aldık.*

3. *Eğri ağaçta kar durmaz, (keçinin boynuzu) - Eğri ağaçta kar durmaz.*

4. *Karşıdan gördüm yeşil türbe, yanına gittim estafulla tövbe, (ısırgan)-Dışardan yeşil türebe, içine girdim estağfulla tövbe*

5. *İndiri mindiri beyleri attan indirir. (çiş yapmak)- Atlıyı attan indirir.*

6. *Ham iken tatlı, olmuşu acı. (çocuk) - Ham iken tatlı, olmuşu acı.*

⁴²Ayrıca bk. “Ödünçleme” bölümü.

⁴³Aksoy, bu konuda yazılmış temel eserlerde bile bu karmaşanın olduğuna dikkat çeker. (bk. Aksoy 1988: 101-102).

7. *Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen patlatırlar enseni, (çivi ve keser)-Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen patlatırlar enseni.*

8. *Beş paralık nışadır, dört köşeyi kuşatır, (mum ve lamba)- Beş kuruşluk nışadır, dünyayı kuşatır.*

9. *Yattığı yerde ot bitmez, (ateş)- Bastığı yerde ot bitmez.*

10. *Büyük baş içi boş, tut kulağından çifte koş. (anormallik) - Üstü cıcık cebi boş, tut kulağından çifte koş.*

11. *Boynu ip gibi, karnı küp gibi. (testi)- Çöp gibi boyun, küp gibi karın.*

12. *İçi taş dışı taş, ha dolaş ha dolaş, (minare) - Hamiş taş, hamiş taş, eli kuru gözü yaş, ha dolaş ha dolaş.*

13. *Zenbil, ben söyleyim sen bil. (kelime oyunu, zenbil)- Zenbil, ben söyleyim sen bil.*

14. *Şık şık eder nalçadır, iş bitiren akçadır, (para)- Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır.*

15. *Bir karış boyu var, türlü türlü huyu var. (lamba ışığı)-Bacak kadar boyu var, türlü türlü huyu var.” (bk. Başgöz-Tietze 1999: 28-29)⁴⁴*

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sözellik/sözlü olarak yayılma, birçok anonim ürünle olduğu gibi atasözleri ve deyimlerle de bilmeceleri yer yer kesiştirmiş ve yukarıdaki örnekler ortaya çıkmıştır.

d. Türk Halk Bilmecelerinin Tasnifi Sorunu

Şimdiye kadar halk bilmeceleriyle ilgili çeşitli tasnifler denenmiş, biçim ve konularına göre bilmeceler gruplandırılmıştır. Ancak çoğu zaman ciddi bir araştırma yapılmadan daha önce yapılmış tasnifler tekrarlanmıştır. Bazı araştırmalarda, bilmecelerin yapısal özellikleri ile konusu karıştırılmışken, bazısında ise başlıklar ile o başlıklar için verilen örnekler örtüşmemiştir. Kimi araştırmalarda ise, benzer veya aynı bilmeceler farklı başlıklar altında verilmiştir. Yine bir araştırmacının tek cevaplı olarak

⁴⁴Başgöz bu örneklerle ilgili ayrıca şunları söyler: “Verdiğimiz örneklerin kaynakları üzerinde yaptığımız bir araştırma gösteriyor ki, bunlardan 1, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, ve 13 numaralı metinler bilmecedir, sonradan atasözüne dönüşmüştür. Onlardan 2, 7 ve 10 numaralı metinler atasözüdür, bilmece olarak kullanılmıştır. 3 ve 15 numaralı metinler üzerinde kesin bir yargıya varamadık.” (Başgöz-Tietze 1999: 28-29). Bizce bu örnekler atasözünden çok, deyim veya deyime yakın kalıp kullanımlardır.

kabul ettiği bir bilmeceyi, başka bir araştırmacı çok cevaplı saymış, kimi zaman da çok sayıda bilmece, aynı araştırmada değişik başlıklar altında verilmiştir. Ayrıca yer yer muamma, lugaz gibi ferdî eserler halk bilmeceleri içine alınmıştır. Bu gibi özensiz yaklaşımların varlığı, bilmecelerin tasnifini ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkarmıştır.

Şimdi, yapılmış belli başlı tasniflerden bazılarını ana çizgileriyle sıralayıp söz konusu sorunları örnekleyelim.⁴⁵

Çelebioğlu-Öksüz, Türk bilmecelerini önce bir bütün olarak ele alıp, “*Bilmeceler, Lûgazler ve Muammalar*” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 6) olmak üzere üçe ayırırlar. Bilmeceleri “**Tip olarak**” ise şöyle sınıflandırır:

“**1. Cevap bakımından:**

a. *Mevzu’u ve cevabı tek olan bilmeceler;*

b. *İki cevabı olan bilmeceler;*

c. *Her mısra’ı ayrı bir bilmece olan ve ikiden fazla cevabı bilmeceler;*

2. Muhavereli bilmeceler

3. Cevâbı manzum olan bilmeceler

4. Kelime oyunu karakteri gösteren bilmeceler

5. Taklîdî bilmeceler⁴⁶

Çelebioğlu-Öksüz, “**İfâde bakımından**” da şu tasnifi yaparlar:

1. Muhataba, “Ne, nedir, kimdir, nedir ol?” gibi soru soran bilmeceler.

2. Hiçbir soru unsuru bulunmayan tahkiyevî ve haber cümlelerini hâiz bilmeceler:

Aksamları kapanır,

Sabahlan açılır. (Perde)

3. Birinci şahıs ağzından söylenen ve mülkiyet veya bir hususiyeti bildiren bilmeceler:

“Benim bir oğlum var.. Benim bir kuyum var...”

Her sabah kalkar,

⁴⁵Aslında ilk önce, yaklaşım farklılıklarını daha net göstermesi açısından yapılmış tasnifleri detay ile özellikle de örnekleriyle birlikte vermeyi denedik. Ancak hem çalışmamızı kabarttığı hem de asıl amacımızı aştığı için ana çizgileriyle vermekle iktifa ettik.

⁴⁶“*Bunlar, anonim bilmecelerden üslûp farklarıyla kendisini belli eden, hemen ekseriyâ söyleyeni bilinen ferdî mahsuullerdir*” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 11).

Elimi yüzümü öper. (Havlu)

4. *Bilmecenin cevabı olan şeyin, teşhis ü intakla bizzât konuşması:*

Ot yedim etlendim;

Su içtim süttendim;

Aç kapıyı Fatma!

Dört ayakla ben geldim! (koyun)

5. *Birden fazla cevablı bilmecelerde iki cevabın konuşması :*

Eğri büğrü nereye?

Sana ne beli doğru! (duman, baca)” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 5-13).

Araştırmacılar çalışmalarının devamında ise “*Dinî, kudsî ve Mânevi Husûsiyetlerle İlgili Bilmeceler, Gökyüzü ve Zamanla İlgili Bilmeceler, Yeryüzü ve Tabiat Hadiseleriyle İlgili Bilmeceler, Mâdenlerle İlgili Bilmeceler, Bitkilerle İlgili Bilmeceler, Hayvanlarla İlgili Bilmeceler, İnsanla İlgili Bilmeceler, Giyim Kuşam ve Süsle İlgili Bilmeceler, Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler, Yakacak ve Aydınlanmayla İlgili Bilmeceler, İnşâî Husûsiyet ve Malzemelerle İlgili Bilmeceler, Ev İçi Eşyasıyla İlgili Bilmeceler, âlet ve Edevatla İlgili Bilmeceler ve Çeşitli Bilmeceler” ana başlıkları altında, bilmeceleri, konularına göre tasnif ederler. (bk.Çelebioğlu-Öksüz 1979: 48-325).*

Bu tasnifte bilmecelerin yapı, dil ve konularına yönelik tespitler karışık verilmiş, yer yer de gereksiz ve bizce yanlış sayılabilecek ayrımlara gidilmiştir. Zira bir bilmecenin diyalog şeklinde kurgulanışı ile cevap sayısı veya cevabının manzum ya da mensur oluşu ayrı şeylerdir. Cevap sayısı daha çok bilmecenin konusuyla ilgiliyken, cevabın manzum oluşu biçimle, bilmecenin diyalog şeklinde kurgulanışı ise üslupla ilgili özelliklerdir. Dolayısıyla bunların hep birlikte “Tip” olarak ele alınması bizce uygun düşmemiştir.

İkisi de diyalog şeklinde kurgulanmış;

“Ak kum kandan gelirsin?

Kan elinden gelirim.

Niçin kanlı değilsin?

Kenarından gelirim. (süt)”

“Eğri büğrü nereye?

Sana ne beli doğru! (duman, baca)” (Çelebioğlu-Öksüz 1979:10-13) bilmecelerinden ilkinin “*Tip*” bakımından “*muhaverele bilmece*” olarak değerlendirilip; ikincisinin, “*ifade bakımından*” “*Birden fazla cevaplı bilmecelerde iki cevabın konuşması*” başlığı altında verilmesi de çelişkili görülmektedir. Zira, her iki bilmece de diyalog şeklinde kurgulanmış olup, bu özellikleri de anlatım ve üslupla ilgili özelliklerdir. Nelerin veya kimlerin konuştuğu ise tamamen iç yapı/konu ile, ilgili bir durumdur. Dolayısıyla bunların farklı türlere örnek olmak üzere ayrı değerlendirilmesi ancak içerik yönünden uygun olabilir.

Ayrıca *bilmecelerin ifadeleri bakımından tasnifinde* yüzeysel bir ayırıma gidilmiş, örneğin, “*Birinci şahıs ağzından söylenen ve mülkiyet veya bir hususiyeti bildiren bilmeceler*”⁴⁷ şeklinde daha çok bilmecenin anlatıcısına, içindeki iyelik olgusuna ve kalıpsal özelliklerine işaret eden bir başlık ile “*Muhataba, ‘Ne, nedir, kimdir, nedir ol?’ gibi soru soran bilmeceler.*” veya “*Birden fazla cevaplı bilmecelerde iki cevabın konuşması*” şeklinde daha çok bilmecelerin anlatım tekniğine ve kurgusal özelliklerine işaret eden başlıklar aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Elçin’in tasnifi şematize edildiğinde karşımıza şu tablo çıkar:

“*A. Anonim Mahsuller*

a. Manzum bilmeceler

b. Mensur bilmeceler

B. Ferdi Eserler

a. Muammâ

b. Lügaz” (Elçin 1998: 607-621)⁴⁸

Görüldüğü üzere, Elçin, bilmecelerin ortaya çıkış şekillerini ve biçimlerini önceleyen bir tasnifi tercih etmiş; anonim bilmeceleri sınıflandırırken de “*Tabiat ve tabiî hâdiseler, İnsan, Hayvan, Bitki, Eşya, Mücerred kavramlar, Dinî unsurlar, Ses ve âhenk taklidi ile yapılanlar, Renk tasavvuru ile yapılanlar, Seci sanatı ile yapılanlar, Harf, hece ve kelimelerin tekrarı ile yapılanlar, Tarihi hâdiseler ve şahsiyetlerle yapılanlar, Modern fikir veya âletlerin eski kalıplara sokulması ile yapılanlar*” şeklinde

⁴⁷ bk. “Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri” bölümü.

⁴⁸ Ayrıca bk. (Elçin 1989: 1-12)

yer yer dilsel ve yapısal özelliklerin de karıştığı konu odaklı bir ayırımı benimsemiştir. (bk. Elçin 1998: 607-621)⁴⁹

Araştırmacının, çalışmasında “*Seci sanatıyla yapılanlar*” başlığı altında tek örnek olarak verdiği “*Biz biz idik, otuz iki kız idik, ezildik, büzüldük, iki duvara dizildik (dişler)*” (Elçin 1998: 615) şeklindeki bilmece, konu olarak insan organlarıyla ilgili bir bilmece olup, cevabı bakımından tek cevaplı bir bilmecedir. Seci ise mensur bilmecelerin karakteristik özelliği olup, daha çok dilsel, bir özelliktir. Dolayısıyla seci bilmecenin konusu değil, bir anlatım özelliğidir.

Yine “*Renk tasavvuru ile yapılanlar*”a tek örnek olarak verilen “*Dal üstünde sarı oğlan (Ayva)*” (Elçin 1998: 614) bilmecesi de konu olarak bitkilerle ilgili olup zaten araştırmacı tarafından ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Bu bilmece, cevabına göre de tek cevaplı bir bilmecedir. Renk tasavvuruna gelince, özellikle konusu meyveler olup da renk adı içermeyen kaç bilmece vardır? Zira, renk/sarı, burada cevaba gönderme yapan sıfat olup, dil ve üslubu ilgilendiren bir özelliktir. Şayet burada bu imgeyi esas alan bir ayırımı gidilecekse o zaman öne çıkarılması gereken “sarı”nın sıfatı olduğu ve “ayva”yı imgeleyen “oğlan”dır. Ki, bu da, insanın imge alındığı yüzlerce bilmeceyi ilgilendirir.⁵⁰

“*Modern fikir veya âletlerin eski kalıplara sokulması ile yapılanlar*” şeklindeki bir başlık ise altı doldurulacak bir başlık gibi görünmemektedir. Çünkü ortada eski bir kalıp yok.⁵¹ Elçin’in bu başlığa tek örnek olarak verdiği “*Bir küçücük kutudur / Bütün dünya yurduudur. (radyo)*” şeklindeki bilmeceyi de Başgöz ve Tietze, “*Tek Karşılığı Olan Bilmeceler*” bölümüne almışlardır. (radyo / 541: 686.4).

Özyürek, “Türk Bilmeceleri”nin aşağıdaki ana başlıkları altında toparlanarak sınıflandırılabilirliğini ifade eder:

A. Tabiat ve tabii hâdiselerle ilgili bilmeceler

B. İnsanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler

C. Mânevi dinî unsurlarla ilgili bilmeceler

⁴⁹Elçin sözkonusu anonim bilmece sınıflamasını daha önce “Bilmece Şekilleri” başlığı altında vermişken, daha sonraki yayınında bu başlık yerine “Bilmece Örnekleri” başlığını kullanmıştır. krş. (Elçin 1989: 1-12) ve (Elçin 1998: 607-621).

⁵⁰ bk. “Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar” bölümü.

⁵¹ Aynı başlığı Özyürek de kullanmıştır. bk. (Özyürek 1996:72-84).

- D. Bitkiler ve onlardan elde edilen mahsuller ile ilgili bilmeceler*
- E. Hayvanlar ve onlardan elde edilen besin maddeleri ile ilgili bilmeceler*
- F. Eşya ile ilgili bilmeceler*
- G. Tekerlemeli bilmeceler*
- H. Sesle ve ahenk taklidi ile ilgili bilmeceler*
- L. Renk tasavvuru ile ilgili bilmeceler*
- M. Seci sanat ile ilgili bilmeceler*
- N. Harf, hece ve kelimelerin sayılması veya tekrarı ile ilgili bilmeceler*
- O. Tarihi hâdise ve devlet adamlarıyla ilgili bilmeceler*
- P. Modern fikir veya âletlerin eski kalıplara sokulması ile ilgili bilmeceler.” (Özyürek 1996: 72-84).*

Elçin’in tasnifinden pek farkı olmayan bu tasnifte de konularına göre yapılan sınıflandırmaya “*Tekerlemeli Bilmeceler* ve *Seci sanatı ile ilgili bilmeceler* başlıkları” da dahil edilmiştir. Oysa Bilmecenin “Tekerlemeli veya secili” oluşu daha çok dilsel ve yapısal bir özelliktir.

Artun, ise, öncelikle Boratav’ın:

- “1. Başlangıçları kalıplaşmış olanlar*
- 2. Soruları ses taklidiyle sınırlanan bilmeceler*
- 3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler*
- 4. Bir nesneyi olumlu ve olumsuz, çelişkili önermeler ile tanımlayarak çözümünü güçleştiren bilmeceler”* şeklindeki tasnifine ve Çelebioğlu-Öksüz ile Elçin’in yukarıda verdiğimiz tasniflerine dikkat çektikten sonra, bilmecelerin şekil ve içerik olarak şu başlıklar altında toplanabileceğini ifade eder:

- “1. Cevabı tek olan bilmeceler*
- 2. Cevabı birden çok olan bilmeceler*
- 3. Bilgi ölçen bilmeceler*
- 4. Kelime parçalarının özellikleri üzerine kurulan bilmeceler*
- 5. Şaka alay üzerine kurulan bilmeceler*
- 6. Cevabı soru içinde olan bilmeceler” (Artun 2004: 192-197)*

Bilmecelerin cevap ve konu özellikleri esas alınarak bir gruplamaya gidilen bu tasnifte de özellikle örneklemelerde sorgulanması gereken bazı noktalar göze

çarpmaktadır.

Örneğin:

“Kale kapısından büyüktür

Fındık kabuğundan küçüktür

Kan kırmızıdır

Süt beyazdır.” (Kale-Fındık-Kan-Süt”) bilmecesi,

“Kapısız han

Kubbesiz hamam

Dilsiz imam” (Dünya, Deniz, Horoz) (Artun 2004: 204) bilmecesi ile birlikte

“*Cevabı Birden Çok Olan bilmeceler*“ başlığı altında değerlendirilir. Oysa birinci bilmece, cevabının birden çok olması değil, içinde olması özelliği ile öne çıkmaktadır.

Zira,

“Karın altı kara yazı

İki serçenin dört gözü

Deveden doğan köşek

Bunu bilmeyen eşşek (Yer-Dört Göz-Köpek)”⁵² (Artun 2004: 208) bilmecesinin

“*Cevabı Soru İçinde Olan Bilmeceler*” başlığı altında verilip,

“Kale kapısından büyüktür

Fındık kabuğundan küçüktür

Kan kırmızıdır

Süt beyazdır. (Kale-Fındık-Kan-Süt)” (Artun 2004: 204) bilmecesinin “Cevabı

Birden Çok Olan Bilmeceler” başlığı altına alınması bizce uygun bir yaklaşım değildir.

Cevabın içindeliği bakımından ikinci bilmece daha uygun bir örnek değil midir?

Yine,

“Bacada batman

Odada otman

Dağda dalaman

Suda Süleyman (Loğ taşı, Ateş, Geyik, Balık)” şeklindeki bilmece ile

“Ol nedir ki ustalardan ustadır

Ol nedir ki hastalardan hastadır

⁵² (Yer-Dört Göz-**Köpek**): (Yer-Dört Göz-**Köşek**) olmalı.

Ol nedir ki bağırsağı destedir

Aşık çocuk muammamı bil benim (İpekböceği)” bilmecelerinin, “*Bilgi Ölçen Bilmeceler*” (Muamma-Lugaz) başlığı altında, birlikte anılması da ilginçtir. (Artun 2004: 205). Burada bilgiden kasıt nedir? Şayet konu, okumayla edinilen tarihi/dini vb. bilgi ise bu başlık netleştirilmeliydi; yok eğer bilgiden maksat özelliklerini sayarak varlığın adını vurgulu bir şekilde istemekse, bu da zaten halk bilmecelerinin karakteristik bir özelliğidir. Oysa bu iki bilmece, konu ve cevaplarının niteliği değil, yapısal kurguları bakımından temayüz etmektedirler. Ve bunlardan ilki, bulunma kalıbında, ikincisi ise lugaz kalıbında oluşu ile dikkat çekmektedir.

Ayrıca, Çelebioğlu ve Öksüz’ün, “*Amerikan bilmecesi denilen mahsûllerin benzerine, millî bilmecelerimiz arasında rastlanmaması, milletlerin zevk ve anlayış farklılığının güzel bir delilidir* (Çelebioğlu-Öksüz s. 8) sözleriyle halk bilmeceleri arasında olmadığını ileri sürdükleri ve Artun’un da “*Günümüzde Türk bilmecelerinin yanı sıra şaşırtmayı amaçlayan Amerikan bilmeceleri de sorulmaya başlanmıştır. (...) Gençler eski bilmecelerin yaratıldığı ortamdaki uzak oldukları için eski bilmecelerin dünyasına giremiyorlar. Eski köy tarımıyla ilgili nesneleri tanımıyorlar.*” (Artun, Erman, Adana’da Bilmece Sorma Geleneği, turkoloji.cu.edu.tr) sözleriyle Amerika tarzı saydığı “*Köpek ne için sahibinin arkasından gider*” şeklindeki bir bilmeceyi de “*Şaka Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler*” başlığı altında, kurgu mantığı tamamen farklı halk bilmeceleri ile birlikte değerlendirmesi, uygun düşmemiştir. (Artun 2004: 207).

Yine aynı başlık altında verilen

“Gölgesiz yandan geçer (Ses)”

“Doksan dokuz cemaat

İki müezzin

Bir imam (Tesbih)”

“Vızıldık vızıldık

Bir sürü kızıldık

Kının geldi kırıldık

Bir tahtaya dizildik (Balarısı)”

Bir direkli bir koyaklı (Mantar)”

“Bir yalçın kayanın yüzünde kıvrım kıvrım sarık asılı (Kulak)”

“Ey hilidi hilidi

Hani dış kapının kilidi

Allah'ını seversen Ayşe Teyze

Akşamki kim idi (Uyku)” (Artun 2004: 207-208) bilmecelerinde de bir şaka veya alay söz konusu değildir. Halk bilmecelerinde **Kaynanam karaca, giyer ferace, içer tütünü, sallar g...ünü.** (baca ‘bacalık’ / 146: 64.29) örneği gibi çok sayıda şaka-alay içeren bilmeceye rastlamak mümkündür. Ancak yukarıdaki örneklerden birincisinde, sesin gerçek bir özelliğine işaret edilmiş; ikincisinde, tespil ve cami gibi çağrışım alanları aynı iki varlıktan hareketle bir benzetme yapılmış; üçüncü örnekte, teşhis-intak yollu bir dramatizasyon yapılmış; dördüncü ve beşinci örneklerde benzetme yoluyla varlığın gerçek özelliklerine gönderme yapılmış ve son örnekte de seslenme ve bilmezlikten gelme gibi yöntemlerle bir dramatizasyona gidilmiştir. Bunlar ise halk bilmecelerinin tümünde az çok gördüğümüz özelliklerdir. Dolayısıyla bu örnekleri şaka ve alay bimecesi sayarsak, o zaman nerdeyse tüm bilmeceleri bu başlık altına anmamız gerekir.

“Bilmeceleri, karşılıklarını kolay veya zor anlaşılır şekilde ifade edişleri bakımından iki guruba ayırmak mümkündür.” (Tezel 2004: VIII) diyen Tezel, manzum ve mensur oluşlarına dikkat çektikten sonra başka herhangi bir tasnife gitmeden bilmeceleri, şu konu başlıkları altında sıralar:

1. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler,

2. Ölüm ve Din ile İlgili Bilmeceler,

3. Eşya ile İlgili Bilmeceler,

4. Meyve ve Yemişlerle İlgili Bilmeceler,

5. Sebzeler ile İlgili Bilmeceler,

6. Öteki Yiyecek ve İçecekler ile İlgili Bilmeceler,

7. Hayvanlar ile İlgili Bilmeceler,

8. Çiçekler ve Diğer Bitkiler ile İlgili Bilmeceler,

9. Tabiatla İlgili Bilmeceler, eşitli Bilmeceler” (Tezel 2004: 3-95).

Öztürk ise, Aristo’dan başlayarak Robert Petsch’e kadar bir kısım araştırmacıların “mecazî”liğini esas alarak bilmeceyi tanım ve tasnife tabi

tuttuklarını ve bunun eksik bir yaklaşım olduğunu ifade ettikten sonra “benzetme-mecaz” mantığı yanında “tasvir” ve “hareket”e dayalı bir anlayışla kurulan bilmece türlerinin de var olduğunu örneklerle ortaya koymaya çalışır. (bk. Öztürk 1985: 288-296).

Benzetme-mecaz mantığıyla kurulan bilmecelere:

“Biz bizidik biz idik

Yüzbin tane kız idik,

Gece oldu dizildik

Sabah oldu silindik (Yıldız)”

(...)

“Bir öküzüm var, yattığı yerde ot bitmez (Ateş)”

Dört kardeş birbirini kovalar,

Bir türlü (biribirlerine) erişemez (Araba tekerleri) (Öztürk 1985: 289)

örneklerini veren Öztürk, tasvire dayalı bilmeceler için:

“Alçak boylu

Kadife donlu (Patlıcan)”,

(...)

Kulakları ettir

Ağzı kemiktir (Tavuk-Kuş)” örneklerini;

Harekete dayalı bilmeceler için ise:

“Ben giderim o gider

Elsiz ayaksız kapı açar (Rüzgâr)”

“Susuz pişer, tuzsuz kaynar (Süt)”

“Bağlarım yürür

Açarım durur (Çarık)”

“Havaya attım beyaz

Yere düştü sarı (Yumurta)” örneklerini verir. (Öztürk 1985: 288-296)

Bilmecelerin kuruluş mantığını, bilinmesi istenen varlığın hangi vasıtalarla gizlendiğini esas alması bakımından bu değerlendirme dikkat çekicidir. Ancak, Alt lebbiğim, üst lebbiğim, senin çilliğin, benim billiğim. (değirmen taşı ‘bulgur taşı’ / 237: 226.2),

Apır dengi, ŧengi ŧengi. (ç... ‘s..., matrak, erkek cinsel organı’ / 228: 218.1)

Helengele melengele, maktu gele, haya hakta, taka takta, pireleyli, lisehide. (çuval / 228: 216.3) ŧeklindeki gizli dili esas tutan, sesdeğerli sözcüklerden oluŧan bilmeceler ile aŧaęıda örnekleri görülen sanatlı anlatımın esas alındığı, geniŧ yapılı ve kurgusu farklılık gösteren bazı bilmece çeŧitleri değerlendirmeye alınmamıŧtır:

Su içinde durmak iŧi, baŧında yanar ateŧi; ne gömlek giyer, ne aba, karnı gayetle kaba; parasız hamamda her bar yıkanır, kirini bir killi dellâk çıkarır; sözü çoktur, mânası yok; isteyenler yanı sıra oturur, ister ise boz yılanı sokulur. (nargile / 506: 627.19),

Elim elim ebrişim, elimdedir her işim, ebreşimi бүkerim, yedi dağı ölçerim. Yedi dağın ardına, yedi saray yakışır; yedi sarayın içine, yedi oda yakışır; yedi odanın içine, bir karyola yakışır; karyolanın içine, bey dayım yakışır; bey dayımın yanına, hanım yengem yakışır; hanım yengemin yanına, altın beşik yakışır; altın beşiğin içine, Güllü hanım yakışır. Altın beşiğin içinde, altın bülbüller dolaşır; elimi vursam kana bulaşır. (tahtakurusu ‘tahta biti’ / 601: 775.4)

“Bilmecenin yapısı, bazı anlatım kalıplarının içine yerleŧtirilmiŧtir.” diyen Baŧgöz, öncelikle kalıp kullanımları esas alarak, bilmeceleri “biçim ve yapı”larına göre inceler. Bu bağlamda kuruluş itibariyle ŧu ayrı yapıları belirler:

“1. Bir + tek heceli bir kelime + iyelik eki + üç heceli bir kelime + var.

Bir atım var, kırk götü var. (kevgir)

Bir kızım var, bin gözü var. (kevgir)

2. Bir + iki heceli bir kelime + iyelik eki + var + hece sayısı deęiŧen kelimeler + bir eylem.

Bir evim var, içi keser dolu. (diŧler)

***Bir kızım** var, döne döne gebe kalır, (kirmen)*

Bir eŧeęim var anırır, akça sıpı doğurur, (çıkırık)

Bir dedem var, kırk kürk giymiŧ, gene diyor ki üŧüyorum, (lahana).,

Bir çarım var dünyayı tutar, (güneŧ)

***Benim** bir sarığım var, sararım sararım bitmez, (yol)*

Benim bir öküzüm var, boynuzunu kırmadan eve girmez, (armut)

3. Bir + tek heceli bir kelime + iyelik eki + var + ikinci bölüm belli bir yapı düzeni göstermez.

Bir kuşum var havayı, yüksek yapar yuvayı, değme kuşlar yapamaz, kuyumcular dökemez, (örümcek)

4. Tek heceli bir kelime+ "üstünde" + sıfatla nitelendirilmiş bir isim.

Yol üstünde küflü koca. (tezek)

Dam üstünde tepeli ferik, (çivi)

Dam üstünde iki götlü baban yatar, (loğ taşı)

Kapı üstünde gıygıcık. (bıyık)

Ev üstünde gavurcuk. (çivi)

Duvar üstünde kuduz köpek, (ısırgan)

Ağaç üstünde kara koç. (zeytin)

Yük üstünde, kürklü hoca. (kedi)

4a. Tek heceli bir kelime + "altında"+özne+eylem. (veya nitelendirilmiş bir isim)

Yer altında gelin gider, (ırmak)

Dam altında şıp şıp. (yağmur)

Yer altında sırlı küpüm, (soğan)

Bu son ek, içinde, ardında, ucunda, başında olarak da karşımıza çıkıyor:

Kapı ardında bir gümüşlü deynek var. (güneş)

Dam ardında teke bağlı, boynuzları köke bağlı, (kabak)

Dam ardında şarıldak. (yağmur)

Dam başında karga, vurdum indirdim harga. (nar)

Dal ucunda gümüş düğme, (yağmur)

Daha az sayıda bilmecede "dağdan gelir" ve "karşıdan baktım" gibi bir eylem cümlecığı yapı çerçevesini kuruyor.

Dağdan gelir hız ile yedi bin yıldız ile. (tren)

Dağdan gelir taştan gelir eğerlenmiş aslan gelir, (sel)

Dağdan gelir sekerek kuru üzüm dökerek, (keçi)

Dağdan gelir takla inakla, aman abla beni sakla, (tüfek)

"Karşıdan baktım" diye başlayan bilmecelerde, bunun ardından gelen bölüm belirtilen nesne veya hayvanla karşıtlık içindedir.

Karşıdan gördüm ev gibi, yanına vardım dev gibi. (tren)

Karşıdan baktım yeşil türbe, içine girdim estağfulla töbe. (abdesthane)

Karşıdan baktım kapkara, yanına gittim kırk para. (zeytin)

Karşıdan baktım destan gibi

Göverir bostan gibi

Etekleri zil çalar

Kendi gülistan gibi. (deniz dalgası)” (Başgöz-Tietze 1999: 12-13)

Başgöz’ün bu tasnifini değerlendirelim:

Başgöz, kalıp kullanımları esas alarak bilmecenin yapısal tasnifini yapmaya çalışılmış ancak, bu tasnifte Söz dizimsel yapı, genel dış yapı ve iç yapı (anlamasal özellikler) karıştırılmıştır. Bu karışıklık, özellikle, aşağıda görüldüğü üzere, madde başlıkları ile bu başlıklar için verilen örneklerin çelişkilerinde daha da açık görülmektedir:

“*Bir + tek heceli bir kelime + iyelik eki + üç heceli bir kelime + var.*” kalıbı için verilen “*Bir atım var, kırk götü var* (kevgir)” ve “*Bir kızım var, bin gözü var* (kevgir)” örneklerinin ikisinde de üç heceli olması gereken “göt” ve “göz” kelimeleri tespit edilen kalıba uymamaktadır.

“*Bir + iki heceli bir kelime + iyelik eki + var + hece sayısı değişen kelimeler + bir eylem.*” kalıbı için verilen “*Bir evim var, içi keser dolu* (dişler); *Bir kızım var, döne döne gebe kalır* (kirmen)” örneklerinde de iki heceli olması gereken “ev” ve “kız” kelimeleri iki heceli değil tek hecelidir. Yine “*Benim bir sarığım var, sararım sararım bitmez* (yol)” ve “*Benim bir öküzüm var, boynuzunu kırmadan eve girmez* (armut)” örnekleri de “Bir”le değil “Ben”le başlamaktadır.

“*4. Tek heceli bir kelime+“üstünde”+sıfatla nitelendirilmiş bir isim.*” kalıbı için verilen “*Kapı üstünde gıygıcık* (bıyık); *Duvar üstünde kuduz köpek* (ısrırgan); *Ağaç üstünde kara koç* (zeytin)” bilmecelerinde de tek heceli olması gereken “kapı”, “duvar” ve “ağaç” kelimeleri iki hecelidir.

“*Tek heceli bir kelime +“altında” + özne + eylem. (veya nitelendirilmiş bir isim)*” kalıbına örnek gösterilen “*Dam altında şıp şıp* (yağmur); *Dam ardında teke bağlı, boynuzları köke bağlı* (kabak); *Dam başında karga, vurdum indirdim harga* (nar)” bilmeceleri de belirlenen kalıba uymamaktadır. Çünkü ilk bilmecede -sözkonusu kalıba

göre- eylem veya nitelendirilmiş isim olması gereken “şıp şıp” ikilemesi ses değerli bir tekrardır. Yine diğer iki bilmece de, verilen kalıba sığmayacak genişliktedir.

Başgöz’ün, “Biçim ve Yapı Özellikleri” başlığı altındaki: "*Karşıdan baktım*" diye başlayan bilmecelerde, bunun ardından gelen bölüm belirtilen nesne veya hayvanla karşıtlık içindedir:

Karşıdan gördüm ev gibi, yanına vardım dev gibi. (tren)

Karşıdan baktım yeşil türbe, içine girdim estağfulla töbe. (abdesthane)

Karşıdan baktım kapkara, yanına gittim kırk para. (zeytin) ...” şeklinde yaptığı değerlendirme ve örnekleme de yapısal olmaktan çok içerikle ilgili bir değerlendirmedir. Çünkü burada bir durumsal tezat söz konusudur.⁵³

Ayrıca, bilmeceleri, “*manzum, mensur; edebiyat bilmecesi ve halk bilmecesi*” olmak üzere farklı ayırımlara tabi tutan Başgöz,. edebiyat bilmecesi olarak lügaz ve muammaları sayar. Daha sonra Taylor’un, *cevabın metinde neyle karşılaştırıldığını, neye benzetildiğini esas alan orijinal tasnifine* de dikkat çekerek, bir sonraki aşamada bilmeceleri alfabetik olarak cevaplarına göre sıralar.

Başgöz’ün bu tasnifi şöyledir:

I. Tek Karşılığı Olan Bilmeceler

II. Karşılıkları Birden Çok Olan Bilmeceler

A. Doğa (a. Hava ve Astronomi, Zaman, Doğa Engebeleri, Bitkiler ve Meyveler, Hayvanlar, İnsan Vücudu)

B. İnsan Manzaraları (a. Hayat, b. Ev Hayatı: Ev Yapımı, Isıtma, Giyim-Kuşam, Yemek Pişirme, Ev Aletleri, Çocuk Bakımı, Günlük Hayat c. Tarım ve Hayvan Besleme, d. Gezi ve Ulaşım, e. Toplum, f. Din ve Din Tarihi, g. Yazı)

C. Hayattan Görünüşler

D. Sembolik Dil

E. Alışılmamış Durumlar,

F. Birbiri ile İlgisi Olmayan Kavramlar

III. Bilgi Ölçen Bilmeceler

A. Soy, Sop Bilmeceleri

B. Hukuk Bilmeceleri

⁵³bk. “Durumsal Tezatlar” bölümü.

C. Hesap Bilmeceleri

D. Din Bilgisi Bilmeceleri

IV. Sözcüğün Parçaları Üzerine Kurulan Bilmeceler

A. Noktalar

Arap alfabesi ile

Latin alfabesi ile

A. Harfler

B. Dudakların Birbirine Değmesi

C. Yanıltıcı Sorular

D. Sözcüğün Ayrı Anlamları Üzerine Kurulan Bilmeceler

V. Şaka-Alay Bilmeceleri

A. Düş, hayalleme, yalan tekerlemeleri

B. Kurnaz Sorular

C. Karşılığı Sorunun İçinde Olan Bilmeceler” (Başgöz-Tietze 1999: 107-763)

Bilmecelerin, temelde, karşılıklarının sayı ve niteliklerine göre sıralandığı bu tasnifte de, eksik veya çelişkili bulduğumuz noktaları şöyle sıralayabiliriz:

1. “*Düş, hayaalleme, yalan tekerlemeleri*” ve “*Kurnaz sorular*”⁵⁴ gibi başlıklar, bilmece terimini içermemesi bakımından, bizce, uygun düşmemiştir. Ayrıca bizzat Başgöz dahil,⁵⁵ bir çok araştırmacı tarafından gerçek halk bilmececi olarak kabul edilmeyen aşağıdaki örneklerin “*Kurnaz sorular*” başlığı altında gerçek halk bilmececiymiş gibi verilmesi çelişkili bir durum arz etmektedir:

Bir batman buğday öğütene kadar kaç batman su geçer? (Terazim var tartarım. / 762: 1099),

Köpek ne için sahibinin arkasından gider? (Sahibi önden gittiği için. / 762: 1101),

En inatçı saz hangisidir? (Davul, çünkü dövmeden çalmaz. / 762: 1103),

Arap suya düşerse ne olur? (Islanır. / 762: 1104),

Boş cepte ne bulunur. (delik / 762: 1105).

2. Aşağıda örneklerini verdiğimiz birden fazla karşılığı olan çok sayıda bilmece, tek cevaplı olarak verilmiştir:

⁵⁴ Herhalde burada “kurnazca sorular” demek istenmiştir.

⁵⁵ bk. (Başgöz-Tietze 1999: 3).

*Üç kuşum var, biri dalda, biri balda, biri folda.*⁵⁶ (ipek böceği / 353: 418.1)

Üç başlı, altı göz, on ayak. (kağnı / 366: 429.3).

Nedir ol kala-i pâkize-gevher, pusuya girmiş anda nice yüzer kızılı, karalı, sarılı, akli; dururlar anda hazır şöyle saklı, ki her kim fethederse ol hisarı, bulur ol demde ol erler mezarı. (karpuz / 387: 459.2)

3. Tek karşılığı olan bilmeceler birden çok karşılığı var gibi gösterilmiş veya bilmece metinleri eksik verilmiştir:

Akşam olunca kılıyı kılıya katarız. (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü / 714: 990j)

Altın süpürge. (gök, Güneş, Ay, yıldız; Ay, Güneş ve yıldızlar; gök, yıldız, Ay, Güneş; gök, yıldızlar, Ay ve Güneş; Ay yıldız, Güneş, gök; Ay, yıldız, gök, Güneş; gök yıldızlar, Güneş, Ay / 680: 893.1i)

Arşın ayaklı. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055oo)

Bir ağacım var / on iki elması var. (yıl; yıl, ay, hafta, gün; sene, ay, gün, gece, gündüz; ay, hafta, gün; aylar, yıl; aylar; aylar, günler, haftalar; on iki aylar ve yarısı gece, yarısı gündüz. / 682: 898.3a)

Bir gemim var, on iki odası var. (yıl; yıl, ay, hafta, gün; sene, ay, gün, gece, gündüz; ay, hafta, gün; aylar, yıl; aylar; aylar, günler, haftalar; on iki aylar ve yarısı gece, yarısı gündüz. / 682: 898.4)

Dağda tak tak. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055ff)

Dağda takırdar. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055dd)

Dağda tapıldı. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055cc)

Değirmi tepe. (gök, Güneş, Ay, yıldız; Ay, Güneş ve yıldızlar; gök, yıldız, Ay, Güneş; gök, yıldızlar, Ay ve Güneş; Ay yıldız, Güneş, gök; Ay, yıldız, gök, Güneş; gök yıldızlar, Güneş, Ay / 680: 893.1e)

Gelin, yatalım / kılı kıla çatalım. (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü / 714: 990g)

Gider, gelmez. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 699: 946.1ö)

Hayvanlar içinde dilsiz. (Inna a'tayna, balık, incir; Innadeyna, incir, balık / 731: 1053j)

İngil düze / haraç göle. (elma, bıçak, yılan, balık / 732: 1054j)

⁵⁶ Fol: Tavuğun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta veya yumurtaya benzeyen şey.

İlim ilim illesi, bunu bilen bilesi, bilmeyen yedi köy veresi. (Üç, dört, beş, altı, yedi şey olmaz: denize kapak, denize köprü; göğe direk, göğe merdiven; deveye nal; yumurtaya kulp; katıra kulun; kuşa süt; ölüme çare, ecele ilaç / 739: 1058.8)

Karşıda var bir kişi / ne erkektir, ne de dişi / lâf atmaktır bütün işi. (Hadım veya kadının biri derede çamaşır yıkarken sabunu atıp bir balık vurmuş; harem ağasının sabunla balık vurması; sabun, balık, kadın ağası; harem ağası, sabun, balık / 728: 1039i)

On iki kardeş birbirini kovalar. (yıl; yıl, ay, hafta, gün; sene, ay, gün, gece, gündüz; ay, hafta, gün; aylar, yıl; aylar; aylar, günler, haftalar; on iki aylar ve yarısı gece, yansı gündüz. / 682: 898.2)

Sofada kargaşalık çıktı / Yemen beyi üstüne geldi. (I. sofrası II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1g)

Bohçacı kadın geldi. (I. sofrası II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 713: 988.1u)

Su kurusu. (buz, hıyar, yumurta; buz, salatalık, yumurta / 727: 1036b)

Suda şıp şıp. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055hh)

Suda şıptı. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055ıı)

Suya düşer, ıslanmaz. (güneş, kâğıt, ölü, altın; gümüş, kâğıt, cenaze, altın / 738: 1057ö)

Suya girer, ıslanmaz. (güneş, kâğıt, ölü, altın; gümüş, kâğıt, cenaze, altın / 738: 1057o)

Takraba, takraba / içinde var akraba. (beşik, çocuk, meme, sübek / 711: 987.1h)

Taş başında kartal oturur, üç yüz altmış beş yumurta getirir. (yıl; yıl, ay, hafta, gün; sene, ay, gün, gece, gündüz; ay, hafta, gün; aylar, yıl; aylar; aylar, günler, haftalar; on iki aylar ve yarısı gece, yansı gündüz. / 682: 898.5)

Tıp tıp güyada mısın? Derin uykuda mısın? Gız gelin seyre gider, hele sen burda mısın? (davul, zurna / 707: 981.2)

Uzuncuğu sürelim! (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü / 714: 990ı)

4. Benzer veya aynı bilmeceler hem tek karşılığı olan bilmeceler bölümünde hem de karşılığı birden fazla olan bilmeceler bölümünde verilmiştir:

Yüksekten uçar, yükseğe kaçar. (yağmur, su buharı / 675: 875.1) bilmececi çok karşılıklı olarak; *Havada uçar, rüzgardan kaçar, ben gülerim, o ağlar.* (bulut / 182: 126.9) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

Bir tepsi, ortasında nar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2j) bilmececi çok karşılıklı; *Bir tepsi nar / haddin ise al.* (ateş / 128: 50.9) ile *Bir tepsi kar, etrafı nar / haddin varsa bir tane al!* (ateş / 129: 50.9e) bilmececi ise tek karşılıklı olarak verilmiş.

Mavi atlas üstünde altın tas. (gökyüzü, Güneş / 676: 882) bilmececi çok karşılıklı; *Mavi atlas üstünde altın tas.* (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.44) bilmececi ise tek karşılıklı olarak verilmiş.

Beş Arap bir kuyuya taş atar. (parmaklar ve ağız / 694: 936) bilmececi çok karşılıklı; *Beş kardaş bir kuyuya taş atar.* (el / 270: 285.5) ve *Beş kardeş bir kuyuya taş atar.* (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.8) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

Bir küçücük fil taşı içinde beyler aşu. (fincan, kahve / 705: 965) bilmececi çok karşılıklı; *Bir küçücük fil taşı / içinde beyler aşu / pişirirsen aş olur / pişirmezsene kuş olur.* (yumurta / 662: 859.45b) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

Kıllı ağzını açdı / kırmızı içine kaçtı. (pekmez, tulum; tulum, pekmez / 706: 967) bilmececi çok karşılıklı; *Kıllı ağzını açtı / kızıl içine kaçtı.* (çorap ‘yün çorap’ / 222: 206.1f) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

Dağdan gelir takırmakır, ayakta gümüş bakır. (atın ayakları, nallar, mihlar; at, nallar, çiviler / 717: 1001.2) bilmececi çok karşılıklı; *Dağdan gelir hor hor, ayahları mor mor; sekiz ayağı var, otduziki dayağı var.* (kağrı / 366: 429.3) ve *Gal gal gaz gelir / gaglıksız tez gelir / ayağı nallı / boğazı kıllı.* (kağrı / 365: 429.1) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

Dizim dizim nar / dizimecek kar / uçtu setik / kaldı dilber. (saman, buğday / 716: 995) çok karşılıklı; *Dilim dilim nar / diz boyunca kar / uçtu keklik / kaldı dilber.* (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.14) tek karşılıklı olarak verilmiş.

Hamam, kubbesi tamam, içinde bir kız oturur, babası imam. (hamam taşı, kil / 707: 974) bilmececi çok karşılıklı; *Altı mermer / üstü mermer / içinde bir hanım terler.* (hamam / 323: 362.4) ve *Altı mermer / üstü mermer / içinde bir baş kaynar.* (hamam / 323: 362.4b) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiştir.

Uzun uzun urganlar, ucunda demir hanlar. (iğne, iplik / 702: 953.5) bilmececi çok karşılıklı; *Uzun uzun urganlar, içi dolu kurbanlar.* (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.19); *Uzun uzun urganlar, ucunda çığırtkanlar.* (minare / 490: 614.13); bilmececi ise tek karşılıklı olarak verilmiş.

Yular taktım sıpaya / seğırtti, çıktı tepeye. (iğne, iplik / 702: 953.1) bilmececi çok karşılıklı; *Çarşıdan aldım bir sıppa, bağladım uzun ipe.* (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.1) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

Oturdum önüne / soktum deliğine. (sandık, anahtar / 708: 983) bilmececi çok karşılıklı; *Soktum deliğine, açılıverdi.* (anahtar ‘anahtar-sandık; anahtar-kilit/ 708: 983) bilmececi tek karşılıklı olarak verilmiş.

5. Bazı bilmececiin cevabı yanlış verilmiştir:

Hangi anadır ki evlâtlarını salıverdikten sonra gene tutar? (yağmur, su buharı / 675: 875.2) bilmececiin cevabı bulut olmalı.

Gökten bir elma düştü, cümle âlem bölüştü. (adam ‘insan’ / 109:3.3) bilmececiin cevabı “insanlık” olmalı.

Bal tatlı, balta saplı, orak eğri, sapı doğru. (Bal tatlı./ 763: 1109) bilmececiin cevabı “Bal tatlı, balta saplı, orak eğri, sapı doğru” olmalı

Mum doğru / gan gırmızı / iki serçenin dört gözü. (Orak eğri. / 763: 1110a) bilmececiin cevabı “Mum doğru / gan gırmızı / iki serçenin dört gözü” olmalı.

6. *Hiçbir bilmececiin cevabı metnin içinde bulunmaz.* diyen ve bu yüzden *Şık şık eder nalçadır, iş bitiren akçadır* (para) sözünün aslında atasözü olup yanlışlıkla bilmececi arasına katıldığını savunan Başgöz’ün (Başgöz-Tietze 1999: 30), diğer taraftan, “*Karşılığı Sorunun İçinde Olan Bilmececi*” şeklinde bir sınıflama yapıp, *Karın altı kara yazı / iki serçenin dört gözü / kömür kara, tuz acı / bunu bilmeyen buzalacı.* (Karın altı kara yazı. / 763: 1107)

Goyunun eniği şişek / bunu bilmeyen eşek. (Deveden olur köşek./ 763: 1108a)

Bal tatlı, balta saplı, orak eğri, sapı doğru. (Bal tatlı./ 763: 1109)

Mum doğru / gan gırmızı / iki serçenin dört gözü. (Orak eğri. / 763: 1110a) şeklindeki bilmececi ile örneklendirmesi, daha önceki düşüncesiyle çelişkili bir durum oluşturmuştur.

Ayrıca, araştırmacının, cevabı içinde olan *Etten tarak / t yden döşek / horozdur eşek*. (horoz / 333: 391.6) bilmecesini yukarıdaki bilmecelerden ayrı olarak ‘‘Tek Karşılığı Olan Bilmeceler’’ bölümünde değerlendirmesi de sorgulanması gereken bir yaklaşımdır.

Bu tasnifler bir bütün olarak değerlendirildiğinde şu noktalar dikkat çeker:

1. Bilmeceler, ağırlıklı olarak, konuları/cevapları, manzum veya mensur oluşları, anonim veya ferdi oluşları bakımından tasnif edilmiştir.

2. Genel olarak bilmecelerin kalıp kullanımları, söz dizimi ve imgelem düzeni ciddi anlamda hesaba katılmadan tasnif ve  rneklendirmelere gidilmiştir.

3. Muamma ve lugaz gibi türler ile anonim bilmeceler, kimi araştırmacılarca bir bütün olarak görülmüş, kimilerince de *ferdî* ve *anonim* ya da *halk bilmeceleri* ve *edebî bilmeceler* olmak üzere iki grup olarak değerlendirilmiştir.

4. Bilmecelerin metnine yönelik gerçek m nada bir yapısal tasnife gidilmemiştir.

5. Gerek Başgöz’ n işaret ettiği ‘‘benzetileni’’ esas tutan Taylor yaklaşımı, gerekse  zt rk’ün anlatımı esas alan tasnifi dışında, imge ve anlatımı esas alan ciddi bir yaklaşım ortaya konmamıştır.

6. Birçok tasnifte başlıklarla örnekler  rt şmemiştir.

1. YAPISAL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ

Halk bilmecelerinin gerçek hüviyetlerinin ortaya çıkması, iç özelliklerinin yanında dış/yapısal özelliklerinin de ciddi anlamda tahlil edilmesiyle mümkün olabilir. Ancak yapılan çalışmalarda, çoğu zaman, ya dış/yapısal özellikler ihmal edilmiş, ya da iç özelliklerle karışık olarak verilmiştir.

Aslında Batıda bilmedenin yapısal özelliklerini belirlemeye yönelik bilimsel çabalar 19. yüzyıla kadar gider. Alman araştırmacı Robert Petsch 1899'da yayınlanan çalışmasında bilmedenin; “1. Başlangıç formülü, 2. Betimlenecek konuya verilen ad, 3. Konuyu betimleyen bir cümlecik, 4. Yine konuyu betimleyen ama cevap arayanı yanıltan bir cümlecik, 5. Bitiş formülü” olmak üzere beş öğeden oluştuğunu ileri sürer. Bilmeceye yönelik bugünkü yapısal tanımlamaların çoğu da bu görüşe dayanır. Oysa bu özelliklerin, çoğu bilimcede olmadığı, Petsch'in de kabul ettiği bir gerçek olup söz konusu öğelerden sadece ikisi yapısal düzeydedir. (bk. Sual 1974: 80-86)⁵⁷.

Georges-Dundes, “*Bilmecenin Yapısal Bir Tanımına Doğru*” isimli çalışmalarında Petsch'in yukarıdaki beş öge çözümlemesinin ve Taylor'un “*Gerçek bilmece, bir nesneyi, bütünüyle değişik bir başka nesneyle karşılaştırır; Bilmece olumlu ve olumsuz iki öğeden oluşur (Gözleri var, göremez); Gerçek bilmece bir genel tanım, ve bir de kendinden önce gelenlere çelişik düşen özgül bir arıttan oluşur*” vb. tanımlarının mevcut bilmece örnekleriyle örtüşmediğini, nedenleriyle birlikte açıkladıktan sonra, bu tespitlerin daha çok içerikle veya üslupla ilgili olduğunu vurgularlar. (bk. Georges-Dundes 1974: 87-96)

Konuya en etkin yaklaşma noktasının yapısal çözümleme olduğunu, bilimcede üslup tartışmasıyla yapısal tartışmanın karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Georges-Dundes, bu noktadan hareketle bilmeceleri, “*karşıtlıksız, yani betimleyici öğeleri arasında çelişki bulunmayan bilmeceler, ve karşıtlıklı, yani betimleyici öğelerinden en az ikisinin çelişik olduğu bilmeceler*” olmak üzere genel itibariyle ikiye ayırırlar. (bk. Georges-Dundes 1974: 87-96)

“*Bilmecenin Yapısı*” başlığı altında “*Dış yapı bilmecenin çatısı, iç yapı ise çatının içini dolduran varlıklardır.*” sözleriyle bilmecelerin yapısal özelliklerine dikkat çeken Eyüboğlu, sadece bilmecenin konusu ve bu konuların nasıl imgelendiği üzerinde durur. Özellikle bilmecelerdeki

⁵⁷Ayrıca bk. (Georges-Dundes 1974: 87-96).

benzetme ustalığına dikkat çeken araştırmacı, “*bilmecenin kuruluş (teknik) yapısı*”ndan daha çok şiirselliği anlar. (bk. Eyüboğlu 1962:2856-2857).

Bilmecelerin bazı kalıp sözlerle başladığını ve bu durumun bütün ülkelerin bilmeceleri için geçerli olduğunu ifade eden Sakaoğlu ise, bilmecelerin yapısal özellikleriyle ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

“Bilmeceleri yapıları açısından ele aldığımızda çeşitli özellikleri göz önünde bulundururuz. Bunlar, daha çok dış görünüşünden başlayarak kelime seçimine varıncaya kadar devam eden özelliklerdir. Bu özellikleri de şöyle sıralayabiliriz: 1. Manzum-mensur olmaları, 2. Manzum olanların mısra sayıları, 3. Manzum olanların ölçüleri, 4. Mensur olanların yüklemli-yüklemsiz olmaları, 5. Mensur olanların birden fazla cümleden kurulması, 6. Cevabın dışa ait özelliklerinin ele alınması, 7. Cevabın içe ait özelliklerinin ele alınması, 8. Cevabın içe ve dışa ait özelliklerinin ele alınması, 9. Birden fazla cevabı olacak şekilde kurulması, vb.” (Sakaoğlu 1995: 491-499).

Sakaoğlu, araştırmasının detayında, ayrıca manzum bilmecelerin beyit sayılarına, mensur bilmecelerin yüklemli ve kurallı olup olmamalarına, bir veya birden fazla cümleden oluşup oluşmamalarına da değinir. (bk. Sakaoğlu 1995: 491-499).

Bilmecelerin, edebîliklerini, anlamlarından aldığını ileri süren Öztürk’ün, *“Bilmeceler, şekilden ziyade anlamları ile anonim edebiyatın bütünlüğü içinde önem kazanmışlardır. Diğer türlerde de olduğu gibi, şekil bir kalıptır. O kalıba değer kazandıran, şekli oluşturan bilmecenin mantık gücüdür, bu anlayışla düşünürsek, bilmeceler birer edebî kavramdır.”* (Öztürk 1985:291) şeklindeki değerlendirmesi ise, bilmecelerin yapısal boyutunun ikinci plana itilme nedenlerine işaret etmesi açısından önemlidir.

İmirgi, “Elazığ’da Derlenen Bilmecelerin Yapı, Biçim Yönünden İncelenmesi ve Kümelenmesi” adlı makalesinde Başgöz’ün, kitabında bilmecelere uyguladığı yapı ve biçim incelemesini esas aldığını söyler, dolayısıyla yeni bir tasnife gitmez. (İmirgi 2006: 131-154).

Başgöz’ün, halk bilmecelerinin kalıplarını esas alan biçimsel-yapısal tasnifinin yetersizliğine ise, yukarıda değişik yönlerden dikkat çekilmiştir.

Bu yaklaşımlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, halk bilmecelerinin en önemli yapısal-biçimsel değerleri olarak şu başlıklar karşımıza çıkar:

1. Bilmecelerin manzum veya mensur oluşu,
2. Ortak kalıpsal bir düzenlerinin olup olmayışı,
3. Söz dizimsel özellikleri

Aşağıda, bilmecelerin bu yönlerini sırasıyla değerlendirmeye çalışacağız.

1.1. Manzum veya Mensur Oluşları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri

Öncelikle bu konudaki yaklaşımları gözden geçirelim.

“Şekil bakımından bilmecelerimiz manzum ve mensur iseler de manzumlar ekseriyette olduğu gibi, bir kısım mensur parçaların da aslında manzum olması muhtemeldir. (...) Manzum bilmecelerin daha çok oluşu, herhalde ezberlenme kolaylığı ile izah edilebileceği gibi millî bir zevke de bağlanabilir.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 10).

“Biçim bakımından bilmeceler, manzum ve mensur bilmeceler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ancak bilmeceler daha çok manzum olurlar. Mensur bilmecelerin de aslının manzum olduğu düşünülebilir. Bilmecelerin manzum olmalarının nedeni; ezberleme kolaylığından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra hece ölçüsünün de bilmece yaratmada kolaylık sağladığı söylenebilir.”(Artun 2004: 192).

“Bilmecelerimizin dörtte üçü manzum olarak kurulmuştur. Bunu, Milletimizin manzum söz söylemeğe düşkün oluşu ile izah edebiliriz.” (Tezel 2004: VIII)

“Bütün dile bağlı halk edebiyatı mahsulleri gibi muhite, zamana ve konuya göre -az çok- değişikliklere uğrayan bu iptidaî veya bazen sâf şiir örneği sayılabilecek eserler, şekil bakımından nesir ve nazım olmak üzere iki ifade tarzı gösterirler.

Mensur bilmeceler, düz cümle hâlinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman “seci” karakteri gösteren mahsullerdir. Bu mahsulleri bâzı durumlarda manzum bilmecedan ayırmak mümkün olmaz. (...) Mensur bilmecelerin vezin ve kâfiye unsurlarından mahrum bulunuşu hafızalarda yaşamasını zorlaştırdığından manzum olanlara nisbetle sayıları azdır.” (Elçin 1998: 608-609).

“Bilmecelerin şekli incelendiğinde nazım ve nesir olarak iki ifade tarzına rastlanır. (...) Bilmecelerin çoğu alt alta dizilmiş mısralardan oluşur. Dizilen mısralarda vezin hecedir. (...) Bilmecelerin çoğu cümleler halindedir.” (Özyürek 1996: 72-84).

“Bilmecelerimizin çoğu düz yazı iledir, ama onların arasında manzum olanlar da vardır. Bu iki biçim arasında aşılmaz bir duvar yoktur. Düz yazı biçiminde olan bilmeceler de, halk edebiyatımızın öteki örneklerinde görünen süsleme sanatları ile donatılmıştır.

Beş yüz bilmecedan oluşan bir örnekleme grubunda saydığımızı göre, örneklemeimizin yüzde onu, dört dizeli, dizeleri genellikle 7 heceli ve uyak yapısı aaba olan bilmecelerdir.” (...) *“Örneklemeimizdeki metinlerin yüzde yedisi, gene dört dizeli bir yapı gösterir, ama uyak düzeni aa.bb olarak ortaya çıkmıştır. (...) Dört dizeden artık olan mânilerde uyak düzeni, genellikle aa bb cc olarak karşımıza çıkıyor.*

Mâni biçimindeki bilmecelerde hece sayısı 7, 8 ve daha çok olarak görünüyor. Yedililerin 4+3, sekizlilerin 4+4 olarak kesilmesi genel kuraldır. Bu 4+3 heceli dize bölünmesi Türk halk şiirinin pek çok kullandığı bir biçimdir. Bu biçimin seçilmesi, ilerde göreceğimiz ki, mâniler ve ninniler gibi halk edebiyatı örneklerinin kolayca bilmece olarak kullanılmasına yol açmıştır. Örneklemeimizdeki 500 bilmecedan, yüzde yirmi sekizi düz yazı iledir, belli bir uyak düzenleri yoktur.” (Başgöz-Tietze 1999: 14-16)

Yukarıda sıralanan yaklaşımlar değerlendirildiğinde:

1. Halk bilmecelerinin manzum ve mensur olmak üzere iki biçimde ortaya çıktığı noktasında, araştırmacılar ittifak etmektedir.

2. Manzum ve mensur biçimlerin sıklık oranı ile bunlardan hangisinin asıl olduğu konusunda ise şu farklı yaklaşım tarzları görülmektedir.

a. Çelebioğlu-Öksüz, Artun, Tezel ve Elçin, bilmecelerin ekseriyetinin manzum olduğu noktasında birleşmekte; bunlardan Çelebioğlu-Öksüz ve Artun, ayrıca mensur bilmecelerin aslının da manzum olabileceği görüşünü ileri sürmektedirler.

b. Özyürek ve Başgöz-Tietze'nin bu konudaki görüşleri ise ilginçtir. Özyürek, *“Bilmecelerin çoğu alt alta dizilmiş mısralardan oluşur. Dizilen mısralarda vezin hecedir.”* dedikten sonra *“Bilmecelerin çoğu cümleler halindedir.”* şeklinde bir önceki düşüncesiyle çelişkili bir yaklaşım sergilemektedir.

Aynı şekilde “*Bilmecelerimizin çoğu düz yazı iledir, ama onların arasında manzum olanlar da vardır.*” görüşünü ileri süren Başgöz-Tietze, diğer araştırmacıların tahmini tespitlerine rağmen, 500 örnek üzerinde yaptıkları bilimsel incelemenin sonucunu aktarırken, “*Örneklememizdeki 500 bilmecedan, yüzde yirmi sekizi düz yazı iledir, belli bir uyak düzenleri yoktur*” şeklinde bir sonuç çıkarırlar. Yüzde yirmi sekizlik düz yazı şeklindeki bilmeceler, her halde Başgöz-Tietze’nin başta ifade ettikleri ekseriyeti ifade etmez. Dolayısıyla burada da çelişkili bir yaklaşım söz konusudur.

3. Manzumluktan, bilmecelerin ölçülü ve uyaklı olduğu kastedilmekte ve bu durum, genel olarak ezberleme kolaylığı, milî zevk gibi nedenlere bağlanmaktadır.

Ayrıca, Artun, hece ölçüsünün bilmece yaratmada kolaylık sağlamasını; manzumluga neden saymakta, Elçin de, mensur bilmecelerin vezin ve kâfiye unsurlarından mahrum bulunuşunun, hafızalarda yaşamayı zorlaştırdığını, akılda kalıcılığı sağladığından dolayı, manzum biçimlerin tercih edildiğini ifade etmektedir.

Bize göre halk bilmecelerini bu şekilde kategorize etmek, hele hele mensur bilmecelerin aslının da manzum olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. Zira böyle bir iddiayı kabul etmek, bilmece sorucularının, manzum olmanın gereği olan uyak ve hece ölçüsünü⁵⁸ bilen insanlar olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Oysa, bilmece sorucularının genelde sıradan insanlar olduğu⁵⁹ ve “*bilmecelerin katı değişmez bir şeklinin olmadığı*”⁶⁰ araştırmacılarca da kabul edilen bir gerçektir.

⁵⁸Bu konun daha iyi anlaşılması için nazım-manzume ve nesir-mensure terimlerinin tanımlanmış şekillerine bakalım.

“*Nazım. koşuk. Ölçülü ve kafiyele mısralardan meydana gelen sözlere verilen genel isim. Manzume ya da manzum ölçülü ve uyaklı hatta ahenkli söylenmiş söz demektir.*” (Karataş 2004: 347).

“*Manzume. Vezinli ve kafiyele söylenmiş söz. Şiir yerine kullanılır ancak, her manzume şiir değildir. Her şiirin manzum olması gerekmediği gibi.*” (Karataş 2004: 305).

“*Nesir. Düzyazı. Duygu ve düşüncelerin şiirdeki biçimsel özelliklere bağlı kalınmadan düz ve serbest bir şekilde anlatılmasıdır. (...) Nesirdeki temel birim cümledir.*” (Karataş 2004: 352).

“*Mensûre. Mensur şiir. düzyazı şiir. Şeklen nesri andıran yani vezinsiz, kafiyesiz olarak düzyazı gibi yazılan ancak şiirsel unsurlarla (iç kafiye/sec,i iç ahenk, şairâne benzetmeler, duygu yüklü ifadeler vb.) beslenen; şiirle nesir arasında nesirden ziyade şiire yakın duran kısa metinlere verilen ad.*” (Kartaş 2004: 315).

⁵⁹Araştırmacıların bilmece sorucuları ile ilgili tespitleri şöyledir:

Halbuki, Karcaoğlan, Veysel gibi ünlü halk ozanları, bile ölçüyü tutturmada yer yer zorlanmışlardır. Zira ölçü ve uyağı tutturmak, bir ustalık işi olup, emek ister. Acaba, bilmecesinin ölçü ve uyağını kontrol edip, ölçüyü mutlaka tutturmayı endişe edinen kaç bilmece sorucusu gösterilebilir?⁶¹

Bu sözlerle halk bilmecelerinde ölçü ve uyak yoktur iddiasında bulunmuyoruz. Zaten halk bilmeceleri içinde anonimleşen gerek Divan ve gerekse halk şair/âşıklarının oluşturduğu metinlerde ölçü ve uyağın olması tabii olduğu gibi, halkın oluşturduğu bilmecelerden de ölçülü ve uyaklı çok sayıda örneğin mevcut olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu durum, manzum olmanın halk bilmecelerinin temel karakteristiği olduğu anlamına gelmez.

---

*“Bilmece de, her hangi bir folklor maddesi gibi, halk zekâsının mahsûlüdür. Bilinmeyen zamanlarda, bilinmeyen yerlerde, **içimizden birçokları, bilmeceler uydurmuşlar, bunlar, herkes tarafından beğenilmiş; dilden dile ve nesilden nesile geçerek Millet’in malı haline gelmiştir.**” (Tezel 2004: VI).*

*“Bilmeceler genellikle boş zamanlarda, neşeli ortamda, hoşça vakit geçirmek için **şakacı olarak nitelenen kişiler tarafından sorulur.** Bilmeceler her zaman, her uygun ortamda sorulur. Toplantılarda bilmeceleri büyükler sorar, küçükler cevaplandırır. Bilmece için özel toplantılar yapılmaz, yeri geldikçe sorulur. Yaşama biçimi bilmece sorma ortamlarını yaratır.”*(Artun 2004: 197).

*“(…) bilmecelerin yaratılmasında en önemli rolü acaba **kadınlar** mı oynamış? Bana olmaz görünmüyor.”* (Başgöz-Tietze 1999: 65).

*“Bu mevzu’u bilhassa **kadınların, genç kızların daha fazla ehemmiyet verdiği, bulgur kesme, salamura yapma, ceviz kurma, erişte kesme v.s. gibi gurup hâlinde yapılabilen işlerde bilmecelerin, başta gelen bir eğlence olduğu görülmektedir.**”* (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 10).

*Uzun kış gecelerinde hoşça vakit geçirmek, eğlenmek gülmek için söylenen sözlü halk verimleri olan bilmeceler **daha çok çocuklar arasında söylenir.** Tarihi incelediğimiz zaman, bilmecelerin bazı devlet adamları arasında haber yollama işinde kullanıldığını da görüyoruz. **Bilmece söyleme işi, okuma yazma bilmeyen halk arasında daha çok görülüyor.**”* (Özyürek 1996: 72-84).

⁶⁰Boratav- Başgöz bu gerçeği şöyle ifade eder: *“Bilmecelerin katı, değişmez bir şekli yoktur. (...) Aynı bilmece, hem nazım hem nesir halinde, değişik çeşitlemelerde farklı mısra ve cümlelerden meydana gelmiş olarak bulunabilir.”* (Boratav-Başgöz 1974: 2-13)

⁶¹Elçin de *“Mnazım bilmeceler, vezin, kafiye ve nazım hususiyeti gösteren eserlerdir. Bunlarda kullanılan vezin, Türk dilinin bünyesinden çıkan ananevî hece veznidir. **Bu vezin, bilmecelerde ve onların mısralarında tam kat’i bir intizam göstermez; türlü sebeplerle vezin aksaklıkları görülür.**”* (Elçin 1998: 608) sözleriyle bu durma işaret ediyor. Divan ve halk şairlerinin söz söyleme yetkinliklerinin bir işareti olan muamma ve lugazları bahsimizden hariçtir.

Eğer manzumlukta kasıt ahenkli bir anlatım ve şiirsellikse, ki, “*Manzume ya da manzum, ölçülü ve uyaklı hatta ahenkli söylenmiş söz demektir.*” (Karataş 2004: 347) sözünden ahengin de manzumluk için yeterli bir neden sayılabileceğini anlıyoruz, halk bilmecelerinin tamamına yakını, derecesine göre, manzumdur diyebiliriz. Bilindiği gibi nesir de, iç kafiye/seci, iç ahenk, şairâne benzetmeler, duygu yüklü ifadeler içerdiğinde şiirleşir ve mensure adını alır. (bk. Karataş 2004: 315).

Bu noktadan hareketle, asıl öne çıkarılması gereken konunun, halk bilmecelerinin şiirselliği olduğunu düşünüyoruz. Zira bilmecelerin manzum veya mensurluğuyla ilgili farklı tercih ve yaklaşımlara rağmen,⁶² hemen bütün araştırmacıların bilmecelerin şiirselliği noktasındaki ittifakı da bir bakıma bu gerçeğe işaret eder.

Şimdi bilmecelerin şiirselliğine bakalım.

Öncelikle, “*Şiir her şeyden evvel benzeterek konuşan bir dildir. Teşbih, mecaz, istiare, sembol ve alegoriyi birer süs olarak değil şiirin öz hususiyetleri olarak görmek lazım* (Karataş 2004: 131); “*Okuyucuyu şaşırtma, ironi ve kelime oyunu, modern şiirin özelliklerindedir.*” (Kaplan 1990: 265-267) ifadelerinde “**şiir**” terimi yerine “**halk bilmecesi**” terimini koyduğumuzda bu yaklaşımların bilmece için de aynen geçerli olduğunu görürüz.

Halk bilmecelerini “*sihirli bir âlem, bir şiir cenneti*” olarak niteleyen Eyüboğlu, bu gerçeğe, özetle, şöyle dikkat çeker: “*Şiirle bilmece arasında esaslı bir fark yoktur. İkisi de teşbih, mecaz, istiare, sembol ve alegoriyi en öz hususiyetleri olarak kullanır ve kainatı stilize ederek sunar. Şiirle aynı dili konuşan bilmecelerde, insan ruhunun eşya karşısındaki hayret ve hayranlığını görürüz.*” (Eyüboğlu 1992: 1165-1170).

Gözaydın, bilmecelerin, varlıkları sanat sayılabilecek benzetmelerle ifade ettiğini ve söylenişlerinde bir ahenk ve hatta melodi bulunduğunu söyler. (Gözaydın 1974: 327-352).

---

⁶²Örneğin, aynı bilmeceleri Tezel düz yazı şeklinde verirken (bk. Tezel 2004), Çelebioğlu-Öksüz mısralar halinde alt alta düzenlemişlerdir. (bk. Çelebioğlu-Öksüz 1979). Bu duruma Koz şöyle işaret eder: “*Bilmecelerde manzumluk ve mensurluk üzerinde durulurken yapısal değişimlere dikkat etmek gerekir. Bir bilmecenin hemen hemen aynı sözcüklerle kurulmuş biri manzum biri mensur iki varyantı bulunabiliyor.*” (Koz 1974: 60-79).

Boratav ve Başgöz'ün konuyla ilgili görüşleri ise şöyle: “*Türk bilmecelerinin metinleri, yoğunluğun şaşırtıcı bir mükemmelliğe vardığı, çok yüksek bir şiirsel yaratmanın ürünleridir. İmgeleri, şairleri kışkındırabilecek bir özgünlük ve anıştırma gücü taşır. Dil, bunlarda sadeliğin, tartımın ve anlam yoğunluğunun en üst derecesine ulaşır.*” (Boratav- Başgöz 1974: 1-13).

Elçin, halk bilmecelerini iptidaî veya bazen saf şiir örneği sayılabilecek eserler olarak niteler. (Elçin 1998: 608).

Kurnaz, halk bilmecelerini, şiir kaynakları arasında sayar⁶³ ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun bilmece tarzında tertip edilmiş

“Tap burada

Tap şurda

Tap kapının arkasında

Tap göklerin ortasında

Pencerenizden görünüür

Gözlerinize sürünüür

Binbir kisveye bürünüür

(...)” şiirini buna örnek gösterir. (Kurnaz 1990: 25-33)

Halk bilmecelerindeki şiirselliğin üzerinde etraflıca duran araştırmacı,

Kırmızı ağaç üstünde

Ak güvercin (ağız-dişler)

Şu derenin

Öte yüzü

Beri yüzü

Lâpa lâpa

Geyik izi (yazı)

⁶³Kaplan da Özdemir Asaf'ın şiiri için ‘*Özdemir Asaf'ın şiir kitaplarında bir kelime oyunu veya bilmeceyi andıran paradokslar vardır. Bunlardan bazıları düşündürücü, bazıları güldürücü, bazıları lirik bir hava taşırlar. (...) Sevinç-Bana bir mektup geldi, / İçinden ben çıktım. (...) Bakı-Kendi bahçesinde dal olamayanın biri / Girmiş bahçeme ağaçlık taşıyor. Mit- Her gün bir gün geçmiyor. Bu örnekler şiirden çok bilmece veya vecizeye benziyorlar. (...)*’ (Kaplan 1990: 265-267) sözleriyle bu iki türün benzerliğine dikkat çeker.

Yeşil kundaktaki bebek

Cehenneme girecek; (mısır) vb. bilmeceler için *minik şiir* ifadesini kullanır. (Kurnaz 1990: 25-33)

Banarlı ise “Velem yûled tarlasında kırk bin çeşit ot biter” bilmecesi ile Haşim’in “Bir Acem bahçesi bir seccâde / Dolduran havzı ateşten bâde...” mısralarını karşılaştırırken: “*Bunlardan hangisi daha şiirli? diye bir tereddüdüm var... İnsan ruhu böyledir. Şu anda bana halk bilmecesi, Haşim’in renkli, âhenkli, gösterişli söyleyişinden daha şiirli görünüyor.*” der. (Banarlı 1956. 2281-2282)

“*Bilmeceler, tıpkı şair gibi gerçek dünyayı bize değiştirerek sunacaktır, bu iş bilmecede bir zorunluluktur. Şiirle bilmecenin benzerliği buradan gelir.*” diyen Başgöz de, her ikisinde de orijinal ve renkli imajların oluşu, sesin ahenkli kullanılması,⁶⁴ gerek özel çabayla gerekse bilinç altından gelen itmelerle fantezi bir dünyanın kurgulanışı gibi noktalardan şiirle bilmecenin benzer olduğunu vurgular. (bk. Başgöz-Tietze 1999: 51-52).

Sonuç:

Halk bilmecelerinde ahenk ve orijinal imgelerinden kaynaklanan bir şiirselliğin olduğu konusunda araştırmacılar ittifak etmektedir. Dolayısıyla bilmecelerin temel karakteristiği şiirselliklerdir. Zira bilmece sorucusu, bilmeceyi kurgularken ölçüyü, uyağı tutturup tutturmadığına değil, varlığa nasıl bir imaj elbisesini giydirdiğine ve müzikaliteyi sağlayıp sağlamadığına bakar. Bu endişe ise bilmeceyi şiirselliğe götürürken, çok defa ölçü ve uyağı da doğurur.

Bu gerçekten hareketle halk bilmecelerini Türk şiiri içinde bir yere koymamız gerekirse, bu ürünlerin, imgesel anlatımlarındaki saçma, alışılmamış bağdaştırmalar ve dil kullanımlarındaki rahatlık (sokak dilini kullanma ve standart dilden sapma vb.) gibi

---

⁶⁴*Balta keser, kan kırmızı, süt beyaz* bilmecesi ile *Ayva sarı, nar kırmızı sonbahar* dizesi ve *İlim ilim ilmeli, ilim kurşun düğmeli; bunu bilen bilmeli, bilmeyen ölmeli.* (ağ ‘balık ağı) bilmecesi ile *İlim ilim bilmektir / ilim kendin bilmektir /sen kendini bilmezsin ya nice okumaktır.* dizeleri karşılaştırıldığında aralarında ahenk noktasında pek de bir fark olmadığı görülecektir.

yönlerden aşağıda bazı örneklerini gördüğümüz çağdaş şiire yakın olduğunu söyleyebiliriz.

“*Ağaçlar kuş gibi gülerdi*” (Attila İlhan, Ben Sana Mecburum) (Fuat, tarihsiz: 411).

“*Cinayeti kör bir kayıkçı gördü*” (Attila İlhan, Cinayet Saati) (Fuat, tarihsiz: 407).

“*Yaslanmış başını bir yosun taşına balık*

Ağlıyordu...

Gözlerimle gördüm:

Gözyaşları maviydi...” (Fethi Giray, Mavi Gözyaşları) (Fuat, tarihsiz: 328).

“*Kızlar vardır kıvrıcık salata gibi*” (Oktay Rıfat, Pembe Yalı) (Fuat, tarihsiz: 185).

“*Gemiler geçiyor rüyalarımda,*

Allı pullu gemiler, damların üzerinden” (Orhan Veli Kanık, Denizi Özliyenler İçin) (Fuat, tarihsiz: 170).

“*Kırmızı melek şarkısından bir satır*” (Attila İlhan, Sisler Bulvarı) (Fuat, tarihsiz: 409).

“*İttin, ursuzdun, orospu çocuğuydun,*

(...) *Çirkefliğin daniskası sende (...)*

Böyle bok yoluna gidecektin...” (Can Yücel, Dinar Yolunda Devrilen Bir Fordun Şoför Ahmet İçin Yaktığı Ağıt) (Fuat, tarihsiz: 421).

“*Ben nice gözle, nice denizle, nice gazelle*

Rimle *gördüm, **rimle** bildim, **rimle** yaşadım seni*

Ben nice gözle, denizle, gazelle nice nice

*Seni gördüm, **rimle** bildim, **rimle** yaşadım, **rimle**” (Cemal Süreyya, “Gazel” Üvercinka, 75) (Aksan 1999: 176).*

Ancak, bilmece; uyak, redif, çeşitli tekrarlar gibi ahenk unsurlarını kullanım yönünden ise halk şiiriyle daha çok benzerlik içindedir. Başka bir deyişle, bilmeceğin çağdaş şiiri, özellikle “İkinci Yeni şiiri”ni, anımsatan iç yapısındaki taşkınlık, imgesel sınırsızlık, geleneksel halk şiirimizin ses ve biçim ölçüleriyle çevrenmiştir. Bu

durum ise, çeşitli uyak türleri başta olmak üzere, hece veznin tutturulduğu çok sayıda bilmece örneğini netice vermiştir.

Dolayısıyla orijinal imgeleri, renkli ve ahenkli diliyle, öne çıkarılması gereken, halk bilmecelerinin şiirselliğidir.

1.2. Kalıp Kullanımlar Bakımından Türk Halk Bilmeceleri

“Söz uçar yazı kalır” sözü, meşhurdur. Gerçekten yazı, sözü ebediyete taşıyan bir mahfazadır. Şayet yazma imkanı yoksa o zaman başka mahfazaların icadı gerekir. İşte bu imkanlara sahip olmayan halk, sosyal bazı değerlerini gelenek kabında muhafaza ettiği gibi, sözünü de değişik kalıplarda saklamayı bilmiştir. Atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, maniler gibi, bilmecelerin de büyük bir kısmı, nesilden nesile devamını bir yönüyle bu kalıplara borçludur.

Bu kalıplar, halkın yeni ürünler üretmesini kolaylaştırmış, gelenek içinde yeni ürünlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Bu sözlü gelenek içinde hayat bulan halk bilmecelerinin büyük çoğunluğu da sözkonusu kalıplarda üretilmiş ve varlığını sürdürüegelmiştir.

Halk bilmecelerinin bu özelliğine araştırmacılar şöyle dikkat çekmişlerdir.

“(…) coğrafi dağılım bakımından, biri birinden çok uzak Türk topluluklarının şivelerinde mevcut atasözlerinde olduğu gibi bilmecelerde de, birbirine çok yakın şekilleri, söz kalıpları türün yapısına özellik kazandırmaktadır. Bir çok bilmecede giriş kısmı diyebileceğimiz ilk hitap müşterek bir kalıp şeklindedir.” (Öztürk 1985: 294).

“Bilmecelerin bazı kalıp sözlerle başladığını biliyoruz. Bu bütün ülkelerin bilmeceleri için geçerlidir. Aynı durumu anonim ürünlerden olan manilerde de görebiliyoruz.”⁶⁵ (Sakaoğlu 1995: 491-499)

“Bilmecelerimizin bilhassa başlarında şu tip ortak ifâdelere çok rastlıyoruz: Benim bir (oğlum, kızım, kuşum..) var; dam üstünde...; dağdan gelir...; uzaktan

⁶⁵Sakaoğlu araştırmasında sadece "Dal üstünde..." ve "Dal ucunda" şeklindeki bulunma ifade eden bilmece kalıbına işaret etmekte; *Bilmecenin yakını olan dallardan "Lügaz"lar genellikle "Ol nedir ki..?" sorusuyla başlar.* Sözleryle de “ol nedir ki” kalıbını lügaze has bir kalıp olarak ifade etmektedir.

(karşıdan) baktım...; dal üstünde (ucunda)... yer altında...; aşağıdan gelir...; altı... üstü...; içi... dışı...; yol üstünde...; bilmece bildirmece... vs. gibi.

Aynı zamanda bitişleri müşterek, kalıplaşmış ifâdeler de vardır. Bunlar, ekseriya muhatabı hedef alan, bilmeceyi bilemeyen ahmaklık, eşeklik v.s. ile tavsif eder veya o gece bilinmezse adetâ ölümle tehdit edilir mâhiyettedir. «Ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün!» ifâdesi, masallardaki şehzade veya kahramanların bir devle veya âşık olduğu kızın babası «pâdişâh v.s.) ile karşılaşınca sorulacak sorular cevaplanmazsa muhatabın öldürüleceği tehdidini hatırlatmaktadır.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 15).

“Bilmece yapısının başına, bazan anlamsız, tümünden uyak sağlamak için, bazan bir işlevi olan, söz kalıpları eklenir. ‘Bir acaip nesne gördüm, âşık der, bilmecemi bil, (...) nedir nedir ne nesnedir, mesel mesel ma mesel (...)’ böyle başlangıç ifadeleridir.

Bu **giriş kalıpları** arasında seslerin taklidinden oluşanlar da vardır: ‘Hırtına pırtına, bin ağanın sırtına (sepet). Helemez melemez, ocak başına gelemiz (yağ).’

Bilmece yapısını genişleten öğeler **bitiş kalıpları** olarak da görünür. Bilmecelerin bitiş söz kalıpları, baştaki kalıplardan daha zengindir. Onlar arasında: ‘Bunu bil, haydi bunu bil, ille bunu bilmeli, söyleyiniz ben neyim, dilerim bulasın bu muammayı, bunu bilmeyecek ne var, (...)’ gibi bitişler, bilmeceleşmeye katılanları sadece karşılık bulmaya çağırmaktadır.

Ama öyle bitiş kalıpları da var ki, onlar bilmece çözenin güçlüğünü vurgular, karşıdakine meydan okur: ‘Bilmeceler içinde bu bilmece en gücü, bin diyesen bilmeyesen, aklın varsa bil, işin yoksa beni ara, bu bilmeceyi bilen gayet büyük irfanı var (...)’

Az sayıda bilmecenin bitışı bir ödül vadeder: ‘Kim bilirse bu bilmeceyi, yetmiş bin altın, bir donanmış at müjdesi var. Bunu bilsen al yüz köyü.’

Bazı bitiş formülleri dinleyene hakaret etmeye ve tehdide kadar varır: ‘Bilmiyenin yok aklı, bilmeyen ahmak, bunu bilmeyen geveze, bunu bilmeyen maskara, bunu bilmeyenin hiç izanı yok (...)’

Başka bir bilmece gurubunda, bitiş formülleri cezalar içerir: Bu ceza sembolik olabileceği gibi, gerçek de olabilir: ‘Bilen bilsin, bilmeyen kırk köy versin, bilen bilmeli bilmeyen şar vermeli (...)’ Bir kaç bilmece şaka yollu bir yemin ile son buluyor:

'Alaca ile ağaca sararım, vallahi yalan, billahi yalan, (fasulye) Alaca yılan bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan, (bahçe çiti)' (bk. Başgöz-Tietze 1999:11-12)

Giriş ve bitiş kalıplarıyla ilgili en geniş bilgiyi Başgöz'ün sunduğu⁶⁶ yukarıdaki yaklaşımlardan, bilmecelelerin belli kalıplarla başlayıp bittiği, bu kalıpların, türün yapısına farklı özellikler kazandırdığı, belli kalıp sözlerle başlamanın, diğer lehçelerdeki hatta dillerdeki bilmeceleler için de geçerli olduğu sonuçlarını çıkarabiliriz.

Araştırmamızda da yukarıdaki yaklaşımları destekleyen⁶⁷ sonuçlar elde ettik ve tespit ettiğimiz kalıpları şu başlıklar altında sıraladık:

Giriş Kalıpları:

İyelik Kalıbı,

Bulunma Kalıbı,

Ayrılma Kalıbı,

Lugaz Kalıpları: Soru Kalıbı 'Ol nedir ki', Öyküleme Kalıbı 'Bir acaip nesne gördüm',

Doldurma/Uyak Kalıpları: Bilmecenin Ana Metniyle Fazla Bir Anlamsal Bağlı Olmayanlar, Bilmecenin Ana Metniyle Anlamsal Bir Bağlı Olanlar,

Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar:

Olumsuzlama Kalıbı,

Benzetme Kalıbı,

Zıtlık Kalıbı,

Şaşırtma Kalıbı,

Mukayese Kalıbı

Bitiş Kalıpları:

Teşvik Kalıbı,

Meydan Okuma Kalıbı,

Tehdit/Beddua Kalıbı,

⁶⁶Başgöz, giriş kalıpları için: "Anlamsız, tümünden uyak sağlamak için olanlar, bir işlevi olanlar, seslerin taklidinden oluşanlar ayırımını yaparken; giriş kalıplarından zengin olduğunu iddia ettiği bitiş kalıplarını ise: katılanları sadece karşılık bulmaya çağırınlar, bilmece çözenin güçlüğünü vurgulayıp, karşıdakine meydan okuyanlar, bir ödül vadedenler, hakaret ve tehdit içerenler, cezalar içerenler ve şaka yollu bir yemin içerenler." şeklinde ayırır. (bk. Başgöz-Tietze 1999:11-12).

⁶⁷Ancak çalışmamız, bilmece kalıplarının, araştırmacıların işaret ettiği kadar az olmadığını da gösterdi.

Ceza Kalıbı,
Hakaret Kalıbı,
Küfür Kalıbı.

1.2.1. Giriş Kalıpları

Başlamak bitirmenin yarısıdır derler. Gerçekten başlangıçlar çoğu zaman zordur. “*Söze nasıl başlasak*” endişe ve heyecanını, herkes farklı zaman ve zeminlerde az çok yaşamıştır. Oysa “*gerisi kolay*”dır.

Çoğu zaman doğmaca olarak oluşturulan her bilmece için farklı bir başlangıcın zor olacağı kaçınılmazdır. Dolayısıyla sorucu hazır bir temel üzerine bilmecesini kurmayı daha uygun bulur. Bu yaklaşım da başlangıçları aynı veya benzer onlarca bilmeceyi doğurur. Tesadüfi olmayan bu ortak başlangıçları bilmecelerin giriş kalıbı olarak ifade ediyoruz.

Şimdi bilmece metniyle anlamsal ve yapısal bağı farklılık gösteren bu kalıp sözleri sırasıyla görelim:

1.2.1.1. İyelik Kalıbı

Bu kalıpta bir iyeliğin (sahipliğin) bildirimini söz konusudur. Sorucu soracağı varlığı⁶⁸ sahiplenerek öznel bir betimlemeye tabi tutar. İyelik olgusu, cevabın (sorulan nesnenin) sorucunun yakın ve dar varlık dünyasında olduğunu göstermesi bakımından, muhatap için, bir yönüyle ipucu işlevi görür. Ancak diğer taraftan, bazı bilmecelerde, nesnenin, *Benim bir aletim var / dünya altından geçer.* (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.9b); *Benim bir çocuğum var / göbeğinden yemek yer.* (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 234: 225.18r) örneklerinde olduğu gibi, olağan dışı özelliklere bürünmesi muhatabı şaşırtır. Zira normal bir iyelik dairesinde bu tür varlıkların yeri yoktur. İşte iyelik olgusu, hayal aleminde bu “*gel-git*”i oluşturması bakımından işlevseldir.

Halk bilmecelerinde gördüğümüz en yaygın giriş kalıplarından olan iyelik kalıbının değişmeyen kısmı “...(+m) + var” şeklinde olup diğer kısmını şu iki şekilde farklılık gösterir:

⁶⁸ Bu varlık, yakın-uzak; somut-soyut herhangi bir varlık olabilir.

1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması⁶⁹ + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

2. “Sıfat tamlaması⁷⁰ + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Şimdi yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz bu giriş kalıplarını sırasıyla örneklendirelim:

1.2.1.1.1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Benim bi şem **var**, yuharı gider, saggalını öper, geriye atlar. (bakla / 151: 72.12)

Benim bir aletim **var** / dünya altından geçer. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.9b)

Benim bir babam **var**, iki g...ü var. (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.9a)

Benim bir çocuğum **var**, doğmadan askere gider. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.11)

Benim bir çok çocuklarım **var**, hepsine yemek doyuramam. (sinek / 574: 731.6)

Benim bir dağım **var** / bir tarafına kar yağar / bir tarafına dolu. (pamuk makinesi ‘çırçır, pamuk çığırtkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı’ / 525: 659.2)

Benim bir dayım **var**, dağdan domuz indirir. (tarak / 604: 778.6i)

Benim bir dedem **var**, her yeri kazar. (kazma / 400: 480.2)

Benim bir dedem **var**, hergün yuvarlak yutar. (kumbara / 441: 546)

Benim bir dedem **var**, kızıl etten sakalı var / şimdi gelir görürsünüz, güle güle ölürsünüz. (horoz / 334: 391.12a)

Benim bir dedem **var**, mezarını kendi kazar. (yağmur / 637: 836.14)

⁶⁹ Sıfat tamlamalarında sıfat görevindeki kelime çok az istisnalar hariç, genellikle “**bir**”dir. *Benim eşeciğim var / yüz okka et taşır.* (nalın / 496: 624.6e); *Benim üç oğlum var, biri / gider, gelmez / biri yer, doymaz / biri yatar, kalkmaz.* (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 699: 946.1i) kalıplarındaki gibi “**bir**”in olmadığı veya yerini başka sayılara bıraktığı örnek nadirdir. Bir’in olmadığı örneklerin de eksik yazıldığı kanaatindeyiz.

⁷⁰ Sıfat tamlamalarında, sıfat görevindeki kelime genelde “**bir**” şeklindedir. Nadiren şu örnekte olduğu gibi değişkenlik gösterir: *Ağzı aşağı dört dolu testim var, akmaz.* (inek memesi / 351: 412.3a).

- Benim bir dedem **var**, odanın ortasında oturur / elini duvara götürür. (soba / 577: 734.29a)
- Benim bir evim **var**, içi dolu kör keser. (dişler / 252: 253.28c)
- Benim bir fiçim **var**, bin deliği var, gene su tutar, gene su tutar. (sünger / 589: 752.2)
- Benim bir geçim **var**, otlar; iki daş arasında patlar. (bit 'kehle' / 174: 108.14)
- Benim bir gelinim **var** / gelenin, gidenin elini öper. (su bardağı / 584: 742.5b)
- Benim bir gölüm **var**, ağzında bir deste gülüm var. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 461: 568.38)
- Benim bir güvercinim **var** / Karadeniz'den su içer. (divit 'kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem' / 255: 255.9a)
- Benim bir kafesim **var**, içinde bülbül öter. (dil / 247: 249.15)
- Benim bir kardeşim **var** / evden çıkınca peşimden ayrılmaz / kaçarsam kovalar / kovalarsam kaçar. (gölge / 301: 344.4)
- Benim bir kaşık boyam **var**, dünyayı boyar. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 314: 355.3b)
- Benim bir kavuğum **var**, el başına kor oturur, ben de altıma kor otururum. (havruz 'oturak, küllük' / 328: 377.2)
- Benim bir kızım **var** kız gibi, burnu çuvaldız gibi, altından odun yakarım, gene dibi buz gibi. (nargile / 505: 627.4)
- Benim bir kızım **var**, akşam gebe olur, gündüz doğurur. (yorgan / 655: 856.3)
- Benim bir kutum **var** ki, cansız canlıyı götürür. (otomobil 'makine' / 518: 649.4)
- Benim bir kuyum **var**, içi dolu suyum var. (burun / 183: 129.6)
- Benim bir kuzum **var**, sabah oldukta otlar, akşam oldukta boyun eğer, yatar. (tırş bıçağı 'tırş makinası, ustura' / 617: 814.13)
- Benim bir küçük gelinim **var**; gelenin, geçenin g...ünü öper. (minder / 491: 615.2)
- Benim bir metelim **var**, bil, ağzının içindeki dil, yediği yaprak, sıçtığı kül. (sigara / 568: 725.8)
- Benim bir oğlum **var**, çağıra çağıra at güder. (bukağı / 181: 124.2)
- Benim bir oğlum **var**, damda kan işer. (sumak / 585: 746)
- Benim bir oğlum **var**, döverim döverim ölmez. (davul / 230: 222.12)
- Benim bir oğlum **var**, durmadan kusar. (sabun / 550: 695.11)

- Benim bir oğlum **var**, kan işer / kanı damdan aşar / görenin akli şaşar. (hırsız / 330: 386.3)
- Benim bir oğlum **var**, karnı yarık. (başak 'ekin, hububat, buğday' / 161: 83.8)
- Benim bir oğlum **var**, kuyruğu dik durur. (köpek / 432: 539.3)
- Benim bir öküzüm **var** / boynuzunu kırmadan dama girmez. (armut / 125: 41.9)
- Benim bir öküzüm **var**, çılık iye. (çeten 'sepet, çiten, sele' / 210: 182.2)
- Benim bir öküzüm **var**, çılık kaba. (yatak 'döşek' / 641: 841.1)
- Benim bir pirim **var**, bayırı çıkmadan canı çıkar. (kıvılcım / 415: 503A3)
- Benim bir sandığım **var**, bir dilim ekmek alır. (findık / 283:313.10)
- Benim bir siyah bacım **var**, adı Leylâ, gözü şehla; kollarında ellerinde, saçlarının tellerinde, pullar inciler parıldar. (gece 'akşam karanlığı; gece, gündüz' / 288:326.1)
- Benim bir sürü çocuğum **var**, ak başlı. (pırasa / 534: 680.5)
- Benim bir sürü çocuğum **var**, hep burnu eğri, hep burnu eğri. (nohut / 509: 634.5)
- Benim bir sürü koyunum **var** / ağılı taştan, yün yerine şeker, baklavaya bakar. (köftür / 431: 537)
- Benim bir sürü uşağım **var** / gök gözlü gözlü. (çitlenbik 'çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç' / 217: 201.6)
- Benim bir şehzadem **var**, hiçbir şeyi yok. Boynuzları var, inek değil. Yumurtaları var, tavuk değil. (karınca / 387: 457.31)
- Benim bir şeyciğim **var**, avluya çıt demeden girer. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 260: 267.3a)
- Benim bir şeyim **var**, vurur vurur, yonga dökmez. (saat 'cep saati' / 548: 692.29)
- Benim bir şeyim **var**, yılda bir kere işer. (zeytin / 670: 869.13)
- Benim bir tepsi narım **var**, yiğit isen birini al! (ateş / 129: 50.9g)
- Benim bir ustam **var** / kesersiz, mıhsız ev yapar. (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 522: 655.10i)
- Benim bir yorganım **var**, su içinden hiç çıkmaz. (dil / 247: 249.20)
- Benim bir zurnam **var** / ortası delik. (kulak / 440: 544.13)
- Benim bir sarı öküzüm **var**, ahıra ciderken / guyuğu galur elimde. (kiraz 'vişne' / 422: 519.2d)

Benüm bir suyum **var**, dökerüm dökerüm bitmez. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 564: 715.45)

1.2.1.1.2. “Sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Beş gülüm **var**, üçü güneş görür, ikisi görmez. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 498: 625.11)

Bi gızım **var** (metinde: vardun), bileyinnen tutarhan guş gibi çağuru. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.10)

Bir ağacım **var** dalsız budaksız / ben buna nasıl çıkayım elsiz ayaksız / tepesine bir kuş oturmuş dilsiz dudaksız. (mum / 492: 619.5d)

Bir ak keçim **var**, hergün yere çarparım. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.9)

Bir alım **var**, bin (metinde: bir) davar alır, bir horum almaz. (karınca yuvası ‘garınca yuvası’ / 387: 458)

Bir arkadaşım **var**, gece gündüz resim çeker. (ayna / 139: 59.9ö)

Bir arşın bezim **var** / her tezgâh dokuyamaz / lâle, yakut taşım var / her bir sarraf dizemez. (nar / 505: 626.29v)

Bir atım **var** / susuz yerde kışlamaz / sahibini görür, kişnemez. (köprü / 434: 540.11)

Bir atım **var** haşarı / kuyruğu damdan dışarı.(direk ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’ / 248: 251.1)

Bir atım **var** haşeri, g...ü damdan dışarı. (temek deliği ‘samanlığa saman atmak için duvarda açılan delik’ / 611: 797.1)

Bir atım **var** mihriban / göğsü suda her zaman / arpa saman istemez / gece gündüz kişnemez. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34f)

Bir atım **var** rehani, gezer cümle cihanı, bir derede ölmüş, ne kanı var ne canı. (rüzgar / 542: 691.3)

Bir atım **var**, döner döner otlar. (kuyruk ‘koyun kuyruğu’ / 448: 556.2)

Bir atım **var**, kırk g...ü var. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.4)

Bir ayım **var** haşeri, kuyuruğu damdan dışarı. (kuyu / 449: 557.2)

- Bir çalışkan oğlum **var**, yıl gider, ay gider, günlerce yol gider, hep bir adım gider. (kapı / 371: 440.9)
- Bir çocuğum **var**, gelen geçen öper / ben öpemem. (dirsek / 248: 252.1a)
- Bir çocuğum **var**, yere yatırdın mı diner, kucağa aldın mı bağıırır. (gayda / 288:321.3)
- Bir çok çocuğum **var**, şapkalı. (çivi ‘mıh, ekser’ / 218: 202.2)
- Bir dam oğlum **var**, başı değnekli. (keçi / 402: 481.16)
- Bir dam öğendirem **var**, hep eğri, hep eğri. (keçi boynuzu ‘harıp’ / 403: 486.5)
- Bir dam öküzüm **var** / hepsinin alnı sakar. (odun ‘meşe’ / 511: 638.2)
- Bir dam tavuğum **var**, kuyruğu dışarda. (kaşık / 390: 463.2)
- Bir dedem **var** / eve girmez / kır başını / girsin eve. (şemsiye / 595: 764.2c)
- Bir dedem **var** / kırk kürk giymiş / yine diyor ki üşüyorum. (lahana ‘kelem’ / 454: 566.25)
- Bir dedem **var**, bağı delik. (yayık / 644: 843.15)
- Bir dedem **var**, uzundur, uzun / yılda verir otuz salkım üzüm / akını yesen haram, karasına yesen sevap. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.13)
- Bir dedem **var**. Ç...ü belinde gezer. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.13)
- Bir değirmanım **var**, galdıramadım, yendiremedim, çarhını vurup döndüremedim; var sahabına galdırsın da, yendirsın de, çarhını vurup döndürsün de. (dünya / 264: 274.1)
- Bir değneğim **var**, yürürüm, yürürüm, bitmez. (gölge / 305: 344.23)
- Bir demirim **var**, çatal, her şeyimi o satar. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 613: 800.23)
- Bir devem **var** mütten / sakalı var etten / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6)
- Bir dostum **var**, durmaz işler, dişleriyle saman dişler. (anadut ‘dirgen, diren’ / 117: 24.2)
- Bir duvarım **var** / gündüz yapılır / gece yıkılır. (yatak ‘döşek’ / 643: 841.14)
- Bir ebem **var**, gece gündüz yufka açar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.6)
- Bir ebem **var**, üç cebi var. (kaşıklık / 394: 464)
- Bir ebem **varmış**, kırk iki yerde abası varmış. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın sünger, fırın perdücü’ / 285:315.14)

Bir elma ağacım **var**, on sekizi günde, yirmi ikisi kuzda. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.1)

Bir elmam **var**, şu dağa attım, kırılmadı / bu dağa attım, kırılmadı. (soğan / 579: 735.5d)

Bir eşeğim **var**, çullamadan dama girmez. (ekmek sacı ‘saç’ / 269: 284.2)

Bir eşeğim **vardır** / bağlı iken yürür / çözümlü iken durur. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 137: 57.17c)

Bir eşeğim **vardır**, semeriyle ağaca çıkar. (sülük / 585: 748.8)

Bir eşeğim **vardır**, yükletirim, yükletirim, gık bile demez. (odun kütüğü ‘yarık’ / 512: 639)

Bir evim **var** yedi pencerele. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgülü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.2)

Bir evim **var**, içi darı, dışı meşin. (incir / 350: 409.19)

Bir evim **var**, içi kıpkırmızı, dışı yeşil. (karpuz / 388: 459.6)

Bir evim **var**, kapısı yok, camı yok, içinde otuz iki çocuk yaşar. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.24)

Bir evim **var**: ne penceresi, ne kapısı var. (yumurta / 659: 859.32)

Bir evim **var**: sivri ucu / taştır dışı / boştur içi. (minare / 489: 614.3)

Bir gelinim **var**, döner, dolaşır, gebe kalır. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.8)

Bir gelinim **var**, gelen kucaklar, giden kucaklar. (mangal / 472: 587.5)

Bir gelinim **var**, gelenin elini öper, gidenin elini öper. (kapı zinciri / 373: 446)

Bir gelinim **var**, üç ayda çocuk doğurur. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.26)

Bir gelinim **var**, yeşil tuvaletler giymiş, balkona çıkmış, gelene geçene el sallar. (yaprak / 639: 838.1)

Bir gızım **var** / gece gündüz işleri var / işini bitiremez. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 564: 715.43a)

Bir gölüm **var**, akar akar durmaz. (çirkef yolu ‘kehriz’ / 216: 198.2)

Bir gutum **var** / iki türlü otum var / biri ak, biri gara. (göz / 306: 348.4)

Bir gutum **var** gapgara / tarlada yatar avara / kuyruğu var misli sıçan kuyruğu / bunu yiyen padişahlar buyruğu. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.12a)

- Bir halım **var** / bütün dünyayı kaplar / bir denizi kaplamaz. (kar / 380: 448.331)
- Bir halım **var**, halımın hayalı var; ele bir guş gördüm ki, ayağında lalın var. (zümürdüanka kuşu / 671: 873)
- Bir ineğim **var** / yattığı yerde ot bitmez. (ateş / 129: 50.21a)
- Bir izarım **var**: örtünürüm, örtünürüm, eskimez. (gök 'gök yüzü, gök kubbesi' / 300: 342.6)
- Bir kargam **var**, kuzgun / kuyruğu düzgün. (tava / 605: 784.4c)
- Bir kızım **var** / gelenin gidenin elini öper. (kapı tokmağı 'kapı mandalı' / 373: 445)
- Bir kızım **var** Adile, dileye dileye / Allah onu var eyledi / boğazını dar eyledi. (kabak 'susak, su kabağı' / 362: 423.35b)
- Bir kızım **var** ince belli, kahvelerde çalar çengi. (sivrisinek / 574: 733.2)
- Bir kızım **var**, gelen geçen oni öper. (desti 'testi' / 241: 234.4)
- Bir kızım **var**, gelen öper, giden öper. (havlu 'peşkir, yüz havlusu' / 327: 376.2)
- Bir kızım **var**, kırk gözü var. (elek 'un eleği, kalbur' / 272: 287.12b)
- Bir kızım **var**, köşeden köşeye gezer. (ayna / 139: 59.10)
- Bir kızım **var**, mimicirik gözlü. (tükrük 'tüprük' / 624: 822.2d)
- Bir kilimim **var** / dünyayı tutar. (gök 'gök yüzü, gök kubbesi' / 299:342.3)
- Bir kilimim **var** / yarısı dokunmuş / yarısı dokunacak. (el / 270: 285.3)
- Bir kova cevizim **var** / akşam sererim, gündüz toplarım. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.12)
- Bir kuşum **var** havayı, altıdır ayağı, ortası avret pazarı, arkası bedesten, öldüm bu sestem; her gün düğün, her gün hamam, her gün gezer eğlenir, haftada bir dinlenir. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.28)
- Bir kuşum **var** kahverengi / kahvelerde çalar çengi / dur kuşumun (metinde: kuşum) keyfi gelsin / hanımlardan birer şeftali (alsın). (tahtakurusu 'tahta biti' / 601: 775.2b)
- Bir kuşum **var**, dünyayı fırlanır dolanır, gene gelir, beni bulur. (para / 529: 666.19)
- Bir kuşum **var**, guduğundan yumurtlar. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.19)
- Bir kuşum **var**, havayı / yüksek yapar yuvayı / değme kuşlar yapamaz / kuyumcular dökemez. (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 522: 655.18)
- Bir kuşum **var**, kahve rengi / kahvelerde çalar çengi / dur, kuşumun keyfi gelsin / hanımlardan şeftali alsın. (pire / 535: 681.14)

- Bir kutum **var** / içinde yedi türlü otum var. (köfte ‘içli köfte’ / 431: 536.2)
- Bir kutum **var** / iki türlü otum var. (yumurta / 659: 859.33)
- Bir kutum **var** halebî, içindedir çelebi (metinde: celebi), insan onu yapamaz, çilingirler onu açamaz. (cisim, can / 693: 927)
- Bir kuyum **var** / içinde oturulacak yeri var. (ekmek tahtası ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 269: 283.7)
- Bir kuyum **var**, gölgesi hiç yok. (yol / 653: 854.6)
- Bir küçücük çadırım **var** / bir direği var / bin cereği var. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 472: 588.5e)
- Bir küpüm **var**, harabi, içi dolu şarabi. (limon / 467: 574.3)
- Bir odam **var**, içinde siyah başlıklı çocuklarım var. (kibrit / 420: 517.14)
- Bir odam **var**: Kapısından girdim / üç penceresinden çıktım / gene içinde kaldım. (gömlek / 305: 345.4b)
- Bir oğlum **var** kışın kışın solur, yazın yazın ölür. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.26)
- Bir oğlum **var**, ç...ü tepesinde. (meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’ / 481: 604.1)
- Bir oğlum **var**, her tarafı uyuz. (törpü / 616: 812)
- Bir oğlum **var**, İsmail / o da tokata mail / yüzü kalın deriden / kulakları demirden. (tef ‘zilli tef’ / 609: 791.5)
- Bir oğlum **var**, üç ayağı var. (soba / 576: 734.17)
- Bir öküzüm **var**, her yeri otlarda taş dibini otlamaz. (tırpan / 615: 804.5)
- Bir öküzüm **vardır**, bir samanlık yer, gene doymaz. (saban gegesi / 548: 694)
- Bir öküzüm **vardır**, böğründen işer. (fıçı / 283:312.2)
- Bir saksım **var**, beş budağı var, beş çiçeği var. (parmak ve tırnak / 694: 933)
- Bir salkım üzümüm **var** / yarısı beyaz, yarısı kara. (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.1)
- Bir sandığım **var** / içi dört dilim ekmek alır. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28)
- Bir sele cücüğüm **var** / içinde büyüyeğim var. (Ay, yıldızlar. ‘gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay’ / 679: 890.3)

- Bir suyum **var**; dökerim dökerim bitmez. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 210: 181.11)
- Bir sürü çocuğum **var** / götü çöplü çöplü. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.15)
- Bir sürü çocuğum **var**, al fesli fesli. (iğde / 343: 403.3)
- Bir şeyim **var**, hep içine. (kulak / 438: 544.3n)
- Bir şeyim **var**, yemyeşil, hiç yaprağı yoktur. (kındıra ‘kovalık’ / 415: 502a)
- Bir tabağım **var**, etrafı nar / geldi Sedefkâr / buyurdu hünkar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.21)
- Bir tabak yemişim **var**, yarısı yenir, yarısı yenmez. (oruç ‘ramazan’ / 517: 645.18)
- Bir taşım **var**, taş değil / köşesi dörttür, beş değil / başı sudan hoş değil. (sabun / 550: 695.8g)
- Bir tokmağım **var**, yedi delikli. (baş ‘kafa’ / 160: 82.11)
- Bir trenim **var**, gittiği yeri dümdüz yapar. (ütü / 631: 828.2)
- Dört eşeğim **var**, ikisi çullu, ikisi çulsuz; yaş girer, kuru çıkar. (sünger / 589: 752.1)
- Dört kızım **var**, dördü de bir boyda. (oda köşeleri / 511: 637)
- Dört köpeğim **var**, birbirine yetişemez. (araba tekerlekleri ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.2a)
- Dört oğlum **var**, birbirine yetemez. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.27a)
- İki keçim **var**, biri gündüz yayılır, biri gece. (Ay, Güneş; Güneş, Ay / 677: 885.2)
- İki sopam **var** kalın, dayanarak yol alır; sıkıca basmak şarttır, her yere girip kalır. (ayak / 134: 56.4)
- Kapısız bir evim **var**, içine insan giremez; bir düğme çevirirsem, hem güler, hem de ağlar. (radyo / 541: 686.2)
- Kısaca boyu **var**, kadifeden soyu var. (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.13)⁷¹
- Menim bir körpüm **var** / üstünnen (metinde: üstünnem) ot biçerim / altınnan süt içerem. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 431: 534.10o)
- Üç gızım **var** / biri bana bakar / ikisi birbirine bakar. (ocak / 511: 636.3)
- Üç ineğim **var**: birinin südü helal, eti harem; birinin eti helal, südü harem; birinin eti de harem, südü de harem. (ana, karı, bacı / 743: 1064)

⁷¹ “Kısaca boyu var” şeklinde üçüncü tekil kişi iyelikli kalıplar çok nadirdir.

Zabın atım var, kabice yükü var. (pamuk / 524: 658.3)

1.2.1.2. Bulunma Kalıbı

Mekan, varlık alemininin en temel ögesidir. Her şey bir mekanda var olur. Her eylem bir mekanda gerçekleşir. Somut-soyut tüm varlıklar çoğu zaman, bir mekânla ilişkilendirilerek betimlenir.

Mekandan hareketle varlığı tanımlama veya betimleme, halk bilmecelerinde de, sıklıkla baş vurulan bir yöntem olup, *Çalı dibinde kıl çuval*. (kirpi / 426: 522.4); *Dal üstünde / darı anbarı*. (incir / 349: 409.6) örneklerinde olduğu gibi, bir giriş kalıbı olarak karşımıza çıkar. Sorucuya, tasvire başlangıç noktası oluşturması bakımından, kolaylık sağlayan bu teknik, muhatap için de, çağrışım alanını daralttığından, çoğu zaman ipucu işlevi görür.

Ancak mekan olgusu, bilmecelerin tümünde aynı işlevi görmez. Zira, mekânın, *Bir bahçede beş ağaç; ikisini gün alır, üçünü almaz*. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.2a) örneğindeki gibi mecazileştiği ve *Bir dereye bir değirmen, galdıramam, yendiremem, çarha vurup dönderemem; ustası gelsin galdırsın da yendirsın de, çarha vursun, döndersin de*. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.5) örneğindeki gibi cevapla çok fazla bir ilgisinin olmadığı bilmeceler de yok değildir.

İyelik kalıbından sonra en çok karşılaştığımız giriş kalıbı olan bulunma kalıbının şu farklı kuruluşlarını görüyoruz:

1. “İsim⁷² (+) altında, ardında, arasında, başında, dibinde, elinde, doruğunda, içinde, önünde, ucunda, üstünde vb. (+) bilmecenin diğer kısmı”⁷³

2. “Sıfat tamlaması +DA + bilmecenin diğer kısmı”

3. “İsim +DA + bilmecenin diğer kısmı”

Şimdi bu kalıpları sırasıyla örneklendirelim:

⁷²İsim kısmı nadiren *Bir değneğin ucunda, Hazreti Hızır, koca dağı oynatır, vızır vızır*. (külünk ‘manivela’ / 449: 561) örneğinde olduğu gibi sıfat tamlaması şeklinde de olabilir.

⁷³ Bulunma kalıbı en çok bu kuruluşuyla karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1.2.1. “İsim (+) altında, ardında, arasında, başında, dibinde, elinde, doruğunda, içinde, önünde, ucunda, üstünde vb (+) bilmece nin diğer kısmı”

Ağaç üstünde / yağlı kayış. (yılan / 648: 851.8d)

Ağaç üstünde ateş yanar. (nar / 502: 626.21)

Ambar altında Musa / eli ayağı kısa / şimdi gelir, görürsün / güle güle ölürsün. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 376: 447.26a)

Çalı dibinde mum yanar. (tavşan / 607: 786.13)

Dağ doruğunda / unlu dağarcık. (iğde / 343: 403.4)

Dağ doruğunda / bıyıklı oğlan (beşbüyük ‘döngel, muşmula, tönge l’ / 166: 92.6)

Dal ucunda / mum yanar. (kiraz ‘vişne’ / 424: 519.18)

Dal üstünde kitli sandık. (badem / 147: 68.3)

Dam ardında dana böğürür. (camızın işemesi ‘mandanın işemesi’ / 185: 136)

Dam ardında gümüş çubuk. (buz / 184: 130.6)

Dam ardında şarıldak. (yağmur / 637: 836.8)

Dam başında karga; kahıvirdim. döküldü arga. (kavurga / 398: 470.1)

Dam üstünde / tepeli ferik. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.9)

Dam üstünde benli güvercin. (dişler / 251: 253.9)

Dam üstünde bir kalbur yün. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.8)

Dam üstünde bitli şalvar; sabahlayın kalkar, camiye bakar. (kırağı, imam / 730: 1047)

Dam üstünde dana oynar / "oynama" derim, gene oynar. (dolu ‘mürdümük’ / 256: 256.10)

Dam üstünde direği, çit çit eder yüreği. (hırsız / 330: 386.1)

Dam üstünde kadı gibi / göğe bakar cadı gibi. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9)

Dam üstünde kadı gibi, gözleri var cadı gibi. (baykuş ‘yarasa, gece kuşu’ / 164: 84.2)

Dedem elinde, dividi belinde. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.3)

Ev altında at tepişir. (yağmur / 638: 836.23)

Ev ardında çığırtı oldu; gittim baktım: cümbüş oldu. (tavuk, horoz / 688: 914)

Ev ardında var topu, yemesi hoş bu tostopu. (yumurta / 665: 859.52)

Ev üstünde gavurcuk / takkesi kıvırcık. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.8)

- Ev üstünde** kara koyun. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.7)
- Ev üstünde** papas oturur. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.25)
- Evimin önünde** dalsız budaksız; vay ben ona nasıl çıkayım elsiz ayaksız. (minare / 491: 614.19a)
- Evin ardında** lamburtu lümbürtü var, bir de baktım Koldurkozun düğünü var. (yayık / 645: 843.24)
- Göl üstünde** veneler. (ördek / 520: 653.3)
- İki budun arasında**, Allahuekber deresinde; yaşdır, gurumaz; duzludur, çürümez. (zeytin / 671: 869.18)
- İki dağ arasında** / öküz böğürür. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7)
- Kapı ardında** bir gümüşlü değnek vardır. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.38)
- Kapı ardında** Çingen bağırır. (kapı kolu / 372: 443)
- Kapı başında** ereze, bunu bilmeyen geveze. (bıyık / 169: 101.1)
- Karanlık dam içinde** elek asılır. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.13)
- Kök başında** karga yolarım. (öreke ‘röke’ / 520: 654.4)
- Köprü altında** dört düdük / o ağladı, biz yedik. (inek memesi / 351: 412.2)
- Köy içinde** çengi Fatma. (köpek / 432: 539.1)
- Köy içinde** küçük meyzin. (müezzin). (horoz / 334: 391.11)
- Köy içinde** ton ton öter. (köpek / 432: 539.2)
- Köy içinde** uzun oluk. (iz / 355: 421.2)
- Kuru kütük üstünde**, kulhüvallahı kuş oturur. (yüzük / 668: 866)
- Minare üstünde** telli horoz öter. (imam ‘hoca’ / 348: 408.2)
- Ocak başında** kara öküz. (kömür / 432: 538.6)
- Sarı sandal üstünde** sarı kadıncık. (ayva / 141: 62.4)
- Su dibinde** kavaklar. (kirpi / 426: 522.6)
- Su içinde** tekneçik. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 292:332.8)
- Sureler içinde** mimsiz / hayvanlar içinde dilsiz / ağaçlar içinde gülsüz. (Inna a'tayna, balık, incir; Innadeyna, incir, balık / 731: 1053)
- Teşt altında** üç tavuk, ikisi soğuk, birisi sıcak. (Güneş, Ay, Dünya / 676: 880)
- Tokmak üstünde** çimen sayılmaz. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.7)

- Toprak altında** kahve rengi atmaca. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.1)
- Yer altında** / ak düğme. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1b)
- Yer altında** / cingur Bekirciğim. (köstebek / 437: 542.5)
- Yer altında** / gümüş düğme. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1)
- Yer altında** / yağlı kayış. (yılan / 648: 851.8)
- Yer altında** / yeşil düğme. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1c)
- Yer altında** dedem yumak sarar. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.33)
- Yer altında** halı dokur. (fare ‘sıçan’ / 280:307.26)
- Yer altında** kazan kaynar. (volkan / 633: 833)
- Yer altında** kunduz gezer, gece değil gündüz gezer. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.12)
- Yer altında** küflü çıkı. (iletir / 348: 406)
- Yer altında** saçlı bacım. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.4)
- Yer altında** sarıgım var. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.39)
- Yer altında** yağlı puğaç. (fare ‘sıçan’ / 278:307.2)
- Yer altında** yel cider, üstünden gol cider. Sât celir, sât cider. (kotan / 429: 532.4)
- Yer altında** yelpaze / ananinki pek taze / babaninki bir endaze. (enginar / 274: 292.1)
- Yer üstünde** / yağlı kayış. (yılan / 648: 851.8e)
- Yol üstünde** bohça bağlı. (mal b...u ‘sığır pisliği, inek gübresi, mayıs, manda b...u’ / 471: 585.3a)
- Yol üstünde** çorba tası. (deve izi / 244: 240.2)
- Yol üstünde** kara örme. (karınca / 383: 457.3)
- Yol üstünde** kırmızı bohça. (gelincik ‘karne, kember’ / 290:330.1)
- Yol üstünde** kitli mezar; kuşlar kurtlar, gelir bozar. (yığın ‘noda’ / 647: 850.3)
- Yol üstünde** yağlı yumak. (bildircin / 169: 100.1)
- Yol üstünde** yeşil çıktı. (mal b...u ‘sığır pisliği, inek gübresi, mayıs, manda b...u’ / 471: 585.3)
- Yol üstünde** yorgun katır / bir gün kalkmaz, her gün yatar. (köprü / 433: 540.9)
- Yük üstünde** kürklü hoca. (kedi / 403: 487.1)
- Yüz üstünde** iki nokta. (göz / 307: 348.6)

1.2.1.2.2. “Sıfat tamlaması +DA (+) bilmeceinin diğer kısmı”

Bir ağaçda, gah allanır, gah morlanır, gah sarılanır. (kına, parmak / 694: 934.2);

Karanlık damda / kan ışılar. (pekmez / 532: 673.2)

Karanlık evde asılı mescit, gelirler giderler çıt çıt. (arı ve arı kovanı / 689: 921)

Karanlık yerde / kan uyuşur. (yoğurt / 652: 853.4)

Karanlık yerde / katır tepişir. (pire / 536: 681.25)

Karanlık yerde etek asılı. (kovan / 429: 533a)

Karanlık yerde güm güm ider. (kurbağa / 445: 548.18)

Karanlık yerde kadı oturur / t...ğını döğör oturur. (kazan ‘hareni’ / 399: 476.7)⁷⁴

Kıl torbada / gümüş düğme. (göz / 307: 348.8)

Kuru dalda kukumav oturur, kuyruğunu yolup durur. (öreke ‘röke’ / 520: 654.8b)

Kuru dalda kukumav oturur, kuyruğunu yolup oturur. (yün tarağı / 668: 865.3)

Küçücük camda, tay tepişir. (mısır patlatması ‘mısır patlağı’ / 488: 611.2)

Sarp kayada sarı öküz bağı. (portakal / 538: 683.6)

Şu dünyada iki şey var, biri birinden kötü / ikisinin üç gözü var, bir g...ü. (pire, gene / 690: 925)

Şu karşıda bir tay oturur, kuyruğunu yolup oturur. (öreke ‘röke’ / 520: 654.8)

Şu karşıda it oturur, ayağını küle batırır. (sacayak / 551: 696.14)

Şu karşıda it oturur, s...ini yere batırır. (körüük ‘demirci körüğü, küre’ / 437: 541.12)

Şu tepede dört oğlak, dört yanı nergis, navrak, bir kafada yüz kulak. (yüz / 755: 1095a)

⁷⁴**Karanlık yerde kadı oturur**, kalpağını suya batırır. (horoz / 334: 391.18a); **Karanlık yerde kadı oturur**. (dil / 247: 249.18); **Karanlık yerde kadı oturur**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.31); **Karanlık yerde kadı oturur**. (kavanoz / 395: 468); **Karanlıkta kadı oturur** / ç., ünü suya batırır. (ibrük ‘gügüm’ / 339: 401.14); **Karanlıkta kadı oturur**, ayağını uzatıp oturur. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.18); **Karanlıkta kadı oturur**, bıyıklarını burar oturur. (tren / 620: 816) şeklinde karanlık ve kadı bağdaştırmasıyla yapılan bilmecelelerin çokluğu dikkat çekicidir. Karanlık gizem, korku ve heyecandır. Kadı, halkın doğal yaşamını kayıt altına alan, sınırlayan üst bir sosyal statünün temsilcisidir. Dolayısıyla, sorucu, karanlıkla bilmeceinin gizemli sisli havasının dekorunu sağlarken, kadıyı, imrendirici konumundan karanlığa çeker. Gerçek hayatta söyleyemeyeceği şeyleri de bu puslu havada söyler. Aslında bu, halkın katı hiyerarşik düzeni kendi muhayyilesinde kırma ve özlemlerine ulaşma kurgusudur. Ayrıca bk. “Halk Bilmecelelerinde Renk İsimlerinin Kullanımı” bölümü.

Şu tepede keşkek kaynar, keşkeğin özü yok, sahibinin gözü yok. (köstebek / 437: 542.3a)

Uzun damda / at kişner. (yayık / 645: 843.25)

Yüksek tepede başını yolar (metinde: yorar). (öreke 'röke' / 520: 654.6)

1.2.1.2.3. "İsim +DA (+) bilmeceinin diğer kısmı"

Bostanda kartal oturur, kanadını örter, oturur. (lahana 'kelem' / 456: 566.46)

Dalda durur doğan gibi, acısı var soğan gibi. (acuk 'ekşi elma' / 107: 1.1)

Damda dana böğürür, kızlar ona yöğürür. (davul, zurna / 707: 981.1)

Dolapta ölü yatar / ölünün körü yatar / g...ünü parmakladım / ağzı yuf yuf eder. (makas 'sındı' / 470: 582.7)

Havada bir kuş gibi dolanır, karada gümüş gibi ağarır (metinde: arakır). (yağmur ve bulut / 675: 874)

Kapıda kara oğlan asılı. (kilit 'kapı firengi' / 421: 518.5)

Kapıda söğüt ağacı, dalsız budaksız; biz ona nasıl çikalım elsiz ayaksız? (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 319: 355.49)

Karanlıkta gelin oturur, ayağını suya batırır. (turşu / 623: 818.2)

Karşıda bir toy **oturur**, biri kalkar, biri oturur. (körük 'demirci körüğü, küre' / 437: 541.15)

Karşıda kırk atlı, hepsi de yaşmaklı. (gelin alıcılar / 290:329)

Kavakta kavlayan / söğütte söyleyen. (yılan, kuş / 689: 918)

Kiremitlikte sirkeli çakşır. (kırağı / 415: 503.1)

Sahilde bir kümbet / bütün evliya eder himmet / senede bir abdest alır / hem farz kılar, hem sünnet. (pamuk / 524: 658.7)

Sümbüllü'de bir kavak / ne dalı var, ne budak / başına bir kuş konmuş / uçtu gitti şıpırdak. (mum / 492: 619.5)

1.2.1.3. Ayrılma Kalıbı

Sorucu, kimi zaman, varlığı hareket halinde betimlemeyi yeğler. Bunu da çoğu zaman, bir başlangıcı, bir devinime geçişi ifade eden “*İsim*⁷⁵ + *DAn* (+) *gelir*⁷⁶ (+) *bilmecenin diğer kısmı*” kalıbıyla gerçekleştirir. Yer yer “*isim+DAn* (+) *aldım* (+) *bilmecenin diğer kısmı*” kuruluşuna da rastladığımız bu kalıp⁷⁷ heyecan oluşturma, muhayyileyi canlı tutma noktasından işlevseldir. Zira, bu kalıpta sıklıkla karşımıza çıkan “dağdan gel-” ve “çarşıdan al-” eylemlerinin ikisi de, çağrışım alanları itibariyle heyecan vericidir. Ancak “dağ ve gel-” daha çok korku damarını tahrik ederken, “çarşı ve al-” kelimeleri çocuksu bir mutluluğu çağırır.

Halk bilmecelerinde yaygın bir kullanımı olan bu kalıbın iki kuruluşunu sırasıyla örnekleyelim:

1.2.1.3.1. “İsim + DAn (+) gelir (+) bilmecenin diğer kısmı”

Aşağıdan gelir adem ile / içi dolu badem ile / ağzı yok, dili yok / gene konuşur adem ile. (mektup ‘telgraf’ / 476: 598.1)

Aşağıdan gelir gevek, içi dolu hevek, bunu bilmeyen puşlan pezevenk. (kibrit / 420: 517.10)

Aşağıdan gelir kırk atlı, kırkı da ak sarıklı. (tütün çiçeği ‘tütün’ / 624: 823.2)

Aşahtan gelir adam eyli, terkisi dolu badem eyli, kendisi bu karşıda, söyleysi o karşıda. (telefon / 610: 794.1)

Aşaktan gelir, hor, kuyruğunun ucu mor, sekkiz sükküz ayağı var, demir demir dayağı var. (şemsiye / 596: 764.9)

⁷⁵Nadiren de olsa, isim kısmının *Eğrice büğrüce yollardan, bir acaip kuş gelir...* (sivrisinek / 575: 733.10); *Karanlık yerden kadı gelir* ... (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.5) örneklerindeki gibi sıfat tamlaması veya *Dağdan gelir taştan gelir* ... (çarık / 207: 170.11) örneğindeki gibi tekrar grubu şeklinde olduğu örnekler de vardır.

⁷⁶Bazen *Şu karşıdan iki dilber çıka geldi karşıma...* (buhurdan, gülabdan / 707: 979b); *Dağdan ener ok gibi*....(su dolabı ‘dolap, baçe dolabı’ / 584: 743.1b) örneklerinde olduğu gibi “gel-” fiili yerine başka fiillerin kullanıldığını da görmek mümkündür.

⁷⁷Bu kalıbın az da olsa şu iki kuruluşuna da rastlanmaktadır: **isim+DAn+attım+(bilmecenin diğer kısmı)**: *Burdan atdım vız vıza, altmış iki yıldıza*. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.3) ve **isim+DAn+berisi, gerisi vb.+ (bilmecenin diğer kısmı)**: *İstanbul’dan berisi, sarı sattan dizisi*. (yıldız ‘yıldızlar’ / 650: 852.9).

Dağdan celur dağ cibi, eğerli aslan cibi, eğilir su içmeye, bağırr oğlak cibi. (zil / 671: 872.1)

Dağdan gelir Alicuk, kulağında çalıcuk. (yağ küleği / 636: 834.A)

Dağdan gelir dadacık / gömlek kısa, g... açık. (keçi / 400: 481.3)

Dağdan gelir dadı, suyu / heç ben onu datmamışam / çulha tohur bedir bezi / heç ben onu geymemişem. (göz yaş, örümcek ağı / 730: 1046)

Dağdan gelir dağ gibi / eğilir su içmeğe / bağırr ulak (oğlak) gibi. (tokmak ‘tokaç, çamaşır tokmağı, tokuç, su tokmağı’ / 615: 807.1a)

Dağdan gelir dağ gibi / kolları bir dağ gibi / eğilir su içmeğe / çağırır oğlak gibi. (gök gürültüsü / 301: 343.1)

Dağdan gelir dağ gibi, bağırr tellal gibi, çerez verir bağ gibi. (mavra / 476: 595.2)

Dağdan gelir dağ gibi, kolları budak gibi / eğilir su içmeye, manıdar madak gibi. (rüzgar / 542: 691.4a)

Dağdan gelir dağ gibi, kolları budak gibi, eğilir su içmeye, serilir hasır gibi. (kar / 376: 448.6)

Dağdan gelir dağar gibi, eğerli aslan gibi, eğilir su içmeye, bağırr oğlak gibi. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.3)

Dağdan gelir dak gibi kolları budak gibi, eğilir su içmeğe, beğirir oğlak gibi. (öküz ‘celeb’ / 519: 651.1)

Dağdan gelir hamur humur, ayağında koca çamur. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 563: 715.33)

Dağdan gelir harıl harıl / gollarında halga demir / vur başına, otur, gemir! (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 196: 145.30a)

Dağdan gelir Henife hatın, barınakları gınalı hatın, keten köynek giyinmiş, göysü düymeli hatın. (ördek / 520: 653.2)

Dağdan gelir hey, taştan gelir hey, aç arslanmış, arslan gelir hey. (kurt ‘canavar’ / 446: 551)

Dağdan gelir hız ile / yedi bin yıldız ile / can alır, can verir. (tren / 618: 815.2a)

Dağdan gelir hız ile / yedi bin yıldız ile / efendimiz çadır kurmuş / acısı soğan ile. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.4e)

Dağdan gelir hız ilen yedi bin yıldız ilen. (rüzgar / 543: 691.8)

Dağdan gelir hızınan, yedi bin yıldızınan. (ejderha / 267: 281.3)

Dağdan gelir hor hor / ayakları mor mor / seksen sekiz ayağı var / doksan dokuz dayağı var. (tren / 619: 815.12)

Dağdan gelir hor hor / tepeciği mor mor / sekkil sükkül ayağı var / seksen iki dayağı var. (çadır ‘kara çadır’ / 203: 155.10)

Dağdan gelir hor hor, ayahları mor mor; sekgiz ayağı var, otduziki dayağı var. (kağrı / 366: 429.3)

Dağdan gelir hu, kanatları su, şekil mükül ayağı var, binikiyüz dayağı var. (kirpi / 426: 522.8)

Dağdan gelir k...ı kızıl. (çıra / 213: 187)

Dağdan gelir kona kalka, boğazında demir halka, eteği purçalar, kendi Arabistan gibi. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.2)

Dağdan gelir koşa, koşa / eve gelir yavaş yavaş. (hırsız / 330: 386.5)

Dağdan gelir minalı hatun, elleri ayakları kınalı hatun; keten gömlek giymiş, yeni bellisiz, Arapça söyler, dili bellisiz. (keklik / 406: 489.4)

Dağdan gelir ok gibi / ağzı kokar b... gibi. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.10)

Dağdan gelir takır, takır, eve gelir tezgah dokur. (geviş getirmek / 298:337)

Dağdan gelir takla makla / aman Allah beni sakla / ne fasulya ne de bakla. (dolu ‘mürdümük’ / 256: 256.2c)

Dağdan gelir taştan gelir / yüzü küllü eniştem gelir. (çörek ‘kete, kömbe’ / 225: 210.4)

Dağdan gelir taştan gelir, alını sakar aslan gelir. (eşek arısı / 275: 299.2)

Dağdan gelir taştan gelir, beş bıyıklı enişten gelir. (tavşan / 607: 786.15)

Dağdan gelir tat gibi / kolları var budak gibi / eğilir, su içer / bağırrı oğlak gibi. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.2)

Dağdan gelir tat gibi, kolları budak gibi; eğilir su içer, bağırrı oğlak gibi. (ejderha / 267: 281.2)

Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarına / iki taş arasına koyarına / bestırına, ezarına, yerden yere çarparına. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.1)

Dağdan gelir Tatarına / ben onu tutarına / kıskaçla kıstırına / baskıçla bastırına. (bit ‘kehle’ / 172: 108.2)

Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarina / kulakları yısa yısa / gözleri var pompalisa.

(tavşan / 605: 786.2)

Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarina / ayakları çok katarına / gözleri hambarına. (baykuş

‘yarasa, gece kuşu’ / 164: 84.1)

Dağdan gelir üre üre / koyunları süre süre. (tarak / 603: 778.2)

Dağdan gelir varize, ayakları zarize, bir vakvakı hatundur, gözleri dombolize. (kurbağa /

443: 548.2)

Dağdan gelir yısa, yısa, tatarisa, tomalisa. (şelek / 595: 762)

Dağdan gelir, daşdan gelir, başı pürçekli enişten gelir. (yaprak / 639: 838.3)

Dağdan gelir, gan değil; örtülür, yorgan değil. (kar / 377: 448.14)

Dağdan gelir, Lâle kadın, ayakları kınalı kadın; ak gömlek giymiş, donu belli değil; Arapça

söyler, dili belli değil. (leylek / 465: 572.6)

Dağdan gelir, taştan gelir / ağzı bağlı enişten gelir. (çizme / 221: 203.9)

Dağdan gelir, taştan gelir / beş bıyıklı enişten gelir. (beşbıyık ‘döngel, muşmula, töngel’

/ 166: 92.8)

Dağdan gelir, taştan gelir / meşin büzüklü enişten gelir. (kestane / 411: 498.22)

Dağdan gelir, taştan gelir / tintin sakallı eniştem gelir. (keçi / 401: 481.10)

Dağdan gelir, taştan gelir, başı yularsız aslan gelir. (yağmur / 638: 836.22)

Dağdan gelir, taştan gelir, bir kunkullu eniştem gelir. (ışkın / 337: 397)

Dağdan gelir, taştan gelir, kıcı örtülü enişten gelir. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun

kurbanı, kurban’ / 430: 534.9)

Dağdan gelir, taştan gelir, sakallı enişten gelir. (teke / 610: 791.6)

Dağdan gelir, taştan gelir, tarhana suratlı enişten gelir. (iğde / 344: 403.12)

Dağdan gelür, daşdan gelür, g...ü akça bi aslan gelür. (odun ‘meşe’ / 512: 638.6b)

Dağdan iner hop hop, fistanı top top. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.31)

Dağdan iner lök gibi. eli kolu bilek gibi; eğildim su içmeğe, meler oğlak gibi. (yılan /

648: 851.3)

Gökten gelir hız ile / yedi bin yıldız ile / ne toptur, ne tüfektir / ille hızı pektir. (şimşek

‘yıldırım’ / 597: 767.9)

Karşıdan gelir bir araba içinde üç kişi / iki baba / iki oğul. (büyük peder, oğlu, torunu;

çocuk, baba, dede / 743: 1060a)

Karşıdan gelir fil, başında kırmızı gül; canlıdan cansız doğar, cansızdan canlı çıkar, bunun mânasını bil! (yumurta / 658: 859.22)

Karşıdan gelir fil. Başında kırmızı gül. Canlıdan cansız doğar, cansızdan canlı çıkar. Bunun mânasını bil! (tavuk / 608: 787.14)

Karşıdan gelir harhara, gözleri çampara, ayakları pisa pisa, karnı tumbalisa. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 373: 447.2)

Karşıdan gelir hat-hat, kanatları kat-kat. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.48a)

Karşıdan gelir hey gibi, çadırını kurar bey gibi, atmacası doğan gibi, kendi acı soğan gibi. (kış / 416: 508.2)

Karşıdan gelir hız ile / yedi bin yıldız ile / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (tren / 618: 815.2b)

Karşıdan gelir kır atlı, yüzü bulgur suratlı. (culuk ‘hindi, gülü’ / 199: 152.2)

Karşıdan gelir ok gibi / ağzı kokar b... gibi. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.10b)

Yoldan gelir yürümeden, dala konar görünmeden. (kış / 416: 508.5)

1.2.1.3.2. “İsim + DAn (+) aldım (+) bilmecenin diğer kısmı”

Çarşıdan aldım minalı, eli ayağı kınalı, örtünmüş yeri belirsiz, Arapça söyler dili belirsiz. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.24);

Çarşıdan aldım bir sippa, bağladım uzun ipe. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.1)

Çarşıdan aldım manca, garıma eğlence, atıma yonca. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.1)

Çarşıdan aldım: yeşil; eve getirdim (metinde: getirdi): kırmızı. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.6)

Çarşıdan aldım Fatmayı / alnına çatmış çatmayı / kız anneden mi öğrendin / böyle güzel göbek atmayı? (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 434: 541.1a)

Çarşıdan aldım kapkara / eve geldim kıpkırmızı. (kömür / 431: 538)

Çarşıdan aldım. Mendile koydum. Eve geldim: hiç yok. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.12).

1.2.1.4. Lugaz Kalıpları

Daha önce de ifade edildiği gibi,⁷⁸ Divan ve Âşık edebiyatı ürünlerinden lugazlar ile halk bilmeceleri arasında geçişler olmuş ve bunun bir sonucu olarak “**Ol nedir ki** veya **Bir acâyib nesne gördüm**” kalıplarıyla başlayan yüzlerce bilmece ortaya çıkmıştır. Ancak, bu kalıpların lugaz kalıbı olduğu konusunda ittifak olmakla birlikte bunlarla başlayan metinlerin halk bilmeceyi sayılıp sayılmaması konusunda farklı, ve yer yer çelişkili yaklaşımlar vardır.⁷⁹ Söz konusu yaklaşımlar daha önce ele alındığından⁸⁰ metinle olan iç ve dış ilişkileri farklılık gösteren bu iki kalıbın bazı özelliklerine dikkat çekerek örneklemek istiyoruz:

1.2.1.4.1. ki’li Soru Kalıbı (Ol nedir ki)

Bazen **o nedir ki** ve çok nadiren de **nedir ol kim** şekline de rastladığımız bu kalıp, bilmeceyi soru formuna sokar. Sorucu, bu kalıbı esas alarak "ki"nin kendinden sora istediği tanımlayıcı/betimleyici özellikleri sıralar.

Bu kalıbı diğer kalıplardan ayıran en önemli özellik ise, ahenkten çok, anlama yönelik olmasıdır. Ayrıca bu kalıpla başlayan metinlerde, daha çok Divan edebiyatında rastladığımız “*binazir, pâkize-gevher, ruz u şeb vb.*” eski unsurların öne çıkması, “**Ol nedir kim** / dört ayaklı, canı yok / sanki bir kuru deridir, kanı yok / üstüne küp küp düşer âşıkları / onları menetmeğe dermanı yok / durmayıp hançer çeker göğsüne / hançere göğüs gerer, kalkanı yok / **ey Muradi**, bu muammayı bilen / akli kâmindir veli noksanı yok. (gergef ‘kasnak’ / 298:334.5u)” örneğindeki gibi, sorucu isminin yer alması bu bilmecelerin anonimliğini zayıflatmaktadır.

Aşağıda bu kalıpla başlayan örnekler görülmektedir:

Nedir ol caddesi altınlı bir yâr? Velakin ayıbı şu ki bir gözü var, acaip macerası vardır onun, kim hemdem olursa halin ağlar. (gülabdan / 314: 353)

⁷⁸ bk. “Lugaz-bilmece” konusu.

⁷⁹ Örneğin, Başgöz, “*Bilmecelere soru diyoruz. Fakat bizim bilmecelerimizden pek azının sonunda bir soru işareti vardır. "Ol nedir ki, veya bil bakalım" diye başlayan bilmeceler halk bilmeceyi değildir.*” (Başgöz-Tietze 1999: 3). demesine rağmen bu kalıpla başlayan yüzlerce bilmeceyi halk bilmeceleri arasında saymıştır. Ayrıca bk. (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 17-18).

⁸⁰ bk. “Lugaz-bilmece” ve “Türk Halk Bilmecelerinin Tasnif Sorunu” bölümleri.

Nedir ol kala-i pâkize-gevher, pusuya girmiş anda nice yüzer kızılı, karalı, sarılı, akılı; dururlar anda hazır şöyle saklı, ki her kim fetherse ol hisarı, bulur ol demde ol erler mezarı. (karpuz / 387: 459.2)

Nedir ol kim anın rengi karadır / teni baştan başa para paradır / ayağından asuptur Tanrı anı / el ursan saçılır (metinde: açılır); üstüne kanı. (dut 'kara dut, ak dut, kırmızı dut / 262: 268.5e)

O ne ki yasladım, deliğine tuşladım. (iğne, iplik / 702: 953.3)

O nedir ki / Suya düşer, ıslanmaz / o nedir ki yer altında paslanmaz / o nedir ki / at üstünde seslenmez. (güneş, kâğıt, ölü, altın; gümüş, kâğıt, cenaze, altın / 737: 1057e)

O nedir ki basdım ona, gırılır / nısfı altın, nısfı gümüş sarılır / gerçi canı yohdur ama kannanır / kannı gerek cansız / hastaya derman verir. (yumurta / 661: 859.40h)

O nedir ki bunca toprağı örter de / suyu örtmez? (kar / 381: 448.33bbb)

O nedir ki eler geçer, o nedir ki meler geçer, o nedir ki deler geçer, yarası çoh, ganı yoh. (rüzgâr, gök gürlemesi, yıldırım / 675: 876)

O nedir ki iki başlı yılan / her başında türlü nakşı var / birbirine sarmaşırlar her zaman. (uçkur / 625: 826.1a)

O nedir ki ikidir insanda, üçden fazla olmadı hayvanda. Bir İki, üçden fazla olmadı, dördünü bir yerde kimse görmedi. Şam'a giden üçünü gördüm geldi, Mısır'a giden heç birini görmedim. (nokta 'Arap alfabetesine göre' / 747: 1067.7)

O nedir ki kırk ayaklı, kanı yok. (köprü / 433: 540.4)

O nedir ki lâl ile gevher rengidir / bir direk üstünde durur / cümle âlem fendidir. (gelincik 'karne, kemba' / 290:330.5b)

O nedir ki ona direk vurulmaz; o nedir ki ona çare bulunmaz; o nedir ki ona köprü kurulmaz? (katır, gök, deniz, ölüm / 740: 1059a)

O nedir ki suya düşer ıslanmaz. (Ay / 133: 53.27);

O nedir ki veliçini velinas, kanadı var, kuyruğı var, uça bile sahrada yaşayamaz. (balık / 156: 76.14)

O nedir ki yaprak verir, dal vermez? (sakal / 553: 699.9)

O nedir ki zerre zerre gan olur, ağacı yoh, meyvesi gandan olur. (bebek 'çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik' / 165: 87.9)

O nedir: altındadır / yer onun altındadır / yirmi dört yıldız / dört ayın altındadır. (atın ayakları, nallar, mıhlar; at, nallar, çiviler / 717: 1001.1)

Ol nasıl şeydir, defnolunca dirilir; kalkıp etrafa bakınca, sallanıp seyran kılır; piştovunu beline takmış, püskülünü de dışarıya atmış. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.29)

Ol nedir ki / dört ayaklı, canı yok / sanasın kim bir deridir, kanı yok / günde yedi (metinde: yeni) türlü güller bitirir / güllerin bülbülü nalânı yok / yüzbin hançer urar isen göksüne / hançere göksün gerer, noksanı yok. (gergef ‘kasnak’ / 297:334.5c)

Ol nedir ki âlem ona dolanır / kulağımı büktükçe / ağzı sulanır. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk, merzib’ / 209: 181.9)

Ol nedir ki altı tahta, üstü kayış, altışardır gözleri. (nalın / 496: 624.2)

Ol nedir ki bahri ile behri, bir saatin içinde dolaşır bin pare şehri, göz görmeden görür âsitaneyi, alır, verir bahri ile pazar, ne yanındaki vâkıf olur, ne kimse sezer. (akıl ‘fikir’ / 113: 14.8)

Ol nedir ki sanatında binazir, işine tahsin eder beyle vezir, meskeni ruşen değil zulmettedir, bilemeyiz zahmette ya rahattadır. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 123: 39.23)

Ol nedir ki bir kavm-i acep, haymede sakin olurlar ruz u şeb, haymenin her birinde yüz nefes (metinde: nefes), cümlesi saim kaim kimseler; onların her biri bir renktedir, kimi al kimi mavi, kimi sarı renktedir; ses çıkarmaz başını kessen eğer, başına değmekten sen eyle hazer, dokunsan başına hiddetlenir, püskürür ateşi hiddetlenir. (kibrit / 420: 517.16)

Ol nedir ki boyu uzun, eni yok; leblerinden buse aldım, canı yok. (sigara / 567: 725.7)

Ol nedir ki canı yok, hem canı var, kuyruğun kanatların açıp uçar. Burnu hokurdar ve durmaz devreder, bazı defa arkadan duman saçır. Vaktolur ki zevkile seyrolunur, vaktolur ki korkuben herkes kaçır. Gâhi ateş püskürür, dağ taş yanar; gâhi dahi hiddetinden top saçır; saçtığı toplar demirdir, arkadaş, düştüğü yerde derin hendek açır. (uçak ‘tayyare’ / 625: 825.2)

Ol nedir ki daima üryandır, tacı başında acaip sultandır; can yok iken gıdası olur can, bülbül eyler âdemi bazı zaman. (minare / 490: 614.11)

Ol nedir ki desdeğirmi, kapkara / gece gündüz durmayıp onu ara / kuyruğu var misli sıçan kuyruğu / onu yiyen padişahlar buyruğu. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.12)

Ol nedir ki desdeğirmi, kaskatı; rengi bazan lâlegündür, yoktur ama kıymeti. (soğan / 579: 735.11)

Ol nedir ki doğar elsiz, ayaksız; kırk gün sonra bakarsın ki eli var. (kurbağa / 446: 548.21)

Ol nedir ki garnından yer, sırtından çıkarır. (rende / 542: 689c)

Ol nedir ki gider elsiz ayaksız. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.23)

Ol nedir ki hem küçüktür, hem büyük; arkasında var onun bir özge yük. (gönül ‘kalb, yürek’ / 305: 346.2)

Ol nedir ki hercai bir siminbeden, mahvolur ellerle ülfet etmeden. (sabun / 550: 695.10)

Ol nedir ki katarlanıp gider; ol nedir ki ona imdada gider; ol nedir ki deryalarda cenk eder. (Ay, Gün, Bulut / 677: 887)

Ol nedir ki kızmışına uzattım. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.1)

Ol nedir ki kimseye gapı açmaz, kimi görse girmeden geçmez. (ayna / 139: 59.16)

Ol nedir ki kubbe-i âlâya benzer, başını kessen gümüş kayaya benzer, yenince şeker, helvaya benzer. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 397: 469.17)

Ol nedir ki ne mavi / ne ak / ne sarı / bir güzel ağaçta bitmiş saçları. (lif / 466: 573)

Ol nedir ki ona çare bulunmaz. (ecel ‘ölüm’ / 266: 278.4)

Ol nedir ki onun adı gemedir, halk ile işi aksi acep nedir? Anasından uğru doğmuş uğruca, çal ki yere girsin onun gibi yumruca. (fare ‘sıçan’ / 278:307.1)

Ol nedir ki onun ucu bulunmaz. (gök ‘gök yüzü, gök kubbesi’ / 300: 342.4)

Ol nedir ki sim u zerden tatlıdır / elif ve vav ve ya ve vav, kaf atlıdır. (uyku / 627: 827.9)

Ol nedir ki sim üzerinden yapılır, bir kişinin olmayınca etrafına bakınır. (kaşık / 393: 463.17)

Ol nedir ki sozulmaz, suya gider, boğulmaz; anasından doğar da kıyametecek doğurmaz. (katır / 394: 465.3a)

Ol nedir ki su içinde seslenir / leblerimin busesine yaslanır / dem çeker, yanar, tüter hem sinesi / üfledikçe garkolur sefinesi. (nargile / 505: 627.5)

Ol nedir ki şekli benzer minareye / Hünkâr ile müşavere eylemiş, derya girmiş areye / gündüz kız, gece yıldız / bir padişah, bir o kız. (kızkulesi / 417: 513.2)

Ol nedir ki tap tapmaca, gül yapmaca, memeli hatun, dişleri yok. (horoz / 333: 391.7)

Ol nedir ki tene tene akara benzer, severler onu sevgili yare benzer, üstünde yazar Edalet hatun, cihane hükmeder sultane benzer. (altın ‘altın para’ / 116: 21.11)

Ol nedir ki ustalardan ustadır / ol nedir ki hastalardan hastadır / ol nedir ki bağırsağı destedir / âşık çocuk, muammamı bil benim! (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.12b)

Ol nedir ki üç ayaklı, canı yok? Ol nedir ki kırk ayaklı, kanı yok? (sacayak, kırkayak / 730: 1045)

Ol nedir ki vardır anın nişteri. Lezzetine cümle âlem müşteri. Geydiği kaftan kara, gömlek sarı; kim sarı gömlektir anın cevheri. (keten / 411: 499)

Ol nedir ki vardır onun bir başı, fırsat buldukça dolaşır dağı taşı. Ol başın vardır dört kardeşi, dördü de bir yere akıtır göz yaşı. (inek memesi / 351: 412.1)

Ol nedir ki vursan ona bıçağı suyu kaçır, yense tutar gırtlığı. (ayva / 141: 62.1)

Ol nedir ki yüz yaşında bir karı, irili ufaklı oğlancıkları, her birinin vardır türlü sayesi, onları hep sütle besler teyzesi. (incir / 350: 409.12)

Ol nedir ki zerre (zerre) al olur, yürüdükçe al ile mercan olur; ağzı birdir, dili iki, canı yok; bunu bilmeyenin hiç iz’anı yok. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 254: 255.6)

Ol nedir ki zerre zerre kan olur; dalı yoktur, ağacı sudan olur. (buz / 184: 130.10)

Ol nedir ki zerre zerre şan olur; çiçeği yok, meyvesi kandan olur. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 527: 661.11)

Ol nedir ki, iki dilber çıka geldi nâgihan: birinin bağı ot dolu, çıkar tepesinden duman; birinin bağı su dolu, çıkar gözünden şadırvan; bu şey Yemen'den gelmiştir armağan. Ne duruyorsunuz, çabuk olun yola revan! (buhurdan, gülabdan / 707: 979)

Ol nedir kim bir güzel esmer civan, rahat-i ruhu hayatefza-yi can, anın için meyledip erbab-ı dil, işünüş eyler anınla her zaman. (kahve / 367: 431.5)

Ol nedir kim boyu gayet uzanır; kendi durur, kızı akça kazanır. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.10)

Ol nedir kim sim sima bir nigâr, nurdan başında anın tacı var. (mum / 493: 619.9)

Ol nedir kim sim ü zerden tatlıdır, kaf, elif, ye, mim, elif, kaf adlıdır. (kaymak / 751: 1076.2)

Ol nedir kim takılıp bir yere anıyla gezer; başı meyyal-i heva, elleri deryada gezer. (kayık küreği / 398: 472)

1.2.1.4.2. Öyküleme Kalıbı (Bir acaip nesne gördüm)

Bazen “*Ben bir nesne gördüm, Bugün bir pir gördüm; Ben bugün bir raha öğradım, Bir acayıp düş gördüm, Neler gördüm, neler gördüm* vb.” şekillerde de karşımıza çıkan bu kalıp, genelde fantastik bir kurgunun başlangıcını oluşturur. “Ben anlatıcı”, bu kalıbı, muhatabın merak duygusunu tahrik eden bir düğüm ve heyecanını kamçılayan fon olarak kullanır.

Aşağıda bu kalıpla başlayan çok sayıdaki örnekten bir kısmı görülmektedir:

Ben bir nesne gördüm kendini çekmiş havaya, kendi çalar, kendi oynar (bak) hele şu divaneye. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.6)

Ben bir nesne gördüm şu âlemde hem dirhemsiz, okkasız; yirmi dört harf birbiri üzere nunsuz, noktasız; bunu bilmeyen kâfirdir şüphesiz. (La ilâhi illâ'llâh ve Muhammed resulü'llâh / 751: 1077)

Ben bir nesne gördüm, anın ismi bellidir: başı sekiz, karnı altmış, ayakları ellidir. (Hasan / 751: 1082)

Ben bugün bir raha öğradım. gendisi guş misali, açılır gapanır, yanlarında zenciri var. herkesten heyranı var, koca Ustanbul'da iki tane var. (köprü / 433: 540.5a)

Bir acaip nesne gördüm / basıversem fırlanır / sülsü altın, sülsü gümüş / sülsü ise zerlenir / canlı mıdır cansız mıdır / meram etsem canlanır. (yumurta / 660: 859.40)

Bir acaip nesne gördüm / bir karışık boyu var / hem balıktan, hem inekten, hem öküzden soyu var / etrafına sur çekilmiş / ortasında nuru var / kendi kendin yer bitirir / böyle pis bir huyu var. (mum / 493: 619.10)

Bir acaip nesne gördüm / dört ayaklı, canı yok / nice bin hançer saplanır hançere figanı yok / açılmış lâle sünbüller / bülbülün zari yok. (gergef ‘kasnak’ / 297:334.5)

Bir acaip nesne gördüm / dört direk üstündedir / gözler bakar / eller oynar / kol yürek üstündedir. (çorap örme / 223: 207)

Bir acaip nesne gördüm / yazı yazar, kâtip değil / ağaca çıkar, adam desem adam değil / boynuzu var, öküz desem öküz değil. (salyangoz / 555: 704.9k)

Bir acaip nesne gördüm esgi, pîr; iki başı, dört ayağı, sırtı bir. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.19)

Bir acaip nesne gördüm ey püser, iki ata bir kişi binmiş gider, bunların hiç kimse çekmez başını, geri kalan at çeker yoldaşını. (nalın / 496: 624.1)

Bir acaip nesne gördüm, âlem bilir ismini / başını sürter, kendi öldürür cismini. (kibrit / 419: 517.8)

Bir acaip nesne gördüm, bir kıl üzerinde durur, cannıyı cansız dutmuş, kanı damada gurur. (tuzak ‘kapan, fak’ / 624: 821.3)

Bir acaip nesne gördüm, bir uzun dükkânı var; kendini katletmek için cellâdı var; bir yandan bir yana sallanır kervanı var; Cennet-i Âlâda gördüm bir azîmüşanı var. (kalem, kalemtıraş, mektup / 721: 1023)

Bir acaip nesne gördüm, gözleri karnındadır; yere yatar, tekme atar, hüneri burnundadır. (körüük ‘demirci körüğü, küre’ / 437: 541.11)

Bir acaip nesne gördüm: gur gur eder, canı yok; kalpağı altın, göğüsü nar, canı var, imanı yok. (nargile / 505: 627.8)

Bir acayıp düş gördüm / et sakallı kuş gördüm / köpük kusan taş gördüm / tuzsuz pişen aş gördüm. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056gg)

Bir acayıp düş gördüm: köpük kusan taş gördüm. (sabun / 550: 695.9)

Bir acayıp nesne gördüm, aslan gibi bağırır, kılıcını çekip cihana saldırır, kimini ağlatır, kimini güldürür. (şimşek ‘yıldırım’ / 598: 767.10)

Bir ecaıyıp nesne gördüm, âlem içre şanı var. Ne canlıdır, ne cansızdır, ne de cesetde ganı var. Hak yoluna çekilen kervanı var. Ol zamanı bellidir. Ne ahlı var, ne fikri. Sanmayın ki delidir. Aslında keramet yoh. İçerisi doludur. Durmayıp hama çabalar, ne güzel seyranı var. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.16)

Bir gümüşt en kal'e gördüm / haps olunmuş anda ab / attı zerrin topunu / fethetti anı fitab. (buz, güneş; güneş ve buz / 675: 877.1)

Bir nesne gördüm, üç ayah, iki ağzı, bir buğazı, narınan gavgıya durur. (soba / 577: 734.26)

Bu gün bir mesire gördüm, gıyas etdim canı var; canı yoh, üstünde sükkârı var; yılda bir seyahata çıkar, ev gezer, meydanı var. (mevlit ayı ve kitabı / 721: 1021)

Bugün bir pir gördüm, ak sakallı kör Nebi, kuyruğu yılan gibi, altı derya, üstü nar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.34)

Neler gördüm, neler gördüm / çift sakallı kuşlar gördüm / köpük kusan taşlar gördüm / tuzsuz pişen aşlar gördüm. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056hh)

1.2.1.5. Doldurma/Uyak Kalıpları

Çok sayıda halk bilmececi, yukarıdaki kalıplardan farklı olarak doldurma sözlerle başlar. Genel itibariyle, bilmececi ana metnin ritmini sağlayan giriş fonu işlevi gören bu sözler, ses düzenleri, anlamsal yoğunlukları ve hacimleri bakımından değişkenlik gösterir. Zira, bunlardan bazıları masal veya oyun tekerlemelerini çağrıştırırken, bazıları, manilerin doldurma dizelerini andırmaktadır; yine bazıları, tümünden ses değerli-anlamsız sözcüklerden oluşurken, bazıları bilmececi ana metniyle derecesine göre anlamsal bağı olan sözcüklerden meydana gelmektedir.

Söz konusu özelliklerinden dolayı, bu sözleri bir başlık altında toplamak elbette kolay değildir. Aslında bu durum halk edebiyatının da önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. “*Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler*” başlığı altında “*Bilmece tekerlemeleri*” konusuna da değinen Duymaz, bu soruna şöyle işaret eder: “*Bize göre tekerlemelerin en büyük eksikliği, gelişmiş edebî tür hâline dönüşme şansı bulamadıkları için bağımsız birer edebî metin özelliği taşıyamamalarıdır. Yani işlevleri itibariyle belirli bir oyun, tören veya edebî metin içinde yer almaları, tekerlemelerin hem ihmaline, hem de sınırlarının çizilememesine sebep olmuştur.*” (Duymaz 2002: 291-306)

Yer yer bilmececi tümünü içine alan bu uyak sözlerini,⁸¹ şu iki gruba ayırmak mümkündür:

Bilmececi ana metniyle açık bir anlamsal bağı olmayanlar,

⁸¹Hızlı bir devinin kıvrak anlatımı olan tekerlemeler halk bilmececiğinde önemli yer tutar. Hızlı bir şekilde döndürülen bir nesne nazarımızda gizlendiği gibi, sorucu art arda yuvarladığı sözcükler arasına eşyayı gizler. Gizleme veya gizlenme oyununun esaslarındandır. Oyun ise eğlenmeyi netice verir. Bu bağlamda gerek eğlendirmeyi esas alması gerekse gizleme fonksiyonlu olması tekerlemeyi bilmececiye yaklaştırır. Bu nedenle sözün oyuna dönüştüğü tekerlemeler, bilmececiğin, başında öncelikli olmak üzere, değişik yerlerinde çokça kullanılmıştır. Bazen bilmece, tümünden tekerlemeye dönüşmüş ve yer yer bu iki tür karışarak kimi tekerlemeler de bilmece olarak kabul edilmiştir. bk. “Tekerleme-bilmece” bölümü.

Bilmecenin ana metniyle anlamsal bir bağı olanlar.

1.2.1.5.1. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olmayanlar

THB’nde yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz bu tür tekerleme-doldurmalar genel itibariyle bilmeceye ahenk ve farklı çağrışımlarla renk katmakta, ancak bilmecenin ana metniyle tam bir anlamsal bütünlük göstermemektedir.⁸² Örnek olarak şu bilmeceye bakalım: “**Annecik, babacık; yolu var daracık.** (baca ‘bacalık’ / 145: 64.14)

Burada “*yolu var daracık*” “*baca*”yı tarif eden ana metindir. Oysa “**Annecik, babacık**” sözünün bu ana metne doğrudan bir anlamsal katkısı olmayıp, buradaki işlevi daha çok, yukarıda ifade edildiği gibi, farklı çağrışımlarla bilmeceyi renklendirme ve bilmecenin ses düzenine bir ölçü getirmedir.

Aşağıda, THB’nden derlediğimiz çok sayıdaki örnekten bir kısmı görülmektedir:

Abalar, yabalar / ak sakallı babalar / gelir, gider duramaz / gece gündüz çabalar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.7)

Avclar ava gider, yolcular yola gider; *bir yumurta içinde, bin tane işçi gider.* (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.5);

Azara nazara, ölüyü korlar mezara; altı aylık anası, oğlu gider pazara. (bakla / 150: 72.3)

Bilmece bildirmece / dil üstünde gezdirmece. (tükrük ‘tüprük’ / 624: 822.1)

Bu yol pazara gider / meğer mezara gider / anası kırk içinde / oğlu pazara gider. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.9)

Cezayirden geldi bir gemi / sürelim devranı, demi / kuşlar içinde bir kuş var / hep kursağından yer yemi. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 233: 225.18i)

Çay çaydan yuharı, çermik çaydan yuharı; ele bir guş görmüşem, g...ı başından yuharı. (çekirge / 208: 178.1)

Çıktım merdiven yarısına / baktım ayın sarısına / kuşlar içinde bir kuş var / meme verir yavrusuna. (yarasa ‘gece kuşu’ / 639: 839.1)

Çinidir çini / çanıdır çanı / el vurmada / akıtır kanı. (böğürtlen / 177: 121.2)

⁸² Şunu da belirtelim ki, her örnek üzerinde iyice düşünüldüğünde bazı imaları görmek mümkündür. Ancak her örneği ayrı bir tahlile tabi tutmak başlı başına bir çalışmayı gerektirir.

Çitim çitim çitidi, çitimededen bitidi, güğem suya yürüdü, göğce boncuk bürürdü. (kendir / 408: 494)

Çum çum çukurda mısın? Ak bağ yumurta mısın? Kadınlar seyrana gitti, sen daha burda mısın? (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.5)

Elim elim ekürkün, tuttu beni esürkün, çözün beni ipimden, vereyim size yükümden. (yayık / 645: 843.19)

Enestedir eneste, altın inci kafeste. Hangi meyvanın çiğidi en üste? (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 261: 268.3)

Enteşe, menteşe, dört köşe. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.6)

Esti oğlu esti, desti oğlu desti, yem yer su içer, yine kumri kalus ister. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.25)

Eşdim eşdim, gum çıhdı, gumdan minare çıhdı; bildir beslediğim toy, bu yıl tomara çıhdı. (asker / 125: 43)

Fatma, gaşları çatma; Döner dingil otu, töker burun otu. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.8)

Fıçıcık, mıçıcık, içi dolu turşucuk. (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.4)

Fındık fıstık, bir deliğe kıstık. (çamaşır bohçası / 205: 163)

Fildirini fişini / taşla kırdım dişini. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.11c)

Fili fili filmeli, uçları düğmeli; ne bunu bilmeli, ne çatlayıp ölmeli. (çitlenbik ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.3)

Fin fini finiler, yatmış iniler, derdi büyük, tepesi delik. (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.7)

Finişli minişli, elimden uçtu, garşı dağda su içti. (bulut / 181: 126.1)

Hartlar, hurtlar / Yusufu yedi kurtlar / tırnacığından su içer / tepeciğinden yumurtlar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.13dd)

Haşarı, haşarı / başı damdan dışarı. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.8)

Havaidir, havai, altı tane ayağı; altı üstü bedestan; başım tuttu bu sestem. (tren / 619: 815.9)

Hay hilidi hilidi, dış kapının kilidi, baba Allahı seversen, gapıdan geçen kim idi. (gölge / 301: 344.1)

Helîgi hülüğü, otuz iki deliği, şeytana banzer kılığı. (çadır ‘kara çadır’ / 202: 155.6)

Her heriye heriye / asker dizilmiş geriye / insanoğlu var mıdır / arka üstü yürüye?
(cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.5)

Hıtlı, mıtla / otuz iki bıtlı / tırnağından su çeker / ben bir şekil kuş gördüm tepesinden
yumurtlar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.13y)

Hindire, mindire, dağdan kement indire. (tırş bıçağı ‘tırş makinası, ustura’ / 617: 814.2)

Hünüdü bürüdü, köyü duman bürüdü. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.14)

İldif ildif ileyim, eli nazik meyveyim, ılık yerde biterim, söyleyiniz, ben neyim.(muz /
495: 622)

İlim ilim ilmeli / ilim kadın düğmeli / bunu bilen bilmeli / bilmeyen şar vermeli. (üzerlik
‘yüzerlik’ / 631: 830)

Kâbeye gider hacı, soğan sarımsaktan acı; dal verir budak vermez, bu da neyin ağacı?
(geyik / 298:338.2)

Karnı kurnaz, burnu burnaz / aç durur da / susuz durmaz. (bakraç ‘kova, kuyu kovası,
su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.15a)

Kedene güdene, her köyde bidene. (cami / 185: 137.1)

Mani mani metel, oturmuş elma satar; "Elmanın okkası kaç?" dedim, çildir çildir
gözüme bakar. (fare ‘sıçan’ / 279:307.15)

Mar maracık, yer daracık, dört öküzçük, bir malacık. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz
ağacı’ / 193: 145.13)

Masal masal mal atar, gâvur kadar g... atar. (pire / 536: 681.18)

Masal masal mal iki, oğlu kızı var on iki. (tırmık / 615: 802.2)

Masal masal malı masal, oturmuş baklava keser, baklavanın okkası kaç dedim, çeldir
çeldir yüzüme bakar. (gelepçek ‘makara’ / 289:327)

Masal masal malı masal, oturmuş baklava keser, baklavanın okkası kaç dedim, çeldir
çeldir yüzüme bakar. (makara / 469: 580)

Masal masal maltı masal, oturmuş bakla satar; baklanın kilosu kaç dedim, çümelmiş,
yüzüme bakar. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.12)

Masal masal martadar, dil ohur damah atar, Sivil oğlu Süleyman, goltuğundan nağara
atar. (gayda / 288:321.2)

Masal masal martladı, kel dereye atladı, çarık başı koptu, sıçan çayıra atladı. (tırpan /
615: 804.1)

Masal masal maskara, eli yüzü kapkara. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.5)

Masal masal matladı / kel dereye atladı / be kel sana ne oldu / başımı güveler otladı. (berber / 165: 91)

Masal masal min masal, dil oynar, damak keser. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 373: 444.4)

Masal masal, matlı masal / oturmuş, bakla satar / baklanın okkası kaçta dedim (metinde: dedin) / çelermiş, yüzüme bakar. (kurbağa / 445: 548.14d)

Masalı var metten / sakalı var etten / şimdi gelir, görürsün / güle [güle] ölürsün. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6f)

Mermer olur, mer Allah'tan olur, varma merin yanına, üstün başın kan olur. (böğürtlen / 177: 121.9)

Mesel mesel mali mesel / dil oynar, damak keser. (makas ‘sındı’ / 470: 582.8)

Mesel mesel man iki / oğul uşak on iki / on ikinin kazığı / yerde biter büzüğü. (çadır ‘kara çadır’ / 203: 155.12)

Mesel mesel mel iki, tırnakları on iki. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.9)

Mesel mesel meliki / oğul uşak on iki / Mesel beyin avradı / beni gördü, ağladı. (tavuk ve civcivleri; tavuk ve piliçleri / 688: 915.1)

Mesel mesel meliki / oğul uşak on iki / on ikidir gazığı / yerde çamış guyrugu. (çadır ‘kara çadır’ / 203: 155.12a)

Mesel mesel meliki, oğlu gızı on iki; oğlu yarpah daşır, gızı torpah daşır. (fare, kurbağa / 688: 913)

Metel metel mengi çatal; dil atar damak tutar. (bukağı / 181: 124.1)

Metel metel met atar, tarlalarda g... atar, g...na çuvaldız batar. (öküz ve ensesinden vurulan meses / 716: 994)

Metel metel metledi, metel iki çatladı, karınca kanatlandı, söğütde sünetlendi, geldi bizim kapuya niyetlendi. (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.3)

Metel metel metledi, yedi civan atladı, kurbağalar kanatlandı, tosbağalar sünetlendi. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.4)

Metel metel metlendi / iki sıçan etlendi / kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.5)

Metel, metel, malike, otuz iki palike. Çıkmış tepe başına, bağırır arkadaşına. (çan / 205: 167.1)

Metel, metel, men iki, gözleri var on iki, inanmazsan say da bak, on ikidir on iki. (kaval / 394: 467.2)

Min min minare / cin cin cinare / cinarenin yaprağı / Hazreti Ali'nin toprağı. (kına 'kınalı parmaklar' / 412: 501.2)

Min min minare, minarede kenare, kenarede olacak, olacakta bulacak. (bakla / 150: 72.6)

Nestedir beste / altın kafeste / yem yer su içmez / acaip bir nesne. (bit 'kehle' / 173: 108.3b)

Pırl pırl pırdane, sar (i) doldurmuş gerdane, yılda bir kere gelir meydana. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.4)

Tak tak taktan; çık gel küpten. Arabacı Mahmut, tekneci Bekir, seleye sen gir, sepete ben, anasını sen al, kızını ben. (badem / 147: 68.5)

Tap nedir / tapış nedir / tap üstünde gümüş nedir / ne yerededir / ne göktedir / cümle alem içindedir. (ayna / 139: 59.12)

Bu tekerleme/doldurmalar bazen de aşağıda görüldüğü üzere seslenme şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.

Ah gidi âdem, içi dolu badem. (portakal / 539: 683.15)

Ay este meste, bülbüller gafesde, gece gel, beni sesle, iyi yemeğnen besle. (oruç 'ramazan' / 513: 645.2)

Ay halasına, halasına / çıktım Çanakgalasına / o nasıl guş idi ki / süt verir balasına. (yarasa 'gece kuşu' / 640: 839.1ö)

Ay nermendi, nermendi / kız duvara turmandı / oğlan hocadan gelmemiş / kız duvardan inmedi. (anahtar, kilit; kilit, anahtar; açacakla kilit; kilid ve açacağı / 709: 984.1j).

Ey han gördüm, han gördüm, tuzsuz pişer aş gördüm. (süt / 592: 756.3)

Ey ne ilem, ne ilem, yel estikçe eğilem / sen sevdin, sen uzandın / beni eracil mi sandın, ey paçacılar köçeği / erazi bahçesinde marul çiçeği! (sarımsak / 558: 711.6b)

Ey ustalar, ustalar / el vurmayın, hastalar / o nasıl kuştur ki bağıracağın desteler? (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 522: 655.12)

Hay bayağı, bayağı, bülbül gülün dayağı, kuşlar içinde kuş gördüm, başındadır ayağı. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.1)

Hay hilidi hilidi, dış kapının kilidi, baba Allahı seversen, gapıdan geçen kim idi. (gölge / 301: 344.1)

Hay hinidi, hinidi / kırk kapının kilidi. (uyku / 627: 827.Az)

Hay hoturu hoturu, hay Allah'ın katırı, ne yüklem götürü. (köprü / 433: 540.10c);

Hay natırı natırı, anasını sevdiğimin katırı, yedi bin kişi götürür. (köprü / 434: 540.10l)

Hey bayağı, bayağı, hangi kuşu gördün ağzı yokarı? (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.2)

Hey bidili bidili / dala çıkar didini didini / Allah onu var etmiş / deliğini dar etmiş. (karınca / 386: 457.28)

Hey dızdık, dızdık / otuz iki kız idik / bir ipliğe dizildik / teker teker çözüldük. (dişler / 249: 253.61)

Hey fildire fildire / beyleri attan indire. (sidik ‘sadır, su dökme’ / 566: 724.1)

Hey hân gördüm, hân gördüm / yerden yapma dam gördüm / köpük kusan taş / gördüm / tuzsuz pişen aş / gördüm. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056ll)

Hey heceli heceli / bugün bir hekmet gördüm / yüzü et, içi deri. (kursak ‘taşlık, taşlangıç, katı’ / 446: 549)

Hey hellice hellice, anası gök donnuca, kızı şeker dillice. (iğde / 345: 403.16)

Hey heteli heteli, Kündoğlu'nun meteli / bildi bildi, bilemedi ver yüz elli meteli. (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.21)

Hey hidini hidini, dala çıkar didini, başı aşağı, sapı yukarı. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.7)

Hey hoturu hoturu / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30ı)

Hey hudurmuş hudurmuş / yüreğine su durmuş / açın sizin kıllıyı / geldi bizim kudurmuş. (tırş bıçağı ‘tırş makinası, ustura’ / 618: 814.20)

Hey miticik miticik, başı pişmiş, g...ü çiğ. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.7)

Hey niyazdır, hey niyaz, karnının altı beyaz, uça dahi uçamaz, yedi derya geçemez, ol civan meskeninden ayrılınca hasretine can verir. (balık / 156: 76.14b)

Hey uzun, uzun / yılda verir otuz salkım üzüm / siyahını yersen helâl / beyazını yersen haram. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.13a)

Hey, melemez, melemez / tandır başına gelemiz / gelse de geri dönemez. (yağ ‘tazeyağ, tereyağı’ / 634: 834.3c)

1.2.1.5.2. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağlı Olanlar

Birinci gruba nispeten daha az sayıda olan bu tür doldurmalar, ses/kelime tekrarlarından dolayı tekerleme görüntüsü vermekle birlikte; bilmecenin ana metniyle az çok açık bir anlamsal bağı olan doldurmalarıdır. Yine bu doldurmaların bilmece içindeki söz dizimsel bağı da daha kuvvetlidir.

Örnek olarak şu bilmeceye bakalım: “**Ha kat katı, kat katı, bu Allah'ın hikmeti.**” (gül / 312: 352.6) Bu bilmece “**Ha kat katı, kat katı**” her ne kadar ses tekrarından dolayı bir tekerleme görüntüsü verse de aslında gülün kat kat oluşuna dikkat çeken bilmecenin en önemli bölümüdür. “*bu Allah'ın hikmeti*” kısmı ise varlığın güzelliğine, benzersizliğine dikkat çeken bir hayret ifadesidir. İşte aşağıdaki örnekler, hepsi aynı dercede olmamakla beraber, bu özellikteki doldurmalarıdır.

Amcam gelir bize, bize; çanakları dize dize. (ayak / 134: 56.1)

Attım buradan vız, yedi bin yıldız, acısı soğan gibi, kendisi doğan gibi. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.13)

Ay devrüşler, devrüşler, dünden bize gelmişler, o gader oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (kar / 378: 448.22)

Bir küçücük miçinde / dünya âlem içinde. (ayna / 137: 59.1)

Biz biz idik, biz idik, biz bir alay kız idik, kıran geldi kırıldık, bir astara sarıldık, destur verdi dirildik. (bağ / 147: 69.1)

Biz biz idik, otuz iki kız idik. Kıran geldi kırıldık. Hekim geldi dirildik. (buz / 184: 130.5)

Çevrim çanak, göğe direk. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.11)

Çıl çok, çılma çok, çıl hücre, çıl tabak; Leyli huri oturur, peri mumu getirir. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.8)

Dolu nedir boş nedir; yalan nedir hiç nedir; on beşinde kocayıp otuzunda gencelen nedir? (Ay / 132: 53.20)

Elle eleme, kolla dolama, sarı sandık, kırmızı findık. (ekmek / 268: 282.7)

Erenler, erenler, dünyaya gelenler, dünyaya gelmeden, ezan sesi duyanlar. (Muhammet Peygamber / 492: 618)

Evvel biz ne idik ne idik, yeşil başlı bey idik; felek bizi şaşırdı, öküz tersine düşürdü. (ahır küreği 'kürek, tahta kürek' / 112: 11.1a).

Ey fildişi, fildişi / dağdan domuz indiri. (tarak / 604: 778.5h)

Ey namaz, binamaz, cahil bundan anlamaz; etten kale, sudan mescit; kim kıldı burda namaz? (Yunus Peygamber / 667: 861.2f)

Gal gal gaz gelir / gaglıksı tez gelir / ayağı nallı / boğazı kıllı. (kağrı / 365: 429.1)

Gök gürler / yer çatlar / iki tay / bir arada otlar. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.3)

Ha benim şahbaz atım / göğsü sudan kalkmaz atım / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 295:332.34)

Hay develer, develer / birbirini geveler. (kiremit / 426: 521.7b)

Hay, kumbara, kunbara / zahra çeker anbara. (kaşık / 390: 463.3k)

Hey biz idik, biz idik / bir dam dolusu kız idik / kıran geldi, kırıldık / hekim geldi, dirildik. (sinek / 574: 731.4)

Hoy ekinden ekinden / destur aldım beyinden / o nasıl kuştur ki / göbeğinden yem yiye. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 233: 225.18k)

İlim ilim iltar, dünyayı tutar. (yol / 653: 854.12a)

Kertül kurtul, kırk köy ver de kurtul. (bıçkı 'testere, hızar' / 169: 99.1)

Vızı vızı vızlar / yaylada kuzlar / kendi kazanır / ele bağışlar. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 123: 39.20v)

Bu saydıklarımızdan başka, tekrarlardan oluşan bir giriş kalıbından da söz etmek mümkündür. Ancak ana metinle tam bir bütünlük içinde olan bu tür giriş formlarını üslup özellikleri içinde incelemeyi daha uygun bulduğumuzdan aşağıda bazı örnekler vermekle yetiniyoruz.

Beyaz beyaz minikler, uzak yoldan gelmişler, oynamışlar, gülmüşler, yere düşüp ölmüşler. (kar / 378: 448.22a)

Büyük büyük konakları var, eğri büğrü sokakları var, çıplak çıplak çocukları var. (fare 'sıçan' / 279:307.16)

Cıvıl cıvıl kuşlar / camiyi taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 122: 39.20)

Dilim dilim nar / dibine kadar kar / oturdu hünkâr / çıktı Sedefkâr. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2d)

Dilim dilim nar, yaptı zülûfkar, beğendi Hünkar. (cami / 185: 137.2)

Dizi dizi nar / dizeden kar / ener Ehlibar / piner Kehlibar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2k)

Dizi dizi tencereler, patlak gözlü Çingeneler. (kurbağa / 445: 548.19)

Dizim dizim nar / dizimecek kar / uçtu setik / kaldı dilber. (saman, buğday / 716: 995)

Dürüm dürüm bazlamaç, yerim yerim karnım aç. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.2)

Gara gara gargalar, gapı gapı yorgalar (metinde: yorganlar). (çingene ‘elekçi’ / 216: 196.2)

Gara gara koyunlar, bunu bil ki o nedir; beyaz beyaz guzular, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir? (tavuk, yumurta, civciv / 688: 916)

Kara kara kediler, evden eve girdiler. (çingene ‘elekçi’ / 216: 196.2a)

Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, bunu bilmeyen kara köpek. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4)

Küçük küçük odalar, birbirini kovalar. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 613: 800.21)

Küçük küçük topraklar, yerlerde hoplar; topraklara kan döker, gelen giden onu öper. (yağmur / 638: 836.20)

Mavi mavi mantar / kabarıp kalkar / ustası gelir / boynunu kırkar. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.32)

Sarı sarı sancak, bin tene encek. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.11a)

Sıra sıra çamlar, yağları damlar. (döner kebab / 259: 264)

Sıra sıra çeperler / birbirini öperler. (kirpik ‘gözler’ / 427: 523.3)

Sıra sıra develer, birbirini kovalar. (ekmek tahtası ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 269: 283.5)

Sıra sıra dursalar, birbirini örseler. (dişler / 251: 253.19)

Sıra sıra odalar / birbirini kovalar. (tren / 619: 815.10)

Sıra sıra petekler, birbirini kötekler. (dişler / 251: 253.21)

Sıra sıra söğütler / birbirini öğütler / dil bilmez, kelimeler bunu bilen arifler. (telgraf direği / 610: 795)

Sıra sıra söğütler sıralanmış sık bitmiş; velem yüled tarlasında **türlü türlü** ot bitmiş. (cami / 186: 137.7)

Sıra sıra şişek, bunu bilmeyen eşek. (yastık ‘yannık, mütekke’ / 641: 840.3)

Sıra sıra tulumlar, bunu bilmeyen Rumlar. (yastık ‘yannık, mütekke’ / 641: 840.5)

Ufacık ufacık adamcıklar, başında tablacıklar. (bamyacı ‘nacak’ / 157: 79.2)

Uzun uzun dervişler / akşam bize gelmişler / oynamışlar, gülmüşler / yine kalkıp gitmişler. (yağmur / 638: 836.19)

Uzun uzun kavaklar, onun üstünde pınar, onun üstünde ambar, onun üstünde hop yutan, onun üstünde çifte gözlü pınar, onun üstünde bir çift (metinde: çit) ayna, onun üstünde çayır çimen, onun üstünde koyun, kuzu. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 691: 926.7a)

Uzun uzun obalar, ağ sakallı babalar; aşağıdan su içer, yukarıdan balalar. (hurma ağacı / 336: 395.1)

Uzun uzun urgancık, ucunda sulu boncuk. (yol / 653: 854.9)

Uzun uzun urganlar, ucunda demir hanlar. (iğne, iplik / 702: 953.5)

Uzun uzun urganlar, ucunda demir hanlar. (yol, kervansaray / 718: 1005)

1.2.2. Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar

Halk bilmecelelerinde, kapsam itibariyle giriş kalıplarından daha geniş, bazen bilmececiğin tümünü içine alan ortak kalıplardan söz etmek de mümkündür. Bu kalıplar genel itibariyle ortak bir görünüm ve işlev göstermekle birlikte, kimi zaman gevşer ve bilmece bu kalıplardan taşar. Söz konusu kalıpları, şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

Olumsuzlama Kalıbı,

Benzetme Kalıbı,

Zıtlık Kalıbı,

Şaşırtma Kalıbı

Mukayese Kalıbı.

1.2.2.1. Olumsuzlama Kalıbı

Bilmecelerde yaygın olarak kullanılmış olan bu kalıpta, önce muhatabın bilmesi istenen varlıkla ilgili gerçek veya mecazi bir özellik olumlu bir yargı formunda ifade edilir, hemen akabinde ise zihnin çağrışım alanına girenlerin, cevap olmadığı vurgulanır. Bu olumlu yargıların, olumsuzlanması, sözü oyuna dönüştürüp ona ritmik bir hava kazandırdığı gibi, anlamsal olarak da çoğu zaman durumsal tezatların, garip manzaraların oluşumunu sağlar.

Genel itibariyle “...**Dır**....**değildir**”, “...-**r**...-**mAz**““...**var**....**yok**” kuruluşunda karşımıza çıkan bu kalıpların, şu değişik örnekleri de vardır:

Ağaç **değil**, taş **değil**; yumurtlar, ama kuş **değil**. (karpuz teveği / 389: 460)

*Guh guh eder, kurbağaya **benzemez** / başında **var** kethüdası, Osmanlıya **benzemez**.* (nargile / 507: 627.21);

*Pite gibi kat kat, pite desem **deldir** / nar gibi **aldır**, nar desem **deldir** / acı dilli, burni killi bir adam.* (soğan / 580: 735.15g);

*Filfillice fili **yok** / ip takacak yeri **yok**.* (yumurta / 657: 859.17);

Ben bir güzel gördüm, güzel midir, değil midir / arkasında hörgücü **var**, hamal **mıdır**, **değil midir** / yazı yazar, okumak bilmez, kâtip **midir**, **değil midir**? (salyangoz / 555: 704.9o)

Aşağıda olumsuzlama kalıbıyla kurulmuş bilmece örnekleri görülmektedir:

Adı **var**, tadı **yok**. (ecel ‘ölüm’ / 266: 277.8.1)

Ağzı **var** dili **yok**, karnı **var** bağırsağı **yok**. (çorap ‘yün çorap’ / 223: 206.3)

Ağzı **var**, dili **yok** / kolu **var**, ayağı **yok** / karnı **var**, barsakları **yok**. (desti ‘testi’ / 241: 234.2)

Ağzı **var**, dili **yok**; karnı **var**, bağırsağı **yok**. (şişe / 600: 770.2)

Ağzı **var**, dişi **yok**. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.5)

Anaya **değmez** / babaya **değer** / halaya **değmez** / amcaya **değer** / vallahi **değmez** / billahi **değer**. (dudak teması; dudakların birbirine değmesi; dudaklar; dudak; dudakların değip değmemesi / 748: 1072.1)

Ayağı **var** yürüyemez, kanadı **var** uçamaz, kulağı **var** duyamaz. (mangal / 472: 587.6)

Başı yeşil emir **değil** / üstü kara, kömür **değil** / içi beyaz, peynir **değil** / kuyruğu **var**, fare **değil**. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 621: 817.7)

Başında bar otası **var**, inan ki bahçıvan **değil**; sokakta kaldırımları sular, inan ki saka **değil**, kilitli kapıları **açar**, inan ki hırsız **değil**; açık kapılara girer, inan ki dilenci **değil**. (s... ‘erkek cinsel organı’ / 568: 727.2)

Başında tabla, tablacı **değil**; altında tahta, tahtacı **değil**. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.11)

Başında tacı **var**, gelin **değil**; ayağında mahmuzu **var**, süvari **değil**; kırk çocuğu **var**, evli **değil**. (horoz / 333: 391.8)

Benim bir şehzadem **var**, hiçbir şeyi **yok**. Boynuzları **var**, inek **değil**. Yumurtaları **var**, tavuk **değil**. (karınca / 387: 457.31)

Bir Allahın hikmeti **değil**, resim alır makine **değil**. (ayna / 138: 59.4)

Boynu **var** başı **yok** / kolu **var** bacakları **yok** / **ne** yer **ne** içer. (entari / 274: 293.3)

Boynuzu **var**, koç **değil**; karaca desen hiç **değil**; sakalı **var** dede **değil**. (keçi / 401: 481.5)

Can **var**, kanı **yok**. (saat ‘cep saati’ / 545: 692.11)

Canı **var**, kanı **yok**, semeri **var**, kolanı **yok**. (sülük / 585: 748.5)

Cılıktır, dikilmez; baş aşağıdır, dökülmez. Kudrettendir suyu. Bunu kimseler bilmez. (inek memesi / 352: 412.11)

Çarşısı **var** / pazarı **yok** / güzeli **çok** / gezeni **yok**. (mezarlık / 485: 609.3)

Dağı **var**, taşı **yok** / köyü **var**, adamı **yok** / ırmağı **var**, suyu **yok**. (harita / 325: 371.1)

Dağı **var**, yaylası **yok**; ovası **var** otu **yok**; tepesi **var** ormanı **yok**. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.4)

Derisi **var**, eşek **değil**, zilleri **var**, köçek **değil**. Hem hoplatır, hem zıplattır; atarlar tokatı, gerçek **değil**. (tef ‘zilli tef’ / 609: 791.3)

Dili **var** söyleyemez; gulağı **var**, dinleyemez. (sağır-dilsiz / 551: 698)

Diş diştir amma diş **değildir**, beyazdır, amma kar **değildir**. (sarımsak / 559: 711.13)

Dört ayağı **var**, canı **yok**; boğazlasan kanı **yok**. (masa ‘sofra’ / 475: 592.3)

Dört ayağı **var**, nalı **yok**; cesedi var, canı **yok**; kılıncıyla dava eder, bir damlacık kanı **yok**. (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.8)

Dört ayaklı, canı **yok** / kurudur, efgani **yok** / yeşil yaprak arasında / bülbülü **var**, figanı **yok**. (gergef ‘kasnak’ / 297:334.51)

Dört ayaklı, deve **değil**. Küçüktür, güve **değil**. (sivrisinek / 575: 733.6)

- Garadır gatran **değil**, sarıdır safran **değil**; ganatlıdır guş **değil**; boynuzludur, goç **değil**. (çekirge / 208: 178.4)
- Gider gider izi **yok**. Çarık diker bizi **yok**. (karınca / 387: 457.33)
- Gider gider, izi **yok** / geri döner tozu **yok** / dünya kadar mal götürür / zerre kadar canı **yok**. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 292:332.9)
- Gider gider, izi **yok** / guşdur, ganadı **yoh** / geri döner tozu **yok** / ilandır, göbeği **yoh**. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 292:332.9e)
- Gider, gider, izi **yok**, burnu kara, gözü **yok**. (pire / 535: 681.10)
- Göğde uçar ganı **yoh**, ne gader yük yüklesen canı **yoh**, götürmeğe ihtiyacı **yoh**. (mangal / 472: 691.1)
- Gözü **var**, ayağı **yok**; gömleği **var**, dikişi **yok**; adam öldürür, eli **yok**. (yılan / 648: 851.4)
- Gur gur öter, kurbağa **değil** / kıvrılır yatar, yılan **değil** / başında sini, helvacı **değil**. (nargile / 505: 627.9)
- İzi **var**, bizi **yok**. (sızı / 566: 723)
- Kanadı **var**, kuş **değil**; boynuzu var, koç **değil**. (kelebek 'epelek, kepenek' / 406: 490.2)
- Kanadı **var**, kuş **değil**; boynuzu **var**, koç **değil**. (sinek / 574: 731.5)
- Kanatlı ama kuş **değil**, sarı ama zehveran **değil**, kırmızı ama kan **değil**, kara ama katran **değil**. (eşek arısı / 275: 299.1)
- Karadır karga **değil**, boynuzu **var** koç **değil**. (Peygamber öküzü / 532: 677)
- Karadır, orman **değil**, deryadır dalga **değil**; yüreğinde bir yara **var**, doktor der verem **değil**. (gönül 'kalb, yürek' / 305: 346.3)
- Kargada **var**, kuşta **yok** / karada **var**, akda **yoh**. (kar / 751: 1075)
- Kaşı var, gözü yok; mencilisi var, camisi yok*. (tren / 619: 815.6);
- Kat kat ama katmer **değil**, kırmızı amma elma **değil** / bu dağa attım, kırılmadı / bir yumruğa dayanamadı. (soğan / 579: 735.5c)
- Kat kat amma katmer **değil**; top top amma elma **değil**; yenir amma meyva **değil**; kuyruğu **var fare değil**. (lahana 'kelem' / 454: 566.23)
- Kat kattır amma katmer **değildir**, kırmızıdır amma biber **değildir**. (gül / 313: 352.10)
- Kendisi **var**, yaşı **yok**. Anası kardeşi **yok**. Elleri ağlatır, kendinin göz yaşı **yok**. (Azrail / 142: 63.2)
- Kırmızıdır, kan **değil**; yazıdır, Kur'an **değil**. (şeftali / 594: 761.6)

- Kolu **var** adam **değil**, konuşur cansız. (gramofon / 311: 350.4)
- Kolum bir **değilim** sakat, iki gözüm **var**, görmem fakat. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.5)
- Kökü **var**, saçağı **yok**; dalı **var**, budağı **yok**. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.8)
- Kutu kutu yapak, yapak **değil** ipek, bunu bilmeyen kara köpek. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4)
- Masarası **var**, meyvası **yok**. (direk ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’ / 248: 251.6)
- Nefesi **var** / kanı **yok** / derisi **var** / canı **yok**. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 435: 541.4)
- Parmağı **var** canı **yok**; damarı **var** kanı **yok**. (eldiven / 271: 286.2)
- Rengi kızıl şarap **değil**; kışın fena ahbap **değil**. (çay / 208: 175.1)
- Sakalı var, hoca **değil**; süt verir, inek **değil**. (keçi / 401: 481.5a)
- Sarı entarili, selvi boylu bir bebek gördüm, bozuk **değildir**, sallanır, asma **değildir**, çardaklanır. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.29)
- Sarıdır, zerdali **değil**; beyazdır, şeftali **değil**. (yumurta / 658: 859.23)
- Sarıdır, zerdali **değil**; suludur, şeftali **değil**; iğne iğne ve göz göz, yemesi sefalıdır. (portakal / 539: 683.18)
- Sesi **var**, canı **yok**, konuşur, ağzı **yok**. (radyo / 541: 686.1)
- Sesi **var**, canı **yok**. (düdük / 264: 270.1)
- Sırtında hörgücü **var**, deve desen deve **değil**; kendi yazar, kendi okur, hoca desem hoca **değil**. (köstebek / 437: 542.4)
- Şekere benzer, tadı **yok** / gökte uçar, kanadı **yok**. (kar / 377: 448.13)
- Şişi **yok**, ağ örer; dişi **yok**, sinek yer; kopoy **değil**, av sever; örer durur, rubası **yok**. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.8)
- Tadı vardır, bal **değil**, itibarsız mal **değil**, aşa verdiği lezzet, anlatılır hal **değil**. (şeker / 595: 763.4)
- Tava **değil** gulbu **var**; bekçi **değil** düdüğü **var**; hanım **değil** göbeği **var**. (düdüklü tencere / 264: 271)
- Torbası **var**, dikişi **yok**; unu **var**, değirmeni **yok**. (hurma / 335: 394.3)
- Torbası **var**, dikişi **yok**; unu **var**, değirmeni **yok**. (iğde / 343: 403.6)

Uzun amma yılan **değil** / yeşil amma çimen **değil**. (böğürtlen / 177: 121.2a)

Uzundur, ip **değil**; ısırır, köpek **değil**. (yılan / 648: 851.5)

Uzundur, yayık **değil**; yenilir, kabak **değil**; asılır, üzüm **değil**. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.5)

Yaprağı **var**, ağaç **değil**; dikilidir, urba **değil**; konuşur, insan **değil**. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.8)

Yazı yazar, kâtip **değil** / ağaca çıkar, adam **değil** / boynuzu **var**, inek **değil** / yük taşır, öküz **değil**. (salyangoz / 555: 704.9)

Yeşildir ot **değildir**; tırnağı **var** kedi **değildir**; vuz yalar, hayvan **değildir**. (fasulye ‘bakla, börülce’ / 282:309.14)

Yeşildir, ot **değildir**; tırnağı **var**, kedi **değildir**; tuz yalar, hayvan **değildir**. (bakla / 151: 72.14)

Yüksek amma, kavak **değil**, güler amma insan **değil**; gündüz gezer, gece gizlenir. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.41)

1.2.2.2. Benzetme Kalıbı

Bilmecelerin yapı ve üslubunun şekillendiren önemli etkenlerden biri olan⁸³ benzetme, bilmecenin tümünü içine alan bir kalıp olarak da karşımıza çıkar. “...**gibi...gibi**”⁸⁴ şeklinde çift edatla kurulan bu kalıbın, **Çivi gibi başı var / bir güzelce aşı var / Amasya vatanıdır / kurusu var yaşı var**. (bamyı ‘nacak’ / 158: 79.4) şeklinde tek edatlı örneklerine de rastlanır. Ayrıca şu örneklerde görüldüğü üzere, gibi edatından başka, farklı bezetme unsurlarıyla kurulanları da vardır:

Çiğnersen **kara döner** / üflersen **zara döner**. (sakız / 553: 700.2h)

Garadır, **gargaya** (metinde: agargaya) **benzer**; guyrugu var, **gurda benzer**, altı ayda bir kere o da bir **hanıma benzer**. (soba / 577: 734.21);

Kendisi **pire kadar** / boyu var **minare kadar**. (çetene ‘kendir tohumu’ / 210: 183a)

Aşağıda benzetme kalıbıyla oluşturulmuş örnekler görülmektedir:

⁸³ “Söz sanatlarının en eskisi belki de teşbihtir. Bilmecelerin esası da buna dayanıyor.” (Kurnaz 1990: 27).

⁸⁴ ‘Gibi’, bilmecelerde en çok kullanılan benzetme edatıdır. Anlamsal boyutta, daha çok ipucu verme ve somutlama fonksiyonuyla kullanılan bu edat bir kısım bilmecelerin kalıpsal bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Ayrıca, bk. “Edat Grubu bölümü”.

Arşın gibi ayakları; **aslan gibi** bıyıkları. (arpa / 125: 42.2)

Asarlar bacadan onu **kuş gibi**; döner, sada verir o **derviş gibi**. (körüük 'demirci körüğü, küre' / 435: 541.2b)

Atmaca **hayvan gibi** / acısı **soğan gibi**. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 120: 39.8)

Ayakları **direk gibi**, gagası **kürek gibi**. (leylek / 465: 572.4)

Ayna gibi ışıklar, **yılan gibi** fişılar. (tırpan / 615: 804.2)

Beyazdır, **kara benzer** / üfledikçe **zara benzer** / erkekler bilir adını / kadınlar bilir tadını. (sakız / 553: 700.2)

Boynu **ip gibi**, karnı **çöp gibi**.(desti 'testi' / 241: 234.1)

Boynu uzun **kaz gibi**, karnı **tulumbaz gibi**; kırk araba odun yaksam, yine altı **buz gibi**. (ocakla baca / 701: 951)

Boyu uzun **fidan gibi** / teni beyaz **zambak gibi**. (mum / 492: 619.1)

Çörüdür **çöt gibi**, ağzı kara **kurt gibi**. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın sünger, fırın perdücü' / 284:315.6)

Deler geçer **ok gibi** / acıması **yok gibi** / tek gözlü tek bacaklı / dikiş nakışta aklı. (iğne 'dikiş iğnesi' / 345: 404.2)

Fincan gibi gözü var, acı acı sözü var. (baykuş 'yarasa, gece kuşu' / 164: 84.3)

Gelişi **arşın gibi** / duruşu **sultan gibi** / yayılır **hasır gibi** / sürünür **esir gibi**. (kedi / 404: 487.9)

Gider, gider **ip gibi** / geri bakar **küp gibi**. (kabak 'susak, su kabağı' / 359: 423.9)

Gümüş **gibidir gömleği** / sevindirir cümleyi. (soğan / 579: 735.10b)

İnci gibi dizilir, **iplik gibi** sökülür. (dişler / 252: 253.27)

İnci gibi dizilir, **iplik gibi** sökülür. (dişler / 252: 253.27)

Kalbur gibi gözü var / ağalarda sözü var. (bal 'arı peteği, bal peteği, petek, gömeç' / 154: 75.7d)

Karadır **katran gibi**, sarıdır **safran gibi**. (pekmez / 532: 672.1)

Karadır **rastık gibi**, yediği **kustuğu gibi**, her gördüğüne sarılır **kırk yıllık dostu gibi**. (sülük / 585: 748.4)

Karadır, **katran gibi** / sıçırır **şeytan gibi**. (pire / 535: 681.5)

Karası **katran gibi** / sarısı **safran gibi** / ümüğü **düdük gibi** / biz onu **yedik gibi**. (ciğer / 198: 150.3)

- Karası var, **katran gibi**; akı var, **peynir gibi**; kalgır **köstekli at gibi**. (saksağan / 554: 701.3)
- Karnı **küp gibi** / bacakları **çöp gibi**. (soba / 577: 734.31c)
- Kat kat **pide gibi** / toparlak **elma gibi**. (soğan / 579: 735.9)
- Kendi gider **hindi gibi**, kuyruğu var **sindi gibi**. (kırlangıç / 416: 506.2)
- Kendi **pire gibi**, kolu **üvendire gibi**. (çetene ‘kendir tohumu’ / 210: 183)
- Kendi **pire gibi**, kolu **üvendire gibi**. (çetene ‘kendir tohumu’ / 210: 183)
- Kendisi **şeker gibi**, yakıyor **biber gibi**. (kar / 376: 448.5)
- Kırmızı, **kan gibi**; okunur **Kuran gibi**, hiç benzemez bir güne. (nar / 499: 626.8)
- Saçaklıdır eteği, **sanki bir bal peteği**; etrafına toplar kadın ile erkeği. (kadayıf / 363: 425)
- Sarıdır **ayva gibi**, suludur **elma gibi**. (limon / 467: 574.4)
- Sarıdır **ayva gibi**, suludur **elma gibi**. (portakal / 538: 683.7)
- Sarıdır **safran gibi** / okunur **Kur'an gibi** / ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün. (altın ‘altın para’ / 115: 21.8)
- Sarıdır **safran gibi**, okunur **Kuran gibi**. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.7)
- Sarıdır **zerdali gibi** / suludur **şeftali gibi** / ne vallahi zerdali / ne billahi şeftali. (portakal / 538: 683.8)
- Sarısı **safrana benzer** / karası **katrana benzer** / biz onu **yuttuk gibi**. (ciğer / 199: 150.3e)
- Serilir **hasır gibi** / sürünür **yesir gibi**. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.7)
- Sesi **mazı gibi**, kendi **yazı gibi**. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.2)
- Sürdüm **hamur gibi**, sildim **kömür gibi**. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 415: 501.15c)
- Uzun uzun, **zurnaya benzer** / sıra sıra, **turnaya benzer** / tel tel, **kadayıfa benzer** / kat kat, **yufkaya benzer**. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.24)
- Uzundur **minare gibi**, yeşildir **çınar gibi**. Tanrının hikmetidir, kulun zahmeti. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.4)
- Uzundur **sırık gibi**, ekşidir **koruk gibi**, her eve girer çıkar, **yolunmuş tavuk gibi**. (dilenci / 247: 250)
- Uzunluğu **urgan gibi** / enliliği **yorgan gibi** / bağırıp çıkar gelir / **kuzulu kurban gibi**. (tren / 618: 815.3)

Uzunluğu **urgan gibi**, enliliği **yorgan gibi**. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.1)

Yerden gider **tekne gibi**, göyden gider **sındı gibi**. (tosbağı, garlangış; kaplumbağa ve kırlangıç / 689: 919)

Yeşildir **filiz gibi** / yenir içi **ceviz gibi** / duvağını çekersin / **gelinlik bir kız gibi**. (marul / 475: 591)

1.2.2.3. Zıtlık Kalıbı

Bu kalıp, “akşam-sabah; gece-gündüz; alt-üst; iç-dış; zayıf-şişman; ak-kara, hatun-halayık” vb. zıt anlamlı kelimelerle kurulur. Kalıbı oluşturan zıt anlamlı kelimeler, yer yer hayret duygusunu tahrik için olsa da, genelde, varlığı tarife yöneliktir.

Zıtlık kalıbını “**zıt anlamlı kelime + tarife yönelik kelime veya kelimeler + zıt anlamlı kelime + tarife yönelik kelime veya kelimeler**” şeklinde gösterebiliriz. Ancak, bu kalıbın istisnaları da yok değildir. Örneğin, kimi kalıplar, *Altı kar / üstü nar / oturdu hünkâr / çıktı sedefkâr*. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2h) bilmecesindeki gibi, bir giriş kalıbı görünümünde olup bilmecenin tümünü kapsamaz. Yine, “gibi” edatlı *Başı tarak gibi / kuyruğu orak gibi*. (horoz / 333: 391.5c) şeklindeki bazı örnekler de, “benzetme kalıbı”yla çok fazla benzerlik gösterir. Ayrıca kimi bilimeceler de şu örneklerde görüldüğü üzere tamamen zıt anlamlı kelimelerden oluşur:

Akşam biner, sabah iner. (tavuk / 608: 787.17)

Akşam gelir / sabah gider. (uyku / 627: 827.8)

Akşam yaparım / sabahleyin bozarım. (yatak ‘döşek’ / 642: 841.4b)⁸⁵

⁸⁵Yatak cevaplı bilmecelerin diğer çeşitlemelerinin de aynı kuruluştaki olması dikkat çekicidir: **Gece çalışır, gündüz dinlenir.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.17); **Gece halayık, gündüz hatun.** (yatak ‘döşek’ / 642: 841.9); **Gece harman / gündüz yağın.** (yatak ‘döşek’ / 642: 841.7); **Gece yayılır / gündüz dürülür.** (yatak ‘döşek’ / 642: 841.9e); **Gece yıkarım / gündüz yaparım.** (yatak ‘döşek’ / 641: 841.4); **Gece zayıflar, gündüz şişmanlar.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.13d) ; **Gündüz süzülür, gece yazılır.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.15); **Gündüz ayıltır, gece bayılır.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.16); **Gündüz dolar, gece boşalır.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.13); **Gündüz gebe, gece doğurur.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.19); **Gündüz kusar / gece yutar.** (yatak ‘döşek’ / 643: 841.12a); **Gündüz yığılır, gece yayılır.** (yorgan / 655: 856.2).

Dışı kalaylı, içi saraylı. (yumurta / 656: 859.8)

Dışı kuru, içi sulu. (portakal / 539: 683.21)

Gündüz çırak, gece padişah. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2c)

Kışın yatar / yazın kalkar. (soba / 576: 734.13)

Koydum: ölü. Çıktı: diri. (yumurta / 657: 859.14)

Önü tatlı, sonu acı. (tatlı limon / 604: 783)

Aşğda zıtlık kalıbıyla oluşturulmuş bir kısım örnekler görülmektedir:

Ağzı heğ, dibi bostan. (turşu / 623: 819)

Akşam çamur, sabah kömür. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 415: 501.15);

Altı beyaz, üstü kara / bilmeyenler hep maskara. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 620: 817.3)

Altı beyaz, üstü kırmızı. (mum / 492: 619.3)

Altı cehennem, üstü cehennem, içinde oturur garip nene. (ekmek / 267: 282.1)

Altı çardak, üstü bardak. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.5)

Altı çatal, üstü bir; bacak girdi onu bil. (pantolon / 527: 663.2)

Altı demir, üstü demir, gir içine, karpuz kemir. (tren / 620: 815.18)

Altı demir, üstü demir, içinde bir zalim emir. (çifte / 214: 192.3)

Altı deniz, üstü saman / yanıyorum, aman, aman! (nargile / 506: 627.10)

Altı deri / üstü deri / içinde bir avuç darı. (incir / 349: 409.8c)

Altı deri, üstü deri, yedi adamdan ileri. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 435: 541.3)

Altı derya, üstü mermer, içinde bir gelin terler. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.43)

Altı divar, üstü divar, içinde bembeyaz su var. (yayık / 645: 843.23)

Altı harman, üstü orman. (post / 540: 684)

Altı harman, üstü orman. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.8)

Altı hasır, üstü de hasır, sıtma dutar, pek basır. (yoğurt / 652: 853.3)

Altı hasır, üstü hasır, içinde var bekçi Basır. (kirpi / 427: 522.9)

Altı hasır, üstü hasır, sıtma tutmuş, iyice bastır. (tarhana / 604: 779)

Altı kabuk, üstü kabuk, içinde bir sarı boduk. (yumurta / 657: 859.20)

Altı kara, üstü kırmızı / tepesi düdük / biz onu yedik. (ciğer / 199: 150.3i)

- Altı** kaya, **üstü** kaya, içerisinde kırmızı boya. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın sünger, fırın perdücü’ / 284:315.4)
- Altı** kaynar, **üstü** kaynar / içinde bin kişi oynar. (hamam / 323: 362.3)
- Altı** keçe **üstü** keçe, bundan nasıl yağmur geçe. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 376: 447.27)
- Altı** kül, **üstü** kül, içinde sarı gül. (ekmek / 268: 282.8)
- Altı** mermer, **üstü** mermer / içinde bir gelin oynar. (dil / 246: 249.13)
- Altı** orman, **üstü** harman. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.6)
- Altı** perçin / **üstü** perçin / içinde bir şah güvercin. (göz / 309: 348.22)
- Altı** tahta, **üsdü** tahta, içindeki zalim softa. (kibrit / 419: 517.4)
- Altı** tahta, **üstü** tahta, içinde bir kuru Fatma. (findık / 283:313.1)
- Altı** tahta, **üstü** taş, ara yeri seksen baş. (tütün tekerleği / 624: 824)
- Altı** tahtahane, **üstü** kahvehane, küsülüğü barıştırır, böyle bir hane. (tandır / 602: 777.1)
- Altı** tap, **üstü** tap, sen ondan bir hesap kap. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.10)
- Altı** taş, **üstü** köşk, sekiz ayak iki baş. (kağrı / 367: 429.9)
- Altı** taş, **üstü** kum, içinde sarı lokum. (çörek ‘kete, kömbe’ / 225: 210.3)
- Altı** taş, **üstü** taş, içinde bir sütlü aş. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 197: 145.36)
- Altı** yayım, **üstü** yayım, içinde Musta dayım. (etli börek ‘börek, Tatar böreği’ / 276:304.2)
- Altı** yazı, **üsdü** yazı, dohtorun gızı. (sülük / 585: 748.3)
- Altından** yer / **üstünden** sıçar. (rende / 542: 689)
- Aşağısı** tepsi gibi, **yukarısı** sipsi gibi. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.9)
- Başı** kapı yanında, **sonu** dünya ucunda. (yol / 652: 854.1)
- Başı** yeşil, **kökü** kırmızı, odur doyuran karnımızı. (madımak / 469: 579)
- Bu yanı** çeper, **o yanı** çeper, içinde bir ayı çapar. (göz / 310: 348.31)
- Büyüğü** yürümez, **küçüğü** büyümez. (taş / 604: 782)
- Dışı** kadın, **içi** odun. (iğde / 344: 403.9)
- Dışı** gön gibi / **içi** kan gibi. (karpuz / 387: 459.4)
- Dışı** gön gibi / **içi** kan gibi. (karpuz / 387: 459.4)
- Dışı** kazan karası / **içi** peynir paresi. (kestane / 409: 498.9)

- Dışı kırmızı, içi kıllı.** (kuşburnu ‘gücü, gözü’ / 448: 555.5)
- Dışı tas, içi atlas.** (nar / 503: 626.26)
- Dışı var, içi yok** / dayak yer suçu yok. (top / 615: 808)
- Dışında aşa çoh / içinde dişi yoh.** (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.3)
- G...ü bütün, ucu tütün.** (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.18)
- Gündüz kaçar, gece uçar,** (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.3a)
- Gündüz kalede / gece belâda.** (yatak ‘döşek’ / 641: 841.2)
- İçi ak dışı kara,** ocaklarda maskara. (tencere / 611: 798)
- İçi bitli / dışı kitli.** (incir / 349: 409.11)
- İçi bitli, dışı kilitli.** (Hindistan cevizi / 332: 388.2)
- İçi can, dışı cam.** (yumurta / 658: 859.24)
- İçi darı gibi / dışı deri gibi.** (incir / 349: 409.8a)
- İçi kemik, dışı et.** (hurma / 336: 394.8)
- İçi sulu, dışı tüylü.** (şeftali / 595: 761.8)
- İçi yeşil, dışı göher daneler;** akıllılar fikirliler bileler, akılsızlar tur evinde kalalar. (fıstık ‘çam fıstığı’ / 286:317.3)
- İçinde finferası, dışında çember ası,** demiştir finferafık. (yayık / 644: 843.14)
- Kış günleri sıcaktır, yaz günlerinde serin.** Toprakların altında gidiyor bir köstebek. (tünel, tiren / 718: 1006)
- O başı kertli, bu başı kertli** / ortası bereketli. (yayık / 644: 843.11a)
- O yanı kaya / bu yanı kaya** / içinde sarı maya. (yumurta / 655: 859.1)
- Önü kaf, sonu kaf,** ortasında var dört harf. (kaymak / 751: 1076.1)
- Öte geçe kırtıl: beri geçe kırtıl,** bir yayla ver de kurtul. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.4)
- Tarlası siyah, tohumu beyaz.** (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.15)
- Üstü açık, altı açık,** içinde su, ateş var. (semaver / 565: 717.3)
- Üstü bismillah, altı elhamdulillah.** (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 560: 715.4)
- Üstü çayır, biçilir / altı pınar,** içilir. (keçi / 402: 481.12)
- Üstü unluk, altı odunluk.** (innep / 352: 414)
- Üstü yeşil, altı deri.** (yonca / 654: 855)
- Yazın dağda, kışın küpte.** (turşu / 623: 818.1)

Yazın dalda, **kışın** gölde. (sebze / 560: 713.1)

Yazın yersin yaşını, **kışın** yersin başını. (soğan / 579: 735.7)

1.2.2.4. Şaşırma Kalıbı

Birinci kişi “ben”nin anlatıcı durumunda olduğu blmecelerde, sorucu bir şaşkınlık halini dramatize eder. Şaşkınlığı doğuran ise, sorucunun muhataptan bilmesini istediği varlıkla ilgili, ilk ve son izlenimi arasındaki durumsal tezattır. **Karşıdan baktım:** *Kare kare / yanına vardım pare pare / elime aldım kan gibi / ağzıma attım: bal gibi.* (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.6a) bilmecesine baktığımızda, bakılanla görülenin uyumsuzluğundan doğan bu şaşkınlığı hissedebiliriz..

“**Karşıdan/geriden/uzaktan/buradan/anaçtan/akşam + baktım/gördüm + (farklı izlenim ifadeleri) + yanına/ elime / ağzıma + vardım/ geldim/ gittim/ aldım /attım + (farklı izlenim ifadeleri)**” kuruluşundaki bu kalıbı genel olarak şekillendiren ise, ayrılma ve yönelme eklerinin dengeli kullanımınıdır. Ancak bu kalıbın yer yer bozulduğu örnekler de vardır.

Aşağıda şaşırma kalıbıyla oluşturulmuş örnekler görülmektedir:

Akşam baktım: yeşil; **sabah baktım:** kırmızı. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.5)

Annaçtan baktım, emir semir; **yanına vardım,** halka demir. (kuyu kapağı / 449: 558)

Annaçtan baktım: ev gibi; **yanına geldim:** dev gibi. (davul / 229: 222.2g)

Burdan baktım diken / **yanına vardım,** beni çeker / **ağzıma aldım:** balınan şeker. (böğürtlen / 177: 121.8)

Burdan baktım, hülüzar; **yanına gittim** gülizar; ne aç olur, ne susuz; bütün yer bütün kusar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.9)

Burdan baktım: bir taş (metinde: baş), **yanına vardım** (metinde: yardım): iki ayak bir baş. (tavuk / 608: 787.20)

Garşıdan bahdım: demire benzer; **yanına getdim:** kömüre benzer / Allah yapmış yapısını / demir açar gapısını. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 396: 469.7g)

Garşıdan bahdım: hisar; **yanına vardım:** bâdisar; uzun uzun ayahları, yere batmış cırnahları. (pırasa / 534: 680.6)

Garşıdan baktım: şükür; **içinde** mavisî gözükür. (minare / 490: 614.14)

Geriden baktım sallım saçak; **yanına vardım** ayı b...u; yedim baktım, dimağ otu. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 197: 145.38)

Geriden baktım tay gibi; **elime aldım**: kav gibi. (davul / 229: 222.2a)

Geriden baktım, kaba saba; **yanına vardım**: Çangal baba. (çadır ‘kara çadır’ / 202: 155.1)

Geriden baktım: ağ taş gibi; **yanına vardım**: sütlaç gibi. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.5)

Geriden baktım: ak taş gibi; **yanına vardım**: sütlü aş gibi. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.11)

Geriden baktım: ak taş; **yanına vardım**: süt taş. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 474: 588.18)

Geriden baktım: bir kişi; iki omuzu, bir başı. (su bardağı / 584: 742.2)

Geriden baktım: emir. **Yanına vardım**: demir. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 398: 469.18)

Karşıda bir kırmızı kilim; **yanına vardım**: dilim dilim. (kiremit / 425: 521.4)

Karşıdan baktım (metin: vardım): bük gibi; **yanına vardım** ç... gibi. (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.6)

Karşıdan baktım ağırıyor; **yanına gittim**, bağılıyor. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 236: 225.32)

Karşıdan baktım ağarır / **yanına vardım** bağıırır. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 562: 715.29)

Karşıdan baktım alıt bulut, **yanına vardım** demir kilit, açtım baktım arının b...u (metinde: Ayının b...u). (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.12)

Karşıdan baktım bir çok / **yanına vardım** hiç yok. (kuş / 447: 553.2)

Karşıdan baktım dağ gibi; **yanına geldim** kav gibi. (davul / 229: 222.2);

Karşıdan baktım ev gibi / **yanına vardım** dev gibi. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.4)

Karşıdan baktım kapkara, **yanına vardım** kırk para. (deve b...u / 243: 237.1)

Karşıdan baktım kapkara; **yanına gittim**, kırk para. (sandık ‘kestane’ / 558: 708)

Karşıdan baktım pek çok / **yanına vardım**: hiç yok. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 259: 267.2)

- Karşıdan baktım** taş gibi, **yanına vardım** aş gibi. (yumurta / 657: 859.12)
- Karşıdan baktım**, destan gibi / güverir bostan gibi / etekleri zil çalar / kendi gülistan gibi. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.2)
- Karşıdan baktım**, kapkara; **yanına gittim**, kırk para. (zeytin / 670: 869.1)
- Karşıdan baktım**: ağ gibi; **yanına geldim**; dağ gibi; etekleri buz tutmuş, güllük gülistanlık gibi. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.3)
- Karşıdan baktım**: ak pak; **yanına vardım**: zanbak; başında altın tabak, gözlerinden akar çapak. (mum / 492: 619.6)
- Karşıdan baktım**: al / **ağızıma attım**: bal. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.14)
- Karşıdan baktım**: al. **Ağızıma aldım**: bal. (incir / 350: 409.17)
- Karşıdan baktım**: al; **ağızıma aldım**: bal. (şeftali / 594: 761.5)
- Karşıdan baktım**: anız gibi; **yanına gittim**: domuz gibi. (kirpi / 426: 522.2)
- Karşıdan baktım**: ap appak; **yanına gittim**: kaykıt: kuppak. (sabun / 549: 695.6)
- Karşıdan baktım**: bir hane / **yanına vardım**: Mevlevihane / içinde iki derviş / vaktini bildirmiş. (saat ‘cep saati’ / 548: 692.27)
- Karşıdan baktım**: dilim dilim; **yanına vardım**: kara kilim. (tarla / 604: 780.4)
- Karşıdan baktım**: kapkara; **yanına gittim**: kırk para. (kestane / 408: 498.1)
- Karşıdan baktım**: katı kutu; **yanına yaklaştım**: deve b...u; **ağızıma aldım**: tatlı. (incir / 348: 409.5)
- Karşıdan baktım**:kümbet / **yanına vardım**: kızıl kıyamet. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 285:315.15g)
- Karşıdan gördüm** bir hisar / **yanına vardım**, gülizâr / bütün yer bütün kusar. (çadır ‘kara çadır’ / 202: 155.9)
- Karşıdan gördüm** bir hisar; **yanına vardım** lalezar; insan yer, insan kusar. (cibinlik / 198: 148)
- Karşıdan gördüm** bir kubbe-i münevver / üstüne gâhi gâhi nur iner / eli güldesteli beş on fedayı / vura vura yıktılar o binayı. (pilâv, biber, kaşık / 714: 989)
- Karşıdan gördüm** bir taş, **yanına gittim** dört ayaklı bir baş. (sandık ‘kestane’ / 558: 708.2)
- Karşıdan gördüm** kırk para, **yanına vardım** bir para. (fıskı ‘fışkı’ / 286:316)

Karşıdan gördüm: bir âdem; bir dalda var beş badem. Beşini kopardım, yedim; yine kaldı beş badem. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.7)

Karşıdan gördüm: bir taş / **yanına vardım** / dört ayak, bir baş. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 376: 447.23)

Karşıdan gördüm: yeşil türbe; **yanına gittim**, ettim töbe. (ısırgan / 337: 398.2)

Karşıdan baktım ağarı / **yanına vardım** bağırı. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.2)

Uzaktan baktım bir çok, **yanına vardım** hiç yok. (güvercin / 320: 356.2)

Uzaktan baktım, hiç yok / **yanına vardım:** pek çok. (karınca / 383: 457.5)

Uzaktan baktım, kara bulut gibi; **yanına gittim** demir kilit gibi. (fıstık ‘çam fıstığı’ / 286:317.2)

Uzaktan baktım: dağ gibi; **elime aldım:** kav gibi. (davul / 229: 222.2b)

Uzaktan baktım: dev gibi / **yanına vardım:** ev gibi. (tren / 618: 815.4c)

Uzaktan baktım: emir semir / **yanına geldim:** kitli demir. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.8)

Uzaktan gördüm: ışılar / **yanına vardım:** hışılar / yılan değil, yapraktır / yattığı yer topraktır. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.43)

1.2.2.5. Mukayese Kalıbı

Bu kalıpta, varlık, benzerleriyle mukayese edilerek tarif edilir. Genel itibariyle “*isim +DAn (+) sıfat (+) isim + DAn (+) sıfat*” şeklinde teşekkül eder. Sağlam ve ahenkli bir yapısı olan bu kalıbın da tüm örneklerde aynı düzeni gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Zaten yukarıda da ifade edildiği gibi sözlü ürünlerden bunu beklemek de yanlış olur.

Aşağıda bu kalıpla oluşturulmuş bazı örnekler görülmektedir:

Allah'**tan** küçük, Peygamber'**den** büyük. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.12)

Alt**ndan** kıymetli, toprak**tan** kıymetsiz. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 564: 715.46)

Att**an** kısa, minare**den** uzun. (yol / 653: 854.11)

Att**an** yüsgek, it**ten** alçak. (eğer / 267: 279.2)

Ay**dan** eğri, tuz**dan** acı, bunu bilmeyen kuzlacı. (sarımsak / 558: 711.4)

Bald**an** tatlı / baltad**an** ağır. (uyku / 628: 827.10)

- Baldan** tatlı zehirden acı, eylik yapana duacı. (dil / 245: 249.1)
- Deveden büyük / pireden küçük / baldan tatlı / zehirden acı. (incir / 348: 409.4)
- Direkten galın, degenekten yencilek. (gayda / 288:321.1)
- Gıldan ince, gılıçtan keskin. (sırat köprüsü / 566: 721)
- Horozdan küçük / adamdan büyük. (şapka ‘külâh, fes’ / 593: 760.3d)
- Kardan ak, katrandan kara, kediden küçük, deveden yüksek. (karga / 383: 456.2)
- Kardan beyaz, buzdan ayaz. (dondurma / 258: 261.3)
- Ottan alçak / dağdan yüksek. (yol / 653: 854.5)
- Pireden küçük, deveden büyük, baldan tatlı, zehirden acı. (kıvılcım / 415: 503A1)
- Sağmadan sütlü, görmeden kuvvetli, yemeden tatlı. (yağmur, gök gürültüsü, uyku / 730: 1051)
- Sandıktan küçük, samanlıktan büyük. Ağız içinde dil / haydi bunu bil! (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.19)
- Sudan ayaz, şekerden beyaz. (kar / 382: 448.35)
- Yemeden tatlı, sağmadan sütlü, cansız ama kuvvetli. (okumak / 512: 641.1)

1.2.3. Bitiş Kalıpları (Tahrik Kalıpları)⁸⁶

Halk bilmecelelerinin sonlarında da bazı kalıplara rastlıyoruz. Muhatabı tahrik amaçlı olan bu kalıpları, ifade ettikleri mana itibariyle, şu gruplara ayırmak mümkündür:

1. Teşvik Kalıbı,
2. Meydan Okuma Kalıbı,
3. Tehdit/beddua Kalıbı,
4. Hakaret Kalıbı,
5. Küfür Kalıbı,
6. Ceza Kalıbı.

⁸⁶ Dikkat edilince, kaba tabirlerin ağırlıklı olarak yer aldığı bu kalıpların büyük bir kısmının da aslında uyak sağlamak için olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.3.1. Teşvik Kalıbı

Bu kalıp sözler, genelde muhatabı teşvike yönelik olup, *haydi bunu bil*, *Bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var*. şeklinde, diğer kalıplara nispeten daha yumuşak ve yer yer mükafat vad eden ifadelerden oluşur. Örnekler:

Ağız içinde dil / **haydi bunu bil**. (kaval / 394: 467.3)

Ağzı var, dili yok; nefesi var, canı yok; derisi var, kanı yok. **Bilin bakalım bu nedir?** (balon / 157: 77)

Aksarayın içinde / sarı sultan oturur / **bu matahı bilen ölümlerden kurtulur**. (yumurta / 664: 859.46e)

Beyni tahta kuyruğu yeşil, kendi tatlı. **Bil bakayım nedir?** (kiraz ‘vişne’ / 425: 519.23)

Çarşıda alınmaz / mendile goyulmaz / dadına doyulmaz / **Bil bahalım bu nedir?** (uyku / 630: 827.15f)

Gökte yanar bir kandil; **haydi bunu sen bil**. (Ay / 132: 53.13)

Güz yelleri üfördü, rubasını götürdü, kışın çıplak kaldı, düşüncelere daldı, hasret yaz günlerine, **bil bakalım bu ne?** (orman / 513: 644)

Karşıdan bir nesne gördüm, uzunca bir zinciri var, altı mecnunlar yuvası, üstünde de feneri var; bazan açılır kapanır, dünya kadar hayranı var. **Bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var**. (köprü / 433: 540.5)

Kuyu / kuyunun içinde suyu / suyunun içinde yılan / yılanın ağzında mercan / **al bunu bil, Keloğlan!** (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 459: 568.26ı)

Ol nedir ki / dört ayaklı, canı yok / yüz bin hançer soksan anın kanı yok / türlü nazik güller biter, bülbülü nalân eder / **bu muammayı bilenin aklı tam, noksanı yok**. (gergef ‘kasnak’ / 297:334.5d)

Ol nedir ki ustalardan ustadır / ol nedir ki hastalardan hastadır / ol nedir ki bağırsağı destedir / âşık çocuk, **muammamı bil benim!** (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.12b)

Öcü müdür, böcü müdür, **bil nedir**; iki tane boynuzu var, keçi midir, **bil nedir**; arkasında hörkücü var, deve midir, **bil nedir**; kendi yazar, kendi okur, hoca mıdır, **bil nedir**. (salyangoz / 556: 704.17)

Rızvan şehrinden geldi bir paşa, ağzını açmış, sürer ateşe, **dilerim bulasın bu muammayı.** (maşa / 475: 594.1)

Sandıktan küçük, samanlıktan büyük. Ağz içinde dil / **haydi bunu bil!** (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.19)

Yaşadıkça kısalır boyu; **bunu bil al yüz köyü.** (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.17)

1.2.3.2. Meydan Okuma Kalıbı

Bu kalıpta, sorucu, bilmecesini çözenin zorluğunu vurgulayan “**bin diyesi, bilmeyesi, çabala ki bulasın**” şeklindeki sözlerin yanında, “**g...ün varsa bil**” gibi argoya varan ifadelerle muhataba meydan okur. Örnekler:

Babam kandil, dedem çıra, **işin yoksa beni ara.** (ampul ‘elektrik ışığı’ / 116: 23.1).

Bin çiçekli, bin yapraklı; **bin diyesi, bilmeyesi.** (gök ‘gök yüzü, gök kubbesi’ / 299:342.1)

Bin ilik, bin düğüm. **Bin diyesin, bilmeyesin.** (ağ ‘balık ağı, ıgrıp’ / 109: 6.2)

Bir hanım gördüm / entarisi al / mantosu yeşil / komçası siyah / **erkek isen bil!** (karpuz / 388: 459.5h)

Bir meselim var, bil / ağız içinde dil / **arif isen bil!** (kaval / 394: 467.3a)

Dört ayaklı fil, **g...ün varsa bil ?** (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.9)

Gırh düğüm, gırh çuhur; gırhını da **çabala ki bulasın.** (ağ ‘balık ağı, ıgrıp’ / 109: 6.3).

Karada (metinde: karda) bir gemi / başındadır yelkeni / nedir o gemi / nedir dümeni / **bil bunları, göreyim seni.** (akıl ‘fikir’ / 113: 14.6)

Keser sapı, kel kitabı, bin dalı var, bir budağı, **bin diyesen, bilmeyesen.** (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.7)

1.2.3.3. Tehdit/Beddua Kalıbı

En yaygın bitiş kalıplarından olan bu kalıp özellikle ölüm ve gece gibi insanoğlunun korku damarını tahrik eden iki kavram etrafında şekillenir. Kalıptaki “bu gece” vurgusu, bilmecelerin daha çok ne zaman sorulduğuna da işaret etmesi bakımından önemlidir. Örnekler:

Dışı yeşil, içi al / ahıllılar arıyalar, bulalar / **akılsızlar yad evinde galalar**. (karpuz / 389: 459.8h)

Eğmeli üğmeli, başı gümüş düğmeli; **ya bunu bilmeli, ya bu gece ölmeli**. (kotan / 429: 532.2)

Elikli, ülüklü / otuz iki delikli / **ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün**. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.3)

Erguvan yaprağı / yasemin toprağı / **ya bunu bilmeli / ya çatlayıp ölmeli**. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 414: 501.10ö)

Fili fili filmeli, filimin ucu düğmeli. **Ya bunu da bilmeli ya bu gece ölmeli**. (nohut ‘çılban’ / 509: 634.3)

Fili fili filmeli, uçları düğmeli; **ne bunu bilmeli, ne çatlayıp ölmeli**. (çitlenbik ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.3)

Fini fini fincan / içi dolu mercan / **ya bunu bilmeli, ya çatlayıp ölmeli**. (nar / 502: 626.20a)

İki delikli kuldurum, **bilmiyeni vursun yıldırım**. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.6)

İlim ilim düğmesi, ilim hatın düğmesi; **herkes bunu bilmezse, yedi yılın hastası**. (karabiber / 382: 451)

İlim ilim ilmeli / ilim kızın düğmesi / **ya bunu bilmeli / ya cuma günü ölmeli**. (nazarlık / 507: 628)

İlim ilim ilmeli, ilim kurşun düğmeli; **bunu bilen bilmeli, bilmeyen ölmeli**. (ağ ‘balık ağı, ığırıp’ / 109: 6.1).

Kat kat ekmek / katı beyaz ekmek / **ya bunu bilmeli, ya bu gece ölmeli**. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.8b)

Kat kat gelir, **bunu bilmeyen ölür**. (bulut / 182: 126.13)

Kat katıdır, kat katı / bu Allah'ın hikmeti / **ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin**. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.17d)

Kat katıdır, kat katı / bu Allahın hikmeti / **ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün**. (soğan / 582: 735.19)

Lülesi (metinde: lülüsü), lülesi, Tanrı lülesi, **bunu bilmeyen kıvrılıp ölesi**. (meşe kobalağı / 482: 606)

Minare, minare; minarenin üstünde bir ocak; **bunu bilmeyen bu sene ölecek.** (bulut / 181: 126.3)

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / **ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün.** (altın 'altın para' / 115: 21.8)

Sarıdır sancağı, üç yüzdür enceği. **Ya bunu bilcen ya bu gece ölcn.** (mısır 'darı, mısır koçanı' / 487: 610.11c)

Taka taka takası, yaka fistan yakası, **çatlayıp patlayıp bunu bilesi.** (çulha tezgahı 'tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı' / 227: 214.5)

Yastı yastı yaprağı / Hazreti Ali toprağı / **ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün.** (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 232: 225.7a)

Yazılı mezar / dünyayı gezer / **ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin.** (mektup 'telgraf' / 479: 598.15a)

1.2.3.4. Ceza Kalıbı

Bu kalıpta cezalar, beş parayla başlayıp, şehir vermeye, hatta göç ettirmeye kadar varır. Ancak aşırı abartılar, bu cezaların büsbütün oyun gereği/söz gelişi olduğunu açıkça gösterir. Örnekler:

Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil, ipek / **bunu bilmeyen yer kötek.** (ipek kozası / 353: 417)

Alası alası ilan alası / **bilen bilesi / bilmeyen yüz elli köy veresi.** (halı / 322: 360.3a)

Alası alası kaplan alası / **bunu bilmeyen otuz iki ağıl** (metinde: al) **veresi.** (halı / 322: 360.3c)

Alası kaplan alası; yelesi kızlar velesi; **bunu bilen bilesi, bilmeyen otuz iki gız veresi.** (kedi / 405: 487.23)

Ayakta makas / başı hokkabaz / **bunu bilmeyen kiliseye papaz.** (leylek / 466: 572.13b)

Dilim dilim dilmeli / tepesi yeşil düğmeli / **dilimi bilen bilmeli, bilmeyen otuz iki şar vermeli.** (portakal / 538: 683.9)

Filidir, fiştir; kayadır, taştır; **bunu bilmeyenin avradı boştur.** (pirinç pilavı 'pilav' / 538: 682.14)

Hey heteli heteli, Kündoğlu'nun meteli / **bildi bildi, bilemedi ver yüz elli meteli.** (çulha tezgahı 'tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı' / 227: 214.21)

İğne, gelinin iğnesi / küçük gelinin düğmesi / **bunu bilen bileşi / bilmeyen bir köy veresi.** (kiraz 'vişne' / 423: 519.11e)

İğne, iğne, iğnesi, iğne kadın düğmesi; **bilen bileşi, bilmeyen kırk yayla veresi.** (dikiş makinesi / 245: 248.2)

İlim ilim ilmesi, ilim hatun düğmesi; **bunu bilen bileşi, bilmeyen on iki köy veresi.** (çitlenbik 'çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç' / 217: 201.4)

İlim ilim ilmesi, ille kadın düğmesi, **bunu bilen bileşi, bilmeyen köy veresi.** (heybe / 330: 385.2)

İlim ilim iynesi / ilim hatın düymesini, **bunu bilmeyenin / beş paradır cermesi.** (kiraz 'vişne' / 423: 519.11c);

İlim ilim iynesi / ilim hatın düymesini, **bunu bilmeyenin / beş paradır cermesi.** (kiraz 'vişne' / 423: 519.11c)

Karnı var, barsakları yok / ağzı var, burnu yok / **ya bunu bilmeli, ya on para virmeli.** (desti 'testi' / 241: 234.2a)

Öte geçe kırtıl: beri geçe kırtıl, **bir yayla ver de kurtul.** (tırış bıçağı 'tırış makinası, ustura' / 617: 814.4)

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / sevilir can gibi / **ya bunu bileceksin / ya diyar diyar gideceksin.** (altın 'altın para' / 115: 21.8r)

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / sevilir can gibi / **ya bunu bileceksin / ya diyar diyar gideceksin.** (altın 'altın para' / 115: 21.8r)

Tencere kapağı / zincirli bukağı / **bunu bilmeyen ve Beyşehir'i versin, ya beş takla atsın.** (saat 'cep saati' / 544: 692.8a)

Terazi galıplı / otuz iki delikli. **Bilen bilsin, bilmeyen şar versin.** (bal 'arı peteği, bal peteği, petek, gömeç' / 154: 75.3a);

Terazi galıplı / otuz iki delikli. **Bilen bilsin, bilmeyen şar versin.** (bal 'arı peteği, bal peteği, petek, gömeç' / 154: 75.3a)

Yedi delikli tokmak / bunu bilmeyen ahmak / **ya bunu bileceksin / ya burdan gideceksin.** (baş 'kafa' / 160: 82.1f)

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / **ya bunu bileceksin / ya kiliseye papaz olacaksın.** (altın 'altın para' / 115: 21.8i)

İki çatal, bir makas / **bunu bilmeyen yarın gece kiliseye papas.** (kırlangıç / 416: 506.3a)

1.2.3.5. Hakaret Kalıbı

Bu kalıpta, bilmeceyi bilmeyenin değişik ifadelerle hakarete uğraması söz konusudur. Genel olarak "ahmak" sözcüğü etrafında şekillenen bu kalıp, aynı zamanda halkın bir değer yargısına da işaret etmektedir. Zira bu değer yargısına göre bilmeceyi çözmek zekaya, çözememek ise ahmaklığa alamet sayılır. Örnekler:

Altı beyaz, üstü kara / **bilmeyenler hep maskara.** (turp 'kara turp, kırmızı turp' / 620: 817.3)

Anası yaprak, babası toprak, **bilmeyen ahmak.** (ev / 276:305.2)

Bıyıklı hırtlı, **bilmeyen zırtlı.** (kedi / 404: 487.7a)

Bilmecemi bil / ensesinde dil / arıfsen anla / **ahmaksan ara!** (terazi 'el terazisi, kantar' / 611: 800.3)

Bin bir minare, üstü konare, üstünde ocak, **bilmeyen ahmak.** (nargile / 505: 627.6)

Bir direkte bin yaprak. **Bunu bilmiyen ahmak.** (Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf' / 442: 547.7)

Cami kulların dayağı, **bunu bilmeyen insan bayağı.** (çiftçi / 214: 190)

Hazreti Ali'nin vakfı / dedi, boğazına taktı / altı gözlü, on ayaklı / **bunu bilmeyenin yoktur akli.** (çift sabanı, çift süren çiftçi ve öküzler; saban, öküzler, çiftçi; saban, boyunduruk, çiftçi / 715: 993d)

İçi gızıl, dışı yeşil lâleler / **ahıllılar ahıl töke bulalar / ahılsızlar şaşırılar galalar.** (karpuz / 388: 459.8)

İçi yeşil, dışı göher daneler; **akıllılar fikirliler bileler, akılsızlar tur evinde kalalar.** (fıstık 'çam fıstığı' / 286:317.3)

İki ayaklı fil / ortasında dil / bunu bilersen bil / bilmezsen **tımarhaneye gir!** (terazi 'el terazisi, kantar' / 612: 800.15b); Sıra sıra tulum, **bunu bilmeyen Urum.** (kiremit / 425: 521.5); Sıra sıra tulumlar, **bunu bilmeyen Rumlar.** (yastık 'yannık, mütekke' / 641: 840.5)

İki çubuk, bir makas / **bunu bilmeyen hokkabaz.** (leylek / 466: 572.13);

İki delikli, bir kaplı, **bilmiyenin yok aklı.** (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.3)

Kapı başında ereze, **bunu bilmeyen geveze.** (bıyık / 169: 101.1)

Ol nedir ki zerre (zerre) al olur, yürüdükçe al ile mercan olur; ağzı birdir, dili iki, canı yok; **bunu bilmeyenin hiç iz'anı yok.** (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 254: 255.6)

Tüylü sarkay, lalesi aşaya bakay, kokisi yürek yakay. **Oni bilmeyen ahmaktır.** (ayva / 142: 62.9)

1.2.3.6. Küfür Kalıbı

Günlük yaşamda kavgalara neden sayılabilecek yakıştırmalarla muhatabın hedef alındığı bu kalıpta, en çok kullanılan küfür ifadesi “eşek”tir. Bu kalıp halkın küfür ve şaka algısını göstermesi bakımından önemlidir. Zira burada, muhabbet ve şaka yollu olunca, ağır tabirler hoş görülmektedir. Örnekler:

Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil ipek / **bunu bilmeyen köpek.** (koza ‘ipek kozası’ / 431: 535c)

Aktır abası, yeşildir küpesi; **bunu bilmeyenler eşeğin sıpası.** (pamuk / 524: 658.2)

Aldır abası / yeşildir çuhası / **bunu bilmeyen koca eşek sıpası.** (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.3)

Aldır abası, yeşildir küpesi, **bunu bilmiyen, eşek sıpası.** (karpuz / 387: 459.3)

Aldır abası, yeşildir libası, **bunu bilmeyen eşek sıpası.** (gelincik ‘karne, kamba’ / 290:330.2)

Altın anası, gümüş babası, **bunu bilmeyen, eşek sıpası.** (saat ‘cep saati’ / 544: 692.7)

Altından abası, gümüşten tası; **bunu bilmeyen eşek sıpası.** (ebekuşağı ‘alâimi sema, gökkuşağı’ / 266: 277.2)

Altındır abası, gümüşdür küpesi; **bunu bilmeyen eşek sıpası.** (mum / 492: 619.4a)

Aşağıdan gelir gevek, içi dolu hevek, **bunu bilmeyen puşlan pezevenk.** (kibrit / 420: 517.10)

Aşağıdan gelir hek, içi dolu zek; **bunu bilmeyen hem puşt hem hobelek goblek.** (kibrit / 420: 517.10b)

- Baş aşığı mangırşak (metinde: mangırsak), **bunu bilmeyen eşek**. (armut / 125: 41.3)
- Bayır aşığı / mordur t...ğı / **bunu bilmeyen / kâfir eşeği**. (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.7)
- Ben bir nesne gördüm şu âlemde hem dirhemsiz, okkasız; yirmi dört harf birbiri üzre nunsuz, noktasız; **bunu bilmeyen kâfirdir şüphesiz**. (La ilâhi illâ'llâh ve Muhammed resulü'llâh / 751: 1077)
- Beş paralık bir döşşek / **bunu bilmeyen eşek**. (hasır / 325: 372.1a)
- Bıyıklı dayı, **bilmeyen ayı**. (kedi / 404: 487.7)
- Bir koca kötek, **bunu bilmeyen köpek**. (beşik / 167: 93.7)
- Biri iniş, biri yokuş; **bunu bilmeyen öküz**. (köprü / 434: 540.12)
- Cam içinde denizcik, **bunu bilmeyen domuzcuk**. (su bardağı / 584: 742.3)
- Çıt pıt / **bunu bilmeyen it**. (kibrit / 420: 517.21)
- Çin çın bukağı / Tencere kapağı / **bunu bilmeyen / köyün köpeği**. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.8b)
- Daldan dala fişek, **bunu bilmeyen eşek**. (halat ‘ip, urgan, durmaç, kaytan, kolan’ / 321: 359.1)
- Dere tepe / çingil küpe / **bunu bilmeyen sapa**. (kızılıcık ‘zoval, kiren, eren’ / 418: 515.1j)
- Direk üstünde sayvan / **bunun bilmeyen hayvan**. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.10)
- Dört köşeli döşek, **bunu bilmeyen eşek**. (akıtma ‘gözleme’ / 113: 15.1).
- Findili fit, **bunu bilmiyen it**. (findık / 284:313.12)
- Fingele fit, **bunu bilmeyen it**. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.16)
- Kat kat döşek / **bilmiyen eşek / ya bileceksin, ya öleceksin**. (lahana ‘kelem’ / 454: 566.20c)
- Kat kat döşek / **bunu bilmeyen eşek**. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.7)
- Kırk katlı döşek / **bunu bilmeyen eşek**. (lahana ‘kelem’ / 454: 566.20a)
- Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, **bunu bilmeyen kara köpek**. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4)
- Sarıdır sancağı, yüzbin enceği. **Onu bilmeyen domuzun enceği**. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.11)

Sıra sıra şişek, **bunu bilmeyen eşek**. (yastık ‘yannık, mütekke’ / 641: 840.3)

Tencere kapağı / zincirli bukağı / **bunu bilmeyen / iskele köpeği**. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.8)

Tüllü müllü t..., **bunu bilmeyen eşek**. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 621: 817.6)

Üç ayaklı menteşek, **onu bilmeyen eşek**. (sacayak / 550: 696.4)

1.2.4. Soru Düzeni

Halk bilmecelelerinin bir kısmının da normal soru düzeninde olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu bilmecelelerin sonunda yukarıda gördüğümüz kalıp kullanımlar değil; ne, neden, kaç, kim, hangi, nasıl gibi soru sözcükleri yer almaktadır.⁸⁷

Ancak bu şekilde biten bilmecelelerin hepsinde halk bilmecelelerinin karakteristik ahenkli havasını bulamıyoruz. Dolayısıyla bu tür bilmeceleleri 1. Düz Sorular ve 2.Ahenkli Sorular olmak üzere iki başlık altında örneklendirmeyi uygun buluyoruz.

1.2.4.1. Düz Sorular

Bazısı matematik problemi; bazısı Amerikanvari espiri sorular şeklinde kurgulanmış bu örneklerde, soru anlamı ağır basmakta, metni edebileştirmeye yönelik bir çaba fazlaca hissedilmemektedir.⁸⁸ Örnekler:

Abdest suyu kandan / seccadesi gönden / kıblesi belirsiz namazı kılan **kimdir**? (Yunus Peygamber / 666: 861.1b)

Ağrıtmadan, acıtmadan ananın eline kıpkırmızı giren **nedir**? (kına ‘kınalı parmaklar’ / 414: 501.13)

⁸⁷ Bazı bilmecelelerde, şu örneklerde olduğu gibi “Ol nedir ki” kalıbını andıran devrik sorular görüyoruz. **Hangi** ağaçtır, yaprağının bir tarafı beyaz, bir tarafı siyahtır? (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.6); **Hangi** anadır ki evlâtlarını salıverdikten sonra gene tutar? (yağmur, su buharı / 675: 875.2); **O hangi** elmadır ki yerden ot gibi biter? (yer elması / 647: 849.5); **O kimdir** gendi başını keser. (bulut / 182: 126.12); **O nedir**? Dam gerisinde bir tepsi yumurta. (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.2) **Tıngır tıngır tıngır hey**, tıngır senin **nendir** hey? Ortasında fırtın ferik; kertük senin **nendir** hey? (lahana ‘kelem’ / 456: 566.49); **O neyidi** yeri göyü sallayan? **O kimidi** Zülfikarı elleyen? **O kimidi** garıncayı nallayan? (Öküz, Hazreti Ali, Hazreti Süleyman / 720: 1017). Ancak bu örnekler düz sorulara nispeten çok daha az sayıdadır.

⁸⁸ Bu örneklerin bir kısmı daha önce “problem-bilmece” bölümünde verilmişti.

- Ananın anası, babamın gaynanası, benim nennemin **gaç** gulağı var? (iki / 762: 1098)
- Arap suya düşerse **ne olur**? (İslanır. / 762: 1104)
- Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey **nedir**? (kalay / 368: 435.2)
- Besmelesiz farz olan **nedir**. (selam / 564: 716.2)
- Beyni tahta kuyruğu yeşil, kendi tatlı. Bil bakayım **nedir**? (kiraz 'vişne' / 425: 519.23)
- Bir adam bir bahçeye girmiş, bir torba nar almış. Bahçenin yedi kapusu var imiş. Ol adam hangi kapunun önüne vardı ise torbasındaki narın yarısını bıraktırmışlar. En son yedinci kapudan çıkmış, bakmış: torbasında bir nar kalmış. Bu adamın torbasında **kaç** nar var imiş. (Yüz yirmi sekiz nar var imiş. / 744: 1066.1)
- Bir adamın bir dükkânı var, her gün üç lira kazandı mı kapatır. Soruyorlar: "Sen neden az vakit içinde kapatıyorsun?" Cevap verir: "Bir lirasını borcuma, öbür lirasını borç almak üzere veriyor, geri kalan bir lirayı çocuklarımla yiyorum" demiş. Bu paraları **kime** veriyor? (anasına, babasına ve çocuğuna / 696: 941)
- Bir ağaç (ta) on iki kuş var bir avcı altı tanesini vurdu, geriye **kaç** kaldı? (Kalmaz uçar. / 761: 1097)
- Bir batman buğday öğütene kadar **kaç** batman su geçer? (Terazim var tartarım. / 762: 1099)
- Bir dağın üstünde içi bağat çubuk var. **Ne demekdur**? (kaş / 389: 462.2c)
- Bir takam var, içi dolu keser, **nedir bil**. (dişler / 252: 253.28f)
- Boş cepte **ne** bulunur. (delik / 762: 1105)
- Bu efendinin annesi / benim annemin kaynanası / benim **neyim olur**? (baba ile kız; baba, kız / 743: 1061b)
- Dağı var, taşı yok / şehri var insanı yok, denizi var, suyu yok, **nedir bil**? (harita / 325: 371.1a)
- Dişleri bulunduğu halde diş ağrısı çekmeyen **kimdir**. (eye 'eğe' / 277:306)
- Dünyada altı ayaklı hayvan **nedir**? (bit 'kehle' / 174: 108.20)
- Dünyanın döndüğünü gözü ile gören **kimdir**? (sarhoş / 558: 710)
- Dünyayı içine alıp da hiç içine girilmeyen **nedir**? (ayna / 141: 59.17a)
- Elde kayan, suda parlayan hayvan **hangisi idi**? (balık / 155: 76.3)
- Elma elmadan çıkar, sen bir elmadan çıkarsın. Hünkâr **ne** yer? (Allanın verdiği. / 762: 1102)

- En inatçı saz **hangisidir?** (Davul, çünkü dövmeden çalmaz. / 762: 1103)
- Eşeğin yemediği **hangisi?** (kiriş / 415: 504)
- Gençliğinde bağdaş kurup oturan / kocalığında yellik yellik gezen (metinde: gelen) **kim?** (yaprak / 639: 838.2b)
- Hayatta en tatlı şey **ne.** (tuz / 623: 820.1)
- İki dereden sel gelmiş / on kardeş karşı gitmiş, bu **ne iş?** (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 588: 749.17f)
- Köpek **ne için** sahibinin arkasından gider? (Sahibi önden gittiği için. / 762: 1101)
- Namaz kılardı bir âdem. Anırdı eşeği ol dem. Bozuldu namazı anın, **acep ne** sebebi bunun. (Teyemmümle namaz kılan bir kimsenin merkebi suyu görüp anırmasıyle namazı bozulmuştur. / 743: 1065)
- Öldükten sonra sesi işitilen **kimdir?** (gramofon / 311: 350.2)
- Reçberin el değmemiş hacatı **nedir?** (rüzgar / 543: 691.14)
- Sekizen sar-at, dokuzan dor-at, yüz gır-at; bunun nalı mıhı **kaç** tenedir? (dört / 762: 1106)
- Sır saklamak için / yanmağa katlanan **nedir?** (mühür mumu / 495: 623a)
- Sırtı tahtadan, karnı kıldan, her şeyde gezinir **nedir?** (findık / 284:314.2)
- Üstü kırmızı, sarı. O da sever baharı, durmadan çiçek arar. Bunun **nasıl** adı var? (kelebek ‘epelek, kepenek’ / 406: 490.4)
- Yaşaması için gömülen **nedir?** (ateş / 129: 50.16)
- Yeddi diyar üstünden bir nefeste geçen **nedir?** (rüzgar / 543: 691.15)
- Yeşilken yerinden ayrılmıyan / sarardıhdan sonra gezen **nedir?** (yaprak / 639: 838.2)

1.2.4.2. Ahenkli Sorular

Bu tür bilmeceler de bir soru sözcüğüyle bitmektedir. Ancak bu sorular sorulurken, metnin ahengi gözetilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki örneklere nispeten daha ahenkli ve bir yönüyle edebi sorular ortaya çıkmıştır. Örnekler:

Adı nedir, budu **nedir** / bu dünyanın dadı **nedir** / Nuh peygamber gemi yapmış / ustasının adı **nedir?** (tuz, Cebrail / 730: 1049)

Aş ola, baş ola / Bağdat'ta bir kuş ola / seysen ayah gırk gulah / Bunu **kim** bilmiş ola.
(kotan / 429: 532.1)

Ateş yanıp çığ pişmeden / ruhu tene kavuşmadan / doğmadan ölen **kimdir?** (Adem
Peygamber / 109: 4)

Ay doğar bedir, bedir / padişaha giden nedir / yedi senede bir doğar / bu hayvanın adı
nedir? (fil / 286:318.3)

Bahçeler tacı, yemeyen muhtacı; çiçeksiz meyve verir, **o neyin ağacı?** (incir / 348: 409.3)

Bir **nedir?** Beş **nedir?** Dolu **nedir?** Boş **nedir?** On beşinde kâmil, otuzunda genç **nedir?**
(Ay / 132: 53.20a)

Bize dün akşam bir misafir geldi / çarşafı yeşil / entarisi kırmızı / düğmeleri siyah idi; acaba
bu hanım **kim** idi? (karpuz / 387: 459.5g)

Bu damın altı himdir, himin altında çimdir, çimin altında bir cami, caminin imamı
kimdir? (Metinde: Çimdir). (Bilâli Habeşi / 171: 104)

Bu derede öten **nedir** / yügrülüp biten **nedir** / Lâle, sana derim / tohumuz biten **nedir?**
(mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.14)

Bugün Cuma, Medine / Medine 'nin adı ne / bir bardakta iki su / iki suyun adı **ne?**
(yumurta / 656: 859.4a)

Bugünkü günün adı **ne?** Yarınkinin tadı **ne?** Yeraltında yeşil cami, imamının adı **ne?**
(Dünya, Ahiret, Muhammed / 720: 1016)

Din Muhammed dini, taptığım tapı / yihılmaz Mevlâ'nın yaptığı yapı / on iki burcu var,
kırk sekiz kapı / kapıyı bekleyen iki kul **nedir?** (Günler, haftalar, aylar, bayramlar; Gün,
hafta, ay, dinî bayramlar; Günler, haftalar, aylar, dinî bayram; Sene, haftalar, aylar,
Ramazan ve Kurban bayramları; Sene, hafta, ay, bayramlar; Sene, aylar, haftalar, iki
bayram; Sene, iki bayram, on iki ay, kırk sekiz hafta, üç yüz altmış gün; On iki ay, kırk
sekiz hafta, iki bayram / 682: 899.3a)

Enestedir eneste, altın inci kafeste. **Hangi** meyvanın çiğidi en üste? (dut 'kara dut, ak dut,
kırmızı dut' / 261: 268.3)

Evvel gadim bu dünyaya, yeşil giyip gelen **kimdir?** Mağripten attığı topu, maşrıktaki çelen
kimdir? (Hazreti Ali / 329: 381)

Fırlıl fırlıl fisso tepesi, Hacı Tırıs mahallesi, Zimbirik molların evi **neresi?** (örümcek
'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 521: 655.6)

Gelir bir bir, gider bir bir; gelen gider, giden gelmez, bu **nedir**? (Dünya, Ahret / 720: 1015)

Hacca giden hacıdır, gitmeyen möhdacıdır. Dal verir, yaprak vermez, o **neyin** ağacıdır? (sakal / 553: 699.7)

Hay **nedir** adı **nedir**? O kuşun adı **nedir**? Et yemez, gemik yer, bilin bakalım **nedir**? (diş çürüten mikrop / 252: 254)

Hey bayağı, bayağı, **hangi** kuşu gördün ağzı yokarı? (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.2)

Hey, keçentos, keçentos, yumurtadan ömrün az; bizim evde kör kuyu, içindedir nur suyu, **bilir misin**, keçentos? (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.55)

Hiddetlendikçe güzelleşirim, ben **kimim**? (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.5)

Kâbeye gider hacı, soğan sarımsaktan acı; dal verir budak vermez, bu da **neyin** ağacı? (geyik / 298:338.2)

Kalenin ardı bedendir, beden / yeşil koydum, al çıktı / **nedendir, neden**? (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.9)

Kay ala, kaytan ala. kaygıya batan ala / seksen ayak, kırk boynuz / bu **ne** ola? (kotan / 429: 532.1b)

Nedir, nedir, ne nesledir / zincir ile kafestedir / ot otlar koyun gibi / su içmez, **ne nesnedir**? (ipek böceği / 354: 418.2o)

Oğlan der ogan **nedir**? Sarımsak soğan **nedir**? Dişiden erkek doğar, erkekten doğan **nedir**? (Havva ‘Havva Ana / 329: 379)

Selâmün aleyküm, ustalar! Aleyküm selâm, kalfalar! **Hangi** hayvan barsağını eli ile desteler? (ipek böceği / 355: 418.8)

Sübhanallah sulbü taş / içi kovuk, dışı taş / dolana dolana zıp çıktı / seni bu deliğe **kim** tıktı? (minare / 489: 614.2)

Şah İsmail hastadır, beli ince destedir; ekmek yer, su içmez, bu ne biçim hastadır? (karınca / 386: 457.24)

Tıp tıp güyada **mısın**? Derin uykuda mısın? Gız gelin seyre gider, hele sen burda mısın? (davul, zurna / 707: 981.2)

Yaz olanda çayır çimen biçilir, tırpan vurur, bir araya yığılır: memesi yoh, mihnetinen sağılır; yayığı yoh, yağı **nerden** süzülür? (keten / 412: 500)

1.3. Söz Dizimsel Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri

Kelimeler en küçük anlam birimleridir. Güçlü ve renkli anlatımlar da birden fazla kelimenin birlikteliğini gerekli kılar. Bu ise kelime gruplarını ve onlardan daha geniş birimleri netice verir. Bir edebi metnin imge düzeni ve üslubu da bu yolla oluşur.

Dolayısıyla bir metnin anlaşılması da, onun, öncelikle kelime gruplarından cümle yapılarına kadar, ciddi bir değerlendirmeye tabi tutulması ile mümkün olabilir.

Bu noktadan hareketle Türk halk bilmecelerinin üslup özelliklerinin, dolayısıyla da gerçek hüviyetinin daha iyi anlaşılması için kelime gruplarından başlayarak genel kuruluş düzenlerine kadar ne tür özellikler gösterdiğini ortaya koymaya çalışalım.

1.3.1. Bilmecelerin Kuruluşunda Yer Alan Kelime Grupları

“Kelime grupları, birden fazla kelimenin belirli kurullarla ve belirli bir düzenle yan yana gelmesiyle oluşurlar. Yapı ve anlam bakımından bir bütünlük taşırlar.” (Özçelik-Erten 2005: 191).⁸⁹

Halk bilmeceleri, kelime gruplarının çokluğu ve çeşitliliği noktasından zengindir. Özellikle de sıfat tamlamalarının yoğunluğu başta olmak üzere bu durum, bir

⁸⁹Karahan, kelime gruplarının özelliklerini şöyle sıralar: *“Kelime grupları: 1. Tek kelime ile karşılanamayan varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılar, (...) 2. Varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri, anlamlarını genişleterek, belirterek, niteleyerek, pekiştirerek karşılar: (a. Kelime grupları yargısız dil birimleridir. (...) b. Kelime grupları, cümle ve diğer kelime grupları içinde, tek kelime gibi; isim, sıfat, zarf ve fiil görevi yapar. c. Kelime gruplarında unsurların sırası, özellikle konuşma ve şiir dilinde değişebilir. (...) d. Kelime gruplarının diğer kelime ve kelime gruplarıyla ilişkisi grubun sonundaki hal ekleriyle sağlanır. Hal eki, bağlandığı kelimeye değil, o kelime grubuna aittir. (...) e. Fiile dayalı, sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil gruplarında fiilin anlamı cümlede olduğu gibi özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen öğelerle tamamlanır. Ancak bu gruplar yargı bildirmedikleri için cümle değildir. (...) f. İkidenden fazla kelimeli kelime gruplarında iç içe geçmiş, bir birini tamamlayan başka kelime grupları da bulunur, (...) g. Kelime gruplarının vurgusu grubun yapısına göre değişir. Vurgu, başta, sonda veya sondan bir önceki kelime üzerinde olabilir. Bazı gruplarda bütün kelimelerin vurgusu aynıdır.)* (Karahan 2005: 39-42).

edebileştirme çabası olarak yorumlanabilir. Zira edebiliği sağlayan güzel betimlemeler, orijinal imgeler vb. ancak sözcüklerin farklı şekillerdeki birlikteliğinden doğar.

Şimdi halk bilmecelerinde yer alan kelime gruplarını sırayla görelim.

1.3.1.1. İsim Tamlaması

“İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur.” (Karahan: 2005: 42).

Halk bilmecelerinde hemen her tür isim tamlaması mevcuttur. Ancak en çok kullanılan tamlamalar, belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları olup, bunların da kullanım oranı birbirine yakındır. Zincirleme ve takısız isim tamlamalarının kullanımı ise, belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarına kıyaslanmayacak kadar azdır. Takısız isim tamlamalarının azlığı, bu tamlamaların sıra dışı bir kuruluş özelliğine sahip olmalarına; zincirleme isim tamlamalarının azlığı ise, daha çok bilmecenin kısaltmayı yeğleyen kurgusal mantığına bağlanabilir.

Tespit ettiğimiz isim tamlamalarının ise, tamamına yakını düz bir kuruluş özelliğine sahip olup *arkasında var onun* (305: 346.2) gibi devrik tamlama örnekleri çok azdır.

1.3.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

Birinci unsur ilgi durumu eki taşıyan isim tamlamasıdır. (bk. Karahan 2005: 43). Halk bilmecelerinde geçen belirtili isim tamlamaları, tamlayan ve tamlananı oluşturan kelimelerin nicelik ve niteliğine göre, aşağıda gösterilmiştir:

1.3.1.1.1.1. Tamlayan ve Tamlananı Tek Kelime Olanlar

acısının zevki (170: 102.11); **ağacın yaprağı** (429: 534.1); **ağanının sırtı** (210: 182.1); **ağzının otu** (142: 63.3d); **ağzının suyu** (379: 448.28); **Aksarayın içi** (664: 859.46e); **âlemin karnı** (715: 992.2); **Allah'ın işi** (360: 423.12); **Allahın akli** (715: 993g); **Allahın buyurduğu** (515: 645.17); **Allah'ın görmediği** (265: 276.5c); **Allahın hikmeti** (138: 59.4); **Allah'ın katırı** (433: 540.10c); **Allah'ın kuvveti** (597: 767.9g); **Allahın yolu** (611: 800.4); **almanın beşi** (497: 625.5); **altmışının sırtı** (580: 735.14); **Amasya'nın bağı** (273: 290.7); **anamın sallandırdığı** (152: 74.7); **ananın eli** (414: 501.13); **ananın önü** (211: 185.7); **ananın yürüğü** (212: 185.20); **anasının kızı** (193:

145.11); **anayın eskisi** (285:315.10); **anayın hallampası** (327: 375.8); **anayın paçası** (322: 361.1); **anayın uğru** (519: 652.2h); **anın cevheri** (411: 499); **anın münecimi** (544: 692.10); **annenin karnı**. (644: 843.3); **Arabın atı** (597: 767.9g); **arının b...u** (155: 75.12); **asiyabın deliği** (236: 225.33); **âşihın yolu** (762: 1100); **âşıkının bağı** (367: 431.6); **ayın sarısı** (639: 839.1); **babamın babası** (719: 1011); **babamın bıyığı** (533: 680.4a); **babamın gaynanası**, (762: 1098); **babamın kızı** (728: 1038); **babamın kuskusu** (285:315.10a); **babamın kürkü** (455: 566.27); **babamın nesi** (728: 1038); **babamın sakalı** (452: 566.7); **babamın sallandırdığı** (152: 74.7); **babamın sırtığı** (463: 568.51a); **babayın püsküsü** (285:315.10); **babayın sallampası** (327: 375.8); **bakanağın altı** (691: 926.6); **baklanın kilosı** (375: 447.12); **baklanın okkası** (445: 548.14a); **baklavanın okkası** (289:327); **balığın kuyruğu**. (457: 568.15a); **balığın ucu** (457: 568.15); **başkasının ayıbı** (368: 435.2); **benim alnım** (636: 836.1); **benim elim** (148: 70.1c); **benim eşim** (497: 625.5); **benim gülüm** (747: 1067.8); **benim içim** (256: 255.A.1); **benim nennem** (762: 1098); **benim pazvandım** (556: 704.10); **Besni'nin pirinci**. (538: 682.13); **beyimin keyfi** (536: 681.14j); **beynimizin kilidi** (626: 827.A1); **bilenin irfanı** (759: 1096.1); **billorun içi** (457: 568.1); **birbirinin izi** (118: 33.3); **birinin eti** (743: 1064); **birinin karnı** (707: 979a); **birinin südü** (743: 1064); **birisinin düğmesi** (580: 735.14); **bunların ....başı** (496: 624.1); **bunun ilacı** (321: 358); **bunun mânası** (658: 859.22); **bunun neresi** (174: 108.13); **bunun yavuzluğu** (120: 39.10); **bunun yürüklüğü** (211: 185.5); **caminin imamı** (171: 104); **caminin önü** (135: 57.6e); **cehennemın meyvesi** (472: 587.2); **cinarenin yaprağı** (412: 501.2); **çimin altı** (171: 104); **çirtığın gızı** (113: 16); **çukurcuğun altı** (691: 926.6); **dağın altı** (763: 1107c); **dağların başı** (275: 296.1b); **dalların ucu** (275: 296.1b); **dedemin bıyığı** (534: 680.4c); **dedemin biciği** (322: 360.9); **dedemin bostanı** (491: 614.19); **dedemin dengi** (535: 681.8); **dedemin donu** (455: 566.41); **dedemin etekleri** (542: 691.5); **dedemin evi** (596: 764.8c); **dedemin fesi** (170: 102.6); **dedemin kavalı** (232: 225.8); **dedemin kavuğu** (455: 566.28); **dedemin külahı** (526: 661.3); **dedemin poturu** (145: 64.28a); **dedemin sakalı** (534: 680.4b); **denizin içi** (457: 568.15a); **devenin tabanı** (612: 800.7i); **dilberimin busesi** (505: 627.5a); **dilberin yanağı** (273: 290.7); **dillinin üstü** (520: 654.1); **dizimin altı** (520: 654.1); **doğurmazın üstü** (726: 1035j); **dohtorun gızı** (585: 748.3); **domuzun sağırı** (570: 728.23b); **Dünyanın biçimi**. (532: 676); **Dünyanın**

döndüğü (558: 710); **Dünyanın ortası** (719: 1011); **dünyanın tadı** (315: 355.7); **Dünyanın ucu** (653: 854.20); **ebemin kuşağı** (653: 854.15); **Edirne'nin kâtipleri** (554: 704.5); **efendinin kılıcı** (223: 206.2); **ellerin sürüsü** (566: 720); **elmanın okkası** (279:307.15); **emmimin gardaşı** (728: 1037); **Erzincan'ın sürtüğü** (713: 988.1ö); **eşeğin köpeği** (242: 235.8); **eşeğin kürüğü** (176: 115.2); **eşeğin yemediği** (415: 504); **eteğin peşi** (497: 625.5); **etrafının lalesi** (451: 565.2); **evimin içi** (192: 145.1); **evimin önü** (491: 614.19a); **evin ardı** (645: 843.24); **evin bacası** (650: 852.11); **fakirin dili** (527: 666.1); **fişıldağın altı** (691: 926.4c); **fildirinin fizi** (193: 145.11); **fukaranın attığı** (588: 749.19d); **Gars'ın gahbesi** (713: 988.1ö); **gelinin iğnesi** (423: 519.11e); **gelinin yüzü** (682: 897.3); **gıcırhın gıcırhısı** (367: 429.10a); **gızının gızı** (274: 296.1a); **goyunun eniği** (763: 1108a); **gönlümün teftişi** (473: 588.6a); **görenin aklı** (330: 386.3); **gözünün önü** (427: 523.2); **gözünün yaşı** (492: 619.2a); **guşların padişahı** (689: 924); **guşların şahı** (689: 924); **gülün dayağı** (291:332.1); **günlerin padişahı** (531: 671); **günün gecesi** (650: 852.11); **günün sarısı** (640: 839.1g); **Hakkın hikmeti** (212: 185.17a); **Haktaâlânın düvesi** (161: 83.11); **halımın hayalı** (671: 873); **halının ahvali** (123: 39.21); **hanımın yumşağı** (223: 206.2); **havuzun içi** (215: 194.7); **hepsinin de alını** (511: 638.2a); **hepsinin de ç...ü** (510: 634.11); **hepsinin şapkaları** (157: 79.3); **Hernebuğun katırı** (433: 540.10b); **himin altı** (171: 104); **hindinin dişi** (710: 985e); **ışıldağın altı** (691: 926.4c); **Izmirin siyahı** (713: 988.1n); **ikisinin gucağı** (728: 1037); **imamının adı** (720: 1016); **insanın gözleri** (479: 598.17m); **insanın hayatı** (693: 928); **insanın ömrü** (693: 928b); **İstanbul'un dağları** (412: 501.9b); **kadınların dizi** (140: 59.12i); **kadınların eli** (138: 59.3); **kahvenin üzeri** (532: 678.4); **kâinatın Allah'ı** (528: 666.12); **kalenin ardı** (412: 501.9); **kanaryanın üstü** (505: 627.6a); **kapının arkası** (134: 55c); **karların gelini** (290:330.5); **karnın içi** (254: 255.7); **karnının altı** (156: 76.14b); **kavganın hepsi** (712: 988.1); **kenarenin ucu** (457: 568.15); **kendinin ... canı** (561: 715.13); **kendinin içi** (138: 59.2a); **kırkının da başı** (212: 185.19); **kırkının da burnu** (530: 670.9); **kızın düğmesi** (507: 628); **kızının kızı** (397: 469.16b); **kızların genci** (375: 447.16c); **Koldurkozun düğünü** (645: 843.24); **koltuğunun altı** (339: 401.7); **komşumun keyfi** (535: 681.14b); **konağın taşı** (710: 985e); **konuğun dişleri** (710: 985); **koyunun oğlu** (763: 1107c); **köştekenin altı** (691: 926.4c); **köylerin düzü** (137: 58.3); **kulağımın zarı** (349: 409.7); **kulun zahmeti** (331:

387.4); **kumun altı** (214: 194.2a); **kuşumun keyfi** (535: 681.14); **kuyruğunun kıvrıklığı** (211: 185.5); **kuyunun içi** (458: 568.26); **Kündoğlu'nun meteli** (227: 214.21); **küpün ağzı** (377: 448.11); **Kütahya'nın paşası** (368: 432.1); **leblerimin busesi** (505: 627.5); **mahallenin tellahı** (276:300.2); **maskaranın tâ başı** (341: 402.1a); **Medine 'nin adı** (656: 859.4a); **menim atam** (235: 225.23); **mıdırhın mıdırhısı** (367: 429.10a); **Mısırın sultanı** (713: 988.1n); **minarenin temeli** (135: 57.6m); **minarenin ucu** (457: 568.15); **minarenin üstü** (181: 126.3); **misafirin sırtı** (654: 856.1); **mutfağın ortası** (603: 777.5); **nenemin akli** (627: 827.3); **neyin ağacı** (348: 409.3); **ninemnin etekleri** (542: 691.5a); **nurun kendisi** (720: 1013); **odanın içi** (138: 59.2); **odanın ortası** (577: 734.29a); **oğlumun oğlu** (728: 1037); **oğlunun adı** (230: 222.10); **oğlunun goynu** (354: 418.3d); **oğlunun karnı** (354: 418.3); **onların canı** (720: 1014); **onun da arkası** (529: 667.3); **onun durağı** (189: 141.6a); **onun eceli** (487: 610.19); **onun ipi** (521: 655.5); **onun kadri** (311: 349.2); **onun kalbi**. (311: 349.2); **onun kanı** (262: 268.5b); **onun lezzeti** (585: 745.2); **onun tepesi** (388: 459.5n); **onun toprağı** (472: 587.2); **onun ucu** (300: 342.4); **onun yaptığı** (523: 655.18n); **onun yüzü** (137: 58.3); **öküzün sapamı** (612: 800.7i); **padişahın yediğı** (706: 970); **paşanın oğlu** (397: 469.15); **rençberin akli** (715: 993e); **rengi onun** “onun rengi” (261: 268.5); **saçlarının telleri** (288:326.1); **Salihha'nın sandığı** (412: 501.9a); **senin yüzün** (327: 376.3ı); **senin alnın** (636: 836.1); **senin anan** (124: 39.24); **senin nen** (456: 566.49); **Sıratın yolu** (677: 886); **sigarasının ucu** (129: 50.11); **sipsinin üstü** (520: 654.1); **sormanın kaç** (497: 625.8); **suyunun içi** (458: 568.26); **şerbetin rengi** (208: 175.4a); **Tanrının hikmeti** (331: 387.4); **Tanrının yolu** (161: 83.12c); **tavuğun k...ı**. (653: 854.20); **tepsinin üstü** (520: 654.1); **Toprakların altı** (718: 1006); **torununun torunu** (313: 352.13e); **ustasının adı** (730: 1049); **uyumazın bacası** (726: 1035j); **varmanın hatası** (497: 625.8); **vezirlerin veziri** (515: 645.13b); **visalin cevheri** (413: 501.9f); **yahninin kemiğı** (710: 985); **Yahudinin kıllısı** (223: 206.2a); **yarınkinin tadı** (720: 1016); **yemeğın işi** (710: 985d); **yemişlerin gülü** (594: 761.7); **yengemin etekleri** (542: 691.5b); **yerin kuvveti** (466: 572.14); **yılanın ağzı** (215: 194.7); **yürümezin kapısı** (726: 1035j); **zenginın eli** (527: 666.1); **zülüfün ucu** (474: 588.15c).

1.3.1.1.2. Tamlayanı Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.1.2.1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olanlar

ak keçinin kılları (537: 682.4); **ak taşların hepsi** (688: 915.2); **ak tavuğun / karnı** (305: 345.2); **ala çamın damarı** (271: 287.3); **aldığım kızın / babası** (545: 692.12o); **altmış iki deryanın harkı** (480: 599.5); **beyaz bohçanın içi** (658: 859.29e); **beyaz tosunun başı** (665: 859.56); **bir adamın emri** (236: 225.28); **bir Allahın eli** (165: 87.6); **bir asanın üstü** (134: 54.3); **bir dağın tepesi** (211: 185.12); **bir elmanın yarısı** (720: 1013); **bir insanın üstü** (507: 631a); **bir kaşık suyun içi** (365: 428.5a); **bir yumurtanın içi** (294:332.23); **bir zindanın içi** (574: 732); **boz eşeğin sıpası** (422: 519.6b); **bu adamın annesi** (743: 1061); **bu damın altı** (171: 104); **bu dünyanın dadı** (730: 1049); **düz alanın altı** (691: 926.6); **bu hayvanın adı** (286:318.3); **bugünkü günün adı** (720: 1016); **cami kulların dayağı** (214: 190); **cansız gâvurun kulağı**. (571: 728.23g); **cana kıyan, baş kesen, insanların yuvası**. (324: 369); **cevap veren kazlardan biri** (744: 1066.2); **cümle âlemin yoldaşı** (282:311.2a); **dört ayın altı** (717: 1001.1); **dört derenin suyu** (351: 412.4); **dört duvarın başı** (119: 39.5); **gelin, kızın eli** (140: 59.12k); **göğde uçan bir guşun ayağı** (123: 39.21); **gök başının gavırı** (571: 728.23h); **Hacı Ellez'in katırı** (620: 815.20a); **hangi kapunun önü** (744: 1066.1); **Hazret-i Ali'nin aklı** (715: 993); **Hazreti Ali'nin düvesi** (636: 836.5); **Hazreti Ali'nin toprağı** (412: 501.2); **Hazreti Ali'nin vakfı** (614: 801.1); **heç kimsenin gördüğü** (730: 1046a); **her çiçeğin başı** (119: 39.3); **her evin vardır boduru** (146: 64.28f); **hiç kimsenin isteğı** (730: 1046a); **iki budun arası** (671: 869.18); **iki dağın ortası**. (352: 412.7); **iki kaşın üzeri** (725: 1031); **iki kayanın arası** (517: 646.7g); **iki oğlun uşağı** (728: 1037); **iki suyun adı** (656: 859.4a); **iki taşın arası**. (172: 108.2h); **kara ağacın tomruğı** (230: 222.11); **karanlık derenin kurdi** (175: 111.6); **karanlık gecenin kurdu** (695: 937.2); **kara kolanın altı** (691: 926.6); **Karanlık damın içi** (429: 533b); **kırk kapının kilidi** (627: 827.Az); **kör Hasan'ın gözü** (305: 344.24); **küçük gelinin düğmesi** (423: 519.11e); **küçük kazanımın aşı** (284:313.11a); **küçük odanın kilidi** (626: 827.Af); **o güzelin neresi** (278:307.9); **o kuşların eli**. (536: 681.14ı); **o kuşun adı** (252: 254); **o suyun akması** (693: 928); **on iki ayın başı** (575: 734.2); **on ikinin kazığı** (203: 155.12); **on ikinin yarısı** (513: 645.3b); **on köyün camisi** (709: 984.2); **öte yakanın**

buludu (304: 344.18); **sarı kızın sancağı** (361: 423.26); **sarı zarfın içi** (538: 683.4); **sivri kayanın altı** (691: 926.6); **son mahkemenin kapısı** (485: 609.2); **şu tepenin ardı** (617: 814.6); **torbasındaki narın yarısı** (744: 1066.1); **ufacık tencerenin aşı** (196: 145.33); **uzun kavağın gölgesi** (561: 715.16); **üç yüz altmış altı selvinin dalı** (677: 886); **üvey babamın yüzü** (583: 739.3); **yedi dağın içi** (689: 923); **yedi yılın hastası** (382: 451); **yedi yolun arası** (125: 42.3); **yeni gelinin fesi** (170: 102.6); **Zimbirik mollanın evi** (521: 655.6).

1.3.1.1.1.2.2. Tamlayanı Unvan Grubu Olanlar

Ali beyin kavağı (457: 568.8); **Emin ağanın katırı** (434: 540.10m); **Hasan ağanın katırı** (433: 540.10); **Hasan ağanın küllâhı** (713: 988.1ö); **Leylâ hanımın bahçesi** (581: 735.15); **Mesel beyin avradı** (513: 645.3); **Ömer dayımın sürüsü**. (385: 457.21d); **Salih ağanın karısı** (513: 645.3b); **Şeremet dayımın gözü** (437: 542.3)

1.3.1.1.1.2.3. Tamlayanı Tekrar Grubu Olanlar

gelenin, gidenin eli (584: 742.5b); **onun bunun hatırı** (548: 692.28); **yapılmanın, yıkılmanın imkânı** (417: 513.1a); **yerin göğün sultanı** (315: 355.12)

1.3.1.1.1.2.4. Tamlayanı İlgi Durumu Grubu Olanlar

bizim evin ağası (333: 391.4); **bizim evin aralığı** (175: 112); **bizim odanın kilidi** (627: 827.Au)

1.3.1.1.1.2.5. Tamlayanı Sıfat-fiil Grubu Olanlar

anasını sattığımın poturu (146: 64.28c); **anasını sattığımın tarlası** (322: 360.9); **anasını sattığımın zağarı** (570: 728.23); **ayı görenin anası** (680: 892); **bunu bilenin aklı** (297:334.5a); **bunu bilmeyenin ... cermesi** (423: 519.11c); **bunu bilmeyenin avradı** (273: 291.2); **canına yandığımın puştı** (573: 731.2); **içine elini sokanın aklı** (472: 587.4).

1.3.1.1.1.3. Tamlananı Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.1.1.3.1. Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar

ağabeyimin beyaz sarığı (578: 735.3); Allah'ın âhır fermânı (189: 141.6j); altımızın da ayrı işimiz (725: 1033); Anadolu'nun, karagöz çiçeği (133: 54.2); bahçenin yedi kapusu (744: 1066.1); benim al yastığım (344: 403.7); benim beyaz gızım (564: 717.2); benim beyaz yorganım (182: 126.10); benim bi şem (151: 72.12); benim bir askerlerim (157: 79.3); benim bir avuç heddiğim (505: 626.30); benim bir çeşmem (351: 410.2); benim bir çok çocuklarım (218: 202.7i); benim bir dedem (455: 566.35); benim bir geçim (174: 108.14); benim bir kızım (554: 704.5); benim sarı gızım (564: 717.2); benim bir küçük gelinim (491: 615.2); benim bir oğlum (112: 9.16); benim bir öküzüm (125: 41.9); benim bir siyah bacım (288:326.1); benim bir sürü çocuğum (509: 634.5); benim bir sürü uşağım (217: 201.6); benim bir takam (111: 9.9); benim bir tepsi narım (129: 50.9g); benim bir ustam (169: 99.5); benim bir yorganım (247: 249.20); benim mavi yüzüm (561: 715.20); benim şahbaz atım (295:332.34); benim bir suyum (564: 715.45); bunun yüzbin dalı (126: 44.11); dayımın kır katırı (427: 522.11); denizin orta yeri (124: 39.33); derenin o yüzü, bu yüzü (427: 524.3); filketinin bir yanı (759: 1096.1); güllerin bülbülü nalânı (297:334.5c); haftaların bir şahı (531: 671); ikisinin üç gözü (690: 925); herkesin bir yeri (306: 346.8); kızın bir çocuğu (656: 859.11f); kürkünün gırh cebi (455: 566.35); nenemin bir gözü (345: 404.5b); onun bir başı (351: 412.1); padişahın küçük kızı (279:307.13); reçberin el değmemiş hacatı (543: 691.14); ustamın beyaz mendili (578: 735.3a); yaprağının bir tarafı (681: 894.6); Yemen'in kara Mustafa'sı (713: 988.1r); yurdun en güzel kızı (369: 439.1).

1.3.1.1.1.3.2 Tamlananı Bulunma Grubu Olanlar

Dünyanın dörtte üçü (241: 232.13)

1.3.1.1.1.3.3. Tamlananı Unvan Grubu Olanlar

Mısır'm Hacı Hüseyin ağası (713: 988.1r)

1.3.1.1.1.3.4. Tamlananı Sıfat-fiil Grubu Olanlar

benim sene dediğim (473: 588.15)

1.3.1.1.1.4. Tamlayan ve Tamlananı Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.1.1.4.1. Tamlayan ve Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar

altı kardaşın yedi türlü işi (725: 1033a); bin dalının bin başı (267: 281.4); bir adamın bir dükkâmı (696: 941); bir ağacın / beş budağı (270: 285.2n); bir ağacın bin dalı (267: 281.4); bu dünyanın bir tanesi (130: 53.6); dört köşenin bir tanesi (191: 143.1); gırh cebinin gırh bıçağı. (455: 566.35); has bahçenin malyon çiçeğı (558: 711.6); iki serçenin dört gözü (763: 1107c); küçücük evin eğri büğrü yolu (576: 734.18); ol atın ... ikişer ayağı (496: 624.1a); ol başın ... dört kardeşi (351: 412.1); on iki koyunun on dört kuzusu (720: 1018); şu tepenin öte yüzü, beri yüzü (428: 524.12); üst köşenin bir tanesi (405: 487.12).

1.3.1.1.1.4.2. Tamlayanı Sıfat-fiil Grubu, Tamlananı Sıfat Tamlaması Olanlar

bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı (433: 540.5)

1.3.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Birinci unsurunda ilgi durumu eki almayan isim tamlamasıdır.

1.3.1.1.2.1. Tamlayan ve Tamlananı Tek Kelime Olanlar

abdest suyu (666: 861.1b); acem halısı (273: 290.5f); ada kaymağı (375: 447.16); Adana karpuzu (444: 548.10j); Afaroz kadını (554: 704.3); ağız tufengi (568: 725.17); alabadan ağacı (296:334.3m); âlem pezevengi (535: 681.14e); alın teri .(161: 83.5); Allah gudreti (292:332.7); Allahuekber deresi (671: 869.18); Allahüekber derisi (161: 83.1a); altın suyu (539: 683.17); ana karnı (287:318.3a); Arap eli (605:

784.3); **Arap kızı** (529: 670.1); **Arap oğlu** (363: 427); **Arap t..đı.** (670: 869.3); **armut sapı** (690: 926.3); **arpa boyu** (371: 440.8d); **aşçı dükkânı** (692: 926.11); **aşk odu** (480: 599.5); **at üstü** (191: 141.18); **at yükü** (427: 524.6c); **avlu dibi** (215: 194.4); **avret pazarı** (294:332.28); **ay ayazı** (583: 741.1); **ayak üstü** (205: 166); **ayı b...u** (197: 145.38); **babalar bakışı** (444: 548.10e); **babam başı** (453: 566.10); **baban hayrı** (644: 843.3); **bâdem çiçeği** (289:328.2a); **bağ evi** (532: 678.1); **Bağdat bacısı** (321: 358); **bahar zamanı** (422: 519.5); **bahçeler tacı** (348: 409.3); **bal lokması** (349: 409.9a); **bal peteği** (363: 425); **bal torbası** (690: 926.1a); **bar otası** (568: 727.2); **bel tabancası** (444: 548.10); **bel yeri** (512: 640.2); **berber aynası** (444: 548.10); **berber oğlu** (382: 449); **bey büzüğü** (174: 108.8); **bey çiçeği** (560: 714.2); **bey oğlu** (279:307.11); **beyler aşı** (283:313.3); **beyler odası** (293:332.17); **bıldircın budu** (207: 173); **biley taşı** (664: 859.45ee); **billur taşı** (663: 859.45n); **boya gutusu** (514: 645.8); **buğday küllesi** (208: 178.3); **buğday unu** (665: 859.51); **bulag başı** (182: 126.8); **bulgur çıkılı** (521: 655.2); **bulgur kazanı** (385: 457.18e); **burun otu** (169: 99.8); **bükler arası** (396: 469.8); **camış gönü** (135: 57.6c); **cebbar kılıcı** (716: 997); **Cehennem narı** (687: 905.1); **cennet bağı** (214: 191); **cennet bağı** (482: 607); **cennet gudreti** (242: 235.3); **ceviz ağacı** (541: 686.3c); **ciğerler paresi** (451: 565.2); **cihan gümüşü** (139: 59.12p); **cim üstü** (542: 690); **cuma günü** (507: 628); **çakal yuvası** (439: 544.9a); **çakmak taşı** (249: 253.1); **çalı arası** (170: 102.8); **çalı dibi** (438: 544.2); **çalılı dibi** (209: 178.6); **çam ağacı** (148: 70.5); **çam çivisi** (271: 287.2); **çam kozası** (306: 346.9); **çamış guyruğu** (203: 155.12a); **çarşı köpeği** (171: 106g); **çavuş katırı** (536: 681.19); **çay taşı** (663: 859.45m); **çiçekler üstü** (121: 39.18); **çimboy çiçeği** (182: 127.2); **çimen elleri** (444: 548.10a); **çingene budu** (605: 784.9); **çit altı** (124: 39.26); **çit dibi** (360: 423.14); **çorba tası** (244: 240.2); **dağ başı** (112: 11.1); **dağ doruğu** (147: 68.1); **dal ucu** (670: 869.3); **dam arkası** (148: 70.4); **dam başı** (145: 64.19); **dam dolusu** (582: 735.22) **dam üstü** (144: 64.9); **dar ağacı** (172: 108.2j); **darı anbarı** (349: 409.6); **darı unu** (665: 859.51); **dath aşı** (124: 41.1); **dedem iğnesi** (426: 522.3); **dedem sakalı** (533: 680.4); **değirmen deresi** (396: 469.8); **değirmen önü** (242: 235.6); **demet başı** (232: 225.13); **deniz dibi** (155: 76.1); **deniz ortası** (299:341.1); **dere balığı** (444: 548.10a); **dere boyu** (419: 515.4); **dere dibi** (236: 225.30); **dere karpuzu** (375: 447.16); **dernek başı** (289:328.2a); **derviş donu** (583: 737.2); **derya kalemi** (557: 706a); **derya yüzü** (556: 704.10); **deve b...u** (348:

409.5); **deve tabanı** (404: 487.6); **deveciler köçeği** (558: 711.6a); **dimağ otu** (197: 145.38); **dingil otu** (169: 99.8); **dinsizler imanı** (469: 578); **dut ağacı** (148: 70.5b); **duvar dibi** (441: 544.15); **dünya dümeni** (112: 14.2); **dünya güzeli** (685: 905k); **dünya yurdu** (541: 686.4); **Edirne sürtüğü** (713: 988.1i); **ekmek katığı** (448: 556.1); **el tabancası** (375: 447.16c); **el taşı** (663: 859.45ö); **eldiven yaprağı** (414: 501.10p); **elgavan yaprağı** (414: 501.10d); **eller alası** (444: 548.10); **eller elası** (375: 447.16c); **elma ağacı** (497: 625.1); **erazi bahçesi** (558: 711.6b); **erenler türbesi** (322: 360.7); **Erzurum nari** (602: 777.2); **eşek sıpası** (266: 277.2); **et içi** (112: 14.2); **et lokması** (448: 556.1b); **ev arkası** (117: 30.2); **ev sahibi** (654: 856.1); **ev üstü** (145: 64.25); **ezan sesi** (492: 618); **fare deliği** (391: 463.4g); **Farsi dili** (211: 185.3); **fiçı tahtası** (208: 178.3); **findık kabuğu** (309: 348.23); **fil dişi** (528: 666.7); **fil taşı** (664: 859.45bb); **fit içi** (112: 14.2); **gadı gaymağı** (444: 548.10a); **gam kuşu** (568: 725.17); **gâvur eşeği** (530: 670.7d); **gavur sıpası** (257: 257.3b); **gâvur uşağı** (530: 670.7b); **geçi gılı** (330: 385.3); **gendi başı** (182: 126.12); **geyik izi** (427: 524.3); **gybet teynesi** (707: 976.1); **gön pazarı** (342: 403.2b); **gönül yaylası** (720: 1018); **göz yaşı** (492: 619.2); **guş dili** (534: 681.2); **gül fidanı** (422: 519.5); **gülabdan ağacı** (296:334.3e); **gülfemi toprağı** (414: 501.10k); **gün yüzü** (497: 625.9); **güvem suyu** (126: 44.14); **güz ayı** (141: 62.2a); **güz yelleri** (513: 644); **hacı donu** (583: 737.2); **Hak yolu** (350: 409.21); **Halep kumaşı** (253: 255.4d); **halk içi** (306: 346.9); **hamursuz bayramı** (485: 610.1); **hanım düğmesi** (396: 469.10); **har yaprağı** (414: 501.10m); **hardal yaprağı** (414: 501.10m); **hastane çayırı** (692: 926.11); **hepsinin başı** (351: 412.3); **hercayiler bahçesi** (558: 711.6a); **hey çiçeği** (560: 714.2); **hinyo kılı** (271: 287.2); **horhor çeşmesi** (692: 926.11); **Azrail toprağı** (414: 501.10o); **iğne deliği** (316: 355.25); **ilan alası** (322: 360.3a); **ilkbahar ayı** (121: 39.18); **ilkyaz günü** (416: 509); **insan eli** (330: 385.3); **insan feli** (330: 385.3a); **insan heybeti** (242: 235.3); **insan icadı** (619: 815.5); **iskele köpeği** (544: 692.8); **k... yemişi** (726: 1034); **Kabe toprağı** (414: 501.10d); **kadın düğmesi** (216: 195.3); **Kaf dağı** (316: 355.25); **kâfir eşeği** (530: 670.7); **kale burcu** (717: 1000.1); **kale kapısı** (309: 348.23); **kan eli** (591: 756.2b); **kantar topu** (690: 926.3); **kapı arkası** (583: 741.2); **kapı bekçisi** (422: 518.12f); **kaplan alası** (322: 360.3); **Karaman Dağı** (206: 170.6); **karın dolması** (641: 840.1); **karın gebesi** (359: 423.8); **katır yükü** (442: 547.8c); **katran bardağı** (621: 817.5e); **kaya başı** (211: 185.2); **keçi b...u** (177:

121.8a); keçi bacağı (569: 728.6); keçi postu (135: 57.6c); kel kitabı (110: 7.7); kendir yükü (270: 285.2ö); keser sapı (269: 285.2); kıl bayırı (692: 926.11); kılбудan ağacı (170: 102.3a); kılaptan ağacı (296:334.3a); kış günleri (554: 702); kilise kızı (449: 562.3); kitap içi (114: 20); koç t...ğı (530: 670.7d); kök başı (520: 654.4); köy kahyası (185: 135.3); kudret güllesi (675: 877.1b); kulluk sopası (444: 548.10); kumru yuvası (299:341.1a); kuş dili (585: 747.2); kuş tüyü (173: 108.4e); kutu kapağı (431: 535); kül küpü (602: 777.4); külhan bucağı (349: 409.10); kürek sapı (278:307.6); kürk içi (137: 58.7); Kürt kızı (328: 378.1); kütük üstü (157: 78.3); lâle rengi (579: 735.6); lâle turuncu (375: 447.16); leblebiciler karşısı (359: 423.8); macun küpü (278:307.6); mani teknesi (505: 627.3); manyas çiçeği (558: 711.6a); marul çiçeği (558: 711.6b); mecnunlar yuvası (433: 540.5); mencere kapağı (633: 832); merdiven yarısı (639: 839.1); mermer hotozu (444: 548.10j); mermer oğlu (311: 348.41b); mermer taşı (663: 859.45h); meşe ağacı (541: 686.3a); mıkknatis taşı (663: 859.45u); Mısır hurması (289:328.6); Mısır pirinci (444: 548.10); mil taşı (662: 859.45); mim üstü (542: 690); mirî çeşmesi (692: 926.11d); Muhammet dini (682: 899.3a); mumcu mahallesi (242: 235.7); müftü kızı (279:307.11d); nar çiçeği (113: 14.5); nar gabuğu (382: 449); nar tanesi (191: 143.1); narenc çiçeği (297:334.4b); ne çiçeği (113: 14.5); nem kapağı (448: 556.1); nur çiçeği (113: 14.5); nur suyu (463: 568.55); nur tanesi (130: 53.6); ocak başı (208: 176); odun pazarı (342: 403.2b); öküz sabanı (612: 800.7c); ölüm döşeği (155: 76.4); paçacılar köçeği (558: 711.6b); padişahlar buyruğu (622: 817.12d); pakla zamanı (535: 681.13); pamuk tarlası (273: 290.5f); paşa kızı (279: 307.11f); paşa önü (151: 73.3); pathcan zamanı (535: 681.13); peri kızı (312: 352.5g); pirinç çiçeği (296:334.4); post ipi (535: 681.13c); pösteki naibi (557: 706a); pungar başı (721: 1022); Rıza mahallesi (280:307.22); Rızvan şehri (475: 594.1); Rus bacısı (321: 358); sabun suyu (556: 704.18b); sakal kabası (359: 423.8); sandal ağacı (166: 93.2); sansar yuvası (439: 544.9); sel taşı (663: 859.45e); selvi çiçeği (558: 711.6); sen çiçeği (558: 711.6); serçe yuvası (299:341.1b); sergen elması (601: 771.2); sersedan ağacı (289:328.2a); Server Sultanı (712: 988.1b); seyyid donu (583: 737.2); sıçan kuyruğu (622: 817.12d); sığır tersi (112: 11.1); sokak delisi (687: 905zz); söğüt ağacı (319: 355.49); subay düğmesi (418: 515.2); sümbül bahası (552: 699.2); süngüş sabanı (404: 487.6); süt gölü (716: 997); süt

kuyusu (480: 599); süzme torbası (349: 409.9); şarap delisi (685: 905l); şehir çocuğu (280:307.21); şimboy çiçeği (133: 54.2); şimşim çiçeği (133: 54.2); Tanrı kuvveti (619: 815.5); Tanrı lülesi (482: 606); tapan dibi (211: 185.3); taş başı (204: 162.2); taş dibi (615: 804.5); Tat oğlu (717: 1001.1a); tavşan yavrusu (759: 1096.9b); tavşan yuvaları (268: 283.2); tavuk yumurtası (312: 352.4); temmuz ayı (273: 290.7); tencere kapağı (544: 692.8); Tortum uşağı (590: 754.2e1); tosun t...ğı (407: 491); Trabzon ağacı (282:310); tur evi (286:317.3); turşu küpü (693: 926.13); turunç çiçeği (296:334.4); tuz taşı (528: 666.3b); tüfek sesi (517: 646.7e); tükrük hokkası (505: 627.3); türkmen dağı (206: 170.6a); uçkur evleri (535: 681.13); un pazarı (342: 403.2b); üçler çağı. (482: 607); veba delisi (685: 905k); velinimet bahçası (553: 699.6d); vezir bardağı (621: 817.5d); vezullah babası (359: 423.8); Vizan mahallesi (575: 733.7); yad evi (389: 459.8h); yağmur sonu (266: 277.4); yar dibi (293:332.11); yar yüzü (244: 243); yasemin yaprağı (414: 501.10k); yayla hatunu (685: 905l); yaz günleri (513: 644); Yemen ağası (712: 988.1b); Yemen beyi (712: 988.1e); yer altı (114: 21.1); yer aynası (706: 970); yer fitnesi (726: 1034); yol üstü (109: 5.1); zezem suyu (571: 728.25a); zengin harcı (153: 75.1); zeytin ağacı (603: 778.3); ziyaret toprağı (414: 501.10p).

1.3.1.1.2.2. Tamlayanı Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.1.2.2.1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olanlar

ak kutu kapağı (353: 417); aşağı çarşı başı (359: 423.8); bir cahil eli (520: 654.3); bir donanmış at müjdesi (725: 1033); bir yeşil dağ üstü (315: 355.17); cümle âlem fendi (290:330.5b); dört duvar arası (324: 369); evvel zaman aklı (715: 993b); Hacı Hasan toprağı (414: 501.10a); Hacı Tırıs mahallesi (521: 655.6); Hazreti Ali kuvveti (449: 561a); Hazreti Ali toprağı (232: 225.7); iki dağ arası (517: 646.7); iki taş arası (174: 108.6a); iki tepe arası (517: 646.7e); kanlı kaya dibi (448: 556.3); kırmızı gül ağacı (296:334.3n); kırmızı gül rengi (579: 735.13a); kuru ağaç karşısı (668: 865.3a); sarp kaya yüzü (124: 39.25); sık gürgenlik içi (311: 351.2); uzun ağaç uzununu (515: 645.13e); yeddi diyar üstü (543: 691.15); yeşil çemen üstü (265: 276.4d); yeşil çimen parası (175: 113); yeşil yaprak arası (297:334.51).

1.3.1.1.2.2.2. Tamlayanı Bağlama Grubu Olanlar

bir erkekle kadın arası (743: 1063); kayısı ve zerdali çiçeği (297:334.4b); Mısırlan saray işi (325: 370b); yaz ile güz arası (524: 658.6)

1.3.1.1.2.2.3. Tamlayanı Birleşik İsim Olanlar

Muhammed Ali toprağı (414: 501.10m)

1.3.1.1.2.2.4. Tamlayanı Birden Fazla Yakıştırma Kelimededen Oluşanlar

çam çatan ağacı (296:334.3a); çit çitan ağacı, (128: 50.3); çim çim çiçeği (182: 127.2); çit çiten ağacı (170: 102.3); fili fistan tepesi (280:307.22); gül biten ağacı (170: 102.3); gül gül ağacı (296:334.3k); gül gülistan içi (375: 447.16); güle batan ağacı. (296:334.3k); sap sapan ağacı (611: 796); sede badem ağacı (289:328.2a); Velem yuled tarlası (322: 360.9b).

1.3.1.1.2.2.5. Diğerleri

Kelkit Kemah beyi (234: 225.18v); ateş, ocak başı (636: 834.3öö); can kurtaran halkası (573: 729)

1.3.1.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması

“Bir isim tamlamasının, çoğunlukla ilgi durumu eki alarak iyelikli üçüncü bir isim veya kelime grubuna bağlanmasıyla oluşur.” (Özçelik-Erten 2005: 193)

Zincirleme isim tamlamaları, belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarına oranla çok az kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz tüm örnekler aşağıda görülmektedir:

Âl-i Osman'ın toprağı (414: 501.10f); al-Osman'ın cengi (597: 767.9l); Allah'ın beş ağaç meyvası (497: 625.2); anayin abıcının arası (646: 843.27); benim annemin kaynanası (743: 1061); benim nennemin ... gulağı (762: 1098); bunu bilen yiğitin aklının noksanı (298:334.5n); dam ardının fireği (330: 386.1a); Hamal oğlunun katırı (620: 815.20); Hancı oğlunun katırı (393: 463.23); Hikmetullah şehrinin bir tanesi (354: 418.3); insan elinin yaptığı (544: 692.6); İslâm karısının düğmesi (669:

868.3); **Katmer oğlunun katırı** (433: 540.10a); **katran çömleğinin özü** (583: 739.3); **köylünün alın teri** (161: 83.5); **yer altındaki yeşil kubbenin imamının adı** (720: 1016a); **Yer yüzünün karası** (616: 809.2).

1.3.1.1.4. Takısız İsim Tamlaması

Eksiz bir iyelik olgusu taşıyan tamlamalar olup halk bilmecelerinde çok az kullanılmıştır:

ada bülbül (582: 735.16); **akşam namaz** (667: 861.2e); **altın su** (138: 59.8); **k... kapak** (448: 556.1b); **molla baş** (569: 728.7)

1.3.1.2. Sıfat Tamlaması

“Bir sıfat veya sıfat yerini tutabilen bir kelime grubuyla bir isim veya isim yerini tutabilen bir kelime grubunun oluşturduğu tamlamaya denir (Özçelik-Erten 2005: 194).

Eşyanın öznel bir betimlemeyle sunumu, halk bilmecelerinin en önemli karakteristik özelliklerinden biridir. Sıfat tamlamaları ise betimlemelerin en baş malzemesini teşkil eder. Dolayısıyla sıfat tamlaması halk bilmecelerinde en çok kullanılan kelime grubudur. THB’nde iki bini aşkın sıfat tamlaması tespit etmemiz de bu durumu gösterir. Zira bu sayı neredeyse diğer kelime gruplarının tümünün toplamı kadardır.

En çok kullanılan sıfatların başında ise, kara/karanlık, ak/beyaz, kırmızı/gırmızı/al/kızıl, ala/alaca, sarı, mavi, mor, gök uzun, altın, gümüş gibi niteleme sıfatları ile bir, iki, üç, dört, yedi, on iki, otuz iki, kırk, altmış, yüz ve bin gibi belirtme sıfatları gelir.

Halk bilmecelerinde, sıfat tamlamasının şu türlerine rastlıyoruz:

1.3.1.2.1. Sıfat Unsuru Tek Kelime Olanlar

1.3.1.2.1.1. Sıfat Unsuru Niteleme Sıfatı Olanlar

acaip macera (314: 353); **acep sır** (720: 1015a); **acı dil** (579: 735.13); **acı soğan** (416: 508.2); **acı söz** (579: 735.13); **aforozcu kadın** (375: 447.16b); **ağa dayı** (602: 775.4c);

ağaçtan dilcik (237: 226.5); **ağaçtan elcik** (237: 226.5); **ağca ferik** (559: 711.10); **ağır halı** (676: 884); **ağır hasta** (514: 645.7a); **ağır kantar** (154: 75.6); **ağır taş** (484: 608.9); **ağızsız ... kadın** (377: 448.9); **ak aş** (474: 588.17); **ak bakraç** (593: 758.1); **ak balık** (549: 695.7); **ak cami** (658: 859.25); **ak civelek** (252: 253.26g); **ak çaylak** (476: 597.2g); **ak diş** (527: 665); **ak don** (282:311.8a); **ak gerdan** (662: 859.42); **ak gonca zanbak** (492: 619.2); **ak gül** (591: 756.2a); **ak güvercin** (252: 253.26a); **ak horoz** (587: 749.16); **ak inek** (272: 287.9); **ak it** (468: 575.6); **ak kadın** (591: 756.2d); **ak katır** (379: 448.28); **ak kaya** (480: 599.4); **ak kız** (703: 953.6c); **ak öküz** (718: 1004); **ak papazlar** (251: 253.17); **ak sakal** (533: 680.1b); **ak toprak** (473: 588.7); **akar su** (602: 775.4c); **akça mezar** (310: 348.34a); **akça sıpa** (211: 185.16); **al at** (701: 949); **al atlas** (273: 290.8); **al basma** (343: 403.2j); **al bayrak** (419: 515.4); **al boya** (519: 652.2h); **al duvar** (252: 253.26e); **al Fatma** (591: 754.8.2); **al gelin** (247: 249.13p); **al kanlar** (500: 626.10b); **al yakut** (312: 352.5); **al yanak** (273: 290.4); **âlâ cevher** (203: 157); **ala geyik.** (427: 524.3c); **ala karga** (261: 268.1); **alaca boncuk** (500: 626.9); **alaca yılan** (408: 493.2); **alçacık abla** (218: 202.7f); **allı bayrak** (457: 568.10); **altın başak** (680: 893.1ı); **altın beşik** (601: 775.4); **altın bülbüller** (601: 775.4); **altın hâme** (554: 704.8); **altın kafes** (173: 108.3b); **altın kemer** (232: 225.4); **altın külah** (492: 619.2); **altın top** (527: 661.10); **altın yıldızlar** (556: 704.9r); **altından kebab** (694: 935a); **anlatılır hal** (595: 763.4); **Arabacı Mahmut** (147: 68.5); **Arap at** (701: 949); **Arap çocuk** (367: 431.8); **arık deve** (729: 1040); **aşağı çarşı** (359: 423.8); **âşık çocuk** (522: 655.12b); **ateşten at** (619: 815.5); **atlas yorgan** (602: 775.4d); **aynalı çiçek** (133: 54.2b); **aziz misafir** (514: 645.7b); **bağlı bohça** (452: 566.1); **bakır kafa** (526: 661.2e); **ballı şeftali** (116: 21.8u); **bekçi Basır** (427: 522.9); **belalı baş** (591: 756.1); **bey dayım** (601: 775.4); **beyaz at** (477: 598.8); **beyaz bakır** (277:305.3); **beyaz kar** (269: 283.4); **beyaz kireç** (655: 859.3); **beyaz oğlan** (587: 749.10a); **beyaz tarla** (255: 255.13); **beyaz topuk** (662: 859.42); **biyıklı dayı** (404: 487.7); **bicili tavuk** (529: 669.1a); **billur bardak** (526: 661.2c); **bitli çayır** (691: 926.7c); **bitli şalvar** (730: 1047); **bohceli kahbe** (712: 988.1); **boz at** (698: 945.1); **boz tepe** (174: 108.12); **boz yılan** (506: 627.19); **burma bıyık** (707: 980); **buruk Bekir** (468: 575.10); **buruşuk Ömer** (147: 68.7); **camdan fes** (458: 568.23); **cıngıllı yosma** (170: 102.7a); **cici kuşlar** (122: 39.20ı); **çalkanmamış yağ** (155: 75.9); **çapahlı bacı** (166: 92.3); **çapahlı guş**

(166: 92.10); **çatal bacak** (258: 260.1); **çengi Fatma** (432: 539.1); **çeşmeli hisar** (126: 44.1); **çingrahlı tas** (547: 692.21c); **çıplak bacak** (267: 280); **çıplak buzağı** (245: 249.2); **çil horaz**. (532: 672); **çil kız** (327: 375.10); **çilli Fatma** (147: 68.1); **çilli keşiş** (533: 680.1g); **çingene Süleyman** (574: 731.7); **çirkin gavur** (192: 145.9); **çocuklu Ayşe** (529: 669.1b); **datlıca bal** (215: 195.1b); **değme gılıç** (202: 155.5); **değme sarraf** (504: 626.29j); **deli deve** (202: 155.4); **deli Süleyman** (574: 731.7c); **demir top** (243: 235.9l); **derin uyku** (707: 981.2); **dinsiz gâvur** (571: 728.23i); **direkli yumak** (410: 498.12); **dişi guzu** (719: 1009.2); **dişlenmemiş yar** (290:328.7g); **doğmamış oğlan** (759: 1096.9); **doğru sap** (243: 235.9o); **dokunmamış bez** (365: 428.4); **dombilcik göz**, (443: 548.4); **dumansız tekne** (155: 76.2); **duyulmaz sözler** (324: 364); **dürülü bohça** (452: 566.1a); **Edirneli Fatma** (591: 754.8.4); **eğrlenmiş aslan** (375: 447.20); **eğrice kiren** (450: 563.4); **eğrilmemiş iplik** (365: 428.4); **ekilmemiş bostan** (258: 258.3); **ekinsiz tarla** (447: 553.6); **ekli urgan** (175: 114); **ekşi su** (467: 574.7); **emikli kancık** (128: 50.7); **erkek goç** (719: 1009.2); **etden gaşşih** (440: 544.12n); **etten bıyık** (200: 152.6b); **etten duvar** (308: 348.16); **etten kantar** (693: 931.2); **etten şiş** (694: 935); **etten tulumba** (489: 613.2); **fena ahbap** (208: 175.1); **ferah at** (295:332.34k); **gara balıh** (723: 1025); **gara baş** (670: 869.15); **gara bıçak** (469: 581.1); **gara düğüm** (384: 457.10); **gara gaşlar** (309: 348.25); **gara gazan** (336: 394.5); **gara göl** (723: 1025); **gara it** (619: 815.8); **garanfil dırnah** (279:307.10b); **garip nene** (267: 282.1); **gart Ermeni** (416: 508.3); **gayet taze** (155: 75.13); **gayetle kaba** (506: 627.19); **gazma diş** (242: 235.2); **geberik merkep** (298:334.7); **geç vakit** (309: 348.16b); **gelin kadın** (378: 448.18c); **gır eşek** (606: 786.6); **gırmızı at** (698: 945.1); **gırmızı daş** (527: 661.12); **gırmızı sandıh** (732: 1054k); **gızıl fındıg**. (732: 1054k); **gızıl üzüm** (119: 39.5); **goca garılar** (126: 44.6); **göğce boncuk** (408: 494); **gök don** (345: 403.16); **gök güvercin** (213: 189.2a); **gök kamış** (242: 235.6b); **gök kız** (703: 953.6c); **gök oğlak** (272: 287.9a); **gökçe boncuk** (126: 44.14); **guru kafa** (647: 849.1); **guyruhsuz kedi** (518: 649.1); **gücek dana** (244: 247.1); **güçük deve** (692: 926.12a); **gül beniz** (463: 568.52); **gül cemâl** (314: 355.2); **güllü beden** (296:334.3i); **güllü top** (711: 987.1k); **gümüş çekmece** (656: 859.5c); **gümüş kelepçe** (656: 859.5a); **gümüş kuşak** (544: 692.4); **gümüş pervaneler** (677: 888); **gümüş turnak** (278:307.10); **gümüşten kebab** (694: 935c); **günlük azık** (559: 711.8); **güzel emir** (268: 282.9); **Hacı Ahmed** (587:

749.10); **Hacı Tırıs** (521: 655.6); **hain rakib** (312: 352.5e); **halga demir** (196: 145.30a); **halis gümüş** (718: 1008); **hanım ablam** (602: 775.4d); **has altın** (718: 1008); **has bahçe** (558: 711.6); **has Ermeni** (192: 145.9a); **hayırsız peder** (568: 725.11c); **Hazreti Âdem** (412: 501.2a); **hercai menekşe** (558: 711.6); **hınzır gâvur** (416: 508.3); **ısırmayan akrep** (548: 692.26); **iğri dede** (339: 401.12); **ilikli gemik** (490: 614.8); **incecik fidan** (346: 404.7b); **inci diş** (488: 610.27); **iri gözler** (200: 153e); **kalaylı kazan** (133: 53.25a); **kalem parmak** (278:307.10); **kanlı dere** (199: 151.3); **kara Arap** (269: 284.1); **kara asker** (422: 518.12e); **kara bulut** (604: 780.5); **kara deve** (595: 764.2a); **kara gelin** (576: 734.12); **kara kahpe** (374: 447.3m); **kara kardeşler** (670: 869.11); **kara kaşık** (416: 507.1); **kara kız** (476: 597.2b); **kara tavuk** (174: 108.15); **kara uşak** (421: 518.6); **karlı dağ** (155: 75.9); **kaynar kazan** (384: 457.17c); **kaytan bıyık** (733: 1055i); **kesilmiş oğlak** (618: 815.3a); **keskin bıçak** (469: 581.2); **keten köynek** (431: 534.11); **kıl çuval** (426: 522.4); **kıllica yüz** (206: 170.8); **kınalı çivi** (328: 378.7d); **kır katır** (427: 522.11); **kır taş** (527: 661.12a); **kırık kaşık** (440: 544.12k); **kırmızı ağaç** (252: 253.26m); **kırmızı akik** (500: 626.9a); **kırmızı cübbe** (420: 517.22); **kırmızı dağ** (252: 253.26f); **kırmızı gelin** (283:313.6); **kırmızı gül** (296:334.3n); **kırmızı kan** (333: 391.9); **kırmızı lâle** (282:310); **kırmızı leylek** (128: 50.3); **kırmızı mercan** (312: 352.5e); **kırmızı mermer** (252: 253.26g); **kırmızı minare** (328: 378.3); **kırmızı su** (693: 928); **kırmızı şemsiye** (607: 787.7); **kısacık Hasan** (582: 735.25); **kısır karı** (394: 465.2a); **kızıl balık** (457: 568.14b); **kızıl çörek** (526: 661.7); **kızıl kundura** (412: 501.1); **kızıl su** (693: 928b); **kirli torba** (307: 348.8c); **kitli mezar** (647: 850.3); **koca Fatma** (374: 447.3f); **koca İngiliz** (620: 815.13); **koca kurtlar** (169: 99.3); **koca Ustanbul** (433: 540.5a); **koklanmadık gül** (289:328.7c); **kör domuz** (437: 542.6); **kör Hasan** (305: 344.24); **kötü köfte** (374: 447.3i); **kudretten kuşak** (507: 633.1b); **kudurmuş aslan** (563: 715.31k); **kuduz köpek** (337: 398.3); **kuduz tavuk** (212: 185.21); **kuru Fatma** (283:313.1); **kuyruklu yıldız** (157: 76.16); **küçücük adameçklar** (420: 517.13); **küçücük Tatar** (219: 202.12); **küçük Arap** (536: 681.17); **küçük asker** (386: 457.22c); **küçük hanım** (620: 817.2b); **küçük Mıstık** (345: 404.3); **küflü dede** (114: 21.1); **küflü papaz** (428: 525); **kürklü hoca** (403: 487.1); **mavi atlas** (676: 882); **mavi gökler** (164: 85); **mavi yüz** (561: 715.20); **mercan küpe** (418: 515.1t); **mor fistan** (530: 670.2a); **mühürlenmiş aslan** (479: 598.16); **örükten kol** (148: 70.3);

parlak gelin (588: 749.18); **paslı pul** (718: 1008); **patlak çarık** (374: 447.9); **pek ince** (560: 715.2); **pek seyrek** (423: 519.9); **pek şifalı** (141: 62.2); **pek tatlı** (284:313.11a); **pek taze** (274: 292.1); **pek zayıf** (345: 404.5); **penbe şalvar** (311: 352.1); **püsküllü dede** (533: 680.1h); **sabunlu su** (556: 704.18); **saçlı gelin** (578: 735.2d); **sağılmamış inek** (155: 75.9); **sahtiyandan don** (411: 498.21); **sakallı urusbu** (714: 988.1y); **sakar eşek** (511: 638.2c); **samandan böbrek** (276:301.1); **sarı aslan** (129: 50.21); **sarı gül** (268: 282.8); **sarı baş** (664: 859.47); **sarı ceylân** (247: 249.13m); **sarı Kezban** (568: 725.9); **sarı mezar.** (116: 21.10); **sarı papaz** (664: 859.46f); **sarı sokak** (658: 859.27); **sarı su** (177: 122.3); **sarı Yavuz** (456: 566.50b); **sarp yer** (617: 814.8d); **satılmadık çarşı** (503: 626.25); **sencileyin sultanlar** (554: 704.8); **sevgili yar** (116: 21.11); **sık gürgenlik** (311: 351.2); **sırça saray** (689: 923); **sırlı küp** (582: 735.18); **sırma saçlar** (314: 355.2); **siyah düğme** (387: 459.5p); **siyah kuş** (476: 597.2c); **siyah takke** (420: 517.22); **son mahkeme** (485: 609.2); **sulu boncuk** (423: 519.13); **Sultan Süleyman** (115: 21.8p); **sümüklü Ayşe** (712: 988.1c); **şirin oda** (570: 728.15); **tadılmadık kız** (503: 626.25); **tırpan bıyık** (174: 108.7); **tombul İsa** (605: 786.2a); **tozdan kapı** (385: 457.19); **tutulmadık gül** (289:328.7d); **Uzun Ali** (616: 811); **uzun kız** (323: 361.9); **yağlı börek** (280:307.18); **yağmurlu hava** (597: 767.4a); **yalçın kaya** (441: 544.22); **yapraksız dal** (377: 448.9); **yaş deri** (220: 203.1); **yeni sinek** (446: 548.22); **yeşil cami** (720: 1016); **yeşil ceket** (530: 670.2a); **yeşil sandalye** (312: 352.5g); **yırtık çingene** (151: 73.3); **yokuş yer** (417: 514.4); **yolunmuş tavuk** (247: 250); **yumruğumca yuva** (501: 626.14); **akpacık yumurta** (472: 588.2); **bembeyaz su** (645: 843.23); **çumçukur yer** (472: 588.2); **dosdoğru çiçek** (133: 54.2a); **dümdüz ovalar** (341: 402.5); **kapkara duvar** (324: 368.1); **kupkuru yer** (759: 1096.2); **upuzun kulak** (606: 786.11); **yusyuvarlak tencere** (132: 53.15); **zıpıztlak bacak** (607: 787.6)

1.3.1.2.1.2. Sıfat Unsuru Belirtme Sıfatı Olanlar

bir bağırış (665: 859.49); **bir budağ** (110: 7.7); **bir fingil** (275:300.1b); **bir yılan** (506: 627.11); **bir yonka** (224: 208.6b); **birer kahraman** (688: 915.2); **tek ayak** (456: 566.47); **tek göz** (345: 404.2); **biraz ince** (693: 929); **birçok gözler** (200: 153h); **boyumca kaftan** (265: 276.4f); **iki âşık** (130: 52); **iki dilber** (687: 907); **çift göze** (183: 129.10); **çift güvercin** (689: 923); **çifte bülbül** (602: 775.4a); **yarım tepsi** (131: 53.8);

üç kol (338: 400); **üç adam** (761: 1096.12); **dört Tatar** (351: 412.5); **beş cariye** (586: 749.5f); **altışar ay** (753: 1085.2c);); **yeddi deniz** (689: 924); **yedi ay** (666: 861.1ı); **sekiz ayak** (188: 141.1); **on ayak** (366: 429.3); **on kardeş** (529: 667.2); **on mimar** (224: 208.6c); **on yâr** (694: 934.1b); **yirmi gün** (423: 519.8); **otuz köy** (215: 194.3); **gırh ceb** (455: 566.35); **elli adam** (346: 404.5f); **altmış yumurta** (753: 1086.1); **yüz yılan** (506: 627.13); **yüzlerce cüce** (294:332.23); **bin asker** (420: 517.15); **bin yaprak** (299:342.1); **binlerce noktacıklar** (680: 890.10); **çok soğuklar** (416: 509); **milyonla baş** (264: 274.2b); **milyonlarca kul** (338: 400) **beri yüz** (646: 844.A.1); **bıldırki Keloğlan** (161: 83.4); **bu gelen** (320: 356.1); **bugünkü gün** (720: 1016); **bütün evliya** (524: 658.7); **cümle cihan** (542: 691.3); **Eyüp'teki türbe** (274: 295); **hangi dağ** (520: 654.3); **hangi meyva** (261: 268.3); **her akşam** (133: 53.23); **her fetva** (247: 249.16); **her lâhza** (564: 715.38a); **içindeki kâğıd** (504: 626.29j); **kaç keçi** (386: 457.23b); **kâğıttaki mercan** (504: 626.29j); **karşı yaka** (170: 102.10); **karşıdaki dağ** (446: 550.4); **nice yıllar** (317: 355.36); **o bina** (714: 989); **o bir yer** (564: 715.44); **o güzel** (279:307.11f); **ol hanım** (444: 548.10); **ol kala-i pâkize-gevher** (387: 459.2); **orta ova** (299:341.1b); **öte yüz** (646: 844.A.1); **satıcılardaki kızlar** (613: 800.24b); **şol hamal** (374: 447.7); **şu dağ** (196: 145.32e); **yarın gece** (416: 506.3a).

1.3.1.2.2. Sıfat Unsuru Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.2.2.1. Sıfat Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar

ağ sakallı babalar (336: 395.1); **ağlar gözlü baş** (metinde : yaş) (394: 467.1); **ak taşlardan kamara** (688: 915.2); **ak külâhlı Veli** (713: 988.1t); **al kadife don** (345: 403.14a); **al kavaktan tac** (170: 102.10); **al yanak oğlan** (273: 290.6); **alçacık boylu Hasan Ali** (601: 775.3); **altı ayaklı fil** (612: 800.15); **altı bacaklı hayvan** (574: 731.7); **altı hogga guyrük** (515: 645.17); **altmış tane çocuk** (547: 692.17); **beş kuruşluk nişadır** (462: 568.48i); **beş yüz yumurta** (127: 44.15g); **beşbin tane odun** (427: 522.11a); **bi tigeçik kundura** (567: 724.1e); **bin delikli dam** (272: 287.8ı); **bin pare şehir** (113: 14.8); **bin tane işçi** (109: 5.5); **bin türlü yelek** (608: 789); **bir ağıl odun** (176: 117.3); **bir alay kız** (147: 69.1); **bir arşın makas** (466: 572.13h); **bir avuç biber** (535: 681.13c); **bir başka dalga** (567: 725.1); **bir belece boy** (461: 568.36) **bir çok çocuk**

(218: 202.2); **bir çuval azık** (704: 959); **bir dağarcılı un** (344: 403.10); **bir dam Arab** (511: 638.2d); **bir demet gül** (461: 568.39g); **bir deste çubuk** (389: 462.2a); **bir fırın eymek** (164: 83.16); **bir gariş boy** (531: 670.17j); **bir hokka et.** (257: 258.1); **bir kalbur yün.** (261: 267.8); **bir kile nohut** (649: 852.6a); **bir lenger un** (703: 954); **bir omuz çubuk** (389: 462.2); **bir sahan dolma** (128: 48); **bir salkım üzüm** (178: 123.9); **bir sürü manda** (603: 778.5b); **bir tabak nar** (700: 948.2); **bir vapur mısır** (289:328.1); **bir yığın pamuk** (379: 448.30); **bir yığın uşag** (176: 120.2); **çapraz kollu hokkabaz** (647: 845.3); **çift sakallı kuşlar** (736: 1056hh); **çifte gözlü pınar** (691: 926.7a); **dört ayaklı fil** (298:334.6); **dört ayaklı şahin.** (339: 401.1); **dört köşeli döşek** (113: 15.1); **dört küp yağ** (351: 412.3); **dört tane Arap** (145: 64.22); **dört yüz dirhem tartı** (532: 678.4); **etten sakallı adamlar** (737: 1056oo); **gırh paralıh yer** (baston ‘değnek’ / 158: 81.5); **her renk entari** (314: 352.14); **iki bağ çeper** (389: 462.2e); **iki başlı yılan** (625: 826.1a); **iki çift öküz** (270: 285.4c); **iki delikli kapı** (183: 129.2); **iki gariş saggal** (201: 154.2); **iki satır yazı** (369: 439.1); **kırk araba odun** (701: 951); **kırk bin çeşit ot** (322: 360.9b); **kırma badem dil** (479: 598.17); **meşin papuçlu enişte** (411: 498.22d); **on iki gözlü fener** (245: 248.5); **on iki günlük yol.** (625: 825.6); **otuz arşın külâh** (513: 645.4); **otuz dal üzüm** (515: 645.13d); **otuz iki kile arpa** (237: 225.34b); **sarı yeveli aslan** (563: 715.31p); **seksen bin kaftan.** (265: 276.4g); **tarak başlı kuş** (732: 1054g); **tarhana surath enişte** (344: 403.12); **üçbin hançer** (297:334.51); **yedi delikli tokmak** (160: 82.1); **yeşil başlı bey** (125: 42.4); **yetmiş bin altın** (725: 1033); **yüz binlerce kız** (650: 852.10).

1.3.1.2.2.2. Sıfat Unsuru Tekrar Grubu Olanlar

abur cubur yapı (447: 554.1); **acı acı söz** (164: 84.3); **acı tatlı sözler** (479: 598.17m); **ak pak yumurta** (378: 448.18); **benli benli esvab** (375: 447.13); **beş on koruk** (336: 394.7); **betire betire gözler** (154: 75.7f); **beyaz beyaz minikler** (378: 448.22a); **boy boy Arapçıklar** (219: 202.7ü); **büyük büyük konaklar** (279:307.16); **cıngıl cıngıl tas** (327: 375.11a); **cıvil cıvil kuşlar** (122: 39.20); **çıplak çıplak çocuklar** (279:307.16); **çıtır pıtır diller** (479: 598.17h); **çifte çifte boynuz** (556: 704.9r); **dilim dilim nar** (163: 83.14); **dizi dizi tencere** (445: 548.19); **döbül döbül yüz** (453: 566.17g); **dürüm dürüm bazlamaç** (427: 524.2); **eğilmedik değilmedik dal** (290:328.7k); **eğri buğri yol**

(562: 715.30); **eğrim büğrüm butlar** (126: 44.6); **elsiz ayaksız kız** (656: 859.11f); **gözelek gözelek göz** (154: 75.7j); **güllük gülüstanlık yer** (444: 548.10i); **güm güm kuyu** (571: 728.25k); **hap hap ayak** (241: 235.1); **hın hın pınar** (691: 926.9); **hop hopi çiçek** (150: 72.7); **hurma badem diller** (479: 598.17m); **mini mini kuşlar** (256: 256.8); **irili ufaklı oğlancıklar** (350: 409.12); **kara kara kediler** (216: 196.2a); **kara kara odalar** (619: 815.10d); **kat kat çeyiz** (455: 566.38); **kıldır kıldır dervişler** (447: 552.1); **kırk elli göz** (592: 757.5b); **kıvrım kıvrım taş** (491: 614.17); **kutu kutu odalar** (619: 815.10e); **küçük küçük kuşlar** (264: 272.2); **mavi mavi mantar** (455: 566.32); **mineç mineç göz** (154: 75.7a); **secil sucul ayak** (203: 155.10c); **seggir, süggür ayak** (167: 93.12); **sıra sıra çamlar** (259: 264); **şing şingli hamam** (546: 692.12bb); **tel tel kadayıf** (345: 404.5a); **tülü mülü yüz** (206: 170.8a); **türlü türlü ot** (186: 137.7); **ufacık ufacık adamcıklar** (157: 79.2); **uzak uzak diyarlar** (479: 598.17m); **zerre zerre gan** (165: 87.9).

1.3.1.2.2.3. Sıfat Unsuru İsnat Grubu Olanlar

ağzı bağlı aslan (207: 170.11); **ağzı bağlı enişte** (221: 203.9); **ağzı köpüklü aslan** (563: 715.31m); **alnı sakar aslan** (275: 299.2); **ayağı nallı gelin** (194: 145.21); **ayakları kınalı kadın** (465: 572.6); **barmahları gınalı hatın** (465: 572.6c); **başı beyaz babalar** (583: 738a); **başı boş aslan** (563: 715.31r); **başı çullu gelin** (194: 145.21); **başı pürçekli enişde** (639: 838.3); **başı sarıklı Süleyman** (176: 115.1); **başı tuğlu bey** (590: 754.2i); **başı yularsız arslan** (563: 715.31h); **dışı yeşil, içi gızıl balalar** (389: 459.8i); **dışı yeşil, içi narin kaleler** (389: 459.8g); **eli bıçaklı Ali** (713: 988.11); **eli ayağı kınalı hatun** (430: 534.8); **göysü düymeli hatın** (465: 572.6c); **içi gızıl, dışı yeşil lâleler** (388: 459.8); **içi yeşil, dışı göher daneler** (286:317.3); **kulpu yok testi** (761: 1096.12); **ortası badem dil** (421: 518.3); **yüzü uğursuz nina** (208: 178.2).

1.3.1.2.2.4. Sıfat Unsuru Sıfat-fiil Grubu Olanlar

bayrak çeken bey (279:307.16b); **bunu bilen yiğit** (298:334.5n); **bunu bilmeyen insan** (214: 190); **cana kıyan, baş kesen, insanlar** (324: 369); **cevap veren kazlar** (744: 1066.2); **el değmemiş hacat** (543: 691.14); **geri kalan at** (496: 624.1); **Hak yoluna çekilen kervan** (546: 692.16); **havada uçan kazlar** (744: 1066.2); **ipi kırmış aslan**

(543: 691.16); **köpük kusan taş** (550: 695.9); **mağaradan düşen taş** (660: 859.38); **o kemerin içinde öten kuş** (110: 9.1); **onu biçen tiken terzi** (454: 566.24); **sarı kayadan korkmaz at** (649: 851.9); **suda parlayan hayvan** (155: 76.3); **sütten artan tortu** (532: 678.4); **taze bitmiş nar** (290:328.7f); **tuzsuz pişen aş** (368: 431.13); **yeşil giymiş emir** (587: 749.14); **Yusuf'umu yiyen kurtlar** (150: 71.2); **insan elinin yaptığı yapı** (544: 692.6); **onun yaptığı yuva** (523: 655.18n).

1.3.1.2.2.5. Sıfat Unsuru Sayı Grubu Olanlar

bir buçuk endaze (533: 680.2j); **otuz iki göz** (206: 170.8c); **on iki imam** (335: 392.3); **on beş uşah** (362: 423.30); **yirmi dört harf** (751: 1077); **otduziki dayağ** (366: 429.3); **otuz iki gız** (111: 9.6); **gırg sekkiz gılış** (322: 360.8); **kırk iki yer** (285:315.14); **kırk sekiz hamam** (719: 1011); **elli iki yavru** (602: 776.1); **altmış iki derya** (480: 599.5); **doksan dokuz büzük** (592: 757.4a); **seksen sekiz ayak** (294:332.22); **yüz elli köy** (322: 360.3a); **üçyüz altmış beş leylek** (602: 776.1); **bin bir iğne** (204: 160); **binikiyüz dayağ** (426: 522.8).

1.3.1.2.2.6. Sıfat Unsuru Edat Grubu Olanlar

bit gibi burun (509: 634.9); **boyum kadar boy** (302: 344.9); **çivi gibi baş** (158: 79.4); **dünya kadar hayran** (433: 540.5); **el kadar yonga** (603: 778.5); **elim kadar bezdirme** (314: 355.1); **findık kadar hamur** (694: 934.1); **gursağına geder su** (235: 225.23); **şu kadar hantas** (554: 703); **tırnak kadar maya** (415: 501.16); **zerre kadar can** (292:332.9); **diz boyunca kar** (163: 83.14).

1.3.1.2.2.7. Sıfat Unsuru İsim Tamlaması Olanlar

amucam oğlu Rakkas. (215: 194.8); **dal dolusu karga** (256: 256.1); **dam boylu çiçek** (208: 174); **deve tüyünden döşek** (141: 62.3); **emmim oğlu İsmail** (609: 791.51); **Hambar oğlu Musacık** (167: 93.8); **kahve rengi atmaca** (213: 189.1); **Sivil oğlu Süleyman** (288:321.2).

1.3.1.2.2.8. Sıfat Unsuru Aitlik Grubu Olanlar

ağzının içindeki dil (709: 984.2)

1.3.1.2.2.9. Sıfat Unsuru Diğer Kelime Gruplarından Oluşanlar

baş aşağı ayaklar (583: 738); **baş başa bin oluk** (425: 521.2); **ben boyda çiçek** (161: 83.7); **daldan dala fişek** (205: 164b).

1.3.1.2.3. İsim Unsuru Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.2.3.1. İsim Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar

açık bir pencere (130: 53.1); **bahtiyar bir çeşme** (451: 565.2); **beş küçük yavrucuk** (273: 290.5); **billurdan bir havuz** (464: 568.61); **bir ağır misafir** (514: 645.7); **bir ala karga** (197: 145.37); **bir balık kardeş** (725: 1033); **bir büyücek kuş** (625: 825.1); **bir büyük kadı** (315: 355.7); **bir demirden kale** (675: 877.1c); **bir donanmış at** (725: 1033); **bir gara ayı** (620: 815.16); **bir garip softa.** (373: 447.3b); **bir güdük domuz** (692: 926.12b); **bir güzel esmer civan** (367: 431.5); **bir hasta usta** (173: 108.3f); **bir ince mühendis** (523: 655.18n); **bir kanlı berber** (169: 98.7); **bir kara biber** (535: 681.13); **bir kara Fatma** (374: 447.3e); **bir kara zalim softa** (373: 447.3a); **bir kara zenci** (386: 457.25); **bir kesilmedik karpuz** (319: 355.46); **bir kırmızı oğlan** (246: 249.10); **bir kızgın gemi** (631: 828.3); **bir koca karı** (204: 159.5); **bir küçük Yaşar** (446: 550.8); **bir müdevver kubbe** (662: 859.40ö); **bir nazik hanım** (216: 195.2a); **bir özge yük** (305: 346.2); **bir siyah kürek** (260: 267.6ı); **bir ufacık Arapçık** (218: 202.7); **bir uzun gerdan** (255: 255.8); **bir uzun sırık** (707: 980); **bir yarpahsız yemiş** (473: 588.15); **bir yeşil dağ** (315: 355.17); **bir yeşil dolab** (197: 145.40); **bir yeşil fincan** (350: 409.18); **bir yeşil kümbet** (396: 469.13); **bir yeşil tahta** (312: 352.5e); **bir yularsız aslan** (562: 715.31); **bir yuvarlak nesne** (170: 102.11); **bir yuvarlak yüz** (680: 890.10); **bir zalim emir** (214: 192.3); **bir zencirli gafes** (165: 87.6); **böyle pis bir huy** (493: 619.10); **bu yüksek dilek** (113: 14.7); **bütün kara yerler** (318: 355.42); **büyük bir ordu** (335: 391.23); **büyük bir sevap** (430: 534.5a); **canlı bir insan** (496: 624.4); **cansız dört arkadaş** (118: 31.2); **cansız iki at** (496: 624.4); **dört dolu kab** (197: 145.40); **dünyadaki iki güzel** (715: 991); **ele bir çift guş** (234: 225.18z); **ele bir şey** (113: 14.9); **en büyük taş** (586: 749.3a); **en dip bahçe** (169: 102.2); **en inatçı saz** (762: 1103); **en tatlı şey** (623: 820.1); **en yakın akraba** (369: 438); **gayet büyük irfan**

(433: 540.5); **gizli bir kuvvet** (241: 233); **gök ela göz** (280:307.21); **hiç dibi olmayan tencere** (761: 1096.12); **hiç suyu olmayan çeşme** (761: 1096.12); **iki aşifte yâr** (312: 352.5e); **iki erkek kardeş** (169: 101.3); **iki kızarmış kiraz** (112: 9.17); **iki sapsız kaşık** (440: 544.12ö); **ince uzun adalar** (583: 738); **kaç batman su** (762: 1099); **kara bir toz** (332: 390); **koca bir softa** (374: 447.3k); **ne de sağlam yapı** (160: 82.2); **ne güzel ot** (553: 699.6f); **ne incecik beller** (385: 457.20); **ne kıymetli mal** (242: 235.6b); **ne tatlı âdem** (151: 73.2); **nice bin enhar** (693: 928); **öyle leziz bir şey** (506: 627.18b); **pek çok koduk** (684: 902); **sapsız memeli kaşık** (693: 931.1); **ufacık bir bilmece** (498: 625.A); **ufacık bir zil** (611: 800.3a); **ufacık kırmızı bir ev** (273: 290.5); **uzunca bir karpuz** (449: 562.4).

1.3.1.2.3.2. İsim Unsuru İsim Tamlaması Olanlar

bir müferri maydanı (130: 53.3); **bir yumurta içi** (109: 5.5); **bir güzel âdem çiçeği** (289:328.2a); **bir hanım kızı** (375: 447.16c); **bir erkekle kadın arasındaki yakınlık derecesi** (743: 1063); **gırmızı lâden ağacı** (289:328.2a); **iki Horhor çeşmesi** (691: 926.7c); **kalm eşek derisi** (230: 222.3); **ol ciğerler paresi** (451: 565.2); **ak kutu kapağı** (353: 417).

1.3.1.2.3.3. İsim Unsuru Tekrar Grubu Olanlar

bir finki finki (276:300.1i); **dört takur takur** (276:300.1h); **iki bak bak** (275:300.1).

1.3.1.2.3.4. İsim Unsuru Unvan Grubu Olanlar

Bafralı Osman ağa (339: 401.1).

1.3.1.2.4. Hem Sıfat Unsuru Hem de İsim Unsuru Kelime Grubu Olanlar

ağzı aşağı dört dolu testi (351: 412.3a); **ak sakallı kör Nebi** (460: 568.34); **alaca bulaca bir kaz** (212: 185.23); **alaca donlu Rus bacısı** (321: 358); **arkası eyerli bir aslan** (563: 715.31i); **başı kıllı bir herif** (580: 735.13d); **başı sarıklı bir hoca** (644: 843.5); **beş paralık bir döşsek** (325: 372.1a); **bin bıyıklı bir frenk** (579: 735.13); **bin dallı bir yuva** (678: 890.1); **bin katlı bir bina.** (224: 208.6c); **bin odalı bir saray** (316: 355.33a); **bir çift sarı öküz** (194: 145.24); **bu yuğurulmuş çiçek macunu** (689: 922);

bundan hızlı bir şey (619: 815.12b); **burnu yirik bizim kız** (323: 361.9); **caddesi altınlı bir yâr** (314: 353); **demir çullu gr at** (295:332.34b); **donu deri bir pehlivan** (435: 541.2); **dört ayaklı bir ayı** (557: 707.3); **eli güldesteli beş on fedayı** (714: 989); **elli ayaklı bir gülle** (505: 627.2); **g...ü akça bir aslan** (366: 429.7); **geniş, yuvarlak bir cami** (677: 884.2); **geri kalan bir lira** (696: 941); **göğsü suda gümrah kuş** (295:332.34d); **iki şekle giren bir mahluk** (355: 418.6); **iki yüzlü bir kişi** (259: 263); **ince belli kara tay** (386: 457.30); **katır yükü has ekmek.** (442: 547.8c); **lapa lapa geyik izi** (646: 844.A.1); **mermer döşeli bir fırın** (550: 695.14); **ondan tatlı bir şey** (630: 827.15c); **pantalonsuz, k...ı açık, tin tin sakallı enişte** (401: 481.10b); **samur kalpaklı Bağdat bacısı** (321: 358); **sarı çizmeli Mehmet Ağa.** (339: 401.1); **sarı entarili, selvi boylu bir bebek** (362: 423.29); **silip süpürüp cuhr yutan turşu küpü** (693: 926.13); **sivri başlı bir dede** (574: 733.3); **tacı başında acaip sultan** (490: 614.11); **tatlı tatlı koca yemiş** (332: 388.3); **üç ayaklı bir alet** (577: 734.25); **yükünü arkasına urmuş bir âdem** (556: 704.13); **yüz yaşında bir karı** (350: 409.12).

1.3.1.3. Tekrar Grubu

“Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.” (Karahan 2005: 60).

Gerek anlamı kuvvetlendirme gerekse ahenk sağlama amacıyla kullanılan ve bu nedenle önemli bir işlevi olan tekrarların halk bilmecelerinde şu türlerine rastlıyoruz:

1.3.1.3.1. Anamlı Kelimelerin Aynen Tekrarından Oluşanlar

ağlaya ağlaya (152: 74.8a); **ak ak** (212: 185.16b); **akça akça** (378: 448.20); **acı acı.** (164: 84.3); **akar akar** (216: 198.2); **ara ara** (262: 268.12); **avuç avuç** (235: 225.20); **ayak ayak** (481: 603.2); **ayrı ayrı** (656: 859.10); **ayar mı ayar** (441: 544.19); **azar azar** (133: 53.24); **bağıra bağıra** (490: 614.12); **beş beş** (554: 704.8); **bellik bellik** (729: 1043); **benli benli** (375: 447.13); **beyaz beyaz** (378: 448.22a); **bir bir** (234: 225.19p); **birer birer** (681: 895); **boy boy** (219: 202.7ü); **buram buram** (208: 175.4); **bol bol** (554: 702); **bölük bölük** (254: 255.5); **bucak bucak** (207: 172); **bura bura** (126: 44.2); **büküp büküp** (474: 589); **büyük büyük** (279:307.16); **çağrışa çağrışa** (754: 1089.3); **çemkire çemkire** (609: 790); **çıplak çıplak** (279:307.16); **çifter çifter** (425: 519.27);

çağıra çağıra (181: 124.2); **çakmak çakmak.** (160: 82.1b); **çeke çeke** (436: 541.5);
çırpa çırpa. (428: 524.12a); **çöplü çöplü** (126: 44.15); **dala dala** (120: 39.9); **dane dane**
(244: 238); **delik deşik** (701: 950b); **demir demir** (596: 764.9); **dertli dertli** (644:
843.11); **diyar diyar** (115: 21.8r); **dileye dileye** (362: 423.35b); **dilim dilim** (163:
83.14); **diş diş** (559: 711.13); **dizi dizi** (445: 548.19); **dize dize** (134: 56.1); **dolana**
dolana (489: 614.2); **dürüm dürüm** (427: 524.2); **döne döne** (212: 185.19); **elekler**
elekler (141: 61); **fasıla fasıla** (707: 976.1); **fesli fesli** (343: 403.3); **gâhi gâhi** (714:
989); **gapı gapı** (216: 196.2); **gara gara** (216: 196.2); **geze geze** (136: 57.8c); **gıcır gıcır**
(455: 566.41); **gide gide** (138: 59.8); **gözenek gözenek** (154: 75.7); **güle güle** (124: 40);
halka halka (567: 725.1); **hızlı hızlı** (330: 386.5a); **hokkabaz mı hokkabaz** (466:
572.13j); **ışıl ışıl** (456: 566.43a); **ince ince** (245: 248.1); **kaba kaba** (327: 375.13a);
kandil kandil (503: 626.24); **kat kat** (117: 29); **kara kara** (177: 121.4); **kıvrım kıvrım**
(647: 851.2); **koşa koşa** (330: 386.5); **kucak kucak** (117: 24.1); **kutu kutu** (551:
697.4); **küçük küçük** (426: 521.8b); **küp küp** (298:334.5t); **küre küre** (603: 778.2d);
mahalle mahalle (508: 633.3); **mavi mavi** (455: 566.32); **metelik metelik** (159:
81.8ö); **mini mini** (174: 108.13); **miyav miyav** (518: 649.1); **mor mor** (203: 155.10a);
nice nice (237: 226.1); **öre öre** (224: 208.5a); **para para** (159: 81.8g); **pare pare** (159:
81.8f); **pırlıl pırlıl** (289:328.5); **sabah sabah** (327: 376.3); **sala sala** (120: 39.9); **salkım**
salkım (127: 44.16); **sara sara** (652: 854.3); **sarı sarı** (114: 21.7); **saya saya** (652:
852.19g); **seve seve** (292:332.6); **sıcacık sıcacık** (208: 175.3); **sık sık** (691: 926.9); **sıra**
sıra (603: 778.3); **sine sine** (199: 151.3); **sinsi sinsi** (131: 53.7); **sokup sokup** (474:
589); **sulu sulu.** (665: 859.60); **süre süre** (603: 778.2a); **sürü sürü** (426: 521.7d); **tane**
tane (538: 682.13); **taşıya taşıya** (282:311.3); **tatlı tatlı** (332: 388.3); **taze taze** (274:
292.1e); **tek tek** (729: 1041); **teker teker** (249: 253.6ı); **tekerlek tekerlek** (131: 53.9);
tel tel (345: 404.5a); **torba torba** (337: 398.1); **türlü türlü** (186: 137.7); **uçar uçar.**
(235: 225.19l); **ufacık ufacık** (157: 79.2); **uzak uzak** (479: 598.17m); **uzun uzun** (110:
7.6c); **vakit vakit** (135: 57.6t); **vura vura** (714: 989); **yanık yanık** (254: 255.5); **yassı**
yassı (561: 715.6e); **yavaş yavaş** (330: 386.5); **yeşil yeşil** (331: 387.3); **yüze yüze** (644:
843.9); **zerre zerre** (184: 130.10); **zırlayı zırlayı** (754: 1089.3a).

1.3.1.3.2. Yakın Anlamlı Kelimelerden Oluşanlar

ağız burun (284:315.3); **ak pak** (378: 448.18); **ara sıra** (680: 890.10); **beş on** (336: 394.7); **bey paşa** (403: 487.2a); **çalı çırpı** (137: 58.3); **çayır çimen** (242: 235.6); **dağı taşı** (160: 81.8y); **demir bakır** (620: 815.17a); **dere tepe** (230: 222.7d); **dikiş nakış** (345: 404.2a); **dilsiz, damaksız** (760: 1096.11e); **dünya alem** (107: 2.2f); **eli yüzü** (437: 541.16); **golsuz, ganatsız** (760: 1096.11f); **güllük gülistanlık** (291:332.3); **gümüş bakır** (118: 31.3); **iki üç** (332: 391.2); **inci boncuk** (646: 844); **inci mercan** (500: 626.9e); **inişli yokuşlu** (556: 704.18b); **kadın kız** (400: 478); **karı koca** (743: 1061); **kırk elli** (501: 626.14d); **kızarıp bozar** (284:315.8a); **kızıl kıyamet** (475: 593); **kirlice pashca** (399: 476.1); **koyun kuzu** (691: 926.10c); **kuşlar kurtlar** (647: 850.3); **nur namet** (475: 593); **odsuz, ocaksız.** (760: 1096.11e); **oğul uşah** (469: 581.1); **pek çok** (333: 391.4); **saç sakal** (618: 814.19); **sarmaş dolaş** (560: 714.3); **sere serpe** (646: 844); **sessiz sedasız** (485: 609.1); **silip süpürüp** (693: 926.13); **topsuz, tüfeksiz** (760: 1096.11e); **üç beş** (398: 473.5); **yalan yanlış** (148: 70.5g); **yüzü gözü** (399: 474.2).

1.3.1.3.3. Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşanlar

acı tatlı (479: 598.17m); **akşam sabah** (276:300.6); **gece gündüz** (155: 76.8); **geceli gündüzlü** (273: 290.5f); **gelen giden** (638: 836.20); **gider gelir** (644: 843.11); **irili ufaklı** (350: 409.12); **kona kalka** (430: 534.2); **vara gele** (340: 402.1); **yer gök.** (112: 9.18).

1.3.1.3.4. Biri Anlamlı Biri Anlamsız Kelimelerden Oluşanlar

alaca bulaca (321: 360.1); **alçacık burcacık** (467: 574.5d); **aslı pashı** (486: 610.7); **çoluk çocuk** (212: 185.19); **çoru çöpü** (562: 715.27b); **eğri büğrü** (208: 178.5); **ekleme, bükleme** (669: 868.1); **emir semir** (484: 608.8); **hıncı hamur** (378: 448.22); **kaba saba** (202: 155.1); **sekkiz sükküz** (596: 764.9); **tam takır** (288:326.2); **tüysüz, tozaksız** (760: 1096.11e); **yamru yumru.** (647: 849.6).

1.3.1.3.5. Tek Başlarına Anlamları Olmayan Kelimelerden Oluşanlar

abur cubur (447: 554.1); **annık annık** (484: 608.8i); **apul apul** (137: 58.5); **ayım ayım** (285:315.15a); **bidili bidili** (386: 457.28); **bim bim** (425: 521.2); **büre büre** (603:

778.2c); **cır cır** (211: 185.10); **cız cız** (240: 232.1b); **civ civ** (280:307.17); **civil civil** (470: 582.7a); **com com** (552: 699.5h); **cum cum** (646: 843.26e); **çat çat** (487: 610.16); **çatır çatır** (518: 649.3); **çeldir çeldir** (289:327); **çıp çıp** (293:332.15); **çır çır** (212: 185.22); **çıtır çıtır** (518: 649.3); **çiyim çiyim** (211: 185.1); **çöm çöm** (303: 344.10k); **dangır mangır** (196: 145.30c); **dır dır.** (609: 791.2); **didini didini** (362: 423.35); **don don** (230: 222.3b); **döbül döbül** (453: 566.17g); **dum dum** (552: 699.5f); **fır fır** (245: 248.5); **gığıl gığıl** (617: 814.9); **gıldır gıldır** (279:307.13); **güm güm** (512: 638.3); **harıl harıl** (294:332.24); **hop hop** (121: 39.17); **horul horul** (405: 487.17a); **kıpır kıpır** (174: 108.5); **kıvır zıvır** (470: 581.3b); **kum kum** (634: 834.2); **kütür kütür** (389: 459.9); **lamburtu lümbürtü** (645: 843.24); **lapa lapa** (646: 844.A.1); **lav lav** (688: 911); **lev lev** (688: 911); **liza liza** (128: 50.1); **mırıl mırıl** (320: 357.2); **mırt, cırt** (760: 1096.10); **paldır küldür** (196: 145.30f); **pır pır** (378: 448.20); **pıs pıs** (320: 357.1); **şak şak** (321: 360.2); **şap şap** (276:302); **şapır şupur** (271: 287.5); **şık şık** (547: 692.19c); **şırıl şırıl** (265: 276.4c); **tak tak** (127: 47.4); **takır takır** (118: 31.3); **tın tın** (158: 81.7); **tıpış tıpış** (279:307.11); **tim tim** (302: 344.10b); **töm töm** (552: 699.5c); **vız vız** (723: 1026); **vızıl vızıl** (204: 159.2); **yuf yuf** (470: 582.7).

1.3.1.3.6. İlaveli Kelimelerden Oluşanlar

çangal mangal (613: 800.27); **dipli mipli** (761: 1096.12); **donlu monlu** (761: 1096.12); **gözlü mözlü** (761: 1096.12); **ışıldak / mışıldak** (690: 926.3); **kırık mırık** (761: 1096.12); **kulplu mulplu** (761: 1096.12); **küçücük müçücük** (467: 574.5f); **paralı maralı** (761: 1096.12); **sakın makın** (121: 39.19); **sesli mesli** (761: 1096.12); **sulu mulu** (761: 1096.12); **şekil mükül** (426: 522.8); **tüllü müllü** (621: 817.6); **uzun muzun** (761: 1096.12); **yüzün müzün** (121: 39.19).

1.3.1.4. Bağlama Grubu

“Birbirine bağlama (sıralama, denkleştirme, karşılaştırma) edatlarıyla bağlanan iki isim veya kelime grubunun oluşturduğu kelime grubudur.” (Özçelik-Erten 2005: 196). Halk bilmecelelerinde şu bağlama gruplarını tespit ettik:

Bazen....bazen ...

bazan bir deli gurt, bazan bir sersem Kürt (113: 14.9).

Bir ... bir ...

bir padişah, bir o kız (417: 513.2).

... De ...

moru renk de moru renk (580: 735.13c).

Gah .... Gah ...

gah tepme gah şapalah (226: 214.3).

Hem ...hem ...

hem âbittir, hem zahit (465: 572.6g); **hem balıktan, hem inekten, hem öküzden** (493: 619.10); **hem farz, hem sünnet** (524: 658.7c); **hem hey çiçeği, hem bey çiçeği** (560: 714.2); **hem kara hem tüysüz** (351: 411); **hem puşt hem pezevenk** (420: 517.10a); **hem sarhoşum, hem bengi** (574: 733.1); **hem sinirdir hem deri** (524: 656); **hem tatlı hem acı** (670: 869.2); **hem tüfeksiz, hem patronsuz** (405: 487.21); **hem vallahi, hem billahi** (116: 21.8y); **hem yürüyüp hem göbek atma** (591: 754.8.4); **tepenin hem şu yüzüne yayılır, hem bu yüzüne** (616: 814.1).

... ile ...

ak ile kare (309: 348.19a); **Akdenizle Karadeniz** (204: 162.1b); **allan mor** (291:330.6); **ayla yıldız** (288:326.3); **babasiyle oğlu** (754: 1088c); **bahri ile behri** (113: 14.8); **bal ile bâdem** (151: 73.2); **balman şeker** (448: 555.9); **beş dülgerle on usta** (223: 208.1); **beyle vezir** (123: 39.23); **bir erkekle kadın** (743: 1063); **bir karı ile bir koca** (501: 626.15); **ellenmedik nar ile koklanmadık gül** (290:328.7h); **hançer ile tiğ** (313: 352.11a); **hanımnan bey** (609: 791.4); **kab ile kaçak** (315: 355.10); **kadın ile erkek** (363: 425); **kan ile yaş** (253: 255.4k); **kaş ile göz** (266: 278.2); **kestane ile fındık** (210: 182.4); **lâl ile gevher** (290:330.5b); **mısırlan saray** (325: 370b); **tiğ ile teber** (313: 352.11); **Tophane ile Kızkulesi** (204: 162.1); **vezir ile vüzera** (528: 666.14); **yelkeniyle dümeni** (113: 14.6d).

İster...ister

ister canlı, ister cansız (661: 859.40b).

Kimi...kimi...kimi...

kimi al kimi mavi, kimi sarı renk (420: 517.16).

Ne...ne...

ne ağzı var, ne dili (441: 547.2); ne ahlı var, ne fikri (546: 692.16); ne alamet ne hikmet (242: 235.6); ne ayağı var, ne başı (656: 859.11); ne biri bilirsin, ne beşi (719: 1009.1a); ne çin dur, ne naz (156: 76.14c); ne dalı var ne budağı (567: 725.4); ne dalı var, ne budak (492: 619.5); ne dili var, ne damağı (567: 725.4); ne dut, ne armut (488: 610.31); ne eli ne ayağı (560: 715.1); ne elmaya benzer, ne alıca / ne anasına benzer, ne babasına (394: 465.1c); ne erkek olsun, ne dişi (473: 588.6); ne erkekti ne dişi (257: 258.1); ne fasulya ne de bakla (256: 256.2c); ne gömlek giyer, ne aba (506: 627.19); ne güneş ne de yağmur (352: 412.7); ne Japon'u ne Çin'i (554: 702); ne kanı var ne canı (542: 691.3); ne kapı var, ne baca (482: 608.1); ne kül eder, ne ufak (490: 614.6); ne mavi / ne ak / ne sarı (466: 573); ne penceresi, ne kapısı (659: 859.32); ne sarhoşum ne bengi (536: 681.14ı); ne şurda ne burda, ne uyanda, ne buyanda (139: 59.11); ne top tutar, ne tüfek (561: 715.9); ne toptur, ne tüfektir (597: 767.9); ne tüyü var, ne tozağı (492: 619.5c); ne Urumdur, ne Frenk (579: 735.13); ne vallahi zerdali ne billahi şeftali (115: 21.8g); ne yerde ne gökte (142: 63.1).

... olsun ... olsun

canlı olsun, cansız olsun (661: 859.40l).

... u/ü ...

îşünüş (367: 431.5); sabr u sükûn (751: 1078); sim ü zer (751: 1076.2); teng ü tar (506: 627.12).

... ve ...

gemi ve yelken (561: 715.20); gül ve gülüstan (375: 447.16b); iğne iğne ve göz göz (539: 683.18); kayısı ve zerdali (297:334.4b); kış ve yaz (241: 232.14a); kol ve gövde (223: 207a); kolları, başı, yüzü ve gözü (382: 455); lâle ve mercan (312: 352.5c); mavna ve yelken (542: 691.7); nehir ırmak ve çay (315: 355.22); yaz ve kış (497: 625.9).

... veya...

karı veya koca (483: 608.6).

... ya ...

bir karış ya bir sere (340: 402.1).

ya ... ya ...

ya ateştedir, ya sudan (487: 610.19); **ya bilesi, ya ölesi** (426: 522.3).

... yahut ...

düz yahut çarpık (467: 574.7).

1.3.1.5. Edat Grubu

“Bir isim unsuru ile bir çekim edatından meydana gelen kelime grubudur.” (Karahan 2005: 62). Halk bilmecelerinde özellikle eşya betilemelerine vasıta olduğu için, *“gibi ve kadar”*la yapılan edat gruplarının daha çok kullanıldığını görüyoruz. Bununla birlikte aşağıda görüldüğü üzere diğer edat grupları da kullanılmıştır:

... aşağı

bayır aşağı (392: 463.10).

... bile

gık bile (512: 639).

... boyunca

yol boyunca. (386: 457.25).

...den beri

nice yıllardan beri (317: 355.36); **öteden beri** (121: 39.16).

...den gayrı

Allahtan gayrı (665: 859.53a).

...den önce

benden önce (543: 691.13); **herkesten önce** (566: 719.A.5).

...den sonra

evlâtlarını salıverdikten sonra (675: 875.2); **kırk gün sonra** (446: 548.21); **öldükten sonra** (311: 350.2); **yassıdan sonra** (626: 827.Ae).

... diye

düşeceğim diye (125: 41.6); **düşecek diye** (467: 574.8a); **öldü diye** (494: 619.13).

...e dek

dizine dek (235: 225.23); **kıyamete dek** (218: 202.5).

...e doğru

göğe doğru (210: 182.3a); **suya doğru** (477: 598.8a); **tepeye doğru** (701: 950a).

...e karşı

kimseye karşı. (573: 729); **sabaha karşı** (729: 1040).

...e yakın

akşama yakın (729: 1040).

... gibi

acı soğan gibi (416: 508.2); **ağ gibi** (291:332.3); **ak taş gibi** (453: 566.11); **altun şeker gibi** (120: 39.9); **anız gibi** (426: 522.2); **arşın gibi** (125: 42.2); **aslan gibi** (125: 42.2); **bal gibi** (125: 41.2); **baykuş gibi** (435: 541.2c); **benim gibi** (382: 455); **bey gibi** (416: 508.2); **pervane gibi** (225: 208.9c); **bostan gibi** (250: 253.6y); **bülbül gibi** (110: 9.1); **dağ gibi** (619: 815.4g); **destan gibi** (240: 232.2); **dev gibi** (229: 222.2g); **dudu gibi** (262: 268.10); **düdük gibi** (198: 150.3); **gülistan gibi** (619: 815.4g); **ırmak gibi** (492: 619.2); **inci gibi** (112: 9.17); **kat kat pide gibi** (579: 735.9); **Kur'an gibi** (115: 21.8); **kuzulu kurban gibi** (618: 815.3d); **mercan gibi** (324: 364); **sultan gibi** (117: 26.2); **su gibi** (345: 404.5d); **şeker gibi** (376: 448.5); **sütlü aş gibi** (453: 566.11); **şeytan gibi** (535: 681.5); **şort gibi** (318: 355.37ü); **toparлак elma gibi** (579: 735.9); **yel gibi** (330: 386.6); **yılan gibi** (460: 568.34).

... halde

dişleri bulunduğu halde (277:306).

... için

amn için (367: 431.5); **başkasının ayıbını saklamak için** (368: 435.2); **kendini katletmek için** (721: 1023); **onun bunun hatırı için** (548: 692.28); **yaşaması için** (129: 50.16).

... ile

Âdemile (441: 547.2); **al ile** (424: 519.16); **alaca ile** (150: 72.9); **altın ile** (488: 610.23); **Arabın atı ile** (466: 572.14); **yerin kuvveti ile** (466: 572.14); **âteş-i sûzan ile** (567: 725.3); **badem ile** (476: 598.1); **bahri ile** (113: 14.8); **zincir ile** (186: 138.1); **baltasıyla** (400: 481.1); **beş balta ile** (224: 208.6b); **bir sini bâdemile** (441: 547.2); **birbirinen** (558: 711.5); **dişleriyle** (117: 24.2); **dört heceyle** (117: 29); **gümüş ile** (488: 610.23); **Hünkâr ile** (417: 513.2); **nar ilen** (120: 39.10); **soğan ile** (569: 728.4e); **şeker ile.**(110: 8); **şeker inen** (514: 645.7); **yetmiş bin yıldız ile** (142: 63.3).

... kadar/...e kadar

akça kadar (159: 81.8v); **akşama kadar** (136: 57.8); **al kadar** (282:311.7); **bir batman buğday öğütene kadar** (762: 1099); **bir ufacık mil kadar** (347: 404.16a); **bizim kadar** (744: 1066.2); **boyum kadar** (302: 344.9); **bu kadar** (166: 93.1); **dağlar kadar** (182: 126.5); **dibine kadar** (220: 203.5c); **dize kadar** (220: 203.4); **dünya kadar** (292:332.9); **el kadar** (440: 544.12g); **erkenden akşama kadar** (554: 703); **fındık kadar** (414: 501.14); **kıyamete kadar** (740: 1059b); **kuyruğu kadar** (286:318.2); **metelik kadar** (159: 81.8e); **ol kadar** (282:311.7); **sabaha kadar** (340: 401.19); **şu kadar** (166: 93.1); **tırnak kadar** (415: 501.16); **üç hafta kadar** (688: 915.2); **zerre kadar** (292:332.9).

... kimi

bal kimi (397: 469.14ı); **bu dağ kimin** (182: 126.8); **inci kimin** (250: 253.6n); **zer kimi**. (579: 735.10).

... sıra

ardım sıra (302: 344.10e); **arkam sıra** (302: 344.10d); **çay sıra** (294:332.31); **kıyısı sıra** (617: 814.5); **önüm sıra** (159: 81.8ı); **yanım sıra** (159: 81.8g) **yanı sıra** (506: 627.19).

... üzere

borç almak üzere (696: 941).

... yüzünden

benim esmem yüzünden (542: 691.7).

1.3.1.6. Sayı Grubu

“Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur.” (Karahana 2005: 72).

Sayılar halk bilmecelelerinde önemli yer tutar. Bunların bir kısmı aşağıda görüldüğü üzere sayı grubu şeklindedir:⁹⁰

on bir (515: 645.15); **on iki** (203: 155.12); **on dört** (720: 1018); **on beş** (362: 423.30); **on sekiz** (497: 625.1); **yirmi iki** (497: 625.1); **yirmi dört** (751: 1077); **otuz iki** (203: 155.10a); **otuzbeş** (695: 938.1b); **otuz altı** (682: 899.2); **kırkbeş** (695: 938.1b); **kırk sekiz** (719: 1011); **altmış iki** (454: 566.24); **altmış altı** (120: 39.12); **yetmiş iki** (487:

⁹⁰Ayrıca bk. “Sayıların Kullanımı” ve “Sıfat Unsuru Belirtme Sıfatı Olan Tamlamalar” bölümlerine.

610.11b); **yetmiş iki buçuk** (235: 225.26); **yetmişbeş** (695: 938.1b); **yetmiş yedi** (442: 547.13f); **seksen iki** (203: 155.10b); **seksen sekiz** (552: 699.6); **doksan dokuz** (597: 767.5); **yüzyirmi** (154: 75.4); **yüz elli** (119: 37); **üçyüz altmış** (515: 645.15m); **üç yüz altmış beş** (682: 898.5); **üç yüz altmış altı** (677: 886); **bin bir** (204: 160); **binikiyüz** (426: 522.8).

1.3.1.7. Ünlem Grubu

“*Bir ünlem ile bir isim veya kelime grubundan oluşur.*” (Özçelik-Erten 2005: 197). Halk bilmecelelerinde ünlemler önemli yer tutar. Ancak gerçek anlamda seslenme-haykırma içeren ünlem azdır. Başka bir deyişle halk bilmecelelerindeki ünlemlerin tonu düşüktür. Aşağıda, daha çok dramatize amaçlı kullanıldığını sandığımız ünlem grupları görülmektedir:

a bacı (583: 742.1); **a benim bahri adım** (295:332.34j); **a burma bıyık** (707: 980); **a domuzun sağırı** (570: 728.23b); **a k...ı pişik** (707: 980); **a kız** (591: 754.8.4); **a koca** (207: 172); **a tavuk** (305: 345.2a); **ah ben seni tuteyni** (172: 108.2l); **ah gidi âdem** (539: 683.15); **ah umutlar, umutlar** (162: 83.13a); **ah, ah, efendim, ah şah efendim** (627: 827.7); **ah, efendim, vah, efendim** (759: 1096.4); **ah, ufacık kıteyni** (172: 108.2l); **ah, yurtlar, bu yurtlar** (162: 83.13d); **Allah, kafam** (697: 943ö); **aman abla** (137: 58.2); **aman ağa, canım ağa** (566: 722); **aman Allah** (256: 256.2c); **aman Hacı ağa** (491: 614.17); **aman yolcu, kuzum yolcu** (687: 907); **aman, başım** (697: 943g); **aman, efendim, aman** (506: 627.10a); **aman, gözler** (200: 153f); **ay dedecan** (514: 645.10); **ay devrüşler, devrüşler** (378: 448.22); **ay gişi** (473: 588.6); **ay, Hürriye, Hürriye** (188: 141.5h); **behey gişi** (718: 1009.1); **ey angutlar, angutlar, Yusuf’umu yiyen kurtlar** (150: 71.2); **ey deri donlu pehlivan** (435: 541.2a); **ey devriş Ahmet** (725: 1033b); **ey fildişi, fildişi** (604: 778.5h); **ey kişi** (325: 370b); **ey kurtlar, ebemi yiyen kurtlar** (109: 5.4); **ey kuşum** (199: 151.3); **ey mübarek zeytin ağacı** (552: 699.6b); **ey paçacılar köçeği** (559: 711.6c); **ey sufatsız** (200: 152.3b); **ey susen, servi çiçeği** (559: 711.6c); **ey ustalar ustalar** (276:301.1); **ey vali baba** (231: 225.1); **ey yüz kazlar** (744: 1066.2); **ha benim şahbaz atım / göğsü sudan kalkmaz atım** (295:332.34); **hay Allah'ın katırı** (433: 540.10c); **hay ananın yürüğü** (212: 185.20); **hay develer, develer** (426: 521.7b); **haydi evlere** (288:326.3); **hey Allah'ım** (412: 501.9c); **hey deveciler köçeği** (558:

711.6a); **hey elekler elekler** (141: 61); **hey guş** (592: 756.2e); **hey karga** (448: 555.3); **hey koca** (501: 626.15); **hey yarabbi hilemet** (446: 549b); **hey, benim pazvandım** (556: 704.10); **hey, kurtlar, kurtlar** (162: 83.13j); **kız Fatmayı** (520: 653.1); **of belim** (366: 429.8); **of, başım** (708: 982); **uy, belim** (697: 943m); **vah, belim** (696: 943b); **vay anam** (117: 30.2); **yâ gısmet** (289:328.1); **ya Hak** (562: 715.24).

1.3.1.8. Unvan Grubu

“*Bir şahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur.*” (Karahan 2005: 68). Halk bilmecelerinde özel isimler önemli yer tutar.⁹¹ Bu isimlerin bir kısmı sıfat tamlaması şeklinde iken bir kısmı da aşağıda görüldüğü üzere unvan grubu⁹² kuruluşundadır:

Abdullah dede (359: 423.8); **Adile hanım** (452: 566.6); **Afakan hanım** (444: 548.10j); **Aforoz hanım** (444: 548.10); **Ahmet Bey** (435: 541.1h); **Ali ağa** (522: 655.15); **Ali bey** (457: 568.8); **Anşa hanım** (452: 566.6d); **Ârifi hanım** (465: 572.6d); **Çangal baba** (202: 155.1); **Edalet hatun** (116: 21.11); **Elde hanım** (452: 566.6e); **Emin ağa** (434: 540.10m); **Fadime hanım** (452: 566.6c); **Fatma hatun** (452: 566.6g); **Güllü hanım** (601: 775.4); **Hacı ağa** (491: 614.17); **Hacı baba** (587: 749.11); **Hanım abla** (620: 817.2a); **Hasan ağa** (433: 540.10); **Hasan bey** (354: 418.2r); **Hasan Dede** (275:300.1f); **Hatce hatun** (452: 566.6f); **Henife gadın** (465: 572.6c); **Henife hatın** (520: 653.2); **Hoca efendi** (282:311.6); **Ilyas baba** (548: 692.24); **Kadriye hanım** (595: 764.3); **Lâle kadın** (465: 572.6); **Leylâ hanım** (581: 735.15); **Mehmet Ağa** (339: 401.1); **Mehmet ağacık** (576: 734.8); **Merkem hanım** (231: 225.2); **Mesel bey** (513: 645.3a); **Metal beğ** (211: 185.4); **Mısırlı Ahmet bey** (712: 988.1); **Musta dayım** (276:304.2); **Mustafa ağa** (448: 555.1); **Nadir hanım** (575: 733.7); **Nanı hatun** (465: 572.6a); **Nuh peygamber** (730: 1049); **Osman ağa** (339: 401.1); **Ömer dayı** (385:

⁹¹ Bu konuya ayrıca “Dil Özellikleri” bölümünde dikkat çekilecek.

⁹²“Unvan grubu” terimini şu an bir alternatif bulamadığımızdan kullanıyoruz. Bizce bu terim “efradını cami” bir terim değil. Zira Türkçede unvan denince akla gelenler bellidir. Ve bunlar da genellikle isimden önce gelir: Doktor, mühendis, doçent gibi. Oysa araştırmacılar bu grubu “isim + unvan/akrabalık ismi şeklinde formüle etmekte ve nine, yenge gibi akrabalık isimlerini de unvan grubunu oluşturmaya neden saymaktadır. Zaten Türkçe sözlük de kelimeyi *Bir kimsenin işi, mesleği, veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad, san* olarak açıklamaktadır. (TS 2005: 2036).

457.21d); **Rımbırık hanım** (280:307.22); **Salih ağa** (513: 645.3b); **Şehzade Sultan** (115: 21.8n); **Şemide hanım** (461: 568.44); **Şeremet dayı** (437: 542.3); **Vezullah baba** (359: 423.8); **Yemenli Ali bey** (712: 988.1); **Zar efendi** (709: 984.1g); **Zarifi hanım** (465: 572.6d); **Zimbirik molla** (521: 655.6); **Zühra hanım** (556: 704.18).

1.3.1.9. Birleşik Fiiller

“Bir hareketi karşılamak, veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur.” (Karahan 2005: 73). Halk bilmecelerinde geniş yer tutan kelime gruplarından biri de birleşik fiillerdir. Birleşik fiillerin bu denli çokluğu ve çeşitliliği, aynı zamanda halk bilmecelerine konu olan eşyanın devinim halinde olduğunu ve sorucunun hareketli sahneler oluşturma gayretini göstermektedir.

Oluşum tarzlarına göre birleşik fiillerin şu türlerini görmekteyiz:

1.3.1.9.1. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller⁹³

Bu gruptaki birleşik fiiller, bir asıl fiil ile ondan önce gelen bir isim unsurunun anlamca kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Dolayısıyla genelde mecazi bir anlam taşıdıklarından ya deyim ya deyimleşme yolunda fiillerdir. Örnekler:

abdest al- (524: 658.7); **bel kırıp göbek at-** (435: 541.1g) **çal- çarp-** (286:315.17); **buse al-** (574: 733.1); **haber al-** (233: 225.18); **izin al-** (233: 225.18g); **on iki günlük yol al-** (625: 825.6); **aç koy-** (514: 645.12h); **aklı şaş-** (330: 386.3a); **boy at-** (331: 387.7); **göbek at-** (199: 152.3); **nağara at-** (288:321.2); **bağdaş kur-** (211: 185.5); **bıyık bur-** (280:307.18); **buz tut-** (532: 678.5); **sıtma tut-** (604: 779); **dumanı tüt-** (294:332.26); **can gel-** (391: 463.4c); **hoş gel-** (393: 463.20); **keyfi gel-** (511: 636.4); **kolay gel-** (355: 418.8c); **meydana gel-** (712: 988.1c); **yan gel-** (707: 977); **cemaattan geri kal-** (190: 141.15); **çare bul-** (740: 1059); **fırsat bul-** (351: 412.1); **nihayet bul-** (424: 519.16j); **dem çek-** (505: 627.5); **hu çek-** (435: 541.2); **düş gör-** (368: 431.13); **düzen ver-** (347: 404.16); **emek ver-** (150: 71.1); **gebe kal-** (341: 402.8); **gerdan kır-** (199: 152.3); **göz kırp-** (597: 767.4); **güneş vur-** (379: 448.32); **hamam yap-** (392: 463.8f); **kana boyan-** (257: 257.2); **keyfimi getir-** (584: 742.4); **kilit vur-** (514: 645.10); **kiraz**

⁹³ Ayrıca bk. “Deyim Ödünçlemesi” bölümü.

kesil- (432: 538.3); **mor çal-** (320: 356.1); **nikâh kıy-** (334: 391.20); **pusuya gir-** (387: 459.2); **sada ver-** (435: 541.2c); **selam ver-** (114: 21.2); **ses ver-** (646: 843.29a); **şıp otur-, şıp kalk-** (445: 548.15); **toz yapma-** (124: 39.28); **vaz mı geç-** (208: 175.3); **yufka aç-** (279:307.13); **yular vur-** (227: 214.22).

Şunlar da devrik yapıdaki örneklerdir: **tut- ... esürk** (645: 843.19); **tut- cihanı** (677: 888); **gid- hoşuna** (119: 39.3); **ye- kötek** (353: 417); **ver- emir** (157: 78.7); **al- bir temenna** (517: 646.1c); **at- bir temenna** (517: 646.1).

1.3.1.9.2. İsim +Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller

İsim + et- Yardımcı Fiili

ah et- (189: 141.6a); **arzu et-** (661: 859.40i); **aşağı et-** (594: 760.6c); **beslemelik et-** (642: 841.9.c); **beş para etme-** (649: 851.9); **bir hayr et-** (442: 547.8); **bir küçücük iz et-** (159: 81.8s); **cehdet-** (502: 626.22); **cenk et-** (677: 887); **cevelân et-** (720: 1018); **civ civ et-** (280:307.17); **çan çan et-** (616: 813.2); **çat çat et-** (488: 611.2); **çöm çöm et-** (552: 699.4); **dava et-** (227: 214.8); **devret-** (625: 825.2); **dum dum et-** (230: 222.6); **dümdüz et-** (631: 828.3); **ellerle ülfet et-** (550: 695.10); **emret-** (720: 1012b); **fehmet-** (189: 141.6i); **feryad et-** (147: 70.1); **fethet-** (675: 877.1); **figan et-** (189: 141.6a); **fikret-** (751: 1078); **gıcır gıcır et-** (455: 566.41); **gıyas et-** (721: 1021); **göğe pervaz et-** (687: 908a); **gölge et-** (594: 760.5); **gur gur et-** (505: 627.8); **haram et-** (515: 645.15k); **harcet-** (726: 1035a); **hay et-** (564: 716.1); **hazzed-** (391: 463.4a); **heves et-** (221: 203.13); **hoş et-** (255: 255.10); **hükmet-** (116: 21.11); **inkâr et-** (528: 666.12); **iz et-** (158: 81.8); **katlet-** (721: 1023); **kavga et-** (204: 162.1a); **keyfet-** (535: 681.14d); **kor et-** (436: 541.10); **lâf et-** (496: 624.3); **meram et-** (660: 859.40); **meşket-** (312: 352.5k); **meylet-** (367: 431.5); **mırmır et-** (501: 626.15); **mort et-** (169: 99.4a); **muharebe et-** (352: 412.8); **murad et-** (661: 859.40c); **naz et-** (687: 908a); **nisbet et-** (687: 907); **paha etmedik bir iş et-** (554: 704.5); **pay et-** (564: 716.1); **pek et-** (469: 581.1); **rahat et-** (372: 444.2); **sabret-** (161: 83.12c); **sarfet-** (726: 1035); **sarhoş et-** (541: 688.1); **secde et-** (117: 31.1b); **sohbet ed-** (312: 352.5c); **sual et-** (528: 666.14); **tahsin et-** (123: 39.23); **tarumar et-** (169: 99.4); **telef et-** (419: 517.8a); **toz et-** (159: 81.8k); **vaat et-** (608: 788d); **vaaz et-** (112: 10.2); **var et-** (386: 457.28); **yaş et-** (255: 255.10); **yemin**

et- (241: 234.5); **yuharı et-** (594: 760.6c); **zannet-** (280:307.18a); **zapted-** (321: 360.2); **zır zır et-** (518: 648).

Şu örnekler de devrik bir yapıdadır: **et- bir temenna** (608: 788a); **et- töbe** (337: 398.2); **ed- himmet** (524: 658.7).

İsim + eyle- Yardımcı Fiili

ak eyle- (319: 355.46); **bend eyle-** (717: 1001.1b); **bülbül eyle-** (490: 614.11); **dar eyle-** (362: 423.34); **fend eyle-** (717: 1001.1b); **feyzeyle-** (678: 888e); **habseye-** (677: 888b); **halkeye-** (331: 387.10); **îşünüş eyle-** (367: 431.5); **kabzeyle-** (677: 888); **mecnun eyle-** (725: 1031); **müşavere eyle-** (417: 513.2); **pampal eyle-** (362: 423.34); **pay eyle-** (319: 355.46); **seyreyle-** (556: 704.13); **var eyle-** (362: 423.35); **zapteyle-** (506: 627.12); **zevk eyle-** (506: 627.11). Şu örnek devrik yapıdadır: **eyle- cereyan** (506: 627.11).

İsim + ol- Yardımcı Fiili

akraba ol- (417: 513.2a); **al ol-** (263: 268.13a); **âşık ol-** (184: 133); **bell'ol-** (124: 39.27); **bir ol-** (210: 182.4); **cümbüş ol-** (688: 914); **çığır ol-** (688: 914); **çıkacak ol-** (135: 57.6t); **çok tatlı ol-** (196: 145.33); **defnol-** (488: 610.29); **direk ol-** (595: 764.1); **epsem ol-** (220: 203.3); **fark ol-** (311: 349.2); **garkol-** (505: 627.5); **gebe ol-** (655: 856.3); **gelin ol-** (213: 189.6); **gıdası ol-** (490: 614.11); **hapsolun-** (675: 877.1); **hastol-** (522: 655.15); **hayır ol-** (320: 357.2); **hayran ol-** (313: 352.13); **helak ol-** (378: 448.22b); **hoş ol-** (150: 71.1); **iz olma-** (564: 715.39); **kabul ol-** (141: 61); **kadı ol-** (133: 54.2a); **kan ol-** (379: 448.29); **kandan ol-** (527: 661.11); **kat kat ol-** (456: 566.42); **katık ol-** (268: 282.4); **kaybol-** (415: 503.3a); **keyfi ol-** (536: 681.14f); **kiliseye papaz ol-** (115: 21.8i); **mahvol-** (550: 695.10); **mail ol-** (311: 352.1); **mercan ol-** (254: 255.6a); **nalet ol-** (586: 749.5b); **nul:-ne ol-** (701: 950e); **pişman ol-** (759: 1096.4); **püryan ol-** (759: 1096.4); **seyran ol-** (488: 610.25); **seyrolun-** (625: 825.2); **söz ol-** (464: 570); **şadol-** (389: 459.8g); **şan ol-** (527: 661.11); **top top ol-** (528: 666.14); **toz toz ol-** (464: 570); **un ol-** (662: 859.40ö); **üryan ol-** (759: 1096.4); **vâkıfol-** (113: 14.8); **vaktol-** (625: 825.2); **yıkılmaz ol-** (388: 459.5j). Şu örnekler devrik yapıdadır: **ol-siyah** (225: 209); **ol-yola revan** (707: 979).

İsim + kıl- Yardımcı Fiili

bir taklak kıl- (592: 757.5b); **farz kıl-** (524: 658.7); **namaz kıl-** (293:332.19); **seyran kıl-** (488: 610.29).

1.3.1.9.3. Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiller

Fiil + (İp, °r, A,) + dur-, gel-, git-, kal-, koy-

ağlar dur- (379: 448.32); **bakıp dur-** (311: 349.1); **cız cız eder dur-** (240: 232.1b); **çöküp dur-** (203: 155.11); **döküp dur-** (203: 155.11); **dömelip dur-** (286:315.17); **döne dur-** (231: 225.2a); **ıgıp dur-** (203: 155.11g); **kızarıp, kızarıp durma-** (285:315.8b); **korkup dur-** (125: 41.6b); **mejbur olur dur-** (707: 976.1); **örer dur-** (521: 655.8); **sallar dur-** (146: 65.1c); **sarkıp dur-** (125: 41.6b); **göçüp gid-** (464: 572.2); **sürtünür dur-** (648: 851.6); **yığıp dur-** (203: 155.11g); **çıka gel-** (707: 979); **mat ola kal-** (389: 459.8g); **asakoy-** (262: 268.5b); **büze koy-** (378: 448.16); **çıka koy-** (327: 376.1); **çize koy-** (378: 448.16); **eze koy-** (378: 448.16); **gere koy-** (470: 581.3d); **sere ko-** (604: 780.3); **sokakoy-** (309: 348.19); **varako-** (566: 719.A.4a).

Fiil + (I) ver-

açılıver- (117: 25.2); **basıver-** (660: 859.40); **deyiver-** (470: 581.3b); **dokunuver-** (470: 581.3g); **döküver-** (168: 97.1b); **gidiver-** (155: 76.9a); **gülü ver-** (138: 59.9i); **itiver-** (661: 859.40c); **kahıvir-** (319: 355.46); **kaydırıver-** (306: 348.1); **salıver-** (184: 133); **sekiver-** (168: 97.1b); **sokuver-** (220: 203.5g); **sürüyüver-** (134: 57.2); **tutuver-** (155: 76.9a); **yarılıver-** (112: 9.17).

Fiil + (A) yaz-

aşayaz- (174: 108.11); **ezeyaz-** (174: 108.11); **şaşayaz-** (174: 108.11)

1.3.1.10. Birleşik İsim Grubu

“Bir şahsa özel ad olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur.”
(Karahan 2005: 69). Halk bilmecelerinde **Hasan Ali** (601: 775.3); **Halil İbrahim** (442:

547.13c) şeklinde birleşik isimden oluşmuş birkaç örneğe rastlansa da genelde özel isimler, aşağıda görüldüğü üzere, sıfat tamlaması kuruluşundadır:

Arabacı Mahmut (147: 68.5); **Arap Mehmedi** (458: 568.25); **Aşık Ömer** (173: 108.3g); **Hambar oğlu Musacık** (167: 93.8); **kavgacı Hasan** (712: 988.1e); **Kel Ahmet** (129: 50.18); **Mısırlı Ahmet bey** (712: 988.1); **Seydi Molla** (443: 547.13s); **Sultan Süleyman** (115: 21.8p); **Tepesi delik Kara Mustafa**. (144: 64.3); **Yemenli Ali bey** (712: 988.1).

1.3.1.11. Sıfat-fiil Grubu

“Bir sıfat-fiil ile, bu sıfat fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.” (Karahan 2005: 53). Halk bilmecelerinde, sıfat-fiil grubu, özellikle “-An” ekiyle türemiş sıfat-fiillerle kurulanları, önemli yer tutar. Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere bu sıfat-fiillerin tamlayıcıları, genelde az sayıda kelimedenden oluşmaktadır. Bu durum ise bilmecelerin kısaltmayı esas alan anlatımından kaynaklanmaktadır:

-An

aba giyen (687: 908); **Abalar giyen, kıbalar giyen, göğsünü suya verip yatan, çıkıp göğe pervaz eden, yere enip naz eden** (687: 908a); **ağaları güldüren** (528: 666.13); **ağrıtmadan, acıtmadan ananın eline kıpkırmızı giren** (414: 501.13); **akşam okuyan** (289:328.4); **alemi giydirip kuşadan** (346: 404.8); **arkasını duvara verip yatan** (125: 41.4); **aşağı inerken tıkr tıkr gülen** (152: 74.8b); **ayağa kalkan** (298:334.5n); **ayı gören** (680: 892); **babası gelen** (564: 717.2); **barsak tartan** (360: 423.16); **başını kesen** (582: 735.20b); **benim içimden çıkan** (256: 255.A.1); **besmelesiz farz olan** (564: 716.2); **beyleri attan indiren** (446: 550.6); **bıldırki yiten** (456: 567.1); **binayı zaptleyen** (506: 627.11); **bir ayak üstünde duran** (450: 563.2); **bir gün yiyen** (559: 711.8); **bir karpuzu on ikiye dildiren** (515: 645.15g); **bir taklak kılan** (592: 757.5b); **birini haram ettiren** (515: 645.15g); **bu bilmeceyi bilen** (433: 540.5); **bu derede öten** (473: 588.14); **bu dünyada iki şekle giren** (355: 418.6); **bu meseli bilmeyen** (204: 160); **bunu bilen** (109: 6.1); **bunu yapan** (547: 692.21); **bunu yiyen** (231: 224); **can kurtaran** (573: 729); **cümle âlemi donadan** (346: 404.6); **çok içen** (684: 904a); **diş**

ağrısı çekmeyen (277:306); doğmadan ölen (109: 4); duvar atlayan (360: 423.16); dünyanın döndüğünü gözü ile gören (558: 710); dünyaya gelen (492: 618); dünyaya saçan (289:328.4); dünyayı yudan (341: 402.4); ebemi yiyen (109: 5.4); elde kayan (155: 76.3); elini süren (337: 398.2a); eller üstünde giden (190: 141.12); erkekten doğan (329: 379); evvel gadim bu dünyaya, yeşil giyip gelen (329: 381); ezan sesi duyan (492: 618); faydalı olanına silâh çeken (447: 553.5); gapıdan geçen (301: 344.1); garıncayı nallayan (720: 1017); gençliğinde bağdaş kurup oturan (639: 838.2b); göğde uçan (123: 39.21); Hak yoluna çekilen (546: 692.16); hançere göğüs geren (298:334.5t); hanımnan beyi halı üstünde oynatan (609: 791.4); havada uçan (744: 1066.2); her akşam yatan, her sabah kalkan (318: 355.40); her gelen (577: 734.20); herkese cevap veren (255: 255.8); hiç içine girilmeyen (141: 59.17a); hiç uyumayan (318: 355.40); içlerinde bayrak çeken (279:307.16b); iki birbirini seven (676: 881); iptida cennete giren (720: 1014); iş bitiren (528: 666.8); kapıyı bekleyen (682: 899.3a); karnından çıkan (236: 225.29d); karşıdan bakan (337: 398.2a); kavakta kavlayan (689: 918b); kaygıya batan (429: 532.1b); kiblesi belirsiz namazı kılan (666: 861.1b); kocalığında yellik yellik gezen (639: 838.2b); köpük kusan (550: 695.9); mağaradan düşen (660: 859.38); mağripten attığı topu, maşırıkta çelen (329: 381); Mısır'a giden (747: 1067.7); o kemerin içinde öten (110: 9.1); on birini yediren (515: 645.15g); onu biçen tiken (454: 566.24); onu bol bol içen (554: 702); onu gören (189: 141.6a); onu yiyen (622: 817.12); otuzunda gencelen (132: 53.20); öldükten sonra sesi işitilen (311: 350.2); padişaha giden (286:318.3); seccadesi gönden (666: 861.1b); seni eken (568: 725.11); söğütte söyleyen (689: 918); suda parlayan (155: 76.3); Şam'a giden (747: 1067.7); tohumsuz biten (473: 588.14); topuğunu düzelten (125: 41.4); tuzsuz pişen (689: 918b); vezir ile vüzeranın kızını alan (528: 666.14); yanağını kızartan (125: 41.4); yanmağa katlanan (495: 623a); yassıdan sonra bize gelen (626: 827.Ae); yaşaması için gömülen (129: 50.16); yeddi diyar üstünden bir nefeste geçen (543: 691.15); yer altından geçen (561: 715.23a); yeri göyü sallayan (720: 1017); yukarı çıkarken şıpır şıpır yaş döken (152: 74.8b); Yusuf'umu yiyen (150: 71.2); yügrülüp biten (473: 588.14); Zülfikarı elleyen (720: 1017)

Devrik olanlar: **bitiren dünya işini (253: 255.3); doyuran karnımızı (469: 579).**

-Dİk

anasını yandık... (571: 728.23e); **anayın büküp büküp attık...** (474: 589); **ayağını soktuk...** (221: 203.13); **babayın sokup sokup çıkardık...** (474: 589); **benim sene dedik...** (473: 588.15); **canına yandık...** (573: 731.2); **delikanlıların heves ettik...** (221: 203.13); **her gördük...** (585: 748.4); **içine un bastık...** (344: 403.7); **sana sallayıp sallayıp çıkardık...** (286:315.16).

-mAz

bin sene kalsa çürümez (107: 2.1); **makas kesmez iğne batmaz, terzi biçmez** (185: 134); **sarı kayadan korkmaz** (649: 851.9); **yokuş yere çıkmaz** (563: 715.36a).

-mİş

el dokunmamış (289:328.7); **gül gülistanlık içinde açılmış** (305: 346.1); **yeşil giymiş** (587: 749.14); **ottan yapılmış** (111: 9.6).

-AcAk

hangisini yolacak... (322: 360.6).

1.3.1.12. Zarf-fiil Grubu

“Bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağlı tamlayıcı ve tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.” (Karahan 2005: 57). Aşağıdaki örneklerin çokluğu ve çeşitliliğinin de gösterdiği gibi, halk bilmecelerinde zarf-fiil grupları, sıfat-fiil ve isim-fiil gruplarından çok daha fazla kullanılmıştır:

-(y)InCA

açıp içine bakınca (486: 610.5); **ağası gelmeyince** (560: 714.1); **akşam olunca** (714: 990j); **akşam olup yatınca** (372: 444.2g); **al kanı götürmeyince** (720: 1012b); **anayın paçasına girince** (322: 361.1); **avcıyı görünce** (606: 786.11); **avurduma sokunca** (391: 463.4c); **"Baklanın kilosunu kaç?" deyince** (445: 548.14b); **bir ağaç kamil olunca** (126: 44.11); **bir karış sürmeyince** (372: 444.2a); **bir kişinin olmayınca** (393: 463.17); **dağda, kar eriyince** (560: 715.2); **dar deliğe girince** (585: 745.2); **delikten çıkınca** (393: 463.22); **el değince** (662: 859.40ü); **ele geçince** (389: 459.9); **elim varıp gelince** (227: 214.11); **evden çıkınca** (301: 344.4); **fare deliğine girince** (391: 463.4g); **galhıp ayak üzre durunca** (488: 610.25); **gelin kadın gelmeyince** (709: 984.1d); **gözüne**

parmak sokunca (470: 582.7d); **güz gelince** (464: 572.2); **iki parmak sokmayınca** (372: 444.2g); **ilkbahar ayı gelince** (121: 39.18); **insanları görünce** (445: 548.11); **karşıdan bakınca** (562: 715.29a); **kılı kıla çatınca** (372: 444.2g); **kış olunca** (129: 50.14); **kol kadar koymayınca** (372: 444.2); **kuran gelmeyince** (281:308.); **küfü mefun mef olunca** (488: 610.25); **minareden atınca** (364: 428.2f); **mübarek deliğine girince** (391: 463.4); **o gelince** (628: 827.11); **o gırılınca** (665: 859.53); **resim yapan bakınca** (138: 59.9); **rüzgar esince** (646: 845.2); **suya atınca** (364: 428.2f); **temmuz ayı gelince** (389: 459.9); **yanına gidince** (562: 715.29a); **yaz gelince** (360: 423.17).

Devrik olanlar: **felek kabzedince altım şamdani** (678: 888f); **geyince başına altın külâhi** (492: 619.2); **kesilince seri** (253: 255.2); **meyledince siyaha** (177: 121.10); **alınınca külâhi başından** (463: 568.52).

-(y)Ip

anayın büküp büküp (474: 589); **arkasını duvara verip** (125: 41.4); **ayağımı uzatıp** (212: 185.18); **babam sallayıp** (245: 247.5); **babayın sokup sokup** (474: 589); **bayırdan atlayıp** (203: 158); **belini alıp** (635: 834.3ö); **çarha vurup** (544: 692.5); **çengeli çüngülü toplayıp** (203: 158); **dünyayı içine alıp** (141: 59.17a); **gece gündüz durmayıp** (622: 817.12); **gençliğinde bağdaş kurup** (639: 838.2b); **gerdan kırıp** (199: 152.3); **göğsünü suya verip** (687: 908a); **her yere girip** (146: 66.2); **kalpağını eğip** (334: 391.18); **kara deve çöküp** (145: 64.24); **kılıcını çekip** (598: 767.10); **kozaları döküp** (145: 64.24); **kuyruğun kanatların açıp** (625: 825.2); **kuyruğunu yolup** (668: 865.3); **küçük hanım gelip** (556: 704.18b); **on beşinde kocayıp** (132: 53.20); **öğnünü görüp** (295:332.34b); **sabah yazıp** (289:328.4); **sen kızarıp bozarırken ben sana sallayıp sallayıp** (286:315.16); **tasa basıp** (717: 1000.2a); **yere düşüp** (378: 448.22a); **yetmiş hammalı alıp** (620: 815.19).

Devrik olanlar: **meyledip erbab-ı dil** (367: 431.5).

-DikçA

başımı yere sürttükçe (419: 517.8a); **bu yılan zevk eyledikçe** (506: 627.11); **bülbül ah vah dedikçe** (149: 70.5j); **deliğine gaz koydukça** (463: 568.50a); **eteklerin yelledikçe** (631: 829.2); **her dalı sallandıkça** (309: 348.25); **her ganadı galdırdıkça** (721: 1022);

her kanadın silktikçe (203: 157); **karı fin fin ettikçe** (212: 185.22a); **kulağını büktükçe** (209: 181.9); **kulağını tuttukça** (570: 728.23); **o her gelip gittikçe** (631: 828.3); **oğlan çarşıdan gelmedikçe** (709: 984.1); **seksen sekiz zeytin ağacı / seyredtikçe** (552: 699.6); **yel estikçe** (558: 711.6a).

Devrik olanlar: **okşadıkça başını** (340: 402.1).

-mAdAn

anası babası bir yaşına girmeden (199: 151.4); **anası doğmadan** (274: 296.1a); **ateş yanıp çığ pişmeden** (109: 4); **babası dünyaya gelmeden** (415: 503.2); **bayırı çıkmadan** (415: 503A3); **ben varmadan** (566: 719.A.4a); **birbirine değmeden** (271: 287.6); **çıt demeden** (209: 178.6); **çüş demeden** (279:307.14); **boynuzunu kırmadan** (125: 41.9); **dünyaya gelmeden** (492: 618); **el vurmada**n (177: 121.2); **ellerle ülfet etmeden** (550: 695.10); **gündüz gece durmadan** (305: 346.4); **ha demeden** (310: 348.32); **hiç durmadan** (445: 548.11); **hiç iğne batırmadan** (452: 566.3a); **içine bir yonka düşürmeden** (224: 208.6b); **kuyruğunu kesmeden** (512: 638.7a); **ruhu tene kavuşmadan** (109: 4); **seni uyutmadan** (129: 50.19); **su içmeden** (669: 868.8); **yüzlerini görmeden** (610: 794.3).

-ken

aşağı inerken (152: 74.8); **bana bulaşığını yıkatırken** (388: 459.5j); **beş on derken** (464: 570); **bileyinnen tutarhan** (669: 868.10); **bir dağda iki âşık meşkederken**.(130: 52); **buram buram tüterken** (208: 175.4); **daha ufuk ağırlarken** (288:326.3); **ebemgile giderken** (587: 749.13); **kırmızı öküzü ahıra koyarken** (422: 519.2); **küçük kapıdan geçerken** (415: 503.3a); **minareye çıkarken** (135: 57.6); **minareye çıkıp giderken** (135: 57.6f); **sokağa gidiyorken** (594: 760.4); **yar ile ülfet ederken** (312: 352.5); **yola gider iken** (120: 39.14); **yukarı çıkarken** (152: 74.8); **yükseklerden inerken** (542: 691.7); **ay var iken** (651: 852.15); **ayı görenin anası beşikte iken** (680: 892); **gün var iken** (651: 852.15); **hıyar iki yapraklı iken** (759: 1096.3); **anası beşikteyken** (313: 352.13); **can yok iken** (490: 614.11).

-DI (kişi ekleri) + mI

g...üne deyiverdin mi (470: 581.3b); **her gün üç lira kazandı mı** (696: 941); **kış oldu mu** (577: 734.25); **kulağına bastın mı** (571: 728.23f).

-(y)ArAk

iki kardeş peynir dilerek (417: 514.3); **kuru üzüm dökerek.** (400: 481.2); **tek olarak** (729: 1041a). Devrik olanlar: **dağdan gelir sekerek** (400: 481.2).

-(y)e

boşdur deye (759: 1096.5); **delidir deye** (759: 1096.5); **doludur deye** (759: 1096.5); **düşeceğim diye** (146: 65.1b); **siz kimsiniz diye** (528: 666.14); **püf diye** (570: 728.16); **bıyığımlı bura bura** (324: 368.1); **öküzleri süre süre** (603: 778.2c).

-Ar ... mAz

dalları basar basmaz (423: 519.8).

-AlI

sizler gideli, bizler geleli (627: 827.7).

-AndA

sabah gahanda (327: 376.3a).

1.3.1.13. İsim-fiil Grubu

“Bir hareket ismiyle ona bağlı tamlayıcı ve tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.” (Karahan 2005: 55). Az sayıda rastladığımız isim-fiil grubu örnekleri şunlardır:

ayak ayak varma (497: 625.8); **başkasının ayıbını saklamak** (368: 435.2); **beraber çalışmak** (529: 667.1); **borç almak** (696: 941); **böyle güzel göbek atma** (434: 541.1a); **et yeme** (174: 108.9); **gam kuşunu uçurma** (568: 725.17); **gâvuru kırma** (573: 728.27); **hep ateşle oynamak** (475: 594.3); **kendini katletmek** (721: 1023); **kulakları**

dikleme (669: 868.1a); **sıkıca basmak** (134: 56.4); **sır saklamak** (495: 623a); **su içinde durmak** (506: 627.19).

1.3.1.14. Kısaltma Grupları

“*Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma veya kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır.*” (Karahan 2005: 79). Söz diziminde tamlayıcı sayısı arttıkça konu daha çok açıklık kazanır ve bu bilmecenin doğasına zıttır. Dolayısıyla, bir varlığı gizlemeyi esas alan halk bilmeceleri, doğası gereği tamlayıcı sayısı az birimleri tercih etmiştir. Bu durum, kısaltma gruplarının çokça kullanılmasına neden olmuştur. Aşağıda söz konusu kısaltma grupları sırasıyla verilmiştir:

1.3.1.14.1. İsnat Grubu

“*Anlam bakımından biri diğerine isnat edilen iki isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Kuruluş olarak sıfat tamlamasının tersidir.*” (Özçelik- Erten 2005: 203). Aşağıda halk bilmecelerinde en çok kullanılan kısaltma grubu olan isnat grubu örnekleri görülmektedir.

1.3.1.14.1.1. Her İki Unsuru Tek Kelime Olanlar

adı Leylâ (288:326.1); **ağızı bir** (288:321.4); **ağızı aşağı** (351: 412.3a); **ağızı bağlı** (221: 203.9); **ağızı dar** (449: 562.4); **ağızı havada** (119: 39.2); **ağızı ilerden** (436: 541.6); **ağızı kapacık** (524: 657); **ağızı köpüklü** (563: 715.31m); **ağızı yayvan** (286:315.15o); **ağızı yukarı** (449: 557.1); **ağzım açık** (136: 57.8a); **aklı kaçık** (457: 568.13); **altı açık** (457: 568.13); **altı cehennem** (267: 282.1); **altı çatal** (527: 663.2); **altı demir** (268: 282.9); **altı deniz** (506: 627.10); **altı deri** (435: 541.3); **üstü hasır** (604: 779); **altı pınar** (430: 534.10); **altı tahta** (496: 624.2); **altı tekne** (373: 447.1); **altı yeşil** (525: 658.9); **anası erkek** (719: 1009.1a); **arkası eyerli** (563: 715.31ı); **ardı açık** (402: 481.11e); **ayağı çıplak** (118: 34); **ayağı nallı** (194: 145.21); **ayakları gökte** (583: 738a); **ayakları kınalı** (465: 572.6); **babası dişi** (719: 1009.1a); **bacası yüce** (286:315.15o); **bağrı delik** (644: 843.15); **bakışı ömür** (382: 455a); **baldırı etsiz** (280:307.23c); **barmahları gınalı** (465: 572.6c); **başcağızı kertik** (341: 402.6); **başı aşağı** (359: 423.7); **başı bağlı** (449: 562.3); **başı beyaz** (583: 738a); **başı boş** (563: 715.31r); **başı çullu** (194: 145.21); **başı**

değnekli (402: 481.16); **başı kalın** (391: 463.4); **başı kel** (360: 423.13); **başı kıllı** (579: 735.6); **başı papaklı** (288:322); **başı pişmiş** (457: 568.7); **başı pürçekli** (639: 838.3); **başı püsküllü** (401: 481.10d); **başı talisiz** (280:307.23c); **başı tuğlu** (590: 754.2i); **başı yarık** (253: 255.3); **başı yerde** (583: 738a); **başı yeşil** (621: 817.7); **başı yularsız** (563: 715.31h); **beli bağlıca** (647: 850.1); **beli ince** (391: 463.4); **beli kaba** (231: 225.1); **beli kırık** (389: 462.1); **beyni tahta** (425: 519.23); **boğazı kıllı** (365: 429.1); **boynu buruk** (350: 409.16); **boynu bükük** (441: 544.15); **boynu eğri** (341: 402.11); **boynu güdük** (509: 634.8); **boynu uzun** (701: 951); **boynuzları geriden** (436: 541.6); **boyu kısa** (231: 225.1); **boyu uzun** (475: 594.3); **böğrü delik** (639: 837); **burnu çöplü** (510: 634.12); **burnu eğri** (509: 634.5); **burnu gara** (437: 542.2); **caddesi altınlı** (314: 353); **cefası çok** (568: 725.18); **çarşafı yeşil** (387: 459.5g); **çeyizi dizilim** (564: 717.2); **dah aşağı** (130: 53.4); **dışarısı kuru** (660: 859.38); **dışı kara** (611: 798); **dışı meşin** (350: 409.19); **dibi çukur** (221: 203.10a); **dibi daire** (678: 890.2c); **dibi daracık** (144: 64.13); **dibi delik** (345: 404.4); **dibi geniş** (449: 562.4); **dibi hu** (326: 375.4); **dibi kare** (720: 1019); **dibi küllü** (340: 401.20); **dibi yassı** (321: 358); **dibi yaş** (293:332.16); **dibi yuvarlak** (396: 469.12); **dili çıkık** (116: 22.1); **dili iki** (288:321.4); **dili sümük** (336: 394.8a); **donu deri** (435: 541.2); **dudağı yarık** (322: 361.4); **dumanı fena** (517: 646.1a); **düğmeleri siyah** (387: 459.5g); **elbisesi bembeyaz** (399: 475.4); **eni az** (475: 594.3); **entarisı kırmızı** (387: 459.5g); **etekleri belinde** (560: 715.3); **eti dışında** (446: 549c); **eti haram** (120: 39.14d); **etrafı kar** (700: 948.2); **etrafı müdevver** (326: 375.4); **fistanları kırmızı** (170: 102.5); **g...ü çiğ** (457: 568.7); **g...ü kılıca** (165: 92.1); **gaşları çatma** (169: 99.8); **sagğalı büyük** (216: 197.1); **gidişi ileri** (118: 34); **gönü içinde** (446: 549c); **göysü düymeli** (465: 572.6c); **gözleri kırmızı** (619: 815.12d); **gözleri kömür** (382: 455a); **gözü yuvada** (119: 39.2); **gözü pek** (446: 548.22); **gözü şehla** (288:326.1); **içerisi yaş** (660: 859.38); **içi ak** (611: 798); **içi boş** (117:28); **içi daracık** (392: 463.6); **içi deri** (446: 549); **içi oyuk** (186: 137.6); **içi pirinç** (255: 255.A); **k...ı kızıl** (213: 187); **k...ı pişik** (707: 980); **kaddi zarif** (345: 404.5d); **kafası bozuk** (331: 387.11); **kaftanı kara** (408: 498.5); **kanatları geriden** (436: 541.10); **kanatları yayvan** (574: 731.7); **karnı kıldan** (284:314.2); **karnı yarık** (145: 64.16); **kaşı yıkık** (116: 22.1); **kendi tatlı** (425: 519.23); **kendisi kemikten** (333: 391.10c); **k... açık** (476: 596); **kilidi pashı** (340: 401.18); **kökü kırmızı** (469: 579); **kökü topak** (589: 751);

kökü yukarı (130: 53.4); **kulakları sarkıcık** (399: 476.4); **kulpu ağaç** (157: 78.7); **kuyrucuğu kınalı** (114: 19.2); **kuyruğu geri** (182: 126.6b); **kuyruğu kıvrık** (170: 102.8); **kuyruğu oniki** (334: 391.13); **kuyruğu tonbul** (121: 39.16); **kuyruğu uzun** (278:307.4); **kuyruğu yanık** (287:320.1); **kuyruğu yeşil** (425: 519.23); **mekanı kayalık** (374: 447.8); **ortası ateş** (264: 274.2b); **ortası bereketli** (644: 843.11); **ortası delik** (199: 150.3t); **ortası kuru** (293:332.16); **ortası sarı** (282:311.1); **ortası yeşil** (138: 59.5); **ortası zayıf** (455: 566.40); **önü önlüklü** (530: 670.2b); **rengi boz** (261: 267.15); **saçı sümbül** (582: 735.16); **sakalı etten** (333: 391.10c); **sapı uzun** (422: 519.1a); **sapı yukarı** (359: 423.7); **sesi büyük** (570: 728.13); **sırtı açık** (401: 481.3c); **sırtı tahtadan** (284:314.2); **sırtı yoluk** (653: 854.10); **takkesi kıvrıcık** (219: 202.8); **tepesi aşağı** (262: 268.10); **tepesi boncuk** (144: 64.13); **tepesi delik** (707: 980); **ucu ak** (512: 638.6c); **ucu delik** (145: 64.17a); **ucu tokalı** (533: 679); **üstü açık** (457: 568.13); **üstü beyaz** (525: 658.9); **üstü bir** (527: 663.2); **üstü cehennem** (267: 282.1); **üstü çayır** (430: 534.10); **üstü demir** (620: 815.18); **üstü deri** (349: 409.8c); **üstü hasır** (604: 779); **üstü kara** (621: 817.7); **üstü köşk** (367: 429.9); **üstü kum** (225: 210.3); **üstü saman** (506: 627.10); **üstü taş** (664: 859.47); **yaprağı delik** (350: 409.15); **yaprağı dut** (525: 660); **yarısı beyaz** (608: 788); **yarısı kara** (608: 788); **yaşı mor** (158: 79.4b); **yazısı geri** (118: 34); **yemesi tath** (331: 388.1); **yürümesi tatsız** (280:307.23c); **yüzü et** (446: 549); **yüzü kılı** (metinde: küllü) (401: 481.10c); **yüzü parlak** (462: 568.481); **yüzü uğursuz** (208: 178.2).⁹⁴

⁹⁴Ayrıca, **ayakları kukalize** (119: 39.4); **ayakları zarize** (443: 548.2); **gözleri dombolize** (443: 548.2); **gözleri tumbuliza** (173: 108.2n); **karnı tumbalisa** (373: 447.2); **burnu kinnaz** (340: 401.22b); **burnu yirik** (323: 361.9) örneklerinde olduğu gibi ikinci unsuru yakıştırma sözcüklerden oluşan isnat grupları da dikkat çekmektedir.

1.3.1.14.1.2. Unsurlarından Biri Kelime Grubu Olanlar

1.3.1.14.1.2.1. Birinci Unsuru Tekrar Grubu Olanlar

ağzı burnu kapkara (284:315.3); **eli ayağı kınalı** (212: 185.24); **eli yüzü kapkara** (144: 64.5); **kolu budu kısacık** (167: 93.8); **yüzü gözü gırıışık** (399: 474.2).

1.3.1.14.1.2.2. Birinci Unsuru İsim Tamlaması Olanlar

ayak ucu yastık (248: 251.5a); **baş ucu yastık** (248: 251.5a).

1.3.1.14.1.2.3. Birinci Unsuru Sıfat Tamlaması Olanlar

bir yanı ala (199: 150.3t); **bir yanı gara** (199: 150.3t); **dört tarafı karanlık** (574: 732).

1.3.1.14.1.2.4. İkinci Unsuru Tekrar Grubu Olanlar

ayakları gümüş bakır (118: 31.3); **ayakları liza liza** (173: 108.2n); **ayakları mor mor** (203: 155.10a); **ayakları pisa pisa** (373: 447.2); **bacakları masa masa** (443: 548.1); **başı tablalı tablalı** (218: 202.7i); **burunları karaca, karaca** (176: 120.1); **dumanı halka halka** (567: 725.1); **feracesi hincefi zincefi** (557: 704.18c); **fıstanı top top** (455: 566.31); **gözleri mor mor** (619: 815.12b); **gözleri çakmak çakmak** (160: 82.1b); **içi kıvrım kırışık** (693: 931.1); **içi kızıl kıyamet** (285:315.15); **kaşları çatma çatma** (590: 754.8); **ortası gül gülüstanlık** (235: 225.27); **rubaları kat kat.** (456: 566.48e); **sesleri kaba kaba** (327: 375.13a); **yürümesi lev lev** (688: 911).

1.3.1.14.1.2.5. İkinci Unsuru İsim Tamlaması Olanlar

ortası avret pazarı (294:332.28); **üstü acem halısı** (273: 290.5f); **içi pamuk tarlası** (273: 290.5f); **beli seğmen kuşaklı** (114: 19.2)

1.3.1.14.1.2.6. İkinci Unsuru Sifat Tamlaması Olanlar

anası gök donnuca (345: 403.16); **başı gümüş düğmeli** (429: 532.2) **boyu bir karış** (403: 486.6); **çevresi zeynel varak** (507: 631); **eni bir parmak** (403: 486.6); **her yanı mercan küpe** (590: 754.1ö); **kızı şeker dillice** (345: 403.16); **yakası kırk düğmeli** (631: 830.b).

1.3.1.14.1.2.7. İkinci Unsuru Ayrılma Grubu Olanlar

başı damdan dışarı (144: 64.8a); **boynu bir karıştan az** (212: 185.23).

1.3.1.15. Bulunma Grubu

“*Bulunma durumu eki almış bir isim unsuruyla, yalın durumdaki bir isim unsurundan oluşur.*” (Özçelik-Erten 2005: 202). Aşağıda bir kısım örneklerini verdiğimiz bulunma grubu, halk bilmecelerinde yaygın olarak kullanılmıştır:

ağalar önünde sümbül (552: 699.3); **ağız içinde dil** (394: 467.3); **ağzında bir kılavuz** (456: 566.50b); **altı ayda bir kere** (577: 734.21); **ambar altında Musa** (376: 447.26a); **annaçta iki dalım, ortasında bir gülüm** (129: 50.10); **arkasında kazığı** (711: 987.1); **ayağında çorapcık** (120: 39.11); **ayağında koca demir** (118: 31.3c); **ayağında zilli top** (121: 39.17); **ayakta mezar** (136: 57.12e); **ayda bir defa** (116: 22.2); **bahçede hav hav** (688: 912); **başında altın tabak** (492: 619.6); **başında kırmızı gül** (608: 787.14); **başında şapkacıklar** (420: 517.13); **başında tablacıklar** (157: 79.2); **başında yaşmak** (118: 34); **belinde şal kemer** (478: 598.13); **belinde telli çatma** (434: 541.1b); **bir bahçede beş ağaç** (497: 625.2a); **bir dereye bir değirman** (544: 692.5); **bir tavada iki balık** (682: 897.2); **bir yerde kırk baş** (420: 517.17); **boynuzunda yular** (506: 627.14); **böğründe dişi** (487: 610.14); **cam içinde denizcik** (584: 742.3); **cevri cevahir tarlasında şeftali çiçeği** (113: 14.5); **dağ başında bir sürü öküz** (124: 39.34); **dal üstünde sarı oğlan** (141: 62.6); **dal üstünde al yanak** (273: 290.4); **dam başında karga** (398: 470.1); **dam üstünde kalaylı sini** (130: 53.5); **değnek ucunda yemiş** (231: 224); **dörtte üç** (241: 232.13); **duvarda dayalı** (641: 840.2c); **elinde kesme tath** (119: 39.6); **ensesinde dil** (611: 800.3a); **etrafında yüz bin uşağı** (130: 53.4); **ev üstünde gavurcuk** (219: 202.8); **gollarında halga demir** (196: 145.30a); **göğsün**

üstünde polka (567: 725.1); **gökte yıldız** (417: 513.2c); **gökte yuvarlak bir cami** (677: 884.2a); **günde beş defa** (560: 714.3); **günde elli kere** (669: 868.8); **içinde ateş** (631: 828.5); **içinde bir kuru Fatma** (283:313.1); **içinde bir şah güvercin** (309: 348.22); **içinde buruşuk Ömer** (147: 68.7); **kapı arkasında leke** (304: 344.19a); **kapıda sansar** (226: 212.2); **küp ağzında kete** (514: 645.9b); **Mısır'da sultan** (116: 21.8v); **ocaklarda maskara** (611: 798); **rafta kabak** (594: 761.1); **sahilde bir kümbet** (524: 658.7); **senede bir** (524: 658.7); **suda balık** (287:320.1); **tarlada kazuk** (331: 387.11); **ucunda sulu boncuk** (653: 854.9); **üstünde kabadayı** (557: 707.3); **yedi senede bir** (286:318.3); **yer altında yelpaze** (274: 292.1); **yılda bir kere** (670: 869.13); **yol üstünde kalaylı tas** (185: 137.4); **yük altında Musacık** (278:307.7).

1.3.1.16. Ayrılma Grubu

“Ayrılma durumu eki almış bir isim unsuruyla yalın durumdaki veya iyelikli ikinci bir isim unsurundan oluşur.” (Özçelik-Erten 2005: 202). Bulunma grubu kadar olmasa da, ayrılma grubu da halk bilmecelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Örnekler:

aydan eğri (558: 711.4); **beş gardaşdan ikisi** (588: 749.17g); **bir karıştan artık** (341: 402.6); **biri birinden kötü** (690: 925); **çalıdan çeper** (448: 555.9); **daldan aşağı** (670: 869.3a); **etten kemerli** (110: 9.1); **hem balıktan, hem inekten, hem öküzden soy** (493: 619.10); **her güzelden bir öpüş** (574: 733.1b); **Kaf dağından ulu** (316: 355.25); **kapıdan içeri** (564: 716.1); **kardan beyaz** (364: 428.2o); **karı veya kocadan biri** (483: 608.6); **kuş tüyünden ince** (173: 108.4e); **ondan tatlı** (630: 827.15c); **ölümden berisi** (695: 938.1b); **samanlıktan büyük** (458: 568.19); **sandıktan küçük**, (458: 568.19); **şekerden ferik** (350: 409.15); **telden ince** (364: 428.2o); **tepesinden gözlü** (537: 681.29); **tuzdan acı** (558: 711.4); **üçden fazla** (747: 1067.7); **yedi adamdan ileri** (435: 541.3); **yetmişbeşten gerisi** (695: 938.1b).

1.3.1.17. Yönelme Grubu

“Yönelme durumu eki almış bir isim unsuruyla yalın durumdaki bir isim unsurundan oluşur.” (Özçelik-Erten 2005: 202). Yönelme grubu, ayrılma grubuna göre daha az kullanılmış olup başlıca örnekleri aşağıda görülmektedir:

akla zarar (259: 265); **atıma yonca** (395: 469.1); **bana bir sancı** (444: 548.10j); **cana derman** (716: 997a); **çocuklara eğlence** (416: 508.6); **diriye sünnet** (525: 658.9); **duvara yapışık** (416: 507.1); **dünyaya oyun** (477: 598.11); **g...üne deynek** (596: 764.7); **garıma eğlence** (395: 469.1); **göge direk** (144: 64.11); **kendi başına buyruk** (608: 787.13); **kürk üstüne kürk** (582: 735.20b); **Mısır'a sultan** (115: 21.8); **ölüye farz** (525: 658.9); **tokata mail** (609: 791.5); **zabaha bir sat galası** (729: 1040c)

1.3.1.18. İlgi Durumu Grubu

İlgi durumu eki almış bir isim unsuruyla yalın durumdaki ikinci bir isim unsurundan oluşur. Belirtili isim tamlamasının iyeliği düşmüş şeklidir de diyebiliriz.” (Özçelik-Erten 2005: 201). Halk ilmecelerinde ilgi durumu grubunun şu örneklerini tespit ettik:

anasını yandığının gâvur (571: 728.23e); **benim kudurmuş** (618: 814.20a); **bizim can** (573: 731.2a); **bizim ev** (268: 282.10); **bizim hanım** (345: 404.5a); **bizim Hasan** (354: 418.2m); **bizim kapı** (552: 699.6c); **bizim kavak** (414: 501.10e); **bizim keloğlan** (150: 72.5a); **bizim kız** (323: 361.9); **bizim kudurmuş** (223: 206.7); **bizim oda** (627: 827.Au); **bizim paca** (738: 1058.2a); **bizim sıçan** (639: 836.24); **bizim sokak** (367: 431.7); **bizim tavuk** (398: 469.18); **Hebellerin kara boduk** (604: 780.3); **Honhonun katır** (294:332.30); **senin kıllı** (618: 814.20a); **sizin ev** (175: 113); **sizin kıllı** (223: 206.7); **sizin sokak** (367: 431.7).

1.3.1.19. Diğer Kısaltma Grupları

Halk ilmecelerinde *acı dilli* (579: 735.13); *keklik sekişli* (444: 548.10); *baştan ayağa* (156: 76.14c); *baş başa* (425: 521.2); *bağ yukarı* (407: 490.5k); *can alıcı* (293:332.18) gibi farklı kısaltma gruplarının da yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. Aşağıda bu kelime grupları örneklendirilmiştir:

1.3.1.19.1. Sıfat/İsim + İsim + II Şeklinde Kurulanlar⁹⁵

acı sözlü (579: 735.13); **ağlar gözlü** (394: 467.1); **ak g...lü** (512: 638.6); **ak sakallı** (533: 680.1b); **al ibikli** (335: 391.22); **al şapkalı** (607: 787.5); **alaca donlu** (321: 358); **altı ayaklı** (429: 531.1); **arşın ayaklı** (732: 1055); **arşın ayaklı** (161: 83.2); **balaban bakışlı** (375: 447.16); **beş bedenli** (189: 141.6l); **beş dallı** (269: 285.1); **beyaz donlu** (362: 423.38); **bin bıyıklı** (579: 735.13); **bin dallı** (678: 890.1); **bin delikli** (224: 208.6f); **bin gözlü** (272: 287.12); **bin kiremitli** (205: 169.1); **bir ağızlı** (593: 758.2b); **bir atlı** (119: 39.6); **bir delikli** (702: 953.2); **bir kaplı** (339: 401.3); **bir köklü** (269: 285.1); **bir kulak** (593: 758.2b); **bir yüzlü** (272: 287.12); **bit burunlu** (510: 634.10); **bulgur suratlı** (199: 152.2); **burma bıyıklı** (732: 1055); **canfes donlu** (329: 378.12); **Ceneviz nahışlı** (382: 449); **çirkin suratlı** (331: 388.1a); **dam boylu** (208: 174); **döner kulaklı** (276:300.3); **dört ayaklı** (168: 97.2); **dört başlı** (367: 429.10); **dört nefesli** (189: 141.6l); **gök başlı** (571: 728.23h); **gök donnu** (345: 403.16); **gümüş turnaklı** (278:307.10a); **hafif tüylü** (594:761.7); **hovarda bıyıklı** (280:307.23c); **ıhlamur sopalı** (533: 679); **iki ayaklı** (475: 594.4a); **iki belikli** (702: 953.2); **iki delikli** (339: 401.3); **iki dişli** (400: 480.1); **ince belli** (574: 733.2); **inci dişli** (278:307.10a); **kadife postlu** (278:307.3); **kara göbekli** (174: 108.7); **kır atlı** (199: 152.2); **kırk ayaklı** (433: 540.4); **kırk düğmeli** (631: 830.b); **kırmızı donlu** (345: 403.14); **kırmızı entarili** (387: 459.5); **kısacık boylu** (362: 423.38); **küçücük boylu** (345: 403.14); **küp karınlı** (510: 634.10); **lokman gözlü** (446: 548.19a); **makina dikişli** (382: 449); **maymun suratlı** (192: 145.5); **mendil kulaklı** (606: 786.4); **mermer ayaklı**, (606: 786.4); **meşin büzüklü** (402: 481.11h); **mintan kulaklı** (176: 118); **nefer dikişli** (585: 748.7); **on ayaklı** (189: 141.6k); **on elli** (189: 141.6k); **paburcun ayaklı** (606: 786.4); **patlak gözlü** (445: 548.19); **penbe entarili** (387: 459.5c); **samur kalpaklı** (321: 358); **sarı entarili** (362: 423.29); **sekiz ayaklı** (189: 141.6l); **selvi boylu** (362: 423.29); **sırma bıyıklı** (125: 42.1);

⁹⁵Bu kuruluşdaki kısaltma gruplarını oluşturan unsurlar, genelde yukarıda görüldüğü üzere, tek kelimeden oluşurlar. Ancak, bu unsurlar bazen de **kereviz**, **badem maydanoz nakışlı** (556: 704.18b); **nice yüzer kızılı**, **karalı**, **sarılı**, **aklı** (387: 459.2); **bir işkembe surhatlı** (119: 39.6); **al fesli fesli** (343: 403.3); **kara fesli fesli** (419: 517.2a) örneklerinde olduğu gibi birden fazla kelimeden de oluşabilirler. Yine, **min min ayaklı** (176: 118); **tintin sakallı** (401: 481.10); **zıpıztlak bacaklı** (607: 787.6) örneklerinde olduğu gibi, herhangi bir unsuru yakıştıma kelime(ler)den oluşmuş kısaltmalara da rastlamak mümkündür.

sırma saçlı (488: 610.27); **sim boylu** (208: 174); **siyah başlıklı** (420: 517.14); **siyah düğmeli** (387: 459.5); **şeker dilli** (345: 403.16); **tarhana suratlı** (344: 403.12); **tavşan bıyıklı** (161: 83.2); **tek bacaklı** (345: 404.2); **tek duvaklı** (593: 758.2b); **tek gözlü** (345: 404.2); **ter kanatlı** (386: 457.30a); **tırpan bıyıklı** (174: 108.7); **üç ayaklı** (288:322); **üç başlı** (366: 429.3); **vefa yürüyüşlü** (556: 704.18b); **yedi delikli** (160: 82.1ı); **yeşil mantolu** (387: 459.5); **yüz parmaklı** (189: 141.6k); **yüz tırnaklı** (189: 141.6k).

1.3.1.19.2. İsim+ayrılma eki +isim+yönelme eki Şeklinde Kurulanlar

baştan ayağa (156: 76.14c); **baştan başa** (261: 268.5); **bir yandan bir yana** (721: 1023); **daldan dala** (205: 164b); **sabahtan sabaha** (327: 376.3d); **yerden yere** (172: 108.2m) **elden ele** (529: 666.16); **evden eve** (129: 50.12); **köşeden köşeye** (139: 59.10); **kövden köve** (357: 422.3).

1.3.1.19.3. İsim + İsim + A Şeklinde Kurulanlar

baş başa (425: 521.2); **kol kola** (311: 349.2); **sırt sırta** (705: 962); **yan yana** (436: 541.5).

1.3.1.19.4. İsim+ (aşağı, yukarı, aşırı, içre, üstü) Şeklinde Kurulanlar

bağ yukarı (407: 490.5k); **baş yukarı** (583: 738); **çengel yukarı** (521: 655.3); **yokuş yukarı** (417: 514.1); **baş aşağı** (125: 41.3); **bayır aşağı** (530: 670.7); **çengel aşağı** (521: 655.3); **dağ aşağı** (407: 490.5k); **yokuş aşağı** (417: 514.1); **gün aşırı** (608: 787.19); **âlem içre** (546: 692.16); **arka üstü** (188: 141.5); **bir biri üstü** (426: 521.7a).

Son olarak farklı kuruluşlardaki kısaltma gruplarına şunları örnek gösterebiliriz:

dizince kar (700: 948.2o); **içi içine** (403: 486.2a); **baş sarıklı** (574: 731.7); **kazma elinde** (199: 151.5); **bir ucundan bir ucu** (241: 232.13); **kırk günlük** (331: 387.9a); **kırk yamalık** (284:315.7); **can alıcı** (293:332.18); **can kurtarıcı** (716: 997b).

1.3.2. Kuruluşları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri

Cümle kurgusunun temel mantığı, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir hükmü tam olarak ifade etmektir. Görevli kelime veya kelime grupları çoğaldıkça ifade edilmek istenen şey, zihinde daha iyi canlanır ve netlik kazanır. Halbuki bilmecenin temel mantığı, bir şeyi netleştirmek değil, onu gölgelemek ve gizlemektir. Dolayısıyla bilmecelerde çoğu zaman kelime grupları törpülenmiş, cümleler kısaltılmıştır. İsim cümlelerinde, cümlelik olgusunu belirgin kılan ekfiil çok nadir kullanılmıştır. Kelimelerin yerleriyle oynanmış, bilmecelerin ana gövdesi baştan ve sondan, ilgili- ilgisiz doldurma söz ve tekerleme sarmalıyla örtülmüştür. Bazen kelimelerin yapısıyla da oynanarak müphemiyet oluşturulmuştur. Böylece bilmecelik olgusu, bu ürünlerin söz dizimsel yapısına da yansımış, bu ise, söz dizimsel bulanıklığa sebep olmuştur.

Aslında bir söz güreşi olan bilmecede, sorucu çoğu zaman bulanık suda balık avlamak ister; sorucunun sözlerinin bulanıklığı cevabın bulunmasını güçleştirir. Cevabın bilinmeyişi ise onun söz ustalığına yorulur. Bu durumun bilmecelerin kurgu mantığının bir sonucu olduğu, şu örneklerde de açıkça görülür:

Kale kapusundan sığmaz / fındık kabuğuna sığar. (Şaşırtmaca: Elbette kale kapusundan sığmaz, fındık kabuğuna sığar / 752: 1083.1b)

Bu sene kavun karpuz olmayacak. (Şaşırtmaca: Bu sene kavun karpuz olmayacak. / 753: 1083.4)

Bu yıl arpa buğday olmayacak. (Şaşırtmaca: Bu yıl arpa buğday olmayacak. / 753: 1083.4)

Altay hem yer, hem sıçar. (Alt'ay 'Altay veya altı ay' / 753: 1085.1)

Ancak söz konusu bulanıklık her zaman bilinçli bir tasarruf eseri değil, bazen aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bir anlatım bozukluğu şeklinde de karşımıza çıkar:

Ol nedir ki kimseye gapı açmaz, **kimi görse girmeden geçmez.** (ayna / 139: 59.16)

Adalyadan getirttim, **bağdaş kurup** oturttum, nedir bunun yürüklüğü, kuyruğunun kıvrıklığı? (çıkırık 'çark' / 211: 185.5)

Bir dedem var, **gapısında asılı.** (kapı / 369: 440.1)

Dedem elinde, dividi belinde. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.3)

Bir derin kuyu / **içi dolu gümbür suyu** / **yeyen ölür** / kaçan kurtulur. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25f)

Yerde yuvarlak, küme tepe. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.3).

Ayrıca, sözlü ürünler olan bilmecelerin imlâsının bizzat sorucu tarafından yapılmamış olması da bu ürünlerin yapılarını yoruma açık hale getirmiştir. Benzer veya aynı bilmecenin, aynı eserde hem sıralı hem de bağımsız cümleler şeklinde verilmesi ve bir bilmecenin bir eserde düz cümleler, başka bir eserde mısralar halinde düzenlenmesi bunun açık ifadesidir. Oysa bir noktalama işaretinin, bir ekin yazılıp yazılmamasının, söz dizimsel yapıyı doğrudan etkilediği bilinen bir gerçektir. Örneğin, **Bir evim var, tek direkli.** (mantar ‘göbelek, cifi’ / 474: 588.16a) cümlesini, “**Bir evim var, tek direklidir**” şeklinde anlarsak, eksik bırakılan unsurun ekfiil olduğu görülür. “**Tek direkli bir evim var.**” şeklinde anlarsak o zaman da devrik bir yapının varlığı ortaya çıkar. Birinci durumda iki cümleden söz etmemiz mümkünken, ikincisinde tek cümle vardır. Bu ise söz diziminin yoruma açık olması demektir.

Bilmecelerin bu özelliğinden olacak ki ya söz dizimlerine hiç değinilmemiş, ya bu yönleri yüzeysel geçilmiş, ya da bu konuda yer yer yanlış sayılabilecek değerlendirmelere gidilmiştir.

Örnek olması açısından Başgöz’ün ve Sakaoğlu’nun bu konudaki yaklaşımlarına bakalım.

Başgöz’ün değerlendirmesi, özetle, şöyledir:

“Yapı bakımından, en basit bilmece bir öznenen (veya konudan) ve onu tanımlayan en az bir ögeden (veya yorumdan) oluşur:

Dam ardında gümüş çubuk, (buz)

Bu bilmecede özne gümüş çubuktur, tamamlayıcı öge ise "dam ardında" eklemesidir. Bilmece koleksiyonumuzun içinde, hiç bir tanımlayıcı ögesi olmayan, yalnızca öznenen oluşan bir iki bilmece yok değil: "Vın vit, bunu bilmeyen it." (rüzgar) gibi. Bu örnekte özne olan vın vit aynı zamanda tanımlayıcı bir değinmeyi de içine alıyor. Bu isim özneyi tanıtacak bir sıfat görevi de yükleniyor.

(...) Bilmecelerde özne sayısı tektir. Bir bilmecede özne sayısı birden çoksa, orda birden çok cevap söz konusudur. Yani birkaç bilmece bir araya gelmiştir. Böyle bilmecelerde her öznenin en az bir tanımlayıcısı olacaktır. "Suya düşer ıslanmaz, yer

altında paslanmaz, etini kessen seslenmez." (güneş, altın, ölü) böyle bir bilmecedir." (Başgöz-Tietze 1999:10)

Görüldüğü gibi, Başgöz, bilmecede cevabı imgeleyen kelime veya kelime grubunu özne olarak almış ve bu noktadan hareketle "*Vın vıt, bunu bilmeyen it.*" bilmecesinde "vın vıt" kelimelerini özne saymıştır. Oysa söz dizimsel olarak değerlendirildiğinde bu kelimelerin yüklem oldukları görülecektir. Zira söz konusu kelimeler rüzgarın bir özelliğini imgeleyen ses değerli kelimeler olup "it" kelimesiyle kafiyeli bir şekilde kullanılmıştır. Bu bilmecenin ses düzenini göz ardı edersek, her halde açılımı, "*Vın yapar vıt yapar, bunu bilmeyen ittir.*" veya "*Vındır vıttır, bunu bilmeyen ittir.*" şeklinde olur. Dolayısıyla her iki durumda da bu kelimeler özne değil, yüklemidir.

Yine araştırmacının "*Bilmecelerde özne sayısı tektir. Bir bilmecede özne sayısı birden çoksa, orda birden çok cevap söz konusudur. Yani birkaç bilmece bir araya gelmiştir.*" şeklindeki iddiasına göre de, aşağıdaki bilmecelerde tek özne bulunması gerekmektedir:

Bir yanı sazlık (metinde: saçlık) samanlık, bir yanı tozluk dumanlık. Demirciler demir düğger linginen, boyacılar (metinde: bayacılar) boya boyar renginen; paşanın oğlu seyre çıkmış, yüzbin revenginen. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 397: 469.15)

Bir acayip kubbe gördüm / bassam anı yarılır / nisfi kabuk, nisfi sarı / nisfi anın zar olur / kendi canlı değil ama / ister ise canlanır / canlı olsun, cansız olsun / hastaya derman olur. (yumurta / 661: 859.401)

Dağdan gelir İsacık, ayakları kısacık; çık, yengem, göresin, kırılсын ölesin. (kirpi / 426: 522.5) Oysa yüzeysel bir bakışla bu bilmecelerde birden fazla özne olduğu görülecektir.⁹⁶

Başgöz, ayrıca, özneleri, **gerçek**: "*İçi darı gibi, dışı deri gibi.*" (incir); **gizli**: "*Yer altında gezer, yeni gelinden güzel*" (saban demiri) ve **mecaz**: "*Yedi delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak.*" (insan başı)-"*Benim bir kızım var gelenin gidenin elini öper.*" (kapı) olmak üzere üç tür olarak belirler ve bilmecenin esası saydığı öznenin

⁹⁶Araştırmacı bunlar gibi yüzlerce bilmeceyi tek cevaplı olarak vermiştir. Ayrıca bk. "Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar" bölümü.

tanımlayıcılarının dışında bilmecenin yapısını genişleten giriş ve bitiş kalıplarının da olduğunu ifade eder. (Başgöz-Tietze 1999:10-11)

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde:

1. Araştırmacı özne⁹⁷ terimini, söz dizimsel göreviyle değil, daha çok üslubun sınırlarına giren imge unsuru yerine kullanmıştır.

2. Bilmecelerin ana gövdesini saran doldurmalarla işaret etmesine rağmen onların söz dizimsel görevlerini göz ardı etmiştir.

3. “*Bilmecelerin Biçim ve Yapı Özellikleri*” gibi genel bir başlık kullanılmış ancak eserdeki bilmecelerin ciddi anlamda yapısal özellikleri tespit edilememiştir.

Sakaoğlu ise konu ile ilgili şu değerlendirmede bulunur:

“*Mensur bilmeceler genellikle yüklemsiz cümleler şeklinde görülmektedir. (...) Mensur bilmecelerin tam bir kurallı cümle olarak kurulanları vardır. Bunlar; hem Azerbaycan'da, hem de Anadolu'da aynı yapı ile görülürler: Üç bacı birbirini govar (S/1095), Beş kardeş birbirini kovalar (B-T/418.3) (...) Bilmeceler bazan; cevabı "yazı" olan aşağıdakilerde olduğu gibi tek cümleden, Ağ yere tohum seperler (S/1277) Beyaz tarlaya siyah tohum seperler; cevabı "kapı" olan aşağıdaki bilmecede olduğu gibi iki cümleden meydana gelebilir. Bizim handa bir gelin var; herkesin elini öper (S/873) Bir gelinim var; gelenin gidenin elini öper.*” (Sakaoğlu 1995: 491-499).

Sakaoğlu, bilmecelerin söz dizimsel yapılarına doğrudan temas etmiş ancak bütün bilmece örneklerini kapsayan bir değerlendirmeye gitmemiştir.

Sonuç olarak, bilmecelerin söz dizimsel özelliklerini belirlerken kurgu mantığı ve mevcut yapısı esas alınmalıdır. Mevcut yapıda ise kısaltma temel karakteristiktir. Ayrıca bilmecelerin ana gövdesini saran kalıp kullanımlar, doldurmalar, yapısal olarak bilmecenin asli parçaları olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla biz de bilmecelerin genel kuruluş özelliklerini belirlerken mevcut imlâ ve yapısı ile bilmecenin kısaltmayı esas alan temel karakteristiğini ölçü aldık. Mevcut yapıda yer almayan ekfiilleri, gizli cümle öğelerini, yerlerine koyarak bir adlandırmayı uygun görmedik. Şayet söz konusu temel karakteristiği ve kuruluş

⁹⁷Bu terim, Türkçe Sözlükte “*is. dlb. 1. Bir cümlede bildirilen işi yapan, yüklem bildirdiği durumu üzerine alan kimse veya şey, fail, süje: Çocuk uyudu. Çocuk henüz küçüktür cümlelerinde çocuk sözü öznedir. (...)*” (TS 2005: 1558) şeklinde açıklanmaktadır.

mantığı hesaba katılmadan, bilmecelerin mevcut yapısı açılıp yorumlanarak Söz dizimsel değerlendirmelere gidilirse, o zaman da sağlıklı bir neticeye ulaşılması zor olur. Zira böyle bir yaklaşım, farklı iğreti yapıları ve karmaşayı doğurur.

Bu noktaları dikkate alarak halk bilmecelerini söz dizimsel açıdan incelediğimizde, “kelime grubu”⁹⁸ şeklinde kurgulanmış bilmecelerden “çok yüklemlili cümleler”⁹⁹ kadar farklı söz dizimsel yapılarla karşılaşırız. Çalışmamızda tespit ettiğimiz bu yapıları şöyle sıralayabiliriz:

1. Cümle Şeklindeki Bilmeceler
2. Kelime Grubu Şeklindeki Bilmeceler
3. Söz Dizimsel Yapısı Karmaşık Bilmeceler

1.3.2.1. Cümle Şeklindeki Bilmeceler

Kelimeler dilin en küçük anlam birimleri olduğu gibi; “*cümleler de en küçük anlatım birimleridir. Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, **cümle** veya **cümlelerden** meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır.*” (Karahana 2005: 9-10). “*Cümlenin varlığı için asgari şart bir çekimli fiil veya ek-filden oluşan yüklemidir.*” (Korkmaz 2003: 54). Halk bilmecelerinin çoğu da cümle(ler) şeklinde düzenlenmiştir. Bu bakımdan bilmeceleri şu başlıklar altında inceliyoruz:

1. Yapı ve Bağlanışlarına Göre Cümleler
2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler
3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler
4. Anlamlarına Göre Cümleler

1.3.2.1.1. Yapı ve Bağlanışlarına Göre Cümleler

Halk bilmecelerinin bir kısmı tek cümleden oluşurken; bir kısmı sıralı, bir kısmı girişik ve bir kısmı da karma cümleler halindedir. Ayrıca cümle değerinde sözlerle

⁹⁸Örnek: *Mesnetsiz vezir.* (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 165: 87.8) *Uzun urgan.* (boru ‘su borusu, künk’ / 175: 114c).

⁹⁹Örnek: İdris değirmene gider, un yapmaz; un öğütür, toz yapmaz; ekmek yoğurur, su katmaz. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.28).

cümle özelliği göstermeyen sözlerin bir arada olduğu örnekler de az değildir. Şimdi bu farklı yapıları sırasıyla görelim:

1.3.2.1.1.1. Tek Cümleler

THB’nde dört yüzden fazla örneğini tespit ettiğimiz bu cümleler çoğunlukla düz bir kuruluşta olup, anlamca olumludur. Yüklemelerinin ekseriyetle geniş zamanla çekimlenmiş fiillerden oluşu, bu cümlelerin dikkat çeken özelliklerindedir. Genel itibariyle basit ve kısa olduklarından açık ve anlaşılır olan bu cümlelerin şu tip örneklerinin yapıları ise, yoruma açıktır:

Bir avuç şeker / dünyayı eker. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.35)

Bir fener / dünyayı gezer. (para / 529: 666.15b)

Bir küçük kumbara / erzak taşır ambara. (karınca / 383: 457.2)

Bir ufacık yıldırım, beyi attan indirir. (kurşun / 446: 550.6a)

Kuyrukluca kumbara / zahra taşır anbara. (kaşık / 390: 463.3).

Bu örneklerden ***Bir avuç şeker / dünyayı eker.*** (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.35). cümlesini değerlendirelim: Burada “güneşi ve güneş ışığını” imgeleyen “bir avuç şeker” özne, “eker” yüklem ve “dünyayı” kelimesi de nesne görevindedir. Dolayısıyla bu haliyle cümle basittir. Şayet, sorucunun, ses uyumunu esas alan kurgusunu hesaba katmadan, cevaptan hareketle “(O) bir avuç şeker(dir) / (o) dünyayı eker.” şeklinde bir yoruma gidersek, o zaman da özne görevindeki “bir avuç şeker” yüklem olduğu gibi, tek olan cümle de ikileşir. Dolayısıyla, cümlelerin özne kısmında gizli bir ek-fiilin varlığı kabul edilirse, yapıları tamamen farklı olur. Bu nedenle, bu tür kuruluşlarda, çok açık bir işaret olmadan, yoruma gitmedik ve onları tek yüklemli olarak kabul ettik. Örnekler:

Afrozcu kadın gül ve gülüstan içinde oturur. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.16b)

Ağaç üstünde ateş yanar. (nar / 502: 626.21)

Ağır kantar, altın tartar. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.6)

Ağlar iken göz kırpar. (şimşek ‘yıldırım’ / 597: 767.4)

Ak akça karalar, birbirini kovalar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.8)

Ak duvar üzerinde / ak güvercin oturur. (dişler / 252: 253.26d)

- Ak katır, ağzının suyunu dereye akıtır. (kar / 379: 448.28)
- Ak oğlanı perçeminden asmışlar. (mum / 493: 619.8)
- Ak sarayda / sarı sultan oturur. (yumurta / 664: 859.46)
- Ak tavuğun / karnı yarık. (gömlek / 305: 345.2)
- Ak tavuk / suda yüzer. (sabun / 550: 695.12)
- Ak tavuk pinden bakar. (göz / 311: 348.42)
- Alaca hindi, yengeye bindi. (beşik / 167: 93.6)
- Alaca mezar, dünyayı gezer. (saksağan / 554: 701.4)
- Alaca nazar / dağları gezer. (göz / 310: 348.34e)
- Alaca taylar, denizi boylar. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 316: 355.28)
- Alçacık çınar, pırıl pırıl yanar. (gelin / 289:328.5)
- Alçacık dağdan / kar yağar. (elek 'un eleği, kalbur' / 271: 287.8)
- Alçacık eşek / et taşır. (nalın / 496: 624.6c)
- Alçacık katır, yüklenir bakır. (sacayak / 551: 696.12)
- Alçacık Tatar / simit satar. (mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.12)
- Altı kardeş birbirine yetişemez. (yeldeğirmeni / 647: 845.4)
- Altı manda / yüzü keçi / çayıra girdi. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.6h)
- Altın saat / suya batmaz. (zeytinyağı / 671: 870b)
- Anası oğlunun karnında yatar. (ipek böceği / 354: 418.3b)
- Arkasında sepeti, geziyor memleketi. (salyangoz / 554: 704.4)
- At üstünde sallanmaz. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 191: 141.18a)
- Ateş üstünde küpesini sallar durur. (kazan 'hareni' / 399: 476.6)
- Ateşsiz yanar. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 316: 355.29)
- Ayak üzerinde harman çevirir. (pire / 536: 681.24)
- Ayda bir su içer. (tokmak 'tokaç, çamaşır tokmağı, tokuç, su tokmağı' / 615: 807.4)
- Babam bir araba (Arab'a) ayakkabı aldı. (araba / 753: 1087)
- Babamın sırtığı / bir evi doldurur. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 463: 568.51a)
- Bacadan davul çalar. (rüzgar / 543: 691.11)
- Bahçasında türlü tevir ot biter. (sakal / 553: 699.6g)

- Bahçede bohçam kaldı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.5)
- Başı sarıklı bir hoca, anana kerkinir her gece. (yayık / 644: 843.5)
- Beş halayık divan durur. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.5k)
- Beş kardaş bir kuyuya taş atar. (el / 270: 285.5)
- Beyaz bakır, içinde insan yatır. (ev / 277:305.3)
- Beyaz dede kendine mezar yapar. (ipek böceği / 355: 418.5)
- Beyaz gızı barmahladım. (yoğurt / 652: 853.2)
- Beyaz inek suya iner. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.10)
- Beyaz koyundan kara süt sağdım. (kar’a / 754: 1091.1)
- Beyaz koyunu bacağından asarlar. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut / 262: 268.9)
- Beyaz peynir kir çıkarır. (sabun / 550: 695.13)
- Beyaz tarlada kara koyun yayılır. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.13)
- Beyaz tosunun başı ip tutmaz. (yumurta / 665: 859.56)
- Beyler kürkünden asılmış. (kestane / 411: 498.23)
- Bi tavuk bin yavru çıkarır. (patates ‘gumpür, kompir’ / 529: 669.3)
- Bin yiğidi bir patırtı kaçıır. (kuş / 447: 553.4)
- Bin yiğidi bir tokatta öldürür. (sinek / 574: 731.9)
- Bir ağaçta Arap asılı. (zeytin / 670: 869.4)
- Bir Arabın / başındadır tablası. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7k)
- Bir cansız bin canlı taşır. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 294:332.27)
- Bir dağın tepesinden dört yol aşar. (çıkırık ‘çark’ / 211: 185.12)
- Bir dam keserim var. (ağız / 111: 9.11)
- Bir direk üstünde / evim var. (şemsiye / 596: 764.8b)
- Bir duvarda iki dümbek asılı. (meme / 480: 599.2)
- Bir duvarda kemik dizili. (dişler / 249: 253.2)
- Bir gara ayı ardından zencir sürükler. (tren / 620: 815.16)
- Bir kalede iki fare oynar. (göz / 309: 348.28)
- Bir kaya üstünde iki tane yılan yatar. (kaş / 389: 462.3)
- Bir kişi bin kişiyi yıkar. (imam ‘hoca’ / 348: 408.1)
- Bir küçücük mil taşı / dünyaya düzen verir. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 347: 404.16)

- Bir küçük Yaşar, gölgesiz dağ aşar. (kurşun / 446: 550.8)
- Bir ocak bütün / dünyayı ısıtır. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.39a)
- Bir sarıca nişadır / dört tarafı kuşatır. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 462: 568.48o)
- Bir tepede çim çim otlar. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.10)
- Bizim evin önünde bir sürü adam kaynar. (karınca / 384: 457.16)
- Canlı cansıza yazdırır. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.14)
- Canlı girer cansıza. (tren / 618: 815.1)
- Canlı üstünde cansız otlar. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.11)
- Canlıdan cansız doğar. (yumurta / 658: 859.22a)
- Cansız canlıyı zapteder. (halat ‘ip, urgan, durmaç, kaytan, kolan’ / 321: 360.2)
- Cansız iki at üstünde canlı bir insan gider. (nalın / 496: 624.4)
- Cansız, canlıyı tutar. (yular / 655: 857.2)
- Cıvıl cıvıl kuşlar, sarayında kışlar. (çıkırık ‘çark’ / 211: 185.9)
- Çalı dibinde / bir yoğrum hamurum var. (tavşan / 607: 786.16e)
- Çalı dibinde / ışık yanar. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.6a)
- Çalıya gün doğmuş. (gül / 313: 352.12)
- Çam dibinde maya ürettim. (tavşan / 606: 786.9)
- Çift dırnağa dayanmaz. (pire / 537: 681.31)
- Çifte taylar, Sivas’ı boylar. (göz / 309: 348.26)
- Çil kız yerde darbuka çalar. (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.10)
- Çing diye içine düşer. (kulak / 441: 544.20)
- Çukur tarlada at kişner. (hamur / 324: 365.1)
- Dağda kara oğlak bağırır. (çan / 205: 167.2)
- Dağdan ak g...lü gelir. (odun ‘meşe’ / 512: 638.6)
- Dağdan gelir Dereyi hatun, eli ayağı kınalı hatun. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.8)
- Dağdan gelir g...ü akça. (odun ‘meşe’ / 512: 638.6.a)
- Dağdan gelir hız ilen yedi bin yıldız ilen. (rüzgar / 543: 691.8)
- Dağdan gelir hop hop / ayağında zilli top. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 121: 39.17)

- Dağdan ucu ak gelir. (odun ‘meşe’ / 512: 638.6c)
- Dakikada on iki günlük yol alır. (uçak ‘tayyare’ / 625: 825.6)
- Dal ucunda / mum yanar. (kiraz ‘vişne’ / 424: 519.18)
- Dal ucunda lüle kaynar. (karınca / 384: 457.15)
- Dalda kara kardeşler, fiçılar doldurmuşlar. (zeytin / 670: 869.11)
- Daldan dala seker. (sincap ‘çekeles’ / 573: 730.3)
- Dam ardında dana böğürür. (camızın işemesi ‘mandanın işemesi’ / 185: 136)
- Dam ardında kara zencir çekili. (karınca / 386: 457.25a)
- Dam başında deve ihtirdim. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.19)
- Dam üstünde ak it yatar. (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.6)
- Dam üstünde pat pat eder. (yağmur / 638: 836.16)
- Damdan un eler. (kar / 379: 448.25)
- Dayımın kır katırı beş bin süven götürü. (kirpi / 427: 522.11)
- Dedemin donu gıcır gıcır eder. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.41)
- Dedemin kürkü daima yüklü. (karayemiş ağacı ‘taflan’ / 382: 453.2)
- Denizin ortasında ne var? (n harfi / 748: 1070.2)
- Dere boyunda söğütler, birbirini ilgiler. (düğme / 264: 272.3a)
- Dereden karşıya gölgesiz geçer. (nefes / 507: 630)
- Deve tabanı / gezer yabanı. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 611: 800.7)
- Dizime kadar kuyuya indim. (çorap ‘yün çorap’ / 223: 206.4)
- Don içinde / dik durur. (fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.8)
- Don içinde başı sallanır. (uçkur / 626: 826.3)
- Dört çingene / birbirini kovalar. (araba tekerlekleri ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.1)
- Dört gardaş bir boyda. (duvarlar / 264: 269)
- Dört kardeş bir avluda muharebe ederler. (inek memesi / 352: 412.8)
- Dört kardeş bir kalpak giyerler. (çardak ‘sayvant’ / 205: 169.2)
- Dört kardeş bir kundakta yatar. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.23)
- Dört tane Arap / birbirine bakar. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.22)

- Dümdüz ovalar birbirini kovalar. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 341: 402.5)
- Ebemin kuşağı dünyayı dolaşır. (yol / 653: 854.15)
- Ecem gelir hat hatinen, köyneklere gat gatinen. (lahana 'kelem' / 455: 566.29)
- Ekinsiz tarladan hoşlanmaz. (kuş / 447: 553.6)
- El kadar yonga / dağdan domuz indirir. (tarak / 603: 778.5)
- Elinle taş atar. (çorap şişi 'çorap tığları, cibe' / 225: 208.8c)
- Elsiz ayaksız kapı açar. (rüzgar / 543: 691.9)
- Erenler türbesinde yedi türlü ot biter. (halı / 322: 360.7)
- Erkek goç dişi guzu doğurdu. (Adem ve Havva, Adem Peygamberle Havva anamız / 719: 1009.2)
- Et tencerede demir kaynar. (gem / 291:331.1)
- Etten kantar / altın tartar. (kulak, küpe / 693: 931.2)
- Ev üstünde papas oturur. (baca 'bacalık' / 145: 64.25)
- Evden eve saldırır. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.6)
- Evden eve tan tan eder. (hallaç yayı / 322: 361.6)
- Evimin içi dört oda. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 192: 145.1)
- Ey fındık hındık, ben yedim zındık. (ayva / 141: 62.5)
- Fırın üstünde bir kalbur yumurtam var. (yıldız 'yıldızlar' / 649: 852.2d)
- G...ü delik bir hoca, tak tak eder ağaca. (tahra / 601: 773)
- Gara Mekir odada fenikir. (soba / 577: 734.23)
- Geberik merkepte güller açar. (gergef 'kasnak' / 298:334.7)
- Gece gündüz / yatağından çıkmaz. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 563: 715.37a)
- Gece gündüz ava gider, hem tüfeksiz, hem patronsuz. (kedi / 405: 487.21)
- Gece gündüz resim işler. (ayna / 138: 59.9j)
- Gırh merak bir direk üstünde durur. (lahana 'kelem' / 456: 566.45)
- Gök keçi kovuktan bakar. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 587: 749.15);
- Gök oğlak kökünde bağlı. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 395: 469.6)
- Gölgesiz dağlar aşar. (ses / 565: 719.A.2.d)
- Guyruhsuz kedi, miyav miyav dedi. (otomobil 'makine' / 518: 649.1)
- Harman ortasında gaz bağırır. (gıcından 'cıgından' / 299:340)

- Hasan ağanın katırı, ne olsa götürü. (köprü / 433: 540.10)
- Havlamadan ısırır. (ısırgan / 338: 398.9)
- Hayatta en tatlı şey ne. (tuz / 623: 820.1)
- Hey nilince, guş dilince, dımbılıh çalar her gece. (pire / 534: 681.2)
- Hiç çıtırtısız dünyayı gezer. (Ay / 132: 53.18)
- Hikaye, çıktı takaya. (tas / 604: 781)
- Hutuş hutuş dağda gider. (bit 'kehle' / 174: 108.18)
- İğri dede kırıştan işer. (ibrik 'güğüm' / 339: 401.12)
- İç içe odalar, birbirini kovalar. (kulak / 441: 544.18)
- İki Arap öpüşür. (sacayak, tencere; tencere, saçağı; güğüm ve sacayağı / 703: 956.3)
- İki bacak titrer. (terazi 'el terazisi, kantar' / 614: 800.33)
- İki bacı, birbirini kovalar. (Ay, Güneş / 678: 889)
- İki dağ arasında aslan yatar. (ekmek tahtası 'hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi' / 269: 283.6)
- İki dağ, bir direk üstünde. (burun / 183: 129.3f)
- İki direk ev tutar. (bacaklar / 146: 66.1)
- İki gapılı Gars içinde, otuz iki rical oturur. (dişler / 251: 253.25)
- İki kardeş bir arada büyümüş. (yumurta / 665: 859.50)
- İki kardeş birbirini tartar. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.26)
- İki kardeş peynir diler. (kızak / 417: 514.3a)
- İki oğul bir baba, bütün köyü çınlatır. (davul / 230: 222.9)
- İki parmak bir nara bakar. (maşa / 475: 594.6)
- İki taş arasında çıt çıt kırılır. (pire / 536: 681.22)
- İncecik sokaktan parlak gelin gelir. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 588: 749.18)
- Kahverengi bir domuz çayırdan otlar. (tırpan / 615: 804.3)
- Kapı ardında bir gümüşlü değnek vardır. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 318: 355.38)
- Kapı ardında Çingen bağırır. (kapı kolu / 372: 443)
- Kara Arap beyaz yamalık yamar. (ekmek sacı 'saç' / 269: 284.1)
- Kara kara kediler, evden eve girdiler. (çingene 'elekçi' / 216: 196.2a)
- Kara kaşık, duvara yapışık. (sinek / 574: 731.3)

- Kara katır yan yatır. (maşa / 475: 594.9a)
- Kara köpek / kapıyı bekler. (kilit 'kapı firengi' / 421: 518.12)
- Kara tavuk holda. (tava / 604: 784.1a)
- Karadağdan şelek indirir. (tırş bıçağı 'tırş makinası, ustura' / 618: 814.18)
- Karanlık dam içinde elek asılır. (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 522: 655.13)
- Karanlık dam içinde kadı oturur. (tren / 620: 816a)
- Karanlık dam içinde, kanlı gömlek asılı. (çiğer / 198: 150.1)
- Karanlık damda / kalbur asılı. (bal 'arı peteği, bal peteği, petek, gömeç' / 153: 75.2)
- Karanlık damda / kan ışıkar. (pekmez / 532: 673.2)
- Karanlık damda koç seker. (pire / 536: 681.21)
- Karanlık derede / al gelin oynar. (dil / 247: 249.13p)
- Karanlık odada çiğer asılı. (baca kurumu 'kurum' / 146: 65.2)
- Karanlık yerde / kadın iniler. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 123: 39.22)
- Karanlık yerde etek asılı. (kovan / 429: 533a)
- Karanlık yerde kadın kız, küpelerini sallar. (kazan ve kulpları / 400: 478)
- Karınca kaderince, yola gider ince ince. (dikiş makinesi / 245: 248.1)
- Karşıda arakçın asılı. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.11)
- Keçi bacağı yıkar ocağı. (silah 'tüfenk, tabanca' / 569: 728.6)
- Kırk katır bir ahırdan su içer. (çeşme 'pınar, çeşme musluğu, musluk merzib' / 209: 181.4)
- Kırmızı ağacın üstünde / ak güvercin dizili. (dişler / 252: 253.26k)
- Kısacık Hasan kırk kaput giyer. (soğan / 582: 735.25)
- Koca İngiliz sigara içer. (lokomotif / 468: 576.2)
- Koca kütük pek çok koduk doğurur. (çam 'çam ağacı' / 204: 159.6)
- Koltuğunun altından su akar. (ibrik 'güğüm' / 339: 401.7)
- Kök başında karga yolarım. (öreke 'röke' / 520: 654.4)
- Kuru ağaç karşısında kuzgun yolunur. (yün tarağı / 668: 865.3a)
- Kuru ağaçta / bülbül öter. (balta 'nacak' / 157: 78.4)
- Kuyruğu kadar burnu var. (fil / 286:318.2)

- Kuyu içinde kandil yanar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.31)
- Küçücük bakkal / dünyayı yutar. (ağız / 111: 9.8a)
- Küçücük camda cin oynar. (mısır patlatması ‘mısır patlağı’ / 488: 611.2)
- Küçücük fil taşı / dolanır dağı, taşı. (para / 528: 666.4)
- Küçücük kuşlar, dereleri taşlar. (kurşun / 446: 550.7)
- Küçücük Tatar / simit satar. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.12)
- Küçük küçük kuşlar, germede kışlar. (düğme / 264: 272.2)
- Küçük vani vani döndürür pehlivanı. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.8)
- Küp ağzında kete, dağılır memlekete. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.9b)
- Kürk içinde küp oturur. (ay / 137: 58.7)
- Kütük üstünde köpek ürer. (balta ‘nacak’ / 157: 78.3)
- Mavi tarla üstünde, beyaz güvercin yürür. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 294:332.29)
- Minare üstünde telli horoz öter. (imam ‘hoca’ / 348: 408.2)
- Mini mini kuşlar / camları taşlar. (dolu ‘mürdümük’ / 256: 256.8)
- Otuz atı bir kazığa bağladım. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.11)
- Öte yakanın buludu, beri yakayı bürüdü. (gölge / 304: 344.18)
- Paşayı attan indirir. (b...k ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.5)
- Saçaktan / süngü sarkar. (buz / 184: 130.7)
- Sap kovada lavaşlar açılır. (kulak / 441: 544.21)
- Sap yerde teke otlar. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.8)
- Sarı atlas / suya batmaz. (zeytinyağı / 671: 870)
- Sarı mezar, dünyayı gezer. (altın ‘altın para’ / 116: 21.10)
- Sarı suda, sandal oynar. (börek / 177: 122.3)
- Sarı tavuk suda oynar. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.23)
- Sarp kaya yüzünde saman savrulur. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.25)
- Sarp kaya yüzünde, kazan kaynar. (devenin gözü / 244: 245)
- Sarp kaya yüzüne / kuş yuva yapmış. (kulak / 439: 544.9c)
- Sert kayadan zeytin döküldü. (deve b...u / 244: 237.5)
- Set altında civ civ eder. (fare ‘sıçan’ / 280:307.17)
- Sık fidanlıkta kara tavuk oynar. (bit ‘kehle’ / 174: 108.15)

- Sık gürgenlik içinde, karga bağırsak taşır. (gücü 'gözü' / 311: 351.2)
- Sıra sıra çeperler / birbirini öperler. (kirpik 'gözler' / 427: 523.3)
- Sıra sıra develer, birbirini geveler. (dişler / 251: 253.20)
- Size kış günlerinde dostluk ederim. (soba / 576: 734.11)
- Su üstünde ateş yaktım. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 458: 568.24)
- Sümüklü hozar dıvarda gezer. (salyangoz / 556: 704.16)
- Şıldıramadan ağaca çıkar. (sarmaşık / 560: 712.4)
- Taş başında kartal dögüşür. (çamaşır / 204: 162.2)
- Taşsız, tahtasız köprü yapar. (buz / 184: 130.8)
- Tavana yarım ekmek koydum. (Ay / 132: 53.14)
- Tekneler, birbirini beklerler. (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.4)
- Tırnak kadar maya, on parmağı boyar. (kına 'kınalı parmaklar' / 415: 501.16)
- Tombul tepede, at oynar. (bit 'kehle' / 174: 108.16)
- Tuzsuz aş pişer. (helva / 330: 383)
- Ucu sallanır. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 341: 402.9a)
- Ufacık bir mil, dünya âlemi güldürür. (para / 528: 666.13a)
- Ufacık tencerenin aş çok tatlı olur. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 196: 145.33)
- Uzun damda / at kişner. (yayık / 645: 843.25)
- Uzun kavağın gölgesi yok. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 561: 715.16)
- Uzun kıltar, dünyayı yırtar. (yol / 653: 854.12)
- Uzun kız tütün içer. (baca 'bacalık' / 145: 64.23)
- Uzun uzun dervişler / kapımıza durmuşlar. (yağmur / 638: 836.19f)
- Uzun yengem vızıl vızıl taş atar. (çam 'çam ağacı' / 204: 159.2)
- Üç kardeş / bir sarık sarınır. (sacayak / 551: 696.13)
- Üç kuzu bir yerde otlar. (sacayak / 551: 696.9)
- Üçyüz çingene hora tutuşmuş. (zencir 'zincir' / 669: 868.6a)
- Vallahi, billahi, efendinin bir gözü var. (iğne 'dikiş iğnesi' / 345: 404.5c)
- Vay anam, baca boynuma geçti. (gömlek / 305: 344.23)
- Vay, takkem dalda kaldı. (hurma / 335: 394.1)
- Velem yuled tarlasında kırk bin çeşit ot biter. (halı / 322: 360.9b)

Yalçın kaya üzerinde şahin oturur. (kulak / 441: 544.22)

Yamada köpek oturur. (burun / 183: 129.7a)

Yer altında / kahve kaynar. (karınca / 384: 457.17d)

Yer altında gelin gider. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.11)

Yer altında halı dokur. (fare ‘sıçan’ / 280:307.26)

Yer üstünde / Ömer dayının sürüsü geçer. (karınca / 385: 457.21d)

Yol üstünde yeşil çıktı. (mal b...u ‘sığır pisliği, inek gübresi, mayıs, manda b...u’ / 471: 585.3)

Yol üstüne kahve dökülmüş. (karınca / 386: 457.29)

Yol üstüne yoğurt dökülmüş. (ay ışığı / 134: 55a)

Yüksek yerden kor dökülür. (deve b...u / 243: 237.2)

1.3.2.1.1.2. Sıralı Cümleler¹⁰⁰

Anlatmak istediklerimizi tam olarak ifade etmede her zaman tek cümle yeterli olmaz. Bu durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine baş vururuz. Bu birlikler, çok boyutlu bir anlatım için yan yana gelen cümlelerin **bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle** ya da **çeşitli anlam ilişkileriyle** birbirlerine **bağlanmalarından** oluşurlar. (bk. Karahan 2005: 85). Cümleler arasına “nokta”nın konması da, her zaman bu bağın kesildiği anlamına gelmez. Zira, nokta, her ne kadar bitmişliğin/tamlığın işareti olsa da, sonunda **nokta (.)**¹⁰¹ olduğu halde,

¹⁰⁰İç ve dış bağlantı ve sıralanma şekilleri/dereceleri çeşitlilik arz eden, aynı konuyu ifadeye yönelik düzenlenmiş cümlelerin, ilişkilerinin sınırını belirleme, ve bu noktadan hareketle cümleleri adlandırmada, bilim adamları ciddi görüş ayrılığı içerisinde. Dolayısıyla bu konudaki derin görüş ayrılıkları ve terim kargaşası Türkçe gramerinin de temel sorunlarından biri olup, *Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle adlı Yüksek Lisans Tezimizde* etraflıca tartışılmıştır.

¹⁰¹“Nokta (.) 1. Cümlelerin sonuna konur. (...) Ancak duraklamamanın daha az yapıldığı sıralı cümlelerde nokta yerine virgül veya noktalı virgül konur. (...) Virgül (,) (...) 2. Sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için konur. (...) Noktalı virgül (;) 1. Öğeleri arasına da virgül bulunan sıralı cümleleri birbirinden ayırmak için konur. (...) 4. Kendilerinden evvelki cümleyle ilgi kuran ancak, yalnız, fakat, lâkin, çünkü, yoksa, bundan dolayı, binaenaleyh, sonuç olarak, bununla birlikte, öyleyse vb. cümle başı bağlaçlarından önce konur. (...) Sıralı cümleler arasında ancak, fakat, çünkü, vb. cümle başı bağlayıcılarından önce yazar, araya nokta, virgül, noktalı virgül koymakta serbesttir. Bu husus yazarın üsluptaki tercihiyle ilgilidir”. (İK 2000: 51-56) .

kendisinden sonra gelen cümleyle öge, konu ve kip ortaklığı olan cümlelerin varlığı da söz konusudur. Bu bakımdan şu örneklerle bakalım:

“Her dil imparatorluk dili olamaz (.) Çünkü her millet imparatorluk kuramaz.

NSB

Ona “Sen bunca yıldır kendini çobanlığa verdin, hiç çobandan denizci olur mu?” derdik (.) Fakat çok geçmeden denizcilikte hepimizi geride bıraktı. HB

Çocuk her şeyi anlar (.) Zira bunun için çok kere sezmek yetişir ve o her şeyi sezebilir. AŞH” (Karahan 2005: 89-91)

-Birinci örnekte, arada nokta işareti olduğu halde ikinci cümle birinci cümlelerin zarf tümleci durumundadır.

-İkinci örnekte, aralarında nokta işareti olan cümlelerin konu, kip ve öge ortaklığı vardır.

-Üçüncü örnekte de konu ve kip ortaklığı söz konusudur.

-Parantez içine aldığımız “nokta”lar yerine, “noktalı virgül”ün de tercih edildiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla “cümle” kavramının kapsamı, noktayla sınırlanamaz.

Halk bilmecelerinin çoğu sıralı cümlelerden meydana gelmiştir. Cümleler arası geçişi sağlayan unsurlar ve cümlelerin birlikteliğini sağlayan ortak değerlere göre bu cümleleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Ortak Özneli Sıralı Cümleler

Ortak Konulu Sıralı Cümleler

Ortak Kip ve Konulu Sıralı Cümleler

Ortak Yüklemlili Sıralı Cümleler

1.3.2.1.1.2.1. Ortak Özneli Sıralı Cümleler

Cümleler arası geçişin herhangi bir edatla değil, virgül veya noktalı virgülle sağlandığı ve THB’nde bine yakın örneğini tespit ettiğimiz bu cümleler, kullanım sıklığı en fazla olan sıralı cümle tipidir. Öznelerinin ortak oluşuyla dikkat çeken bu cümlelerin, konu ortaklığının olması da tabiidir. Ancak cümleler arası bağı sağlamada belirgin rolü alan öznedir.¹⁰²

¹⁰²Bu özneler genelde gerçek özne olmakla birlikte, nadir de olsa şu cümlelerde olduğu gibi edilgen çatılı fiillerde gizlenmiş ortak bir sözde özne/nesnenin varlığından söz etmek de mümkündür: *Çifter çifter*

1.3.2.1.1.2.1.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.)

Sağlananlar

Abdes almaz, namaz kılmaz, beş vakti bilmez, ezan okur. (horoz / 334: 391.16)

Açtım kılıfını / aldım yavrusunu. (kestane / 411: 498.24)

Afrika'da hiç yok, Asya'da pek çok. (kar / 377: 448.12)

Ağaca çıkar, kulağına küpe takar. (bakla / 150: 72.10)

Ağadan gelin aldım, belayı satın aldım. (nezle / 507: 632.1)

Ağır gider yol alır, yükü üstünde bol alır. (deve / 242: 235.5)

Ağır halıyı silktim, ufak düğmeyi diktim. (keçinin kılı / 403: 484)

Ağızdan girerim, gulahlarından çiharam. (don 'pantolon' / 258: 260.3)

Ağlar ağlar yaş dökmez, suya gider su içmez. (çingirak / 213: 186)

Ağlarlar, ağlarlar / ipsiz adam bağlarlar. (nikâh / 508: 633.2c)

Ağzı aşağı dört dolu testim var, akmaz. (inek memesi / 351: 412.3a)

Ağızından yer, burnundan kusar. (ibrik 'güğüm' / 339: 401.9)

Ağzını, burnunu devşirdim, karlı dağı aşırdım. (mektup 'telgraf' / 477: 598.9)

Ak camiye dolaştım, dolaştım; kapısını bulamadım. (yumurta / 658: 859.25)

Ak deve kaçtı, köpüğünü saçtı. (sabun / 549: 695.5)

Akla karayı karıştırdım, duvara sokakoydum. (göz / 309: 348.19)

Akşam gelir Leylim, sabah gider Leylim, çayır çeker Leylim, dolu döker Leylim. (koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.7)

Akşam küser, sabah barışır. (kapı sürgüsü 'kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi' / 373: 444.5)

Akşam yer yemini, sabah gever gemini. (at / 127: 47.2)

Akşama kadar gezer, sabaha kadar ağzını açar. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç' / 136: 57.8)

Akşamaca kar yalar, sabahaca yıldız sayar. (kazma / 400: 480.4)

---

dizilmiş / ensesinden asılmış. (kiraz 'vişne' / 425: 519.27); *Kesilir, dağılır / yenmez, bakılır.* (iskambil kâğıdı / 355: 420); *Sarı kandiller asılır, vakti gelince kesilir.* (ayva / 142: 62.10); Sıcacık sıcak içilir; andan vaz mı geçilir? (çay / 208: 175.3).

- Akşamları yoldan geçer, ırmaklardan su içer. (kurbağa / 445: 548.17)
- Aktır ayılmaz, çoktur sayılmaz. (saman / 557: 705)
- Al eline, koy cebine. (mendil / 480: 600)
- Al kadar olur, ol kadar olur, yatsıdan sonra kol kadar olur, sarığı ile çok dar olur. (fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.7)
- Aladım buladım, annenin önüne dayadım. (beşik / 167: 93.10)
- Alçacıktan seki verdim, yüzelliye döküverdim. (ekmek / 268: 282.11)
- Alçakta biter, yükseğe çıkar. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.7)
- Aldım sopayı, dolandım tepeyi. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.3)
- Alemi doyurur, kendi aç kalır. (et makinası / 276:303)
- Allahtan gormaz, cennetten çıkmaz. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 165: 87.10)
- Altın suyuna akıttım, cümle âleme bakıttım. (portakal / 539: 683.17)
- Altından yer, üstünden çıkarır. (burgu / 182: 128.3)
- Anaya değmez / babaya değer / halaya değmez / amcaya değer / vallahi değmez / billahi değer. (dudak teması... 748: 1072.1)
- Anırır, anırır, akça potuk doğurur. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.16a)
- Apul apul yürürsün, samur kürkün sürürsün. Niçin yayan yürürsün? (ay / 137: 58.5)
- Arıfsiniz, zarıfsiniz; kendinizi neden bilirsiniz. (ad ‘isim’ / 108: 2.10)
- Ariftir, zariftir / her yemeğin içinde burnu kıllı heriftir. (soğan / 580: 735.13g)
- Aşağı iner, hıkr hıkr güler / yukarı gelir, göz yaşını siler. (kuyu kovası... / 152: 74.8c)
- Âşık olmuş gencesine, köşkün kurmuş kıl üstüne, salıvermiş su üstüne. (bülbul / 184: 133)
- Aşkar atı yükledim, kaştan aşağı dikledim. (kaşık / 392: 463.10a)
- At üstünde sallanmaz, yer altında paslanmaz. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.18)
- Atarım denize bin göz, çekerim denizden bin göz. (ağ ‘balık ağı, ıgırıp’ / 109: 6.5)
- Atdım beyaz yumağı, dutdum siyah yumağı. (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.2a)
- Atdım, yatdım. (sidik ‘sadır, su dökme’ / 567: 724.2)
- Attım ipleri / tuttum küpleri. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.11)
- Attım, attım, pat düştüm. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.17)

- Avludan atladı / karşıya yumurtladı. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.20c)
- Ay devrüşler, devrüşler, dünden bize gelmişler, o gader oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (kar / 378: 448.22)
- Ay varken uçar, gün varken kaçar. (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.3)
- Ayna gibi ışılar, yılan gibi fişilar. (tırpan / 615: 804.2)
- Azar azar büyür, azar azar küçülür. (Ay / 133: 53.24)
- Bacadan sarkıttım, Hacı Amadı korkuttum. (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.10)
- Bacakların geyim, arasına geyim, şapır şupur edeyim. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.5)
- Bağa gider uzanır / eve gelir büzülür. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.9)
- Bağırırken dinler, susarken söyler. (aksiseda ‘yankı’ / 113: 17.3)
- Baharı haber verir, bülbüle neşe verir, her renk entari giyer, bahçelere şan verir. (gül / 314: 352.14)
- Bahriyeli sürü asker / yazın gelir / kışın gider. (leylek / 465: 572.8)
- Bak tepene, görürsün / bir kalaylı tepsiyi. (Ay / 133: 53.25ı)
- Bakar, yakar. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.27a)
- Bakinca şaşayazdım, arkama aşayazdım: hemen tuttum bulunca, burunca ezeyazdım. (bit ‘kehle’ / 174: 108.11)
- Bakinca yazar / kaçınca siler. (ayna / 139: 59.9u)
- Baktım, bayıldım; gördüm, ayıldım. (kurbağa / 444: 548.9)
- Balta girer meşeye, domuzu toplar getirir. (tarak / 604: 778.7)
- Bana bakar, sana sokar. (kaşık / 392: 463.15)
- Bardağı devirdim / koca dağı çevirdim. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.15a)
- Basmada var, asmada yok. (nokta ‘Arap alfabesine göre’ / 747: 1067.1)
- Bastım demir ucuna / çıktım kale burcuna. (özengi ile eğer, “üzengi” / 717: 1000.1)
- Başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe. (kahve döğdükleri dibek demiri / 368: 434)
- Başına vurduğum, belini yardım. (çivi, tahta / 696: 942)
- Başında doğar, ortasında büyür, sonunda ölür. (Ay / 132: 53.22)
- Ben bir kara biberim / uçkur evlerini diderim / pakla zamanı gelirim / patlıcan zamanı giderim. (pire / 535: 681.13)

- Ben iki hasretlinin arasında durdum, yüzlerini görmeden onlarla konuşurum. (telefon / 610: 794.3)
- Ben ne idim ne idim, yeşil kürklü bey idim. (dağ yemişi / 229: 219)
- Benim bi şem var, yuharı gider, saggalını öper, geriye atlar. (bakla / 151: 72.12)
- Benim bir ağacım var, yılda bir yaprak döker. (oruç 'ramazan' / 516: 645.14)
- Benim bir çocuğum var / göbeğinden yemek yer. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 234: 225.18r)
- Benim bir dayım var, dağdan domuz indirir. (tarak / 604: 778.6i)
- Benim bir keçim var, öte geçe yayılır, doymaz, beri geçe yayılır, doymaz. (tırpan / 615: 804.6)
- Benim bir şeyim var, vurur vurur, yonga dökmez. (saat 'cep saati' / 548: 692.29)
- Benim gülüm gül açar / gülünü müşkül açar / senede bir, ayda iki / haftada üç gül açar. (nokta 'Arap alfabetesine göre' / 747: 1067.8)
- Beş kardeş var çalışkan, her bir işe alışkan, bıkmazlar usanmazlar, beraber çalışmaktan. (parmaklar / 529: 667.1)
- Beyaz atı nalladım / Beyoğlu'na yolladım. (mektup 'telgraf' / 477: 598.8)
- Beyaz beyaz minikler, uzak yoldan gelmişler, oynamışlar, gülmüşler, yere düşüp ölmüşler. (kar / 378: 448.22a)
- Bıldırcın budunu kaşır / bulduğunu bana taşır. (kaşık / 393: 463.18)
- Bir acayip düş gördüm; tuzsuz pişen aş gördüm. (kahve / 368: 431.13)
- Bir ağacı oymuşlar / içine dünyayı koymuşlar. (radyo / 541: 686.3)
- Bir atım var / susuz yerde kışlamaz / sahibini görür, kişnemez. (köprü / 434: 540.11)
- Bir atım var: yağ yer, su içer; susuz yolda yürümez. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 295:332.35)
- Bir büyücek kuş idim, yerden kalktım üşüdüm. (uçak 'tayyare' / 625: 825.1)
- Bir çalışkan oğlum var, yıl gider, ay gider, günlerce yol gider, hep bir adım gider. (kapı / 371: 440.9)
- Bir çocuğum vardır, yuvarlanır, yuvarlanır, yine yorganına sarılır. (oklava / 512: 640.1)
- Bir değirmenim var, yüz sene döner, birtane öğütmez. (saat 'cep saati' / 548: 692.30)
- Bir delikten bakar, elâlemi yakar. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 316: 355.27)
- Bir eşeğim var anırır (metinde: anır), akça sıpa doğurur. (çıkırık 'çark' / 211: 185.16)

Bir gelinim var, döner, dolaşır, gebe kalır. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.8)

Bir gelinim var, yeşil tuvaletler giymiş, balkona çıkmış, gelene geçene el sallar. (yaprak / 639: 838.1)

Bir kavağı oydu / içine bülbül koydum / bülbül ah vah dedikçe / dilini, dişini oydu. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 149: 70.5j)

Bir keçim var, dünyayı yayılıyor da evin arkasını yayılamıyor. (göz / 310: 348.35)

Bir kızgın gemim vardır, durmadan gelir gider; o her gelip gittikçe dalgaları dümdüz eder. (ütü / 631: 828.3)

Bir kuşum var, dünyayı fırlanır dolanır, gene gelir, beni bulur. (para / 529: 666.19)

Biz, biz biz biz idik / biz on iki kız idik / ezildik, süzüldük, büzüldük / bir köşeye düzüldük. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.10)

Bizim Hasan hastadır / on iki kafestedir / yem yer de su içmez / bir acayip nesnedir. (ipek böceği / 354: 418.2m)

Boğazına dayadım / içini boyadım. (kaşık / 392: 463.7b)

Boş geçirdiği zamanla öğünür, sonunda hem ağlar, hem güler. (geveze / 298:336)

Boş gider, dolu gelir. Dolu gider, boş gelir. (kuyu kovanı ve kaşık / 707: 975)

Bütün kış karada yatar, bahardan nehre kaçar. (kar / 378: 448.19)

Büyür sinsi sinsi, olur bir koca tepsi. (Ay / 131: 53.7)

Camdan fesi takarım; içer, içer, bakarım. (‘gaz lambası... / 458: 568.23)

Canlı bindi cansıza, kaydırıldı imansıza. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 294:332.25d)

Cansız canlıyı tutmuş, kuran gelmeyince bırakmamış. (fare kapanı / 281:308.)

Cıvıl cıvıl kuşlar / camiye taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 122: 39.20)

Çalılardan geçtim çıtır çıtır, çırtısını duymadım; kutnu kumaş giydim, kıpırtısını duymadım. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.11)

Çarşıdan aldım, eve getirdim, yere yatırdım, işimi bitirdim, duvara dayadım. (leğen / 464: 571)

Çarşıya git, al, al, getir; vermez ise yalvar getir; satılmadık çarşıdan tadılmadık kız getir! (nar / 503: 626.25)

Çıt eder, çiçek açar. (kibrit / 420: 517.12)

- Çiğnersen kara döner / üflersen zara döner. (sakız / 553: 700.2h)
- Çimdik çimdik çirildi, bohça oldu, duruldu. (incir / 350: 409.26)
- Çipil çipil suya girdim, çipiltisini duymadım, boyumca manto giydim, kırpıntısını görmedim. (kefen / 406: 488.2)
- Dağ başında pınarım, kazanlarda buharım; vapur tren işletir, bir çok işler yaparım. (benzin / 165: 90)
- Dağda biter dağda büyür; eve gelir subaşı olur. (şinik 'ölçek, kutla' / 600: 768.3)
- Dağda darıman gördüm / suda Süliman gördüm / yatır koca taş gördüm / tuzsuz pişen aş / gördüm. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 735: 1056m)
- Dağdan gelir taştan gelir, ipi kırmış aslan gelir. (rüzgar / 543: 691.16)
- Dağları taşları deler gelir, of belim demez gelir. (kağrı / 366: 429.8)
- Dal ucunda durmuş, bıyıklarını burmuş. (beşbıyık 'döngel, muşmula, töngel' / 166: 92.10)
- Dam altında oturur, ayaklarını yere batırır. (körük 'demirci körüğü, küre' / 437: 541.12a)
- Dam ardına saç koydum / cümle âlemi aç goydum. (oruç 'ramazan' / 514: 645.12)
- Dam başına / darı saçtım / sayamadan / eve kaçtım. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.13)
- Dibinden su alır / donundan yumurtlar. (başak 'ekin, hububat, buğday' / 162: 83.13l)
- Dilliden dilsizdir, dilsizden dillidir. (tavuk / 608: 787.18)
- Dolan, dolan, bak. (minare / 490: 614.5)
- Dört kardeş koşarlar, koşarlar, birbirini tutamazlar. (araba tekerlekleri 'tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri' / 118: 33.2)
- Düdük öter, tırtır eder, havada gider. (uçak 'tayyare' / 625: 825.5)
- Ejderim, gezerim gezerim, eve gelirim ağzım açık kalırım. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç' / 136: 57.8a)
- Eledim beledim, iskelede bekledim. (portakal / 539: 683.11a)
- Eze koydum, büze koydum, ocak başına çize koydum. (kar / 378: 448.16)
- Gece görür, gündüz görmez. (ateş / 129: 50.20)
- Gece gider, üşenmez; gündüz gider, üşenmez / beline kuşak kuşanmaz. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 564: 715.40)
- Gece kalkar, gündüz sarkar. (kapı demiri / 372: 441)

Gelenin ağzını öper, giderin ağzını öper. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 562: 715.26)

Gökte biter, yere batar. (yağmur / 637: 836.13)

Gündüz bütün gün gezer, gece boynunu eğer. (çizme / 221: 203.6)

Gürüldür, yutar; yutar, gürüldür. (soba / 576: 734.19)

Han demez / hun demez / otuz iki kile arpaya yem demez. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 237: 225.34b)

İsfahan'da gala yapmış oturur, giderise galasını götürür, gitmez ise sâkin olur oturur. (kaplumbağa 'tosbağa' / 376: 447.22)

İsladım, usladım, altun tasa gön ısladım; yetmiş iki çeşit bülbül cücüğünü bir kafeste besledim. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.13)

İdris değirmene gider, un yapmaz; un öğütür, toz yapmaz; ekmek yoğurur, su katmaz. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 124: 39.28)

İki değnek yaptırdım, birbirine çattırdım; dağı taşı aşarım, bu işime şaşarım. (kızak / 417: 514.2)

İki kardaş uğraşır, uğraşır, birbirini göremez. (göz / 310: 348.40)

İki sıçan takla atar, pazara gider, helva satar; eve gelir, yan yatar. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.25)

İndirir, bindirir / daldan domuz indirir. (tarak / 603: 778.4a)

İstanbul'dan çıkarırlar fermanı, ip atmışlar boynuna, gezdirirler hadem oğlanı. (ayı / 137: 58.4)

Kara katır / yan yatır / bir ısıtır / gene yatır. (makas 'sındı' / 471: 582.9)

Karanlık yerde kadı oturur / kulaklarını sallar oturur. (kazan 'hareni' / 399: 476.7a)

Karşıdan atlı geçti, nalı parlattı geçti; ellere selam verdi, bizi ağlattı geçti. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 190: 141.8)

Kayışını yağladım, dut ağacına bağladım; tokmak değil ben ağladım. (davul / 230: 222.5)

Kaynanam karaca, giyer ferace, içer tütünü, sallar g...ünü. (baca 'bacalık' / 146: 64.29)

Kedi değil, urgan değil; büyür urgan gibi, tırmanır kedi gibi. (böğürtlen / 177: 121.3)

Leğene un koydum / ortasına kan koydum. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.1)

Nedir nedir ne destedir? zincir ile kafestedir. Ne yerededir ne göktedir, bir Allah'ın emrindedir. (can 'ruh' / 186: 138.1)

Nehir ırmak ve çayım, her işte var payım, yağmur sonu göklerde, yedi katlı bir yayım.
(güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.22)

Neler gördüm, neler gördüm / yerden yapma evler gördüm / tuzsuz pişen aşlar gördüm /
köpük kusan (metinde: kuşan) taşlar gördüm / suda Süleyman gördüm / söğütte söyleyen
gördüm / kavakta kavlıyan gördüm / kulda Süleyman gördüm. (tavşan, balık, helva, sabun;
tavşan, balık, süt, sabun / 737: 1056pp)

Odaya götürsem ağlamaz, sofaya götürsem ağlamaz, ocağa götürsem ağlar. (yağ
‘tazeyağ, tereyağı’ / 634: 834.1)

Ol hanım gezer / şol hanım gezer / balaban bakışlı / keklik sekişli / lâle turuncu / Mısır
pirinci / ada kaymağı / dere karpuzu / gül gülistan içinde / bir hanım gezer.
(kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.16)

Oturunca güler, kalkarsa yılar / ayda bir defa tüler. (a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’ / 116:
22.2).

Parlar ısıtmaz. (Ay / 133: 53.28)

Sabah gider ellezi, akşam gelir ellezi, türlü türlü ipekten, düğme yapar ellezi. (koyun
‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.3)

Sarı tavuk dalda yatar / dal kırılır yerde yatar. (ayva / 142: 62.8)

Sarıdır, zerdali değil; beyazdır, şeftali değil. (yumurta / 658: 859.23)

Sildim süpürdüm odacığı, ortaya koydum deveciğı. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.4)

Suda rahatça yüzer, karada tez yorulur. (gazyağı / 288:323)

Sürmeliyi basarız / kızılcaayı örteriz / kılı kıla katarız. (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü /
714: 990i)

Tıpış tıpış yürürsün / samur kürkü sürürsün / sen bir asilzadesin / niçin yayan yürürsün?
(fare ‘sıçan’ / 279:307.11a)

Tükenmezden yük tuttum / üremeze yüklettim / sallanmazdan geçirdim / satılmazda sarfettim.
(toprak, katır, taş köprü, cami / 726: 1035)

Uçar sekeler, konar sekeler, yürür sekeler, iner sekeler, girer sekeler. (karga / 383: 456.4)

Uçar uçar göklerde, yatar düştüğü yerde. (kar / 376: 448.3)

Uyur uyur, boynuzundan yumurtlar. (findık / 283:313.7)

Uzun uzun uzanır, gelin gibi bezenir. (hurma ağacı / 336: 395.2)

Uzundur / kızıldır / huysuzdur / soysuzdur. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’/ 170: 102.14)

Uzundur minare gibi, yeşildir çınar gibi. Tanrının hikmetidir, kulun zahmeti. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.4)

Üç ay yatar / iki ay kalkar / feneri yakar / iki tarafa bakar. (ateş böceği / 130: 51)

Üstünü çorap yaptım / içini kebab yaptım / kestim senede bir gün / büyük bir sevap yaptım. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.5a)

Yattı, kalkmaz; uyudu, uyanmaz; gitti, gelmez. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.20)

Yemen'den gelir derler, kolay çekilir derler, aştan sonra tadını tiryaki bilir derler. (kahve / 367: 431.9)

Yer altında kunduz gezer, gece değil gündüz gezer. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.12)

Yer, yer, doymaz / gider, gelmez / yatar, kalkmaz. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 698: 946.1)

Yeşil iken ağarır, yavaş yavaş sararır. Sarardıkça sallanır, sallandıkça ballanır. (kayısı ‘zerdali’ / 398: 473.4)

Zenginde çok, fakirde yok. (para / 528: 666.10)

Zindanda oturur, her fetvayı yetirir. (dil / 247: 249.16)

1.3.2.1.1.2.1.2. Bağlantısı Hem Edatla Hem de İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar

Halk bilmecelerinde, cümleler arası geçişin, *Avuca sığar da ahıra sığamaz.* (merdiven / 481: 603.5) *Dört kardeş yarışır da birbirine yetişemez.* (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.17) *Yürür amma sallanmaz.* (yol / 653: 854.18). örneklerinde olduğu gibi, sadece bağlama edatlarıyla sağlandığı sıralı cümle sayısı çok azdır. Genelde bağlama edatları ile birlikte noktalama işaretleri de görülür. THB’nde tespit ettiğimiz tüm örnekler aşağıda verilmiştir:

Arık deve yağdan öldü / ne yerde, ne göğde öldü / akşama yakın sabaha karşı öldü. (Fazla yağ yüklenen zayıf deve "Akşam" köyüne yakın "Sabah" köyünün karşısındaki köprüünün üstünde ölmüş. / 729: 1040)

- Bazan gökte, bazan yerde.(duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / THB 259: 267.1)
- Bazan yüce olur, bazen cüce olur. (gölge / 304: 344.16)
- Benim bir ustam var, hem yer hem döker. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.5)
- Bir ağaçda, gah allanır, gah morlanır, gah sarılanır. (kına, parmak / 694: 934.2)
- Bir koyunum var, tepenin hem şu yüzüne yayılır, hem bu yüzüne. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 616: 814.1)
- Bir pehlivan vardır, hem biçer, hem döğer. (kombayn ‘tarım makinesi’ / 429: 528)
- Bu dağda lâle gezer, elinde piyale gezer, ne gığıllar, ne de yumurtlar, dalıncah lâle gezer. (Ay, yıldızlar. ‘gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay’ / 680: 890.9)
- Deridir ama, diridir. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 437: 541.14)
- Diş diştir amma diş değildir, beyazdır, amma kar değildir. (sarımsak / 559: 711.13)
- Duvara asılırım, cepte taşınırım, hem de koparılırım. (takvim / 602: 776.2)¹⁰³
- Hastadır, hasta; ustadır, usta; ne yem yer, ne su içer. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.11)
- Hem keser, hem bağırır. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.7)
- Kanatlı ama kuş değil, sarı ama zehveran değil, kırmızı ama kan değil, kara ama katran değil. (eşek arısı / 275: 299.1)
- Kapıda kara köpek yatar / ne bağırır, ne ısıtır / ne içeri birin sokar. (kilit ‘kapı firengi’ / 421: 518.10)
- Kat kattır amma katmer değildir, kırmızıdır amma biber değildir. (gül / 313: 352.10)
- Ne gece uyur, ne gündüz. (gönül ‘kalb, yürek’ / 306: 346.11)¹⁰⁴
- Ne yeredir, ne gökte, maallâkta. (köprü / 433: 540.1)
- Sırtıma biner, yorulmadan gider, fakat çok gevezedir, her zaman çan çan eder. (tramvay / 616: 813.2)
- Tek der gider, ya Hak der gider; ne durur, ne dinlenir, gece gündüz durmaz gider. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 562: 715.24)
- Yemeden tatlı, sağmadan sütlü, cansız ama kuvvetli. (okumak / 512: 641.1)

¹⁰³ Tüm yüklemelerde gizli bir sözde özne var.

¹⁰⁴ Bu örnekte yüklem ortaklığı da var.

Cümleler arası geçişin bağlama edatları ve noktalama işaretleri ile sağlandığı şu cümlelerde ise tam bir özne ortaklığı yoktur:

Ne köprü kurulur, ne çare bulunur. (katır, gök, deniz, ölüm / 740: 1059d)

Kat kat amma katmer değil; top top amma elma değil; yenir amma meyva değil; kuyruğu var fare değil. (lahana ‘kelem’ / 454: 566.23)

Ayakları yok, fakat gezer. (gölge / 304: 344.15)

Gözünün önünde duruyor / fakat sen onları göremiyorsun. (kirpik ‘gözler’ / 427: 523.2)

Her tarafım (metinde: tarafın) delik deşiktir ama ben gayet sağlamım. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.4)

Bir ekilir, bir biter, toprak üstünde yatar; ne garip bir nesnedir ki, bir gecede boy atar. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.7)

1.3.2.1.1.2.2. Ortak Kip ve Konulu Sıralı Cümleler

Bu cümlelerde bir konu ve kip ortaklığı söz konusudur. Birinci cümledeki içerik, aynı veya benzer bir kiple, kendinden sonra gelen cümlelerde de devam etmektedir. Cümlelerin ögeleri ortak değildir. Konuya açıklık getirmek için şu örneğe bakalım: **Açın küpün ağzını, gaplasın melmeketi.** (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.9). Burada, konu itibarıyla birbirini tamamlayan ve yüklemeleri emir kipinde çekimlenmiş iki cümle var. Ögeleri ise farklıdır. Ortak özneli sıralı cümlelere yakın bir kullanım sıklığı olan bu cümle tipi de, halk bilecelerinde en çok kullanılan cümle çeşitlerindedir.

1.3.2.1.1.2.2.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.)

Sağlananlar

Açın sizin kıllıyı / varsın bizim kudurmuş. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 618: 814.20c)

Açtım, kapım açıldı, gümüş düğmem saçıldı. (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.5)

Adı var, kendi yok. (şeytan / 596: 766.1)

Adile hanım atlandı / etekleri katlandı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.6)

Ağzı içinde dili yok; ayağı var, eli yok. (karınca / 383: 457.6)

Ağzından su fişkirir, etrafını nur kaplar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.30)

- Ak ineğim göğe bakar / kışından ayran akar. (elek 'un eleği, kalbur' / 272: 287.9)
- Ak kız / ağzını açar / kara kız / gelir geçer. (mekik / 476: 597.2b)
- Ak kuş geldi, kara kuşu kovaladı, ak kuş bağrıma girdi, bağrım ağladı, ondan sonra gözlerim ağladı.(ak sakal / 112: 13)
- Akdenizle Karadeniz karışıyor / kazancılarda kavga oluyor / iççilerde barışıyor. (çamaşır / 204: 162.1b)
- Aktır abası, yeşildir küpesi; bunu bilmeyenler eşeğin sıpası. (pamuk / 524: 658.2)
- Aktır benizi, çeker denizi. (ayran / 141: 60)
- Alan kullanmaz, kullanan bilmez. (kefen / 406: 488.1)
- Âlem yedi, Âdem yemedi. (meme / 480: 599.3)
- Allah yapar yapısını / bıçak açar kapısını. (kabak 'susak, su kabağı' / 359: 423.6)
- Altdan ayağı var, belinde guyruğu var. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.28)
- Anam apıştı babam yapıştı. (sacayak, tencere; tencere, saçağı; güğüm ve sacayağı / 703: 956.1)
- Anam yayılıp yatar, babam sallayıp sokar. (dibek 'soku' / 245: 247.5)
- Ananinki gider gelir, babaninki girer çıkar. (kapı gulgulesi / 372: 442)
- Anası eğri, babası doğru. (orak / 513: 643.2)
- Anası içer, danası şişer. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 461: 568.45)
- Arabadan atladı / pantolonu patladı. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 395: 469.4)
- Arap indi, beyaz bindi. (börek / 177: 122.1)
- At durur / Arap biner / gum bulanır / guyruh dolanır. (sacayak, güveç... / 703: 957.1)
- Ayna duttum duvara, şavku vurdu bayıra. (Ay, Güneş; Güneş, Ay / 677: 885.1)
- Azrail içerde, bıyıkları dışarda. (bıçak 'kama, hançer, kılıç' / 168: 98.2)
- Bacadan baktım, annen top oynuyor. (hamur / 324: 365.2)
- Bacadan yumak düştü, nenemin aklı geçti. (uyku / 627: 827.3)
- Bakması güzel, alması üzer. (gül / 312: 352.9)
- Bakraca koydum, rengi yok; hayatta önemi çok. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 561: 715.11)
- Başı yanar, ucu yüzer. (fitil / 287:320.2)
- Bir fırınım var, içi bir pide alır. (badem / 147: 68.8)
- Burdan çekti kılıcı, Basra'da çıktı ucu. (ebekuşağı 'alâimi sema, gökkuşağı' / 266: 277.6)

- Büyüğü yürümez / küçüğü büyümez / dışı kazan karası / içi peynir tanesi. (kestane / 409: 498.9f)
- Damda dana böğürür, kızlar ona yöğürür. (davul, zurna / 707: 981.1)
- Dardır sokağı / sarptır köpeği. (silah 'tüfenk, tabanca' / 569: 728.11)
- Dayım içerde, kalpağı dışarda. (baca 'bacalık' / 144: 64.1)
- Dışı var, içi yok / dayak yer suçu yok. (top / 615: 808)
- Dibi kıllanır, ucu sallanır. (biber 'kırmızı biber, acı biber, karabiber' / 170: 102.13)
- Dil atar, damak tutar. (gem / 291:331.3)
- Gök gürler / yer çatlar / iki tay / bir arada otlar. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.3)
- Gökten bir elma düştü, cümle âlem bölüştü. (adam 'insan' / 109: 3.3)
- Haykırdı hünkâr / çıktı Sedefkâr / ener Ehliivar / piner Kehlibar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 701: 948.2p)
- Hayvan soyundu, insan giyindi. (kürk / 451: 565)
- İp attım / küp geldi. (kabak 'susak, su kabağı' / 359: 423.11b)
- Kağıda sardım samanı / ağzımdan çıktı dumanı. (sigara / 567: 725.5)
- Kavidir başı, akıtır yaşı. (değnek 'baston, sırık, sopa, dayak' / 237: 227.1)
- Kışt ettim kuşlara, sesi getdi arşlara. (silah 'tüfenk, tabanca' / 569: 728.1)
- Kızıl sarkar / kıllı bakar. (ciğer, kedi / 725: 1030)
- Minareye kar yağmış / kar üstüne kan damlamış. (kiraz 'vişne' / 425: 519.26)
- Nice bin enhar / içinde kırmızı su akar / insanın hayatı o suyun akmasına bakar. (damar, kan / 693: 928)
- Ortası yanar / yanları gaynar / ganadından gan damlar / canlılar oturur / cansızlar pervane döner. (semaver, demlik, bardaklar / 705: 966)
- Tavuk gibi takırdar, içindeki şakırdar. (elek 'un eleği, kalbur' / 271: 287.7a)
- Tut dedim sarıya, bastı gitti goriye. (kurşun / 446: 550.1)
- Uçtu keklik / kaldı dilber. (saman, buğday / 716: 995a)
- Usta yapar yapısını, insan açar seftesini. (ev / 276:305.1)
- Uzundur kuyu / soğuktur suyu. (silah 'tüfenk, tabanca' / 572: 728.25ü);
- Üçü vurur, dağıtır / üçü cennet bağıdır / üçü vurur, döşürür / üçü uçan dağıtır. (mevsimler / 482: 607)
- Yapan söylemez, alan bilmez, bilen almaz. (kalp para / 368: 436)

Zer kimidir gömleği / sevindirir çömleği. (soğan / 579: 735.10)

1.3.2.1.1.2.2. Bağlantısı Hem Edatla Hem de İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar

Ne mendile goyulur / ne çarşıda görülür / ne bezirgan getirir / ne dadından doyulur. (uyku / 628: 827.15v)

Ana bir kız doğurur / ne ayağı var, ne başı / kız bir ana doğurur / hem ayağı var, hem başı. (yumurta / 656: 859.11)

Birisi görmüş, geçmiş / birisi hem yürümüş, hem geçmiş / birisi de ne görmüş ne de geçmiş. (kucağı çocuklu ve hamile kadın ... / 724: 1028j)

Cansızdır ama can gelir, hastaya derman gelir, tüsüzdür ama, tüyleneceği zaman gelir. (yumurta / 662: 859.43)

Gıybet teynesi, ayağından bir gayıya vururlar, âlem ona mejburlar, etini keserler fasıla fasıla, gene de söylemez asla. (şamdan ve mum / 707: 976.1)

Göke bir yapı yaptırdım, ne takıltısı işidildi, ne yongası yere düştü. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.16)

Hasan'ım hasta, canı kafeste; ne yer, ne içer, usta oğlu usta. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.2)

Kat kat hırka içinde, her tarafı perçinde, kokusu fazla amma, şöhreti Çin, Maçın'de. (sarımsak / 558: 711.2)

Kolum bir değilim sakat, iki gözüm var, görmem fakat. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.5)

Seçilmez kömürden / sapı vardır demirden / yemişi yenir lakin / ayırmak şart demirden. (şiş kebabı ‘şiş, kebab’ / 600: 769.2a)

Şu gelin aş pişirir, ne güzel hoş pişirir, öyle güne kaldık ki, ayağı baş pişirir. (bulgur kaynatan gelin / 706: 968)

Yeşil yaprak arasından çıkar bir civan; soyunur, sıpınır, olur bir pehlivan; onun eceli ya ateştedir, ya sudan. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 487: 610.19)

Yükünü arkasına urmuş bir âdem gezer, dünyayı seyreyler demadem, ayağı yok velâketin buynuzu var ve her nerede gider ise izin var. (salyangoz / 556: 704.13)

Boynu var başı yok / kolu var bacakları yok / ne yer ne içer. (entari / 274: 293.3)

Benim gibi kolları, başı, yüzü ve gözü var; soğuktan korkmaz, sıcağa dayanmaz; ne görür, ne yer, ne içer, ne doğar ve ne ölür. (kardan adam / 382: 455)

Canlı çeker, cansız dört arkadaş ardınca koşar, koşar amma yetişemezler. (araba 'araba ve at' / 118: 31.2)

Dört küp yağım var, hepsinin başı aşağı; ne dökülür, ne damlar. (inek memesi / 351: 412.3)

Karılır, yayılır, ortaya dağılır / ne yenilir, ne içilir, keyfine varılır. (iskambil kâğıdı / 355: 420c)

Kat kat içinde / kat kitap içinde / ne molla bilir / ne kitap içinde. (alın yazısı / 114: 20)

Ne ayağı var, ne teker, su üstünde bir dünya, harıl harıl yük çeker. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.24)

Ne şurda ne burda, ne uyanda, ne buyanda, cümle alem içindedir. (ayna / 139: 59.11)

Ne yerdedi, ne göydedi, gandilded, gandilde. (Azrail / 143: 63.5)

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün. (altın 'altın para' / 115: 21.8)

Tap nedir / tapış nedir / tap üstünde gümüş nedir / ne yerdedir / ne göktedir / cümle alem içindedir. (ayna / 139: 59.12)

Yapışık iki parmak, boyu uzun eni az, hep ateşle oynamak ister de canı yanmaz. (maşa / 475: 594.3)

1.3.2.1.1.2.3. Ortak Konulu Sıralı Cümleler

Aynı konudan bahsediyor olmaları bu cümlelerin ortak değeri olarak öne çıkıyor. İki den fazla cümleden oluşan bazı örneklerde yer yer öge ve/veya kip ortaklığına rastlamak mümkün olmakla birlikte bu durum düzenlilik göstermiyor.

1.3.2.1.1.2.3.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.)

Sağlananlar

Adı nedir, budu nedir / bu dünyanın dadı nedir / Nuh peygamber gemi yapmış / ustasının adı nedir? (tuz, Cebrail / 730: 1049)

Ağır halıyı çırpamadım / ufah daşı tökemedim / bu nedir? (gök, yıldızlar / 676: 884b)

Ağızda toz toz olur, beş on derken yüz olur, leb dedim ver cevabı, ben söylerken söz olur.
(leblebi / 464: 570)

Ah, efendim, vah, efendim, lâle, sünbül, fil, efendim, fildir benim fil bedenim; sakine sakin, yaklaşma yakın, üryan olursun, püryan olursun, dağlara düşer pişman olursun; üç bölük dilber, âlemler ürker, gönderin o dilberi, acısın halime! (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.4)

Aldım sarı, oldu mavi; olaydım mavi, koyaydım bari. (zırnık / 671: 871)

Ali ağa hastolmuş, bacakları ust olmuş, halı dokur, hasır dokur, ben bilmiyorum nasıl dokur. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.15)

Altından vurdum direği, güm güm eder yüreği. (soba / 575: 734.6)

Ana, beni ağlatma / göz yaşımı damlatma / inci gibi diziliyim / kandil gibi asılıyım. (nar / 502: 626.19)

Ara beni, bul beni / uğraştırmam çok seni / düşerim ağacımdan / tırık tırak, tırık tırak / çekici al eline / ne tatlıdır içim bak. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.12)

Aşağıdan gelir derviş / hele gözüme iliş / meyvalar içinde yapraksız bir yemiş. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 474: 588.15e)

Ayaklarım uzundur, başım da mini mini, bir dönüşte gösterdim, dünyanın biçimini. (pergel / 532: 676)

Bak kulun işine / gündüz uyur / gece uyanır. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 462: 568.47a)

Bilmeli bunu hemen, bende yirmi tane var, ayrılmadı etinden, goparsalar ne çıkar. (tırnak / 615: 803.2)

Bin dibi var, bin yaprağı; bin deyesin, bilmeyesin. (sarmaşık / 559: 712.3)

Bir acayip kubbe gördüm / itiversen kırılır / yarı altın, yarı gümüş / murad etsen canlanır.
(yumurta / 661: 859.40c)

Bir dedem var / eve girmez / kır başını / girsin eve. (şemsiye / 595: 764.2c)

Bir dev gelmiş, otuz arşın külâhı var; gece müslimanları yiyor, gündüz gâvurları! (oruç ‘ramazan’ / 513: 645.4)

Bir kuşum var, kahve rengi / kahvelerde çalar çengi / dur, kuşumun keyfi gelsin / hanımlardan şeftali alsın. (pire / 535: 681.14)

Bir mücevher kal'e gördüm, içinde derya çalkalanır, etrafını yüz yılan almış, başında mercan yanar. (nargile / 506: 627.13)

Bir yanı sazlık (metinde: saçlık) samanlık, bir yanı tozluk dumanlık. Demirciler demir düğer linginen, boyacılar (metinde: bayacılar) boya boyar renginen; paşanın oğlu seyre çıkmış, yüzbin revenginen. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 397: 469.15)

Bir yumağım var, sara sara çıktım Asar'a. (yol / 652: 854.3)

Bizde bir kişi var / ensesinde dişi var / olsa da göresin / gülerekten ölesin. (yün tarağı / 668: 865.2)

Boyu uzun, beli yok pusesini eline almış, dili yok; içi dolu âteş-i sûzan ile, kâni kâni söyleşir insan ile. (sigara / 567: 725.3)

Burdan vurdum gılcı, Helep'te oynar ucu. (mektup 'telgraf' / 479: 598.18)

Burdan vurdum hızla, yedi bin yıldızla, Arabın atı ile yerin kuvveti ile; Arapça söyler, dili bilinmez. (leylek / 466: 572.14)

Çadır kurdum düzlere, düşman oldum sizlere, rızkımı Allah verir, ne zararım var sizlere. (tırtıl / 615: 805)

Çıktım merdiven yarısına / baktım ayın sarısına / kuşlar içinde bir kuş var / meme verir yavrusuna. (yarasa 'gece kuşu' / 639: 839.1)

Çin çin ağaç başında, çin garaguş oturur, eteklerin yelledikçe, sürmeleri dökülür. (üvez / 631: 829.2)

Dağda gezer batlıcan, düğme dizer batlıcan, aç papağın, ört fesin, ne güzelsen batlıcan. (lâle / 456: 567.2)

Dağdan gelir Henife hatın, barınakları gınalı hatın, keten köynek giyinmiş, göysü düymeli hatın. (ördek / 520: 653.2)

Dağdan iner lök gibi. eli kolu bilek gibi; eğildim su içmeğe, meler oğlak gibi. (yılan / 648: 851.3)

Demirdir binası, ateşdir gıdası, öyle öğrenmiş hanım anası. (ütü / 631: 828.1)

Elim elim ebrişim, elimdedir gümüşüm. Makası getir biçeyim, arşın getir ölçeyim. Yedi derya ortasında sırça saray açayım. Sırça saray içinde hanım yengem yaraşır. Hanım yengem üstünde çifte bülbül dolaşır. Sinesine hançer saplasam, elim kana bulaşır. (tahtakurusu 'tahta biti' / 602: 775.4a)

Esme, kaçır, tüyünü yel açar. (tavuk / 608: 787.16)

- Gelme evime, korum dibine. (sandalya 'iskemle' / 557: 707.1)
- Gezdirme öyle kafa, doldur, doldur, düz rafa, sordum yerin neresi, gülerek dedi Yafa. (portakal / 538: 683.1)
- Hadamoğlu'nun kavağı, ne dalı var ne budağı; üstüne bir kuş konmuş, ne dili var, ne damağı. (sigara / 567: 725.4)
- Hakteala hub yaratmış / bir izarın üstüne / kenarı sini bardaktır / ortası altın tabaktır. (nerkis 'Halep nerkisi' / 507: 631)
- Karşıda Tatar, bakla satar, bakla kaç a dedim, yüzüme bakar. (papağan / 527: 664)
- Kat kat açılır, kokusundan kaçılır. (sarımsak / 559: 711.12)
- Oğlandır, uşaktır / yavuzdur, yumuşaktır / dökme, berber, sabunlu suyu / Zühra hanım geçecektir. (salyangoz / 556: 704.18)
- Sabahtan çıhdım bağa, elimden dutdu bir ağa; aman ağa, canım ağa, halim yohdur oynamağa. (Sıtma / 566: 722)
- Sorgucun sokmuş beline, hançeri almış eline, giydiği yeşil cübbe, gömleği beyaz keten; açıp içine bakınca, dizilmiş tane tane. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.5)
- Sunam telli gümüştür / al, yahana iliştir / benim sene dediğim / bir yarpahsız yemiştir. (mantar 'göbelek, cifi' / 474: 588.15a)
- Şu karşıda güzeller, top top olmuş gezerler, siz kimsiniz diye sual ettik, vezir ile vüzeranın kızını alan değil miyiz dediler. (para / 528: 666.14)
- Ta ezelden kurulmuştur bu bina; binayı zapteyleyen bir yılan; bu yılan zevk eyledikçe, eyler denizler cereyan. (nargile / 506: 627.11)
- Zer kimidir gömleği / şenlendirir çömleği / kışın elliye alma, yazın uzat çeyreği. (soğan / 579: 735.10a)

1.3.2.1.1.2.3.2. Bağlantısı Hem Edatla Hem de İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.) Sağlananlar

Bu cümlelerde bir öge ve kip ortaklığından çok bir konu ortaklığı görüyoruz. Cümleler arası yer yer kip benzerliği olsa da bu benzerlik düzenli değildir: Ağzında dil / haydi bunu bil ! / bir gider, gelmez; bir oturur, gahmaz; bir (metinde: bin) yer, doymaz. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 458: 568.20a)

Ahladı aşladım alıca, aluca bitti delice; ne ahlada benzer, ne aluca. (beşbüyük 'döngel, muşmula, töngel' / 166: 92.2)

Ali beyin kavağı, ne dalı var, ne budağı. Başına bir kuş konmuş, ne dili var, ne damağı. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.8)

Armut uladım alıca / meyvesi bitti delice / ne armuda benzer, ne alıca. (katır / 394: 465.1a)

Ay gişi / sene dedim bu işi / çarşıdan get et getir / ne erkek olsun, ne dişi. (mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.6)

Bakmadıkça görmez, ağları var, ağ örmez; gördüğünü gösterir, ister okşa ister ez. (ayna / 141: 59.18)

Benim bir avuç hediğim var, dağdan yuvarladım, daştan yuvarladım, ne güvecim gırıldı, ne hediğim töküldü. (nar / 505: 626.30)

Beze koydum samanı, yanar çıkar dumanı; onun adı bir ilâç, yedim ama karnım aç. (sigara / 567: 725.2)

Bir atım var rehani, gezer cümle cihani, bir dere de ölmüş, ne kanı var ne canı. (rüzgar / 542: 691.3)

Bir dere de bir değirman, galdıramam, yendiremem, çarha vurup dönderemem; ustası gelsin galdırsın da yendirsın de, çarha vursun, döndersin de. (saat 'cep saati' / 544: 692.5)

Bir kuş gelmiş Eğin'den / izin almış beğinden / hangi kuşun kârı ki / yem yiye göbeğinden. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 233: 225.18g)

Bir kuş tuttum alaca / bağladım dört ağaca / Allah bir yapı yapar / ne kapı var, ne baca. (mezar 'tabut, mezar taşı' / 482: 608.1)

Bir küçük ev, ne gapısı var ne penceresi, içinde bir küçük yavrusu var. (çekirdek 'kabak-kavun çekirdeği' / 208: 177.1)

Bir mesel satacağım, bil! Ağzının içindeki dil. Ya on köyün camisini ver, ya asıl, öl! (anahtar, kilit; kilit, anahtar; açacakla kilit; kilid ve açacağı / 709: 984.2)

Elimi attım asmaya / asma beni kesmeye / öyle bir geyin, kuşan ki / kılıç değse kesmeye. (nikâh / 507: 633.1a)

Geriden baktım lâlizar; yanına vardım, gülizar; diri yer, diri kusar; ne acıkır, ne susar. (cami / 185: 137.3)

Hüda'dan geldi bir konuk / konuğun önüne yahni koduk / ne yahnisinin kemiği var / ne konuğun dişi var. (çocuk, meme / 710: 985a)

Kapısız bir evim var, içine insan giremez; bir düğme çevirirsem, hem güler, hem de ağlar. (radyo / 541: 686.2)

Karşıdan gördüm; bir aptal / uzun uzun tırnakları var / diri yer, diri kusar / ne açılır, ne susar. (çadır 'kara çadır' / 202: 155.9a)

Kat kat döşek / bilmiyen eşek / ya bileceksin, ya öleceksin. (lahana 'kelem' / 454: 566.20c)

Ne gider, ne durur; ben isterem: hem gider, hem durur, hem yer, hem ısınır. (yumurta / 662: 859.41)

Ne yenilir, ne giyilir; gitti, gelmedi. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 190: 141.7)

Sorma ki neye girer, çaya kahveye girer, tadı tutmuş her yanı, pancardır suya girer. (şeker / 595: 763.3)

Suda gördüm gül cemâlini, meğer kendi havada; gölgesi yok amma yaymış sırma saçlarını karada. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 314: 355.2)

Sümbüllü'de bir kavak var, ne dalı var, ne budağı var; başına bir kuş konmuş, ne kül eder, ne ufak. (minare / 490: 614.6)

Tatarlar, Tatarlar, beş Tatar bir araya gelmiş damlar yaparlar; yongasını ne içine ne dışına atarlar. (çorap şişi 'çorap tığları, cibe' / 224: 208.6)

Yazılı mezar / dünyayı gezer / ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin. (mektup 'telgraf' / 479: 598.15a)

Yokuştur ayak ayak / çık, yürü de bak / gençlere kolay gelir / ninem istemez çıkmak. (merdiven / 481: 603.2)

1.3.2.1.1.2.4. Ortak Yüklemler Sıralı Cümleler

Bu tür sıralı cümlelerde, her cümlede aynı yüklem tekrar dikkat çekiyor. Nadiren de olsa *Köprüden üç kişi geçiyor / birisi yürüye yürüye / birisi yalnız görerek / diğeri görmeden, yürümeden.* (kucağı çocuklu ve hamile kadın... / 724: 1028b) şeklinde tek yüklem zikredildiği örneklerine de rastladığımız bu cümle tipinde bazen şu örnekte bir özne ortaklığı söz konusu olsa da belirgin ortaklık yüklem üzerindedir: *Uçar sekeler / konar sekeler, / yürür sekeler, / çıkar sekeler, / iner sekeler, / girer*

sekeler (karga / TBH 146: 1796). Ortak yüklemli cümleler, ortak özneli cümelere nazaran çok daha az sayıdadır.

1.3.2.1.1.2.4.1. Bağlantısı İşaretlerle (virgül, noktalı virgül vb.)

Sağlananlar

Abo'm Yemenden gelir, suyu çimenden gelir. (kahve / 367: 431.11).

Ağaçtan elciği var, ağaçtan dilciği var. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.5)

Ağzı pıtır pıtır eder. G...ü tapır tapır eder. (keçi / 401: 481.7)

Alçacık boyu var, çingiraklı küpesi var. (nohut fidanı 'yeşil nohut' / 510: 635)

Altında kozu var, üstünde gezi var, ucunda gözü var. (ağ 'balık ağı, ığırıp' / 109: 6.4).

Avcılar ava gider, yolcular yola gider; bir yumurta içinde, bin tane işçi gider. (afyon 'haşhaş çiçeği, afyon kabalağı' / 109: 5.5)

Benim bir takam var, içi dolu mihim var. (ağız / 111: 9.9)

Bir ağacın bin dalı var, bin dalının bin başı var. (ejderha / 267: 281.4)

Bir dağarcıh unum var, içinde ohlavim var. (iğde / 344: 403.10)

Bir gariş boyu var, iki gariş saggalı var. (cüce / 201: 154.2)

Bir oğlum var, üç ayağı var. (soba / 576: 734.17)

Bizde bir kişi var, ensesinde dişi var. (su dolabı 'dolap, baçe dolabı' / 584: 743.2)

Boyum kadar boyu var, bir acaip huyu var. (gölge / 302: 344.9)

Canlı cansız taşır, cansız da canlıyı taşır. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç' / 137: 57.14)

Çoban suya gider, sürüsü peşine gider. (tavuk ve civcivleri; tavuk ve piliçleri / 688: 915.3)

Gapiya gır at geldi, ahıra al at geldi, odaya Arap at geldi. (kış, tezek, soba / 701: 949)

Gök kız önden gider, ak kız arkadan gider. (iğne, iplik / 703: 953.6c)

Kahve Yemen'den gelir, bülbül çimenden gelir; ak gerdan, beyaz topuk, her gün hamamdan gelir. (yumurta / 662: 859.42)

Parasını el alır / dumanını yel alır. (sigara / 568: 725.15)

Sesi mazı gibi, kendi yazı gibi. (bağlama 'ud, saz, mandolin, keman, kemençe' / 148: 70.2)

Tepede bey oturur, yüreğinde yağ oturur. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 196: 145.34)

Topuğunu düzelten necik, yanağını kızartan necik, arkasını duvara verip yatan necik? (armut / 125: 41.4)

Uzun Osman bizde yatar, uşakları sizde yatar. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.25)

Üç gızım var / biri bana bakar / ikisi birbirine bakar. (ocak / 511: 636.3)

Yer altında evleri var / eğri büğrü yolları var / ne incecik belleri var. (karınca / 385: 457.20)

Yüklükte halı var, içinde Mehmet Ali var. (bit ‘kehle’ / 174: 108.17)

Aşağıdaki cümlelerde ise aynı yüklem tekrar edilmekle birlikte, farklı yüklem de kullanılmıştır:

Ahi geldi / vahi geldi / dört ayaklı şahi geldi / sulu sultan geldi / bohceli kahbe geldi / saçaklı hanım geldi / Mısırlı Ahmet bey geldi / Yemenli Ali bey geldi / kavganın hepsi durdu. (I. sofrası II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1)

Altı kaynar, üstü kaynar / içinde bin kişi oynar. (hamam / 323: 362.3)

Aşaktan gelir, hor, kuyruğunun ucu mor, sekkiz sükküz ayağı var, demir demir dayağı var. (şemsiye / 596: 764.9)

Başı yeşil emir değil / üstü kara, kömür değil / içi beyaz, peynir değil / kuyruğu var, fare değil. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 621: 817.7)

Bir gelinim var, gelen kucaklar, giden kucaklar. (mangal / 472: 587.5)

Çivi gibi başı var / bir güzelce aşı var / Amasya vatanıdır / kurusu var yaşı var. (bamyası ‘nacak’ / 158: 79.4)

Dedim "Dilber!", dedi "Lebbeyk" / dedim "Cik cik!", dedi "Cık cık" / dedim "Nice?", dedi "Gece" / dökmüş saçın, açmış başın / iki kaşın üzerinde / beni mecnun eyledi. (gül, bülbül / 725: 1031)

El yatar, âlem yatar, Haydar kolun uzatır. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 373: 444.6)

İki keçim var, biri gündüz yayılır, biri gece. (Ay, Güneş; Güneş, Ay / 677: 885.2)

Katran kaynar, özü yok; Şeremet dayımın gözü yok. (köstebek / 437: 542.3)

Lâmba söndü, is dedi / sahan düştü, tan dedi / sana bunu bul dedim. (İstanbul / 750: 1074.2).

1.3.2.1.1.3. Girişik Cümleler

Türkçe Sözlük, girişik kelimesini “*sf. Birbirinin içine girmiş, karışmış olan, girift*” şeklinde anlamlandırır. (TS 2005: 763). Terim olarak kullanımında ise birbirinden farklı yaklaşımlar¹⁰⁵ söz konusu olup, konuyla ilgili tartışmalar sürmektedir.

Dolayısıyla biz, Türkçe sözlüğün ifade ettiği *birbirinin içine girmiş, karışmış olan* anlamından hareketle **bir cümle veya cümlelerinin başka (temel) bir cümlelerin ögesi, açıklayıcısı veya herhangi bir ögesinin tümleyeni olduğu**, sıralı cümlelerden daha yoğun iç içeliği olan cümleleri, girişik cümle olarak isimlendirmeyi şimdilik uygun gördük.

Gerçi bu terim yerine “*Bir araya gelmiş, birleşmiş olan, müttehit*” (TS 2005: 283) anlamındaki “birleşik” teriminin kullanımı daha yaygın görünmektedir. Ancak bazı bilim adamlarının bu terimi/cümle türünü kabul etmemesi, tercih edenlerin de tanım ve tasnif farkı, ve sıralı cümlelerin de “sıralı birleşik cümle”¹⁰⁶ şeklinde, bu terimle anılması gibi nedenler, bize “girişik” teriminin tercihinin daha makul olduğu kanaatini veriyor. Yardımcı cümlelerin niteliği¹⁰⁷ ve temel cümleyle ilişkisinin sağlanış şekline göre girişik cümleleri şöyle sıralayabiliriz:

¹⁰⁵Bu konudaki farklı yaklaşımlardan üçüne değinelim. Türkçe sözlük, girişik cümle terimini “*Bir görüşe göre, bir temel cümle ile bir veya birkaç fiilimsiden kurulan cümle, mudil cümle. Koşarak geldi. Öğrenciler sabahleyin koşu koşu okula gidiyorlardı gibi*” (TS 2005: 763) şeklinde açıklarken; Korkmaz, bu terim için, “*girişik cümle bk. İç içe birleşik cümle*” (Korkmaz 2003: 107) şeklinde iç içe birleşik cümleyle gönderme yapar. Karahan ise *Türkçede Söz Dizimi* isimli eserinde bu cümle türüne yer vermez. Bu konu, “*Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle*” isimli Yüksek Lisans Tezimizde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁰⁶Bu terimi kullananlardan biri de Korkmaz’dır. Korkmaz’ın tanımı şöyledir: “*Sıralı birleşik cümle (...) Tek başına yargı bildiren ve bir anlam bütünlüğü içinde yan yana sıralanan, iki veya daha fazla cümlelerin oluşturduğu cümleler topluluğu. Bu cümleler arası anlam ilişkisi ortak kip, ortak şahıs ve öteki ortak cümle öğeleri ile sağlanır, birbirlerine virgül, noktalı virgül ve bağlaçlarla bağlanır.*” (Korkmaz 2003: 192).

¹⁰⁷ Fiilimsi gruplarının kip olgusuna sahip olmayışı ve şart kipinin hüküm bildirmedeki güçsüzlüğü bu yardımcı cümlelerin cümlelik olgusunu iyice zayıflatmaktadır.

Fiilimsili Girişik Cümleler

Şarhlı Girişik Cümleler

Ki'li Girişik Cümleler

1.3.2.1.1.3.1. Ki'li Girişik Cümleler

Çoğu lugaz kalıbıyla başlayan bu cümleler bilmecelelerde en çok kullanılan girişik cümle türüdür. Cümlelerin yapısını belirleyen “ki”nin, Farsçadan geldiği ve Türkeçenin cümle yapısına uymadığı ifade edilen “ki” olduğu açıktır. Dolayısıyla bu cümlelerde, genel itibariyle, temel cümle, “ki”den önce, yardımcı cümle, “ki”den sonra gelir. Yardımcı cümle, çoğunlukla, temel cümle öznesinin tamlayıcısı görevindedir.

Benim bir kutum var ki, cansız canlıyı götürür. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.4) örneğini değerlendirelim: Bu cümle “ki” olmadan ve ekleme de yapılmadan şöyle kurulabilir: ***Benim, cansızın canlıyı götürdüğü bir kutum var.*** Burada “ki”nin foksiyonu, temel cümlelerin öznesine ait bir özelliği açıklamaktır. Yine ***O nedir ki suya düşer ıslanmaz. (Ay / 133: 53.27)*** cümlesini de bu bakımdan ele alalım. Cümle, ***Suya düşüp, ıslanmayan nedir.*** şeklinde, “ki”siz söylenebilir. Dolayısıyla burada da “ki” temel cümlelerin öznesinin sıfatlarını sıralama fonksiyonuyla kullanılmıştır.¹⁰⁸ Örnekler:

Dünyada neler var ki kulpsuz, kapaksız, merdivensiz olsun? (denize kapak, denize köprü; göğe direk, göğe merdiven; deveye nal; yumurtaya kulp; katıra kulun; kuşa süt; ölüme çare, ecele ilaç / 739: 1058.4)

Hangi ağaçtır ki yapraklarının bir tarafı siyah, bir tarafı beyaz? (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.6a)

Hangi anadır ki evlâtlarını salıverdikten sonra gene tutar? (yağmur, su buharı / 675: 875.2)

O hangi elmadır ki yerden ot gibi biter? (yer elması / 647: 849.5)

¹⁰⁸Şu iki cümlelerin temel cümlesi başta olmakla beraber “ki” edatı kullanılmamıştır: *Âşık der nasıl edim; saz getir, fasıl edim; bir bardakta iki su, kavuşmaz nasıl edim?* (yumurta / 658: 859.26); *Oğlan der ogan nedir? Sarımsak soğan nedir? Dışiden erkek doğar, erkekten doğan nedir?* (Havva ‘Havva Ana / 329: 379). Çok az örneğine rastladığımız bu cümleleri “iç içe girişik cümle” sayabiliriz.

- O nedir ki eler geçer, o nedir ki meler geçer, o nedir ki deler geçer, yarası çoh, ganı yoh. (rüzgâr, gök gürlemesi, yıldırım / 675: 876)
- O nedir ki kırk ayaklı, kanı yok. (köprü / 433: 540.4)
- O nedir ki veliçini velinas, kanadı var, kuyruğu var, uça bile sahrada yaşayamaz. (balık / 156: 76.14)
- O nedir ki yaprak verir, dal vermez? (sakal / 553: 699.9)
- Ol nedir ki altı tahta, üstü kayış, altışardır gözleri. (nalın / 496: 624.2)
- Ol nedir ki bahri ile behri, bir saatin içinde dolaşır bin pare şehri, göz görmeden görür âsitaneyi, alır, verir bahri ile pazar, ne yanındaki vâkıf olur, ne kimse sezer. (akıl ‘fikir’ / 113: 14.8)
- Ol nedir ki hem küçüktür, hem büyük; arkasında var onun bir özge yük. (gönül ‘kalb, yürek’ / 305: 346.2)
- Ol nedir ki cismi var parmak gibi / geydiği ak gonca zanbak gibi / geyince başına altın külâhı / durmaz akar göz yaşı ırmak gibi. (mum / 492: 619.2)
- Ol nedir ki daima üryandır, tacı başında acaip sultandır; can yok iken gıdası olur can, bülbül eyler âdemi bazı zaman. (minare / 490: 614.11)
- Ol nedir ki doğar elsiz, ayaksız; kırk gün sonra bakarsın ki eli var. (kurbağa / 446: 548.21)
- Ol nedir ki hercai bir siminbeden, mahvolur ellerle ülfet etmeden. (sabun / 550: 695.10)
- Ol nedir ki katarlanıp gider; ol nedir ki ona imdada gider; ol nedir ki deryalarda cenk eder. (Ay, Gün, Bulut / 677: 887)
- Ol nedir ki kızmışına uzattım. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.1)
- Ol nedir ki kimseye gapı açmaz, kimi görse girmeden geçmez. (ayna / 139: 59.16)
- Ol nedir ki kubbei âlâya benzer, başını kessen gümüş kayaya benzer, yenince şeker, helvaya benzer. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 397: 469.17)
- Ol nedir ki ne mavi / ne ak / ne sarı / bir güzel ağaçta bitmiş saçları. (lif / 466: 573)
- Ol nedir ki ona çare bulunmaz. (ecel ‘ölüm’ / 266: 278.4)
- Ol nedir ki onun adı gemedir, halk ile işi aksi acep nedir? Anasından uğru doğmuş uğruca, çal ki yere girsin onun gibi yumruca. (fare ‘sıçan’ / 278:307.1)
- Ol nedir ki onun adı hümezer, bir adam iki ata binmiş gezer, ol atın vardır ikişer ayağı, beli yerdi, üstü kayış yüzleri. (nalın / 496: 624.1a)
- Ol nedir ki onun ucu bulunmaz. (gök ‘gök yüzü, gök kubbesi’ / 300: 342.4)

Ol nedir ki sanatında binazir, işine tahsin eder beyle vezir, meskeni ruşen değil zulmettedir, bilemeyiz zahmette ya rahattadır. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 123: 39.23)

Ol nedir ki sim u zerden tatlıdır / bir elif, bir kaf, iki vav adlıdır. (uyku / 628: 827.9a)

Ol nedir ki sim üzerinden yapılır, bir kişinin olmayınca etrafına bakınır. (kaşık / 393: 463.17)

Ol nedir ki sozulmaz, suya gider, boğulmaz; anasından doğar da kıyametecek doğurmaz. (katır / 394: 465.3a)

Ol nedir ki su içinde seslenir / leblerimin busesine yaslanır / dem çeker, yanar, tüter hem sinesi / üfledikçe garkolur sefinesi. (nargile / 505: 627.5)

Ol nedir ki tene tene akara benzer, severler onu sevgili yare benzer, üstünde yazar Edalet hatun, cihane hükmeder sultane benzer. (altın 'altın para' / 116: 21.11)

Ol nedir ki üç ayaklı, canı yok? Ol nedir ki kırk ayaklı, kanı yok? (sacayak, kırkayak / 730: 1045)

Ol nedir ki vardır onun bir başı, fırsat buldukça dolaşır dağı taşı. Ol başın vardır dört kardeşi, dördü de bir yere akıtır göz yaşı. (inek memesi / 351: 412.1)

Ol nedir ki vursan ona bıçağı suyu kaçar, yense tutar gırtlığı. (ayva / 141: 62.1)

Ol nedir ki yüz yaşında bir karı, irili ufaklı oğlancıkları, her birinin vardır türlü sayesi, onları hep sütle besler teyzesi. (incir / 350: 409.12)

Ol nedir ki zerre (zerre) al olur, yürüdükçe al ile mercan olur; ağzı birdir, dili iki, canı yok; bunu bilmeyenin hiç iz'anı yok. (divit 'kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem' / 254: 255.6)

Ol nedir ki zerre zerre kan olur; dalı yoktur, ağacı sudan olur. (buz / 184: 130.10)

Ol nedir ki zerre zerre şan olur; çiçeği yok, meyvesi kandan olur. (pancar 'kocabaş, çükündür' / 527: 661.11)

Ol nedir kim boyu gayet uzanır; kendi durur, kızı akça kazanır. (asma 'üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ' / 126: 44.10)

Ol nedir kim sim sima bir nigâr, nurdan başında anın tacı var. (mum / 493: 619.9)

Ol nedir kim takılıp bir yere anınla gezer; başı meyyal-i heva, elleri deryada gezer. (kayık küreği / 398: 472)

Âşık der ki andı bir, aşk oduna yandı bir; altmış iki deryanın harkı iki, bendi bir. (meme / 480: 599.5)

Biri der ki: "of, başım!" Biri der ki: Of, belim!" (çakı, dal / 708: 982)

1.3.2.1.1.3.2. Fiilimsili Girişik Cümleler

Yardımcı cümleleri/cümlemsileri¹⁰⁹ fiilimsi gruplarından oluşan cümlelerdir. Ki'li girişik cümlelere nazaran daha az kullanılmıştır. Bu durumun ise bilmecelelerin kısaltmayı yeğleyen kurgu mantığından kaynaklandığını düşünüyoruz. Örnekler:

Ağrıtmadan, acıtmadan ananın eline kıpkırmızı giren nedir? (kına 'kınalı parmaklar' / 414: 501.13)

Akşam olunca kıllıyı kıllıya katarız. (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü / 714: 990j)

Akşam olup yatınca / kılı kıla çatinca / iki parmak sokmayınca / rahat olamadım. (kapı sürgüsü 'kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi' / 372: 444.2g)

Altı manda / üstü keçi / minareye çıkarken gördüm. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.6)

Anası babası bir yaşına girmeden, çocukları yerleri çepeler durmadan. (civciv 'piliç' / 199: 151.4)

Anasını sattığının zağarı, kulağını tuttukça bağırır. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.23)

Ateş yanıp çığ pişmeden / ruhu tene kavuşmadan / doğmadan ölen kimdir? (Adem Peygamber / 109: 4)

Babası doğmadan oğlu askere gider. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 461: 568.41)

Babası dünyaya gelmeden çocuğu gelir. (kırağı / 415: 503.2)

Başı kalın, beli ince / mübarek deliğine girince / rahat edersin bir gece. (kaşık / 391: 463.4)

Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey nedir? (kalay / 368: 435.2)

Ben varmadan varakor. (ses / 566: 719.A.4a)

¹⁰⁹Kip olgusuna sahip olmadıkları ancak öge alıp bir iş, oluş, hareket vb. de bildirdikleri için bunlara cümle yerine cümlemsi denmesi herhalde daha uygun olur. Sahip olunan özelliğin eksikliğini ifade etmesi bakımından, fiilimsiye yakışan da cümlemsi terimidir.

- Beş balta ile bir dam çattım, içine bir yonka düşürmeden. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.6b)
- Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (hanımeli / 324: 368.1)
- Bir dağda iki âşık meşkederken çaktı zalim hançeri.(avcı / 130: 52)
- Bir delikanlı yetmiş hammalı alıp gidiyor. (tren / 620: 815.19)
- Bu dünyada iki şekle giren bir mahluk var. (ipek böceği / 355: 418.6)
- Canına yandıgımın puştı / bizim cana sıçtı. (sinek / 573: 731.2a)
- Çıt demeden çallı dibine düştü. (çekirge / 209: 178.6)
- Çüş demeden / dama kaçır. (fare ‘sıçan’ / 279:307.14)
- Dağdan gelir sekerek / kuru üzüm dökerek. (keçi / 400: 481.2)
- Dağdan gelir vura vura / domuzları süre süre. (tarak / 603: 778.2b)
- Dedem gider Tebriz'e, çanakları dize dize. (baston ‘değnek’ / 158: 81.2)
- Dibi kalın başı ince, anayın paçasına girince, hem saz çalar, hem kemeç. (hallaç yayı / 322: 361.1)
- Dişleri bulunduğu halde diş ağrısı çekmeyen kimdir. (eye ‘eğe’ / 277:306)
- Dokuz kazığa kırk katırı tek olarak bağla! (Hizmetçinin adı Tekttek imiş. / 729: 1041a)
- Dokuzar kardaş bir delikten geçer, birbirine değmeden. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.6)
- Dünyanın döndüğünü gözü ile gören kimdir? (sarhoş / 558: 710)
- Dünyayı içine alıp da hiç içine girilmeyen nedir? (ayna / 141: 59.17a)
- Elde kayan, suda parlayan hayvan hangisi idi? (balık / 155: 76.3)
- Elif cim'e emretmiş, al kanı götürmeyince. (Muhammet, Cebrail, Kuranı getiren / 720: 1012b)
- Eşeğin yemediği hangisi? (kiriş / 415: 504)
- Evler dibinden, kıvışlamadan geçer. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.34)
- Evvel gadim bu dünyaya, yeşil giyip gelen kimdir? Mağripten attığı topu, maşırıkta çelen kimdir? (Hazreti Ali / 329: 381)
- Felek kabzedince altım şamdani / gümüş pervaneler almış meydanı. (Güneş, yıldızlar; Ay, Yıldızlar / 678: 888f)
- Gam kuşunu uçurmağa o bir ağız tufengidir. (sigara / 568: 725.17)
- Gece gündüz hiç durmadan işler. (saat ‘cep saati’ / 547: 692.20)

- Giyince altun külâhı başına / durmaz akar gözünün yaşı. (mum / 492: 619.2a)
- Ha demeden dağlar aşar. (göz / 310: 348.32)
- Her akşam yatan, her sabah kalkan, amma hiç uyumayan nedir? (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.40)
- Hiç durmadan çit çit yapar. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.15)
- Hop demeden çayı geçti. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.16)
- İlkbahar ayı gelince, çiçekler üstünde vızılar. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 121: 39.18)
- Kara öküz ahıra giderken / kuyruğu koptu. (kiraz ‘vişne’ / 422: 519.2f)
- Kış olunca cümle âlemi başına toplar. (ateş / 129: 50.14)
- Koskocaman bir deve, yüzer suda seve seve. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 292:332.6)
- Öldükten sonra sesi işitilen kimdir? (gramofon / 311: 350.2)
- Padişahın küçük kızı / çırpa çırpa şepit yazar. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.12a)
- Sen kızarıp bozarırken. ben sana sallayıp sallayıp çıkardığımı unuttun mu? (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.16)
- Sepette salkım üzümler, zırlayıp seslenirler. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.11)
- Sır saklamak için / ateşe katlanır. (mühür mumu / 495: 623)
- Su akar çağlamadan. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.24)
- Tasa basıp / tereğe çıktım. (özengi ile eğer, “üzengi” / 717: 1000.2a)
- Tıp demeden kuyuya düşer. (pamuk / 524: 658.5)
- Yama yama üstüne yamanmış, hiç iğne batırmadan. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.3a)
- Yaşamayı için gömülen nedir? (ateş / 129: 50.16)
- Yaz gelince bize yeşil sarıklı, mor cübbeli, uzun külâhlı dervişler gelir. (patlıcan ‘baldırcan’ / 531: 670.16)

1.3.2.1.1.3.3. Şarh Girişik Cümleler

Yardımcı cümlelerinin yüklemi şart kipiyle çekimlenmiş girişik cümleler olup halk bilmecelelerinde fiilimsili girişik cümlelerle hemen hemen aynı sıklıkta kullanılmıştır. Örnekler:

- Aşağı edersen dolar, yuharı edersen boşalır. (şapka ‘kûlah, fes’ / 594: 760.6c)
- Ay gelirse atamaz, gün gelirse yatamaz. (buz / 184: 130.11)
- Bağlarsam dünyayı dolaşır / çözersem yatar yerinde, kırk yıl kalsa ne açım ne susuzum der. (çarık / 207: 170.12f)
- Bağlarsan gider / açarsan durur. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 137: 57.17b)
- Bakarsan pek çok / kovarsan hiç yok. (kuş / 447: 553.2c)
- Ben bu dersem bunu der, sen ne dersen onu der. (aksiseda ‘yankı’ / 113: 17.2)
- Bir duvarı yıkılsa bin usta yapamaz. (yumurta / 665: 859.54a)
- Bursam ölmez, kırsam ölmez. (demir / 239: 228.2)
- Cansız gâvurun kulağını çeksem bağırır. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.23g)
- Cümle kuşlar birikse yapamaz bu yuvayı. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.4)
- Çiğnersen kara döner / üflersen zara döner. (sakız / 553: 700.2h)
- Dereye koysam sel alır, tepeye koysam yel alır. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 414: 501.12)
- Eğer suyu görürse hiddetinden köpürür / bizi mermer döşeli bir finna götürür. (sabun / 550: 695.14a)
- Ele alırsan safras atar (metinde: safra satar), yere koyarsan ehvan yatar. (makas ‘sındı’ / 470: 581.5)
- Havaya çıkarsam uçar, kokusundan herkes kaçır. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.6)
- İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, çekirdekler görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112: 9.17)
- Karı veya kocadan biri yeni ev yaptırırsa nikâhı boş düşer. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 483: 608.6)
- Minareden atsam kırılmaz, suya atsam erimez. (para / 529: 666.20)
- Minareden düşse kırılmaz / suya düşse kırılır. (kağıt ‘sigara kağıdı, ciğara kağıdı’ / 364: 428.2k)
- Odaya götürsem ağlamaz, sofaya götürsem ağlamaz, ocağa götürsem ağlar. (yağ ‘tazeyağ, tereyağı’ / 634: 834.1)
- Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen patlatırım enseni. (çivi, çekiç / 697: 944)
- Sıra sıra dursalar, birbirini örseler. (dişler / 251: 253.19)

Suya koysan ıslanmaz; etini kessen seslenmez. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.21)

Tıslar yanına varsam. (kaz / 399: 475.5)

Yaparsan olur, yapmazsan gendiliğinden olur. (ellerin kuruması / 273: 289)

1.3.2.1.1.4. Karma Cümleler

Aslında bunların çoğu, virgülle bağlanmaları yönüyle, birer sıralı cümle sayılabilir. Ancak *Ağaçlar yeşillenir, yerler çimenlenir, her güzelden bir şeftali alsam, yüreğim tazelenir*. (sivrisinek / 575: 733.11) örneğinde olduğu gibi, cümleler arası bağlantıyı sağlayan etkenlerin farklı oluşu bunları, normal sıralı cümlelerden ayırır. Daha önce geçen cümle ile *Adı var, kendi yok*. (şeytan / 596: 766.1) cümlesi kıyaslandığında bu farklılık açıkça görülecektir. Zira, birinci örnek her ne kadar bir sıralı cümle görünümünde ise de orada iki türlü bağlanma veya ortaklık söz konusudur. Çünkü bu cümlede “*Ağaçlar yeşillenir, yerler çimenlenir*” kısmı ortak kip ve konulu sıralı bir cümle iken; ikinci kısım olan *her güzelden bir şeftali alsam, yüreğim tazelenir*. kısmı bir şartlı girişik cümledir. Dolayısıyla birinci kısımda virgülle geçişi sağlanan bir konu ve kip ortaklığı varken, ikinci kısımda birinin diğerine öge olarak bağlandığı bir girişik cümle vardır. Oysa *Adı var, kendi yok*. (şeytan / 596: 766.1) sıralı cümlesinde bu karmaşık yapı söz konusu değildir. İşte sıralı ve girişik cümlelerin, bunların alt türlerinin, bir arada olduğu bu tür cümlelere karmaşık cümleler diyoruz. Örnekler:

"Çalılı derler bize" der; yürüdükçe iz eder. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.12)

Acaplarda acap gördüm, acep desem acep değil; sırtında semeri var, eşek desem eşek değil; eti yenmez, derisi giyilmez. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.30)

Adalyadan getirttim, bağdaş kurup oturttum, nedir bunun yürüklüğü, kuyruğunun kıvrıklığı? (çıkırık ‘çark’ / 211: 185.5)

Alaca bulaca bir kaz, boynu bir karıştan az, annenin önüne korsan, hem tambura çalar, hem saz. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.23)

Altı çukur, ova değil; üstü kubbe hava değil; içinde bir bülbül öter; otuz iki gız çevresini bekler, ottan yapılmış yuva değil. (ağız / 111: 9.6)

Atdan eğmez, yere değmez; bin lira versen, yanına gelmez. (gök 'gök yüzü, gök kubbesi' / 301: 342.7)

Ayağı yok, gezer durur, ne verirsen yer oturur. (cep / 191: 144.4)

Ayakları kürektir, gagasıyla bir renktir / tıslar yanına varsan, hele biraz korkarsan / gelir, ısırır bile; kırdı gezer sürüyle / suda olur bir gemi, buldun mu bilmecemi / elbisesi bembeyaz. (kaz / 399: 475.4)

Ayar mı ayar / çıt olsa duyar. (kulak / 441: 544.19)

Başı yeşil, imam desem değil / içi ak, dışı kara, pamuk desem değil / kuyruğu uzun.sıçan desem değil. (turp 'kara turp, kırmızı turp' / 621: 817.7e)

Ben bugün bir nesne gördüm dengi vursan fırlanır, ortası gül gülüstanlık yanları cavharlanır. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 235: 225.27)

Ben giyindim soyundum / ben soyundum, giyindim / doğurursan el alır / giydiğini yel alır / ne yorulur, bezersin / ne yürüyüp gezersin. (ağaç 'kavak' / 110: 7.3).

Bilmece bildirmece / resim yapar gündüz gece / duvarlara asılır / hergün ona bakılır / resim yapan bakınca / hemen siler kaçınca / hatta gülsen ona sen / o da güler cevaben. (ayna / 138: 59.9)

Bir acaip nesne gördüm / basıversem fırlanır / sülsü altın, sülsü gümüş / sülsü ise zerlenir / canlı mıdır cansız mıdır / meram etsem canlanır. (yumurta / 660: 859.40)

Bir acaip nesne gördüm: kıyas ettim canı var / canı yoktur, teni vardır, bir uzun gerdanı var / ne kâfirdir, ne müslüman, asla bilmez namazı / ağzi birdir, dişi iki, kendisi heç söylemez / herkese cevap veren o, her türlü lisanı var. (divit 'kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem' / 255: 255.8)

Bir adam bir bahçeye girmiş, bir torba nar almış. Bahçenin yedi kapusu var imiş. Ol adam hangi kapunun önüne vardı ise torbasındaki narın yarısını bıraktırmışlar. En son yedinci kapudan çıkmış, bakmış: torbasında bir nar kalmış. Bu adamın torbasında kaç nar var imiş. (Yüz yirmi sekiz nar var imiş. / 744: 1066.1)

Bir çocuğum var, yere yatırdın mı diner, kucağa aldın mı bağırır. (gayda / 288:321.3)

Bir dedem var / kırk kürk giymiş / yine diyor ki üşüyorum. (lahana 'kelem' / 454: 566.25)

Bir ecayip nesne gördüm, âlem içre şanı var. Ne canlıdır, ne cansızdır, ne de cesetde ganı var. Hak yoluna çekilen kervanı var. Ol zamanı bellidir. Ne ahlı var, ne fikri. Sanmayın ki

delidir. Aslında keramet yoh. İçerisi doludur. Durmayıp hama çabalar, ne güzel seyranı var.
(saat 'cep saati' / 546: 692.16)

Bir erkekle kadın arasındaki yakınlık derecesi nedir ki kadın o erkeği: "Anasının anası
anamdır" desin? (ana, oğul / 743: 1063)

Bir kara tavuğum var, ellersem bağırır, ellemezsem bağırılmaz. (soba / 578: 734.32)

Bir karı ile bir koca mırmır eder her gece / karı der ki "Hey koca, acap İstanbul nice?" /
"İstanbul bucak bucak çevresi mermer ocak / içinde bir sandıcak, içi dolu boncucak." (nar /
501: 626.15)

Bir karı ile bir koca mırmır eder her gece / karı der ki "Hey koca, acap İstanbul nice?" /
"İstanbul bucak bucak çevresi mermer ocak / içinde bir sandıcak, içi dolu boncucak." (nar /
501: 626.15)

Bir kuşum var dala konar, dal kırılırsa yere konar. (gölge / 301: 344.7)

Bir kuzum var cansız, boğazlasam kansız, kendi imansız, âleme iman yetiştirir. (saat 'cep
saati' / 547: 692.22)

Bir küçücük mil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsene kuş olur.
(yumurta / 662: 859.45)

Bir öküzüm var / bağlarsam gezer / çözersem yatar. (çarık / 207: 170.12e)

Bir sudur ki içilmez, yürüyerek geçilmez. (deniz 'dalga, göl, deniz dalgası, deniz
dalgaları, deniz ve dalgalar' / 241: 232.16)

Bizim evde dudu var, galıp gibi budu var, gel ki göresin, güle güle ölesin. (arılık / 124:
40)

Boynu uzun kaz gibi, karnı tulumbaz gibi; kırk araba odun yaksam, yine altı buz gibi.
(ocakla baca / 701: 951)

Çarşıya git, al, al, getir; vermez ise yalvar getir; satılmadık çarşıdan tadılmadık kız getir!
(nar / 503: 626.25)

Dam üstünde dana oynar / "oynama" derim, gene oynar. (dolu 'mürdümük' / 256: 256.10)

Dam üstüne deri serdim / bir ucunu geri serdim / g...üne deyiverdin mi, kıvır zıvır
ediyor. (makas 'sındı' / 470: 581.3b)

Dört ayağı var, canı yok; boğazlasan kanı yok. (masa 'sofra' / 475: 592.3)

Ele bir şey bilürem ki elle dutulmaz, gözle görülmez, bazan bir deli gurt, bazan bir sersem
Kürt olur. (akıl 'fikir' / 113: 14.9)

Elim attım almaya, elma beni kesmeye; öyle bir elbise gey ki, daha kılıç kesmeye.
(demir / 239: 228.1)

Evin ardında lamburtu lümbürtü var, bir de baktım Koldurkozun düğünü var. (yayık / 645: 843.24)

Gendi ara aradır, teni pare paredir; elen alsan ezilir, suyu yere saçılır. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.12)

Gırh düğüm, gırh çuhur; gırhını da çabala ki bulasın. (ağ ‘balık ağı, ığırıp’ / 109: 6.3).
(Kırkını da bulmak için çabala.)

Hey, bulutlar, bulutlar / Yusufu Kenanı yedi kurtlar / öyle bir kuş gördüm ki / kafasından yumurtlar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 162: 83.13f)

Kapısız bir evim var, içine insan giremez; bir düğme çevirirsem, hem güler, hem de ağlar.
(radyo / 541: 686.2)

Kardeşi ekşi biraz, fakat tatlıdır kendi, dalları basar basmaz, yirmi günde tükendi. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.8)

Kışın donar, daş olur, yumuşar gelince yaz, her lâhza gelir amma, yatağından çıkamaz. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 564: 715.38a)

Kızım Hayriye / asker vurdu geriye / hangi kuşu gurdün ki / arka üstü yürüye? (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.5i)

Koca babam geliyor / sıtma tutmuş, ölüyor / kendine derman korsak / canı yerine geliyor. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.50)

Metel, metel, men iki, gözleri var on iki, inanmazsan say da bak, on ikidir on iki. (kaval / 394: 467.2)

Nazeninim naz gösterir / nazıma niyaz gösterir / hâki payına yüz süreyim dersem / hançer ile tiğ gösterir. (gül / 313: 352.11a)

Ne alınır, ne satılır, ne görülür, ne tutulur, ona derler küçük ölüm, o gelince yatılır, o gelince yaratılır. (uyku / 628: 827.11)

Nedir ol caddesi altınlı bir yâr? Velakin ayıbı şu ki bir gözü var, acaip macerası vardır onun, kim hemdem olursa halin ağlar. (gülabdandan / 314: 353)

Nedir ol caddesi altınlı bir yâr? Velakin ayıbı şu ki bir gözü var, acaip macerası vardır onun, kim hemdem olursa halin ağlar. (gülabdandan / 314: 353)

Nedir ol kala-i pâkize-gevher, pusuya girmiş anda nice yüzer kızılı, karalı, sarılı, aklı; dururlar anda hazır şöyle saklı, ki her kim fethederse ol hisarı, bulur ol demde ol erler mezarı. (karpuz / 387: 459.2)

O söyler hem de yazar, okuyan dese kızar. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.13)

Oğlan der ogan nedir? Sarımsak soğan nedir? Dışiden erkek doğar, erkekten doğan nedir? (Havva ‘Havva Ana / 329: 379)

Pite gibi kat kat, pite desem deldir / nar gibi aldir, nar desem deldir / acı dilli, burni killi bir adam. (soğan / 580: 735.15g)

Sarı tavuk dalda yatar / dal koparsa yerde yatar. (ayva / 142: 62.8a)

Şahtır, şahbazdır, ne kadar methylesem azdır, sürmeli gözlü bir kızdır. (leylek / 466: 572.10)

Takada dana oynar oynama desem gene oynar. (göz / 309: 348.27)

Talebe toplar, muallim saçar, tembel olursa toplamaz, kaçır. (ilim / 348: 407)

Tarlada olur bunlar, koyuna benzer yünler, ekmesini bilersen, kazanırsın binler. (pamuk / 524: 658.4)

Uzar kısalmaz, kesersen kalkmaz. (hayvanlar / 329: 380)

Uzundur, arıktır / başcağızı yarıktır / sürüşürürsen kusar / sürüşürmezsen susar. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.4i)

Üç ayaklı, canı yok; dört ayaklı, kanı yok. Karnına bir hançer vursan zerrece efganı yok. (sacayak / 551: 696.)

Yağmur yağar kar dizde, ne dilersen var bizde. (lokum / 468: 577.1)

Yer altında paslanmaz / suya düşer, ıslanmaz / etini kessen seslenmez. (güneş, kâğıt, ölü, altın; gümüş, kâğıt, cenaze, altın / 737: 1057c)

Yükünü arkasına urmuş bir âdem gezer, dünyayı seyreyler demadem, ayağı yok velâketin buynuzu var ve her nerede gider ise izin var. (salyangoz / 556: 704.13)

Zerre zerre dökülür, denizlerde çok olur, sanma ki sofralara o olmadan çökülür. (tuz / 623: 820.6)

1.3.2.1.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Halk bilmeceleeri içinde hem isim hem de fiil cümlelerine rastlamak mümkündür. Ancak fiil cümleleri çoğunluktadır. Mevcut isim cümlelerinde ise ek fiil

çok az kullanılmıştır. Bu durum ise yukarıda da belirtildiği gibi cümle olgusunun temel şartlarından biri olan hüküm bildirme, bir düşünceyi tam olarak ifade etme özelliğini silikleştirmiş ve bu söz dizilerini kelime gruplarına-özellikle de kısaltma gruplarına, yakınlaştırmıştır.¹¹⁰

İsim cümleleri içerisinde de özellikle *değil* edatı almış kelimelerle *var*, *yok*, *gibi* kelimelerinden oluşan yüklemeler geniş yer tutmuştur. Aşağıda bu iki cümle türü örneklendirilmiştir.

1.3.2.1.2.1. Fiil Cümleleri

Ağır kantar, altın **tartar**. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.6)

Ak akça karalar, birbirini **kovalar**. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.8)

Ak kuş **geldi**, kara kuşu **kovaladı**, ak kuş bağırma **girdi**, bağırım **ağladı**, ondan sonra gözlerim **ağladı**.(ak sakal / 112: 13)

Ak tavuk / suda **yüzer**. (sabun / 550: 695.12)

Ak tavuk pinden **bakar**. (dişler / 251: 253.12)

Alçacık yerden kar **yağar**. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.21)

Âlemi **döndürür** felekten, dünyayı **geçirir** elekten; her başta **bulunmaz** bu yüksek dilekten (akıl ‘fikir’ / 113: 14.7)

Anası babası bir yaşına girmeden, çocukları yerleri **çepeler** durmadan. (civciv ‘piliç’ / 199: 151.4)

At üstünde **sallanmaz**. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.18a)

Atarım denize bin göz, **çekerim** denizden bin göz. (ağ ‘balık ağı, ıgırıp’ / 109: 6.5).

Bahçede bohçam **kaldı**. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.5)

Beyaz gızı **barmahladım**. (yoğurt / 652: 853.2)

Beyaz koyunu bacağından **asarlar**. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut / 262: 268.9)

Bıyığımı bura bura, **çıktım** kapkara duvara. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.2)

Bir kara hindi, anana **bindi**. (çarşaf ‘ferace’ / 207: 171.1)

Bir kişi bin kişiyi **yıkar**. (imam ‘hoca’ / 348: 408.1)

¹¹⁰Burada verilenler, cümlelik olgusu belirgin örneklerdir. Ayrıca bk. “Kelime Grubu Şeklindeki Bilmeceler” bölümü.

- Bir küçük Yaşar, gölgesiz dağ **aşar**. (kurşun / 446: 550.8)
- Canlı cansıza **yazdırır**. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.14)
- Cebimden **çıkardım**, dünyaya **saldım**. (ayna / 138: 59.6)
- Dağda kara oğlak **bağırır**. (çan / 205: 167.2)
- Dam ardından / kervan **gider**. (karınca / 385: 457.21)
- Dam başında deve **ihırdım**. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.19)
- Dedemin donu gıcır gıcır eder. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.41)
- Dereden karşıya gölgesiz **geçer**. (nefes / 507: 630)
- Dört çingene / birbirini **kovalar**. (araba tekerlekleri ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.1)
- Dört kardeş bir kalpak **giyerler**. (çardak ‘sayvant’ / 205: 169.2)
- Dört katar, kuyulara taş **atar**. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.9)
- Dört tane Arap / birbirine **bakar**. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.22)
- Elsiz ayaksız, duvarda **gezer**. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.9)
- Ev üstünde **papas** oturur. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.25)
- Ey fındık hındık, ben yedim zındık. (ayva / 141: 62.5)
- Fırl fırl fir çanak, **fırlamasın** bu çanak, yer gök **delinsin**, **delinmesin** bu çanak. (ağız / 112: 9.18)
- Gece gündüz resim **işler**. (ayna / 138: 59.9j)
- Gece gündüz resim **yapar**. (ayna / 139: 59.9v)
- Gide gide **gittim**, altın suya **battım**, güzellere **baktım**. (ayna / 138: 59.8)
- Gök **gürler**, güren **çatlar**, yedi tay bir yerde **otlar**. (ardıç tohumu / 119: 38)
- Gökten bir elma **düştü**, cümle âlem **bölüştü**. (adam ‘insan’ / 109: 3.3)
- Guyruhsuz kedi, miyav miyav **dedi**. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.1)
- Hiç çitirtisiz dünyayı **gezer**. (Ay / 132: 53.18)
- İki direk ev **tutar**. (bacaklar / 146: 66.1)
- İki kardeş birbirini **kovalar**. (ayak / 134: 56.2)
- Karanlık dam içinde elek **asılır**. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.13)

- Karanlık yerde / kadın **iniler**. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 123: 39.22)
- Koca kütük pek çok koduk **doğurur**. (çam ‘çam ağacı’ / 204: 159.6)
- Kuru ağaçta / bülbül **öter**. (balta ‘nacak’ / 157: 78.4)
- Küçücük Tatar / simit **satar**. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.12)
- Otuz atı bir kazığa **bağladım**. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.11)
- Papa Yakuplar, onu **yer** kuşlar, dibinden su **içer**, başından **yumurtlar**. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.4).
- Sallanır, girer / sulanır çıkar**. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.5)
- Sarı keçi yarda **oynar**; yar **yıkılır** yerde **oynar**. (altın ‘altın para’ / 116: 21.9)
- Sarp kaya yüzünde saman **savrulur**. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.25)
- Sesi **çıkır**, canı **çıkamaz**; canı **çıkır**, sesi **çıkamaz**. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 150: 70.6)
- Taş başında kartal **döğüşür**. (çamaşır / 204: 162.2)
- Uzun kız tütün **içer**. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.23)
- Uzun yengem vızıl vızıl taş **atar**. (çam ‘çam ağacı’ / 204: 159.2)
- Üç kuzu bir yerde **otlar**. (sacayak / 551: 696.9)
- Yan yatar, çamura **batar**. (kurbağa / 445: 548.16)
- Yastada buzağı **otlar**. (dil / 246: 249.12a)
- Yer altında yıldırım **geçer**. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.8)

1.3.2.1.2.2. İsim Cümleleri

- Altı etten **kemerlidir** / üstü de altı **gibi** / o kemerin içinde öten kuş bülbül **gibi**. (ağız / 110: 9.1)
- Altında kozu **var**, üstünde gezi **var**, ucunda gözü **var**. (ağ ‘balık ağı, ığırıp’ / 109: 6.4).
- Anası **eğri**, babası **doğru**. (orak / 513: 643.2)
- Ateş yanıp çiğ pişmeden / ruhu tene kavuşmadan / doğmadan ölen **kimdir?** (Adem Peygamber / 109: 4)
- Bir direk üstünde / evim **var**. (şemsiye / 596: 764.8b)
- Bir duvarda kemik **dizili**. (dişler / 249: 253.2)
- Canı **var**, kanı **yok**. (ağustos böceği / 112: 10.1)
- Çalı dibinde / bir yoğrum hamurum **var**. (tavşan / 607: 786.16e)
- Dört kızım **var**, dördü de **bir boyda**. (oda köşeleri / 511: 637)

Dünyada her şey **lazım**, her şeye de bir şey **lazım**. (ad ‘isim’ / 108: 2.5)

Karanlık dam içinde, kanlı gömlek **asılı**. (ciğer / 198: 150.1)

Kırmızıdır kan değil, okunur **Kur'an değil**. (altın ‘altın para’ / 114: 21.6)

Siyah iken **tehlikeli**, kırmızı iken **lezzetli**. (ısatakoz / 338: 399)

Uzun kavağın gölgesi **yok**. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.16)

1.3.2.1.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

Halk bilmecelerinde hem düz (kurallı) hem de devrik cümlelere rastlamak mümkündür. Sıralı cümle kuruluşundaki bazı bilmeceler *Papa Yakuplar, onu yer kuşlar, dibinden su içer, başından yumurtlar*. (ağaç ‘kavak’ / THB 110: 7.4) örneğinde olduğu gibi her iki türü de içermektedir. Ancak tek cümle halindeki yapılarda, devrik olanların sayısı, düz (kurallı) olanlara göre çok daha azdır. Aşağıda bu iki cümle türü örneklendirilmiştir:

1.3.2.1.3.1. Düz (Kurallı) Cümleler

Ağzı var, dili yok; canı var, kanı yok. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.2)

Altında kozu var, üstünde gezi var, ucunda gözü var. (ağ ‘balık ağı, ığırıp’ / 109: 6.4).

Dili var söyleyemez; kulağı var işitemez. (ahır küreği ‘kürek, tahta kürek’ / 112: 11.2).

Sarı keçi yarda oynar; yar yıkılır yerde oynar. (altın ‘altın para’ / 116: 21.9)

Sarı mezar, dünyayı gezer. (altın ‘altın para’ / 116: 21.10)

Gök gürler, güren çatlar, yedi tay bir yerde otlar. (ardıç tohumu / 119: 38)

Karanlık yerde / kadın iniler. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 123: 39.22)

Sarp kaya yüzünde saman savrulur. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.25)

Elsiz ayaksız, duvarda gezer. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.9)

Hiç çitirtisiz dünyayı gezer. (Ay / 132: 53.18)

İki kardeş birbirini kovalar. (ayak / 134: 56.2)

Ev üstünde papas oturur. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.25)

Gece gündüz resim yapar. (ayna / 139: 59.9v)

İki direk ev tutar. (bacaklar / 146: 66.1)

Karanlık odada ciğer asılı. (baca kurumu ‘kurum’ / 146: 65.2)

Dört tane Arap / birbirine bakar. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.22)

Dam başında deve ihtirdim. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.19)

Dört katar, kuyulara taş atar. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.9)

Karanlık damda / kalbur asılı. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 153: 75.2)

Sallanır, girer / sulanır çıkar. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.5)

Dağda kara oğlak bağırır. (çan / 205: 167.2)

Dört kardeş bir kalpak giyerler. (çardak ‘sayvant’ / 205: 169.2)

Koca kütük pek çok koduk doğurur. (çam ‘çam ağacı’ / 204: 159.6)

Taş başında kartal dögüşür. (çamaşır / 204: 162.2)

Uzun yengem vızıl vızıl taş atar. (çam ‘çam ağacı’ / 204: 159.2)

Bir kara hindi, anana bindi. (çarşaf ‘ferace’ / 207: 171.1)

Küçücük Tatar / simit satar. (çivi ‘mıh, ekser’ / 219: 202.12)

Yer altında yıldırım geçer. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.8)

Bir kişi bin kişiyi yıkar. (imam ‘hoca’ / 348: 408.1)

Vallahi, billahi, efendinin bir gözü var. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.5c)

Bir küçük Yaşar, gölgesiz dağ aşar. (kurşun / 446: 550.8)

1.3.2.1.3.2. Devrik Cümleler¹¹¹

Akşam yer yemini, sabah gever gemini. (at / 127: 47.2)

Aktır benizi, çeker denizi. (ayran / 141: 60)

Aldım kazan, koydum kuyruk; eridi kazan, kaldı kuyruk. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 134: 57.1a)

Âlemi döndürür felekten, dünyayı geçirir elekten; her başta bulunmaz bu yüksek dilekten (akıl ‘fikir’ / 113: 14.7)

Anası babası bir yaşına girmeden, çocukları yerleri çepeler durmadan. (civciv ‘piliç’ / 199: 151.4)

¹¹¹ Sıralı cümlelerde şu örneklerde olduğu gibi, bazı cümleler devrik iken bazıları düz bir kuruluştadır: *Aldır abası, yeşildir küpesi bunu bilmeyen eşşek sıpası.* (akciğer ve öd / 694: 932); *Bindir iğnesi, bin bir iğnesi / bilen bilesi / bu meseli bilmeyen otuz iki köy veresi.* (çam yaprakları / 204: 160); *Elle beni, belle beni / iskelede bekle beni / ben bir duduyum, kumruyum / al koynuna sakla beni / şeker ile besle beni.* (ağaç kavunu / 110: 8).

Ararız kışın onu, onun toprağında var cehennemın meyvesi. (mangal / 472: 587.2)

Âşık olmuş gencesine, köşkün kurmuş kıl üstüne, salıvermiş su üstüne. (bülbül / 184: 133)

Atarım denize bin göz, çekerim denizden bin göz. (ağ ‘balık ağı, ıgırıp’ / 109: 6.5).

Attım ipleri / tuttum küpleri. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.11)

Bastım bakıra, çıktım çukura, aldı götürdü, bayıra kıra. (at / 127: 47.7)

Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.2)

Bir ağacım var dalsız budaksız; tepesinde bir kuş var tüysüz, kanatsız; kuşu birisi tutmuş
elsiz ayaksız; birisi boğazlamış baltasız bıçaksız; biri pişirmiş otsuz ocaksız; birisi yutmuş
dilsiz dudaksız. (can ‘ruh’ / 186: 138.2)

Bir atım var haşeri, g...ü damdan dışarı. (temek deliği ‘samanlığa saman atmak için
duvarda açılan delik’ / 611: 797.1)

Bir evim var yedi pencerele. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzğü, süzek, çay
süzgeci’ / 592: 757.2)

Burdan attım iğneyi, dolaştı geldi dünyayı. (akıl ‘fikir’ / 113: 14.4)

Çarşıdan gelir kırmızı, evde olur siyah. (çömlek / 225: 209)

Çıktım sara sara, çeşmeli hisara, (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.1)

Dağda tuttum davarı, tez yollayın zağarı. (anahtar ‘anahtar - sandık; anahtar – kilit’ / 117: 25.1)

Dağdan gelir Arapçık / ayağında çorapçık. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.11)

Dağdan gelir dadak gibi / kollar var budak gibi / eğilir su içmeye / bağıırır ulak gibi. (arı
‘bal arısı, kovan arısı’ / 119: 39.7)

Dalda durur doğan gibi, acısı var soğan gibi. (acuk ‘ekşi elma’ / 107: 1.1)

Demirdir kabı, ateştir hapı. (mangal / 472: 587.1a)

Eğrim büğrüm bacası, dağdan gelir hocası. (soba / 575: 734.5)

Ey fındık hındık, ben yedim zındık. (ayva / 141: 62.5)

Gider, Leylâ / gelir, Leylâ / bir ayak üzerinde / durur.Leylâ. (kapı / 369: 440.4a)

Gittik biz, tuttuk biz vız vız; kar yağacak, kapanacak biliyorduk iz; kar yağmadı,
kapanmadı, duyulduk biz. (arı hırsızı / 723: 1026)

Gittim çıktım kır tepeye, yular vurdum kır sıpaya. (çarık / 205: 170.1a)

Herkes selam verir özüne, az kimseler kavuşur közüne. (altın ‘altın para’ / 114: 21.2)

İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, çekirdekler görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112: 9.17)

İstanbul'dan çıkarırlar fermanı, ip atmışlar boynuna, gezdirirler hadem oğlanı. (ayı / 137: 58.4)

Uzundur iğnesi, aldır düğmesi. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.10)

Kızıl kayanın üstünde / oturur ak güvercin. (dişler / 252: 253.26j)

Olmadık karpuzu yiyeceğim diye bağırır / yapılmadık duvar üstünde / doğmadık çocuk. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 760: 1096.9e)

Uzundur boyu, incedir beli; kesilince seri (metinde: seli), söylüyor dili. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamaş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.2)

Üzidir üzi, çirtiğın gızı, çimdikler bizi. (akrep / 113: 16)

Ya bir karış, ya bir sele kameti, çün ezelden düşmüş idi zahmeti; tin tin eder maskaranın tâ başı, çeker hırkayı başına, bitirir işi. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.1a)

Yol üstünde karga, vurdum düşürdüm harga, içi dolu kavurga. (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.1)

1.3.2.1.4. Anlamlarına Göre Cümleler

Halk bilmecelelerinde az sayıdaki olumsuz ve soru cümleleri dışındaki tüm cümleler olumludur. Aşağıda olumlu, olumsuz ve soru cümleleri örneklendirilmiştir.

1.3.2.1.4.1. Olumlu Cümleler

Ak tavuk / suda yüzer. (sabun / 550: 695.12)

Alçacık yerden kar yağar. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.21)

Bahçede bohçam kaldı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.5)

Bir kişi bin kişiyi yıkar. (imam ‘hoca’ / 348: 408.1)

Bir küçük Yaşar, gölgesiz dağ aşar. (kurşun / 446: 550.8)

Dağda kara oğlak bağırır. (çan / 205: 167.2)

Dam ardından / kervan gider. (karınca / 385: 457.21)

Dedemin donu gıcır gıcır eder. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.41)

- Dereden karşıya gölgesiz geçer. (nefes / 507: 630)
- Elsiz ayaksız, duvarda gezer. (asma 'üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ' / 126: 44.9)
- Ev üstünde papas oturur. (baca 'bacalık' / 145: 64.25)
- Gece gündüz resim işler. (ayna / 138: 59.9j)
- Gide gide gittim, altın suya battım, güzellere baktım. (ayna / 138: 59.8)
- Gök gürler, güren çatlar, yedi tay bir yerde otlar. (ardıç tohumu / 119: 38)
- Guyruhsuz kedi, miyav miyav dedi. (otomobil 'makine' / 518: 649.1)
- Hiç çitirtisiz dünyayı gezer. (Ay / 132: 53.18)
- İki kardeş birbirini kovalar. (ayak / 134: 56.2)
- Karanlık dam içinde, kanlı gömlek asılı. (ciğer / 198: 150.1)
- Koca kütük pek çok koduk doğurur. (çam 'çam ağacı' / 204: 159.6)
- Kuru ağaçta / bülbül öter. (balta 'nacak' / 157: 78.4)
- Küçücük Tatar / simit satar. (çivi 'mıh, ekser' / 219: 202.12)
- Kütük üstünde köpek ürer. (balta 'nacak' / 157: 78.3)
- Otuz atı bir kazığa bağladım. (oruç 'ramazan' / 514: 645.11)
- Sallanır, girer / sulanır çıkar. (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 151: 74.5)
- Sarı keçi yarda oynar; yar yıkılır yerde oynar. (altın 'altın para' / 116: 21.9)
- Taş başında kartal döğüşür. (çamaşır / 204: 162.2)
- Uzun kız tütün içer. (baca 'bacalık' / 145: 64.23)
- Uzun yengem vızıl vızıl taş atar. (çam 'çam ağacı' / 204: 159.2)
- Üç kuzu bir yerde otlar. (sacayak / 551: 696.9)
- Yan yatar, çamura batar. (kurbağa / 445: 548.16)
- Yer altında yıldırım geçer. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / 213: 189.8)
- Yeşil iken ağarır, yavaş yavaş sararır. Sarardıkça sallanır, sallandıkça ballanır. (kayısı 'zerdali' / 398: 473.4)
- Yol üstüne yoğurt dökülmüş. (ay ışığı / 134: 55a)

1.3.2.1.4.2. Olumsuz Cümleler

- Altın tas, herbir usta yapamaz. (kırlangıç yuvası / 416: 507.2)
- At üstünde sallanmaz. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 191: 141.18a)

Hasretleri kavuşturmaz, dargınları barıştırmaz. (mektup ‘telgraf’ / 479: 598.19)

Uzun kavağın gölgesi yok. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.16)

Yerde bitmedi, gökte bitmedi, Allah emretmedi. (yalancılık, kâğıt, alın yazısı / 730: 1050b)

1.3.2.1.4.3. Soru Cümleleri

Ana, yolun dar mıdır, dört yanın duvar mıdır, uşahların bah ağırlı, heç habarın var mıdır? (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.7)

Bu gelen aslan mıdır, gagası taştan mıdır, ganatları mor çalar, gendi gülistan mıdır? (güvercin / 320: 356.1)

Çum çum çukurda mısın / ak pak yumurta mısın / elâlem düğüne gitti / sen daha burada mısın? (kar / 378: 448.18)

Elde kayan, suda parlayan hayvan hangisi idi? (balık / 155: 76.3)

Enestedir eneste, altın inci kafeste. Hangi meyvanın çiğidi en üste? (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 261: 268.3)

Fırıl fırıl fisso tepesi, Hacı Tırıs mahallesi, Zimbirik molların evi neresi? (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.6)

Hangi anadır ki evlâtlarını salıverdikten sonra gene tutar? (yağmur, su buharı / 675: 875.2)

Hayatta en tatlı şey ne. (tuz / 623: 820.1)

Hocanı gördüm, zıp çıktı / seni buraya kim tıktı? (minare / 489: 614.2h)

Kapıda söğüt ağacı, dalsız budaksız; biz ona nasıl çikalım elsiz ayaksız? (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.49)

Mekanı kayalık, ne yaparsın, babalık? (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 374: 447.8)

Min min ayaklı, mintan kulaklı, o güzelin neresinden öpersin? (fare ‘sıçan’ / 278:307.9)

Mini minicik, kösten köneçik; ah bunu kimler yiyecek? (pire / 535: 681.9)

Oğlan der ogan nedir? Sarımsak soğan nedir? Dışiden erkek doğar, erkekten doğan nedir? (Havva ‘Havva Ana’ / 329: 379)

Ol nedir ki zerre zerre kân olur / çiçeği yok, meyvesi nerden olur? (incir / 350: 409.25)

Tıngır tıngır tıngır hey, tıngır senin nedir hey? Ortasında fırtılı ferik; kertük senin nedir hey? (lahana ‘kelem’ / 456: 566.49)

Üstü kırmızı, sarı. O da sever baharı, durmadan çiçek arar. Bunun nasıl adı var? (kelebek ‘epelek, kepenek’ / 406: 490.4)

1.3.2.2. Kelime Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Daha önce ifade edildiği gibi kısaltma halk bilmecelerinin karakteristik özelliğidir. Halk bilmecelerinde en çok kısaltılan/eksiltelen unsurlar ekfiiller olup *Hakteala hub yaratmış / bir izarın üstüne / kenarı sini bardaktır / ortası altın tabaktır.* (Nerkis ‘Halep nerkisi’ / 507: 631) vb. birkaç örneğin dışında ekfiil, pek kullanılmamıştır. Ekfiilin kullanılmayışı, *Afrika'da hiç yok, Asya'da pek çok.* (kar / 377: 448.12); *Ağzı yok / burnu yok / karnı tok.* (yumurta / 657: 859.16) vb. örneklerde yokluğunu pek hissettirmese de, çoğu zaman, *Alçacık dal / yemesi bal.* (çilek / 216: 195.1c) örneğinde olduğu gibi bilmecelerin sözdizimine eksilteli bir hava verir, farklı tamamlama şekillerine zemin hazırlar. Zira bu örnek *Alçacık dalda olup / yemesi bal gibi olan nedir?; Alçacık daldadır / yemesi bal gibidir.; Alçacık dalda / yemesi bal gibi bir şey gördüm. vb.* şekillerde tamamlanabilir. Oysa ekfiilin varlığı, açık uçluluğu ortadan kaldırması bitmişliği/tamlığı ifade etmesi bakımından, cümle olgusu için önemli bir etkidir.

Konuya açıklık getirmesi için şu örneğe de bakalım: *Ağzı açık, aya bakar.* (dibek ‘soku’ / 245: 247.4) örneğinde “ağzı açık” kısmı hem zarf tümleci hem de özne olarak algılanabilir. Eğer sorulan nesneyi gizli özne olarak alırsak, “ağzı açık” sözü, bu nesnenin “ay”a nispeten duruş tarzını niteleyen bir zarf tümleci olur. Şayet ismi düşmüş bir niteleme sıfatı olarak alırsak, o zaman da bu söz özne olur.

Ayrıca, bazen bilmece gövdesini soruya dönüştürecek kısım eksik bırakılır, bazen de şu örneklerde olduğu gibi edatların, zarf-fiillerin ve sıfat tamlamalarının isim unsuru düşürülerek kısaltmaya gidilir:

Akşam olup yatınca / kılı kıla çatınca / **iki parmak** sokmayınca / rahat olamadım. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 372: 444.2g)

Beyaz yatar, **kara** kalkar. (domuz / 258: 259)

Benim bir dedem var, hergün **yuvarlak** yutar. (kumbara / 441: 546)

Uçarda sütlü, **yenmezde** datlı. (gece kuşu, karı / 730: 1044)

Dal dalda / dal belde / **ak** çayda / **kara** gölde. (elma, bıçak, yılan, balık / 732: 1054)

Bindim **doğurmaza** / getdim **tükenmeze** / yendim **satılmaza**. (toprak, katır, taş köprü, cami / 726: 1035i)

Eğri Büğrü, nereye gidiyorsun? / "**Tepesi Delik**, sana ne?" (duman, baca / 701: 950)

Kızıl sarkar, **kıllı** bakar. (Köpek ete bakıyor / 725: 1029).

Kısaltmalı yapıların bir kısmı, açık veya gizli bir özneye sahip olup, bir ekfiil eklenmesiyle normal bir cümle özelliği gösterecek kuruluşta iken; bir kısmı daha çok bir kelime grubu özelliği göstermektedir. Şimdi kelime grubu özelliği gösteren örnekleri sırayla görelim:

1.3.2.2.1. İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceleler

1.3.2.2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceleler

Allahın emretmediği, culfanın dokuyamadığı, imamın okuyamadığı. (yalancılık, kâğıt, alın yazısı / 730: 1050)

Allah'ın gazabı, kuluna azabı. (kar / 376: 448.4)

Allah'ın hikmeti, kulun nimeti. (ekmek / 268: 282.6)

Anayın büküp büküp attığı, babayın sokup sokup çıkardığı. (mantı / 474: 589)

Bir kaç çöpün çatağı, bey oğlunun yatağı. (beşik / 167: 93.5)

Bizim kavağın yaprağı / Hazreti Ali'nin toprağı. (kına 'kınalı parmaklar' / 414: 501.10e)

Canımın acısı, uykumun yarısı. (diş ağrısı / 252: 254.A)

Çamın yarısı / atın gerisi / öküzün derisi. (elek 'un eleği, kalbur' / 271: 287.4)

Dağın yongası, köyün kahyası. (şinik 'ölçek, kutla' / 599: 768.1)

Ebemin ak tavuğu, yumurtası çok tavuğu. (ipek böceği / 355: 418.9)

Evin aynası / kedinin dayısı. (pencere / 532: 674.1)

Hayvanlardan dilsizi / ağaçlardan çiçeksizi. (Inna a'tayna, balık, incir; Innadeyna, incir, balık / 731: 1053m)

Kıllıcanın kapağı. (şapka 'külâh, fes' / 593: 760.2)

Kızıl güneşin beyaz yavrusu. (pamuk / 524: 658.8)

Kimin süsü, gözümün gözü. (göz / 311: 349.3)

Kocaların unuttuğu / delikanlıların heves ettiği / iki kulağından tutup ta / ayağını soktuğu. (çizme / 221: 203.13)

- On iki ayın bir çiçeği. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.6)
- Selvi söğüdün yaprağı / Hazreti Ali'nin toprağı. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 414: 501.10g)
- Tığ Velinin tığ kılıcı.. (bıçak ‘kama, hançer, kılıç’ / 168: 98.4)
- Todirinin yan cebi.(dolap / 255: 255.A)
- Uzun kuyunun zinciri, Habibe'nin inciri. (keçi boynuzu ‘harıp’ / 403: 486.1)
- Üç yüz altmış altı leyleğin / elli iki yumurtası / on iki civcivi. (Günler, haftalar, aylar, .../ 683: 899.4g)
- Yeşil dağın eteği, cümlemizin yatağı. (beşik / 167: 93.4)
- Yer yüzünün karası, bitkilerin anası. (toprak / 616: 809.2)

1.3.2.2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler

- Çay bülbülü / çayır müezzini / yer fitnessi / ev civanı / iç yemişi / kış yemişi. (buz, hıyar, yumurta; buz, salatalık, yumurta / 727: 1036i)
- Dağ balabanı / dere Süleymanı / köy imamı. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056t)
- Desti babası. (küp / 449: 562.2)
- El dindirir makinası. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.5)
- Ev gömleği. (badana / 146: 67)
- Har yaprağı, hardal yaprağı / Muhammed Ali toprağı. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 414: 501.10m)
- Kalk otur ağası / pösteki nazırı / derya katibi. (sandalcı / 557: 706)
- Kırk ağaç yaprağı / evliya toprağı. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 443: 547.13r)
- Ne çiçeği? Nar çiçeği, narin çiçeği, turunç çiçeği, pirinç çiçeği. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 119: 39.5a)
- Su kurusu / bostan borusu / g... meyvası. (buz, hıyar, yumurta; buz, salatalık, yumurta / 727: 1036)
- Şan teknesi, şun teknesi, şamdini şapkası. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 472: 588.4)
- Yeşil çınar yaprağı / Seydi Molla toprağı. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 443: 547.13s)

1.3.2.2.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler

Kapı arkası misafiri. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2b2)

1.3.2.2.1.4. Farklı İsim Tamlamalarından Oluşan Bilmeceler

Bu bilmecelerin her biri birden fazla değişik türdeki (belirtili, belirtisiz vb.)

isim tamlamasından oluşur:

Ayın yarısı, meyva sarısı. (altın ‘altın para’ / 114: 21.4)

İstanbul'dan berisi / kara koyun derisi. (bulut / 181: 126.2)

Kara koyun derisi, İstanbul'dan berisi. (herk ‘nadas’ / 330: 384)

Karamandan berisi, koyunun derisi. (tarla / 604: 780.1)

Nar tanesi, nur tanesi / İslamların bir tanesi. (Kâbe / 363: 424)

Nar tanesi, nur tanesi, dört köşenin bir tanesi. (gelin / 289:328.3)

Şimşim çiçeği, şimboy çiçeği, şim Anadolu'nun, karagöz çiçeği. (ay çiçeği ‘aygün çiçeği, gündöndü, günebakan’ / 133: 54.2)

Şubatın kalesi, top velvelisi. (makine / 471: 582.A)

1.3.2.2.2. Sıfat Tamlaması Kuruluşundaki Bilmeceler

Al ipek, elvan ipek, değirmi leçek, deste çiçek. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.11)

Alçacık asma / çingilli yosma. (bakla / 150: 72.1)

Alçacık asmacık, püsküllüce yosmacık. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.7)

Alçacık eşek, kabaca döşek. (lahana ‘kelem’ / 454: 566.21)

Alçacık tepe / cingilli küpe. (kızılıcak ‘zoval, kiren, eren’ / 417: 515.1)

Alçacık tepe, zincirli küpe. (altın ‘altın para’ / 114: 21.3)

Altın ağaççağ (metinde: ağaç çağ). (Ay / 130: 53.2)

Altın tabak, sini göbek. (ay çiçeği ‘aygün çiçeği, gündöndü, günebakan’ / 134: 54.4)

Başa bağlı bir yemiş. (kiraz ‘vişne’ / 425: 519.28)

Başı bağlı kilise kızı. (küp / 449: 562.3)

Başı yok arı. (yok arı ‘yokarı’ / 755: 1094)

Beli bağlı, Bedeloğlu. (fiçı / 283:312.3)

- Beyaz tarla / kara tohum. (kâğıt, mürekkep... / 722: 1024.31)
- Bıçaksız et / nikâhsız kadın / gülsüz meyva. (Inna a'tayna, balık, incir; Innadeyna, incir, balık / 732: 1053o)
- Bi tigeçik fil taşı. (kahve / 367: 431.2)
- Bin bir çiçek, bir lâle. (Ay, yıldızlar. 'gökyüzü... / 679: 890.2z)
- Bir dam dolu sır degenek. (dişler / 249: 253.4)
- Bir dam dolusu / sarı öküz. (ekmek / 268: 282.2b)
- Bir dam dolusu, kırmızı buzağı. (ateş / 128: 50.4)
- Bir kümes ak tavuk. (dişler / 250: 253.7)
- Bir küp, iki eğri, bir doğru. (öküz 'celeb' / 519: 651.2)
- Bir merak, otuz iki direk. (ağız / 111: 9.2)
- Bir oda dolusu hüner. (dişler / 251: 253.24)
- Bir yumruh, bir boncuh. (incir / 348: 409.2)
- Bir yüksek tepe / çingilli küpe / gümüş hamaylı / altun süpürge. (gök, Güneş, Ay, yıldız... / 680: 893.1a)
- Boyasız kırmızı, bıçaksız kertik. (horoz ibiği / 335: 392.1a)
- Cefası çok âdet, sefası yok musibet. (sigara / 568: 725.18)
- Çingilli küpe. (yıldız 'yıldızlar' / 649: 852.3a)
- Çil yanak, çilve çanak, çil hücre, çil varak. (bal 'arı peteği, bal peteği, petek, gömeç' / 155: 75.8a)
- Çim çim çiçek / çim boylu çiçek / ebece kokulu karanfil çiçek. (gelincik 'karne, kamba' / 290:330.4d)
- Dal dallı çiçek, dal boylu çiçek, Anadolu sarıklı, zenpare çiçek. (tütün çiçeği 'tütün' / 624: 823.4)
- Dizboyu çukur. (çizme / 220: 203.4a)
- Dizi dizi tencereler, patlak gözlü Çingeneler. (kurbağa / 445: 548.19)
- Doksan dokuz cemaat, iki müezzın, bir imam. (tesbih / 614: 801.3)
- Dört dak dak / iki bak bak / iki dingi / bir fingi. (kedi / 404: 487.10)
- Dört köşe, bir paşa. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.3)
- Dört lap / bir küp / eğri direk / cüt yıldız. (deve / 243: 235.9j)

- Dört tak tak, iki bak bak, iki dinko, bir finko. (at / 127: 47.4)
- Eğri kılıç doğru tokmak. (devenin boynu ve başı / 244: 244)
- Eğri sahan, acı bal. (kulak / 441: 544.16)
- Etten şiş / demirden kebab. (parmak ve yüzük / 694: 935)
- Evden eve enikli kancık. (tuz / 623: 820.3)
- Evden eve iri kız. (hallaç yayı / 323: 361.8)
- Evden eve tintin top. (fare 'sıçan' / 279:307.12)
- Evden eve uzun Arap. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 261: 267.9)
- Gan baş, gan ayah; üç baş, on ayah. (kadın, inek, dana / 716: 996)
- Gelen Leyli, giden Leyli, bir ayak üstünde duran Leyli. (küpe / 450: 563.2)
- Gemiksiz et, bıçahsız kert. (horoz ibiği / 335: 392.2)
- Gıllı barah, sulu zırtlah, tüylü tombah. (Hindistan cevizi, limon, şeftali / 687: 909)
- Gınasız gırmızı, bıçahsız kert kert. (horoz ibiği / 335: 392.1)
- Gurnasız hamam, ayahsız imam. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 561: 715.17)
- Yularsız arslan. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 561: 715.19)
- Gümüş tepsi. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.15)
- Halka namaz, hafta namaz, dik namaz, pır pır sünnet. (zikir, cuma namazı, cenaze namazı, Hicazda / 721: 1020)
- Has altın, halis gümüş, paslı pul. (padişah, askerleri, kulları / 718: 1008)
- Hın hın pınar, gergin german, sık sık orman. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 691: 926.9)
- İki çatal, bir makas. (kırlangıç / 416: 506.3)
- İki çekici, bir yırtıcı. (öküz, saban; saban, öküzler / 715: 992.1)
- İki direk, bir merak. (tavuk / 608: 787.10)
- İki merak / bir direk. (burun / 183: 129.3)
- İki sahan / iki kapak. (göz / 308: 348.14)
- Kaftanı kara / gömleği sarı / yüz yaşında bir koca karı. (kestane / 408: 498.5)
- Kapaksız tencere / kubbesiz hamam / dilsiz imam. (dünya, deniz, horoz / 731: 1052)
- Kapısı yok ağ künbet. (yumurta / 657: 859.18a)
- Kapısız han / çiçeksiz meyva. (Inna a'tayna, balık, incir; Innadeyna, incir, balık / 732: 1053ö)

- Kapkara lilli, kupkuru lilli, kemiksiz lilli. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 587: 749.6)
- Kara başlı Mehmet Ağa. (çengel kafası / 209: 180)
- Kara serik, kırmızı çömlek. (kuşburnu 'gücü, gözü' / 448: 555.7)
- Kemiksiz uzun Ahmet. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 261: 267.12)
- Kırk parmak, kırk tırnak, iki can, bir soluk. (gebe kadın 'hamile kadın' / 288:325.2)
- Kırmızı kundura. (ateş / 129: 50.22)
- Kıvrım kıvrım karabukal kümesi. (böğürtlen / 177: 121.5)
- Küçük güveç, tatlı aş. (findık / 284:313.11)
- Lambur lumbur taş. (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 153: 74.13)
- Makas kesmez iğne batmaz, terzi biçmez öyle bir aslan. (cam / 185: 134)
- Mesnetsiz vezir. (bebek 'çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik' / 165: 87.8)
- Mini mini, küçük sini. (altın 'altın para' / 114: 21.5)
- On iki dallı / otuz yapraklı / yedi yemişli ağaç. (yıl, ay, hafta... / 682: 898.3b)
- Önü peştemalli, gebe karı. (baca 'bacalık' / 144: 64.7)
- Penbe yanah, al dudah. (elma / 273: 290.2)
- Saplıca dinkop. (kaşık / 392: 463.12)
- Sarı sarı sancak, bin tene encek. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.11a)
- Sarı sarı sandıra, bir sarıca kundura. (soğan / 578: 735.1)
- Sekiz ayak / dört can / beş kafa. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 189: 141.6b)
- Sessiz sedasız koca kasaba. (mezar 'tabut, mezar taşı' (mezarlık / 485: 609.1)
- Sevdiğim sergen elması. (tabak 'sahan' / 601: 771.2)
- Sıra sıra kaz yavrusu (metinde: yuvası). (bit 'kehle' / 175: 108.22)
- Sıra sıra tavşan yuvaları. (beze 'ekmek bezesi' / 168: 97.3)
- Sıra sıra zeytin ağacı. (tarak / 603: 778.3)
- Sıra sıra, karın dolması. (yastık 'yannık, mütekke' / 641: 840.1)
- Şimşekli çiçek, şim boylu çiçek, şim kara kaşlı, aynalı çiçek. (ay çiçeği 'aygün çiçeği, gündöndü, günebakan' / 133: 54.2b)
- Tamda uzun kulak. (eşek / 276:300.4)

- Taştan taşa gök çıkı. (keklik / 406: 489.1)
- Tepesi delik Kara Mustafa. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.3)
- Toprak tencere, etten kapak. (havruz ‘oturak, küllük’ / 328: 377.1)
- Tor leylek / toraman leylek / tek ayak üstünde / duran leylek. (lahana ‘kelem’ / 454: 566.18)
- Tuzsuz pişen aş / köpük yapan taş. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056ıı)
- Uzun kız, uzun kız; burnu yirik bizim kız. (hallaç yayı / 323: 361.9)
- Uzun kuyu / tombul su. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25ff)
- Uzun minare, yeşil kattare. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.2)
- Uzun urgan. (boru ‘su borusu, künk’ / 175: 114c)
- Uzun uzun urgan / yassı yassı yorgan. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.6e)
- Üç ayaklı matracık. (sacayak / 550: 696.4a)
- Yedi delikli bir tokmak. (baş ‘kafa’ / 160: 82.1e)
- Yedi yamadan bir ev. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.16b)
- Yer altından geçen peri. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.23a)
- Yeşil kuyruklu ak beygir. (pırasa / 534: 680.8)
- Yokuş yere çıkmaz enişte. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 563: 715.36a)

1.3.2.2.3. Bağlama Grubu Kuruluşundaki Bilmecele¹¹²

Sandalyalar ve bir halı. (ağız / 111: 9.10b)

¹¹² Bağlama grubu kuruluşunda bir örnek tespit edildi. Edat grubu kuruluşunda herhangi bir örnek tespit edilmedi. Şu örnekler edat grubu görünümünde olmakla beraber, eksiltili anlatım tam bir edat grubunu netice vermemiştir. Zira, derinlemsine düşünüldüğünde siyah punto ile belirtilen kelimelerin özne oldukları anlaşılır. *Sarı kız sancağıle, yedi bin ençeğıle*. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.2); *Şu şu şunu kadar, kaburgası bunu kadar*. (desti ‘testi’ / 241: 234.3); *Dalları aşağı doğru / kökü yuharı doğru*. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / THB 315: 355.6ı). *Kat kat pide gibi / toparlak elma gibi*. (soğan / 579: 735.9) örneğinde ise, *toparlak’ın elmanın sıfatı olmadığı açıktır*. Dolayısıyla yüklem yokluğunu hissettirdiği bu örnekler birer eksiltili cümledir.

1.3.2.2.4. Tekrar Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Eğri büğrü, dosdoğru. (minare / 491: 614.16)

Zartala zurtala, zartala zurtala. (yayık / 644: 843.2)

1.3.2.2.5. Ünlem Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Aman, başım / aman, belim / aman, dayan, gardaşım! (çivi, tahta, kiremit; çivi, direk, kiremit; kiremit, tahta, çivi; çivi, tahta, dam , tuğla. Çivi, tahta, çekiç; tahta, çivi, keser, direk, kiriş, kiremit; kiriş, dam, kiremit.direk, döver, burgu taşı / 697: 943g)

Oy, başım / oy, belim / dünya benim! (çivi, tahta,... / 697: 943r)

A benim al yastığım / içine un bastığım. (iğde / 344: 403.7)

Ah benim güzellerim, sere serpe gezenlerim, inci boncuk dizenlerim. (yaz / 646: 844)

1.3.2.2.6. Sıfat-fiil Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Aba giyen, kebe giyen, yanağını kızartan, topuğunu düzelten. (kavun, karpuz, elma, armut / 687: 908)

Abalar giyen, kıbalar giyen, göğsünü suya verip yatan, çıkıp göğe pervaz eden, yere enip naz eden. (kavun, karpuz, elma, armut / 687: 908a)

Aşağı inerken tıklar tıklar gülen / yukarı çıkarken şıpır şıpır yaş döken. (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 152: 74.8b)

Duvar atlayan, barsak tartan. (kabak 'susak, su kabağı' / 360: 423.16)

Fildiren fildiren / bir karpuzu on ikiye dildiren / on birini yediren / birini haram ettiren. (oruç 'ramazan' / 515: 645.15g)

İki oturanlar, iki gezenler, iki birbirini sevenler, iki birbirini sevmeyenler. (yerle gök, Ayla Gün, su ile toprak, su ile ateş / 676: 881)

Kavakta kavlayan / söğütte söyleyen. (yılan, kuş / 689: 918)

Sarı sarı saldıran, kızları da kandıran. (altın 'altın para' / 114: 21.7)

1.3.2.2.7. İsim-fiil Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Elim kadar bezdirme / dağı taşı kızdırma. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 314: 355.1)

Dört asma, dört basma, iki dikme bir sallama. (inek 'inek sağmak' / 351: 410.1a)

Kat kat ekmek / katını bükme / on beş ekmek / bir hayr etmek. (Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf' / 442: 547.8)

1.3.2.2.8. Kısaltma Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

1.3.2.2.8.1. İsnat Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Adı kara, kendi beyaz. (kar / 382: 448.34)

Adı küçük, kendi büyük. (Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf' / 442: 547.11)

Afuru daşdan, övünü ağaçtan. (ocak / 511: 636.2)

Ağacı dut, meyvesi armut. (incir / 350: 409.27)

Ağzı kıllı, içi ballı. (beşbıyık 'döngel, muşmula, töngel' / 166: 92.1c)

Ağzı kitli/ dışı tatlı. (incir / 349: 409.11b)

Alt yanı teneke, üst yanı teneke. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.5)

Altı beyaz, üstü kırmızı. (mum / 492: 619.3)

Altı buz, ortası kız, üstü yıldız. (kızkulesi / 417: 513.1)

Altı cehennem, üstü cehennem, ortası cennet. (ekmek / 268: 282.13)

Altı çardak, üstü bardak. (pancar 'kocabaş, çükündür' / 526: 661.5)

Altı deniz, üstü ateş. (nargile / 506: 627.18c)

Altı deniz, üstü yıldız. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 464: 568.59)

Altı gıllı, üstü düz. (hasır / 325: 372.2)

Altı harman, üstü orman. (post / 540: 684)

Altı odunluk / ortası otluk / üstü soğanlık. (iğde / 342: 403.1b)

Altı orman, üstü harman. (saçlar 'kadın saçı' / 551: 697.6)

Altı siyah, üstü kırmızı. (kibrit / 419: 517.7)

Altı tahta, üstü taş, ara yeri seksen baş. (tütün tekerleği / 624: 824)

Altı taş, üstü taş, içi yaş. (bileği taşı / 171: 105)

Altı tıki tıki / üstü fıki fıki / etrafı mani teknesi / içi tükrük hokkası. (nargile / 505: 627.3)

Anası bakire / gızı iki cannı. (erik çekirdeği 'kayısı çekirdeği' / 275: 296.2)

- Anası eğri, babası doğru. (kazma / 400: 480.3)
- Anası erkek / kuzusu dişi. (Adem ve Havva, Adem Peygamberle Havva anamız / 719: 1009.1e)
- Anası yaprak kızı toprak. (kerpiç ev / 408: 496)
- Askeri yeşil / kendi kırmızı. (kızılılık 'zoval, kiren, eren' / 419: 515.6a)
- Ayağı demirden, şalvarı odundan. (bel 'tarla beli' / 165: 89.2)
- Bacağı kısa, rengi kara. (karga / 383: 456.1)
- Başı aşağıda, ayakları yukarda. (soğan 'yeşil soğan' / 583: 738b)
- Başı belalı, etrafı karalı. (Erciyes / 274: 294)
- Başı tarak / kuyruğu orak. (horoz / 333: 391.5)
- Beli eğri, burnu sivri. (ç... 's..., matrak, erkek cinsel organı' / 228: 218.2)
- Bir yanı beyaz, bir yanı al, tadı bal. (şeftali / 594: 761.4)
- Boyu uzun, yüzü kara. (baca 'bacalık' / 144: 64.4)
- Burnu bıyıklı. (kedi / 404: 487.4)
- Çanağı beyaz, çorbası kara, fırtı kırk para. (kahve / 367: 431.1)
- Dalı büyükcük, kendi küçücük. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 194: 145.19)
- Dışı dağ, içi göl. (fıçı / 283:312.1)
- Dışı deri, içi darı. (nar / 501: 626.13)
- Dışı esmer, içi cevher. (incir / 350: 409.20)
- Dışı kadın, içi odun. (iğde / 344: 403.9)
- Dışı gön / içi kan. (karpuz / 387: 459.4a)
- Dışı gön pazarı / altı un pazarı / içi odun pazarı. (iğde / 342: 403.2b)
- Dışı kalaylı, içi saraylı. (yumurta / 656: 859.8)
- Dışı kazan karası / içi peynir paresi. (kestane / 409: 498.9)
- Dışı kırmızı, içi kıllı. (kuşburnu 'gücü, gözü' / 448: 555.5)
- Dışı kuru, içi sulu. (portakal / 539: 683.21)
- Dışı kütük, içi katık. (badem / 147: 68.4)
- Dışı sivri, içi iğri. (minare / 490: 614.4)
- Dışı tahta, içi taş. (döğen 'düven' / 259: 262.4b)
- Dışı tas, içi atlas. (nar / 503: 626.26)
- Dışı tava karası / içi peynir sarısı. (kestane / 409: 498.9b)

- Dibi dipleme, ucu zipleme; kendi yeşil, yaprağı yok. (kındıra ‘koyalık’ / 415: 502)
- Dibi turta, ortası lülü, tepesi tülü. (öreke ‘röke’ / 520: 654.9)
- Dört tarafı kayalık, içi binbir mayalık. (yumurta / 657: 859.15)
- Dört yanı küpe. (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.3)
- Eti haram, sütü helâl. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.14h)
- Etrafi kıllı, ortası sulu. (göz / 310: 348.36)
- Evi ağaçtan, çıpıldığı taştan. (hamam tahtası / 324: 363)
- Evi sırtında / ayağı karnında / gözü boynuz / izi yaldız. (salyangoz / 557: 704.20)
- G...ü bütün, ucu tütün. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.18)
- Gönlü büyük, g...ü açık. (keçi / 401: 481.4)
- İçi altın, dışı gümüş. (yumurta / 664: 859.48)
- İçi bitli, dışı kilitli. (Hindistan cevizi / 332: 388.2)
- İçi deri, dışı et. (kursak ‘taşlık, taşlangıç, katı’ / 446: 549d)
- İçi kara, dışı ak. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.10)
- İçi kemik, dışı et. (hurma / 336: 394.8)
- İçi kırmızı, dışı beyaz. (ampul ‘elektrik ışığı’ / 116: 23.3).
- İçi sarı, dışı beyaz. (yumurta / 665: 859.57)
- İçi sulu, dışı tüylü. (şeftali / 595: 761.8)
- İki yanı perdeli, ortası zerdeli. (yumurta / 657: 859.13)
- Karnı şişkin, kendi şaşkın. (kaz / 399: 475.2)
- Karnı tok / gölgesi yok. (kuyu / 449: 557.4)
- Kenarı çam çivisi, ortası hinyo kılı. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.2)
- Kendi şiş, içi boş. (soba / 577: 734.30)
- Kendisi demirden / kuyruğu kendirden. (iğne, iplik / 702: 953.4)
- Kökü yukarı, dalları aşağı. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.2)
- Kuyruğu uzun beli kısa, burnu uzun, dili kısa. (fil / 286:318.1)
- Mantosu yeşil, elbisesi kırmızı, düğmesi siyah. (karpuz / 388: 459.5t)
- O başı kertli, bu başı kertli / ortası bereketli. (yayık / 644: 843.11a)
- Önü tatlı, sonu acı. (tatlı limon / 604: 783)
- Sesi uzun, kendi kısa. (horoz / 332: 391.1)
- Şekli yumru, üstü deri / içi darı. (incir / 349: 409.8g)

- Tarlası ak / tohumu kara. (kâğıt, kalem... / 722: 1024.3ı)
- Tarlası siyah, tohumu beyaz. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.15)
- Üstü bismillah, altı elhamdulillah. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 560: 715.4)
- Üstü çimen / altı çeşme. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.10d)
- Üstü deri / altı un / daha altı odun. (iğde / 342: 403.1c)
- Üstü kırmızı, içi beyaz. (iğde / 345: 403.15)
- Üstü unluk, altı odunluk. (innep / 352: 414)
- Üstü yeşil, altı deri. (yonca / 654: 855)
- Üstüm nur namet, altım kızıl kıyamet. (masara ‘maksara’ / 475: 593)

1.3.2.2.8.2. Sıfat/İsim+İsim+II Kuruluşundaki Bilmeceler

- Acı yüzlü, acı dilli, burnu kıllı. (soğan / 580: 735.13ı)
- Ak abalı, altın küpeli. (mum / 492: 619.4)
- Ak sarıklı, yeşil cübbeli. (tütün çiçeği ‘tütün’ / 624: 823.3)
- Alçacık boylu / kadife donlu. (patlıcan ‘baldırcan’ / 531: 670.17)
- Alçacık dallı / yemesi ballı. (çilek / 215: 195.1)
- Altı ayaklı / kırk dayaklı. (kirpi / 426: 522.1)
- Altı üslü, sayılmaz gözlü. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.13)
- Arşın ayaklı, furma bıyıklı. (tavşan / 606: 786.5)
- Arşın ayaklı, tavşan bıyıklı. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.2)
- Başı sallı / dibi kıllı. (pırasa / 534: 680.7a)
- Bin bıyıklı tahta kayıklı. (firça / 284:314.1)
- Bin bicilik gözlü. (tükrük ‘tüprük’ / 624: 822.2e)
- Bir direkli / bin yelekli. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 472: 588.5)
- Bir direkli, bin kiremitli. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.1) .
- Bir direkli, gırh kürekli. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.14)
- Bir gözlü, iki elli. (maşa / 475: 594.2)
- Bir kapaklı, bin (metinde:bir) yapraklı. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.4a)
- Bir köklü, beş dallı. (el / 269: 285.1)

- Bir ufacık yüzlü / hesapsız gözlü. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.5d)
- Bir yüzlü, bin gözlü. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.12)
- Cüce boylu, baba sarıklı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.8); Bir bacaklı / molla sarıklı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.9)
- Delik başlı, gözü yaşlı. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.1)
- Dibi sallı / ucu kıllı. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.8)
- Diyren bacaklı, törpü yüzlü, güvem gözlü. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.5a)
- Dört ayaklı / bir kulak / bir ağızlı / tek duvaklı. (sandık ‘kestane’ / 558: 708.1b)
- Dört ayaklı / demir bacaklı. (sandık ‘kestane’ / 558: 708.1)
- Dört ayaklı, bir kulaklı. (ekmek tahtası ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 268: 283.1)
- Dört ayaklı, döner kulaklı. (eşek / 276:300.3)
- Dört ayaklı, iki kanatlı. (mangal / 472: 587.1)
- Dört bacaklı, daima yüklü. (sandalya ‘iskemle’ / 557: 707.8)
- Dört direkli, bin kiremitli. (çardak ‘sayvant’ / 205: 169.1)
- Et sakallı, sahte vekarlı. (horoz / 332: 391.3)
- Hap hap ayaklı, küçücük kulaklı. (deve / 241: 235.1)
- İki bacaklı, keskin bıçaklı. (makas ‘sındı’ / 469: 581.2)
- İki direkli / bin kiremitli. (kaz / 399: 475.1)
- İnce belli /molla başlı. (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.2)
- İnce kaşlı, molla başlı. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.7)
- Kara göbekli, tırpan bıyıklı. (bit ‘kehle’ / 174: 108.7)
- Kırk gözlü, pis yüzlü. (çarık / 206: 170.8d)
- Kırk yorganlı, kırk döşekli, demir uçlu, gön karınlı. (körüük ‘demirci körüğü, küre’ / 436: 541.9a)
- Kısa ayaklı, sarı mantolu, kırmızı şemsiyeli. (tavuk / 607: 787.7)
- Kısacık boylu, beyaz donlu. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.38); Sarı entarili, selvi boylu. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.39)

- Men men ayaklı, menti kulaklı, hacı donlu, bülbül ayaklı. (sincap ‘çেকেles’ / 573: 730.2)
- Mermer ayaklı manda kulaklı, gök ela gözlü, şehir çocuğu. (fare ‘sıçan’ / 280:307.21)
- Mermer ayaklı, menteşe kulaklı, dombilcik gözlü, doğan ayaklı. (kurbağa / 443: 548.4)
- On elli / yüz parmaklı / yüz tırnaklı / on ayaklı. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 189: 141.6k)
- Penbe entarili / kırmızı entarili / siyah düğmeli. (karpuz / 387: 459.5c)
- Sırma bıyıklı. (arpa / 125: 42.1)
- Sivri burunlu, uzun kuyruklu, şeytan suratlı. (tırtıl / 615: 806)
- Takır takır başlı, tenekeden papuçlu. (keçi / 402: 481.15)
- Tek ayaklı, çuha abalı, mor şalvarlı. (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.3)
- Tek direkli, arslan yürekli. (şemsiye / 595: 764.5)
- Tek kaşlı, papak başlı. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamaş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.1)
- Terazi kılıklı / yüzbin delikli. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.3)
- Tıknaz boylu, canfes donlu. (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.6)
- Tülü yüzlü, kombak gözlü. (eşek / 276:300.7)
- Ufacık boylu, yeşil donlu. (bamya ‘nacak’ / 158: 79.6)
- Uzun bıyıklı, halka kuyruklu. (kedi / 405: 487.19)
- Uzun kulaklı, kısa kuyruklu. (tavşan / 607: 786.17)
- Üç ayaklı / küp karınlı / cop boyunlu. (soba / 577: 734.31)
- Üç ayaklı, üç kulaklı. (sacayak / 550: 696.2); Üç ayaklı, Habeş suratlı. (sacayak / 550: 696.3)
- Yamyam yanaklı, mantı kulaklı, Trabzon dişli, mahallenin tellalı. (eşek / 276:300.2)
- Yedi delikli / iki belikli. (çarık / 206: 170.3); On iki delikli / iki belikli. (çarık / 206: 170.3a)
- Yeşil mantolu / kırmızı entarili / siyah düğmeli. (karpuz / 387: 459.5).

1.3.2.2.8.3. Bulunma Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

Afur (ahır) altında dört düdük. (inek memesi / 351: 412.2b)

Ağ odada sarı gelin. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 460: 568.28)

Ağaç başında çapahlı bacı. (beşbüyük 'döngel, muşmula, töngel' / 166: 92.3)

Ağaç başında sarı kedi. (kayısı 'zerdali' / 398: 473.3)

Ağaç dibinde küçük maya. (tavşan / 606: 786.3)

Ağaç üstünde / yağlı kayış. (yılan / 648: 851.8d)

Ağır taş, içinde baş. (mezar 'tabut, mezar taşı' / 484: 608.9)

Ak çıkın içinde / sarı altın. (yumurta / 658: 859.29)

Al duvar üstünde / beyaz güvercin. (dişler / 252: 253.26e)

Alçacık dalda, cıngıllı küpe. (böğürtlen / 176: 121.1)

Amerika'da bir / Afrika'da bir / Avrupa ve Asya'da hiç / Türkiye'de üç. (Latin alfabesine göre noktalar / 748: 1068a)

Avlu dibinde mumucuk. (çiğdem 'akça bardak, sarı çiğdem' / 215: 194.4)

Bel üstünde kara yılan. (kemer 'kuşak' / 408: 493.1)

Beyaz tarlada siyah çekirdek. (kitap 'mevlüt, mevlüt kitabı' / 427: 524.5)

Bir ağaçta on iki dal / her dalda dört yaprak / her yaprakta yedi damar. (yıl, ay, hafta, gün, .../ 682: 898.3)

Bir çomağın ucunda Hazreti Ali kuvveti. (külünk 'manivela' / 449: 561a)

Bir direk üstünde / bir dam. (şemsiye / 596: 764.8)

Bir direk üstünde iki dam. (burun / 183: 129.3d)

Bir gom dolu beyaz goyun. (dişler / 251: 253.11)

Bir ibrikte iki su. (yumurta / 660: 859.35k)

Bir kafada yüz kulak. (yüz / 755: 1095)

Bir kapakta bin yaprak. (kitap 'mevlüt, mevlüt kitabı' / 427: 524.4)

Bir kutu içinde bir orman. (kibrit / 420: 517.11)

Bir ocak başında iki ayak. (maşa / 475: 594.4)

- Bir odada kara gelin. (soba / 576: 734.12)
- Bir tepede / altın küpe. (süpürge 'çalı süpürgesi' / 590: 754.1n)
- Bir yolda iki bağ çeper. (kaş / 389: 462.2e)
- Bizim evde, iki dişli. (kazma / 400: 480.1)
- Çalı arasında kuyruğu kıvrık. (biber 'kırmızı biber, acı biber, karabiber' / 170: 102.8)
- Çalı dibinde / bir topak hamur. (tavşan / 607: 786.16)
- Çalı dibinde / yağlı kayış. (yılan / 648: 851.8b)
- Çalı dibinde ekşi maya. (kulak / 438: 544.2)
- Çalı dibinde kıl çuval. (kirpi / 426: 522.4)
- Çayırlarda uzun uzun, bayırlarda yumru yumru, kapılarda gumru gumru. (yılan, tilki, tavuk / 688: 917)
- Çit içinde / çıldır Yusuf. (fare 'sıçan' / 278:307.5)
- Çit içinde çıldır Memiş. (buzağı / 184: 131)
- Çit üstünde / çingil kuş. (küpe / 450: 563.8)
- Çom dibinde ak toprak. (mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.7)
- Çumçukur yerde, akpacık yumurta. (mantar 'göbelek, cifi' / 472: 588.2)
- Dağ başında çift göze. (burun / 183: 129.10)
- Dağ başında çift tilki. (kaş / 390: 462.4)
- Dağ başında tonton baba. (ayı / 137: 58.1)
- Dağ doruğunda / tülü tombalak. (şeftali / 594: 761.2c)
- Dağ doruğunda / unlu dağarcık. (iğde / 343: 403.4)
- Dağ doruğunda çilli Fatma. (badem / 147: 68.1)
- Dağ doruğunda kara tavuk. (zeytin / 670: 869.7)
- Dağ doruğunda sarı piliç. (limon / 467: 574.1)
- Dağda kütük, köyde kızır. (g... / 306: 347)
- Dağda takırdı / kalede kütürdü / elde eleman / suda Süleyman. (balta, balık, leylek, tavşan / 734: 1055kk)
- Dağda tak tak, evde şıp şıp. (çamaşır teknesi / 205: 165)
- Dağda tak tak, suda çıp çıp. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.15)
- Dağda tak tak. (balta 'nacak' / 157: 78.8)
- Dal doruğunda iğneli bıç. (kestane / 410: 498.11)

- Dal doruğunda, yağlı katık. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.16)
- Dal ucunda / Arap t..ğı. (zeytin / 670: 869.3)
- Dal ucunda / bal lokması. (incir / 349: 409.9a)
- Dal ucunda / kitli sandık. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.15)
- Dal ucunda / torbacık. (incir / 349: 409.9b)
- Dal ucunda / tülü tombalak. (şeftali / 594: 761.2)
- Dal ucunda beyaz ferik. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.7)
- Dal ucunda gümüş düğme. (yağmur / 636: 836.4)
- Dal ucunda kınalı parmak. (karayemiş ağacı ‘taflan’ / 382: 453.1)
- Dal ucunda kırmızı gelin. (findık / 283:313.6)
- Dal ucunda sarı Kezban. (sigara / 568: 725.9)
- Dal ucunda sarı yumak. (portakal / 539: 683.13)
- Dal üstünde / al yanak oğlan. (elma / 273: 290.6)
- Dal üstünde / sarı oğlan. (ayva / 141: 62.6)
- Dal üstünde Arapçıklar. (zeytin / 670: 869.9)
- Dal üstünde kitli sandık. (badem / 147: 68.3)
- Dal üstünde sulu boncuk. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.13)
- Dalda ala karga. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 261: 268.1)
- Dam altında şıp şıp / dam ardında şıp şıp. (yağmur / 637: 836.10)
- Dam ardında / kalaylı kap. (Ay / 133: 53.25e)
- Dam ardında boynu buruk. (incir / 350: 409.16)
- Dam ardında boynu buruşuk. (b...k ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.2)
- Dam ardında düğüncü. (karınca / 387: 457.32)
- Dam ardında gümüş çubuk. (buz / 184: 130.6)
- Dam ardında selvi süpürge. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.1)
- Dam ardında yuvacık. (tavşan / 606: 786.8)
- Dam ardında, gara golan. (oluk ‘su oluşu, çörten’ / 512: 642.3)
- Dam arkasında küçük fidan. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.4)
- Dam üstünde / gümüş sini. (Ay / 133: 53.25b)
- Dam üstünde / tepeli ferik. (çivi ‘mıh, ekser’ / 219: 202.9)
- Dam üstünde benli güvercin. (dişler / 251: 253.9)

- Dam üstünde bir kalbur kül. (gök 'gök yüzü, gök kubbesi' / 299:342.2)
- Dam üstünde bir kalbur yumurta. (yıldız 'yıldızlar' / 649: 852.2a)
- Dam üstünde bir kalbur yün. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 261: 267.8)
- Dam üstünde bitli yorgan. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.14)
- Dam üstünde sarı tas. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 318: 355.43)
- Dam üstünde uzun gelin. (baca 'bacalık' / 145: 64.20)
- Dam üstünde Zıbbirik kadın. (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 521: 655.9)
- Dam üzerinde bir tava fındık. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.16)
- Deniz dibinde dalga. (balık / 155: 76.1)
- Deniz içinde su, suyun içinde taş, taşın üstünde balık, balığın üstünde alev. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 460: 568.26z)
- Deniz ortasında / kumru yuvası. (göbek / 299:341.1a)
- Dere dibinde kara domuzcuğum. (kazan 'hareni' / 399: 476.5)
- Dere kenarında yeşil yaprak. (pancar 'kocabaş, çükündür' / 526: 661.6)
- Derede din din, tepede din din, gene de din din. (sinek / 574: 731.8)
- Derede tap! Tepede küt! (silah 'tüfenk, tabanca' / 573: 728.28)
- Deri altında şaldır, şuldur. (buz altında su / 184: 132)
- Dibinde tahta, üstünde ayak. (halı / 322: 360.4)
- Dil üstünde kaydırmaca. (dondurma / 258: 261.1a)
- Dizimin altında tepsi, tepsinin üstünde sipsi, sipsinin üstünde dilli dillinin üstünde kıllı. (öreke 'röke' / 520: 654.1)
- Duvar dibinde boynu bükük. (kulak / 441: 544.15)
- Duvar üstünde ak papazlar. (dişler / 251: 253.17)
- Duvar üstünde bir kuş. (kertenkele / 408: 497)
- Duvar üstünde kuduz köpek. (ısırgan / 337: 398.3)
- Dünyada kemiksiz. (sülük / 585: 748.10)
- El üstünde kaydırmaca. (sabun / 549: 695.2e)
- Et üstünde beyaz kuşak. (dişler / 249: 253.3)
- Et üstünde yongacık. (tırnak / 615: 803.1)
- Ev ardında / cim cort. (yağmur / 639: 836.25)

- Ev ardında / oy, anam, anam! (ısırgan / 337: 398.4a)
- Ev ardında şap şap. (eşek kulağı / 276:302)
- Ev ardında, eğri gılıç. (oluk 'su oluşu, çörten' / 513: 642.3a)
- Ev arkasında küflü kocaman. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 285:315.9)
- Ev üstünde kara koyun. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 261: 267.7)
- Ev üstünde, neni beşik. (kiremit / 425: 521.1)
- Ev yanında / ağız kara. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 284:315.2)
- Ev yanında kızıl iskın. (solucan / 583: 739.5)
- Fıçı üstünde fındık. (göbek / 299:341.2)
- Fırın içinde kürek. (dil / 245: 249.6)
- Gara dağ altında ışıldar, ışıldarın altında mışıldar, mışıldarın altında gara torba. Gara dağ altında ışıldar, ışıldarın altında mışıldar, mışıldarın altında gara torba. (I.saçlar, saç II. alın III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 690: 926.1)
- Gara gölde gara balıh. (mürekkep, yazı kalemi; hokka, kalem / 723: 1025)
- Gök yüzünde dikenli kirpi. (kestane / 409: 498.7)
- Göl içinde çiçekik. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 458: 568.17)
- Göl üstünde eğri dal. (kazan kulpu 'kazan sapı, bakır kulpu' / 400: 477)
- İçinde selâm, dışında kelâm. (mektup 'telgraf' / 477: 598.7)
- İki dağ arasında Yunus balığı. (dil / 245: 249.3)
- İki tahta arasında bir softa. (kaplumbağa 'tosbağa' / 374: 447.3p)
- İki yar arasında beyaz kar. (ekmek tahtası 'hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi' / 269: 283.4)
- Kapı arkasında Arap eli. (tava / 605: 784.3)
- Kapı arkasında çıplak Hasancık. (su ağacı / 583: 741.2)
- Kapı arkasında çingene budu. (tava / 605: 784.9)
- Kapı arkasında gümüş deyneciğim. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 318: 355.38a)
- Kapı arkasında gümüşlü deynek. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 587: 749.7)
- Kapı arkasında köle. (süpürge 'çalı süpürgesi' / 590: 754.2b)

- Kapı üstünde gıygyıcık. (bıyık / 169: 101.2)
- Kapı üstünde kara yapı. (kilit 'kapı firengi' / 421: 518.5)
- Kapıda kara uşak. (kilit 'kapı firengi' / 421: 518.6)
- Kapıda şilak böcek. (çivi 'mih, ekser' / 218: 202.6)
- Kara ağaç üstünde sarı tavuk. (portakal / 539: 683.14)
- Kara kutucuk, içinde beyaz maya. (kestane / 408: 498.3)
- Karşıda yiğitçik / belinde divitçik. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 487: 610.15)
- Kıl torbada / gümüş yüzük. (göz / 307: 348.8b)
- Kırmızı duvar üstünde beyaz bardaklar. (dişler / 251: 253.15)
- Kiremitler üstünde bir kalbur yumurta. (yıldız 'yıldızlar' / 649: 852.2c)
- Kiremitlikte sirkeli çakşır. (kırağı / 415: 503.1)
- Köy içinde ağzı yukarı. (kuyu / 449: 557.1)
- Köy içinde cınkıllı çavuş. (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 153: 74.14)
- Köy içinde çengi Fatma. (köpek / 432: 539.1)
- Köy içinde tak tak. (marangoz / 474: 590)
- Köy içinde uzun oluk. (iz / 355: 421.2)
- Köy içinde, gücek dana. (dibek 'soku' / 244: 247.1)
- Kuzlukta / ablak buzağı. (dil / 245: 249.2b)
- Küme dibinde yumacık. (tavşan / 606: 786.7)
- Küp içinde beyaz kız. (peynir / 533: 678.6)
- Küp içinde kara uşak. (zeytin / 670: 869.5)
- Mavi atlas üstünde altın tas. (gökyüzü, Güneş / 676: 882)
- Mavi atlas üzerinde beyaz güvercin. (hava, Ay / 676: 883)
- Meyveler içinde / yapraksız yemiş. (mantar 'göbelek, cifi' / 474: 588.15k)
- Ocak başında / pusur yumak. (kedi / 405: 487.13e)
- Ocak başında kara kedi. (kömür / 432: 538.2)
- Ocak başında kara öküz. (kazan 'hareni' / 400: 476.8)
- Orman altında gök yumak. (tavşan / 606: 786.7b)
- Orman içinde / sakar eşek. (odun 'meşe' / 511: 638.2c)
- Orta ovada, serçe yuvası. (göbek / 299:341.1b)

- Ot içinde ak aş. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 474: 588.17)
- Otuzunda genç, onbeşinde ihtiyar. (Ay / 132: 53.20b)
- Raf altında tulumcuklar. (yastık ‘yannık, mütekke’ / 641: 840.5b)
- Sarı ineğin altında kırmızı dana. (ateş, kazan / 703: 955)
- Sarı sandal üstünde sarı kadıncığım. (ayna / 138: 59.7)
- Sarp kayada / yarım elma. (kulak / 438: 544.1)
- Sarp kayada, sümbül bahası. (sakal / 552: 699.2)
- Sarp yerde / sandal ağacı.(beşik / 166: 93.2)
- Sarp yerde sangıl ağaç. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.4)
- Sepet içinde / tülü yumak. (şeftali / 594: 761.2d)
- Serpenek altında ak kuşlar. (dişler / 251: 253.16)
- Sırt üstünde bir deste çubuk. (kaş / 389: 462.2a)
- Su dibinde kavaklar. (kirpi / 426: 522.6)
- Su içinde yağlı küp. (b...k ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.4)
- Suda dumansız tekne. (balık / 155: 76.2)
- Tavanda / tepeli tavuk. (çivi ‘mıh, ekser’ / 219: 202.9b)
- Toprak altında kahve rengi atmaca. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.1)
- Uçarda sütlü, yenmezde datlı. (gece kuşu, karı / 730: 1044)
- Vizan mahallesinde fili fistan tepesinde zimbirik Nadir hanım. (sivrisinek / 575: 733.7)
- Yamada / yarım elma. (kulak / 438: 544.1a)
- Yamada sulu çeşme. (burun / 183: 129.1)
- Yapılmamış duvar üstünde / tavşan yavrusu. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.9b)
- Yaslada / çıplak buzağı. (dil / 245: 249.2a)
- Yer altında / ak bakraç. (şalgam / 593: 758.1)
- Yer altında / ak düğme. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1b)
- Yer altında / altın direk. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.7b)
- Yer altında / altın düğme. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1a)
- Yer altında / babam başı. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.10)
- Yer altında / bakır hengil. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.2d)

- Yer altında / bulgur kazanı. (karınca / 385: 457.18e)
- Yer altında / civcivli tavuk. (patates ‘gumpür, kompir’ / 529: 669.1)
- Yer altında / cingur Bekirciğim. (köstebek / 437: 542.5)
- Yer altında / dedem sakalı. (pırasa / 533: 680.4)
- Yer altında / dişsiz koca. (sarımsak / 558: 711.1a)
- Yer altında / ekli urgan. (boru ‘su borusu, künk’ / 175: 114)
- Yer altında / gök gülüş. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.2b)
- Yer altında / gümüş düğme. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1)
- Yer altında / kırmızı iğne. (solucan / 583: 739.1)
- Yer altında / kitli sandık. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 483: 608.4)
- Yer altında / küçük asker. (karınca / 386: 457.22c)
- Yer altında / küflü dağarcık. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.3a)
- Yer altında / küflü testi. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 620: 817.5)
- Yer altında / küflüce. (sarımsak / 558: 711.1c)
- Yer altında / sakallı baba. (soğan / 578: 735.2a)
- Yer altında / tahtalı köy. (mezarlık / 485: 609.4)
- Yer altında / yağlı kayış. (yılan / 648: 851.8)
- Yer altında ağca ferik. (sarımsak / 559: 711.10)
- Yer altında allı gelin. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 329: 378.8)
- Yer altında altın tabak. (şalgam / 593: 758.3)
- Yer altında civcivli tavuk. (karınca / 384: 457.9)
- Yer altında çıplak Mahmut. (solucan / 583: 739.7)
- Yer altında çil horaz. (pazı / 532: 672)
- Yer altında guru kafa. (yer elması / 647: 849.1)
- Yer altında kapaklı sahan. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.9)
- Yer altında kırmızı minare. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.3)
- Yer altında kör domuz. (köstebek / 437: 542.6)
- Yer altında küflü çıkı. (iletir / 348: 406)
- Yer altında küflü papaz. (kolakas / 428: 525)
- Yer altında yağlı puğaç. (fare ‘sıçan’ / 278:307.2)
- Yer üstünde / çinkilli küpe. (nohut ‘çılban’ / 509: 634.2i)

- Yer üstünde / püsküllü dede. (pırasa / 533: 680.1h)
- Yeşil yaprak arasında, kırk tavuk yumurtası. (gül / 312: 352.4)
- Yol altında bacağı sıbatlı. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.6)
- Yol üstünde / vıy vıcık! (ısırgan / 337: 398.4c)
- Yol üstünde bir sahan dolma. (at gübresi / 128: 48)
- Yol üstünde çıplak bacak. (eğrelti otu ‘güllük’ / 267: 280)
- Yol üstünde çorba tası. (deve izi / 244: 240.2)
- Yol üstünde gara düğüm. (karınca / 384: 457.10)
- Yol üstünde kırmızı bohça. (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.1)
- Yol üstünde patlak çarık. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 374: 447.9)
- Yol üstünde sarı çenber. (sidik ‘sadır, su dökme’ / 567: 724.3)
- Yol üstünde yağlı bazlama. (deve izi / 244: 240.1)
- Yol üstünde yağlı yumak. (bildircin / 169: 100.1)
- Yol üstünde yarım böbrek. (eşek b...u / 276:301.2)
- Yol üstünde yorgun eşek. (köprü / 433: 540.9a)
- Yuva altında güvercin keklik yalağı. (şapka ‘kûlah, fes’ / 593: 760.1)
- Yük üstünde / kıllı yumak. (kedi / 405: 487.13)
- Yük üstünde yarım ekmek. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.12)
- Yüklükte halı, içinde Muhammed Ali. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 441: 547.4)
- Yüz üstünde iki nokta. (göz / 307: 348.6)

1.3.2.2.8.4. Ayrılma Grubu Kuruluşunda Bilmeceler

- Allah'tan küçük, Peygamber'den büyük. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.12)
- Altından kıymetli, topraktan kıymetsiz. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 564: 715.46)
- Askerden küçük, paşadan büyük. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 165: 87.5)
- Attan kısa, minareden uzun. (yol / 653: 854.11)
- Attan yüsgek, itden alçah, gardan beyaz, kömürden siyah. (saksağan / 554: 701.2)
- Attan yüsgek, itten alçak. (eğer / 267: 279.2)
- Baldan tatlı / baltadan ağır. (uyku / 628: 827.10)

- Baştan bir, dipten iki. (adam ‘insan’ / 109: 3.2)
- Benden alçak, evden yüksek. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.12)
- Deveden büyük / pireden küçük / baldan tatlı / zehirden acı. (incir / 348: 409.4)
- Deveden büyük / yumurtadan küçük / afyondan acı / şekerden tatlı. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.6c)
- Direkten galm, degenekten yencilek. (gayda / 288:321.1)
- Gıldan ince, gılıçtan keskin. (sırat köprüsü / 566: 721)
- Hayvanlardan dilsizi. (balık / 155: 76.5)
- Kardan beyaz / şekerden tatlı. (sakız / 553: 700.2g)
- Kediden küçük, deveden büyük. (kuş / 447: 553.1a)
- Ottan alçak / dağdan yüksek. (yol / 653: 854.5)
- Pireden küçük, deveden büyük, baldan tatlı, zehirden acı. (kıvılcım / 415: 503A1)
- Sudan ak, şekerden tatlı, baldan lezzetli. (kar / 377: 448.10)
- Sudan ayaz, şekerden beyaz. (kar / 382: 448.35)
- Tahtadan yarıcık, taştan diltik. (döğen ‘düven’ / 259: 262.2)
- Tavuktan alçak / insandan yüksek. (şapka ‘külâh, fes’ / 593: 760.3)
- Yumurtadan yumrusu, ohlaviden sivrisi. (davul tokmağı / 231: 223)

1.3.2.2.8.5. Yönelme Grubu Kuruluşundaki Bilmeceler

- Bir gün yiyene günlük azık. (sarımsak / 559: 711.8)
- Kılıcıya kapak. (şapka ‘külâh, fes’ / 593: 760.2a)
- Yatağa yoldaş, başına kardaş. (yastık ‘yannık, mütekke’ / 641: 840.7)

1.3.2.2.8.6. Diğer Kısalma Gruplarından Oluşan Bilmeceler

- Damdan dama, Şam'dan Şam'a. (göz / 306: 348.3)

1.3.2.2.9. Farklı Kelime Gruplarından Oluşan Bilmeceler

- Örnek olması açısından şu bilmecelere bakalım: *Uzun oluk, sırtı yoluk*. (yol / 653: 854.10) Burada *Uzun oluk* sıfat tamlaması iken, *sırtı yoluk* isnat grubudur. Yine *Ağzı aşağı, tosun t...ğı*. (kelek / 407: 491) bilmecesinde de *Ağzı aşağı* isnat grubu iken,

tosun t...ğı belirtisiz isim tamlamasıdır. Dolayısıyla bu bilmeceler, farklı kelime gruplarından oluşmaktadır. Aşağıda bu kuruluştaki bilmece örnekleri görülmektedir:

Ağaçtan atı, demirden katı, insan icadı, Allah gudreti. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 292:332.7)

Ağır harman / sivri tepe / can alıcı / cana derman. (koyun, çoban, kurt, köpek, meme.../ 716: 997a)

Ağzı aşağı, tosun t...ğı. (kelek / 407: 491)

Ak tavuk, g...ü kavuk. (loğ 'loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu' / 468: 575.4)

Alaca koyun, dünyaya oyun. (mektup 'telgraf' / 477: 598.11)

Alçacık abla / başında tabla. (çivi 'mıh, ekser' / 218: 202.7f)

Alı rengi, moru rengi, kırmızı gül rengi / acı dilli, acı sözlü / ak sakallı, her sofrada zarif. (soğan / 579: 735.13a)

Allahın işi, böğründe dişi. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 487: 610.14)

Altı açık, üstü açık, su üstünde akli kaçık. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.13)

Altı bacaklı hayvan / kanatları yayvan / baş sarıklı / çingene Süleyman. (sinek / 574: 731.7)

Altı demir, üstü ağaç, ortasında et. (at / 127: 47.6)

Altı deri, üstü deri, yedi adamdan ileri. (körük 'demirci körüğü, küre' / 435: 541.3)

Altı kaya, üstü kaya, içerisinde kırmızı boya. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngerisi, fırın perdücü' / 284:315.4)

Altı kül, üstü kül, içinde sarı gül. (ekmek / 268: 282.8)

Altı perçin / üstü perçin / içinde bir şah güvercin. (göz / 309: 348.22)

Altı taş / üstü taş / içinde bin bir baş. (hamam / 323: 362.5)

Altı taş, üstü taş, içinde bir sütlü aş. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 197: 145.36)

Altı yazı, üsdü yazı, dohtorun gızı. (sülük / 585: 748.3)

Altı yeşil, üstü beyaz, diriye sünnet, ölüye farz. (pamuk / 525: 658.9)

Altın araba / gümüş tekerlek / nohut dikerek / pamik dikerek. (gök, Güneş, Ay, yıldız;.../ 680: 893.2a)

Altmış para / yetmiş para / sapı uzun / kendi kara. (kiraz 'vişne' / 422: 519.1a)

- Arap oğlu, beli bağlı. (kadran kabağı / 363: 427)
- Aşağı arşı başında, leblebiciler karşısında, karın gebesi, sakal kabası, Abdullah dedesi, Vezullah babası. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.8)
- Ateşten atı, demirden katı, insan icadı, Tanrı kuvveti. (tren / 619: 815.5)
- Babamın babası / dűnyanın ortası / kırk sekiz hamam, on iki tası. (Âdem, Kabe, Hafta, Ay; Kabe, Adem, Hafta, Ay / 719: 1011)
- Beş kardaş, arkalarında birer taş. (el / 270: 285.7)
- Billurdan bir havuz / içinde bir kılavuz / ağzında sarı yavuz. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, ıra, idare lambası, tiske’ / 464: 568.61)
- Bin firik, karnı yirik. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.8a)
- Bir koca karı, ortası sarı. (fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.1)
- Bir kűcűcűk fil / ortasında dil. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.15a)
- Bir kűcűcűk heykel, dibi yassı bařı kel. (kabak ‘susak, su kabađı’ / 360: 423.13)
- Bir tavada iki balık / biri sıcak, biri sođuk. (Ay, Gűneř; Gűneř, Ay / 677: 885.3)
- Bir ufacık paslı, kanatları yaslı. (sinek / 573: 731.1)
- at çatan ağacı / at patan ağacı / kırmızı lale / gűlabdan ağacı. (gergef ‘kasnak’ / 296:334.3e)
- Çıldır ılsız / baldır kılsız / başı sarıksız / bıyıklı hırsız. (fare ‘sıçan’ / 280:307.23)
- Çukur ova / bakkal dűkkâanı / Horhor eřmesi / Aynacılar / Kemancılar / Ađa yokuřu / bitli ayır. (I.saçlar, sa II. alın, III. kařlar, kař IV. gűzler, gűz V. burun VI. ađız / 692: 926.11ı)
- Dağda dağlıca, beli bağlıca. (yığın ‘noda’ / 647: 850.1)
- Dađda dalaman / suda Sűleyman / askeri yeřil / kendi alaman. (kızılıcık ‘zoval, kiren, eren’ / 419: 515.6)
- Dağda tak tak / suda şip sip / arşın ayaklı / burma bıyıklı. (balta, balık, leylek, tavşan / 732: 1055)
- Daldan aşağı / Arap t..đı. (zeytin / 670: 869.3a)
- Daldan dala / limbirt gűle. (yađmur / 636: 836.3)
- Daldan dala, kırmızı pala. (sincap ‘ekeles’ / 573: 730.1)
- Dam başında teke, kulakları dike. (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.1)

- Değirmi tepe / dört yanı küpe / altın ağırşak / gümüş süpürge. (gök, Güneş, Ay, yıldız.../ 680: 893.1)
- Denizde şip şip, suda şip şip, kuyruklu yıldız. (balık / 157: 76.16)
- Dere tepe / çingil küpe. (kızılılık 'zoval, kiren, eren' / 418: 515.1e)
- Derin guyu dize gadar. (çizme / 220: 203.4b)
- Derisi kırmızı, eti beyaz, kemiği kara, küçük sigara. (iğde / 345: 403.15d)
- Dört ayaklı karaca, her tarafı alaca. (gergef 'kasnak' / 296:334.1)
- Elbisesi deriden, kulakları demirden, hanımnan beyi halı üstünde oynatan. (tef 'zilli tef' / 609: 791.4)
- Ev üstünde deri / kuyruğu geri. (bulut / 182: 126.6b)
- Gümgüm yayık, sesi büyük. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.13)
- Hambar oğlu Musacık, kolu budu kısacık. (beşik / 167: 93.8)
- Havada leylek, g...üne deynek. (şemsiye / 596: 764.7)
- İçi ak dışı kara, ocaklarda maskara. (tencere / 611: 798)
- İki kanat, bir kuyruk; kendi başına buyruk. (tavuk / 608: 787.13)
- İki satır yazı; yurdun en güzel kızı. (kanun / 369: 439.1)
- İlikli gemik, tepesi delik. (minare / 490: 614.8)
- İncecik fidan / dünyayı yudan. (iğne 'dikiş iğnesi' / 346: 404.7)
- Kara bakır, tam takır. (gece 'akşam karanlığı; gece, gündüz' / 288:326.2)
- Kara kahpe / beli ince / k...ı topça. (karınca / 383: 457.1)
- Kara kaşık, duvara yapışık. (kırlangıç yuvası / 416: 507.1)
- Kara piliç, içi pirinç. (dolma / 255: 256.A)
- Karşıda peri kızı, fistanları kırmızı. (biber 'kırmızı biber, acı biber, karabiber'/ 170: 102.5)
- Kulağımın zarı, bir kile darı. (incir / 349: 409.7)
- Küçücük küpecik, ağzı kapacık. (palamut / 524: 657)
- Püsküllü perçem, yemesi elzem. (soğan / 582: 735.17)
- Tarlada kazuk, kafası bozuk. (hıyar 'salatalık, bostan, angurya' / 331: 387.11)
- Uzun oluk, böğrü delik. (yalak / 639: 837)
- Uzun oluk, karnı yarık. (oluk 'su oluşu, çörten' / 512: 642.2)
- Uzun sırik, beli kırık. (kaş / 389: 462.1)

Uzun uzun urgancık, ucunda torbacık. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.10)

Uzunca bir karpuz, ağzı dar, dibi geniş. (küp / 449: 562.4)

Yaprağı delik, şekerden ferik. (incir / 350: 409.15)

Yusuvarlah, tostoparlah, dışında bir kömleği, derisi abbah. (soğan / 579: 735.4)

Yük altında Musacık, eli ayağı kısacık. (fare ‘sıçan’ / 278:307.7)

Yürümesi tatsız / baldırı etsiz / hovarda bıyıklı / başı talisiz. (fare ‘sıçan’ / 280:307.23c)

1.3.2.2.10. Doldurma ve Kelime Gruplarından Oluşan Bilmeceler

Bazı bilmeceler *Atatay, matatay / ince belli kara tay*. (karınca / 386: 457.30) örneğinde olduğu gibi hem kelime grubu hem de doldurmaldan oluşmaktadır. Başka bir deyişle bilmeceyi oluşturan kelime grupları doldurmalarla desteklenmiştir. ***Doldurmalı kelime grupları*** da diyebileceğimiz bu kuruluşların aşağıda bir kısım örnekleri görülmektedir:

Bilmece bildirmece / dil üstünde kaydırmaca. (dondurma / 258: 261.1)

Çevrim çanak / beş bıyık. (beşbıyık ‘döngel, muşmula, tönge’ / 166: 92.5)

Çevrim çanak, göğe direk. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.11)

Çıldırı cıssız, baldırı etsiz. (çekirge / 209: 178.7)

Çim çim oluk, bim bim oluk, baş başa bin oluk. (kiremit / 425: 521.2)

Dandini dandan, kuyruğu yandan. (kedi / 405: 487.16)

Enteşe, menteşe, dört köşe. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.6)

Fet feti fetdan, kömleği otdan, burnu gemikden, gulağı etten. (tavuk / 608: 787.15)

Fil filli, dibi kıllı. (iğde / 345: 403.17)

Fil fillice / burnu eğrice. (nohut ‘çılban’ / 508: 634.1)

Fingili firek / göğe direk. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 260: 267.6)

Fini fini, büyük sini. (nohut / 509: 634.4)

Firfirik / burnu yirik. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.18)

Haşarı, haşarı / başı damdan dışarı. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.8)

Hay hinidi, hinidi / kırk kapının kilidi. (uyku / 627: 827.Az)

Hey hellice hellice, anası gök donnuca, kızı şeker dillice. (iğde / 345: 403.16)

- Hökük mökük, boynu bükük. (kavak / 394: 466.2)
- İsacık, Musacık, eli kolu kısacık. (tavuk / 608: 787.11)
- İvilli mivilli, arkası çivilli. (kapı / 369: 440.3)
- Kedene güdene, her köyde bidene. (cami / 185: 137.1)
- Mancıcık, mıncıcık, bir sürü boncucuk. (tesbih / 614: 801.2)
- Mandıra, mandıra, içinde gavandıra. (salyangoz / 554: 704.1)
- Markıcık, markıcık, kulakları sarkıcık. (kazan ‘hareni’ / 399: 476.4)
- Marmaracık, içi daracık. (kaşık / 392: 463.6)
- Masal masal maliki / tırnakları on iki. (kedi / 404: 487.11)
- Masal masal maskara, eli yüzü kapkara. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.5)
- Mesel mesel mel iki, tırnakları on iki. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.9)
- Metalim malik, kuyruğu kalık. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.13)
- Mini mini minare, içinde sarı lâle. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.6)
- Puhari / ağzı yukarı. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.9)
- Saz sandıra, kızıl kundura. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.1)
- Suphanallah subhi taş / içi kovuk, dışı taş. (minare / 489: 614.2b)
- Tan tini tandan, kuyruğu yandan. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.16)
- Tap tapı, demir gapı, sam ertesi sambağı. (kilit ‘kapı firengi’ / 421: 518.2)
- Tintiynice, burnu eğrice. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.2)
- Ümmü üdük, boynu güdük. (nohut / 509: 634.8)
- Yastı yastı yaprağı / Hazreti Ali toprağı. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.7)

1.3.2.3. Söz Dizimsel Yapısı Karmaşık Bilmeceler

Bu gruptaki bilmecelerin yapısal özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu bilmeceler hem yargı bildiren ifadeler/cümleler hem de değişik kelime grupları içermektedir. THB’nde beş yüz civarında örneğini tespit ettiğimiz bu bilmecelerde kelime grubu görünümündeki ifadeler genelde başta, yargı bildiren ifadeler bilmecenin sonundadır. Ancak bu bir kural değildir. Bu ifadelerin herbirine bilmecenin herhangi bir yerinde rastlamak mümkündür.

2. Bu bilmecelerin bazılarında, yargı bildiren ifadelerle bir arada görülen kelime gruplarının varlık nedeni şu örneklerde olduğu gibi devriktir:

Bir dam oğlum var, **başı değnekli**. (keçi / 402: 481.16);¹¹³

Bir dam tavuğum var, **kuyruğu dışarda**. (kaşık / 390: 463.2);

Bir evim var, içi darı, **dışı meşin**. (incir / 350: 409.19);

Bir evim var, **içi kıpkırmızı, dışı yeşil**. (karpuz / 388: 459.6);

Bir sürü çocuğum var / **ayak ucu yastık, baş ucu yastık**. (direk ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’ / 248: 251.5a)

Canlıdan cansız çıkar, **hem kara hem tüysüz**. (inek gübresi / 351: 411)

Bu devriktir giderildiğinde şu düz ve basit cümleler ortaya çıkar.

Başı değnekli bir dam oğlum var (keçi / 402: 481.16);

Kuyruğu dışarda bir dam tavuğum var (kaşık / 390: 463.2);

İçi darı, dışı meşin bir evim var (incir / 350: 409.19);

İçi kıpkırmızı, dışı yeşil bir evim var (karpuz / 388: 459.6);

Ayak ucu yastık, baş ucu yastık bir sürü çocuğum var (direk ‘mertek...’ / 248: 251.5a);

Canlıdan hem kara hem tüysüz cansız çıkar (inek gübresi / 351: 411).

Ancak her yapıyı bu şekilde dönüştürmek uygun bir yaklaşım değildir. Örneğin, **Heliği hülüğü, otuz iki deliği, şeytana benzer kılığı**. (çarık / 205: 170.2) bilmecesindeki “**Heliği hülüğü, otuz iki deliği**” şeklindeki yargı bildirmeyen yapılarla oynandığı zaman, mevcut bilmecedan farklı, yapay bir söz dizisi ortaya çıkar. Zira “**şeytana benzer kılığı**” şeklindeki yargı ifade eden kısım, bu doldurma ile kafiyelenmiştir.

3. Bu bilmecelerde, yargı bildiren veya kelime grubu şeklindeki ifadelerle anlam ve şekil bakımından ciddi bir değer ifade etmeyen söz ve söz dizileri bir arada görülür:

Her heriden heriden / bir hikmet gördüm deriden / ağzı ilerden / boynuzları geriden. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 436: 541.6);

Hey heceli heceli / bugün bir hekmet gördüm / yüzü et, içi deri. (kursak ‘taşlık, taşlangıç, katı’ / 446: 549);

¹¹³Bu bilmecelerin *Bir çok çocuğum var, şapkali*. (çivi ‘mıh, ekser’ / 218: 202.2); *Bir kızım var, pamuk*. (kar / 378: 448.21a) şeklinde daha da kısaltılmış örnekleri de var.

- Hirtuna pırtına, bin ağasının sırtına.* (çeten ‘sepet, çiten, sele’ / 210: 182.1);
- Fin fini finiler, yatmış iniler, derdi büyük, tepesi delik.* (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.7);
- Fingele fit**, bunu bilmeyen it. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.16);
- Min min minare / tin tin tinare / ortası delik / biz onu yedik.* (erişte / 275: 297.2)
- Akşamdan **tomoloza**, sabahtan **liza liza**. (ateş / 128: 50.1)
- Alıpına, kalıpına**, yüz bin tane dolapına. (nar / 499: 626.3)
- İliksiz **tin tin**, gene de **tin tin**, gene de **tin tin**. (saat ‘cep saati’ / 546: 692.14)
- Küçücük varna, içinde kıvrınma, **vinkaka vinkaka**. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 164: 87.1)
- Lâka lâka**, lam elif / **lâka lâka**, mim elif / **lâka safer, lâka befer** / altı ayda bir sefer. (leylek / 465: 572.9)
- Middiyim müdevene / zöllüyüm bu kesir** / ille şık / ille şık. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.6e)
- Min min minare; minareden kenare**; kenarede olucak, olucakta balıkçık. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.14)
- O yanı **lelo**, bu yanı **lelo**, şu tepenin ardında **lelo**. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.6)
- Şu kadar fırkaç, bu kadar fırkaç, **külleme fırkaç, fırkaç da fırkaç**. (beşik / 166: 93.1)
- Şu kadar **hantas**, şu kadar **fantas**, erkenden akşama kadar, **hantasa hantas, fantasa fantas**. (salıncak / 554: 703)
- Şu kadar **tiko tiko, pantaniko pantaniko, fırka da fırk**. (beşik / 167: 93.9)
- Tekerlek tekerlek, bizim evden **yukarlek**. (Ay / 131: 53.9)
- Üstü kubbe, **küllümü nakış, filgos, filgos, filgos, filgos**. (beşik / 167: 93.15)
- Üte, **lin lin** / beri, **lin lin** / ayak üstü / **lin lin**. (kapı / 370: 440.4u).

4. Bu gruptaki bazı bilmeceler aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bütünüyle yazı dilinden sapma gösterir:

Adi büdi, ispati düdi, trampata tüp tüp, trampata tüp tüp. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.6b)

Aya ya yazı, kayıkma tazı. (kapı / 369: 440.2)

- Çıngırcık da mıngırcık. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.11)
- Çok zalik / şıkmıklı. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.6d)
- Ekgedir ekge / bükgedir bükge / engilli mengilli / endekge dükge. (havan ‘havan ve eli’ / 325: 375.1j)
- Fildirinin fizini / anasının kızını / çekicini patini / mamigini hapini. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.11)
- Hoppala oğlan, dal fistan. (pire / 536: 681.15)
- İleli fezli, kileli kezli. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.10)
- İndirmeli bindirmeli, çeki çivili momili. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.10); Kıs kısarına, baskıcılar basarına, başı tomarına. (gülle / 314: 354)
- Şukka ha şukka, bukka ha bukka ve takka ba takka, fildir fiş, fildir fiş. (semaver / 565: 717.4)
- Şukkadan şukka, bukkadan bukka, min takka tukka. (cıgara takımı / 198: 149); Tak ha taktaki ha, fificit hahihhi. (hallaç yayı / 322: 361.2)
- Tın tının, pın pının, taralelli tak tak. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.6)
- Uzunu mirto, deliği hıbilto, zırtına mirto, zırtına mirto. (yayık / 645: 843.20b).
- Aşağıdaki bilmeceleer yukarıda sıraladığımız özellikleri belli ölçülerde gösteren yapıdadır:
- Ağalar önünde sünbül, cevabı sen bil. (sakal / 552: 699.3)
- Ağız içinde dil / haydi bunu bil. (kaval / 394: 467.3)
- Ağzı açık alamet / içi kızıl kıyamet / yaş soktum kuru çıktı / Salli Ala Muhammed. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 285:315.15)
- Ağzı yayvan, bacası yüce / durmaz, işler gündüz gece / yaş alır, kuru verir / herkesin ağzında bu bilmece. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.15o)
- Ak gümüşten kale, mahpusu herkes bile; güneş onu kurtarır, evine ulaştırır. (buz, güneş; güneş ve buz / 676: 877.2)
- Ak keçinin kılları, yere dökülür pulları. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.4)
- Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil ipek / bunu bilmeyen yer kötek. (koza ‘ipek kozası’ / 431: 535)
- Ak künbet, kapusu yok. (yumurta / 657: 859.18)

- Akça filfil taşı; bulamazsan g...ünü kaşı. (para / 528: 666.3a)
- Al atlas, yeşil atlas; suya atarım batmaz. (elma / 273: 290.8)
- Ala çamın damarı, şimdi yersin şamarı. (elek 'un eleği, kalbur' / 271: 287.3)
- Alaca minder, gulpunu dönder. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 341: 402.7)
- Alaca yılan, bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan. (çit / 217: 199)
- Ali beyin kavağı, ne dalı var, ne budağı. Başına bir kuş konmuş, ne dili var, ne damağı. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.8)
- Allan mor, bi çanak kor; inanmazsan enişteme sor. (gelincik 'karne, kamba' / 291:330.6)
- Altı cehennem, üstü cehennem, içinde oturur garip nene. (ekmek / 267: 282.1)
- Altı çatal, üstü bir; bacak girdi onu bil. (pantolon / 527: 663.2)
- Altı demir, üstü demir, gir içine, karpuz kemir. (tren / 620: 815.18)
- Altı deniz, üstü saman / yanıyorum, aman, aman! (nargile / 506: 627.10)
- Altı derya, üstü mermer, içinde bir gelin terler. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 461: 568.43)
- Altı derya, üstü nar / bir incecik yolu var. (nargile / 506: 627.18)
- Altı hasır, üstü hasır, içinde var bekçi Basır. (kirpi / 427: 522.9)
- Altı kara, üstü kara, yaş serdim, kuru kaldırdım. (ekmek / 268: 282.14)
- Altı keçe üstü keçe, bundan nasıl yağmur geçe. (kaplumbağa 'tosbağa' / 376: 447.27)
- Altı pınar, içilir / üstü çayır, biçilir. (koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.10)
- Altın arabana / gümüş tarabana / lebbi şeker, nohut döker. (yağmur / 638: 836.17)
- Altın tas, gümüş tas, birin kaldır, birin bas. (Ay, Güneş; Güneş, Ay / 677: 885.5)
- Altın tas, herbir usta yapamaz. (kırlangıç yuvası / 416: 507.2)
- Ambar altında Musa / eli ayağı kısa / şimdi gelir, görürsün / güle güle ölürsün. (kaplumbağa 'tosbağa' / 376: 447.26a)
- Anayın eskisi, babayın püsküsü / yaş girer, kuru çıkar. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 285:315.10)
- Annaçtan baktım, emir semir; yanına vardım, halka demir. (kuyu kapağı / 449: 558)
- Aş ola, baş ola / Bağdat'ta bir kuş ola / seysen ayah kırk gulah / Bunu kim bilmiş ola. (kotan / 429: 532.1)

Attım buradan vız, yedi bin yıldız, acısı soğan gibi, kendisi doğan gibi. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.13)

Ay bacaya yan düştü / yüreğim yandı, dutuştu / bir ağaçta beş alma / ikisine gün düştü. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 498: 625.10)

Ayar mı ayar / çıt olsa duyar. (kulak / 441: 544.19)

Bacakları uzun, ince; göçüp gider güz gelince. (leylek / 464: 572.2)

Bahar zamanı, gül fidanı; tutunca dalı akar kanı. (kiraz ‘vişne’ / 422: 519.5)

Bal ile badem, bir güzel âdem; teptim, tekerlendi; öptüm şekerlendi. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.8)

Başı yeşil, kökü kırmızı, odur doyuran karnımızı. (madımak / 469: 579)

Belalı başım, tuzuz pişer aşım. (süt / 591: 756.1)

Ben bugün bir rüya gördüm, altı daire, üstü nar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.34b)

Ben giderim / çöm çöm. (gölge / 303: 344.10k)

Bin ilik, bin düğme / bin deyesin, bilmeyesin. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.5)

Bir acaip nesne gördüm esgi, pîr; iki başı, dört ayağı, sırtı bir. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.19)

Bir ana, bir baba, sesleri kaba kaba, dövüşür ara sıra, şunlara git bak, küt pat, küt pat. (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.13a)

Bir atım var haşarı / kuyruğu damdan dışarı.(direk ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’ / 248: 251.1)

Bir bağıriş, bir çağırış / açtım, baktım / bir top gümüş. (yumurta / 665: 859.49)

Bir büyük kadı, dünyanın tadı, hiçbir şeye benzemez, Şemsi'dir adı. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.7)

Bir deniz, denizin içinde bir yılan, yılanın üzerinde bir kuş. Kuş yılanı yer, yılan denizi sömürür, deniz biter, kuş ölür. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.54)

Bir düdük / biz onu yedik. (ciğer / 198: 150.3d)

Bir karış ya bir sere, tin tin oynar bir acayip maskara, okşadıkça başını, vara gele hem bitirir işini, sonra sokar hırkaya başını. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 340: 402.1)

- Bir karıştan artıcak / başçağızı kerticek / al yerine dayadım / içesine boyadım. (kaşık / 392: 463.7)
- Bir kuru kafa / attım rafa / yemesi tatlı / maymun suratlı. (Hindistan cevizi / 331: 388.1)
- Bir küçücük bacıcık / başında var tepsicik. (çivi 'mıh, ekser' / 219: 202.7ö)
- Bir küçücük finana / dünya ona inana. (saat 'cep saati' / 544: 692.1)
- Bir küçücük hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / kocası imam. (saat 'cep saati' / 545: 692.12j)
- Bir küçücük mil taşı / içinde beyler aş / pişirirsen aş olur / pişirmezsene kuş olur. (yumurta / 662: 859.45)
- Bir küçücük zenbil, ben söylerim, sen bil. (mektup 'telgraf' / 477: 598.6)
- Bir küçük fino / alemi giydirip kuşadan o. (iğne 'dikiş iğnesi' / 346: 404.8)
- Bir küçük heykel dibi yassı, başı kel, alaca donlu Rus bacısı, samur kalpaklı Bağdat bacısı, daima çocuklarıdır sohbeti, yan yatmaz budur illeti, fen ile bilmektir bunun ilacı, Kâbeye gitmeden olmuştur hacı. (hacıyatmaz / 321: 358)
- Bir tepsi nar / haddin ise al. (ateş / 128: 50.9)
- Bir topak et / kaldır kılıya tep. (çorap 'yün çorap' / 223: 206.5)
- Bir ufacık kadife yastık / içinde un bastık. (iğde / 344: 403.7d)
- Bir uzun sırık, tepesi delik. "Nereye böyle, a burma bıyık?" "Ne karışırısın, a k...ı pişik?" (çubuk, tütün, lüle / 707: 980)
- Bir yanı ala / bir yanı gara / ortası delik / biz onu yerik. (ciğer / 199: 150.3t)
- Bize üç konuk geldi / iki oğul / iki baba. (büyük peder, oğlu, torunu; çocuk, baba, dede / 743: 1060)
- Bizim evin ağası, pek çoktur karısı. (horoz / 333: 391.4)
- Boynuzunda yular, bütün gün işsiz arar. (nargile / 506: 627.14)
- Boyu bir karış, başı yarık; budur bitiren dünya işini. (divit 'kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem' / 253: 255.3)
- Cümle âlem hob yaratmış, bir yeşil dağ üstüne; ortası altın tabak, kıyısı katlı varak. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.17)
- Çalılar / anbar / meyvacı dükkân / Horhor çeşmesi / Aynacılar / çatmalar / çayır çimen / içinde Bekir cirit oynar. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 692: 926.11h)

- Çim çim çiçeği, çimboy çiçeği, Mevlam neler yaratmış, kız boy çiçeği. (burçak / 182: 127.2)
- Dağda gezer nina nina, taşta gezer nina nina, baldırı etsiz, yüzü uğursuz nina. (çekirge / 208: 178.2)
- Dağdan iner hop hop, fistanı top top. (lahana 'kelem' / 455: 566.31)
- Dal dolusu karga, vurdum indirdim harga. (dolu 'mürdümük' / 256: 256.1)
- Dal üstünde al yanak, inanmazsan ye de bak. (elma / 273: 290.4)
- Değirmen deresi, bükler arası, tadından yarılmış viran kalası. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 396: 469.8)
- Değnek ucunda yemiş / bunu yiyen ölmemiş / Ramazanda da yemiş / orucu bozulmamış.(dayak / 231: 224)
- Deryada gemi / derede damı / göbeğinden yer yemi. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 234: 225.18o)
- Dibi yaş, ortası kuru, tepesi çiçek açar. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.16)
- Dilim dilim nar / dizime çıldı gar / esdi ülüzgâr / geldi (metinde: gendi) Gülûzar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2b)
- Dört ayaklı fil / ortasında dil / aklın varsa bil. (gergef 'kasnak' / 298:334.6)
- Ebem arık, başı sarık, tin tin varır, tin tin gelir. (çıkırık 'çark' / 211: 185.15)
- Ektim nohut, bitti söğüt, ne dut, ne armut. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 488: 610.31)
- Ektim nohut, yaprağı armut, kendi palamut. (patates 'gumpür, kompir' / 529: 669.4)
- Elde elekman / suda Süleyman / kavakta kollar / söğütte söyler. (yılan, kuş / 689: 918d)
- Eli elime, sırtı sırtıma, karnı karnıma, koyum orta deliğine. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 232: 225.5b)
- Elinde mendil, belinde zincir, gücün yeterse tut aşağı indir. (dükkan darabası / 264: 273)
- Erguvan yaprağı / Hazreti Ali toprağı / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf' / 442: 547.13)
- Erzurum nari, içinde nuru, yağar yağmuru, topbuhda karı. (tandır / 602: 777.2)
- Eşeğin köpeği, sarkıktır göbeği, uzun boyunlu, iki büküm oyunlu. (deve / 242: 235.8)
- Etrafında divan, ortasında direği, üstünde köprüsü, elim ile sevdim, dilim ile saydım. (şinik 'ölçek, kutla' / 599: 768.2)
- Etten tulumbam, o olmasa duraman. (mide / 489: 613.2)

Gapgara barmah, garanfil dırnah / sen bu güzelin neresinden öpersin? (fare ‘sıçan’ / 279:307.10b)

Gara gara goyunlar, bunu bil ki o nedir; beyaz beyaz guzular, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir? (tavuk, yumurta, civciv / 688: 916)

Gökten indi bir ayak / elinde demir dayak / üç baş, on ayak. (çift sabanı, çift süren çiftçi ve öküzler; saban, öküzler, çiftçi; saban, boyunduruk, çiftçi / 715: 993h)

Gözleri kömür, bakışı ömür, soğuk dondurur, sıcak öldürür. (kardan adam / 382: 455a)

Hacı Ellez’in katırı, ne sarsan götürür. (tren / 620: 815.20a)

Hakteala hub yaratmış / bir yeşil dal üstüne / çevresi zeynel varak / ortası altın tabak. (Nerkis ‘Halep nerkisi’ / 507: 631)

Hamamda kurna, davulda zurna; ben çalayım sen oyna. (gramofon / 311: 350.1)

Havluyu yayamadım, inciye dizemedim, altın tas, gümüş makas. (gök, yıldızlar, Ay, alaimsema / 680: 891)

Hazreti Ali’nin düvesi, gökten iner boğası. (yağmur / 636: 836.5)

Hey hidini hidini, dala çıkar didini, başı aşağı, sapı yukarı. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.7)

Hikmetullah şehrinin bir tanesi / yavrusunun karnındadır annesi. (ipek böceği / 354: 418.3a)

İçi kırmızı, dışı ak, ortasına çivi tak, inanmazsan kıllarına inci tak. (şeftali / 594: 761.3)

İçi taş / dışı taş / ha dolaş / ha dolaş. (minare / 490: 614.15)

İçi yeşil, dışı göher daneler; akıllılar fikirliler bileler, akılsızlar tur evinde kalalar. (fıstık ‘çam fıstığı’ / 286:317.3)

İki camlı pencere / bilin bakalım bu ne / bakıp durur herkese / göz koydu göz üstüne. (gözlük / 311: 349.1)

İki çatal, bir makas / bunu bilmeyen yarın gece kiliseye papas. (kırlangıç / 416: 506.3a)

İki sahan / iki kapak / kaldır kaldır, gene dön, bak. (göz / 308: 348.14a)

İki yüzlü bir kişi, daima dönmektir işi, iki kimseleri var, biri erkek biri dişi. (dönme dolap / 259: 263)

İnce uzun adalar, ak sakallı babalar, baş aşağı ayaklar, baş yukarı çabalar. (soğan ‘yeşil soğan’ / 583: 738)

- Kaleden düşer, kırılmaz / telden ince, kardan beyaz. (kağıt ‘sigara kağıdı, ciğara kağıdı’ / 364: 428.2o)
- Kara ağacın tomruğu, vur gitsin yumruğu. (davul / 230: 222.11)
- Karşıda bir kırmızı kilim; yanına vardım: dilim dilim. (kiremit / 425: 521.4)
- Karşıdan gördüm kırk para, yanına vardım bir para. (fıskı ‘fışkı’ / 286:316)
- Kestane ile fındık, birbirine dokunduk, ikimiz bir olup, bir hocadan okuduk. (çeten ‘sepet, çiten, sele’ / 210: 182.4)
- Kırk kuşak, kırk döşek / bunu bilmeyen eşek. (hasır / 325: 372.1)
- Kırmızı bir kafeste / birçok beyaz güvercin / gençliğinde iyi bah / kocalığım güvensin. (dişler / 251: 253.10)
- Köprü altında dört düdük / o ağladı, biz yedik. (inek memesi / 351: 412.2)
- Küçük Mıstık, kulağından astık. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.3)
- Masal masal mal iki / tırnağı var on iki / on ikinin yarısı / Salih ağanın karısı. (oruç ‘ramazan’ / 513: 645.3b)
- Mekanı kayalık, ne yaparsın, babalık? (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 374: 447.8)
- Ak kavak yaprağı / Hacı Murat toprağı / bilen bilir / bilmiyen ölür. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 443: 547.13n)
- O tarafı gaya, bu tarafı gaya; atladım bindim sarı taya. (yayık / 644: 843.4)
- Rafta kabak, suda zanbak, al yanak, kiraz dudak, ben öpeyim, sen bak. (şeftali / 594: 761.1)
- Sandıktan küçük, samanlıktan büyük. Ağız içinde dil / haydi bunu bil! (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.19)
- Sim sim çiçek, sim boylu çiçek, uzamış gitmiş, dam boylu çiçek. (çavdar / 208: 174)
- Sizin sokak, bizim sokak, maka mak, maka mak, altı ayağından nallarlar, şaka şak, şaka şak, dilberi dudağından öperler, şipe şip, şipe şip. (kahve / 367: 431.7)
- Süphanallah sulbü taş / içi kovuk, dışı taş / dolana dolana zıp çıktı / seni bu deliğe kim tıktı? (minare / 489: 614.2)
- Şu tepenin öte yüzü, beri yüzü. Padişahın küçük kızı yayık çalkar gümbür gümbür. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.6b)
- Tortum uşağı / üçtür kuşağı. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2e1)

Ufacık bir zil / ensesinde dil / ahmak isen sor / arif isen bil! (terazi 'el terazisi, kantar' / 611: 800.3a)

Ufacık kırmızı bir ev / ne kapısı var, ne penceresi / içinde yıldızdan bir yatak / yatakta beş küçük yavrucuk. (elma / 273: 290.5)

Uzun kuyu, gümbürder suyu. (nargile / 507: 627.20)

Üçyüz altmış beş leylek, elli iki yavrusu, on iki yumurtası, adlarını astım bir duvara. (takvim / 602: 776.1)

Üstü tahta, altı taş / sekiz ayak, iki baş / ha dolaş ha dolaş. (döğen 'düven' / 259: 262.4)

Yaş deri, çek beri, ıldır içine, girsin dibine. (çizme / 220: 203.1)

Yer altında altın tas, birini kaldır, birini bas. Amucam oğlu Rakkas. (çiğdem 'akça bardak, sarı çiğdem' / 215: 194.8)

Yere vurdum yumruğu / Allahın buyurduğu / otduz hogga gövdesi / altı hogga guyruğu. (oruç 'ramazan' / 515: 645.17)

Yol üstünde kitli mezar; kuşlar kurtlar, gelir bozar. (yığın 'noda' / 647: 850.3)

2. DİL ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ

Temelde bir anlaşma aracı olan dilin, reklam dili, şiir dili, roman dili, çocuk dili, internet dili gibi kullanımları vardır. Bu terimsel anlamları ile dil, kişiye veya alana has ifade tarzı anlamındaki üsluba yakın bir çizgidedir. Ancak, bizce, üslup, genel dil malzemesinin, standart kullanımların, özel çaba ve tekniklerle sanatlı bir metinsel bütünlüğe, özgün bir anlatıma kavuşturulması bakımından dile nazaran daha özel bir alanda bulunur. Bir benzetmeyle ifade edersek, dil malzemesi, vücudun hücrelerine, küçük parçalarına; üslup ise estetik bütünlük arz eden foksiyonel sisteme ve onunla vücut bulan edaya benzer. Dolayısıyla, dil özelliklerini, üslup özelliklerinden ayrı bir başlık olarak ele alış amacımız, halk bilmecelerinin üslubuna zemin oluşturan söz dağarcığını, dil malzemesini ve işlevsel dil kullanımlarını ana çizgileri ile belirlemek ve bilmece dili ile ilgili aşağıda bazı örneklerini gördüğümüz birbiriyle çelişen bazı yargılara açıklık kazandırmaktır:

“Bilmecelerin dili sadedir. Dilde yabancı kelimelere pek yer verilmez. Halk arasında bilmeceler yaşayan dille söylenmektedir.” (Özyürek 1996: 72-84),

*“Bilmecelerde kullanılan dil her şeyden önce sanatsal bir yapı ifade eder. Günlük konuşma dilinden bu bakımdan ayrılır.”*¹¹⁴

“Türkçemizde şiirsellik ve dil zenginliği bakımından en güzel örnekler bilmecelerde bulunur, elbet bilmeceleri öğrenen çocuk ana dilinin inceliklerini, zenginliğini ve anlatım özelliklerini de öğrenecektir.” (Başgöz-Tietze 1999: 41)

2.1. Halk Bilmecelerinin Sözvarlığına Genel Bir Bakış

Halk bilmecelerini bir bütün olarak ele aldığımızda içeriği, dil malzemesinin çeşitlilik ve çokluğuna şaşmamak elde değil. Aslında bu durum, halkın kültürel imcesinin bir sonucu olsa gerek. Zira halk bilmeceleri bir ferdin değil ortak bir ruhun eseridir.

---

¹¹⁴Mıdık, Nilüfer (1989), *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar*, Anadolu Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 35.

İsim, sıfat, zamir, zarf, edat, ünlem, fiil, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ve ses değerli sözcükler gibi her tür kelimenin kullanıldığı halk bilmecelerinde, daha çok somut varlıklar konu alınmış, ve öznel betimlemelerle bu varlıkların gizlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu kurgu mantığı, tabii olarak, söz varlığını da etkilemiştir. Dolayısıyla betimleme malzemesi olarak birinci sırayı alan sıfatları, daha sonra sırasıyla isimler, fiiller, zamirler, ses değerli sözcükler ve edatlar takip etmiştir. Yine bu kelime türleri kadar olmasa da sıfat-fiil, zarf-fiil ve ünlemler de halk bilmecelerinde geniş yer tutmuştur. İsim-fiiller ise halk bilmecelerinde en az kullanılan kelime türü olmuştur.

“Bilmecelerin Kuruluşunda Yer Alan Kelime Grupları” ve “Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar”¹¹⁵ bölümleri, bu kelime türlerinin kullanım keyfiyeti hakkında yeterli düşüncüyü verdiği için burada dil malzemesi içinde sembolik değere sahip olduğuna inandığımız kullanımlara dikkat çekmeye çalışacağız.

2.1.1. Özel Adların Kullanımı

Özel isimler “ikincisi” olmayan başka bir deyişle “tek olan” varlıkları karşılayan kelimelerdir. Bu kelimelerin, sosyal hayattaki *belli bir varlığı* gösteriyor olması, onları diğer kelimelerden daha müstesna kılar.

Halk bilmecelerinin söz varlığı içerisinde dikkatimizi ilk çekenler de içinde bulunduğu metni, gerçek hayata yaklaştıran, okuyucu/dinleyici nezdinde daha inandırıcı kılan bu unsurlar oldu. THB’nde 374 farklı örneğini tespit ettiğimiz bu isimler, başta kişi isimleri ve coğrafi isimler olmak üzere, millet ve dil isimlerinden oluşmaktadır.

Kişi isimleri içinde özellikle yakıştırma sözcüklerden ve lakaplardan oluşanları dikkat çekicidir. Bu isimlerden bazıları sosyal hayatta pek karşılaşmadığımız, sorucunun, bilmecenin cevabını sezdirecek şekilde uydurduğu isimlerdir.

Bu yakıştırma/uydurma isimlerin en çarpıcı örnekleri ise cevabı uzunca verilmiş olan şu iki bilmece ve çeşitlemelerinde karşımıza çıkmaktadır:

---

¹¹⁵Bu bölümde, akrabalık adları, organ adları, hayvan ve bitki adları, ev ve süs eşyası adları, giyecek ve yiyecek adları, tabiat parçalarının adları, soyut varlık adları ve yapı adları örneklendirilmiştir.

1. **Bekri baba** (686: 905hh);¹¹⁶ **Bengi baba** (685: 905v); **bitli Süleyman** (686: 90511); **Büğü koca** (686: 905mm); **Büğüz hoca** (687: 905yy); **Büklüm hoca** (684: 905); **Bükülü hoca** (686: 905ff); **Çıtak hoca** (685: 905bb); **deli Hasan** (686: 905ee); **Dut Hasan** (685: 905u); **Eğri Burun** (686: 905gg); **Eğri Büğü** (685: 905u); **Eğrim Büğrüm** (685: 905t); **eğik belli** (686: 905ee); **Ehram hoca** (685: 905i) **Ekerim Bükürim** (684: 905e) **Ellem kadın** (684: 905c); **gart Ermeni** (685: 905cc); **has Ermeni** (685: 905dd); **hınzır gâvur** (685: 905cc); **kambur Süleyman** (685: 905aa); **Kirpi koca** (685: 905ö); **koca gâvur** (685: 905dd); **Kör Süleyman** (685: 905ü); **Kürklü koca** (685: 905o); **kütük koca** (686: 905nn); **Leylim hatun** (686: 905nn); **Mükerrem hoca** (684: 905c); **Pürçük herif** (687: 905ddd); **Sarma hatun** (685: 905n); **Tümük koca** (686: 905tt); **Yaprak kadın** (685: 905aa); **Yasladım kadın** (685: 905i) **Yassı hatun** (687: 905yy); **Yassı kadın** (686: 905gg); **Yassı Kamer** (686: 905mm); **Yassı Yayman** (685: 905ü); **Yaylam Meylim** (685: 905t); **Yaylan kadın** (686: 905pp); **Yaylı hatun** (685: 905ö); **Yaylım Fatma** (685: 905m); **Yayman kadın** (684: 905e); **Yayvan kadın** 684: 905).

2. **ak külâhlı Veli** (713: 988.1t);¹¹⁷ **beyaz külâhlı Veli** (713: 988.11); **bokçalı Fatma** (712: 988.1c); **deli Firuze** (712: 988.1a); **eli bıçaklı Ali** (713: 988.11); **İzmirli Kara Ali** (712: 988.1h); **kavgacı deli Hasan** (713: 988.1t); **Mısır'ın Hacı Hüseyin ağası** (713: 988.1r); **Mısırlı Ahmet bey** (712: 988.1); **Mısırlı Hacı Hasan** (713: 988.1i); **Mısırlı Hacı İbrahim** (712: 988.1h); **Mısırlı Hacı Osman** (713: 988.11); **Mısırlı Mehmed ağa** (714: 988.1ü); **Servanı sultanı.** (713: 988.1ö); **Server sultanı** (714: 988.1y); **Serveri Sultan** (712: 988.1h); **sümüklü Ayşe** (712: 988.1c); **Sünnetçi oğlu Veli** (713: 988.1j); **şilteli Haçce** (712: 988.1c); **Tahtacı oğlu Ali** (713: 988.1j); **telli Fadime** (712: 988.1a); **Tosyalı Mehmet ağa** (714: 988.1y); **yassı Mehmet** (713: 988.11); **Yemen ağası** (713: 988.1i); **Yemen oğlan** (713: 988.1p); **Yemen padişahı**

¹¹⁶ Başgöz'ün verdiği cevap şöyle: (*asma, yaprak, kök, üzüm, şarap; asma, üzüm, şarap; bağ, bağ yaprağı, üzüm, şarap; kök, yaprak, üzüm, şarap; asma kökü, yaprağı, koruk, üzüm; asma yaprağı, üzüm; asma, kütük, asma yaprağı, üzüm, şarap; kök, yaprak, kütük, üzüm; asma çotuğu, yaprağı, üzümü, çibığı yaprak, daldırma, üzüm; asmanın kökü, yaprağı, filizi, üzümü; omca, yaprak, üzüm, şarap / 684: 905*).

¹¹⁷Başgöz'ün verdiği cevap şöyle: (I. sofrta II. ekmekek, ekmekekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1).

(712: 988.1h); **Yemen padişahı** (713: 988.1n); **Yemen'in kara Mustafa'sı** (713: 988.1r); **Yemenli Ali bey** (712: 988.1); **zembilli Ahmed ağa** (714: 988.1ü).¹¹⁸

THB'nde tespit ettiğimiz özel isimlerin listesi şöyledir:

Kişi Adları

Bu isimlerden kimi tek kelime, kimi unvan grubu, kimi de sıfat tamlamasından oluşmaktadır.

Âdem (441: 547.2), **Hazreti Ali** (636: 836.5), **Hazreti Hızır** (449: 561), **Nuh peygamber** (730: 1049)¹¹⁹, **Abdi oğlu** (434: 540.10ı), **Adile** (362: 423.35b), **Adile hanım** (452: 566.6), **Afakan hanım** (444: 548.10j), **Afaroş kadını** (554: 704.3), **Ahmet** (257: 256.10e), **ak sakallı kör Nebi** (460: 568.34), **alaca donlu Rus bacısı** (321: 358), **alçacık boylu Hasan Ali** (601: 775.3), **Ali** (461: 568.39a), **Ali ağa** (522: 655.15), **Ali bey** (457: 568.8), **Ali Hoca** (211: 185.3), **Alicuk** (636: 834.A), **Ambaroğlu** (547: 692.21), **Anşa hanım** (452: 566.6d), **Arabacı mahmud** (147: 68.5), **Arap Fatma** (434: 541.1d), **Arap Mehmed** (458: 568.25), **Arapçık** (120: 39.11), **Ârifi hanım** (465: 572.6d), **Aşık Ömer** (173: 108.3g), **ayağı kınalı Zarifi hanım** (465: 572.6d), **Ayşe** (430: 534.6), **Bedeloğlu** (283:312.3), **bekçi Basır.** (427: 522.9), **Bekir** (692: 926.11h), **Beşir** (393: 463.18c), **Bir küçük Yaşar** (446: 550.8), **buruk Bekir** (468: 575.10), **buruşuk Ömer** (147: 68.7), **Çangal baba** (202: 155.1), **Çember oğlu** (547: 692.21d), **çıldır Memiş** (184: 131), **çıldır Yusuf.** (278:307.5), **çilli Fatma** (147: 68.1), **çingene Osman** (574: 731.7a), **çingene Süleyman** (574: 731.7), **çocuklu Ayşe.** (529: 669.1b), **Davut** (370: 440.4ee), **deli Ömer** (541: 688.2), **Ecem** (455: 566.29), **Edalet hatun** (116: 21.11), **Edirneli Fatma** (591: 754.8.4), **Ehmed** (717: 1001.1c), **Ellez** (339: 401.15a), **Emer** (478: 598.13), **Emin ağa** (434: 540.10m), **Fadime** (456: 566.48), **Fadime hanım** (452: 566.6c), **Fatma** (199: 152.3), **Gel Ahmet** (129: 50.18), **Gülfemi** (414: 501.10k),

¹¹⁸ Ancak bu unsurların imlâsında, **kambur** Süleyman (685: 905aa); **Kör** Süleyman (685: 905ü); **Eğri Burun** (686: 905gg); **eğik belli** (686: 905ee); **çıplak Mahmut.** (solucan / 583: 739.7); **Gara Meker** (soba / 577: 734.23) örneklerinde de görüldüğü üzere belli bir ölçü tutturulmamıştır. Ayrıca kimi unsurlar da **eğik belli** (686: 905ee); **Eğri Büğrü** (685: 905u) örneklerinde olduğu gibi sıfat görünümündedir.

¹¹⁹Bilmecelerde din büyükleri yanında **Allah** (138: 59.4), **Cennet** (504: 626.29h), **Azrail** (414: 501.10 o) gibi soyut özel isimler de kullanılmıştır. Özellikle **Allah** adının çokça kullanımı dikkat çekicidir.

Gülizar. (700: 948.2i), **Güllü** (421: 518.3), **Güllü hanım** (601: 775.4), **Habibe** (403: 486.1), **Hacı Ahmet** (443: 547.13i), **Hacı Ellez** (620: 815.20a), **Hacı Hasan** (414: 501.10a), **Hacı Hüseyin** (443: 547.13m), **Hacı Murat** (414: 501.10c), **Hacı Osman** (443: 547.14), **Hadamoğlu** (567: 725.4), **Halebi** (504: 626.29o), **Hamal oğlu** (620: 815.20), **Hambar oğlu Musacık** (167: 93.8), **Harun** (361: 423.22e), **Hasan** (354: 418.2m), **Hasan Dede** (275:300.1f), **Hasancık** (583: 741.2), **Hatce hatun** (452: 566.6f), **Haydar** (373: 444.6), **Hayriye** (188: 141.5i), **Henife gadın** (465: 572.6c), **Henife hatın** (520: 653.2), **Hızır** (599: 767.11bb), **Hüriye** (188: 141.5h), **Hüseyin** (163: 83.13z), **Ilyas** (584: 742.7), **İdris** (124: 39.28), **İlyascık** (339: 401.15), **İsacık** (426: 522.5), **İsmail** (609: 791.5f), **Kadriye hanım** (595: 764.3), **Kalenderoğlu** (547: 692.21b), **kara Fatma.** (374: 447.3e), **kara Memik.** (374: 447.10), **Kara Mustafa** (144: 64.3), **Karamanoğlu.** (547: 692.21f), **Kel Ahmet** (129: 50.18), **Keloğlan** (203: 158), **kınalı Ömer** (660: 859.36), **Kırkor gâvur** (192: 145.9c), **koca Bekir** (167: 93.14), **Koldurkoz** (645: 843.24), **kör Hasan** (305: 344.24), **kör Osman** (174: 108.10), **Köroğlu** (227: 214.18), **kuru Fatma.** (283:313.1), **Kündoğlu** (227: 214.21), **Lâle** (365: 428.4), **Leylâ** (369: 440.4a), **Maden** (413: 501.9ö), **Mehmet ağacık** (576: 734.8), **Meliha** (369: 440.4i), **Memed** (162: 83.13i), **Merkem hanım** (231: 225.2), **Mesel bey** (513: 645.3a), **Mıstık** (345: 404.3), **Muhammed Ali** (414: 501.10m), **Musa** (376: 447.26a), **Musacık** (278:307.7), **Musta** (177: 122.5), **Mustafa Ağa** (311: 351.1), **Nail** (610: 791.5ö), **Nanı hatun** (465: 572.6a), **Osman** (735: 1056k), **Osman ağa** (173: 108.3e), **Osmancık** (504: 626.29ı), **Rımbırık hanımı** (280:307.22), **Salih ağa** (513: 645.3b), **Saliha** (412: 501.9a), **sarı Kezban** (568: 725.9), **Sarı Satı** (129: 50.21b), **Sarı Yavuz** (456: 566.50b), **Seydi Molla** (443: 547.13s), **Sivil oğlu Süleyman** (288:321.2), **Sultan Selim** (443: 547.13ı), **Sultan Süleyman** (115: 21.8p), **Süleyman** (419: 515.6), **Süleymancık** (463: 568.49), **Şah İsmail** (386: 457.24), **Şemide** (461: 568.44), **Şemsi** (315: 355.7), **Şeremet dayı** (437: 542.3), **Tatarına** (172: 108.2), **tekneci Bekir** (147: 68.5), **Tığ Veli** (168: 98.4), **tombul İsa** (605: 786.2a), **Uzun Ali** (426: 521.9), **Uzun Hasan** (653: 854.14), **Uzun Osman** (361: 423.25), **Uzun Tahir** (248: 251.2e), **Vezullah** (359: 423.8), **Yakub** (312: 352.5a), **Yani** (710: 985f), **Yusuf** (150: 71.2), **Zar efendi** (709: 984.1g), **Zarifi hanım** (465: 572.6d), **Zarlı Baba.** (709: 984.1h), **Zimbilik**

Molla (521: 655.6a), **Zühra hanım** (556: 704.18), **Zülfikâr** (700: 948.2), **Zümrütoğlu** (290:330.4).

2.1.1.2. Coğrafi Adlar¹²⁰

Adana (379: 448.30), **Afrika** (748: 1068a), **Akdeniz** (204: 162.1b), **Allahüekber deresi** (125: 42.3), **Almanya** (748: 1069a), **Amasya** (273: 290.7), **Amerika** (748: 1068), **Anadolu** (133: 54.2), **Ankara** (610: 794.7), **Arabistan** (465: 572.6d), **Arapkir** (233: 225.18), **Asi** (380: 448.33ee), **Asya** (748: 1068), **Avrupa** (748: 1068), **Aynacılar** (691: 926.11), **Bağdat** (479: 598.18a), **Basra** (266: 277.6), **Besni** (538: 682.13), **Beşiktaş** (490: 614.15a), **Beyoğlu**. (477: 598.8), **Beyşehir** (544: 692.8a), **Bursa** (478: 598.141), **Ceneviz** (382: 449), **Cezayir** (233: 225.18i), **Çanakkale** (640: 839.1h), **Çin** (554: 702), **Maçın**. (558: 711.2), **Dolmabahçe** (490: 614.15a), **Edirne** (503: 626.29), **Edremit** (504: 626.29p), **Eğîn** (233: 225.18), **Erzincan** (713: 988.1ö), **Erzurum** (602: 777.2), **Eyüp** (274: 295), **Fili fistan tepesi** (280:307.22), **Filistin** (748: 1069), **fisso tepesi** (521: 655.6), **Gars** (251: 253.25), **Giresun** (477: 598.8c), **Göktu** (365: 428.3), **Hacı Fevzi mahallesi** (521: 655.6a), **Hacı Tırıs mahallesi** (521: 655.6), **Halep** (598: 767.11), **Hasangalası** (374: 447.4), **Hatay** (158: 79.4a), **Hazar** (331: 387.9a), **Hint** (707: 979b), **Hipodrom** (599: 767.11u), **Horhor çeşmesi** (691: 926.11), **Horuzvan** (568: 726), **Irızvan** (568: 726), **İsfahan** (376: 447.22), **İstanbul** (748: 1069), **İzmir**. (503: 626.29a), **Kâbe** (298:338.2), **Kaf** (115: 21.8p), **Karacuk** (751: 1075a), **Karadeniz** (204: 162.1b), **Karahisar**. (559: 712.1), **Karaman** (237: 226.3d), **Karaman Dağı** (206: 170.6), **Kayseri** (133: 54.2a), **Kelkit Kemah** (234: 225.18v), **Kemancılar** (691: 926.11), **Kızkulesi** (204: 162.1), **Konya**. (598: 767.111), **Kütahya** (368: 432.1),

¹²⁰Bu isimlerden bazıları **Hacı Tırıs mahallesi** (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.6) **Fili fistan tepesi** (fare ‘sıçan’ / 280:307.22) örenkleri gibi yakıştırma isimlerden oluşmaktadır. Yine, ya anlamı bilinmediğinden ya da yazım hatası olarak bazı kelimeler şu örnekte olduğu gibi, özel isim gibi gösterilmiştir: “*Bastım basara, çıktım Asar’a* (717: 1000.2c). Bu kelime tepe, kayalık anlamında olup, diğer çeşitlemede şöyle geçmektedir: *Bir yumağım var, sara sara çıktım asara* (652: 854.3).

Maden (413: 501.9ö), **Mağra** (688: 915.2), **Mamak** (599: 767.11u), **Manisa** (542: 691.6), **Marmara** (504: 626.29e), **Medine** (655: 859.4), **Mısır** (444: 548.10j), **Mumcu mahallesi** (242: 235.7), **Muş** (751: 1075a), **Nurgana** (492: 619.5c), **Rıza mahallesi** (280:307.22), **Rızvan** (475: 594.1), **Samsun** (478: 598.14n), **Sivas** (309: 348.26), **Sivrihisar** (748: 1069a); **Sevrisar** (202: 155.9d), **Sofya** (529: 666.18), **Sümbüllü** (490: 614.6), **Şam** (112: 10.2), **Tebriz** (158: 81.2), **Tire** (542: 691.6), **Tophane** (204: 162.1), **Tortum** (590: 754.2e1), **Trabzon** (276:300.2), **Türkiye** (748: 1068), **Türkmen dağı** (206: 170.6a), **Urumeli** (644: 843.7), **Van** (666: 861.1d), **Venedik** (148: 70.3), **Yafa** (538: 683.1), **Yemen** (707: 979b), **Zonguldağı** (726: 1035e).

2.1.1.3. Millet Adları

Arab (218: 202.7k), **Arnavut** (242: 235.6c), **çingene** (669: 868.6a), **Ermeni** (192: 145.9), **Firenk** (453: 566.13), **Habeş** (550: 696.3), **İngiliz** (468: 576.2), **Japon** (554: 702), **Kürt** (113: 14.9), **Rumlar** (641: 840.5), **Urum** (453: 566.13), **Rus** (321: 358), **Tatar** (351: 412.5).

Şu adlar da millet adı olarak kullanılmıştır: **İslâm** (669: 868.3), **Yahudi** (223: 206.2a), **Âl-i Osman** (414: 501.10f), **Osmanlı** (507: 627.21).

2.1.1.4. Dil Adları

Arapça (212: 185.24), **Farsi** (211: 185.3), **İngilizce** (748: 1069b).

2.1.2. Renk Adlarının Kullanımı

Hayatın süsü renklerdir. Renksiz bir hayatın tasavvuru da tasviri de insana sıkıcı gelir. Özellikle hayatı sözcüklerle resmetmek ancak renklerin kullanımı ile mümkün olur.¹²¹ Renk tercihleri ise, bir halkın tabiatla münasebetini, hayat zevkini ve karakteristik özelliklerini ihsas etmesi bakımından önem arz eder. Özçelik bu gerçeğe şöyle işaret eder: “*Tarihte hemen her milletin renklere yüklediği birtakım anlamlar*

¹²¹ Ayvazoğlu “Çiçek ve Renk Adlarına Dair” adlı çalışmasında bu gerçeğe şöyle değinir: “*Bana öyle geliyor ki, bitki, böcek, kuş ve renk adları, dillerin gizli hazineleridir; onlara bakarak bir halkın hayal gücü, tabiatla ilişki biçimi dünya görüşü ve realite kavramı hakkında açık seçik fikirler edinilebilir.*” (Ayvazoğlu, Turkoloji.cu.edu.tr , 3.11.2006).

vardır. Bir başka deyişle renkler, milletlerin kültürlerinde simgesel özellikte kullanıla gelmiştir. Bu durum, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmede kullandıkları somut olanla soyut olanı simgelemesinin bir sonucudur.” (Özçelik 2005: 69).

Betimlemelerin yoğunlukla kullanıldığı halk bilmecelerinde de renkler çoklukla kullanılmış ve dolayısıyla halk bilmecelerinin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Başgöz’ün *Bilmecelerimizi, cevapları ile bir bütün olarak görünce, onlardaki şiirselliğin gücüne şaşmamak elden gelmez. (...) Bu şiir yapısını kurarken halk adamı ilkin renkleri kullanıyor* (Başgöz-Tietze 1999: 52) sözleri bunun ifadesidir.

Halk bilmecelerinde kullanılan renkleri, geçtiği yeri belirterek fişledik. Ancak çok fazla yer tuttuğundan, bütün tanıkları vermekten vaz geçerek kullanım sıklığına göre bu renkleri, birer örnekle tablo halinde vermeyi uygun bulduk.

Renklerin THB’ndeki Kullanım Sıklığı Tablosu¹²²

Renk Adı	THB’de Kaç Defa Geçtiği	Yüzdesi (%)	Örnekler
Kara(301)/gara(42)	343	21,39	Kara ağzını açdı / kırmızı içine kaçtı. (pekmez, tulum; tulum, pekmez / 706: 967a); Gara gölde gara balıh. (mürekkep, yazı kalemi; hokka, kalem / 723: 1025)
kapkara(28)/kara kara (2)	30	1,87	Karşıdan baktım kapkara , yanına vardım kırk para. (deve b...u / 243: 237.1); Kara kara odalar / birbirini kovalar. (tren / 619: 815.10d);
karaca	5	0,31	Kaynanam karaca , giyer ferace, içer tütünü, sallar g...ünü. (baca ‘bacalık’ / 146: 64.29)
siyah	61	3,80	Beyaz tarlada siyah çekirdek. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.5)

¹²²Renklerin kullanım sıklığı tespit edilirken çeşitlemelerdeki renkler de dikkate alınmıştır. Çeşitlemeleri dikkate almadan yaptığımız sayma işleminde de kullanım sıklığı sırası değişmemiştir.

simsiyah	3	0,18	Çarşıdan aldım simsiyah / eve getirdim kıpkızıl. (kömür / 432: 538.1d)
esmer	2	0,12	Dışı esmer , içi cevher. (incir / 350: 409.20)
arap ¹²³	52	3,24	Yemeğimizi Arap pişirir; bizi Arap ısıtır. (kömür / 432: 538.4)
kömür	6	0,37	Sürdüm hamur, sildim kömür . (kına 'kınalı parmaklar' / 415: 501.15a)
toplam	502	31,3	
ak(160)/ağ(15)	175	10,9	Ak abalı, altın küpeli. (mum / 492: 619.4)
akça(14)/ağca(1)	15	0,9	Akça mezar / dünyayı gezer. (göz / 310: 348.34a); Kırmızı dağ üstünde / ağca kuş oturur. (dişler / 252: 253.26f)
appak(2)/ak ak(2)	4	0,24	Çukurda mısın, appak yumurtasın, kızıl pinti, sen daha burda mısın? (mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.11); Pır pır uçar / ak ak sıçar. (değirmen... / 234: 225.19)

¹²³Şu örneklerden anlaşıldığı üzere Arap kelimesi genelde siyah anlamında kullanılmıştır: **Arap** indi, beyaz bindi. (börek / 177: 122.1); **Arap** kızı saçından asılı. (patlıcan'baldırcan' / 529:670.1); At apıştı / **Arap** bindi. (sacayak, tencere... / 703: 956.2b); Dört tane **Arap** / birbirine bakar. (baca 'bacalık' / 145: 64.22); Evden eve uzun **Arap**. (duman... / 261: 267.9); Eyüp'ten aldım **Arap Fatmayı** / nerden öğrendi göbek atmayı? (körük ... / 434: 541.1d); Kara **Arap** beyaz yamalık yamar. (ekmek sacı 'saç' / 269: 284.1); Kara **Arap** beyaz yamalık yamar. (ekmek sacı 'saç' / 269: 284.1); Kara kazan kaynar, **Arap** çocuk oynar. (kahve / 367: 431.8); Kapı arkasında **Arap** eli. (tava / 605: 784.3); Kırk **Arap** tutmuşlar, dans oynuyorlar. (zencir 'zincir' / 669: 868.6); Sandık gibi açılır, içi içine geçilir; otuzdur yavrusu, **Arap**tır yarısı; iki tane mili var, iki tane dili var. (tavla / 605: 785).

akça akça	2	0,12	Pır pır uçar, akça akça saçar. (kar / 378: 448.20)
beyaz	153	9,54	Sudan ayaz, şekerden beyaz . (kar / 382: 448.35)
bembeyaz(4)/beyaz beyaz(2)	5	0,31	Fır fır uçar, bembeyaz kusar. (pamuk makinesi.../ 525: 659.1b); Gara gara goyunlar, bunu bil ki o nedir; beyaz beyaz guzular, bunu bil ki o nedir; içindeki canlılar, bunu bil ki o nedir? (tavuk, yumurta, civciv / 688: 916)
kır(11)/gır(6)	17	1,06	Gittim çıktım kır tepeye, yular vurdum kır sıpaya. (çarık / 205: 170.1a); Bindim bir gır ata; elimden çıkmaz heta, gızını aldım, babam bene gaynata. (tavuk / 607: 787.1)
boz	9	0,56	Gırmızı at içerde, boz at dışarda. (ateş, duman / 698: 945.1);
toplam	380	23,70	
kırmızı(202)/gırmızı(10)	212	13,22	Gırmızı boyayı boyadım / misafirin önüne dayadım. (çay / 208: 175.2); İçi kırmızı , dışı beyaz. (ampul 'elektrik ışığı' / 116: 23.3).
kıpkırmızı	5	0.31	Bir evim var, içi kıpkırmızı , dışı yeşil. (karpuz / 388: 459.6)
al	86	5,36	Bir küçücük boyu var, al kadife donu var. (iğde / 345: 403.14a)

kızıl(46)/gızıl(5)	51	3.18	Dağdan gelir Arapçık / ayağında kızıl çorapçık. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 120: 39.11a)
kıpkızıl	2	0.12	Çarşıdan aldım simsiyah / eve getirdim kıpkızıl . (kömür / 432: 538.1d)
kiraz	3	0.18	Önce yeşildi sonra kesildi, dumana gömüldü, kiraz kesildi. (odun 'meşe' / 511: 638.1)
toplam	359	22,37	
yeşil	168	10,48	Yeşil atlas / suya batmaz. (zeytinyağı / 671: 870a)
Yemyeşil(1) yeşil yeşil(1)	2	0.12	Yerde yatar annesi, yeşil yeşil memesi. Ne güzeldir yemesi. (hıyar 'salatalık, bostan, angurya' / 331: 387.3)
gök ¹²⁴	13	0,81	Gök keçi göğe bakar, g...ünden çara akar. (çam 'çam ağacı' / 203: 159.1)
gökçe	1	0,06	Yer altında, gökçeli karga. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / 213: 189.2)
toplam	184	11.47	
sarı	86	5,36	Yol üstünde sarı çenber. (sidik 'sadır, su dökme' / 567: 724.3)

¹²⁴Aşağıdaki örneklerde, gök renginin farklı anlamlarda kullanıldığını görüyoruz:

Gök don içinde / dikine durur. (fener 'fanus, muşamba feneri, mum' / 283:311.9d); **Gök oğlak göğe bakar, g...ünden ayran akar.** (elek 'un eleği, kalbur' / 272: 287.9a); **Gök kız önden gider, ak kız arkadan gider.** (iğne, iplik / 703: 953.6c); **Gümbür kuyu / göktür suyu / içen ölür / içmiyen kalır.** (silah 'tüfenk, tabanca' / 571: 728.251); **Gök oğlak kökünde bağlı.** (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 395: 469.6).

sarıca	2	0,12	Sarı sarı sandıra, bir sarıca kundura. (soğan / 578: 735.1)
meyva sarısı	1	0,06	Aynı yarısı, meyva sarısı . (altın 'altın' / 21.4)
toplam	89	5,54	
mor	31	1,93	Yaz gelince bize yeşil sarıklı, mor cübbeli. uzun külahlı dervişler gelir. (bamyâ 'nacak' / 158: 79.5)
mor mor	6	0,37	Garşıdan gelir hor hor, ayakları mor mor ; guş içinde guş görüm, dizi belden yuharı. (çekirge / 208: 178.1a)
toplam	37	2,30	
alaca	13	0,81	Alaca karga, içi dolu kavurga. (kibrit / 419: 517.1)
ala	7	0,43	Bir yanı ala / bir yanı gara / ortası delik / biz onu yerik. (ciğer / 199: 150.3t)
kaplan alası	4	0,24	Alası, alası, kaplan alası ; bilenler bileşi, bilmeyenler on iki köy veresi. (önlük / 519: 652.1)
toplam	24	1,48	
mavi	11	0,68	Mavi tarla üstünde, beyaz güvercin yürür. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.29)
kahve rengi	10	0,62	Toprak altında kahve rengi atmaca. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / 213: 189.1)
penbe	5	0,31	Penbe yanah, al dudah. (elma / 273:

			290.2)
kurşuni	1	0,06	Üç ineğimiz var, biri kurşuni , biri kırmızı, biri siyah; kurşunisi / yatar, kalkmaz / kırmızısı yer, doymaz / siyahı / gider, gelmez. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 699: 946.1m)
lâle rengi	1	0,06	Lâle rengi , desdeğirmi, adı lili, başı kılı. (soğan / 579: 735.6)
Genel toplam	1603		

Yukarıdaki tablodan şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. Kara ve türevleri, % **31,3**'lük oranla, halk bilmecelerinde en çok kullanılan renktir. *Dört tarafı **karanlık**, dolaştım Hint'te, Çin'de; ben dünyayı öğrendim, bir zindanın içinde.* (sinema / 574: 732); ***Karanlık** yerde kadı oturur.* (kavanoz / 395: 468) şeklindeki bilmecelerde geçen "**karanlık**" da bir renk olarak alınsa, bu oranın çok daha fazla olduğu görülecektir.¹²⁵ Kara ve türevlerini, % **23,70**'lik kullanım oranıyla **ak** ve türevleri takip etmektedir. Bu iki renkten sonra ise sırasıyla **kırmızı**, **yeşil** ve **sarı** renkleri gelmektedir. Diğer renkler ise çok az kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tabloya göre, "*En çok kullanılan renkler beyaz, yeşil ve kırmızıdır. Bu renk cümbüşü içinde penbe ve kara da zaman zaman belirir ama hakim renkler değildir.*" (Başgöz-Tietze 1999: 52) şeklindeki değerlendirme hem eksik hem de yanlıştır.

2. THB'ndeki toplam renklerin yarısından fazlası **kara**, **ak** ve bunların türevi renklerden oluşmaktadır. Bu durum, betimlemesi yapılan varlıkların tabii özelliklerine işaret etmekle birlikte, halk bilmecelerindeki tezat olgusunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.¹²⁶

¹²⁵THB'nde karanlık 70 defa geçmektedir. Ayrıca bk. "Bulunma Kalıbı" bölümü.

¹²⁶Dede Korkut'ta, **ak** ve **kara** iki dünyanın çatışmasını tespit eden Özçelik, aynı durumun diğer halk ürünlerinde de var olup olmadığını, araştırmaya değer olduğunu söyler. (bk. Özçelik 2005: 79). Bilmecelerdeki **kara-ak** zıtlığının "Dede Korkut"takiyle paralellik göstermesi ise, dikkat çekicidir.

2.1.3. Sayıların Kullanımı

Sayılarla, hayatımızı ve hayatımızın içindekilerini belirgin kılarız. Zira sıralamalarımız, saymalarımız, tartmalarımız, ölçmelerimiz ve paylaşımlarımız hep bu değerlerledir. Ancak bu değerleri her zaman eşyayı sınırlama ve belirginleştirme fonksiyonu ile kullanmayız. Bazen de tam aksine sınırsızlık, belirsizlik ve abartı için kullanırız.

Sayıların, yer yer kültürel, özellikle dinsel bazı değerlerle bütünleşerek gizemli, kutsal bir içerik kazandığı da olur. Bu bağlamda çeşitli sayıların değişik kültürler/inançlar için farklı anlamlar içerdiği bilimsel çalışmalarla da ortaya konmuştur.¹²⁷

Halk bilmecelerinin söz varlığı içerisinde renkler gibi sayıların da çok önemli bir yeri vardır.¹²⁸ **Bir, yedi, on iki, otuz iki, kırk, bin, yüz bin** gibi değişik sayıların başta geldiği bu değerlerden az bir kısmı varlıkların gerçek niceliklerini belirtmekle beraber, geneli çokluktan kinaye veya yakıştırma olarak kullanılmıştır.

Şimdi bu farklı kullanımları görelim.

2.1.3.1. Çokluktan Kinaye veya Yakıştırma Olarak Kullanılan Sayısal Değerler

Bazı sayılar *Sekiz köşe beş değil, başı sudan hoş değil.* (şeker / 595: 763.2); *Altı ayaklı / kırk dayaklı.* (kirpi / 426: 522.1) örneklerinde olduğu gibi tamamen yakıştırma olup varlığın gerçek özelliğini yansıtmamaktadır.

Bu durum aşağıdaki çeşitlemelerde daha belirgindir. Zira aynı varlığın niceliğini bildirmelerine rağmen aralarındaki ciddi farklılık bu sayıların yakıştırma olduğunu gösterir:

Yedi delikli / iki belikli. (çarık / 206: 170.3); **On iki delikli / iki belikli.** (çarık / 206: 170.3a)

¹²⁷bk. Schimmel, Annemarie (2000), *Sayıların Gizemi*, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

¹²⁸Belirsizlik sıfatı olarak kullanılan **bir** sayısı dışında, THB'nde beş yüzden fazla yerde sayısal değer kullanıldığını tespit ettik.

Kaftanı kara / gömleği sarı / yüz yaşında bir koca karı. (kestane / 408: 498.5); Kaftanı kara / gömleği sarı / yüz on yaşında / bir koca karı. (kestane / 408: 498.5d)

Terazi kılıklı / yüzbin delikli. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.3); Terazi galıplı / otuz iki delikli. Bilen bilsin, bilmeyen şar versin. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.3a); Eğirmi, değirmi, bir deliği var: yüzirmi. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.4).

Yine, cevapla birlikte düşünüldüğünde aşağıdaki sayıların da çokluktan kinaye, yakıştırma oldukları görülecektir:

Bir ufacak fil dişi / kaldıramaz **bin** kişi. (ateş / 128: 50.6);

Bir ağaç kamil olunca, ilk önce kökten çürür; bunun **yüzbin** dalı var, suyu gudretten yürür. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.11);

Dağdan gelir hızınan / **yedi bin** yıldızınan / Arebin atıynan / ağzının otuyunan. (Azrail / 142: 63.3d);

Yeşildir abası / sarıdır libası / **kırk** deliği var / içinde iliği var. (badem / 147: 68.6c);

Terazi kılıklı / **yüzbin** delikli. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.3);

Küçücük bir eşeğim var, **yedi bin yedi yüz** sek sek yumurta taşır. (afyon ‘haşaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 5.6: 109: 5.6);

Seggir, süggür ayağı var, **yetmiş iki** dayağı var. (beşik / 167: 93.12).

THB’nde çokluktan kinaye ve yakıştırma olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz sayılardan birer örneği bilmececin cevabıyla birlikte veriyoruz:

üç (Yunus Peygamber / 666: 861.1f), **beş** (kar / 379: 448.27), **yedi** (ardıç tohumu / 119: 38), **sekiz** (sakal / 553: 699.6e), **beş on** (pilâv, biber, kaşık / 714: 989), **dokuz** (soğan / 582: 735.24), **on** (kaşık / 392: 463.8g), **on iki** (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.1a), **ondört** (yün tarağı / 667: 865.1b), **on beş** (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.30), **çeyrek**. (soğan / 579: 735.10a), **yirmi** (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.8), **otuz** (sarımsak / 558: 711.5), **otuz iki** (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.13), **kırk** (ağustos böceği / 112: 10.2), **kırk iki** (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 285:315.14), **kırk sekiz** (Âdem, Kabe, Hafta, Ay; Kabe, Adem, Hafta, Ay / 719: 1011), **kırk elli** (yumurta / 658: 859.28), **elli** (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 346: 404.5f), **altmış** (kiraz ‘vişne’ / 422: 519.1a), **altmış iki** (meme / 480: 599.5), **altmış altı** (arı ‘bal arısı, kovan

arısı' / 120: 39.12), **yetmiş** (kiraz 'vişne' / 422: 519.1a), **yetmiş iki** (beşik / 167: 93.12); **yetmiş yedi** (Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf' / 442: 547.13f), **seksen** (çam 'çam ağacı' / 204: 159.3), **seksen iki** (çulha tezgahı 'tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı' / 227: 214.13), **seksen sekiz** (sakal / 552: 699.6), **doksan dokuz** (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.22), **yüz** (kestane / 408: 498.5), **yüz on** (kestane / 408: 498.5d), **yüzyirmi**. (bal 'arı peteği, bal peteği, petek, gömeç' / 154: 75.4), **yüz elli** (ardıç kuşu / 119: 37), **üçyüz** (zencir 'zincir' / 669: 868.6a), **dört yüz** (peynir / 532: 678.4), **beş yüz** (asma 'üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ' / 127: 44.15g), **yüzerce** (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.23), **bin** (ejderha / 267: 281.4), **binbir** (dünya / 264: 274.2), **binikiyüz** (kirpi / 426: 522.8), **iki bin** (mektup 'telgraf' / 478: 598.12b), **üçbin** (gergef 'kasnak' / 297:334.51), **beş bin** (kirpi / 427: 522.11), **yedi bin** (Azrail / 142: 63.3d), **yedi bin yedi yüz** (afyon 'haşhaş çiçeği, afyon kabalağı' / 5.6: 109: 5.6), **kırk bin** (halı / 322: 360.9b), **seksen bin** (düş 'rüya' / 265: 276.4g), **yetmiş bin** (Azrail / 142: 63.3), **yüzbin** (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.11), **binlerce** (Ay, yıldızlar. 'gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay' / 680: 890.10), **yüz binlerce** (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.10), **milyon** (dünya / 264: 274.2b), **milyonlarca** (isatavroz / 338: 400), **hesapsız** (süzgeç 'kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci' / 592: 757.5d).

2.1.3.2. Varlıkların Gerçek Niceliklerini Belirten Sayılar

Halk bilmecelerindeki bir kısım sayılar şu örneklerde olduğu gibi bilmecenin cevabı durumundaki varlığın gerçek niceliğini belirtir:

İki direk ev tutar. (bacaklar / 146: 66.1)

Bir merak, **otuz iki** direk. (ağız / 111: 9.2)

Altı tahta, üstü tahta, **sekiz** ayak, **beş** kafa. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 188: 141.1)

Nar tanesi gibidir, **kırk** tanedir. (deve dişleri / 244: 239); **Altı** ay yatar, altı ay kalkar. (soba / 576: 734.14)

On iki dallı / **otuz** yapraklı / **yedi** yemişli ağaç. (yıl, ay, hafta... / 682: 898.3b)

Bilmeli bunu hemen, bende **yirmi** tane var, ayrılmadı etinden, goparsalar ne çıkar. (tırnak / 615: 803.2)

Dünyada **altı** ayaklı hayvan nedir? (bit 'kehle' / 174: 108.20)

Ay doğar bedir, bedir / padişaha giden nedir / **yedi** senede bir doğar / bu hayvanın adı nedir? (fil / 286:318.3)

THB’nde, varlıkların gerçek niceliklerini belirttiğini tespit ettiğimiz sayılar şunlardır:

bir (Ay / 132: 53.20a), **iki** (bacaklar / 146: 66.1), **üç** (kağrı / 367: 429.10), **dört** (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 189: 141.6), **beş** (Yunus Peygamber / 666: 861.1a), **altı** (soba / 576: 734.14), **yedi** (Yüz yirmi sekiz nar var imiş. / 744: 1066.1), **sekiz** (Hasan / 751: 1082), **on** (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 223: 208.1), **on iki** (takvim / 602: 776.1), **on beş** (Ay / 132: 53.20a), **on sekiz** (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.1), **yirmi** (tırnak / 615: 803.2), **yirmi iki** (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.1), yüz elli (nar / 501: 626.14a), **otuz** (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.13), **otuz iki** (ağız / 111: 9.2), **otuzbeş** (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1b), **kırk** (deve dişleri / 244: 239), **kırkbeş** (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1b), **elli** (Hasan / 751: 1082), **elli iki** (takvim / 602: 776.1), **altmış** (Hasan / 751: 1082), **yetmişbeş** (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1b), **doksan** (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1d), **yüz** (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 189: 141.6), **üçyüz altmış beş** (takvim / 602: 776.1), **üç yüz altmış altı** (Ay ile Güneş / 677: 886).

2.1.4. Ölçü Birimlerinin Kullanımı¹²⁹

Halk bilmecelelerinin söz varlığını oluşturan önemli unsurlardan biri de ölçü bildiren sözcüklerdir. Bilmecenin cevabı durumundaki varlığın niceliğine işaret eden bu unsurlar, aşağıda görüldüğü gibi, daha çok tabii ve eski unsurlardan oluşmuştur.

iki **kulak** ot (pamuk / 524: 658.6)

iki **parmak** sokmayınca (kapı sürgüsü... / 372: 444.2g)

el kadar boy (patlıcan ‘baldırcan’ / 531: 670.17l)

bir **karış** yolu var. (kiremit / 425: 521.6)

bir **sele** kamet.. (iğ ‘teşik... / 341: 402.1a)

bir **halebi** / yol gider. (kapı / 371: 440.8c)

¹²⁹Sele, halebi, akça, bağat, burma, endaze, arşın, dirhem, okka, timin, batman, kile, örken kelimeleri için bk. “Sözlük” bölümü.

- bir **deste** çubuk. (kaş / 389: 462.2a)
 bir **kol** ot. (kaş / 389: 462.2f)
akça kadar iz (baston ‘değnek’ / 159: 81.8v)
 bir **omuz** çubuk. (kaş / 389: 462.2)
 iki **bağ** çeper. (kaş / 389: 462.2e)
 içi **bağat** çubuk (kaş / 389: 462.2c)
 bir **burma** ot (kaş / 389: 462.2g)
metre (Gök ‘Gök yüzü, Gök kubbesi’ 300:342.51).
 bir buçuk **endaze**. (pırasa / 533: 680.2j)
kilosu kaça.. (kaplumbağa ‘tosbağa’/ 375: 447.12)
 bir **arşın** makas (leylek / 466: 572.13h)
 dört yüz **dirhem** (peynir / 532: 678.4)
 otuz **okka** (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.17b)
 bir **timin** (boğaz / 175: 110)
 beş **batman** (oruç ‘ramazan’ / 517: 645.17c)
 bir **çuval** taş (söz / 583: 740.A1)
 bir **kile** nohut (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.6a)
örken getir ölçeyim (pire, tahta kurusu / 689: 924)
 bir **kalbur** (Ay, yıldızlar.../ 679: 890.4)
 bir **sele** (Ay, yıldızlar.../ 680: 890.8)

2.1.5. Eski Unsurların Kullanımı

Önemli konulardan biri de halk bilmecelerindeki Arapça-Farsça veya eski Türkçe kelimelerden oluşan unsurların yoğunluk oranıdır. Halk bilmeceleri, adından da anlaşıldığı üzere, gündelik halk dili ile oluşturulmuştur. Ancak bilmecelerde özellikle lügazlerden dönüşme olanlarda, bugün için eski sayılabilecek çok sayıda kelimenin de kullanıldığı görülür.

Bu kelimelerden çok azı, **anda:** o an (387: 459.2); **ur-:** vur- (312: 352.51); **ol:** o (387: 459.2); **don:** elbise (110: 7.6); **kargış** (141: 61); **tap:** bil-, bul- (429: 532.1c) şeklindeki eski Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Geri kalanı ise, **enhar** (693: 928); **fettan** (333: 391.10a); **gümrah** (295:332.34d); **hâme** (554: 704.8) gibi şu Arapça-

Farsça kökenli kelimelerden meydana gelmektedir. Ancak bu kullanımların büyük bir kısmının da **âba türab** (675: 877.1d); **âbi tâb** içinde (114: 20a); **ehli kâmil** (189: 141.6c) şeklindeki yakıştırmalardan oluştuğunu unutmamak gerekir.

Sonuç olarak 305 örneğini tespit ettiğimiz bu unsurlar, yöresel kullanımlara nazaran çok az sayıdadır. Ancak buldukları bilmecelerin kaynağına işaret etmeleri, edebi bir çabayı göstermeleri ve diğer kullanımlara nispeten terkipli oluşlarıyla dikkat çekmektedirler. Az sayıda olmalarına rağmen bilmece diline renk veren bu kullanımlar, çalışmamızın sonundaki sözlükte yer aldığından burada bilgi vermesi açısından bazı örnekleri sıralayalım:

Âl-i Osman (414: 501.10f), **âfitab**. (676: 877.1g) **âteş-i sûzan** (567: 725.3) **bâdı sabâ** (156: 76.14c) **bâtın** (165: 87.7) **ebyaz**. (255: 255.8a), **can ü yürek** (687: 907), **elzem**. (582: 735.17), **emraz** (661: 859.40k), **feyzyle-** (678: 888e), **figan** (297:334.5), **ezel** (341: 402.1a), **güldeste** (714: 989), **gülizar** (185: 137.3), **gülşen** (130: 53.3), **güman** (495: 621b), **haki paye yüz sür-** (187: 140.2), **hâlî** (748: 1067.10), **harabi** (503: 626.24), **hazer eyle-** (420: 517.16), **kabzeyle-** (677: 888), **kad** (345: 404.5d), **kadem** (150: 72.8), **kaftan** (456: 566.48b), **kala-i pâkize-gevher** (387: 459.2), **kavm-i acep** (420: 517.16), **kethüda** (507: 627.21), **lâlegûn** (579: 735.11), **libas** (156: 76.14c), **meram et-** (660: 859.40), **merkeb** (496: 624.6f), **mesire** (721: 1021), **mesken** (156: 76.14a), **nâgihan** (707: 979), **nar** (120: 39.10), **nefer** (420: 517.16), **od** (568: 725.14), **rahat-i ruhu hayatefza-yi can** (367: 431.5), **reva** (311: 349.2), **rical** (251: 253.25), **ruz u şeb** (420: 517.16), **sabur** (130: 53.3), **sada verme-** (303: 344.10j), **sahra** (122: 39.20s), **sail** (681: 896), **tarumar ed-**. (169: 99.4), **teganni** (326: 375.6a), **teng ü tar** (506: 627.12), **varak** (134: 54.3), **vekar** (332: 391.3), **zevk eyle-** (506: 627.11), **zevkü safa** (150: 71.1), **zeynel varak** (507: 631).

2.1.6. Ağız Özellikleri

Bilmece dilini şekillendiren önemli etkenlerden biri de ağızlara özgü kullanımlardır. Bilmecelerin halk tarafından sözlü olarak oluşturulması ve aynı şekilde de yayılması bunun başlıca nedenidir. Geniş bir coğrafyadan derlenen THB'ndeki bilmecelerde bu ağız özelliklerini, hemen hemen tüm yönleriyle görmek mümkündür. Sözkonusu ağız özelliklerini şu iki başlık altında değerlendirebiliriz.

Bilmecelerde Yazı Dilinde Bulunmayan Kelimelerin Kullanımı

Bilmecelerde Ses olayları

2.1.6. 1. Bilmecelerde Yazı Dilinde Bulunmayan Kelimelerin Kullanımı

Halk bilmecelerinde, yazı dilinde olmayan çok sayıda kelime mevcuttur. Bilmecede metninde olduğu gibi yer yer cevaplarında da rastladığımız bu kelimeler, bilmecelerin anlaşılıp anlaşılmaması noktasında hayati bir önem taşır. Örneğin, *Aforozcu kadın gül ve gülüstan içinde oturur.* (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.16b) bilmecesinde cevaba gönderme yapan en önemli unsur, benzetilen görevindeki “*Aforozcu kadın*” sözüdür. Türkçe Sözlük’te *aforoz* kelimesi, “*Hiristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası*” olarak açıklanmış, ancak, *Aforozcu* kelimesine yer verilmemiştir. (bk. TUS 2005: 26). Tezel de aynı kelimeye “*hiristiyanlara verilen dini bir ceza*” karşılığını vermiştir. (bk. Tezel 2004: 63). Oysa bu kelime “*Harman yerindeki hububat döküntülerini; bağ, bahçe ve zeytinliklerdeki, döküntüyü toplayan adam*” anlamıyla, kaplumbağaya yönelik dokundurma amaçlı kullanılmış bir benzetme unsurudur.¹³⁰ Dolayısıyla yazı dilinde yer almayan bu kelime, bilmecenin anlaşılmasında anahtar görevini üstlenmiştir. Yine, *Odunu oduna çatarlar, içine cebel atarlar.* (beşik / 167: 93.11) bilmecesinde de, *cebel* (cebcel)’in “*patik, küçük çocuk ayakkabısı*” olduğu bilinmezse, bilmecenin anlaşılması kolay olmayacaktır.

Benzer kullanımları şöyle örneklendirebiliriz:

afakamı gel- (444: 548.10g); **abril** (216: 197.1); **ağaççak** (130: 53.2); **alta** (315: 355.12); **annaç** (119: 37); **arım** (361: 423.22d); **asar** (717: 1000.2c); **bağat** (389: 462.2c); **barah** (687: 909); **belenk** (607: 786.14); **beninletmek** (330: 386.4); **bider** (253: 255.4h); **boççik** (704: 957.1g); **buzalacı** (763: 1107); **çakmuk** (404: 487.2d); **dalıncah** (680: 890.9); **diren** (200: 152.5); **ebece** (290:330.4d); **fırka** (644: 843.8); **haşa** (216: 196.1); **hot** (285:315.13); **hozar** (556: 704.16); **keçik** (530: 670.2b); **kıldırım** (310: 348.30b); **köynek** (465: 572.6a); **lebbik** (237: 226.2); **pinavut** (154: 75.7c); **piştöf** (488:

¹³⁰ bk. (DS 1993: 70).

610.32); **senit** (705: 961); **şişek** (641: 840.3); **tistan** (275:300.1e); **vere** (160: 83.1); **zek** (420: 517.10b).¹³¹

İşte, bilmece dilinin genel görünümünü belirleyen unsurların en önemlilerinden biri de yazı dilinde pek rastlamadığımız bu kelimelerdir. Bilmecenin anlaşılmasında çoğu zaman anahtar görevi gören bu kelimeler çalışmamızın “Sözlük” bölümünde anlamları ile birlikte verildiğinden konuyu burada kapatıyoruz.

2.1.6. 2. Bilmecelerde Ses Olayları

Her ağzın kendine özgü bazı ses özellikleri vardır. Farklı yörelerden derlendiği için bu özellikler doğal olarak halk bilmecelerine yansımıştır. Dolayısıyla bilmecelerde bir değil birden çok ağız özelliği görülmektedir. Bu nedenle, burada tespit ettiğimiz ses olayları, bir ağzın belirleyici özelliklerini değil, bilmece diline ağız özelliklerinin yansıma şeklini gösterecektir. Ancak bunu hemen ifade edelim ki, bilmecelerin ağız özelliklerini yansıtmada her kaynak aynı hassasiyeti göstermemiş¹³² ve bu yönüyle bilmece dili yapay kalmıştır.

Aşağıda ağızlardan bilmece diline yansıyan ses olaylarının belli başlıları ana çizigileriyle gösterilmiştir. Bazı ses olaylarına bir, bazılarına ise birden çok örnek verilmesi eldeki verilerden kaynaklanmıştır.

2.1.6. 2.1. Ünlülerde Görülen Ses Olayları

Ünlü Benzeşmeleri

İncelme Yönündeki Benzeşmeler

ecayip <Ar. ‘acâ’ ib (121: 39.14p); enteri “entari” <Ar. ‘anterî (454: 566.24); tekke <Ar. tâkiye (192: 145.4a); dene <Far. dâne (206: 170.7a); mefte <Ar. mevtâ (358: 423.2); mezer <Ar. mezâr (358: 423.2); Ehmed <Ar. Ahmed (717: 1001.1c); cihane <Far. cihân + T. a (116: 21.11); Edalet <Ar. ‘adâlet (116: 21.11)

Kalınlaşma Yönündeki Benzeşmeler

Amadı <Ahmet’i <Ar. Ahmed (530: 670.10); ataş <Far. âteş (635: 834.3k); acap <Ar.

¹³¹ Bu kelimelerin anlamları için bk. “Sözlük” bölümü.

¹³² Ağız özelliklerini yansıtmada en fazla hassasiyeti Başgöz’ün gösterdiğini tespit ettik.

'aceb (124: 39.30); bahça <Far. bâğ-çe (327: 376.3a); sandalya “sandalye” <Ar. sandâliyye (111: 9.10)

İnce Ünlüler Arasındaki Benzeşmeler

giri <geri (515: 645.15m); itikledim <itekledim (392: 463.11)

Ünlü Aykırılışması

Kalın sıradan ünlülerin incelmesi

harem <Ar. harâm (743: 1064); heyvan <Ar. hayvân (731: 1053c); gakdi <T. kalktı (613: 800.20); heyran <Ar. hayrân (433: 540.5a); Arabce <Ar. Arab+Tr. ça (465: 572.6h); tamam <Ar. tamâm (545: 692.12i); heta <Ar. hatâ' (607: 787.1); karınçe <karınca (753: 1083.2); gader <Ar. kadar (159: 81.8k)

İnce Sıradan Ünlülerin Kalınlaşması

dilbar <Far. dil-ber (168: 97.4); caket <ceket <Fr. jaquette (156: 76.9ö); değirman <değirmen (392: 463.5); dirnağ <tırnak (162: 83.13h); elledum <elledim (613: 800.20); incicuk <incicik (111: 9.5)

Diğer Ünlü Değişmeleri

Geniş Ünlülerin Daralması

e>i değişmesi

biyaz <Ar. beyâz (465: 572.7); depiye <tepeye (717: 1000.1d); gice <gece (430: 534.7a)

Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

ı>u değişmesi

boğuzuma <boğazıma (177: 122.4); açuk <açık (401: 481.3a); baktuk <baktık (245: 247.3); baluk <balık (549: 695.7b); sufat <sıfat (200: 152.3b)

i>ü değişmesi

bilürem <biliyorum (113: 14.9); cüt <çift (243: 235.9j); büber <biber (570: 728.22); devrüş <derviş (164: 83.16); düzüme <dizime (168: 97.4)

i>u değişmesi

yeduk <yedik (515: 645.15e); incicuk.<incicik (111: 9.5)

Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi**u>ı değişmesi**

harbıl <kalbur (679: 890.4e); dıvar <duvar (249: 253.6); hatın <hatun (216: 195.3c)

u>i değişmesi

guyi <kuyu (571: 728.25n); doli <dolu (111: 9.5); guyruğuni <kuyruğunu (613: 800.20); hamir <hamur <Ar.hamîr (236: 225.29k); kurdi <kurdu (175: 111.6); oni <onu (241: 234.4); yavri <yavru (196: 145.32b)

ü>i değişmesi

gozi <gözü (çarık / 206: 170.5); müsliman <müslüman <Ar. Müslim+Far. ân (513: 645.4); sibirdim <süpürdüm (284:315.5); türlü <türlü(255: 255.8); yöriyelim <yürüyelim (158: 81.6)

Geniş Ünlülerin Daralması**a> ı değişmesi**

yatır <yatar (142: 62.8e)

a> u değişmesi

boguzan <boğazına (136: 57.7)

Dar Ünlülerin Genişlemesi

ı>a değişmesi

boguzan <boğazına (136: 57.7)

i>a değişmesi

namet <Ar. ni' met (475: 593)

u>o değişmesi

bogün <bugün (716: 996a)

ü>ö değişmesi

göher <Far. güher (286:317.3); güzel <güzel (258: 258.3)

u>ö değişmesi

möhdaç <Ar. muhtâc (235: 225.26); möhübbet <Ar. muhabbet (707: 977)

u>a değişmesi

uyuram <uyurum (132: 53.12a)

ı>a değişmesi

gaharam <kalkarım (132: 53.12a)

i <e değişmesi

diyesen <diyesin (110: 7.7); ebrişim <ibrişim (601: 775.4); endi <indi (182: 126.8); eylik <iyilik (245: 249.1); get- <git- (629: 827.14); geyin- <giyin- (110: 7.5); heç <hiç <Far. hîç (255: 255.8); hekaye <Ar. hikâye (280:307.20b)

Ünlü düşmesi

İçte Ünlü Düşmesi

-e- düşmesi

üzre <üzere (255: 255.9c)

-ı- düşmesi

aççık <azıcık (279:307.15a)

-i- düşmesi

Haçce <Ar.Hatice (712: 988.1c); hepsi <hepsi<hepisi (267: 279.3a)

-a- düşmesi

mahrebe <Ar.muhârebe (120: 39.13)

Sonda Ünlü Düşmesi

-a düşmesi

boguzan <boğazına (136: 57.7)

-ı düşmesi

boğarsığın <bağırşağını (203: 155.11f)

Başta Ünlü Türemesi

ı- türemesi

ıramazan <ramazan (231: 224b)

i- türemesi

ileğen <leğen (309: 348.17a)

u- türemesi

Urum <Rum (255: 255.9c)

ü- türemesi

ülüzgar <rüzgar (237: 226.3a)

Ünlü Birleşmesi

Nuldu <ne oldu (701: 950e)

2.1.6. 2..2. Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları

Ünsüz Benzeşmesi

-tç->-çc- benzeşmesi

Haççe <Hatice (712: 988.1c)

-ln->-nn- benzeşmesi

annı annıma <alnı alnıma (449: 562.1a)

n-l>n-n benzeşmesi

narınan <nar ile(577: 734.26)

-md-> -mn- benzeşmesi

damnan <damdan (209: 181.3)

-nd->-nn- benzeşmesi

altınnan <altından (216: 198.1); mennen <benden (258: 258.3)

-nl- >-nn- benzeşmesi

bilsinne <bilsinler(482: 608.2); bostannan <bostanla (258: 258.3); kannanır <canlanır (661: 859.40h); cannı <canlı (275: 296.2); garannıh <karanlık (639: 836.25b); heyvannarda < Ar. hayvân + T. lar+da (731: 1053c); onnar <onlar (739: 1058.2f); ormannık <ormanlık (691: 926.8); unnu <unlu (513: 645.1e)

-ts->-ss- benzeşmesi

yassıdan <yatsıdan (626: 827.Ae)

-vt->-ft- benzeşmesi

mefte <Ar. mevta (358: 423.2)

Ünsüz Aykırılışması

-şk->-şg- aykırılışması

köşge <köşke <Far. kuşk + T. e (258: 261.2a)

-l->-r-

arnı <alnı (512: 638.2e)

-rk->-lk- aykırılışması

salkar <sarkar (372: 441a)

İçte Ünsüz Türemesi

-d- türemesi

otduz<ottuz<otuz (515: 645.17)

-n- türemesi

kılınç <kılıç (202: 155.9c); mencil <Ar. meclîs (619: 815.6)

-y- türemesi

ecayip <acayip <Ar. 'acâ'ib (121: 39.14p); piynar <pınar (692: 926.12);

Başta Ünsüz Türemesi**y- türemesi**

yittim <ittim (220: 203.5b); yesir <esir (262: 268.7)

Ünsüz Düşmesi**Başta Ünsüz Düşmesi****y- düşmesi**

ilan <yılan (292:332.9e)

Ortada Ünsüz Düşmesi**-f- düşmesi**

cüt <çift (243: 235.9j)

-k- düşmesi

çıblacık <çıplacık (347: 404.14a); gulacığınan <kulakcığınan (220: 203.5c)

-l- düşmesi

kahıvir- < kalkıver- (398: 470.1)

-n- düşmesi

dilice <dilince (211: 185.3)

-ğ- düşmesi

gurbaa <kurbağa (505: 627.9b)

-y- düşmesi

kodum <koydum (514: 645.12c); köden <köyden (570: 728.14b)

-b- düşmesi

kümet <Far. gunbed (362: 423.36)

Sonda Ünsüz Düşmesi**-r düşmesi**

alı <alır (334: 391.20); bi <bir (367: 431.2); bidene <bir tane (185: 137.1); bilsinne <bilsinler (482: 608.2); oturu <oturur (203: 155.11c)

Hece veya Ses Bölüğü Düşmesi

bişem <bir şeyim (213: 189.6); bilürem <biliyorum (113: 14.9); del <değil (580: 735.15g); durırsan <duruyorsun (258: 261.2a); ellence <elleyince (262: 268.5i); edim <edeyim (658: 859.26); eşem <eşeğim (269: 284.2b); eşir <eşiyor (638: 836.15e); gidiyon <gidiyorsun (701: 950c); gözüzü <gözünüzü (121: 39.19a); mevlane <mevlevihane (548: 692.27a); sarkay <sarkıyor (142: 62.9); şeycim <şeyciğim (525: 659.2f); yassun <yatsıleyin (627: 827.Aw); yüzüzü <yüzünüzü (121: 39.19a)

Yer Değiştirme**vr>rv yer değiştirmesi**

arvad <avrat <Ar. 'avret (334: 391.20)

ks>sg yer değiştirmesi

yüsgek <yüksek (267: 279.2)

pr<rp yer değiştirmesi

torpah (toprak) (213: 189.6); yarpah (yaprak) (225: 210.1)

rv>vr yer değiştirmesi

devrüş <Far. dervîş (164: 83.16)

Ünsüz İkizleşmesi

d>dd ikizleşmesi

yeddi <yedi (543: 691.15)

g>gg ikizleşmesi

saggal <sakal (151: 72.12);

ş>şş ikizleşmesi

aşşahdan <aşağıdan (738: 1058.2b); döşek <döşek (325: 372.1a)

Ünsüz Değişmesi

b>f değişmesi

furma <burma (606: 786.5)

b>m değişmesi

men <ben (235: 225.23)

b>p değişmesi

pıçak <bıçak (273: 291.1); paşına <başına (634: 834.3e)

c>ç değişmesi

çamış <Ar. cāmûs (203: 155.12a)

ç>c değişmesi

cih- <çık- (161: 83.7); cüt <çift (243: 235.9j)

ç>ş değişmesi

üş <üç (716: 996a); aşmış <açmış (222: 206.1d); gaşmış <kaçmış (222: 206.1d) göş
<göç (385: 457.21c)

d->t- değişmesi

pite <pide (580: 735.15g)

f>p değişmesi

pındık <findık (679: 890.5)

g <c değişmesi

cel- <gel- (165: 89.1b); ceri <geri (634: 834.3b); cid- <git- (422: 519.2d)

ğ>y değişmesi

düyme <düğme (216: 195.3c); eyil- <eğil- (289:328.1)

k>g değişmesi

gorhut- <korkut- (143: 63.4); goy- <koy- (148: 70.5h); gardaş <kardeş (264: 269); gum
<kum (125: 43); gulb <kulp (264: 271); gapı <kapı (134: 55b); gassap <Ar. kassâb (582:
735.20); garşı <karşı (121: 39.19a); gaş- <kaç- (134: 56.5); gemir- <kemir- (196:
145.30c); gendi <kendi (182: 126.12); gılıç <kılıç (202: 155.5); gırh <kırk (109: 6.3);
gısmet <Ar. kismet (289:328.1); gızıl <kızıl (119: 39.5); gon- <kon (119: 39.5); goyun
<koyun (136: 57.7)

k>ğ değişmesi

göğ <gök (123: 39.21)

k>h değişmesi

ahşam <akşam (164: 83.16); çih- <çık- (125: 43); dohuz <dokuz (124: 39.34); ohu- <oku-
(114: 20c); sahal <sakal (578: 735.2i); dohtor <doktor (585: 748.3); harbıl <kalbur (HB
679: 890.4e); tabah <tabak (154: 75.5a); beşih <beşik (155: 75.10)

k>y değişimi

eymek <ekmek (164: 83.16); seysen <seksen (429: 532.1)

l>n değişmesi

gömeği <gömeği (580: 735.14)

n>g değişmesi

ögüne <önüne (519: 652.2b)

n>y değişmesi

anayın <ananın (285:315.10); babayın <babanın (285:315.10)

t>d değişmesi

dad <tat (553: 700.2a); daş <taş (263: 268.14); dene <tane(206: 170.7a); dut- <tut- (113: 14.9); gaşdı <kaçtı (134: 56.5); geçdi <geçti (627: 827.3a); yohdur <yoktur (114: 20c)

s>z değişmesi

zikke <Ar.sikke (329: 378.7h); zabah <Ar. sabâh (729: 1040c)

v>f değişmesi

fur- <vur- (729: 1039n); mefte <Ar. mevta (358: 423.2)

y >v değişmesi

köve < köye (570: 728.14b)

z>s değişmesi

goyulmas <koyulmaz (629: 827.15oo)

Asli Şekillerin Korunması

Türkçe kelimelerde

böğrek (böbrek) (127: 47.5); barmak (parmak) (189: 141.6e); kelse (gelse) (634: 834.3e); keri (geri) (634: 834.3e); kibi (gibi) (377: 448.7g); kir- (gir-) (152: 74.6ı); kölge (gölge) (596: 764.10); tik- (dik-) (327: 376.3a); tolu (dolu) (525: 659.2f); tök- (dök-) (203: 155.11f)

Yabancı kelimelerde

hefte “hafta” <Far. hefte (294:332.28a); bazar <Far. bâzâr (358: 423.2), sümbül <sümbül <Far. sunbul (245: 248.5); panbuk <pamuk<Far. panbuk (488: 611.2)

2.1.7. Ses Değerli Sözcüklerin Kullanımı

Halk bilmecelerinin söz varlığı içerisinde geniş yer tutan kelime türlerinden biri de belli başlılarını aşağıda sıraladığımız ses değerli sözcüklerdir. Bunların çoğu bilmecenin cevabını çağırıştırma amaçlı yakıştırılmış¹³³ sözcükler olmakla beraber içlerinde *civ civ*, *gürülde-* gibi yazı dilinde yansıma olarak kullanılanları da vardır. **fil taşı** (367: 431.2); **min taşı** (128: 50.6a); **gıdavana ağacı** (167: 93.3a); **gılâptan ağacı** (649: 852.4); **lemleme çiçek** (161: 83.7); **namarin çiçeği** (336: 396); **pat patana ağacı** (167: 93.3a); **pata kutana ağacı** (167: 93.3a); **şimsim çiçeği** (133: 54.2); **tuğrun çiçeği** (336: 396) örneklerinde olduğu gibi bazı taş, çiçek, ağaç vb. isimlerinde de rastladığımız bu sözcükler, bir arada düşünüldüğünde, insan kendini bir ses cümbüşü içinde buluyor. “Ses”in bilmecelerde bu denli yoğun ve çeşitli kullanımı, aynı zamanda bilmecenin bir eğlenme aracı olduğunu da hatırlatır. Aşağıda bilmecelerden derlediğimiz, kimi yakıştırma, kimi yansıma sözcükler görülmektedir:

ahi (712: 988.1e); **apır** (228: 218.1); **badei ed ed** (278:307.10), **bak bak** (275:300.1), **bıdı bıdı bıd bıd** (278:307.10), **bıkıltı** (733: 1055t), **biho** (645: 843.20), **böğür-** (573: 728.26b), **bukka** (325: 375.1), **bukkaç** (325: 375.1g), **bum** (323: 362.1), **bükge** (325:

¹³³ Siyah puntuyla verdiğimiz şu kelimeler, cevpla birlikte düşünüldüğünde, bilmecelerdeki yakıştırma mantığı daha iyi anlaşılacaktır: *Kara yılan / kara geven / ııldak / muşuldak / şipildek*. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 690: 926.3b).

375.1j), **cambultu** (265: 276.4), **cıkcıklı** (546: 692.12u), **cımbıl-da-** (647: 848), **cımbirt** (549: 695.3), **cırt** (174: 108.8), **cıbilti** (265: 276.4ı), **cıpile-** (733: 1055c), **civ civ** (280:307.17), **cizo** (645: 843.20), **cum cum** (646: 843.26e), **cumbudu** (573: 728.25nn), **cumbul** (571: 728.25b), **çakıl-da-** (226: 214.2), **çam çatan** (296:334.3a), **çam patan** (296:334.3a), **çat çat** (239: 229.1), **çat çatan** (296:334.3), **çata batan** (296:334.3k), **çeki çeki çekile-** (226: 214.2ı), **çeten çeten** (296:334.3ı), **çık çık** (528: 666.8), **çınçını** (545: 692.12b), **çıp çıp** (293:332.15), **çıpıl çıpıl** (265: 276.4f), **çıt çıt** (257: 256.11), **çıt pıt** (420: 517.21), **çıtır çıtır** (286:317.4), **çıtırda-** (317: 355.37c), **çiğ çiga** (546: 692.12s), **çin çin** (327: 375.11), **çing** (441: 544.20), **çipilti** (265: 276.4f), **çöm çöm.** (303: 344.10k), **dak dak** (404: 487.10), **dakır dakır daklan-** (711: 987.1m), **dakka dukka** (325: 375.1), **datini** (172: 108.2j); **dinare** (144: 64.13); **dinko** (127: 47.4); **dültürük** (119: 39.5), **dımbılt** (636: 836.3a), **dır dır** (609: 791.2), **dik dik** (275:300.1), **din din** (574: 731.8), **dink dink** (303: 344.10ı), **dinki dinki** (276:300.1ı), **dumbulca** (573: 728.25mm), **dumdum** (571: 728.25e), **dun dun** (572: 728.25gg), **düm düm** (646: 843.26c), **ekgedir ekge** (325: 375.1j), **endekgedukga.** (325: 375.1h), **engilli mengilli** (325: 375.1j), **edel-betel** (521: 655.10d); **elabı** (311: 348.4ı); **elekman** (689: 918e); **elim elim ekürkün** (645: 843.19); **endermani, mendermani** (174: 108.9); **eysa eysa** (172: 108.2d), **fildirinin fizini** (193: 145.11); **filgos** (167: 93.15); **finana** (544: 692.1); **finko** (127: 47.4); **fak** (644: 843.1), **faka fuka** (644: 843.1), **fıfıcit hahihihı** (322: 361.2), **fın fit** (558: 709), **fır fır** (232: 225.10), **fırka da fırk.** (167: 93.9), **fış fış** (325: 375.11), **fışıla-** (185: 135.4), **findili fit** (284:313.12), **finglele fit** (341: 402.16), **finki finki** (276:300.1ı), **fır fıricik** (341: 402.2), **gak** (738: 1058.2), **gakçıla-** (301: 343.3), **gıcır gıcır gıcımanı** (711: 987.1o), **gık** (739: 1058.2j), **gomboliza** (457: 568.4); **gucuruh, cucuruh** (119: 39.5), **guh guh** (507: 627.21), **gumkur** (571: 728.25ı), **gur gur** (505: 627.8), **güm güm** (575: 734.6), **güm terelelli.** (326: 375.4), **gümbül** (572: 728.25u), **gümbürtü** (572: 728.25dd), **gürle-** (644: 843.6), **gürp** (225: 210.5), **gürredele** geçecek. (557: 704.18c), **gürülde-** (576: 734.19), **hak** (738: 1058.2a), **harıltı** (265: 276.4e), **hav hav** (688: 912), **halbur hase** (155: 75.13); **hambarina** (164: 84.1); **helengele melengele** (228: 216.3); **helil melil** (196: 145.30b), **hellü hüllu.** (276:300.1h), **helir, melir** (196: 145.30g); **hemür hümür** (196: 145.30); **hıggılı hıggıl** (521: 655.2); **hıngıdı hıngay** (327: 375.13), **hır hır** (237: 226.1), **hırhırık** (405: 487.17b), **hırıl-da-**

(405: 487.17), **hırtlar mırtlar** (169: 99.3), **hincefi zincefi** (557: 704.18c), **hilemet** (446: 549b); **hinnan hinnana** (611: 800.2); **hobelek goblek** (420: 517.10b); **hombul** (712: 988.1e); **hökük, mökük**, (583: 740); **huğutlar, huğutlar** (162: 83.13i), **ho ho** (256: 256.10d), **hokurda-** (625: 825.2), **hop** (590: 754.1j), **hor hort** (169: 99.4), **horu horu** (294:332.22), **hük** (738: 1058.2a), **ık** (739: 1058.3), **inh** (401: 481.8a), **ileli fezli, kileli kezli** (193: 145.10); **inili, kunili** (197: 145.39), **kaykıtı kuppak** (549: 695.6); **kösten köneçik** (535: 681.9); **kumri kalus** (235: 225.25), **kakıl-da-** (271: 287.7), **kakkıla** (370: 440.7), **kapkap** (275:300.1c), **kertül kurtul** (169: 99.1), **keş** (256: 256.10c), **kirpıntı** (265: 276.4b), **kırt** (174: 108.8), **kırtıl** (617: 814.4), **kışt** (569: 728.1), **kikiri kikiri kikirdeş-** (keçi / 401: 481.6), **kokariko** (444: 548.10d), **küt** (573: 728.28), **küt pat** (327: 375.13a), **kütültü** (689: 918e), **lak lak** (275:300.1d), **lâka lâka** (465: 572.9), **lamburtu lümbürtü** (645: 843.24), **lank** (327: 375.8), **lap** (242: 235.9), **lapa, lapa**, (465: 572.9a), **lebe lebe** (169: 100.2); **lebleçik** (119: 39.5); **liza liza** (128: 50.1), **lili** (406: 490.5), **limbirt** (636: 836.3), **lime lime lim** (322: 361.2a), **lime lu ha** (322: 361.2a), **lin lin** (303: 344.10v), **linlan** (275:300.1d), **lok** (738: 1058.2c), **lümbür** (571: 728.25h), **maktu gele** (228: 216.3), **mamigini hapini** (193: 145.11), **middiyim müdevene** (326: 375.6e), **milatan** (346: 404.6a), **mildiren** (528: 666.13), **mongoloz** (242: 235.9), **maka mak** (367: 431.7), **mıçırhın mıçırhısı** (367: 429.10a), **mırıl mırıl** (320: 357.2), **mırıl-da-** (405: 487.17), **mırmırık**. (405: 487.17b), **min takka tukka**. (198: 149), **muşuldaç** (690: 926.3b), **neni** (425: 521.1), **pâhi** (712: 988.1e), **pantaniko pantaniko** (167: 93.9), **pat patan** (296:334.3), **pır pır** (261: 267.10), **pırım pırım** (335: 391.20g), **pireyleli, liseçide** (228: 216.3), **pırt** (406: 490.1), **pıt pıt** (257: 256.11), **pıtır pıtır** (401: 481.7), **puf** (517: 646.2a), **puh puh puh** (620: 815.14), **püf** (570: 728.16), **sallâme** (275:300.1f); **seggir, süggür** (167: 93.12); **sekül sekül** (204: 159.3); **sekün sükün** (114: 19.2); **seyalem** (558: 711.6a); **sinsilli** (326: 375.1a); **sallangıç** (275:300.1), **şaggıla-** (301: 343.3), **şaka şak** (367: 431.7), **şakırdama** (226: 214.2j), **şakla-** (226: 214.2a), **şakşak** (226: 214.2j), **şaldır, şuldur**. (184: 132), **şap şap** (276:302), **şapırdak** (690: 926.3a), **şarıldak**. (637: 836.8), **şarp şarp** (733: 1055r), **şengi şengi** (228: 218.1), **şeptiraka** (445: 548.15), **şeveder tekka** (325: 375.1k), **şık şık** (227: 214.15), **şıkkadacık** (325: 375.11), **şıkmıklı** (326: 375.6d), **şıldırma-** (317: 355.37d), **şıp şıp**. (155: 76.7), **şıpidik şıpidik** (nalın / 496: 624.3), **şıpırdak**. (492: 619.5), **şıpış şıpıl**

(265: 276.4d), **şırıl şırıl** (265: 276.4b), **şırıltı** (265: 276.4b), **şim şakadık** (595: 764.1), **şip şip** (157: 76.16), **şipe şip.** (367: 431.7), **şipildek.** (690: 926.3b), **şirp şirp** (733: 1055r), **şukkaç** (325: 375.1g), **şukkadan şukka** (198: 149), **şumbadak** (707: 973a), **şumbur** (707: 973a), **şupultu** (265: 276.4d), **tak ha taktaki ha** (322: 361.2), **tak tak** (275:300.1), **tak tuk** (245: 247.3), **takır takır** (620: 815.17a), **takkaç** (325: 375.1g), **takur tukur** (402: 481.14), **takur tukur takrabı** (711: 987.1b), **tapır tapır** (401: 481.7), **terelelli terli takış** (327: 375.12), **tık tık** (306: 346.12), **tık tıklı** (546: 692.12y), **tıkır tıkır** (158: 81.7b), **tingır** (376: 448.2), **tıntına tıntına** (326: 375.2), **tıp tıp** (303: 344.10j), **tıran takış** (326: 375.6c); **tomoloza** (128: 50.1); **tumbuliza** (173: 108.2n); **tumburerek** (443: 548.6), **tırtır** (625: 825.5), **tısla-** (399: 475.4), **tiko tiko** (167: 93.9), **tim tim** (302: 344.10b), **tin tin** (158: 81.7a), **tingom** (406: 490.5d), **tintiynice** (339: 401.2), **tirika turuka** (276:300.11), **töm töm** (303: 344.10o), **ts ts** (637: 836.10h), **tukka tukka.** (325: 375.1f), **tun tun** (245: 247.6), **vak vak...** (444: 548.10d), **vani vani** (569: 728.8), **varvara...**(155: 75.9), **vela hinne** (326: 375.6c), **vela nakış** (326: 375.6c), **veliçini velinas** (156: 76.14), **vicillının vicillısı** (367: 429.10b), **vık** (739: 1058.3), **vır vır** (575: 734.7), **vız vız** (276:300.11), **vız vıza** (569: 728.3), **vinkaka vinkaka.** (164: 87.1), **yaşına çitina** (172: 108.2i); **yeyalem** (558: 711.6a), **zartala zurtala** (644: 843.2), **zöllüyüm** (326: 375.6e).

2.1.8. Kaba İfadelerin Kullanımı

Halk bilmecelelerinde *arif, zarif, inci, mercan*¹³⁴ gibi yüksek değer ifade eden sözcüklerin ve *lâle* (457: 568.6), *yasemin* (414: 501.10k), *çiğdem* (378: 448.18g), *gül* (298:334.5n), *reyhan* (298:334.5n), *menekşe* (558: 711.6), *erguvan* (414: 501.10a) gibi çiçek isimlerinin yanında, “yüksek üslub”un kabul edemeyeceği, edep sınırlarını aşan *s...*, *g...*, *t...*, *b...*, *s...* gibi kelimeler de yaygın olarak kullanılmıştır. Şayet bir mukayese yapacak olursak, sansürsüz bir dilin kullanıldığı halk bilmecelelerinde, argo sayılabilir ifadelerin, çiçek isimlerinden çok daha fazla kullanıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durumu ise, halkın mizah ve alaydaki sınırtanımsızlığına bağlayabiliriz. Zira hoşça vakit geçirme ve eğlenmede “ayıp” rafa kalkar ve yerini hoşgörüyü bırakır. Atasözleri, deyim, hatta yemek isimleri gibi

¹³⁴ *Arıfsiniz, zarıfsiniz; kendinizi neden bilirsiniz.* (ad ‘isim’ / 108: 2.10) *Bir kutum var açılır, inci mercan saçılır.* (ağız / 111: 9.13).

folklor malzemelerinde de gördüğümüz bu tür kullanımlar halkın tabii yaşamının da bir yansıması olsa gerek. Halk bilmecelerinin dil malzemesi içinde önemli bir yer tutan bu ifadelerin, aşağıda, bazı örnekleri görülmektedir:

Allah bin bir belâsını vere! (587: 749.5r), **ağzı kokar b... gibi.** (569: 728.10), **ahmak** (160: 82.1), **âlem pezevengi.** (535: 681.14e), **anasını s...tiğimin gâvuru** (570: 728.23c), **anasını sattığının gâvuru** (570: 728.23a), **anasını sevdiğimin katırı** (434: 540.10l), **anasını yandıgının gâvur** (571: 728.23e), **anayın hallampası, babayın sallampası** (327: 375.8), **b...u baban ağzına.** (yayık / 644: 843.3a), **babalık** (374: 447.8), **bizim cama sıçtı** (573: 731.2), **canına yandıgının puştı** (573: 731.2), **ç...um deliğine.** (232: 225.5c), **çingilli yosma** (150: 72.1), **daşak** (151: 74.4), **demirden s...i var** (436: 541.9), **gönden t...ğı var.** (436: 541.9), **eline ver-** (268: 282.10), **eşek sıpası.** (170: 102.4), **g...ümü ye, g...ümden çıkamı ye** (607: 787.3), **g... ister.** (328: 377.3), **g...ü çöpürük.** (112: 12), **g...ı gıllı** (137: 58.6a), **g...ün varsa-** (227: 214.9), **g...ünü kaşı.** (528: 666.3a), **g...ünü parmakladım** (470: 582.7), **götü çüklü** (127: 44.15c), **k...ını kaşı.** (528: 666.3), **kaydırdı imansız** (294:332.25d), **keçi b...u** (177: 121.8a), **kıç açık.** (401: 481.3b), **kıllıya tep-** (223: 206.5), **koyayım g...üne.** (491: 615.1); **k...ına koyayım** (491: 615.1g), **köpek.** (167: 93.7), **kusar-** (542: 689f), **mart usur-** (682: 897.3), **mort et-** (169: 99.4a), **nah böyle** (644: 843.8), **nalet onun yüzüne** (137: 58.3), **orosbu** (450: 563.1), **pezevenk** (597: 767.9b), **pezevenktir pederin.** (568: 725.11a), **s...ini suya batırır.** (287:320.3), **sallar g...ünü.** (146: 64.29), **sana girdi.** (583: 740.A), **sana sokar** (392: 463.15), **sıçar işemez** (176: 119.2), **sığır b...** (112: 11.1b), **silâh çeken alçaktır** (447: 553.5), **tır tır sıçar.** (525: 659.1), **Tophaneye hizmet ed-** (171: 106d), **tut s...ini, sıvatla t...ğmı.** (612: 800.8), **yüzüne tükürdüğümün foturu** (146: 64.28e), **zampara** (278:307.4), **zıbar-** (341: 402.12), **zıp k...ına.** (527: 663.1a).

2.1.9. Küçültme / Sevimlileştirme İfadelerinin Kullanımı

Halk bilmeçlerinde küçültme ifade eden kelimeler sanıldığı kadar yaygın olmasa da önemli yer tutar. Bunların da büyük bir kısmı *Alçacık katır, yüklenir bakar.* (sacayak / 551: 696.12); *Bir küçücük kuyum var / iki çeşit suyum var.* (yumurta / 659: 859.35b) örneklerinde olduğu gibi cevap konumundaki varlığın gerçek özelliklerini belirten

ifadelerdir. Yer yer *Çalı dibinde pamucuk*. (tavşan / 606: 786.7a) örneğinde olduğu gibi sevimlileştirme anlamı da veren bu ifadelerde çocuk diline yaklaştırma endişesi nerdeyse hiç görülmemektedir. Bu sonuç ise, *bilmeceleri çocuklar uydurur veya çocuklar için bilmece uydurulur* gibi bazı düşüncelerin yanlış olduğunu açıkça ortaya koyar. Ancak bu sözlerimizle bilmecelerin çocuk eğitim ve edebiyatında yerinin olmadığını kast etmiyoruz. Bilmecelerin bu alanda büyük bir öneme sahip olduğuna inanmakla birlikte, genel itibarıyla bütünüyle çocuk diliyle kurgulanmış örneklerin azlığına dikkat çekmek istiyoruz..

Aşağıda bilmece diline renk veren bu küçültme ifadeleri görülmektedir:

adamcık (420: 517.13), **ak pakcık** (454: 566.22), **akça** (528: 666.3a), **akçacık** (528: 666.8), **alancık** (692: 926.12b), **alçacık asmacık** (170: 102.7), **Alicuk** (636: 834.A), **annecik** (145: 64.14), **Arapcık** (120: 39.11), **artıcak** (392: 463.7), **babacık** (145: 64.14), **bağlıca** (647: 850.1), **başçağız** (341: 402.6), **boncucak** (501: 626.15), **burcacık** (467: 574.5d), **büyücek** (625: 825.1), **cücük** (679: 890.3), **çalıcuk** (636: 834.A), **çanacık** (501: 626.16), **çatlacık** (702: 952.2c), **çatmacıkta yongacık** (439: 544.11), **çırpıcık** (419: 517.9), **çicecik**. (458: 568.17), **çiçecik** (679: 890.2bb), **çorapcık** (120: 39.11), **Çulluca çaputluca** (452: 566.2), **dağlıca** (647: 850.1), **danacık** (190: 141.10), **daracık**. (145: 64.14), **deliklice**, **dülüklüce** (532: 678.1), **denizcık** (584: 742.3), **Derlice**, **topluca / etlice**, **kanlıca**. (172: 108.1), **devecik** (339: 401.4), **dilcık** (237: 226.5), **divitçik**. (487: 610.15), **domuzcuk**. (584: 742.3), **donlucuk** (530: 670.11a), **elcık** (237: 226.5), **eşecik** (419: 515.5), **evcık** (259: 262.1), **fiçıcık** (467: 574.5), **fil fillice / burnu eğrice**. (508: 634.1), **gat gat gatmercık** (581: 735.15s), **gucuruh**, **cucuruh**. (119: 39.5), **gulacık** (220: 203.5c), **hanımcık** (307: 348.9), **Hasancık** (583: 741.2), **incecik** (123: 39.20hh), **İnicik minicık / küçük sinicık**. (480: 601.6c), **İsacık**, **Musacık**, **eli kolu kısacık**. (608: 787.11), **kancağız** (499: 626.2), **kapkaracık kübküçücük** (537: 681.29), **karışça** (531: 670.17k), **kat kat katlancık** (454: 566.22), **kerticek** (392: 463.7), **kılıca** (593: 760.2), **kısacık** (426: 522.5), **kızılıcık** (714: 990), **kolancık** 692: 926.12b), **köpecik** (570: 728.11a), **köpüklüce** (735: 1056i), **kulacık** (148: 70.5c), **kumbacık** (ilik, düğme / 701: 952.2), **kutucuk** (419: 517.9), **küçücük küpecik**, **ağzı kapacık**. (524: 657), **lebicik**, **lebabcık** (119: 39.5a), **malacık** (193: 145.13), **mancıcık**, **mıncıcık**, **bir sürü boncucuk**. (614: 801.2), **Mehmet ağacık** (576: 734.8), **mini mini**, **küçük çini** (439:

544.10), **mini minicik**, **kösten köneçik** (535: 681.9), **nalçacık** (528: 666.8), **noktacık** (680: 890.10), **olucakta balıkçık**. (457: 568.14), **ormancık** (692: 926.12b), **öküzcük** (193: 145.13), **parlacık** (460: 568.26y), **piştovcuk** (487: 610.20), **püsküllüce yosmacık**. (170: 102.7), **sandıcak** (501: 626.15), **sarıca, suluca** (467: 574.2), **sarkıcık** (399: 476.4), **serçecik** (119: 39.5), **sokacık** (sokakcığım) (570: 728.11a), **şapkacık** (420: 517.13), **şeycık** (637: 836.15b), **tanecik** (612: 800.14), **tavucak** (559: 711.11a), **tekeçik** (617: 814.12), **tepecik** (617: 814.12), **tigecik** (567: 724.1e), **tohumcuklar** (641: 840.5a), **tokmacığı** (702: 952.2c), **topacık** (506: 627.16), **torbacık** (561: 715.10), **turşucuk** (467: 574.5d), **ufacık sandıcık, içi dolu boncucuk** (502: 626.17a), **Ufacık tefecik, bir pençecik**. (para / 528: 666.9), **urgancık** (561: 715.10), **Urumcuklar** (641: 840.5a), **uşacık** (487: 610.20), **uzuncu** (714: 990), **yarımca** (441: 544.17), **yavrucuk**. (501: 626.14d), **yiğitçik** (487: 610.15), **yongacık** (603: 778.5d), **yumacık**. (606: 786.7), **yumrucuk** (501: 626.14d).

3. ÜSLUP ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ

Üslup çıplak gerçeğin süslü elbisesidir. Ahenk ipliyle dokunan bu elbisenin nakışları ise istiareler, benzetmeler, tekrarlar, kafiyeler gibi söz ve mana sanatlarıdır. Akıl ve kalpten gelen gerçekler, kişinin hususi hayal hanesinde bu elbiseye bürünüp öylece çıkar.

İşte, mükemmel bir metinsel bütünlük, kişinin söz ve manaya bu üslup elbisesini giydirmesi ile mümkün olur. Sade (mücerred), süslü (müzeyyen) ve yüce (âli) üslup olmak üzere üç farklı şekilde icra edilmekle birlikte, günlük dilden farklılaşmaya, metinselliğe, söz ve mana işçiliğine işaret etmesi bakımından üslup, her zaman sanatlı bir anlatımı hatırlatır.

Konunun daha iyi anlaşılması için Tekin'in şu ifadelerine bakalım:

“Üslup, anlatımın kazandığı biçimdir. Bir metin; dil, imlâ, noktalama, cümle, konu, zaman, vak'a, mekan ...vs. gibi bir dizi birimden oluşur. Bunlar, bir bakıma metnin ham malzemeleridir. Bu malzemelerin, ele alınıp işlenmesi, nihayet işlevsel bir mahiyet kazanması üslupla mümkün olabilir. Bu bağlamda üslubu, içeriğin (muhtevanın) kazandığı “form” olarak görebiliriz

Üslup, dilin mecazi gücünü, renk ve eylem zenginliğini, kısacası dilin anlatım dağarcığını kişisel beceriyle söze veya -özellikle- yazıya dökmek, dile haytiyet (canlılık) kazandırmak demektir. Genelde anonim bir karakter taşıyan dil, santkarın mizacından, düşünce ve felsefesinden gelen destekle özelleşir, üslup boyutu kazanır.” (Tekin 2002: 166-168).

Aristo da, basit adlar yerine betimlemelerin kullanımını; tekil sayılar yerine çoğulların tercihini; tekrarları ve bağlayıcı sözcükler ile ustaca ve popüler deyişleri üslubun (biçemin) etkinliğini sağlayan unsurlar arasında, sayar. (bk. Aristoteles 2001: 168-169).

“Üslup incelemesi” ise sözü, sıradanlıktan kurtarıp estetik bir metinsel bütünlüğe kavuşturan şekil ve mana işçiliğini konu alır. Bilmecelerin üslup özelliklerine geçmeden Aktaş'ın “üslup incelemesi”nin sınırlarına işaret eden şu yaklaşımına bakalım: *“(…) edebiyatta kelimeler ve kuruluş formları, yalnızca düz anlamları ve ilk şekilleriyle görev almazlar. Bilerek baş vurulan çeşitli*

seviyelerdeki söz sanatları, benzerlik ve birliktelik (similarite et contiquite) üzerine kurulmuş ifâde şekilleri, yananlaman zenginleşmesini sağlayacak kelime ve kuruluşlara iradi olarak fazla yer verilmesi, kısacası metnin estetik değer kazanacak tarzda kurulması onu meydana getiren unsurların keyfî değil, bilerek kasten seçildiğini düşündürmektedir. Yani tabîî dilin imkanlarından, şartlarından bir ayrılma, bir sapma söz konusudur, işte üslûp incelemesi bu sapmanın sınırlarını, sebeplerini ve şartlarını belirli prensipler etrafında izaha gayret sarf eder.” (Aktaş 1998: 31)

Üslup ve incelemesine açıklık getiren bu yaklaşımlardan sonra anonim ürünler olan halk bilmecelerinin üslup özelliklerine geçebiliriz. Ancak öncelikle şu soruya cevap aramak lazım: Ferdi bir tasarruf ve tasarımı, dolayısıyla da özgün bir dili ifade eden üslup, anonim ürünler olan bilmeceler için geçerli midir?

Bu soruya verilecek cevap, evettir. Çünkü, halk bilmeceleri anonim ürünler olmakla birlikte, her bilmece ilk sorucusunun dilinden bir tat taşır, başka bir deyişle halk bilmecelerinin üslup mührü, ferdi çizgilerle süslü anonim bir mühürdür. Buna binaen, daha çok Divan edebiyatı için ifade edildiğini anladığımız şu görüşler halk bilmeceleri için de geçerlidir sanıyoruz: “*Sanatkâr ile “eser” arasındaki mesafeli konum, işin özünü değiştirmez. Anonim şemanın baskısına rağmen, santkârın sesi usul usul kendini duyurur: (...) bu sesin edebiyat vadisindeki karşılığı “üslup” olsa gerek. Üslup ‘özgünlük’se, ki öyledir, bu ‘özgünlük’ Ortaçağ edebiyatında da vardı.*” (Tekin 2002: 166-167)¹³⁵

Bu noktadan hareketle Türk halk bilmecelerinin üslubu incelendiğinde, anlatıcıdan anlatım tarzlarına, imaj dokusundan bu dokuyu oluşturan mana ve söz sanatlarına bir dizi özellikle karşılaşırız. Şimdi bu özellikleri görelim:¹³⁶

¹³⁵ Tekin, araştırmasında ayrıca, bu sanatın da kendine özgü-üstelik sağlam ve disiplinli-bir estetik temele ve beşeri bir duyarlığa, dolayısıyla da kendi içinde tutarlı bir üsluba sahip olduğunu yineler ve mahlas geleneğinin, “Lâedri” gibi anonim bir adın gerisine sığınmanın bu gerçeği değiştiremeyeceğinin de altını çizer. (bk. Tekin 2002: 166-167).

¹³⁶ Köktürk, bilmecelerin sanat değeri taşıdığını şöyle belirtir: “*Sanatta her zaman bir sürpriz unsuru vardır. Sürpriz ise sonucu söyleyip sebebi, sebebi söyleyip sonucu gizlemektir. Bilmecede sebep söylenir, sonuçlar gizlenir. Bu yönüyle bilmeceler birer kurgu eseridir. Kurgunun olduğu yerde de sanat vardır.*” (Köktürk 2005: 120-127).

3.1. Anlatıcı Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri

Sanat esas itibariyle bir dışa vurma, anlatma olayıdır. Bu ise ya aktarma ya da canlandırma ile gerçekleşir. Aracın sözlü veya yazılı olması bu gerçeği değiştirmez. (bk. Tekin 2002: 189-190).

Birer minyatür metin olan halk bilmecelerinde de düz soru mantığı değil, anlatı mantığı esastır. Zira geleneksel sorular olmakla beraber, belli kalıplar dışında, içlerinde soru unsurları bulundurmazlar. Sorucu, soracağı varlığı çoğu zaman bir öyküleme formunda sunar. Yer yer bildirme, açıklama, ve tanımlama gibi anlatım tarzlarının da tercih edildiği bilmecelere asıl renk veren ise, tasvirlerdir.

Anlatarak, dramatize ederek sorma, esas olduğuna göre, bilmece türünün arkasında düz bir sorucu değil, bir “anlatıcı-sorucunun” varlığı söz konusudur. Sözlü geleneğin bu “aktör anlatıcı”sını, Tekin şöyle tanımlar: “*Anlatıcı; destan, masal, hikâye, roman gibi “epik” karakterli metinlerde, sesini; şu veya bu tonda duyduğumuz; gizli veya açık kimliğine tanık olduğumuz bir varlıktır. Anlatıma dayalı türlerde onun varlığı bir realite olarak karşımıza çıkar.*”¹³⁷ (Tekin 2002: 18-20).

Bu mini sözlü kompozisyonların anlatıcı-sorucusu diğer anlatı türlerinde olduğu gibi, anlatımını, genelde şu kişiler ağzından gerçekleştirir:

Birinci tekil kişi (Ben),

Üçüncü tekil kişi (O).

Halk bilmecelerinde çoğul kişilerin anlatıcı olarak kullanımı ise, enderdir. Şimdi bu anlatıcı tiplerinin merkezde olduğu halk bilmecelerini görelim.

3.1.1. Birinci Tekil Kişi (Ben) Merkezli Anlatımın Hakim Olduğu Bilmeceler

Halk bilmecelerinde en çok görülen anlatıcı tipi “*ben anlatıcı*”dır. Eşyanın çoğu zaman bir iyelik formunda sunulduğu ve fiillerin birinci kişiyle çekimlendiği bu bilmecelerde anlatıcı “*ben*”dir. Bir kısmını aşağıya alabildiğimiz bu bilmecelerde “*ben*”in temsil ettiği varlık genelde, *Bir dağdan bir dağa elma attım; hem attım, hem tuttum.* (aksiseda ‘yankı’ / 113: 17.1) örneğinde olduğu gibi anlatıcı-sorucunun kendisidir. Bazen

¹³⁷ Tekin, ayrıca sözlü kültürün egemen ve etkili olduğu zamanlarda “anlatıcı” rolünü üstlenen kişilere büyük saygı duyulduğunu ifade eder. (bk. Tekin 2002: 18-20).

de *Ben ne idim ne idim / yeşil başlı bey idim / Allah beni şaşırtdı / at b...una düşürdü* (arpa / 125: 42.4) bilmececiğin cevabı durumundaki varlıktır. Burada bir insan dışı bir varlığın konuşturulması anlatıcı tipini değiştirmez. Aşağıda “*be*”in anlatıcı olduğu bilmece örnekleri görölmektedir:

Acaplarda acap gördüm, acep desem acep değil; sırtında semeri var, eşek desem eşek değil; eti yenmez, derisi giyilmez (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.30)

Açtım, kapım açıldı, gümüş düğmem saçıldı (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.5)

Adalyadan getirttim, bağdaş kurup oturttum, nedir bunun yürüklüğü, kuyruğunun kıvrıklığı? (çıkırık ‘çark’ / 211: 185.5)

Ahladı aşladım alıca, aluca bitti delice; ne ahlada benzer, ne aluca (beşbıyık ‘döngel, muşmula, töngel’ / 166: 92.2)

Ak camiye dolaştım, dolaştım; kapısını bulamadım (yumurta / 658: 859.25)

Ak kuş geldi, kara kuşu kovaladı, ak kuş bağrıma girdi, bağrım ağladı, ondan sonra gözlerim ağladı (ak sakal / 112: 13)

Akşam baktım duruyordu, sabahleyin baktım yok oldu (karanlık / 382: 452.1)

Aktan dokudum, karadan çözdüm (böğürtlen / 177: 121.7)

Aladım buladım, annenin önüne dayadım (beşik / 167: 93.10)

Alçacıktan seki verdim, yüzelliye döküverdim (ekmek / 268: 282.11)

Aldım sopayı, dolandım tepeyi (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.3)

Altın suyuna akıttım, cümle âleme bakıttım (portakal / 539: 683.17)

Arkasüstü yatırdım, bi karış itirdim (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 135: 57.5)

Attım ipleri / tuttum küpleri (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.11)

Bakınca şaşayazdım, arkama aşayazdım: hemen tuttum bulunca, burunca ezeyazdım (bit ‘kehle’ / 174: 108.11)

Bardağı devirdim / dağı çevirdim (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.15)

Başına vurdu, belini yardı (çivi ‘mıh, ekser’ / 220: 202.14)

Ben giderim o gider, önümde dum dum eder (davul / 230: 222.6)

Ben giyindim soyundum / ben soyundum, giyindim / doğurursan el alır / giydiğini yel alır / ne yorulur, bezersin / ne yürüyüp gezersin. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.3).

Benim bir yolum var, giderim giderim tükenmez (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.25)

Beş balta ile bir dam çattım, içine bir yonca düşürmeden (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.6b)

Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.2)

Bir dafa gördüm: dört ayaklı / bir dafa gördüm: iki ayaklı / bir dafa gördüm üç ayaklı (emekleyen çocuk, delikanlı, bastonlu ihtiyar; insan / 696: 939b)

Bir kavağı oydum / içine bülbül koydum / bülbül ah vah dedikçe / dilini, dişini oydum (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 149: 70.5j)

Bir odam var: Kapısından girdim / üç penceresinden çıktım / gene içinde kaldım (gömlek / 305: 345.4b)

Bir on param var, atıma yonca aldım, akşama manca aldım, göğnüme eğlence aldım (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.1a)

Bir sahana un bastım, ortasına kan bastım (göz / 309: 348.17)

Burdan baktım diken / yanına vardım, beni çeker / ağzıma aldım: balınan şeker (böğürtlen / 177: 121.8)

Burdan baktım, hülüzar; yanına gittim gülizar; ne aç olur, ne susuz; bütün yer bütün kusar (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.9)

Burdum kulağını doldurdum yalağını (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.1)

Cebimden çıkardım, dünyaya saldım (ayna / 138: 59.6)

Çalılardan geçtim çıtır çıtır, çırtısını duymadım; kutnu kumaş giydim, kıpırtısını duymadım (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.11)

Çarşıdan aldım bir sippa, bağladım uzun ipe (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.1)

Çarşıya gittim, bir desti aldım boşdur deye; o verdi doludur deye; eve geldim, bir oka yoğurda kırk oka su kattım koyudur deye; Tophaneye gittim, gülleyi koluma kıstım borudur deye; beni tuttular delidir deye (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.5)

Çekmemi çektim, yaymamı yaydım (kapı / 370: 440.5)

Çıkıdık kapıyı açtım, çakalları saçtım (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.20)

Çıktım gittim hanaya / elim battı kınaya (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 261: 268.2)

Çıktım sara sara, çeşmeli hisara (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.1)

- Çıktım şu ağacın başına, mail oldum makasına. Penbe şalvar giyinmiş, ağzını açmış: merhaba (gül / 311: 352.1)
- Dağ başında pınarım, kazanlarda buharım; vapur tren işletir, bir çok işler yaparım (benzin / 165: 90)
- Dağda dayımı gördüm, başını sarılı gördüm (aşı 'aşlama' / 127: 45.1)
- Dağdan attım, kırılmadı / taştan attım, kırılmadı / bir tükürüğe dayanamadı (kağıt 'sigara kağıdı, ciğara kağıdı' / 363: 428.1)
- Dağdan gelir Tatarına / ben onu tutarina / kıskaçla kıstırına / baskıçla bastırına (bit 'kehle' / 172: 108.2)
- Dam ardına saç koydum / cümle âlemi aç goydum (oruç 'ramazan' / 514: 645.12)
- Dama bir tas koydum, sabah baktım yok (Ay / 132: 53.11)
- Dama çıktım, arkadaşımı çağırdım (horoz / 335: 391.21)
- Dama deri serdim, bacakların geri serdim, toplamadan eve geldim (dolu 'mürdümük' / 256: 256.6)
- Damdan daşak sarkıttım, Hacı Ahmedi korkuttum (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 151: 74.4)
- Denizin orta yerine bir kuş konmuş; ben onu vurdum topsuz, tüfensiz; pişirdim, yedim tuzsuz, bübersiz (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 124: 39.33)
- Dereye teke bağladım, boynuzu köke bağladım (çadır 'kara çadır' / 202: 155.7)
- Dizime kadar kuyuya indim (çorap 'yün çorap' / 223: 206.4)
- Dört tarafı karanlık, dolaştım Hint'te, Çin'de; ben dünyayı öğrendim, bir zindanın içinde (sinema / 574: 732)
- Duvardan atladım, anahtarı düşürdüm / ay aradı, gün buldu (kırağı / 415: 503.3)
- Elini ayağını kavuşturdum, karlı dağı aşırdım (çadır 'kara çadır' / 202: 155.8)
- Etini yedim, kemiğini attım (kiraz 'vişne' / 424: 519.15)
- Evime sıçan aldım, dünyaya saçan aldım, sabah yazıp akşam okuyan aldım (gelin / 289:328.4)
- Eviririm çeviririm, bir alana deviririm. (akıtma 'gözleme' / 113: 15.2)
- Ezdim, büzdüm / ocak başına dizdim (kış / 416: 508.4)
- Fındık kadar hamur yoğurdum, on kişiyi doyurdum (kına, parmak / 694: 934.1)

Gara iti nalladım, İstanbul'a yolladım (tren / 619: 815.8)

Gazana batırdım, keyfimi getirdim. (su bardağı / 584: 742.4)

Geriden baktım emir, semir; yanma vardım, kitli demir; açtım baktım iki tek katlı; ağzıma aldım: Şekerden tatlı (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 192: 145.7)

Geriden baktım sallım saçak; yanına vardım ayı b...u; yedim baküm, dimağ otu (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 197: 145.38)

Geriden baktım: bir dayak, içine girdim: kırk ayak. Üstüne çıktım, kapusundan baktım, ığıldanak aktım. (minare / 490: 614.10)

Gettim çarşıya; et bulamadım, et içi aldım; ot bulamadım, bostan çiçeği aldım; su bulamadım, deryayî aldım; hava bulamadım, havaî aldım (ciğer, kuş, balık, tavuk, yumurta, sucuk, pastırma / 726: 1034a)

Gide gide gittim, altın suya battım, güzellere baktım (ayna / 138: 59.8)

Hana vardım, han kaldı; handa benim neyim kaldı? Şu dünyada üç meyvam var: ikisini yedim, birisi ham kaldı (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.2)

İzledim, bizledim, boz tepeye gizledim (bit 'kehle' / 174: 108.12)

Leğene un koydum / ortasına kan koydum (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.1)

Mavi göklerden indim, al atlaslar giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim (bayrak / 164: 85)

Ne idim, ne idim, dağ başında bey idim, felek beni şaşırtdı, sığır tersine düşürdü (ahır küreği 'kürek, tahta kürek' / 112: 11.1)

Öptüm şekerlendi, teptim, tekerlendi (elma / 273: 290.3)

Sabahtan çıldım bağa, elimden dutdu bir ağa; aman ağa, canım ağa, halim yohdur oynamağa (sıtma / 566: 722)

Sabahtan kalktım, kuyuya düştüm (don 'pantolon' / 258: 260.4)

Seğirttim çıktım tepeye, ayağım battı küpeye (çizme / 220: 203.2)

Sildim süpürdüm odacığı, ortaya koydum deveciğı (ibrik 'güğüm' / 339: 401.4)

Susadım, bir su diledim; dilber dudağını gösterdi. Soyundum, mekân diledim; külhan bucağın gösterdi (incir / 349: 409.10)

Tap dedim tapıştırdım, çatlağına yapıştırdım (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.19)

Tükenmezden yük tuttum / üremeze yüklettim / sallanmazdan geçirdim / satılmazda sarfettim (toprak, katır, taş köprü, cami / 726: 1035)

Üstünü çorap yaptım / içini kebab yaptım / kestim senede bir gün / büyük bir sevap yaptım (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.5a)

Yağladım, yağladım, yar dibine bağladım (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 293:332.11)

Yattım yatamadım / kalktım kalkamadım / kol kadar koymayınca / rahat edemedim (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 372: 444.2)

Yer altında teke bağladım / boynuzlarını beke bağladım (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.51)

Yohladım belindeki, anladım gizlindeki (metinde: givlindeki) (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.9)

3.1.2. Üçüncü Tekil Kişi (O) Merkezli Anlatımın Hakim Olduğu Bilmeceler

“Ben anlatıcı”dan sonra yoğunluklu olarak gördüğümüz anlatıcı tipi “*o anlatıcı*”dır. *Avcılar ava gider, yolcular yola gider; bir yumurta içinde, bin tane işçi gider.* (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.5) örneğinde gördüğümüz bu anlatıcı tipi, cereyan eden hareketin veya mevcut iyelik olgusunun dışındadır. Eşyaya veya olaylara üçüncü bir göz olarak dışardan bakar. Aşağıda “*o anlatıcı*”nın hakim olduğu bilmece örnekleri görülmektedir:

Ağlar ağlar yaş dökmez, suya gider su içmez. (çingirak / 213: 186)

Akşamları yoldan geçer, ırmaklardan su içer. (kurbağa / 445: 548.17)

Allah’ın beş ağaç meyvası var, üçü kuzda; ikisi güneyde. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.2)

Allahüekber derisinde, yedi yolun arasında, kıllar bitmiş çehresinde, cam kırılmış, çatma çıkmış. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.1a)

Altı çukur, ova değil; üstü kubbe hava değil; içinde bir bülbül öter; otuz iki gız çevresini bekler, ottan yapılmış yuva değil. (ağız / 111: 9.6)

Altında kozu var, üstünde gezi var, ucunda gözü var. (ağ ‘balık ağı, ıgırıp’ / 109: 6.4).

Anası babası bir yaşına girmeden, çocukları yerleri çepeler durmadan. (civciv ‘piliç’ / 199: 151.4)

Aşık bir fend eyledi / fendi bend eyledi / yirmi dört yıldızı / dört aya bend eyledi. (atın ayakları, nallar, mıhlar; at, nallar, çiviler / 717: 1001.1b)

Âşık olmuş gencesine, köşkün kurmuş kıl üstüne, salıvermiş su üstüne. (bülbul / 184: 133)

Beş Tatar, bir ev çatar. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.7)

Bilmece bildirmece / resim yapar gündüz gece / duvarlara asılır / hergün ona bakılır / resim yapan bakınca / hemen siler kaçınca / hatta gülsen ona sen / o da güler cevaben. (ayna / 138: 59.9)

Bir adam bir bahçeye girmiş, bir torba nar almış. Bahçenin yedi kapusu var imiş. Ol adam hangi kapunun önüne vardı ise torbasındaki narın yarısını bıraktırmışlar. En son yedinci kapudan çıkmış, bakmış: torbasında bir nar kalmış. Bu adamın torbasında kaç nar var imiş. (Yüz yirmi sekiz nar var imiş. / 744: 1066.1)

Bir ağacı oydular / içine bülbul koydular / bülbul figan eyledi / kulağını büktüler. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 149: 70.5k)

Bir karı ile bir koca mırmır eder her gece / karı der ki "Hey koca, acap İstanbul nice?" / "İstanbul bucak bucak çevresi mermer ocak / içinde bir sandıcak, içi dolu boncucak." (nar / 501: 626.15)

Bir kuş gelmiş, hak demiş, huk demiş, dünyada üç şey yok demiş. (Üç, dört, beş, altı, yedi şey olmaz: denize kapak, denize köprü; göğe direk, göğe merdiven; deveye nal; yumurtaya kulp; katıra kulun; kuşa süt; ölüme çare, ecele ilaç / 739: 1058.2h)

Burdan çekti kılıcı, Basra'da çıktı ucu. (ebekuşağı ‘alâimi sema, gökkuşağı’ / 266: 277.6)

Canlı çeker, cansız dört arkadaş ardınca koşar, koşar amma yetişemezler. (araba ‘araba ve at’ / 118: 31.2)

Dağa gider eve bakar / eve gelir dağa bakar. (araba kuyruğu ‘arabanın ardı’ / 118: 32)

Dağda biter, dağda büyür, eve celür, don ciyner. (bel ‘tarla beli’ / 165: 89.1b)

Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırır oğlak gibi. (araba ‘araba ve at’ / 117: 31.1)

Dağdan gelir dala dala, kuyruğunu sala sala, labi teker gibi, altun şeker gibi. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.9)

Dağdan gelir hız ile / yetmiş bin yıldız ile / ayağında bengi var / kimle olsa cengi var.
(Azrail / 142: 63.3)

Dünyaya geldi cansız / ahirete gider imansız / Cennete gider şüphesiz. (Musa'nın asası / 494: 621)

Gece bakılmaz, yere atılmaz, atılsa kırılır; içinde insan görülür. (ayna / 139: 59.13)

Gece gider / gündüz gider / bir endaze / yol gider. (kapı / 371: 440.8)

Gök gürlledi / gürgen çatladı / iki kaz birlikte otladı. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.3b)

İki dağ arasında aslan yatar. (ekmek tahtası 'hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi' / 269: 283.6)

İki kaya kırt dedi, bey büzüğü (metinde: yüzüğü) cırt dedi. (bit 'kehle' / 174: 108.8)

Kabuğu var, içi yok / dan din eder pek çok / herkesleri seyre toplar / çomağı yer, suçu yok.
(davul / 230: 222.4c)

Mekke'den otuz atlı gelir; büyükleri dutar, küçükleri yer. (oruç 'ramazan' / 515: 645.16)

Metel metel met atar / dil atar damak tutar. (anahtar 'anahtar - sandık; anahtar - kilit' / 117: 25.3)

Ocah başında oturur, garnını küle batırır. (demlik / 239: 230.1)

Otuz kardaş bir sene askıda durdu, birbirinen kavga etmedi. (sarımsak / 558: 711.5)

Pır pır uçar, durmayıp kaçar. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 261: 267.10)

Sandık sandık üstünde / dört cam ayak üstünde / kamer gece pişirir / güneş gündüz onu yer. (buz / 184: 130.9a)

Sarı keçi yarda oynar; yar yıkılır yerde oynar. (altın 'altın para' / 116: 21.9)

Sarı kız sarkar, düşeceğim diye korkar. (armut / 125: 41.6)

Sarığını sara sara / çıktı ta Kara Hisara. (sarmaşık / 559: 712.1c)

Sert kayadan zeytin döküldü. (deve b...u / 244: 237.5)

Su içinde durmak işi, başında yanar ateşi; ne gömlek giyer, ne aba. karnı gayetle kaba; parasız hamamda her bar yıkanır, kirini bir killi dellâk çıkarır; sözü çoktur, mânası yok; isteyenler yanı sıra oturur, ister ise boz yılanı sokulur. (nargile / 506: 627.19)

Suda rahatça yüzer, karada tez yorulur. (gazyağı / 288:323)

Suda yayılır, karada bayılır. (balık / 156: 76.10)

Sulu yerde kişner, susuz yerde kışlar. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.20)

Sümbüllü'de bir kavak / ne dalı var, ne budak / başına bir kuş konmuş / uçu gitti şıyırdak. (mum / 492: 619.5)

Şu yamaçta bir toy oturur, yazı kışı bir oturur. (ardıç / 119: 36)

Uzundur boyu, incedir beli; kesilince seri (metinde: seli), söylüyor dili. (divit 'kalem; yazı kalemi, kamaş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem' / 253: 255.2)

Yaba geder, dili bilinmez; ovaya geder, işi bilinmez. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 124: 39.32)

3.1.3. Birinci Çoğul Kişi (Biz) Merkezli Anlatımın Hakim Olduğu Bilmeceler

Aşağıda görüldüğü üzere çok az sayıda bilmecede de "ben" yerine "***biz anlatıcı***"nın etrafında anlatım şekillenmektedir.

Evvel biz ne idik ne idik, yeşil başlı bey idik; felek bizi şaşırtdı, öküz tersine düşürdü. (ahır küreği 'kürek, tahta kürek' / 112: 11.1a).

Biz biz idik, biz idik; altmış altı kız idik. Dal dal olduk, dağıldık, bir tepeye yığıldık. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 120: 39.12)

Biz biz idik, biz idik, biz bir alay kız idik, kıran geldi kırıldık, bir astara sarıldık, destur verdi dirildik. (bağ / 147: 69.1)

Ararız kışın onu, onun toprağında var cehennemın meyvesi. (mangal / 472: 587.2)

Yedirdik doyurmadık; keyfi geldi buyurmadık. Sever kıtır kıtır, insanı ısıtır. (ocak / 511: 636.4)

Şu karşıda güzeller, top top olmuş gezerler, siz kimsiniz diye sual ettik, vezir ile vüzeranın kızını alan değil miyiz dediler. (para / 528: 666.14)

3.2. Genel Anlatım Özellikleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri

Seslerin uyumlu kullanımı ve imgesellik, bilmecelerin anlatımını sanatlı kılan/edebileştiren, belki de, en önemli etkenlerdir. Ancak bütün bilmecelerin aynı anlatım özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, kimi bilmeceler, süslü diyebileceğimiz bir anlatımda sunulurken; kimi bilmecelerde sade bir anlatımın

tercih edildiğini görmekteyiz. Diğer yandan kimi bilmecelerde ise gerek ses uyumunun sağlanamayışı gerekse imgelerin öğretiliği ve kurgu mantığındaki zaafiyet bilmecenin anlatımını iptidai bir görünüme sokmuştur.

Dolayısıyla genel anlatım özellikleri bakımından Türk halk bilmecelerini şu üç grupta toplamak mümkündür:

İptidai Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler

Sade Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler

Süslü Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler

3.2.1. İptidaî Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler

“İptidai”¹³⁸ sözünden, bir tür anlatım acemiliğini kast ediyoruz. Bilmecelerin ses düzeni, imge seçimi ve kurgusunda gördüğümüz bu iptidailiği örnekleriyle görelim.

3.2.1.1. Ses Uyumunda İptidailik

Bazı bilmecelerin ses düzeninde, *Sarısı safrana benzer / karası katrana benzer / biz onu yuttuk gibi.* (ciğer / 199: 150.3e) örneğinde olduğu gibi, bir ritimsizlik görüyoruz. Buradaki durumu *Karası katran gibi / sarısı safran gibi / ümüğü düdük gibi / biz onu yedik gibi.* (ciğer / 198: 150.3) bilmecesinin bozulması olarak yorumlayabiliriz. Ancak, bütün bilmecelere bu şekilde yaklaşmak, metot olarak, uygun değildir. Zira, gösterim ortamına ve sorucunun kültürel seviyesine göre bilmece yeniden şekillenebildiği gibi, asıl olanı teşhis de, sözel ürünler için kolay değildir. Çünkü mükemmelin basitleşmesi gibi, basitin de mükemmelşmesi olağandır.

Şimdi farklı nedenlerden kaynaklanan bu ahenk bozukluğunu örneklendirelim:

Aşağıdaki bilmecelerin başı ile sonu aynı ses düzeninde değildir. Siyah punto ile işaret ettiğimiz bu ahenksizlik bizce genel itibarıyla sorucudan kaynaklanmaktadır:

Tüylü sarkay, lalesi aşaya bakay, kokisi yürek yakay. **Oni bilmeyen ahmaktır.** (ayva / 142: 62.9)¹³⁹

¹³⁸ Aslında “iptidai” kelimesi yerine “basit” kelimesi kullanılabilirdi. Ancak basit kelimesi sadelik olarak da algılandığı için anlatmak istediğimizi tam olarak karşılamıyor.

¹³⁹ Bu bilmecenin şu çeşitlemesinde uyumsuzluk yoktur: Sübhanallah sulbü taş / içi kovuk, dışı taş / dolana dolana zıp çıktı / seni bu deliğe kim tıktı? (minare / 489: 614.2).

Bir şeyim var, yemyeşil, **hiç yaprağı yoktur.** (kındıra ‘koyalık’ / 415: 502a)

Bir dağın üstünde içi bağat çubuk var. **Ne demekdur?** (kaş / 389: 462.2c)

Allah'ım zıp dedi / seni buraya kim dikti / **içi kovuk, dışı taş.** (minare / 489: 614.2f)

Dört tarafı teneke, **içinde var sıyrıklar.** (soba / 576: 734.15)

Benim / bir kuşum var, kahve rengi / kahvelerde çalar çengi / eğlen kuşun keyfi gelsin / **al beylerden bir şeftali.** (pire / 536: 681.14l)

Sokaklarda paf pufundan kim durur; eve gelir epsem olur oturur. **Muammadan kenar çizmem, şimdi nallarım seni.** (çizme / 220: 203.3)

Dört lap / bir küp / **eğri hıyar / mâni.** (deve / 242: 235.9a)

Dört eşeğim var, ikisi çullu, ikisi çulsuz; **yaş girer, kuru çıkar.** (sünger / 589: 752.1)

O **nedir?** Dam gerisinde bir tepsi yumurta. (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.2)

Aşağıdaki örnekte ise, biri “*tünel*”i, diğeri “*tren*”i soran iki bilmecenin varlığı sözkonusudur. Bu durum bir tasnif hatası olabileceği gibi, sorucunun tercihinden de kaynaklanabilir:

Kış günleri sıcaktır, yaz günlerinde serin. **Toprakların altında gidiyor bir köstebek.** (tünel, tiren / 718: 1006)

3.2.1.2. İmge ve İfadelerde İptidailik

Her bilmece sorucusu, usta değildir. Estetik bir anlatım ise, ustalık ister. Dolayısıyla bilmeceler içinde, benzetmeleri ilgisiz, acemice kurgulanmış, imgesel derinliği olmayan ve bir çırpıda söylenmiş izlenimini veren örnekler de az değildir. Bu bakımdan bazı örnekleri değerlendirelim:

Burdan attım yıldırım gibi, acısı soğan gibi. (şimşek ‘yıldırım’ / 597: 767.2)

Cevabı “yıldırım” olan bu bilmecede, gizlenmesi gereken “yıldırım”ın “*Burdan attım yıldırım gibi*” şeklinde tekrar “yıldırım”la verilmesi ve “soğan” ile ilgisinin kurulması acemice yapılmış bir benzetme örneğidir. Şayet kasıt “yıldırım”ın acısının şiddetini vurgulamaksa, benzetilenin daha şiddetli olması gerekir. Soğanın acısıyla mukayese bu bakımdan bir imgesel yoksunluğun ve iptidai bir yaklaşımın ifadesidir.

Şu bilmecelerde de, anlatımı sanatlı kılmaya yönelik bir çabanın olduğunu söyleyemeyiz:

Dağda tah der, evde yatır. (balta ‘nacak’ / 157: 78.6b),

Açarlar beni, açarlar seni. (telefon / 610: 794.2),

İçer, içer, doymaz, hiçbir zaman suya doymaz. (toprak / 616: 809.4),

Herkesten önce varır, en önce de o varır. (ses / 566: 719.A.5).

Bazı bilmecelerdeki iptidailik ise, ifadelerde bulanıklık ve ölçsüzlük şeklinde karşımıza çıkar. Bilmecelerin sözel oluşundan da kaynaklanan¹⁴⁰ bu durumu bazı örnekler üzerinde görelim:

Çivi gibi başı var / bir güzelce aşı var / Hatay vatanıdır / kurusu var yaşı var. (bamyâ ‘nacak’ / 158: 79.4a) örneğinde, betimlenen varlığın başı, çivinin kendisine mi, başına mı benzetilmiş, yoksa iki varlığın iyelik dairesindeki benzer olgulara mı dikkat çekilmiş, belli değildir.

Allah’ın beş ağaç meyvası var, üçü kuzda; ikisi güneyde. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.2) örneğindeki “*Allah’ın beş ağaç meyvası var*” cümlesi bulanıktır. Burada vakitler ağaca mı, meyveye mi benzetilmiş, belli değildir. Şayet meyveye benzetilmişse o zaman ağacın söylenmesi gereksizdir.

Akşam koydum: yeşil; **sabah koyduk:** kızıl. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.5a) bilmecesinde “*sabah baktım*” şeklinde olması gereken kısım “*sabah koyduk*” şeklinde verilmiştir.

Şu bilmecelerde de mantıksal zafiyetten kaynaklanan bir iptidailik görülmektedir:

Gider, gider izi yok / **kör Osman’ın gözü yok.** (bit ‘kehle’ / 174: 108.10). Kör Osman’ın zaten gözü olmaz.

Bir ölü öldü, gömdüm mezara / kızının kızı gitti pazara. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 397: 469.16b) Ölü ölmez.

Gırmızı **boyayı boyadım** / misafirin önüne dayadım. (çay / 208: 175.2). Boya, boyanmaz. “*Kırmızı boyayla boyadım*” olmalı.

Canı yok, **işi yok.** (saat ‘cep saati’ / 545: 692.11b). Canı yoksa işinin olması zaten düşünülemez. “*Canı yok, işi çok.*” şeklinde olunca bir tezat vurgulanmış olur.

¹⁴⁰ bk. “Türk Halk Bilmecelerinin Şekil Bulmasında Etkin Olan Sebepler” bölümü.

Hasretleri **kavuşturmaz**, dargınları **barıştırmaz**. (mektup ‘telgraf’ / 479: 598.19)

Aşağıda da benzer örnekler görülmektedir.¹⁴¹

Âlemi döndürür felekten, dünyayı geçirir elekten; her başta bulunmaz bu yüksek dilekten (akıl ‘fikir’ / 113: 14.7)

Benim bir çok çocuklarım var, **hepsine yemek doyuramam**. (sinek / 574: 731.6)

Benim bir kızım var kız gibi / kat kat elbise giyer. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.38e)

Bir kuyum var, hep içine, hep içine. (kulak / 438: 544.3d)

Cümle âlem hob yaratmış, bir yeşil dağ üstüne; ortası altın tabak, kıyısı katlı varak. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.17)

Dağdan iner lök gibi. **eli kolu bilek gibi**; eğildim su içmeğe, meler oğlak gibi. (yılan / 648: 851.3)

Dam üstünde kadı gibi / **gözleri var cadı gibi**. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9a)

Dışından baktım : **Kırmızı çuvalcılar**; içinde var macuncular; en dipte gördüm: oduncular. (hurma / 336: 394.4)

Dünyayı görür de, kendini bilmez, **görünür de**. (göz / 307: 348.7)

Eli var, meli var, otuz iki kolu var, **şeytana benzer kılı** var. (çarık / 206: 170.2a)

Eşeğin köpeği, sarkıktır göbeği, uzun boyunlu, iki büklüm oyunlu. (deve / 242: 235.8)

Garadır, gargaya (metinde: agargaya) benzer; guyrugu var, gurda benzer, altı ayda bir kere **o da bir hanıma benzer**. (soba / 577: 734.21)

Hiç durmadan çalışır, **ne de insana danışır**. (gönül ‘kalb, yürek’ / 306: 346.7)

Kalbur gibi gözü var / ağalarda sözü var. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.7d)

¹⁴¹Bazı ifedelerdeki bozukluk yazım yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Şu bilmeceler ufak bir yazım değişikliği ile düzeltilebilir:

Bir odada otuz **diş (?) var**. (dişler / 251: 253.18) bilmecesinde, Başgöz’ün soru işareti koyduğu “diş” kelimesi “kişi” olmalı.

Bir fiçim var / **içindeki** iki türlü suyu var. (limon / 467: 574.6a) (**içindeki** değil, **içinde** olmalı.).

Bir kızım var **bez gibi** // k...ı çuvaldız gibi / kırk kat esvap içinde / gene içi buz gibi. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.12a) (**bez** gibi değil, **biz** gibi olmalı.).

Çarşıdan aldım: **bir** tane / evde oldu **bir** tane. (nar / 499: 626.5b) (**bir** değil, **bin** olmalı).

Karadır rastık gibi, **yediği kustuğu gibi**, her gördüğüne sarılır kırk yıllık dostu gibi. (sülük / 585: 748.4)

Masal masal başını bağlamış, döne döne ağlamış. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.15)

Nar tanesi, nur tanesi, **gök yüzünde bir tanesi**. (yağmur / 637: 836.7)

Ol nedir ki desdeğirmi, kapkara / gece gündüz durmayıp onu ara / kuyruğu var misli sıçan kuyruğu / **onu yiyen padişahlar buyruğu**. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.12)

Ol nedir ki, iki dilber çıka geldi nâgihan: birinin bağı ot dolu, çıkar tepesinden duman; birinin bağı su dolu, **çıkarc gözünden şadırvan**; bu şey Yemen'den gelmiştir armağan. Ne duruyorsunuz, çabuk olun yola revan! (buhurdan, gülabdan / 707: 979)

Tarlada olur bunlar, **koyuna benzer yünler**, ekmesini bilersen, kazanırsın binler. (pamuk / 524: 658.4)

Yaparsan olur, yapmazsan gendiliğinden olur. (ellerin kuruması / 273: 289)

Yer altında / **dedem sakal**. (pırasa / 534: 680.4g);

Yer altında / **dedem sakallı**. (pırasa / 534: 680.4h)

3.2.2. Sade Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler

Genel itibariyle halk bilmecelerinin anlatımı sadedir. Tamlamalar ve cümleler, deyim yerindeyse kuş gibi hafiftir. Ancak süsten uzak bu özlü anlatım, yer yer *Ben beslerim o süsler*. (çiçek / 213: 188); *Ben giderim o yaklaşır*. (ecel ‘ölüm’ / 266: 278.3) örneğinde olduğu gibi, sehl-i mümteni sayılabilecek düzeyi yakalamaktadır.

Aşağıdaki bilmeceler, bu sade anlatımın tipik örnekleridir:

Ben atarım o çıkar. (buğday ‘ekin, hububat, başak’ / 178: 123.10)

Akşam yer yemini, sabah gever gemini. (at / 127: 47.2)

Alçacık dallı / yemişi ballı. (çilek / 215: 195.1a)

Allah dizer, insan çözer. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.12)

Allah'ın hikmeti, kulun nimeti. (ekmek / 268: 282.6)

Ara beni, bul beni / uğraştırmam çok seni / düşerim ağacımdan / tırık tırak, tırık tırak / çekici al eline / ne tatlıdır içim bak. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.12)

- At üstünde sallanmaz. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.18a)
- Babam tuttu, anam soktu. (ceket ‘manto, palto’ / 187: 139.3)
- Beş kardeş ev yapar fakat içinde biri yaşamaz. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.7c)
- Bir duvarda kemik dizili. (dişler / 249: 253.2)
- Bir gölüm var, akar akar durmaz. (çirkef yolu ‘kehriz’ / 216: 198.2)
- Bir sandığım var / içi dört dilim ekmek alır. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28)
- Bir sudur ki içilmez, yürüyerek geçilmez. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 241: 232.16)
- Bir suyum var; dökerim dökerim bitmez. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 210: 181.11)
- Bir yuvarlak nesnedir, bazan olur tatlısı; tatlısı yaramaz, acısının zevki var. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.11)
- Bizim eve gel de eline verem. (ekmek / 268: 282.10)
- Canlı cansıza yazdırır. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.14)
- Canlı çeker, cansız dört arkadaş ardınca koşar, koşar amma yetişemezler. (araba ‘araba ve at’ / 118: 31.2)
- Çıldırdamadan ormana girer. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 260: 267.3)
- Çıt demeden çiçeğe konar. (çiğ / 214: 193)
- Çift tırnağa dayanmaz. (bit ‘kehle’ / 175: 108.2)
- Dağlar ağaçsız, köyler evsiz. (harita / 325: 371.2)
- Dedemin donu gıcır gıcır eder. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.41)
- Dört çingene / birbirini kovalar. (araba tekerlekleri ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.1)
- El işler, ağız söyler. (daktilo / 229: 221)
- Elim alır, sandık almaz. (değnek ‘baston, sırık, sopa, dayak’ / 237: 227.2b)
- Elsiz ayaksız, duvarda gezer. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.9)
- Evi kitledim / gene hırsız girmiş. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.33c)

- Ezan okunmadan namaz kılınır. (cenaze namazı / 191: 142)
- Gündüz görünür, gece görünmez. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.48)
- Güneş eritmez, yağmur söndürmez. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.9)
- Güneş görür kızarır / topraktayken sararır, tencerede türlü aş, tadını ondan alır. (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.5)
- Hak bilir, halk bilmez. (ecel ‘ölüm’ / 266: 278.5)
- Herkes öper / ben öpemem. (dirsek / 248: 252.1)
- İncecik ucu var, küçücük deliği var. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 347: 404.12)
- Karşıdan baktım, yarığına çıktım. (döğen ‘düven’ / 259: 262.3)
- Keloğlan bayırdan atlayıp gelir, çengeli çüngülü toplayıp gelir. (çalı çırpı / 203: 158)
- Kendisine ağlanır, duymaz; ata bağla, ses çıkarmaz. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.19)
- Kızdırır, kızdırır, döverler. (davul / 230: 222.8)
- Küçük kazanımın aşı pek tatlı. (findık / 284:313.11a)
- Nar tanesi gibidir, kırk tanedir. (deve dişleri / 244: 239)
- Ne eti var ne kemiği, yalnız beş parmağı var. (eldiven / 271: 286.1c)
- Ne yenilir, ne giyilir; gitti, gelmedi. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.7)
- Niyet etti yatmağa / kıyamette kalkmağa. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.2)
- Parlar ısıtmaz. (Ay / 133: 53.28)
- Ses verir dağlara, kurulur ağalara. (metinde: ağlara). (davul / 229: 222.1)
- Sesi var, canı yok. (düdük / 264: 270.1)
- Size kış günlerinde dostluk ederim. (soba / 576: 734.11)
- Soktum deliğine, açılıverdi. (anahtar ‘anahtar - sandık; anahtar – kilit’ / 117: 25.2)
- Söylerim söylemez / çağırısam anlamaz / yolcudur yolundan kalmaz. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.16)
- Sürdüm şişti, çektim pişti. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.2f)
- Taşsız, tahtasız köprü yapar. (buz / 184: 130.8)
- Tuzsuz aş pişer. (helva / 330: 383)
- Yardan gider, yar yıkılır, yerden gider. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.10)
- Yazın da akar, kışın da akar. (burun / 183: 129.4)

Yer altında sabun gibi geçer. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.7)

Yer doymaz. (ateş / 129: 50.19c)

3.2.3. Süslü Anlatım Özelliği Gösteren Bilmeceler

Süslü anlatım, halk bilmecelerinin karakteristik özelliği değildir. Ancak, *Nedir ol kala-i pâkize-gevher, pusuya girmiş anda nice yüzer kızılı, karalı, sarılı, aklı; dururlar anda hazır şöyle saklı, ki her kim fethederse ol hisarı, bulur ol demde ol erler mezarı.* (karpuz / 387: 459.2) örneğinde olduğu gibi, süslü anlatımı ile Divan şiirinin anlatımına yaklaşan örnekler de az değildir. Bu durumun ise, genelde türler arası geçişten kaynaklandığı, daha önce ifade edilmişti.¹⁴² Bunlardan bir kısmının, edebi zevki yüksek bilmece sorucuları tarafından oluşturulduğunu da unutmamak lazım. Aşağıda gerek ses düzeni, gerek imgeleriyle estetik kaygının diğerlerine nispeten daha bir yoğun olduğu bilmece örnekleri görülmektedir:

Ak kuş geldi, kara kuşu kovaladı, ak kuş bağrıma girdi, bağrım ağladı, ondan sonra gözlerim ağladı.(ak sakal / 112: 13)

Akşam gelir, sabah gider / bize haydi evlere der / yüzü kara, gözü kara / dolar bütün sokaklara / süsler onu ayla yıldız / o güneşten korkar yalnız / daha ufuk ağarırken / kaçır gider bilmem neden / darılmışım ona ben / bil adını nedir? (gece ‘akşam karanlığı; gece, gündüz’ / 288:326.3)

Altın tasta / gül ıslı. (akıl ‘fikir’ / 112: 14.3)

Ben bir avuç biberem / post ipini diderem / darılmayın, hanımlar / batlıcan gelsin, giderem. (pire / 535: 681.13c)

Beyaz parmak bir tane, bize ışık veriyor; öldü diye pervane kederinden eriyor. (mum / 494: 619.13)

Bulunmazsam çöl derler, bazan bana göl derler; yeşil kırdan akarsam "bir gümüşten yol" derler. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 562: 715.25)

Camdan fesi takarım; içer, içer, bakarım. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.23)

Canı var, kanı var, mercan gibi gözleri var, duyulmaz sözleri var. (hamsi / 324: 364)

¹⁴² “Sözellik Ara Türleri Doğurur” bölümü.

Çadır kurdum düzlere, düşman oldum sizlere, rızkımı Allah verir, ne zararım var sizlere.
(tırtıl / 615: 805)

Gönül alçak, yüz yerde; yüz yaram var yüz yerde. Hak yarattı, görmedi, ben görmüşüm
yüz yerde. (düş 'rüya' / 264: 276.1)

Hay bayağı, bayağı, bülbül gülün dayağı, kuşlar içinde kuş gördüm, başındadır ayağı. (gemi
'kayık, vapur, kelek' / 291:332.1)

İki dilber kol kola; reva mıdır birbirinden fark ola? Kırılınca sine be sine, görür. Pir olanlar
onun kadrini bilir. Kırma onun kalbini; görünmez cismine cihan. (göz / 311: 349.2)

İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, çekirdekler görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112:
9.17)

İri gözler / ufak gözler / beni gizler / yari gözler. (cumba 'pencere kafesi, maşabak,
kafes' / 200: 153)

Kıldan ince derler Sıratın yolu, urgunda dört elli, ardında Ali. Üç yüz altmış altı selvinin
dalı, dalında açılan iki gül nedir? (Ay ile Güneş / 677: 886)

Nehir ırmak ve çayım, her işte var payım, yağmur sonu göklerde, yedi katlı bir yayım.
(güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.22)

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / elden ele dolaşır / saraylı sultan gibi. (altın 'altın
para' / 115: 21.8d)

Yan tepeden yan düştü / yandı bağrım, dutuştı / bir dalda beş meyva var / ikisine gün
düştü. (namaz 'namaz vakitleri, beş vakit namaz' / 498: 625.10b)

Yüğürttüm çıktım asmaya / asma beni kesmeye / belime bir kuşak kuşandır / değme kılıç
kesmeye. (nikâh / 507: 633.1).

3.3. Anlatım Biçimleri Bakımından Türk Halk Bilmeceleri ¹⁴³

Halk bilmecelerinin, genel anlamda düz sorular değil, anlatı tekniğinin esas olduğu birer minyatür metin olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Dolayısıyla eğer, küçük de olsa, anlatı-metinlerin varlığı söz konusu ise, anlatım biçimlerinden de söz etmek mümkündür.

Metnin uzunluğu ve niteliğine göre, anlatımında esas alınan tekniklerin de çeşitlilik kazanacağı tabiidir. Anlatım tekniklerindeki yetkin kullanımın, sanatsal yetkinliği simgelediği uzun anlatı türleri ile kısaltmanın esas alındığı halk bilmeceleri, elbette bu anlamada bir tutulamaz. Ancak, uzun anlatı türlerindeki kadar olmasa da, metinsel bütünlük arz eden bilmecelerde de, özellikle *öyküleme*, *betimleme* gibi belli anlatım biçimlerinin öne çıktığını söyleyebiliriz.

Yine diyalog ve soru düzeninin yanında; bazı araştırmalarda düşüncüyü geliştirme yolları olarak ifade edilen *tanımlama*, *karşılaştırma*, *benzetme soyutlama*, *somutlama* gibi yöntemler de bilmecelerde birer anlatım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şimdi, bilmecelerde öne çıkan anlatım biçimlerini sırasıyla görelim:

---

¹⁴³ Anlatım biçimleri ile ilgili farklı tasnif şekilleri ve terimler olmakla birlikte araştırmalarda; *öyküleme*, *betimleme*, *açıklama*, *tartışama* gibi başlıklar öne çıkmaktadır. Örneğin, Çaldak, üzerinde çalıştığı metinde “*Anlatım Teknikleri*” terimini kullanmakta ve “*Tahkiye Metodu, Tasvirler, Konuşmalar*” olmak üzere üç metodun varlığını tespit etmektedir. (bk. Çaldak 2004: 180-188)

“...anlatım teknikleri, aradaki renk ve iklim farklılıklarına rağmen, dilin şu veya bu şekilde kullanılmasından başka bir şey değildir” diyen Tekin de romanda şu on üç anlatım tekniğinin kullanıldığını ifade etmektedir: “Anlatma-Gösterme Teknikleri; Tasvir (Betimleme) Tekniği, Mektup Tekniği, Özetleme Tekniği, Geriye Dönüş Tekniği, Montaj Tekniği, Otobiyografik Anlatım Tekniği, Leitmotiv Tekniği, Diyalog Tekniği, İç Diyalog Tekniği, İç Çözümleme Tekniği, İç Monolog Tekniği, Bilinç Akımı Tekniği” (bk. Tekin 2002: 188). Ayrıca düşüncüyü geliştirme yolları için de şu terimler kullanılmaktadır: “tanımlama, örnekleme, karşılaştırma, tanık gösterme, benzetme, sayısal verilerden yararlanma, soyutlama, somutlama” (bk. Tane 1995: 227-230); (bk. Çelimli 1993: 59-68).

3.3.1. Betimlemeli¹⁴⁴ Anlatım¹⁴⁵

Betimleme en özlü anlatımı ile sözcüklerle resim çizmektir. Bu resimlerde en önemli çizgiler sıfat ve benzetmelerle sağlanır. Başka bir deyişle sıfatların ve benzetmelerin çokluğu, betimleme yoğunluğunun ifadesidir. Yaptığımız çalışmada, kelime grupları içinde, kullanım sıklığı bakımından sıfatların, özellikle “niteleme sıfatlar”ının birinci sırayı alması ve “gibi” edatının fazlaca kullanılması,¹⁴⁶ halk bilmedelerinde betimlemenin ne derece öne çıktığının bir ifadesi olsa gerek. Bu gerçekten hareketle bilmedelerin büyük bir kısmı için resim-metin tabirini kullansak mübalağa etmiş sayılamayız.¹⁴⁷ Ancak bu resimler, genelde gölgelidir. Zira resmedilen varlığın hemen tanınması bilmedenin kuruluş mantığına zıttır. Ayrıca, bilmedelerin kısaltma mantığı betimlemelere de yansımıştır. Dolayısıyla buradaki betimlemelerin bazıları, bir “tasvir”den çok bir “güzel adlandırma” şeklindedir.

Şimdi halk bilmedelerindeki betimlemeli anlatımın bazı özelliklerine işaret edelim:

Durağan eşya betimlemeleri

Altı kül, üstü kül, içinde sarı gül. (ekmek / 268: 282.8);

Bacağı kısa, rengi kara. (karga / 383: 456.1)

Bir koca karı, ortası sarı. (fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.1)

Bir köklü, beş dallı. (el / 269: 285.1)

Bir küçücük heykel, dibi yassı başı kel. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.13)

¹⁴⁴ “*Tasvir, özü itibariyle sadece çizme, somutlaştırma (tecessüm ettirme değildir. Aynı zamanda bir anlatım biçimidir.*” (Tekin 2002: 187).

¹⁴⁵ Araştırmamızda, diğer tespitlerimizde olduğu gibi, kayda değer bütün betimleme örneklerini fişledik. Karşımıza binlerce betimleme örneği çıktı. Bu resim-metinlerin hangisini ve ne kadarını örneklememize alacağımız konusunda zorlandık. Çünkü insan, topladıklarını geri bırakma konusunda cimrileşiyor. Bir de her güzel örneğin çalışmada görünmesi arzusu yoğunluk kazanıyor. Fakat sadece betimleme örneklerinin 30 sayfayı bulması, sadece bir kısmını göstermemizi zorunlu kıldı.

¹⁴⁶bk. “Renk İsimlerinin Kullanımı” ve “Edat Grubu” bölümlerine.

¹⁴⁷ Bu konuya Tezel şöyle dikkat çeker: “*Halkımızın yüksek tasvir kudretini belirten güzel örneklere, bilmedeler arasında da rastlamak mümkündür.*” (Tezel 2004: VIII). Ayrıca Çelebioğlu-Öksüz de, bilmedelerdeki betimlerin renk, şekil, ses ve hareketle yapıldığını ifade ederler. (bk. Çelebioğlu-Öksüz 1979: 14-15).

Bir tas yoğurdum var / etrafı kıllı / yarısı ak, yarısı kara. (göz / 307: 348.5e)

Serpenek altında ak kuşlar. (dişler / 251: 253.16)

Sıra sıra tavşan yuvaları. (ekmek tahtası 'hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi' / 268: 283.2)

Hareket veya hareket halindeki eşya betimlemeleri

Ata biner, ayaklarını sallar. (erişte / 275: 297.3)

Ateş üstünde küpesini sallar durur. (kazan 'hareni' / 399: 476.6)

Avludan atladi / karşıya yumurtladı. (kabak 'susak, su kabağı' / 360: 423.20c)

Bir gelinim var, döner, dolaşır, gebe kalır. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 341: 402.8)

Bir yengem vardır, bir ayağının üstünde döner. (kapı / 371: 440.10)

Dağa varır seslenir; köye gelir yaslanır. (balta 'nacak' / 157: 78.6)

Dömelip durur, dönülgen bey, çalar çarpar, sivrilgen bey. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 286:315.17)

Evden eve saldırır. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.6)

Gök gürler, gödemen çatlar, çıplak dana suya atlar. (dolu 'mürdümük' / 256: 256.9)

Ha gider, bu gider, bir garış yol gider. (beşik / 167: 93.13)

O gider ben giderim, herkese destur ederim. (baston 'değnek' / 158: 81.3)

Öte gider, beri gelir; işledikçe geri gelir. (çulha tezgahı 'tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı' / 227: 214.17)

Sürdüm şışti / çektim küstü. (cezve 'kahve cezvesi' / 197: 146.2a)

Yaş deri, çek beri, ıldır içine, girsin dibine. (çizme / 220: 203.1)

Hap hapişa yapıştı, elim hapişa yapıştı, başım gıça yapıştı, gıçım daşa yapıştı. (inek sağmak / 352: 413)

Kaldırdım koydum, indirdim bindim; iki tanesi sallandı. (eğer / 267: 279.3)

Uçar sekeler, konar sekeler, yürür sekeler, iner sekeler, girer sekeler. (karga / 383: 456.4).

Öznel betimlemeler

Halk bilmecelelerinde öznel betimlemelerin daha yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Sorucu eşyaya kendi penceresinden bakar. Eşyanın fotoğrafını çekmez, resmini çizer. Bazen gerçekte olmayan özellikler de yükleyerek eşyayı fantastik bir atmosferde sunar.

Aynı avrılığın betimlendiği şu bilmecede, varlığa yüklenen özellikler her çeşitlemede farklıdır. Bu durum söz konusu betimlemelerin özneliğini gösterir.

Ey bulutlar, bulutlar / Yusufu yedi kurtlar / ben bir şekil kuş gördüm **tepesinden yumurtlar**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.13); Haktaâlânın düvesi / Haktan gelir boğası / **tırnağından göveler / boynuzundan buzalar**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.11); Tırnağından öğür alır / **burnundan buzağlar**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.11b); Uzun uzun bulutlar / Yusufu yedi kurtlar / ayağından su içer / **göbeğinden yumurtlar**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.13bb); Her yanında var / Yusufu yedi kurtlar / boynuzundan su içer / **dizlerinden yumurtlar**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 162: 83.13g); Hey, yurtlar, yurtlar / Yusufu yiyen kurtlar / **kuyruğundan su içer / gagasından yumurtlar**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 162: 83.13m).

Yine, cevaplarıyla bereber düşünüldüğünde, şu bilmecelerde de bu öznel bakışı görebiliriz.

Çocuklara eğlence, fakirlere dert, toprağa bereket. (**kış** / 416: 508.6);

Dışı kabuk, içi kazık, yiyene yazık. (**iğde** / 343: 403.5);

Kilidi paslı, hergün uslu. (**ibrik ‘güğüm’** / 340: 401.18)

Nesnel betimlemeler

Şu örneklerde olduğu gibi nesnel sayılabilecek betimlemeler olsa da tamamen nesnel bir bakışın eseri örnekler çok azdır:

Başı yeşil, ördek değil / kuyruğu var, fare değil / içi beyaz, peynir değil / dışı siyah, kömür değil. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 621: 817.7c);

Beyazdır, kara benzer / üfledikçe zara benzer / erkekler bilir adını / kadınlar bilir tadını. (sakız / 553: 700.2);

Etdir, betdir, garabettir, dişi yohtur, dişlegendir. (karınca / 386: 457.27); Gargadır guşu, dokuz ay gışı, tezeken bişer aşı, guşburnudur yemişi. (Erzurum / 275: 298).

Betimlemeli anlatımın hakim olduğu bilmeceleri genel olarak da şu üç gruba ayırmak mümkündür:

Güzelleme (sevimplileştirme)li betimlemeler

Mizahî Betimlemeler

Diğer Betimleme Örnekleri

3.3.1.1. Güzelleme (sevimlileştirme)li Betimlemeler

Bu tür betimlemelerde kullanılan niteleme sıfatları, benzetmeler ve küçültme unsurları eşyayı güzel ve sevimli gösterme yönünde özel bir çabanın varlığını ortaya koyar. Ancak özellikle *sümük, fare, kaplumbağa, kurbağa, salyangoz, yılan, tahtakurusu* gibi hakikatte pek de sevimli bulunmayan varlıklarla ilgili abartılı güzellemeler alttan alta ironik bir yaklaşımı hissettirir.

Ak tavucağım / pak tavucağım / yumurtası çok tavucağım. (sarımsak / 559: 711.11a)

Alçacık tepeler / incecik küpeler. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.1o)

Benim bir siyah bacım var, adı Leylâ, gözü şehla; kollarında ellerinde, saçlarının tellerinde, pullar inciler parıldar. (gece ‘akşam karanlığı; gece, gündüz’ / 288:326.1)

Cam içinde denizcik, bunu bilmeyen domuzcuk. (su bardağı / 584: 742.3)

Canı var, kanı var, mercan gibi gözleri var, duyulmaz sözleri var. (hamsi / 324: 364)

Cıvıl cıvıl kuşlar / camiye taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 122: 39.20)

Çalı başında çanacık / içi dolu tanecik. (nar / 501: 626.16)

Dağdan gelir Henife hatın, barınakları gınalı hatın, keten köynek giyinmiş, göysü düymeli hatın. (ördek / 520: 653.2)

Dardır sokacığım / sarptır köpeciğim. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.11a)

Deliklice, dülüklüce, bağ evinde kıymetlice. (peynir / 532: 678.1)

Derlice, topluca / etlice, kanlıca. (bit ‘kehle’ / 172: 108.1)

Elim elim ebrişim, elimdedir her işim, ebreşimi бүkerim, yedi dağı ölçerim. Yedi dağın ardına, yedi saray yakışır; yedi sarayın içine, yedi oda yakışır; yedi odanın içine, bir karyola yakışır; karyolanın içine, bey dayım yakışır; bey dayımın yanına, hanım yengem yakışır; hanım yengemin yanına, altın beşik yakışır; altın beşiğin içine, Güllü hanım yakışır. Altın beşiğin içinde, altın bülbüller dolaşır; elimi vursam kana bulaşır. (tahtakurusu ‘tahta biti’ / 601: 775.4)

Günlerin padişahı, haftaların bir şahı; uzatır bacakları, dinletir ayakları. (pazar / 531: 671)

Hakteala hub yaratmış / bir yeşil dal üstüne / çevresi zeynel varak / ortası altın tabak.
(nerkis 'Halep nerkisi' / 507: 631)

Han ne dersin, can ne dersin? Sencileyin sultanları (metinde: sultanlar) analar beş beş doğurmuş. Çıkış duvar üstüne altın hâme (ile) yazı yazar, hacı desem değil, hoca desem değil. (salyangoz / 554: 704.8)

Hay nedir adı nedir? O kuşun adı nedir? Et yemez, gemik yer, bilin bakalım nedir? (diş çürüten mikrop / 252: 254)

Hey küçücük, küçücük, gızıl üzüm leblecik, dültürük dört tenecik, dört duvarın başı açılı, geldi gondu üç serçecik, gucuruh, cucuruh. (arı 'bal arısı, kovan arısı' / 119: 39.5)

İki küçük odacık, içinde oturur hanımcık. (göz / 307: 348.9)

İllahi bir kız / benler yıldız / yem yer, su içmez. (ipek böceği / 354: 418.2ü)

İncecik sokaktan parlak gelin gelir. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 588: 749.18)

İpinedir, upuzun; sürtünür durur kuzum. (yılan / 648: 851.6)

Küçücük adamcıklar, başında şapkacıklar. (kibrit / 420: 517.13)

Küp içinde beyaz kız. (peynir / 533: 678.6)

Mar maracık, yer daracık, dört öküzçük, bir malacık. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 193: 145.13)

Markıcık, markıcık, kulakları sarkıcık. (kazan 'hareni' / 399: 476.4)

Min min ayaklı / minti kulaklı / bey paşa donlu / bülbül ayaklı. (kedi / 403: 487.2a)

Nar çiçeği, narin çiçeği, harım çiçeği, pirinç çiçeği, gül gülistanlık içinde açılmış şeftali çiçeği. (gönül 'kalb, yürek' / 305: 346.1)

Nar tanesi nur tanesi, gök yüzünün bir tanesi. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.14)

Nar tanesi, nur tanesi, gök yüzünde bir tanesi. (yağmur / 637: 836.7)

Nar tanesi, nur tanesi, üst köşenin bir tanesi. (kedi / 405: 487.12)

Ol hanım gezer / şol hanım gezer / balaban bakışlı / keklik sekişli / lâle turuncu / Mısır pirinci / ada kaymağı / dere karpuzu / gül gülistan içinde / bir hanım gezer. (kaplumbağa 'tosbağa' / 375: 447.16)

Ol nedir kim sim sima bir nigâr, nurdan başında anın tacı var. (mum / 493: 619.9)

Penbe yanah, al dudah. (elma / 273: 290.2)

Samur samur yürürsün/ samur kürkü sürürsün /sen bir paşa kızıydın/ niçin yayan yürürsün / al yanaklı kiraz dudaklı, o güzelin neresinden öpersin? (fare ‘sıçan’ / 279:307.11f)

Suda gördüm gül cemâlini, meğer kendi havada; gölgesi yok amma yaymış sırma saçlarını karada. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.2)

Şahtır, şahbazdır, ne kadar metheyleşem azdır, sürmeli gözlü bir kızdır. (leylek / 466: 572.10)

Uzun uzun yollardan / bir acaip kuş gelir / kırma badem dili var / ne söylerse hoş gelir / bir acaip lâf söyler / gözlerinden yaş gelir. (mektup ‘telgraf’ / 479: 598.17)

Üstü hafif tüylüdür / yemişlerin gülüdür / aşıklara lezzeti / türlü cinas söylerdir. (şeftali / 594: 761.7)

Yemişi engindedir / güzeller rengindedir / dişlemesi pek hoştur / dudağın rengindedir. (kiraz ‘vişne’ / 425: 519.22)

Yemişi tatlı, güneş suratlı. (kayısı ‘zerdali’ / 398: 473.2)

Yeşil giymiş emir gelir çarşıdan, beş halayık selam durur karşıdan. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.14)

Yeşildir filiz gibi / yenir içi ceviz gibi / duvağını çekersin / gelinlik bir kız gibi. (marul / 475: 591)

3.3.1.2. Mizahî Betimlemeler

Gülme, insanî bir özelliktir. İnsanı en çok güldüren ise komik söz ve durumlardır. Sıkıntılı hayat şartları bazen gülmeyi bir ihtiyaç haline getirir. Söz ve eyleme dayalı komik kurgular da çoğunlukla bu ihtiyaçtan doğar. Gösterim ürünü olan bilmecelelerin bazılarında da bu ihtiyacı karşılamaya yönelik şaka-takılma yollu mizahi bir betimleme çabası görülmektedir. Aşağıdaki bilmeceleler bu güldürme çabasının hissedildiği örneklerdir:

Ağaç başında çapahlı bacı. (beşbıyık ‘döngel, muşmula, töngel’ / 166: 92.3)

Alaca hindi, yengeye bindi. (beşik / 167: 93.6)

Altı açık, üstü açık, su üstünde akli kaçık. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.13)

Altı mermer, üstü mermer; içinde buruşuk Ömer. (badem / 147: 68.7)

Ambar altında Musa / eli ayağı kısa / şimdi gelir, görürsün / güle güle ölürsün. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 376: 447.26a)

Attım rafa / bir kuru kafa / yemesi tatlı / maymun suratlı. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.5)

Beli eğri, burnu sivri. (ç... ‘s..., matrak, erkek cinsel organı’ / 228: 218.2)

Bir cansız dört canlıya binmiş; bu ne biçim iş? (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.13)

Bir devem var müttten / sakalı var etten / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6)

Bir kuru kafa / attım rafa / yemesi tatlı / maymun suratlı. (Hindistan cevizi / 331: 388.1)

Çıldır çilsiz / baldır kılsız / başı sarıksız / bıyıklı hırsız. (fare ‘sıçan’ / 280:307.23)

Dağdan gelir taştan gelir / yüzü küllü enişten gelir. (çörek ‘kete, kömbe’ / 225: 210.4a)

Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarına / ayakları çok katarına / gözleri hambarına. (baykuş ‘yarasa, gece kuşu’ / 164: 84.1)

Dağdan gelir, taştan gelir / meşin büzüklü enişten gelir. (kestane / 411: 498.22)

Dağdan gelir, taştan gelir / pantalonsuz, k...ı açık, tin tin sakallı eniştem gelir. (keçi / 401: 481.10b)

Gıllı barah, sulu zırtlak, tüylü tombah. (Hindistan cevizi, limon, şeftali / 687: 909)

Guguk, kaşı yıkık, dişi yok da dili çıkık. (a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’ / 116: 22.1).

Karşıdan gelir bir atlı, elinde kesme tatlı, açtım baktım yüzüne bir işkembe surhatlı. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 119: 39.6)

Kaynanam karaca, giyer ferace, içer tütünü, sallar g...ünü. (baca ‘bacalık’ / 146: 64.29)

Tavandan bakar, sümüğü akar. (kedi / 405: 487.18)

3.3.1.3. Diğer Betimleme Örnekleri

Aşağıda betimlemeli anlatımın hakim olduğu farklı örnekler görülmektedir:

Ağzı var, dili yok; nefesi var, canı yok; derisi var, kanı yok. Bilin bakalım bu nedir? (balon / 157: 77)

Aktır onun tepesi, yeşildir hem kubbesi, içinde dizilidir kara kara küpesi. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 396: 469.11)

Aldır abası / yeşildir çuhası / bunu bilmeyen koca eşek sıpası. (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.3)

Allah allahın hikmeti, yusuvarlak kaskatı, başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe.
(kaplumbağa ‘tosbağa’ / 374: 447.5)

Altı ayağı var, dördü ile yürür, ikisi boş değil; buynuzu var, koç değil; kanadı var, kuş değil. (bislcik böceği ‘bok böceği, domuzlan böceği, pislik böceği, karaböcek’ / 171: 106b)

Altı tavan, üstü tavan / içinde bir kırmızı oğlan. (dil / 246: 249.10)

Altı toprak, üstü toprak, içinde bir sarı yaprak. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.9)

Altıgen gözlü, hem de tatlı / fakir ile sözü yok, zengin harcı. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 153: 75.1)

Ayakları kürektir, gagasıyla bir renktir / tıslar yanına varsan, hele biraz korkarsan / gelir, ısırır bile; kırdı gezer sürüyle / suda olur bir gemi, buldun mu bilmecemi / elbisesi bembeyaz. (kaz / 399: 475.4)

Ayaklarım uzundur, başım da mini mini, bir dönüşte gösterdim, dünyanın biçimini. (pergel / 532: 676)

Başı belalı, etrafı karalı. (Erciyes / 274: 294)

Başı tarak / kuyruğu orak. (horoz / 333: 391.5)

Benim gibi kolları, başı, yüzü ve gözü var; soğuktan korkmaz, sıcağa dayanmaz; ne görür, ne yer, ne içer, ne doğar ve ne ölür. (kardan adam / 382: 455)

Beyaz kuş gelir gider, siyah kuş ağzını açar. (dikiş makinesi / 245: 248.3)

Beyaz tarlada kara koyun yayılır. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.13)

Beyni tahta kuyruğu yeşil, kendi tatlı. Bil bakayım nedir? (kiraz ‘vişne’ / 425: 519.23)

Bir acaip nesne gördüm / asümana bağlıdır / altı derya, üstü ateş / hep vücudu yağlıdır. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.46)

Bir acaip nesne gördüm / dört direk üstündedir / gözler bakar / eller oynar / kol yürek üstündedir. (çorap örme / 223: 207)

Bir acaip nesne gördüm: kıyas ettim canı var / canı yoktur, teni vardır, bir uzun gerdanı var / ne kâfirdir, ne müslüman, asla bilmez namazı / ağzi birdir, dişi iki, kendisi heç söylemez / herkese cevap veren o, her türlü lisanı var. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.8)

- Bir ağacın bin dalı var, bin dalının bin başı var. (ejderha / 267: 281.4)
- Bir gariş boyu var, iki gariş saggalı var. (cüce / 201: 154.2)
- Bir yanı ala / bir yanı gara / ortası delik / biz onu yerik. (ciğer / 199: 150.3t)
- Boynu ip gibi, karnı çöp gibi.(desti 'testi' / 241: 234.1)
- Büyük büyük konakları var, eğri büğrü sokakları var, çıplak çıplak çocukları var. (fare 'sıçan' / 279:307.16)
- Çanağı beyaz, çorbası kara, fırtı kırk para. (kahve / 367: 431.1)
- Çörüdür çöt gibi, ağzı kara kurt gibi. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 284:315.6)
- Dağdan gelir minalı hatun, elleri ayakları kınalı hatun; keten gömlek giymiş, yeni bellisiz, Arapça söyler, dili bellisiz. (keklik / 406: 489.4)
- Dam üstünde kadı gibi, gözleri var cadı gibi. (baykuş 'yarasa, gece kuşu' / 164: 84.2)
- Dardır sokağı / sarptır köpeği. (silah 'tüfenk, tabanca' / 569: 728.11)
- Deveden büyük / yumurtadan küçük / zehirden acı / şekerden tatlı. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 192: 145.6b)
- Eğri büğrü yapısı, göğe karşı kapısı. (çöten / 226: 212.1)
- Ekten ipten yapısı, üstündedir kapısı. (çuval / 228: 216.2)
- Eli var / ayağı yok / karnı yarık / canı yok. (ceket 'manto, palto' / 186: 139.1)
- Garadır gatran değil, sarıdır safran değil; ganatlıdır guş değil; boynuzludur, goç değil. (çekirge / 208: 178.4)
- Garşından bahdım: hisar; yanına vardım: bâdisar; uzun uzun ayahları, yere batmış cırnahları. (pırasa / 534: 680.6)
- İçi fiçi tahtası, kuyruğunda hüllesi, başında buğday küllesi. (çekirge / 208: 178.3)
- İnişli yokuşlu, nefer dikişli, oğlansın, uşaksın, yumuşaksın, her dertlere dermansın. (sülük / 585:
- Kaftanı kara / gömleği sarı / yüz yaşında bir koca karı. (kestane / 408: 498.5)
- Kanatlı ama kuş değil, sarı ama zehveran değil, kırmızı ama kan değil, kara ama katran değil. (eşek arısı / 275: 299.1)
- Kara göbekli, tırpan bıyıklı. (bit 'kehle' / 174: 108.7)
- Kara kahpe / beli ince / k...ı topça. (karınca / 383: 457.1)
- Karanlıkta kedi var, eğri büğrü budu var. (dağarcık / 229: 220)

Karşıdan bir nesne gördüm, uzunca bir zinciri var, altı mecnunlar yuvası, üstünde de feneri var; bazan açılır kapanır, dünya kadar hayranı var. Bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var. (köprü / 433: 540.5)

Kat kat kadayıf / kadı kızı pek zayıf / vallahi zayıf, billahi zayıf / bir gözü var, bir gözü yok. (iğne 'dikiş iğnesi' / 345: 404.5)

Kırk tane gözü var, kılıca yüzü var. (çarık / 206: 170.8)

Kırmızı cübbesi var / siyah takkesi var / uzundur boyu / kalabalıktır soyu. (kibrit / 420: 517.22)

Kırmızı duvar üstünde beyaz bardaklar. (dişler / 251: 253.15)

Kuyruğu uzun beli kısa, burnu uzun, dili kısa. (fil / 286:318.1)

Mumcu mahallesinden bir hoca gelir heybet, gocabaş, sırtı kümbet, gendi heybettir heybet. (deve / 242: 235.7)

Obalar, obalar, başı beyaz babalar, başı yerde, ayakları gökte çabalar. (soğan 'yeşil soğan' / 583: 738a)

Ol nedir ki bir kavm-i acep, haymede sakin olurlar ruz u şeb, haymenin her birinde yüz nefer (metinde: nefes), cümlesi saim kaim kimseler; onların her biri bir renktedir, kimi al kimi mavi, kimi sarı renktedir; ses çıkarmaz başını kessen eğer, başına değmekten sen eyle hazer, dokunsan başına hiddetlenir, püskürür ateşi hiddetlenir. (kibrit / 420: 517.16)

Ol nedir ki kat kat giyer libas, kanadı var, kuyruğu var, uçamaz; meskeninden ne zaman çıkırsa o hayvan, teslimi ruh eder hemen. (balık / 156: 76.14a)

Önü peştemalli, gebe karı. (baca 'bacalık' / 144: 64.7)

Pambuhdur, yumuşahdır, iplikten gevşekdir, nar gabuğundan ferecesi, makina dikişli, Ceneviz nahışlı. Tökme, berber oğlu, sabunlu suyu, gelip burdan zürriyetli hanım geçecek. (karaböcek / 382: 449)

Set set ayaklı, setren bıyıklı, bülbül ötüşlü, kıyamet kopuşlu. (horoz / 334: 391.19)

Sorgucun sokmuş beline, hançeri almış eline, giydiği yeşil cübbe, gömleği beyaz keten; açıp içine bakınca, dizilmiş tane tane. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.5)

Su içinde durmak işi, başında yanar ateşi; ne gömlek giyer, ne aba. karnı gayetle kaba; parasız hamamda her bar yıkanır, kirini bir killi dellâk çıkarır; sözü çoktur, mânası yok; isteyenler yanı sıra oturur, ister ise boz yılanı sokulur. (nargile / 506: 627.19)

Sütten artan tortudur, dört yüz dirhem tartıdır, sabahları kahvenin üzerine örtüdür. (peynir / 532: 678.4)

Taşandır, demirdendir, yediği hamurdandır, bütün dünyayı doyurur kendi doymaz nedendir. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 285:315.12)

Tıknaz boylu, canfes donlu. (domates ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.6)

Tülü yüzlü, kombak gözlü. (eşek / 276:300.7)

Ufacık kırmızı bir ev / ne kapısı var, ne penceresi / içinde yıldızdan bir yatak / yatakta beş küçük yavrucuk. (elma / 273: 290.5)

Uzun amma yılan değil / yeşil amma çimen değil / tırnağı var kedi değil. (böğürtlen / 177: 121.6)

Uzundur / kılsızdır / huysuzdur / tüysüzdür. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.14a)

Uzundur sırk gibi, ekşidir koruk gibi, her eve girer çıkar, yolunmuş tavuk gibi. (dilenci / 247: 250)

Uzunluğu urgan gibi / enliliği yorgan gibi / bağırıp bağırıp geçer / kuzulu kurban gibi. (tren / 618: 815.3d)

Üç ayaklı bir alettir, hep vücudu siyahtır, kış oldu mu soğuğa kalbenttir. (soba / 577: 734.25)

Yamyam yanaklı, mantı kulaklı, Trabzon dişli, mahallenin tellalı. (eşek / 276:300.2)

Yaprağı var, ağaç değil; dikilidir, urba değil; konuşur, insan değil. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.8)

Yaz gelince bize yeşil sarıklı, mor cübbeli. uzun külahlı dervişler gelir. (bamya ‘nacak’ / 158: 79.5)

Yeşildir abası / sarıdır libası / içinde iliği var / bin tane deliği var. (badem / 147: 68.6)

3.3.2. Öykülemeli Anlatım

Öykülemeli anlatımın hakim olduğu bilmecelerde, betimlemeler yok değildir. Ancak, görülen geçmiş zamanla¹⁴⁸ çekimlenmiş fiillerin yoğun kullanımıyla, öyküleme, betimlemenin önüne geçmekte, biçime damgasını vurmaktadır.

¹⁴⁸ Bu bazen, *Yel gelmiş, yanında bir arı kovanı varmış, ısırmayan akrep de size rakam göstermiş.* (saat ‘cep saati’ / 548: 692.26) örneğinde olduğu gibi duyulan geçmiş zaman da olabilir.

Tespitlerimizden hareketle, halk bilmecelerinde betimlemeli anlatımdan sonra, en çok kullanılan anlatım biçiminin, örneklerini aşağıda verdiğimiz öykülemeli anlatım biçimi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Örnekler:

Arap atlandı, keçe gatlandı, gök gümbürdedi, guyruh dolandı. (tel helvası 'pişmaniye' / 610: 793)

Aşdı yola, gaşdı yola, iki gardaş düşdü yola, biri gider, biri gelir. (ayak / 134: 56.5)

Ateşe bir su koydum, içine dediğim koydum, on beş okka tuz attım, yine tuzsuz, yine tuzsuz. (yumurta /

Bir acayıp düş gördüm: köpük kusan taş gördüm. (sabun / 550: 695.9)

Bir ağa bir hizmetçisine seslenmiş: "Şu otuz atı dokuz kazığa tek tek bağla!" demiş. (Hizmetçinin adı Tektek imiş. / 729: 1041)

Bir ağacı oydular / içine bülbül koydular / bülbül figan eyledi / kulağını büktüler. (bağlama 'ud, saz, mandolin, keman, kemençe' / 149: 70.5k)

Bir ala karga bir dala kondu, bir sulak attım, toz duman oldu. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 197: 145.37)

Bir bağırış, bir çağırış / açtım, baktım / bir top gümüş. (yumurta / 665: 859.49)

Bir dağda iki âşık meşkederken çaktı zalim hançeri.(avcı / 130: 52)

Bir derviş geldi Van'dan / seccadesi kandan / yedi sene ibadet etti / bilmedi kible ne yandan. (Yunus Peygamber / 666: 861.1d)

Bir ebem varmış, kırk iki yerde abası varmış. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngerisi, fırın perdücü' / 285:315.14)

Bir eşşeğe yükledim zahrayı, yolladım değirmana. Hepsi girdi, guyruğu girmedi. (kaşık / 392: 463.5)

Bir eve gittim, ağlarlar / sordum: niçin ağlarlar / deliyi zincirle bağlarlar. (nikâh / 508: 633.2)

Bir hoca geldi Şam'dan, minaresi çamdan, kırk gün vaaz etti, bilmedi kiblesi ne yandan. (ağustos böceği / 112: 10.2)

Bir inek aldım Panlı'dan, kırk buzağı çıktı karnından. (kabak 'susak, su kabağı' / 360: 423.15)

Bir karı ile bir koca mırmır eder her gece / karı der ki "Hey koca, acap İstanbul nice?" / "İstanbul bucak bucak çevresi mermer ocak / içinde bir sandıcak, içi dolu boncucak." (nar / 501: 626.15)

Bir körpüden üç gişi geçdi / biri bahdı, geçdi / biri bastı, geçdi / biri ne bahdı, ne bastı, geçdi. (kucağı çocuklu ve hamile kadın... / 724: 1028a)

Biri "Gidelim!" demiş. Biri "Duralım!" demiş. Biri "Dönelim!" demiş. (dere, göl, dönemeç / 683: 900)

Biz biz biz idik, biz on iki kız idik; kırıcı geldi, kırıldık; kırıcı gitti, dirildik. (uyku / 627: 827.4)

Bize dün akşam bir misafir geldi / çarşafı yeşil / entarisi kırmızı / düğmeleri siyah idi; acaba bu hanım kim idi? (karpuz / 387: 459.5g)

Bize üç konuk geldi / iki oğul / iki baba. (büyük peder, oğlu, torunu; çocuk, baba, dede / 743: 1060)

Cansız canlıyı tutmuş, kuran gelmeyince bırakmamış. (fare kapanı / 281:308.)

Çarığı çattım, bacadan attım; karyı sattım, yalnız yattım. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.21)

Çarşıdan aldım Fatmayı / başına bağladım mor çatmayı / geberesice anandan mı öğrendin / gerdan kırıp göbek atmayı? (culuk 'hindi, gülü' / 199: 152.3)

Çarşıdan aldım, eve getirdim, yere yatırdım, işimi bitirdim, duvara dayadım. (leğen / 464: 571)

Çipil çipil suya girdim, çipiltisini duymadım, boyumca manto giydim, kırpıntısını görmedim. (kefen / 406: 488.2)

Çomağın ucunda bir yemiş / onu yiyen hep yemiş / o zamanda Ramazanmış / yemiş anen bozulmamış. (dayak / 231: 224d)

Dağda dayımı gördüm, başını sarılı gördüm. (aşı 'aşlama' / 127: 45.1)

Dağda doğdum, dağda büyüdüm, köye geldiğim zaman karnım delikti. (yayık / 644: 843.13)

Dağda idim dağ idim / başı tuğlu bey idim / eve geldim evlendim / belimecek bağlandım. (süpürge 'çalı süpürgesi' / 590: 754.2i)

Dağlar yeşillendi, ağaç yapraklandı, her güzellar suya enmiş. Her birinden birer şefteli aldım, gönnum hoş oldi. (pire / 535: 681.7)

Dağlara kar yağdı, köyleri duman bürüdü, değirmeni kuryedi. (ihtiyarlık / 347: 405a)

Damdan daşak sarkıttım, Hacı Ahmedi korkuttum. (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 151: 74.4)

Denizden aldım onu, döktüm güneşten yere, su kurudu en sonu, tad verdi yemeklere. (tuz / 623: 820.2)

Dün akşam bize yeşil cübbeli bir adam geldi; benim içimden çıkanları yedi. (dolma / 256: 255.A.1)

Dünya kurulmuş mahşer, üç günlük bir çocuk gördüm, kazma elinde yer eşer. (civciv 'piliç' / 199: 151.5)

Elemi gan ayağı, gan tutmuş gan ayağı. Bogün men bir nesne gördüm: üç başı var, on ayağı. (kadın, inek, dana / 716: 996a)

Ev ardında çığrış oldu; gittim baktım: cümbüş oldu. (tavuk, horoz / 688: 914)

Ev üstüne deri serdim / bacakların geri serdim / k..ına dokunuiverdim, kım kım kım etti. (makas 'sındı' / 470: 581.3g)

Evin ardında lamburtu lümbürtü var, bir de baktım Koldurkozun düğünü var. (yayık / 645: 843.24)

Ezel ezele gitti, kökü kazala gitti, anası kırklı iken, kızı pazara gitti. (hıyar 'salatalık, bostan, angurya' / 331: 387.9b)

Gelin uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (dut 'kara dut, ak dut, kırmızı dut' / 261: 268.4)

Gittik biz, tuttuk biz vız vız; kar yağacak, kapanacak biliyorduk iz; kar yağmadı, kapanmadı, duyulduk biz. (arı hırsız / 723: 1026)

Gök çatladı, gürgen patladı, otuz iki tay bir yerde otladı. (orak / 513: 643.1a)

Hey musuda, musuda / yedi can gördüm pusuda / dördü göğe çekildi / üçü galdı bu suda. (camız 'manda, kömüş, bombay, çomuş' / 185: 135.1)

Hikaye hekmiş / çamura çökmüş / çekince kuyruğu kopmuş. (fare 'sıçan' / 280:307.20)

İki garı gördüm çarşıda, ikisinin gucağında iki oğlun uşağı, sordum birine: "Bacı, bu senin neyin?" "Oğlumun oğlu, emminin gardaşı." (Birbirinin oğlunu almışlar. / 728: 1037)

Kar kapladı yolları bu kış, gördüm sevindim. Çıktım yokuş yukarı; yokuş aşağı bindim. (kızak / 417: 514.1)

Kara mandayı kestim, kan çıkmadı; kantara koydum, kantar çekmedi. (karınca / 383: 457.4)

Karşıdan baktım, şirin odayı yaktım. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.15)

Karşıdan baktım: katı kutu; yanına yaklaştım: deve b...u; ağzıma aldım: tatlı. (incir / 348: 409.5)

Kayışımı yağladım, duağacına bağladım; tokmak değil ben ağladım. (davul / 230: 222.5)

Namaz kılardı bir âdem. Anırdı eşeği ol dem. Bozuldu namazı anın, acep ne sebebi bunun. (Teyemmümle namaz kılan bir kimsenin merkebi suyu görüp anırmasıyle namazı bozulmuştur. / 743: 1065)

Ne idim, ne idim, dağ başında bey idim, felek beni şaşırtdı, sığır tersine düşürdü. (ahır küreği ‘kürek, tahta kürek’ / 112: 11.1)

On yar idik bir bağda, on nar gördük bir dalda, Herbiri birini aldı, dokuzu dalda kaldı. (Narın birini alan adamın adı Herbiri imiş. / 729: 1042)

Otuz iki kız idik / bir tahtaya dizildik / kırgın geldi, kırıldık / kırgın gitti, dirildik. (dişler / 249: 253.6i)

Otuz kardaş bir sene askıda durdu, birbirinen kavga etmedi. (sarımsak / 558: 711.5)

Önce yeşildi / sonra kesildi / etrafını sis kapladı / kiraz kesildi. (kömür / 432: 538.3)

Öte takır, beri takır, öldü gitti buruk Bekir. (loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.10)

Sabahtan çıhdım bağa, elimden dutdu bir ağa; aman ağa, canım ağa, halim yohdur oynamağa. (sıtma / 566: 722)

Su içinde halkalanmış bir yılan. Kurudu su, yılan öldü vesselam. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.54b)

Suda gördüm gül cemâlini, meğer kendi havada; gölgesi yok amma yaymış sırma saçlarını karada. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.2)

Tepeden indirdim düze, düz verdi bize, eti size, gönü bize. (hırsızların öküz çalması / 723: 1027)

666: 859.61)

Tu dedim sarıya, gürlledi gitti koruya. (kurşun / 446: 550.1a)

Vardım, baktım, yatmışlar, baldırı baldıra katmışlar; gözleri burunları fişilar. (camız ‘manda, kömüş, bombay, çomuş’ / 185: 135.4)

Yohladım belindekin, anladım gizlindekin (metinde: givlindekin). (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.9)

Yola gider iken bir nesne gördüm / yola gider, izi yok / eti haram, sütü helâl / canı var, kanı yok. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.14)

3.3.3. Bildirmeli Anlatım

Aslında bu anlatım biçimi ile öykülemeli anlatım, fark edilmeyecek kadar benzerlik gösterir. Ancak öykülemeli anlatımda, daha çok, hayali bir kurgunun varlığı sezilirken, bu anlatım biçiminde, içinde bulunulan zamandaki bir varlık veya fiile işaret etme söz konusudur. Başka bir deyişle bu anlatımda mevcut bir “iyelik”in, fiil veya durumun bildirimi vardır.

Geniş zaman kipi, var-yok gibi yargısal ifadeler ile iyelik ekleri, bu anlatım biçimini şekillendiren başlıca unsurlardır.

Afrika'da hiç yok, Asya'da pek çok. (kar / 377: 448.12)

Aktır ayılmaz, çoktur sayılmaz. (saman / 557: 705)

Amcam gelir bize, bize; çanakları dize dize. (ayak / 134: 56.1)

Anası var, babası yok. (İsa Peygamber / 355: 419)

Baharı haber verir, bülbüle neşe verir, her renk entari giyer, bahçelere şan verir. (gül / 314: 352.14)

Bakması güzel, alması üzer. (gül / 312: 352.9)

Benim bir çeşmem var, dört musluğu var. (inek ‘inek sağmak’ / 351: 410.2)

Benim bir kardeşim var / kışın nadir görünür / evden çıkınca peşimden ayrılmaz / kaçarsam kovar / kovarsam kaçır. (gölge / 301: 344.4a)

Benim bir kavuğum var, el başına kor oturur, ben de altına kor otururum. (havruz ‘oturak, küllük’ / 328: 377.2)

Benim bir kızım var, kırk tane gömleği var. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.37)

Beyaz koyunu bacağından asarlar. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut / 262: 268.9)

Bir atım var, çullamadan dama girmez. (ekmek sacı ‘saç’ / 269: 284.2a)

Bir çocuğum var, yere yatırdın mı diner, kucağa aldın mı bağırır. (gayda / 288:321.3)

- Bir ekilir, bir biter, toprak üstünde yatar; ne garip bir nesnedir ki, bir gecede boy atar. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.7)
- Bir halım var/ yarısı dokunmuş / yarısı dokunacak. (el / 270: 285.3a)
- Biri görür, gözetir; biri işi düzeltir. (hanım, hizmetçi / 718: 1007)
- Bizde bir kişi var, ters yatışı var. (hurç / 335: 393)
- Bizim evde deli var, tepesinde gülü var. (horoz / 334: 391.14)
- Bizim evin önünde bir havuz var, havuzun içinde yılan var, yılanın ağzında mercan var. (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.7)
- Bu dünyada iki şekle giren bir mahluk var. (ipek böceği / 355: 418.6)
- Dokuzar kardaş bir delikten geçer, birbirine değmeden. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.6)
- Edepsizler sokağa atar, edepliler yağlığa sarar da cebine kor. (tükrük ‘tüprük’ / 624: 822.3)
- Eğri ağaçta kar durmaz. (keçinin boynuzu / 403: 483)
- Evde çatmaya yarar.dağda atmağa yarar. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.21)
- Hak bilir, halk bilmez. (ecel ‘ölüm’ / 266: 278.5)
- Karı veya kocadan biri yeni ev yaptırırsa nikâhı boş düşer. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 483: 608.6)
- Küçük kazanın aşu tatlı olur. (findık / 284:313.11b)
- Sütü yeyilir, eti yeyilmez. (kadın / 363: 426)
- Tarlada biter, makine bükür / sabah sabah / yüzümü öper. (havlu ‘peşkir, yüz havlusu’ / 327: 376.3)
- Tırnak kadar maya, on parmağı boyar. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 415: 501.16)
- Uyur uyur, uyanmaz; uyanırsa uyumaz; çok sanatı var, kimse bilmez. (ipek böceği / 355: 418.10)
- Uzun uzun uzatırlar, bir oda bezetirler. (tahta / 601: 774.1)
- Üç ay yatar / iki ay kalkar / feneri yakar / iki tarafa bakar. (ateş böceği / 130: 51)
- Velem yuled tarlasında kırk bin çeşit ot biter. (halı / 322: 360.9b)
- Yol üstüne kahve dökülmüş. (karınca / 386: 457.29)

3.3.4. Konuşmaya/Sohbete Dayalı Anlatım

Bilmece sorma, bir yönüyle özel bir sohbet biçimidir. Sohbetlerin özünde ise muhatabiyet vardır. Dolayısıyla, bir gösterim ortamında doğmaları veya sorulmaları onların anlatımına yansımıştır. Çok sayıda örneğini tesğit ettiğimiz bu anlatımı, oluşum biçimine göre gruplandırılalım:

3.3.4.1. Bir Kişinin Muhatap Alınması¹⁴⁹

Arıfsiniz, zarıfsiniz; kendinizi neden bilirsiniz. (ad ‘isim’ / 108: 2.10)

Baba bene bez getir, çarşıya get, tez getir, eğrilmemiş iplikten tohunmamış bez getir. (uyku / 629: 827.14)

Bak tepene, görürsün / bir kalaylı tepsiyi. (Ay / 133: 53.25ı)

Başında bar otası var, **inan ki bahçıvan değil**; sokakta kaldırımları sular, **inan ki saka değil**, kilitli kapıları açar, **inan ki hırsız değil**; açık kapılara girer, **inan ki dilenci değil**. (s... ‘erkek cinsel organı’ / 568: 727.2)

Bir goyunum var, **gel götür; bas boguzan, ye, otur; kes gönünü gurusun; galdır, goyunum yürüsün.** (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 136: 57.7)

Bir kuşum var, kahve rengi / kahvelerde çalar çengi / **dur hele, bir yaz gelsin** / kuşum keyfetsin, eğlensin. (pire / 535: 681.14d)

Bir tepsi nar / **haddin ise al.** (ateş / 128: 50.9)

Büyük baş, içi boş; **tut kulağından çifte koş.** (anormallik / 117:28)

Fili fistan tepesinde, Rıza mahallesinde, Rımbırık hanımı gördün mü? (fare ‘sıçan’ / 280:307.22)

Goca garılar, eğrim büğrüm butları (metinde: Bulutları) var; **gel gidelim göresin, güle güle ölesin.** (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.6)

Hey gidi gidi ver / şu gidiyi tutuver / ne tatlıca eti var / püsküllüce g...ü var. (balık / 155: 76.9)

Selâmünaleyküm kişi / ne biri bilir, ne beşi / cennette bir koyun doğurdu / anası erkek, kuzusu dişi. (Adem ve Havva, Adem Peygamberle Havva anamız / 719: 1009.1ı)

Varvaradan var getir, karlı dağdan kar getir, sağılmamış inekten, çalkanmamış yağ getir. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.9)

¹⁴⁹ Bu kişi genelde cevap vermesi beklenen kişidir.

3.3.4.2. Gizlenen Nesnenin Muhatap Alınması

Ağlama, tinton, ağlama, tinton / şimdi kulağını burarım. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.5i)

Çullum çukurdasın, beş yüz yumurtasın, eller yaylaya gitti, sen daha burdasın. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 127: 44.15g)

Döndönedir Merkem hanım, **dön arkani sen bana, tek oluğun boş kalmasın elimle koyum ben sana.** (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 231: 225.2)

Han ne dersin, can ne dersin? Sencileyin sultanları (metinde: sultanlar) analar beş beş doğurmuş. Çıkmış duvar üstüne altın hâme (ile) yazı yazar, hacı desem değil, hoca desem değil. (salyangoz / 554: 704.8)

Ağleliksin, şaleliksin / gülgülüksün, gül eleksin / acı dilli, acı sözlü / burnu kıllı bir herifsin. (soğan / 580: 735.13f)

3.3.4.3. Gizlenen Varlığın Konuşması¹⁵⁰

Çadır kurdum düzlere, düşman oldum sizlere, rızkımı Allah verir, ne zararım var sizlere. (**böcek** / 176: 119.1)

Katık oldum aşına, öp koy beni başına; beni nasıl öğütür, sor değirmen taşına. Her gün tazelenirim, her yemekte yenirim; ince ince dil beni, hadi kimim bil beni. (**ekmek** / 268: 282.4)

Ağaçlar yeşillenir, yerler çimenlenir, her güzelden bir şeftali alsam, yüreğim tazelenir. (**sivrisinek** / 575: 733.11)

Ayaklarım uzundur, başım da mini mini, bir dönüşte gösterdim, dünyanın biçimini. (**pergel** / 532: 676)

Belalı başım, tuzuz pişer aşım. (**süt** / 591: 756.1)

Aşağıda, konuşmaya dayalı anlatımın yer yer diyalog halini aldığı diğer örnekleri görülmektedir:

"Ağ kız, apak kız. nerden gelirsin?" "Ağ dereden." "Nasıl geldin?" "Yüze yüze." (yayık / 644: 843.9)

¹⁵⁰ bk. "İntak Sanatı" bölümü.

"Ak gülüm nerden gelirsin?" "Al kan içinden", Al kan bulaşmamış", Kenne içinden."
(süt / 591: 756.2a)

"Ey kuşum nerden geldin?" "Kanlı dereden geldim." "Sen niye kanlanmadın?" "Ben sine sine geldim." (civciv 'piliç' / 199: 151.3)

"Kanlı kuş, nereden geliyorsun?" "Kanlı dereden." "Kanın niye kurumuş?" "Mevlâm böyle buyurmuş." (karga / 383: 456.5)

Ağa nerden gelirsen / kanlı kaya dibinden / kanın neden kurumuş / Mevlam öyle buyurmuş. (kuyruk 'koyun kuyruğu' / 448: 556.3)

Ana, yolun dar mıdır, dört yanın duvar mıdır, uşahların bah ağırlı, heç habarın var mıdır?
(mezar 'tabut, mezar taşı' / 484: 608.7)

Anan yassı, Süleyman, baban sivri, Süleyman / yassı batır / sivri dürter / ikisinin arasında / bir iş biter. (ekmek tahtası ve oklava; tahta ile oklağı; senit oklava / 705: 961g)

Apul apul yürürsün, samur kürkün sürürsün. Niçin yayan yürürsün? (ay / 137: 58.5)

Ay doğar bedir, bedir / padişaha giden nedir / yedi yıl ana karnında / canavar adın nedir?
(fil / 287:318.3a)

Ay gişi / sene dedim bu işi / çarşıdan get et getir / ne erkek olsun, ne dişi. (mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.6)

Bir uzun sırık, tepesi delik. "Nereye böyle, a burma bıyık?" "Ne karışırın, a k...ı pişik?"
(çubuk, tütün, lüle / 707: 980)

Bu derede öten nedir / yügrülüp biten nedir / Lâle, sana derim / tohumuz biten nedir?
(mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.14)

Çarşıdan gördüm şırl şırl, yanına vardım mırıl mırıl, dedim hayır ola, dedi ahşama gelin.
(güveyi / 320: 357.2)

Dağ erir mi? Erimez deme. (buz / 183: 130.2)

Dedim "Dilber!", dedi "Lebbeyk" / dedim "Cik cik!", dedi "Cık cık" / dedim "Nice?", dedi "Gece" / dökmüş saçın, açmış başın / iki kaşın üzerinde / beni mecnun eyledi. (gül, bülbül / 725: 1031)

Dudağa değer ucu, ne getirdin a bacı / kuruyan ağızların, hepsi sana duacı. (su bardağı / 583: 742.1)

Oğlan der ogan nedir? Sarımsak soğan nedir? Dişiden erkek doğar, erkekten doğan nedir?
(Havva ‘Havva Ana / 329: 379)

Eđri Bůđrů, nereye gidiyorsun? / "Tepesi Delik, sana ne?" (duman, baca / 701: 950)

Nerden geldin ađ kuřum / kanlı dereden geldim / neye ősťun kan deđil? / Daima kenardan geldim. (sůť / 591: 756.2)

Faydan yoktur, zararın çok; nedir bize kederin? Ekti seni, biti seni, pezevenktir pederin.
(sigara / 568: 725.11a)

Gel elime yapış, yōriyelim tıpış tıpış: Ben giderim o gider, geçtiğimiz yerlere gōlge eder.
(baston ‘değnek’ / 158: 81.6)

Gezdirme oyle kafa, doldur, doldur, dős rafa, sordum yerin neresi, gůlerek dedi Yafa.
(portakal / 538: 683.1)

Havada uçan kazlara yerdeki topal kaz bağırarak "Ey yős kazlar!" demiş. Cevap veren kazlardan biri "Biz yős kaz değiliz, bizim kadar olsa, yarımız kadar olsa, bir de eyreğimiz olsa, bir de sen topal kazla birlikte yős olacağız." (yős kaz / 744: 1066.2)

Hay dedim, huy dedi, patla dedim, ۆl dedi.(kōtůlůk / 437: 543)

Heriye, yavrum, heriye / askerleri geriye / bōyle sırt ősťu nereye? (cenaze ‘ۆlů, cenaze alayı’ / 188: 141.5k)

Ildif ildif ileyim, eli nazik meyveyim, ılık yerde biterim, sōyleyiniz, ben neyim.(muz / 495: 622)

İki dilber yola gider, birbirine nisbet eder: Aman yolcu, kuzum yolcu, ben mi gůzel, o mu gůzel? Ben bir yolcuyum, dar defter sůzerim, ikinizi can ős yůrekten severim, sen de gůzel, o da gůzel. (kirazla viřne / 687: 907)

İki garı gōrdüm çarşıda, ikisinin gucağında iki oğlun uşağı, sordum birine: "Bacı, bu senin neyin?" "Oğlumun oğlu, emmimin gardaşı." (Birbirinin oğlunu almışlar. / 728: 1037)

İnişli yokuşlu, nefer dikişli, oğlansın, uşaksın, yumuşaksın, her dertlere dermansın.
(sůlůk / 585: 748.7)

Kap kapıyı, -Kaptım kapıyı, -Kip kipiye. -Kiptim kipiye. -Gōm kızı. -Gōmdüm kızı. (ateş / 128: 50.5)

Kız Fatmayı, başına vurmuş allı pullu çatmayı; a kız annenden mi ۆđrendin, gerdan kırıp gōbek atmayı. (ōrdek / 520: 653.1)

Köprü çaydan geçerken / gördüm Arap Fatmayı / ay kız, nerden öğrendin / sen bu göbek atmayı? (körük 'demirci körüğü, küre' / 434: 541.1f)

Masal masal malı masal, oturmuş baklava keser, baklavanın okkası kaçta dedim, çeldir çeldir yüzüme bakar. (makara / 469: 580)

Mekanı kayalık, ne yaparsın, babalık? (kaplumbağa 'tosbağa' / 374: 447.8)

Nereden geliyorsun? / "Zirzop kalesinden." / Üstün neden yaş? / "Denizden geçtim." / Çok derin miydi? / Kıyısından dolaştım." / Üstün ne beyaz? / "Değirmenden geçtim." / Çok kalabalık mıydı? / "Çakırdağı işittim." / Akşam nerede idin? / "Bey konağında." / Ne yedin? / "Koç." / Neresinden? / "Hiç." / Nerede yattın? / "Minderde." / Çok kaba mıydı? / "Kupkuru yerde." / Üstüne ne örtülür? / "Perde." / Sen uğrattın beni derde! (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.2)

Ölü tutmuş diriyi, diri der, "Sal beni!" Ölü der: "Sahibim gelsin, salsın seni". (tuzak 'kapan, fak' / 624: 821.2)

Selâmün aleyküm, ustalar! Aleyküm selâm, kalfalar! Hangi hayvan barsağını eli ile desteler? (ipek böceği / 355: 418.8)

Selâmünaleyküm köylü dayı, eviniz nerde? "Belen, sırt." Ne yer, içer? "Ayran, süt." Ne lâf edersiniz? "Mırt, cırt." (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 760: 1096.10)

Sen kızarıp bozarırken. ben sana sallayıp sallayıp çıkardığımı unuttun mu? (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 286:315.16)

Sokağa gidiyorken gözlerim seni arar, hoş geldin, safa geldin, baş üstünde yerin var. (şapka 'külâh, fes' / 594: 760.4)

Sübhanallah sulbü taş / içi kovuk, dışı taş / dolana dolana zıp çıktı / seni bu deliğe kim tıktı? (minare / 489: 614.2)

Şu karşıda güzeller, top top olmuş gezerler, siz kimsiniz diye sual ettik, vezir ile vüzeranın kızını alan değil miyiz dediler. (para / 528: 666.14)

Tavuğum, nereye gidiyorsun? "Mısıra gidiyorum. Kesmiyorum, kıyısı sıra gidiyorum." (tırâş bıçağı 'tırâş makinası, ustura' / 617: 814.5)

Tıngır tıngır tıngır hey, tıngır senin nendir hey? Ortasında fırtın ferik; kertük senin nendir hey? (lahana 'kelem' / 456: 566.49)

Tıp tıp guyuda mısın? Derin uykuda mısın? Gız gelin seyre gider, hele sen burda mısın? (davul, zurna / 707: 981.2)

Uğurlar olsun, karı koca! "Biz karı koca değiliz / bu adamın annesi / benim annemin kaynanası." (baba ile kız; baba, kız / 743: 1061)

3.3.5. Dolaylamalı Anlatım

Bilmecelerde önemli yer tutan anlatım biçimlerinden biri de dolaylamalı anlatımdır. *Dedim dilber, dedi lebbey, dedim pıs pıs, dedi tıs tıs, dedim nice, dedi gece.* (güveyi / 320: 357.1) şeklindeki diyalog-bilmecelerde de yer yer rastladığımız, ima yüklü yakıştırma sözcüklerle oluşturulan bu anlatımda, gizli /özel bir dilin kullanımı söz konusudur. Ayrıca bu anlatımda, varlıklara gönderme yapan ses değerli sözcüklerin tekrarıyla oluşan yoğun bir müzikalite göze çarpar. Dolaylamalı anlatımın yoğun olduğu *Tak tak taktan; çık gel küpten. Arabacı Mahmut, tekneci Bekir, seleye sen gir, sepete ben, anasını sen al, kızını ben.* (badem / 147: 68.5); *Tak tuk, tak tuk, bacadan baktuk.* (dibek 'soku' / 245: 247.3) şeklindeki bazı örnekler, büsbütün oyun tekerlemelerine dönüşür.

THB'nde iki yüzden fazla örneğini tespit ettiğimiz dolaylamalı anlatımın, aşağıda bir kısım örnekleri görülmektedir.¹⁵¹

Alt lebbiğim, üst lebbiğim, senin çilliğin, benim billiğim. (değirmen taşı 'bulgur taşı' / 237: 226.2)

Anayın hallampası, babayın sallampası, lank girer, lank çıkar. (havan 'havan ve eli' / 327: 375.8)

Adi büdi, ispatı düdi, trampata tüp tüp, trampata tüp tüp. (havan 'havan ve eli' / 326: 375.6b)

Ağzı ho ho, kulpu diko, deliği izzo, zorta da zirto. (yayık / 645: 843.20a)

Akşamdan tomoloza, sabahtan liza liza. (ateş / 128: 50.1)

Alıpına, kalıpına, yüz bin tane dolapına. (nar / 499: 626.3)

Altı tıki tıki / üstü fıkı fıkı / etrafı mani teknesi / içi tükrük hokkası. (nargile / 505: 627.3)

Apır dengi, şengi şengi. (ç... 's..., matrak, erkek cinsel organı' / 228: 218.1)

¹⁵¹ Şu örnek, Türkçe bir dolaylı anlatımdan çok, mahalli dillerden Kürtçe'yi andırmaktadır: *Tiştîymine tiştane, belhey vine histane; ne bere, ne bistane, çilçivriler diştane.* (tavuk / 607: 787.2).

Aşık oldum bir mime. inciler dizilmiş cime. Cim öyle bir cim ki eliften kaf getirir mime.
(Muhammet, Cebrail, Kuranı getiren / 720: 1012)

Azzo ağzı, vizzo deliği, lakıdı lıkkak, lakıdı lıkkak. (yayık / 645: 843.20e)

Bahçede hav hav; yürüyüşü lev lev. (köpek ve leylek / 688: 912)

Bir küçücük fitina / ben onu tutina / iki kayanın arasına / yan yaşına çitina. (bit 'kehle' / 172: 108.2i)

Çarşıdan gördüm şırl şırl, yanına vardım mırıl mırıl, dedim hayır ola, dedi ahşama gelin.
(güveyi / 320: 357.2)

Çek içini, patini, panikini tapini. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.7)

Çıt öte, çıt beri, çıt altından geç beri. (çulha tezgahı 'tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı' / 227: 214.4)

Çıt pıt / bunu bilmeyen it. (kibrit / 420: 517.21)

Dağda gezer nina nina, taşta gezer nina nina, baldırı etsiz, yüzü uğursuz nina. (çekirge / 208: 178.2)

Dağda tin tin, derede tin tin, tepede tin tin, iliksiz tintin, kemiksiz ün tin, yine de tin ün, yine de tin tin. (kelebek 'epelek, kepenek' / 406: 490.5c)

Dağda tak tak, suda çıp çıp. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.15)

Dağda ziğdo, tepede de ziğdo, sümüksüz ziğdo. (sivrisinek / 575: 733.9)

Dağdan gelir lillo, lillo; eli, ayağı kınalı lillo. (keklik / 406: 489.4b)

Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarına / iki taş arasına koyarına / bestırına, ezarına, yerden yere çarparına. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 586: 749.1)

Dağdan gelir Tatarına / kıstırgıca kıstırına / eysa eysa, gözleri tombalisa. (bit 'kehle' / 172: 108.2d)

Dört lap / bir küp / devri diyar. (deve / 242: 235.9ı)

Dağdan gelir varize, ayakları zarize, bir vakvakı hatundur, gözleri dombolize. (kurbağa / 443: 548.2)

Dağdan gelir yısa, yısa, tatarısa, tomalisa. (şelek / 595: 762)

Dağlarda tatarına, ben onu tutarına, ayaklar yısa yısa, gözler de tombalisa. (geyik / 298:338.1)

Dam altında şıp şıp / dam ardında şıp şıp. (yağmur / 637: 836.10)

Derede tinton, tepede tinton, kemiksik tinton, iliksiz tinton. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.26)

Dört asılı, dört basılı, iki dikili, bir asılı. (inek ‘inek sağmak’ / 351: 410.1)

Dört dak dak / iki bak bak / iki dingi / bir fingi. (kedi / 404: 487.10)

Dört kapkap / iki şapşap / bir terelelli. (eşek / 275:300.1c)

Elim kat kat, möhür çat çat, aba bülbül, saçı sümbül. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 487: 610.16)

Fın fit, bunu bilmeyen it. (sapan / 558: 709)

Fırl fırl fisso tepesi, Hacı Tırıs mahallesi, Zimbirik mollanın evi neresi? (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.6)

Fil fil içinde, fil gömlek içinde, fil fil filini aldım, fil fili kaldı. (fıstık ‘çam fıstığı’ / 286:317.1)

Fildirinin fizini / anasının kızını / çekicini patini / mamigini hapini. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.11)

Findili fit, bunu bilmiyen it. (fındık / 284:313.12)

Gece gider linlin, günüz gider linlin, hurma döker linlin. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.7b)

Gece rıza, günüz gomboliza. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.4)

Hantası bu kadar, kendisi şu kadar; hunta, minto, hüllük, süllüklü süllük. (liğen, ibrik / 706: 972)

Hap hapişa yapıştı, elim hapişa yapıştı, başım gıça yapıştı, gıçım daşa yapıştı. (inek sağmak / 352: 413)

Havuzu özengi, elâdır rengi, madeni hündan, dimdiki dindan. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.27)

Havuzu özengi, elâdır rengi, madeni hündan, dimdiki dindan. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.27)

Helengele melengele, maktu gele, haya hakta, taka takta, pireleyli, liscide. (çuval / 228: 216.3)

Hey bidili bidili / dala çıkar didini didini / Allah onu var etmiş / deliğini dar etmiş. (karınca / 386: 457.28)

- Hey nilince, guş dilince, dimbılıh çalar her gece. (pire / 534: 681.2)
- Işıldıyık, ışıldığın altında fişıldıyık, fişıldığın altında bal torbası. (I.saçlar, saç II. alın III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 690: 926.1a)
- İki tak-tak, iki mış-mış, iki bak-bak. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 691: 926.5)
- İki yanı çam ağacı, ortası hey hey. (elek 'un eleği, kalbur' / 271: 287.2b)
- İliksiz tin tin, gene de tin tin, gene de tin tin. (saat 'cep saati' / 546: 692.14)
- Kalkın kalkın kalkalım, kılı kıla çatalım; hırsız sekiz biz dokuz, kalkın birin tutalım. (paça 'ayak paçası' / 524: 656.1)
- Kertül kurtul, kırk köy ver de kurtul. (bıçkı 'testere, hızar' / 169: 99.1)
- Kılte kiltisiz, kılte gemiksiz, kılte dağ aşar, kılte bağ aşar. (kene / 408: 495.2)
- Kıra gider fatacık, eve gelir fatacık / gönü bir, g...ü açık. (keçi / 401: 481.3e)
- Kıs kısarına, baskıcılar basarına, başı toमारına. (gülle / 314: 354)
- Kikiri kikiri kikirdeşirler, kikiri kara başlılar, sürahi pabuçlular. (keçi / 401: 481.6)
- Köy içinde tak tak. (marangoz / 474: 590)
- Küçücük varna, içinde kıvrınma, vinkaka vinkaka. (bebek 'çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik' / 164: 87.1)
- Lâka lâka, lam elif / lâka lâka, mim elif / lâka safer, lâka befer / altı ayda bir sefer. (leylek / 465: 572.9)
- Lâmba söndü, **is** dedi / sahan düştü, **tan** dedi / sana bunu **bul** dedim. (İstanbul / 750: 1074.2)
- Lenterani lenterani / kıl biter, örter anı / dar gelir, yırtar anı / bol gelir, dürter anı. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 486: 610.9)
- Lili dağlarda, lili bağlarda, lili kemiksiz, lili iliksiz. (kelebek 'epelek, kepenek' / 406: 490.5)
- Mori mori bacaklı, mori diren bacaklı, mori güvem gözlü, mori törpü yüzlü. (culuk 'hindi, gülü' / 200: 152.5)
- Namarin çiçeği, tuğrun çiçeği, sertçeler girip çıkar. (hükümet / 336: 396)
- O yanı lelo, bu yanı lelo, şu tepenin ardında lelo. (tırış bıçağı 'tırış makinası, ustura' / 617: 814.6)

Öte geçin, Leylim, beri geçin, Leylim, iliksiz, kemiksiz, Leylim. (salyangoz / 556: 704.11)

Öteye gider pipiton, beriye gelir pipiton, ekmek yemez pipiton, karnı şişer pipiton. (öreke 'röke' / 520: 654.5)

Saplıca dinkop. (kaşık / 392: 463.12)

Sek sek sekilmiş, tekneye yumurta dökülmüş. (beze 'ekmek bezesi' / 168: 97.1c)

Sizin sokak, bizim sokak, maka mak, maka mak, altı ayağından nallarlar, şaka şak, şaka şak, dilberi dudağından öperler, şipe şip, şipe şip. (kahve / 367: 431.7)

Şıp demeden cımbırt suya! (sabun / 549: 695.3)

Şıp şıp üstüne / onun küçüğü onun üstüne / en küçüğü en üstüne. (mal b...u 'sığır pisliği, inek gübresi, mayıs, manda b...u' / 471: 585.2a)

Şu kadar hantas, şu kadar fantas, erkenden akşama kadar, hantasa hantas, fantasa fantas. (salıncak / 554: 703)

Şu kadar tiko tiko, pantaniko pantaniko, fırka da firk. (beşik / 167: 93.9)¹⁵²

Şukka da şukka / bukka da bukka / gizlide zalim / bukka da bukka. (havan 'havan ve eli' / 325: 375.1e)

Şukka ha şukka, bukka ha bukka ve takka ba takka, fildir fiş, fildir fiş. (semaver / 565: 717.4)

Şukkadan şukka, bukkadan bukka, min takka tukka. (cıgara takımı / 198: 149)

Tahta takır nedir canım, eğri ağacım, makla kuzum, fildir fişim, yelle yufum. (hallaç yayı / 322: 361.5)

Tak ha taktaki ha, fificit hahihhi. (hallaç yayı / 322: 361.2)

Tannı bu kadar, tamburası bu kadar, şibilli bu kadar. Şımbırdağı bu kadar. (hamam kurnası, hamam taşı, musluğu, musluğun ağzı / 706: 972)

Tıngır tıngır tıngır hey, tıngır senin nendir hey? Ortasında fırtın ferik; kertük senin nendir hey? (lahana 'kelem' / 456: 566.49)

Tın tının, pın pının, taralelli tak tak. (havan 'havan ve eli' / 326: 375.6)

Tintinyne, burnu eğrice. (ibrik 'güğüm' / 339: 401.2)

¹⁵² Sakaoğlu, bu ve benzeri bilmeceleri "Tamamına Yakını Doldurma Olan Bilmeceler" başlığı altında değerlendirir. (Sakaoğlu 1982: 345-360). Bizce *doldurma* terimi, dolaylamalı bir anlatımın bilinçli olarak kullanıldığı bu tür bilmeceleri karşılamada yetersizdir.

Tup tup tubulgu, tupta biter tubulgu. Ağzı güneş dağına, hiç açılmaz tubulgu. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.10)

Uyur. uyur, hırhırıkk, konuşurken mırmırık. (kedi / 405: 487.17b)

Üstü bismillah, altı elhamdulillah. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 560: 715.4)

Üte, lin lin / beri, lin lin / ayak üstü / lin lin. (kapı / 370: 440.4u)

3.4. İmge-İmaj Kavramları ve Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatımın Genel Özellikleri

3.4.1. İmge-İmaj Kavramları

Türkçe sözlükte “**İmaj** is. Fr. *image* *İmge*: ‘Ondan daha saygın, daha yakışıklı ve etkili bir şef imajı bulmak zordu. H. Taner. (...) **İmge** is. 1. Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş hayal hülya,. 2. Genel görünüş, izlenim, imaj (...)” (TS 2005: 960-962) şeklinde yer alan imge ve imaj kavramları ile ilgili görüşlerden bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

İmaj kelimesinin taklit, öykünme, kopya anlamlarına gelen Latince imago sözcüğüne dayandığını belirten Salman, Türkçe'deki imge sözcüğünün, okul'un okumak'la yaptığı "talihli" bağlantı gibi, imgelemek'le bağlantı içinde olduğunu ifade eder. Salman, ayrıca bu kavramın zamanla anlam genişlemesiyle, bireyin zihinde beliren bir resim, bir kavram, bir fikir, bir izlenim gibi anlamlar kazandığını belirtir ve daha sonra da, yazın bağlamında, söz sanatı, özellikle de eğretileme ya da benzetme için kullanılır olduğuna dikkat çeker. (bk. Salman 2004: 65-66).

Demiralp, başta imge ve imaj kavramlarının benzerliğine işaret eder, daha sonra, imajın günlük dildeki kullanımıyla imgeden ayrıldığını vurgular. Araştırmacıya göre, imge, insanın dünyayı nasıl gördüğüdür. İmaj ise imgesel etkinliğin saptırılmasıdır. Başka bir deyişle İmaj, dış gözün boyayıcısı, imge, iç gözün ürünüdür. (Demiralp 2004: 75).

Aksan, imgeyi çeşitli duyularla algılanan özel ve özgün bir dünyanın dille aktarılışı olarak tanımlar ve imgenin bir betimleme değil öznel bir yorumlama olduğunu söyler. (bk. Aksan 1999: 32).

Kırkoğlu, anlatıya dayalı tüm sanatların, belli bir imge veya imgeler bütününden yola çıktığını, dolayısıyla imgenin tüm anlatı türlerinin doğal harcını oluşturduğunu belirtir. (bk. Kırkoğlu 2004: 76-77).

Soysal, imgenin her yazıyı şiire yaklaştırdığını ve imgenin yerinin düz yazıdan çok şiir olduğunu söyler. (bk. Soysal 2004: 78-79).

Friedman, imgesel anlatımın temelini oluşturan düzdeğişmece, benzetme, eğretileme, kişileştirme, alegori ve simge gibi kavramlara dikkat çeker ve imgesel anlatımda bir şeyin söylenip başka bir şeyin kastedildiğini belirtir. (bk. Friedman 2004: 80-89).

Mıdık, *“Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar”* adlı yüksek lisans tezinde imajı şöyle tanımlar: *“İmaj=bild, bir benzerliğin ya da eşitliğin bir başka biçimde ifade edilmesi demektir. İmaj mecazi kullanım anlamına da gelir. (...) Nesnelerin ya da olayların bazı ortak yönlerini, gizemli bir şekilde, ustaca, ifade etme olayına “imaj” denilir.”*¹⁵³

Atakay, imgeyi *“İmge, bir benzetmeyle söylemek gerekirse, aynayı andırır; ne üzerindeki görüntüdür o, ne arkasındaki sır: Görüntüyle sırrın birlikteliğini mümkün kılan, kendi de bu birliktelikle varlık kazanan aynadır.”* şeklinde ayna ile özdeşleştirir ve imgesel anlatıma, *“hayal kırıklığı”* sözünü, örnek olarak verir. (bk. Atakay 2004: 67-73).

Bütün bu yorumlardan şunu çıkarıyoruz: İmge, varlığın öznel ve özgün tasarımıdır. İmge ile imaj birbirinin yerine kullanılabilen ancak imaj günlük dildeki kullanımıyla imgeden ayrılmaktadır. Zira *“O çok güzel bir imaj bıraktı. yerine O çok güzel bir imge bıraktı diyemiyoruz.”* Ayrıca biz imajı daha çok imgeler bütünü olarak yorumluyoruz. Başka bir deyişle imge resimdeki özgün fırça darbeleri, şekiller; imaj ise resmin bütünüdür diye düşünüyoruz.

3.4.2. Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatımın Genel Özellikleri

“İletişim açısından dil, en yalın bir anlatımla kodlama ve kod çözme olarak tanımlanır. Konuşan ya da bir metni yazanın iletmek istediği bildiri, genel dilde sözcük adı verilen göstergelerle kodlanmış, olur. Aynı dilbirliğinden olan ya da o dili

¹⁵³Mıdık, Nilüfer (1989), *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar*, Anadolu Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 40.

bilen kimse, aracı olan dilden yararlanarak kodları çözer; bildiriği algılamış olur.” (Aksan 1999: 23).

Bilmecenin tanımını andıran bu ifadeler, aslında, imgeselliğin dilin doğasında var olduğunu gösterir. Ancak, gerçek manada imgesel bir anlatım, sözcüklerin daha özel bir ilişki ağına sahip kılınmasıyla ve söz konusu kodlamanın öznel algı ve tasarımlar sonucu, içsel ve dışsal estetik bir hüviyet kazanması ile mümkün olur. Bu ise söz ve mana sanatları, özellikle de eğretileme ve benzetmeleri doğurur.

Şu imge ve imaj tanımlarına baktığımızda ise sorucunun, varlığı kendi muhayyilesinde öznel bir tasarıma tabi tutmasından doğan bilmecelerin, imgeyle neredeyse özdeş olduğunu görürüz:

“İmge, sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dille aktarılışıdır; bir betimleme değil¹⁵⁴, öznel bir yorumlama sayılabilir.” (Aksan 1999: 32); “Kısacası, imaj yaratımı, gerçeği olduğundan başka göstermek (tir)” (Demiralp 2004: 75)

Ancak, her sanat, özellikle edebi tür, mahiyetine göre kendi imgesini doğurur. Halk bilmecelerinin de kendine has bir imaj dokusu vardır. Zira, halk bilmeceleri, eşyanın gizlenmesi esasına dayanır. Bir şeyi gizlemek, eylemi gerçekleştiren açısından, heyecan vericidir. Hele bu gizleme eylemi bizzat dikkatli nazarlar önünde gerçekleşiyorsa, heyecanın derecesi, daha da artar. İşte sorucunun yer yer panik sayılabilecek bu heyecanlı hali, bilmecelerin imajına da yansımıştır. Etrafında gördüğü her şeyi rakibine fırlatan panik halindeki bir dövüşçü gibi, o da hayalinden geçirdiği her şeyle varlığı örtmeğe çalışır. Başka bir deyişle, sorucunun hayal hanesine giren varlık, mevcutta hangi imaj elbisesi varsa onu giyer.

Bu giydirme eyleminde amaç yakıştırma değil, tanınmayı güçleştirmektir. Dolayısıyla, erkeğe kadın, kadına erkek kıyafetinin giydirilmesi veya hayvanlarla insanların birbirinin kılığına sokulması olağandır. Zira bu tür durumlar, dikkatleri çekmesi, gizleme eylemini eğlenceye dönüştürmesi açısından olumludur.

Ancak, ideal bir imgeleme, varlığı ne büsbütün tanınmaz kılmak ne de hemencecik ele vermektir. Zaten sorucu da imaj elbisesini giydirirken, varlığı inceden inceye sezdirecek işaretler koymayı da unutmaz. Bununla birlikte, giydirme eylemi her

¹⁵⁴Bizce, “bir betimleme değil” sözünde, gerçeği olduğu gibi yansıtmaz anlamı kast edilmiştir.

zaman aynı başarıyla gerçekleşmez. Sorucu, bazen şu örneklerde olduğu gibi, varlığı, aşırı makyajla büsbütün tanınmaz kılar: *Afaka hanım / çullu hanım / narin duruşlu / keklik sekişli / kızların genci / endam aynesi / ceb tabancası / Mısır pirinci / ada karpuzu / dere kaymağı / gül gülistanlık içinde oturuyor. Afaka hanım. (kurbağa / 444: 548.10k)*. Bazen şu örnekte olduğu gibi, hiç giydirmeden elinden kaçıtır.: *Akşam yer yemini, sabah gever gemini. (at / 127: 47.2)*. Kimi zaman ise şu bilmede olduğu gibi, fareyi padişah kızının kılığına sokacak kadar aşırıya varır: *Öte dıvar, beri dıvar, padişahın küçük kızı gıldır gıldır yufka açar (fare ‘sıçan’ / 279:307.13)*.

Şimdi halk bilmecelerdeki imgesel anlatımın nicelik ve nitelik bakımından dikkat çeken özelliklerine bakalım.

3.4.2.1. Halk Bilmecelerinde Kullanılan İmgelerin Niceliği

Halk bilmecelerinde bazen bir, bazen de birden fazla varlık imgelenir. Bilmecelerin bu özelliğinden olacak ki bilim adamları, genelde halk bilmecelerini tek ve çok cevaplı olarak tasnif etmişlerdir.¹⁵⁵ Ancak genelde varlıklar, belli parça ve özellikleri ile birlikte imgelendiğinden, tek varlığın imgelendiği örnekler çok daha azdır. Şimdi tek ve çok imgeli bilmeceleri örneklendirelim.¹⁵⁶

3.4.2.1.1. Tek İmgelilik

Sorucu bazen tek atışta hedefini vuran nişancı edasıyla tek imgeyle muhatabı sınar. Bu mantıkla kurgulanan bilmeceler aşağıda görüldüğü üzere genelde sıfat tamlaması şeklindedir.

Mesnetsiz vezir. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 165: 87.8)

Uzun urgan. (boru ‘su borusu, künk’ / 175: 114c)

¹⁵⁵Araştırmacılar başlıkları örneklendirmede zorlanmış, aynı veya benzer bir çok bilmeceyi her iki başlık altında da göstermişlerdir. bk. “Türk Halk Bilmecelerinin Tasnif Sorunu” bölümü.

¹⁵⁶Ancak buradaki ayırımımız bir varlığın bir varlıkla imgelenişi ile ilgilidir. Yoksa ilerde “Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar” bölümünde de görüleceği gibi, sadece ses değerli sözcükler, fiiller vb. sıralanarak da varlıklar imgesel bir anlatımla sorulmuştur.

- Dize kadar kuyucuk. (çizme / 220: 203.4)
- Evden eve uzun Arap. (duman 'sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı' / 261: 267.9)
- Beli bağlı, Bedeloğlu. (fıçı / 283:312.3)
- Bi tigecek fil taşı. (kahve / 367: 431.2)
- Dere boyu al bayrak. (kızılıcak 'zoval, kiren, eren' / 419: 515.4)
- Evden eve tintin top. (fare 'sıçan' / 279:307.12)
- Gümüş tepsi. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 315: 355.15)
- Başı bağlı kilise kızı. (küp / 449: 562.3)
- Çıngıllı küpe. (yıldız 'yıldızlar' / 649: 852.3a)
- Duvarda asılı çingene budu. (tava / 605: 784.9a)
- Kapısı yok ağ künbet. (yumurta / 657: 859.18a)
- Sıra sıra, karın dolması. (yastık 'yannık, mütekke' / 641: 840.1)
- Altı ayaklı boz toklu. (bit 'kehle' / 174: 108.21)
- Sıra sıra kaz yavrusu (metinde: yuvası). (bit 'kehle' / 175: 108.22)
- Sıra sıra tavşan yuvaları. (beze 'ekmek bezesi' / 168: 97.3)
- Kara başlı Mehmet Ağa. (çengel kafası / 209: 180)

3.4.2.1.2. Çok İmgelilik

Şu bilmecelerde siyah puntoyla verilen her kelime, cevapla ilgili bir özelliği karşılamaktadır. Bilmecenin cevabında belirtilmemiş imgelerin karşılıkları parantez içinde belirtilmiştir.

Ağaçta **kova** asılı / içinde **üzüm** basılı. (nar / 501: 626.11j): (üzüm: nar daneleri)

Ağızıma attım **bir habbe**, ondan çıktı **bir kubbe**, pat dedi, çat dedi, döndü gene ağızıma girdi. (sakız / 554: 700.3): (kubbe: sakız balonu)

Alaca karga, içi dolu **kavurga**. (kibrit / 419: 517.1): (kavurga: kibrit başları)

Alaca yılan / **selviye** dolan. (uçkur / 625: 826.2): (selvi: boy)

Alçacık **eşek**, yumşacık **döşek**. (koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.4a): (döşek: koyunun sırtı, yün)

Aldım **sopayı**, dolandım **tepeyi**. (tırış bıçağı 'tırış makinası, ustura' / 617: 814.3): (tepe: insan yüzü)

Ana bir **kız** doğurur / ne ayağı var, ne başı / kız bir ana doğurur / hem ayağı var, hem başı. (yumurta / 656: 859.11): (ana: tavuk)

Armudu aşıladım alıca / içinden çıktı **delice** / ne armuda benzer, ne alıca. (katır / 394: 465.1): (armut: eşek; alıç: at)

Âşih der **gassap** ağlar, al geymiş gassap ağlar, ölen **davar** ağlamaz, öldüren gassap ağlar. (soğan / 582: 735.20): (gassap: soğanı doğrayan)

Balta girer **meşeye**, **domuzu** toplar getirir. (tarak / 604: 778.7): (meşe: saçlar; domuz: bit)

Benim bir **eşeğim** var, **beşbin tane odun** taşır. (**kirpi** / 427: 522.11a): (odun: diken)

Benim **eşeciğim** var / **yüz okka et** taşır. (nalın / 496: 624.6e): (yüz okka et: insan vücudu)

Beyaz tarlada siyah çekirdek. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.5): (beyaz tarla: sayfalar, siyah çekirdek: harfler)

Bir **ağıl koyunum** var, hep boynu kara. (kibrit / 419: 517.3): (ağıl: kibrit kutusu; boynu kara koyunlar: kibrit çöpleri)

Bir **çocuğum** vardır, **yuvarlanır**, yuvarlanır, yine **yorganına** sarılır. (oklava / 512: 640.1): (yorgan: yufka)

Bir **eşşeğe** yükledim **zahrayı**, yolladım **değirmana**. Hepsi girdi, guyrugu girmede. (kaşık / 392: 463.5): (zahra: yemek; değirman: ağız, kuyruk: sap)

Bir **kızgın gemim** vardır, durmadan gelir gider; o her gelip gittikçe **dalgaları** dümdüz eder. (ütü / 631: 828.3): (dalgalar: kırışıklar)

Bir **sandığım** var, yarısı **darı unu**, yarısı **buğday unu**. (yumurta / 665: 859.51): (darı unu: yumurta sarısı; buğday unu: yumurta beyazı)

Çalı çeker / **dolu** döker. (keçi / 401: 481.8): (çalı: boynuz; dolu: dışkı)

Çalı dibinde ekşi maya. (kulak / 438: 544.2): (çalı: saçlar)

Doksan dokuz cemaat, iki müezzin, bir imam. (tesbih / 614: 801.3): (doksan dokuz cemaat: tespih taneleri; iki müezzin: işaret boncukları; bir imam: imame)

Dört ayaklı bir ayı / üstünde **kabadayı**. (sandalya ‘iskemle’ / 557: 707.3): (kabadayı: insan)

Dört derenin suyu bir **kuyuya** iner; dört **kardeş** bir kuyuya **ip** atar. (inek memesi / 351: 412.4): (kuyu: kova; dört kardeş: memeler veya parmaklar; ip süt)

Eğri sahan, acı bal. (kulak / 441: 544.16): (acı bal: kulak akıntısı)

En üstünde **kadife** / onun altında **unu** / altında da **odunu**. (iğde / 342: 403.1a): (kadife: kabuk; un: iğde içi; odun: çekirdek)

Giyince **altun külahı** başına / durmaz akar **gözünün yaşı**. (mum / 492: 619.2a): (göz yaşı: eriyen mum)

Gökten beş elma düştü / üç yazda / iki günde. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.3c): (yaz: gündüz; gün: gece)

Göl üstünde eğri dal. (kazan kulpu ‘kazan sapı, bakır kulpu’ / 400: 477): (göl: kazan)

Hadamoğlu'nun kavağı, ne dalı var ne budağı; üstüne **bir kuş** konmuş, ne dili var, ne damağı. (sigara / 567: 725.4): (kuş: ateş ve duman)

Hazreti Ali'nin düvesi, gökten iner **boğası**. (yağmur / 636: 836.5): (düve: yeryüzü)

Her (metinde: hek) suyi görürse hiddetinden **köpürür** / bizi **mermer döşeli bir fırına** götürür. (sabun / 550: 695.14): (mermer döşeli fırın: hamam)

Hırsız içerde, **kolu** dışarda. (soba / 575: 734.1): (kol: baca)

İki çatal, bir makas. (kırlangıç / 416: 506.3): (iki çatal: ayaklar: makas: gaga)

İki çubuk, bir makas / bunu bilmeyen hokkabaz. (leylek / 466: 572.13): (iki çubuk: bacaklar; bir makas: gaga)

İki kardeş peynir dilerek gider. (kızak / 417: 514.3): (peynir: kar)

İki taş arasında **çıt çıt** kırılır. (pire / 536: 681.22): (iki taş: tırnaklar)

İki tepe arasında / **deve bağırır**. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7d): (iki tepe: iki baldır)

Kara koyun yatar, **boynunu** duvara atar. (soba / 576: 734.16): (boyun: boru)

Kara kutucuk, içinde **beyaz maya**. (kestane / 408: 498.3): (beyaz maya: kestane içi)

Kara tavuk folda / **kuyruğu** yolda. (tava / 604: 784.1): (kuyruk: sap)

Karşıdan baktım: bir hane / yanına vardım: **Mevlevihane** / içinde **iki derviş** / vaktini bildirmiş. (saat ‘cep saati’ / 548: 692.27): (iki derviş: akreple yelkovan)

Kayada kalbur asılı / içinde **helva** basılı. (kulak / 439: 544.6): (kaya: baş)

Kırmızı öküzü ahıra koyarken / **kuyruğu** kaldı elimde. (kiraz ‘vişne’ / 422: 519.2): (ahır: ağız)

Kuru kütük üstünde, **kulhüvallahı kuş** oturur. (yüzük / 668: 866): (kuru kütük: parmak)

Kutu kutu içinde / ağabeyimin **beyaz sarığı** / **kırmızı kutu** içinde. (soğan / 578: 735.3):
(beyaz sarık: soğan içi)

Kuyu / **kuyunun** içinde **suyu** / suyunun içinde **yılan** / yılanın ağzında **mercan**. (lamba
'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 458: 568.26)

Küçücük kuyu / **zehirli suyu** / içinde **bülbül** / bülbülün ağzında **bir gül**. (lamba 'gaz
lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 459: 568.26k): (küçücük kuyu:
gazyağlık; zehirli su: gazyağı; bülbül: fitil; gül: ateş)

Küçük Arap goca gavağa sıçrar. (pire / 536: 681.17): (koca kavak: insan)

Küçük damda cin oynar. (kavurga / 398: 470.2): (küçük dam: kap)

Menim bir **körpüm** var / üstünnen (metinde: üstünnem) **ot** biçerim / altınnan süt içerem.
(koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 431: 534.10o): (köprü: koyunun
sırtı, gövdesi; ot: yün)

Minareye kar yağmış / kar üstüne **kan** damlamış. (kiraz 'vişne' / 425: 519.26): (minare:
ağaç; kar: yapraklar)

Sarı kız sancağıle, yedi bin **enceğıle**. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 395: 469.2):
(yedi bin encek: çekirdekler)

Sarı sarı içinde, **sarı zarfın** içinde, **on iki tane yavru**, hepsi birbir içinde. (portakal / 538:
683.4): (on iki yavru: dilimler)

Sümbüllü'de bir **kavak** / ne dalı var, ne budak / başına bir **kuş** konmuş / uçu gitti
şıpırdak. (mum / 492: 619.5): (kuş: ateş)

Trabzon'dan **sandık** gelir, içi dolu **findık** gelir; arif isen ağlatma (metinde: anlatma),
kancağızı damlatma! (nar / 499: 626.2): (findık: nar danesi)

Uzun damda / **at kişner**. (yayık / 645: 843.25): (at kişnemesi: yağın çalkanması)

Uzun kuyu / gümbür **suyu** / **içen** ölür / **kaçan** kurtulur. (silah 'tüfenk, tabanca' / 571:
728.25): (su: kurşun)

Uzun kuyu, tombul suyu. (yol / 653: 854.16): (tombul su: yolcu)

Uzun uzun **urganlar**, ucunda **çığırtkanlar**. (minare / 490: 614.13): (çığırtkan: müezzin)

Uzundur **iğnesi**, aldır **düğmesi**. (kiraz 'vişne' / 423: 519.10): (iğne: sap)

Üç kardeş bir takke giyer. (masa 'sofra' / 475: 592.4): (üç kardeş: ayaklar)

Üçyüz altmış beş **leylek**, elli iki **yavrusu**, on iki **yumurta**sı, adlarını astım bir duvara. (takvim / 602: 776.1): (üçyüz altmış beş leylek: senenin günleri; elli iki yavru: haftalar; on iki yumurta: aylar)

3.4.2.2. Halk Bilmecelerinde Kullanılan İmgelerin Niteliği

“İmge” ve “sanat”, çağrışım alanları hemen hemen aynı kavramlardır. Salman’ın “(...) *en yaygın kullanımıyla ‘imgeler topluluğu’ terimi, sanatlı dil’i, özellikle de eğretilmelerin ve örnekli benzetmelerin benzetilenlerini gösterir.*” (Salman 2004: 65-66). sözleri bu gerçeğin ifadesidir.

Ancak her sanat eseri aynı güzellikte olmadığı gibi her imge-eğretilme de aynı estetik olgunluğu taşımaz. Aristo estetik değeri yüksek eğretilmeler oluşturmak için yapılması gerekenleri şöyle açıklar:

"Eğretilmeler, belgeçler gibi, uyumlu olmalıdır, bu da belirtilen şeyi oldukça iyi bir biçimde karşılamaları demektir: bunu yapamazlarsa, uygunsuzlukları hemen göze çarpar: İki şey arasındaki uyum gerekliliği, yan yana konulmalarıyla belirgin bir biçimde ortaya çıkar. İyi bilmeceler, gerçekten de, genellikle, doyurucu eğretilmeler sağlar bize; çünkü eğretilmeler bilmeceleri ima eder, bu yüzden de iyi bir bilmecedan iyi bir eğretilme çıkarılabilir. Ayrıca, eğretilmelerin gereçleri güzel olmalıdır; bütün sözcüklerin çirkinliği gibi güzelliği de, Likymnius'un dediği gibi, sedalarında ve anlamlarında yatar. (...) Bundan başka, adsız şeylere ad vermek için eğretilmeleri kullanırken, onları uzak şeylerden değil birbirine yakın, benzer şeylerden almamız gerekir ki sözcükler söylenir söylenmez yakınlık açıkça kavranabilsin. (...) Benzetme de bir eğretilmedir; tek fark zayıf olmasıdır." (Aristoteles 2001: 168-173).

Benzeyenle benzetilen arasındaki uyum kuvvetlendikçe onları, birbirini gösterecek birer simgeye dönüştürür. Başka bir deyişle, benzetilenin, sadece benzeyenini gösterecek bir aynaya dönüşmesi, onu mazmunlaştırır.

Ancak bu manada ideal imgeler,

1. Sanatlı bir anlatımı gaye edinme,
2. Dil inceliklerine vukufiyet ve sarraf hassasiyetiyle sözcüklere yaklaşma,
3. Renkli bir hayal dünyası
4. Yeterli zaman gibi değişik şartlarla mümkün olur.

Halk bilmeceleri ise,

1. Sanatlı bir anlatımdan çok, bir varlığı hoşça giden ifadelerde gizlemeyi amaç edinir.

2. Çoğu, soyut kavramları ve dil inceliklerini iyi bilmeyen insanlarca kurgulanır.

3. Doğmaca olarak söylenir, çoğu zaman tashih imkanından yoksun olup sözel olarak yayılır.

Bu şartlarda doğan halk bilmecelerinde bütünüyle ideal imgeler beklemek yanlış olur. Dolayısıyla, halk bilmecelerinde, güzel, kaba ve iğreti olmak üzere üç nitelikte imgenin varlığını görüyoruz. Ancak hemen belirtelim ki, halk bilmecelerinin imgesel anlatımında geniş imkanların ve ince işçiliğin, çizgilerini taşıyan, benzeyenini simgeleyen mazmunlaşmış imgeler değil, çoğunlukla uzak çağrışım ve benzerliklerden doğan, dar imkanların ve kaba işçiliğin çizgilerini taşıyan iğreti imgeler çok daha yoğundur.

Şimdi sözkonusu imgeleri niteliklerine göre örneklendirelim.

3.4.2.2.1. Güzel İmgeler

Okuyan ve dinleyenin edebi zevkini okşayan imgesel anlatıma, aşağıda görüldüğü üzere, halk bilmecelerinde de baş vurulmuştur. Bu imgeler işaret ettikleri varlıklarla beraber düşünüldüğünde insan hayalinde güzel manzaralar canlanır:

Üstünden **çiçek açar**, altından **su geçer**. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.340)

Minareye kar yağmış / kar üstüne **kan** damlamış. (kiraz ‘vişne’ / 425: 519.26)

Yalçın kaya üzerinde **şahin** oturur. (**kulak** / 441: 544.22)

Altı perçin / üstü perçin / içinde **bir çift şah güvercin**. (göz / 309: 348.22a)

Altın tasta / **gül ıslı**. (akıl ‘fikir’ / 112: 14.3)

Saçaklıdır eteği, **sanki bir bal peteği**; etrafına toplar kadın ile erkeği. (kadayıf / 363: 425)

Dağdan gelir hop hop / ayağında **altın top**. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 121: 39.17a)

İri gözler / **ufak gözler** / beni gizler / yarı gözler. (cumba ‘pencere kafesi, maşabak, kafes’ / 200: 153)

Altı kül, üstü kül, içinde **sarı gül**. (ekmek / 268: 282.8)

Dilberin yanağıdır, temmuz ayı çağıdır, vatanını sorarsan Amasya'nın bağıdır. (elma / 273: 290.7)

Garşıdan **bir ay doğdu** / aşlı maşuğu buldu / anası heste idi / gızı gızını doğdu. (erik çekirdeği 'kayısı çekirdeği' / 274: 296.1)

Üç kardeş bir takke giyer. (masa 'sofra' / 475: 592.4)

Dört **derenin suyu** bir **kuyuya** iner; **dört kardeş** bir **kuyuya ip atar**. (inek memesi / 351: 412.4)

Altı toprak, üstü toprak, içinde bir **sarı yaprak**. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 190: 141.9)

Yaz gelince bize **yeşil sarıklı, mor cübbeli, uzun külahlı dervişler** gelir. (bamyâ 'nacak' / 158: 79.5)

Mavi göklerden indim, **al atlaslar** giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim. (bayrak / 164: 85)

Ayın yarısı, **meyva sarısı**. (altın 'altın para' / 114: 21.4)

Uzun uzanır / **yeşil bezenir** / **beyaz don giyer** / **arşa uzanır**. (ağaç 'kavak' / 110: 7.6).

Penbe yanah, al dudah. (elma / 273: 290.2)

3.4.2.2.2. Kaba İmgeler

Halk bilmecelelerinde bedii zevke hitap eden imgelerin yanında, sarsıcı, yer yer tiksindirici kaba imgeler de kullanılmıştır.

Bu kaba imgelerin de, bilmecelelerde şu iki tarzda örneklerini görüyoruz:

3.4.2.2.2.1. Benzetilenin Kaba Oluşu

Yiyeceklerin, *tosun t...ğı, kusmuk, bohceli kahbe, süümüklü Ayşe, bohçalı orospu, Edirne sürtüğü, Erzincan'ın sürtüğü, Gars'ın gahbesi, saçaklı orospu, sakallı urusbu, kaç ayranı, alçacık eşek, burnu kılı herif, domuz, b...*; vb. varlıklara; ağzın, *ahıra*; kulağın, *sansar yuvasına*; burnun *köpeğe*, dilin, *maymuna* benzetildiği aşağıdaki bilmeceleler kaba imgelerin nitelik ve niceliğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Siyah puntuyla verilen kelimelerin neyi imgelediği, bilmececinin cevabında yer almamışsa, parantez içinde ayrıca gösterilmiştir.

Ağzı aşağı, **tosun t...ğı**. (kelek / 407: 491)

Ağzından yer, ağzından **kusar**. (yayık / 645: 843.21): (kusmuk: yağ)

Ahi geldi / vahi geldi / dört ayaklı şahı geldi / sulu sultan geldi / **bohceli kahbe** geldi / saçaklı hanım geldi / Mısırlı Ahmet bey geldi / Yemenli Ali bey geldi / kavganın hepsi durdu. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. **yaprak dolması, dolma** IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1)

Aha geldi / maha geldi / dört ayaklı şaha geldi / **bokçalı Fatma** geldi / şilteli Haççe, **sümüklü Ayşe** meydana geldi. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. **yaprak dolması, dolma** IV. **kadayıf, tel kadayıf, künefe** V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1c)

Ahi geldi / vahi geldi / dört ayaklı şahı geldi / düz meydana geldi / Serveri Sultan geldi / bir geldi, iki geldi, üç geldi / **bohçalı orospu** geldi / Mısırlı Hacı İbrahim geldi / İzmirli Kara Ali geldi / Yemen padişahı baskın verdi. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. **yaprak dolması, dolma** IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 712: 988.1h)

Ahi geldi / vahi geldi / dört ayaklı şahı geldi / bahçeyi oynatan geldi / **Edirne sürtüğü** geldi / Mısırlı Hacı Hasan geldi / bir velvele ko-ptu / Yemen ağası hepsini bastırdı. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 713: 988.1i)

Ahi geldi / mahi geldi / dört ayaklı şahı geldi / Servanı sultanı geldi / şihşihlar geldi / Hasan ağanın küllâhi geldi / **Erzincan'ın sürtüğü** geldi / **Gars'ın gahbesi** geldi. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 713: 988.1ö)

Ahi geldi / vahi geldi / **dört ayaklı kâfir** geldi / bohçacı kahpe geldi / saçaklı peyker geldi / Yemen oğlan baskına geldi. (I. **sofrâ** II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. kadayıf, tel kadayıf, künefe V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 713: 988.1p)

Hayli gitti, huylu geldi / ahi gitti / vahi geldi / dört ayaklı kâhi geldi / meydana geldi / Server sultanı geldi / iki, üç, beş, on geldi / kâh beş geldi, kâh on geldi / bohceli kahbe geldi / **saçaklı orospu** geldi / Mısır'ın Hacı Hüseyin ağası geldi / Yemen'in kara Mustafa'sı geldi. (I. sofrâ II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. **kadayıf, tel kadayıf, künefe** V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 713: 988.1r)

Ahi gelir / vahi gelir / dört ayaklı sahi gelir / düz meydanı gelir / kuyruklu dumalar gelir / Server sultanı gelir / çukur şadırvanı gelir / bohçacı çengi gelir / **sakallı urusbu** gelir / Tosyalı Mehmet ağa gelir / Yemenlisi bastırır geçer. (I. sofrası II. ekmek, ekmekler, mısır ekmeği III. yaprak dolması, dolma IV. **kadayıf, tel kadayıf, künefe** V. pilav, pirinç pilavı, bulgur pilavı VI. kahve / 714: 988.1y)

Ak ineğim göğe bakar / **kıçından ayran akar**. (elek 'un eleği, kalbur' / 272: 287.9): (kıçtan akan ayran: un)

Alaca mezar / dünyayı gezer. (**göz** / 310: 348.34)

Alçacık eşek, kabaca döşek. (**lahana 'kelem'** / 454: 566.21)

Alçacık eşek, kabacık döşek. (**koyun** 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.4)

Altı parmaklık, üstü parmaklık, içinde oynar, **bir maymun**. (**dil** / 246: 249.11)

Altı tahta, üstü tahta / içinde **kara kahpe**. (**kaplumbağa 'tosbağa'** / 374: 447.3m)

Altı tahta, üstü tahta / içinde bir **kanlı kahbe**. (**kaplumbağa 'tosbağa'** / 374: 447.3n)

Anam dedi: git çarşıya, çarşıdan al havayı; havayı bulamazsan deryayı; deryayı bulamazsan **k... içi** al, gel! (ciğer, kuş, balık, tavuk, **yumurta**, sucuk, pastırma / 726: 1034b)

Anası ip gibi, yavrusu **domuz gibi**. (**kabak** 'susak, su kabağı' / 359: 423.10)

Ariftir, zariftir / her yemeğin içinde **burnu kıllı heriftir**. (**soğan** / 580: 735.13g)

Baban ağzını açtı, **anan** içine kaçtı. (**yemek** / 647: 847)

Bacadan baktım / **dedem t...larımı ovalıyor**. (**kurut** / 447: 552.3)

Baş aşağı / **maymun t...ğı**. (**patlıcan 'baldırcan'** / 530: 670.7a)

Başı anan karnına, **b...u baban ağzına**. (yayık / 644: 843.3a): (b...: yağ)

Benim bir abam var, **koz t...lı** babam var. (**patlıcan 'baldırcan'** / 530: 670.12)

Benim bir metelim var, bil, ağzının içindeki dil, yediği yaprak, **sıçığı** kül. (**sigara** / 568: 725.8)

Benim bir oğlum var, **ç...ü** eğri. (**nohut** / 509: 634.6)

Benim bir oğlum var, **ç...ünü** küle batırır, batırır, çıkarır. (**odun 'meşe'** / 512: 638.5)

Benim bir oğlum var, damda **kan işer**. (**sumak** / 585: 746)

Benim bir oğlum var, durmadan **kusar**. (**sabun** / 550: 695.11): (kusmuk: köpük)

Benim bir oğlum var, göbeğinden **kan işer**. (**çeşme 'pınar, çeşme musluğu, musluk merzib'** / 209: 181.8): (çiş: su)

Benim bir şeyim var, yılda bir kere **işer**. (**zeytin** / 670: 869.13): (işemek: meyve vermek)

Benim eşeciğim var / **yüz okka et** taşır. (nalın / 496: 624.6e): (yüz okka et: insan)

Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli **at** / altmış at / yetmiş **öküz** / seksen **deve** / doksan **tavuk** / yüz yumurta / koy çuvala, vur duvara! (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1c): (insan, ellisinde ata, yetmişinde öküze, sekseninde deveye, doksanında tavuğa, yüzünde ise yumurtaya benzetilmiş.)

Bir acaip nesne gördüm / sekiz ayak üzredir / **dört canavar** / beş başı / bir de elinin yüz parmağı. (cenaze ‘ölü, **cenaze alayı**’ / 189: 141.6o)

Bir atım var, kırk **g...ü** var. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.4): (gö...: delikler)

Bir dam **hergele** işler, hepsi birden kışner. (**dişler** / 251: 253.23)

Bir **dev** gelmiş, otuz arşın külâhı var; gece müslimanları yiyor, gündüz gâvurları! (**oruç** ‘**ramazan**’ / 513: 645.4)

Bir duvarda **kemik** dizili. (**dişler** / 249: 253.2)

Bir gelinim var, doksan dokuz **büzüğü** var. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.4a): (büzük: delikler)

Bir **gom** dolu **beyaz goyun**. (dişler / 251: 253.11): (gom: ağız)

Bir kalede **iki fare** oynar. (**göz** / 309: 348.28)

Bir kaya üstünde iki tane **yılan** yatar. (kaş / 389: 462.3)

Bir **kütüğüm** var, yedi delikli. (**baş** ‘kafa’ / 160: 82.1i)

Bir **maymun** var, yemeden rafa attım. (**Hindistan cevizi** / 332: 388.4)

Bir sürü çocuğum var, **burnu çöplü**. (**nohut** / 510: 634.12)

Bu yanı çeper, o yanı çeper, içinde bir **ayı** çapar. (**göz** / 310: 348.31)

Cansız g...ten b... çıkar. (**temek deliği** ‘samanlığa saman atmak için duvarda açılan delik’ / 611: 797.2)

Dağdan gelir, taştan gelir / **meşin büzüklü enişten** gelir. (**kestane** / 411: 498.22)

Dağdan gelir, taştan gelir / **g...ü kılı** enişten gelir. (**keçi** / 402: 481.11b)

Dağdan gelir, taştan gelir, **kıçı çöpürlü enişten** gelir. (**sel** ‘dere, çay, ırmak, su’ / 563: 715.32)

- Dağ başında **iki omuz çalı**. (**kaş** / 389: 462.2b)
- Bir yolda **iki bağ çeper**. (**kaş** / 389: 462.2e)
- Dal ucunda / **Arap t..ğı**. (**zeytin** / 670: 869.3)
- Dal ucunda **Arap t..ğı**. (**kestane** / 408: 498.4)
- Dam dolusu çocuğum var, **hepsinin de ç...ü var**. (**nohut** / 510: 634.11)
- Dam üstünde **bir kalbur kül**. (**gök** ‘gök yüzü, gök kubbesi’ / 299:342.2)
- Dedem deve** / girmez eve / kes başını / girsin eve. (**şemsiye** / 595: 764.2)
- Dedemin donu** gıcır gıcır eder. (**lahana ‘kelem’** / 455: 566.41)
- Dere dibinde **kara domuzcuğum**. (**kazan ‘hareni’** / 399: 476.5)
- Don içinde** / **dik durur**. (**fener** ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.8)
- Dört kardaş bir gudiye **işer**. Nedir? (inek memesi / 352: 412.10): (çiş: süt)
- Duvar üstünde **kuduz köpek**. (**ısırgan** / 337: 398.3)
- Evden eve **enikli kancık**. (**tuz** / 623: 820.3)
- Fır fır uçar / ak **b... sıçar**. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 234: 225.19d): (b... un)
- Fırın içinde **kürek**. (**dil** / 245: 249.6)
- Gadı gaçar, **g...ü sıçar**. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.2): (**g...ü sıçar: duman**)
- Gara gara gargalar**, gapı gapı yorgalar (metinde: yorganlar). (çingene ‘elekçi’ / 216: 196.2)
- Gara gara gargalar**, kövden köve ırgalar. (**jandarma** / 357: 422.3)
- Gara gazan** / gapağından asılır. (**hurma** / 336: 394.5)
- Garşidan bahdım: demire benzer; yanına getdim: **kömüre benzer** / Allah yapmış yapısını / demir açar gapısını. (**kavun** ‘bostan, topatan, karpuz’ / 396: 469.7g)
- Gelir yılan / gider **yılan** / bir ayakla / durur yılan. (**kapı** / 370: 440.4gg)
- Geriden baktım lâlizar; yanına vardım, gülizar; **diri yer, diri kusar**; ne acıkır, ne susar. (cami / 185: 137.3): (kusmuk: insanlar)
- Gök yüzünde **dikenli kirpi**. (**kestane** / 409: 498.7)
- Gündüz kusar / gece yutar. (yatak ‘döşek’ / 643: 841.12a): (kusmuk: insan)
- Hem hem kapağı / **hem g... kapağı** / hem yemeğe katık / hem ekmek katığı. (kuyruk ‘koyun kuyruğu’ / 448: 556.1a); Hem kapak, hem hem kapak / et lokması, **k... kapak**. (**kuyruk ‘koyun kuyruğu’** / 448: 556.1b)

Hem nem kapağı / hem **a... kapağı** / hem ekmek katığı. (**kuyruk ‘koyun kuyruğu’** / 448: 556.1)

İçi **bitli** / dışı kitli. (incir / 349: 409.11): (bit: incir çekirdeği)

İki **tekne** duvardan asılı da asılı. (**kulak** / 439: 544.5)

İp **işer**, **kurt** şişer. (**kabak ‘susak, su kabağı’** / 362: 423.27): (çiş: su, gıda; kurt: kabak)

İstanbul'dan Yafa'ya uzattım elimi, **o kâfir** sulandırdı dilimi. (**portakal** / 539: 683.10)

Bit gibi burnu var, kocaman karnı var. (**nohut** / 509: 634.9)

Bir oğlum var, **ç...ü** tepesinde. (**meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’** / 481: 604.1)

Kavuğu kavukta, sarığı sarıkta, **kıçı kazıkta**. (**değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’** / 231: 225.3)

Sabahleyin kalktım / **bacayı** boynuma taktım. (**entari** / 274: 293.2)

Kara sığır çöker yatar / **boğarsığın** töker yatar. (çadır ‘kara çadır’ / 203: 155.11f): (bağırsak: çadırın içindekiler)

Karşıdan baktım **anırıyor**, yanına vardım, bağılıyor. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.2b): (anır-: su sesi)

Soktum kabardı, çektim **geberdi**. İttim **kustu** / çektim küstü. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.2d): (geber-: sönmek, kus-: köpür-)

Yassıdan sonra / **süreyim g...üne**. (**kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’** / 372: 444.1b)

Karanlıkta kadı oturur / **G...ünü kıla batırır**. (**ibrik ‘güğüm’** / 339: 401.14a)

Heliği hülüğü, otuz iki deliği, **şeytana banzer kılığı**. (çadır ‘kara çadır’ / 202: 155.6)

Kara dağ / kara yay / ışıklık / fişeklik / gevşeklik / **kıl torbası**. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. **burun** VI. ağız / 690: 926.3c)

Kara kahpe / beli ince / k...ı topça. (**karınca** / 383: 457.1)

Kara yılan / **kara geven** / ışıldak / muşuldak / şipildek. (I.saçlar, saç II. alın, III. **kaşlar**, **kaş** IV. gözler, göz V. **burun** VI. ağız / 690: 926.3b)

Karanlık damda **gatır** depişir. (**üzüm hoşafı** / 632: 831)

Karşıdan baktım (metin: vardım): bük gibi; yanına vardım **ç... gibi**. (**patlıcan ‘baldırcan’** / 530: 670.6)

Karşıdan baktım: katı kutu; yanına yaklaştım: **deve b...u**; ağzıma aldım: tatlı. (**incir** / 348: 409.5)

Karşıdan gördüm; **bir aptal** / uzun uzun tırnakları var / diri yer, diri kusar / ne açılır, ne susar. (**çadır ‘kara çadır’** / 202: 155.9a)

Kendi pire gibi / **s...i minare kadar**. (**çetene ‘kendir tohumu’** / 211: 183e)

Kırmızı öküz yatar, **ç...ü** yere batar, (**havuç ‘pürçüklü, kızıl ot, güllük’** / 329: 378.9)

Kırmızı öküzü ahıra koyarken / kuyruğu kaldı elimde. (**kiraz ‘vişne’** / 422: 519.2) (ahır: ağız)

Pır pır uçar, **tır tır sıçar**. (pamuk makinesi ‘çırçır, pamuk çığırkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı’ / 525: 659.1): (sıç-: pamuk çıkar-)

Fır fir uçar, bembeyaz **kusar**. (pamuk makinesi ‘çırçır, pamuk çığırkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı’ / 525: 659.1b): (kus-: pamuk çıkar-)

Sarp kayada / **sansar yuvası**. (**kulak** / 439: 544.9)

Yalın kaya üzre / **çakal yuvası**. (**kulak** / 439: 544.9a)

Sene diyeren bir beyt, ister otu, ister get: yemişten ne yemişi, **dili sümük, başı et?** (**hurma** / 336: 394.8a)

Sık güme içinde, **karga barsak çekeler**. (**mekik** / 476: 597.3) (barsak: ipler)

Sıra sıra develer, birbirini geveler. (**dişler** / 251: 253.20)

Su kurusu / bostan borusu / **g... meyvası**. (buz, hıyar, yumurta; buz, salatalık, **yumurta** / 727: 1036)

Süleymancık oturuyor, **kamışını** suya batırıyor. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.49) (kamış ‘erkek cinsellik organı’: fitil)

Şu karşıda **it** oturur, ayağını küle batırır. (**sacayak** / 551: 696.14)

Şu karşıda **it** oturur, **s...ini** yere batırır. (**körük ‘demirci körüğü, küre’** / 437: 541.12)

Tarlada **kazuk**, kafası bozuk. (**hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’** / 331: 387.11)

Tencere kaynar / **kara kedi** oynar. (**kestane** / 411: 498.17)

Tut s...ini, sıvatla t...ğını. (**terazi ‘el terazisi, kantar’** / 612: 800.8)

Tüllü müllü t..., bunu bilmeyen eşek. (**turp ‘kara turp, kırmızı turp’** / 621: 817.6)

Uzun uzun otlar / ucunda bağlı **kurtlar**. (**fasulye ‘bakla, börülce’** / 281:309.11)

Uzundur, sivridir / kertiktir başı / dürttüğe akıtır gözünden yaşı / **kirletir** altında beyaz çarşafi. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.4g): (kirletmek: yazmak)

Üç **ineğim** var: birinin südü helal, eti harem; birinin eti helal, südü harem; birinin eti de harem, südü de harem. (**ana, karı, bacı** / 743: 1064)

Yamada **köpek** oturur. (**burun** / 183: 129.7a)

Yarım ama yumru s...i. (**deynek** ‘topuzlu deynek, cop, çöp’ / 244: 246)

Yük üstünde abam var, **kara t.,lı babam** var. (**turp** ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.9)

Ağaç başında **sarı kedi**. (**kayısı** ‘zerdali’ / 398: 473.3)

3.4.2.2.2. Benzeyenin Kaba Oluşu

Yukarıda, yiyecekler, değerli varlıklar, nispeten kaba ve uygun olmayan varlıklara benzetilirken, aşağıdaki örneklerde ise tam tersine, genelde tiksinti uyandıran varlıklar (**fare, yılan, dışkı** ...) yiyecek, insan vb. varlıklara benzetilmiştir. Sorucu, burada çağrışım alanları birbirine zıt varlıklar arasında benzerlik kurarak muhatabı sarsar. Örnekler:

Yer altında **yağlı puğaç**. (**fare** ‘sıçan’ / 278:307.2)

Yol üstünde / **değirmi çörek**. (**yılan** / 648: 851.8g);

Yol üstünde **bir sahan dolma**. (**at gübresi** / 128: 48)

Yol üstünde ıssı **dolma**. (**mal b...u** ‘sığır pisliği, inek gübresi, mayıs, manda b...u’ / 471: 585.1)

Köy içinde **çengi Fatma**. (**köpek** / 432: 539.1)

Benim bir **babam** var, iki g...ü var. (**loğ** ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.9a)

Benim bir **dedem** var, her yeri kazar. (**kazma** / 400: 480.2)

Ağa **kaynım** geldi / **uşağım** geldi / balaban bakışlı / keklik sekişli / narım, turuncum (Metin de: turuncun) / Mısırlı pirincim / kızların genci. (**kurbağa** / 444: 548.10b)

Altı tahta, üstü tahta / içinde bir kara **Fatma**. (**kaplumbağa** ‘tosbağa’ / 374: 447.3e)

Bir dam dolusu oğlum var / hep arnı çahal, hep arnı çahal. (**odun** ‘meşe’ / 512: 638.2e)

- Bir **kızım** var, et istemez, g... ister. (**havruz** ‘oturak, küllük’ / 328: 377.3)
- Bir **kızım** var, mimicirik gözlü. (**tükrük ‘tüprük’** / 624: 822.2d)
- Bir **gelinim** var, gelen kucaklar, giden kucaklar. (**mangal** / 472: 587.5)
- Bir **gelinim** var, dokuz don giyer. (**soğan** / 582: 735.24)
- Benim bir **oğlum** var, kuyruğu dik durur. (**köpek** / 432: 539.3)
- Bir dam oğlum** var, başı değnekli. (**keçi** / 402: 481.16)
- Dağdan gelir sekerek / **kuru üzüm** dökerek. (keçi / 400: 481.2): (kuru üzüm: dışkı)
- Dağdan gelir sekerek / **leblebileri** dökerek. (keçi / 400: 481.2b): (leblebi:dışkı)
- Sert kayadan **zeytin** döküldü. (**deve b...u** / 244: 237.5)
- Gece gider linlin, günüz gider linlin, **hurma** döker linlin. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.7b): (hurma: dışkı)
- Ey ustalar ustalar, samandan **böbrek** döker. (eşek b...u / 276:301.1): (böbrek: dışkı)
- Bir **kızım** var ince belli, kahvelerde çalar çengi. (**sivrisinek** / 574: 733.2)
- Bir odada **kara gelin**. (**soba** / 576: 734.12)
- Deptim **ahır**, dibi çukur. (**çizme** / 221: 203.10a)
- Hanım** uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (**tahtakurusu ‘tahta biti’** / 601: 775.1)
- Anam** uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (**tahtakurusu ‘tahta biti’** / 601: 775.1a)
- Hey biz idik, biz idik / **bir dam dolusu kız** idik / kıran geldi, kırıldık / hekim geldi, dirildik. (**sinek** / 574: 731.4)
- İncecik sokaktan **parlak gelin** gelir. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 588: 749.18)
- İttim, kapı açıldı, **altın küpe** saçıldı. (**keçi b...u** ‘keçi veya koyun gıgısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi’ / 402: 482.1)
- Ambar açıldı, **kara biber** saçıldı. (**keçi b...u** ‘keçi veya koyun gıgısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi’ / 402: 482.2)
- Açıldı sandık, döküldü **findık**. (**keçi b...u** ‘keçi veya koyun gıgısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi’ / 402: 482.3)
- Karanlık yerden **kadı** gelir / beş halayık karşı varır / aldım ele / vurdum yere / Allah belâsını vere! (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 586: 749.5)

Öte dıvar, beri dıvar, **padişahın küçük kızı** gıldır gıldır yufka açar. (**fare ‘sıçan’** / 279:307.13)

Yer altında / **babam başı**. (**lahana ‘kelem’** / 453: 566.10)

Kara baba geliyor / sıtma tutmuş, ölüyor / deliğine gaz koydukça / canı yerine geliyor. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 463: 568.50a)

Karanlık yerde **kadı** oturur. (**kavanoz** / 395: 468)

Karanlıkta **gelin** oturur, ayağını suya batırır. (**turşu** / 623: 818.2)

Karşıdan bir **hanım** bakar / beş halayık karşı çıkar. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 586: 749.5i)

Ol hanım gezer / şol hanım gezer / balaban bakışlı / keklık sekişli / lâle turuncu / Mısır pirinci / ada kaymağı / dere karpuzu / gül gülistan içinde / **bir hanım** gezer. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 375: 447.16)

Sabahleyin kalktım, **Hacı Ahmed**'i yere çarptım. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 587: 749.10)

Sandık açıldı, **fındık** döküldü. (**deve b...u** / 243: 237.3)

Tıpış tıpış yürürsün / samur kürkü sürürsün / sen bir **müftü kızı**sın / niçin yayan yürürsün? (**fare ‘sıçan’** / 279:307.11d)

Yer altında **gelin** gider. (**solucan** / 583: 739.6)

3.4.2.2.3. İğreti İmgeler

İmgeler varlıkların yerlerini emaneten tutarlar. Ancak bu “emenet duruş”un çok belirgin oluşu, onların birer “sembol/mazmun” olmasını engeller. Bu yönüyle halk bilmecelerinde kullanılan imgelerin çoğu iğreti imgelerdir. Varlıkların yerini emaneten tuttıkları belirgindir. İmgelerin bu iğreti duruşu ise, halk bilmecelerinde, şu üç şekilde görülür:

1. Aynı varlığın, çeşitlemelerde farklı şekillerde imgelenişi, veya imgelerin aşırı değişkenliği,
2. Benzeyenin bazı yönlerine işaret edecek özelliklerin, benzetilene yüklenerek, büsbütün yapay imgeler oluşturulması,
3. Bir imgenin birden fazla varlığı karşılaması ve sözleri/imgeleri aynı veya çok az farklı, ancak cevapları değişik yüzlerce bilmedenin doğması.

Şimdi bunları sırayla örnekleyelim.

3.4.2.2.3.1. Aynı Varlığın Çeşitlemelerde Farklı Şekillerde İmgelenmesi

Aşağıda aynı varlığın farklı şekillerde imgelenişi görülmektedir. Siyah puntuyla verilen imgeler cevapla birlikte düşünüldüğünde imgelerin ne kadar değişken olduğu daha iyi anlaşılır:

Ak abalı, altın küpeli. (mum / 492: 619.4); **Altındır abası, gümüştür küpesi;** bunu bilmeyen eşek sıpası. (mum / 492: 619.4a)

Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen / eşek sıpası. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.4); **Yeşildir abası / aldır küpesi /** bunu bilmeyen / eşek sıpası. (**biber** ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.4b)

Altı ayaklı fil / ortasında dil / ahmak isen sor / arif isen bil. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.15); **İki ayaklı fil /** ortasında dil / bunu bilirsen bil / bilmezsen tımarhaneye gir! (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.15b)

Altı deniz, üstü saman / köpürdükçe **saçar duman.** (nargile / 506: 627.10c); Altı deniz, üstü saman / köpürdükçe **saçar saman.** (nargile / 506: 627.10e)

Altı perçin / üstü perçin / içinde **bir şah güvercin.** (göz / 309: 348.22); Altı perçin / üstü perçin / içinde **bir çift şah güvercin.** (göz / 309: 348.22a); O yani perçin / bu yani perçin / içinde **bir tek güvercin.** (göz / 309: 348.22c)

Aş ola, baş ola / Bağdat’ta bir kuş ola / **seysen ayah kırk gulah /** Bunu kim bilmiş ola. (kotan / 429: 532.1); Kay ala, kaytan ala. kaygıya batan ala / **seksen ayak, kırk boynuz /** bu ne ola? (kotan / 429: 532.1b)

Beyaz inek suya iner. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.10); **Sarı inek /** suya iner. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.10a)

Billurdan bir havuz / içinde bir kılavuz / **ağzında Sarı Yavuz**. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.50); Billurdan bir havuz / içinde Sarı Yavuz / **ağzında bir kılavuz**. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.50b)

Bir **devem** var mütten / sakalı var etten / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6); Bir **dedem** var Hintten / sakalı var etten (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6a); Bir **babam** var / metten sakal, etten bıyık / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6b); Bir **oğlum** var metten / sakalı var etten / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz. (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6c)

Bir tepede **toy** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30); Bir tepede **tunç** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30a); Bir tepede **nur** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30b); Öte geçede **tay** oturu / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30c); Şu derede **kar** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30f); Şu karşıda **top** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30g); Bir tepede **darı** oturur / biri kalkar, biri oturur. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 614: 800.30k)

Bir **ufacık Arapçık** / başında var tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7); **Küçücük paşacık** / başındadır tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7a); **Bir ufacık arpacık** / başındadır tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7e); **Küçücük mercimek** / başında tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7j); **Alçacık abla** / başında tabla. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7f); **Bir küçücük bacıcık** / başında var tepsicik. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.7ö); **Balacık** / başında var tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.7l); **Ufacık mantarcık** / başındadır tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.7z)

Bir ufacak **fil dişi** / kaldıramaz bin kişi. (ateş / 128: 50.6); Bir küçücük **min taşı** / kaldıramaz bin kişi. (ateş / 128: 50.6a); Bir küçücük **fil taşı** / kaldıramaz bin kişi (ateş / 128: 50.6c)

Dam üstünde **kedi gibi** / gözleri cadı gibi. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9c); Dam üstünde **kadı gibi** / göğe bakar cadı gibi. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9)

Dalda sandık asılı / içi mercan basılı. (nar / 500: 626.11); **Gökte sandık** asılı / içi mercan basılı. (nar / 500: 626.11a); **Kalede kalbur** asılı / içi mercan basılı. (nar / 500: 626.11b); **Ağaçta bir top** asılı / içi mercan basılı. (nar / 501: 626.11); **Kayada çingil** asılı / içinde mercan basılı. (nar / 501: 626.11d); **Kalede bir can** asılı / içinde mercan basılı. (nar / 501: 626.11e); **Karşıda fincan** asılı / içinde (metinde: içince) mercan basılı. (nar / 501: 626.11ı)

Dam üstünde kedi gibi / gözleri cadı gibi. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9c); **Dam üstünde kadı gibi** / göğe bakar cadı gibi. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9)

Sekiz köşe beş değil, başı sudan hoş değil. (şeker / 595: 763.2); **Dört köşedir** beş değil, başı sudan hoş değil. (şeker / 595: 763.2a)

Seksen sekiz zeytin ağacı / seyredikçe sık biter / velemyulet tarlasında türlü türlü ot biter. (sakal / 552: 699.6); **Yedi dip zeytin ağacı** / seyredikçe sık biter / velemyulet tarlasında türlü türlü ot biter. (sakal / 552: 699.6a); **Sekiz zeytin ağacı** / sıkıldıkça sık biter / Veli efendi tarlasında / ot biter. (sakal / 553: 699.6e)

Yer altında / babam başı. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.10); **Yer üstünde** / babam başı. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.10a)

Yer altında **kırmızı elma**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.1); Yer altında / **kızıl bakraç**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.2); Yer altında / **kırmızı bakır**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.2a); Yer altında / **billur bardak**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.2c); Yer altında / **bakır hengil**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526:

661.2d); Yer altında / **kızıl helke**, (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.2g); Yer altında / bakır kafa. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.2e); Yer altında **kırmızı çivi**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.4); Yer altında **kızıl çörek**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.7); Yer altında **kilitli sandık**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 526: 661.8); Yer altında **alılı gelin**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 527: 661.9); Yer altında **altın top**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 527: 661.10); Yer **altında gırmızı daş**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 527: 661.12); Yer altında **kır taş**. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 527: 661.12a); Yer altında **kanlı baş**, üstü kızıl, içi aş. (pancar ‘kocabaş, çükündür’ / 527: 661.13)

Yer altında, **altın zincir**. (karınca / 386: 457.26); Dam ardında **kara zencir** çekili. (karınca / 386: 457.25a)

Yer altında, **sakallı hoca**. (sarımsak / 558: 711.1); Yer altında / **dişsiz koca**. (sarımsak / 558: 711.1a); Yer altında / **dişli dede**. (sarımsak / 558: 711.1b); Yer altında / **sakallı dede**. (sarımsak / 558: 711.1d)

Yer, yer, doymaz / gider, gelmez / **yatar**, kalkmaz. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 698: 946.1); Yer, yer, doymaz / gider, gelmez / **yanar**, kalmaz. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 698: 946.1a)

Yeraltında **saçlı hoca**. (pırasa / 533: 680.1); Yeraltında / **sakallı dede**. (pırasa / 533: 680.1a); Yeraltında / **ak sakallı**. (pırasa / 533: 680.1b); Yeraltında / **kürklü papas**. (pırasa / 533: 680.1c); Yeraltında / **küflü dede**. (pırasa / 533: 680.1d); Yeraltında / **püsküllü dev**. (pırasa / 533: 680.1e); Yeraltında / **püsküllü devriş**. (pırasa / 533: 680.1f); Yeraltında / **çilli keşiş**. (pırasa / 533: 680.1g); Yer üstünde / **püsküllü dede**. (pırasa / 533: 680.1h); Yeraltında / **püsküllü derviş**. (pırasa / 533: 680.1i); Yeraltında / **sakallı baba**. (pırasa / 533: 680.1i); Yeraltında / **saçlı papaz**. (pırasa / 533: 680.1j); Yer altında / **dedem sakalı**. (pırasa / 533: 680.4)

3.4.2.2.3.2. Benzetilene Yapay Özelliklerin Yüklenmesi

İdeal bir benzetmede, benzetilenin benzeyenle uyum içinde olması gerekir. Şayet uyum zayıfsa, hele hele *Benim bir kızım var kız gibi, burnu çuvaldız gibi, altından odun yakarım, gene dibi buz gibi.* (nargile / 505: 627.4) örneğinde olduğu gibi benzetilene olağandışı özellikler yakıştırmışsa, o zaman imgenin suniliği dikkat çeker. Çünkü kızın altında odun yakılması olağan değil. Aşağıda, imgeleri yapay kılan özellikler parantez içinde belirtilmiştir:

Ak kayada mermer yayılır. (meme / 480: 599.4): **(mermerin yayılması)**

Bugün bir pir gördüm, ak sakallı kör Nebi, kuyruğu yılan gibi, altı derya, üstü nar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.34): **(pir’e kuyruk yakıştırılması)**

Yol üstünde küflü koca. (b...k ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.1): **(kocaya küflü niteliğinin yakıştırılması)**

Uzun uzun, zurnaya benzer / sıra sıra, turnaya benzer / tel tel, kadayıfa benzer / kat kat, yufkaya benzer. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.24): **(bir anda dört varlığa benzetme)**

Bir ağacı oymuşlar / içine ses koymuşlar / yanılmış, yalan söylemiş / kulağını burmuşlar. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.5a): **(sese veya ağaca kulak yakıştırması)**

Bir koca karı, ortası sarı. (fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.1): **(karıya, orta yakıştırması)**

Sorgucun sokmuş beline, hançeri almış eline, giydiği yeşil cübbe, gömleği beyaz keten; açıp içine bakınca, dizilmiş tane tane. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.5): **(bir insanın hemen nesneye dönüştürülmesi)**

Otuz kardaş bir sene askıda durdu, birbirinen kavga etmedi. (sarımsak / 558: 711.5): **(kardeşlerin askıda durması)**

Benim bir oğlum var, kuyruğu dik durur. (köpek / 432: 539.3): **(oğla kuyruk yakıştırması)**

Koca babam geliyor / sıtma tutmuş, ölüyor / kendine derman korsak / canı yerine geliyor. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.50): (**insana derman koyulması**)

Dıvara astım bir kuyu / içinde bulunur suyu / suda yatan yılanın / ağzındadır boncuğu. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.26aa): (**kuyunun duvara asılması**)

Dört ayaklı fil / ortasında dil / aklın varsa bil. (gergef ‘kasnak’ / 298:334.6): (**file, orta yakıştırması**)

3.4.2.2.3.3. Aynı İmgenin (İmgesel Anlatımın) Birden Fazla Varlık İçin Kullanılması

Divan şiirinde “*servi*”nin neye işaret ettiği bellidir. Ama bilmecelerde, “*alaca mezar*”, hem göz, hem para hem de saksağandır. Halkın hayat şartları edebiyatına da yansımıştır. Şehre inerken köydeki tek ceketi nöbetleşe giyen halk, *Bir kızım var, gelen öper, giden öper*. (**havlu ‘peşkir, yüz havlusu’** / 327: 376.2); *Benim bir kızım var / gelen öper, giden öper*. (**su bardağı** / 584: 742.5) örneklerinde olduğu gibi bir imaj elbisesini çok sayıda varlığa giydirmiştir.

Bu gerçeğe, “*Bu arada sözleri aynı veya pek az farklı, cevaplan çeşitli bilmecelerin de bir hayli yekûn tuttuğunu hatırlatalım.*” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 15) örneğinde olduğu gibi, kimi araştırmacılarca işaret edilmiş, ancak bilmecelerin bu yönüne ışık tutacak kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İşte, hem halk bilmecelerindeki imgelerin bu iğreti duruşunu tam olarak vermek, hem de aynı veya benzer imgelerle kaç varlığın imgelendiğini göstermek için tespit ettiğimiz tüm örnekleri aşağıda veriyoruz:

Çulluca çaputluca, beyler önünde kıymetlice. (**lahana ‘kelem’** / 452: 566.2); Çulluca, çapıtluca, beyler önünde kıymetlice. (**culuk ‘hindi, gülü’** / 199: 152.1)

Hökük mökük, boynu bükük. (**kavak** / 394: 466.2); Hökük, mökük, boynu bükük. (**söğüt** / 583: 740)

Kaba çam baş aşağı. (**at kuyruğu** / 128: 49.1); Kaba çam baş aşağı. (**sakal** / 552: 699.1)

Sırma bıyıklı. (**arpa** / 125: 42.1); Sırma bıyıklı. (**tavşan** / 606: 786.5a)

Abdes almaz, namaz gılmaz, camahatden de geri galmaz. (**gölge** / 304: 344.20); Aptes almaz/ namaz kılmaz / cemaattan geri kalmaz. (**cenaze** ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.15b)

Afakanım geldi / olşanım geldi / balaban bakışlı / keklik sekişli / narin turuncu / kızların birinci / bana bir sancı / öldüm, bayıldım / gördüm, ayıldım / eller alası / el tabancası / kolluk sopası / gül gülistan içinde oturur abanozlu kadın. (**kurbağa** / 444: 548.10g); Afakanım kalktı, şuranım kalktı, balaban bakışlı, keklik sekişli, narı, turuncu, kızların genci, dişleri inci, Mısır pirinci, ada karpuzu, dere kaymağı, türlü çiçekler içerisinde yatan Afaroz kadını. (**salyangoz** / 554: 704.3)

Akşamaca kar yalar, sabahaca yıldız sayar. (**kazma** / 400: 480.4); Akşamdan kan yalar / sabaha kadar yıldız sayar. (**meses** ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’ / 481: 604.3a)

Alaca karga, içi dolu kavurga. (**kibrit** / 419: 517.1); Yol üstünde karga, vurdum düşürdüm harga, içi dolu kavurga. (**afyon** ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.1)

Alaca mezar / dünyayı gezer. (**göz** / 310: 348.34); Alaca mezar / dünyayı gezer. (**para** / 528: 666.15a); Alaca mezar, dünyayı gezer. (**saksağan** / 554: 701.4)

Alaca yılan / selviye dolan / vallahi yalan / billahi yalan. (**kolan** ‘urgan, halat, durmaç, kaytan’ / 428: 526.2); Alaca yılan selviye dolan. (**kemer** ‘kuşak’ / 408: 493.2); Alaca yılan, bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan. (**çit** / 217: 199)

Alaca, bulaca boyadım / ananın önüne dayadım. (**çıkırık** ‘çark’ / 211: 185.7); Kırmızı boyadım / ananın önüne dayadım. (**önlük** / 519: 652.2); Kırmızı boyadım / ananın

önüne dayadım. (**öreke ‘röke’** / 520: 654.2a); Kırmızıya boyadım, ananın önüne dayadım. (**yumak** / 655: 858)

Alçacık Tatar / simit satar. (**mantar ‘göbelek, cifi’** / 473: 588.12); Küçücük Tatar / simit satar. (**çivi ‘mih, ekser’** / 219: 202.12)

Alçacık tepe / cingilli küpe. (**köstebek** / 437: 542.1); Alçacık tepe / cingilli küpe. (**kiraz ‘vişne’** / 422: 519.3); Alçacık tepe / cingilli küpe. (**kızılıcık ‘zoval, kiren, eren’** / 417: 515.1); Alçacık tepe, cingilli küpe. (**burçak** / 182: 127.1); Alçacık tepe, cingilli küpe. (**mercimek** / 480: 601.2); Alçacık tepe / cingilli küpe. (**nohut ‘çılban’** / 509: 634.2); Cingilli küpe. (**yıldız ‘yıldızlar’** / 649: 852.3a)

Aldır abası / yeşildir çuhası / bunu bilmeyen koca eşek sıpası. (**domates ‘kırmızı patlıcan’** / 257: 257.3); Aldır abası / mordur çuhası / bunu bilmeyen eşek sıpası. (**soğan** / 579: 735.8); Aldır abası, yeşildir küpesi, bunu bilmiyen, eşek sıpası. (**karpuz** / 387: 459.3); Aldır abası, yeşildir küpesi. (**kızılıcık ‘zoval, kiren, eren’** / 418: 515.3); Aldır abası / yeşildir küpesi / bunu bilmeyen eşek sıpası. (**kiraz ‘vişne’** / 422: 519.6); Aldır abası, yeşildir küpesi, bunu bilmeyen eşek sıpası. (**patlıcan ‘baldırcan’** / 530: 670.4); Aldır abası, yeşildir küpesi. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 591: 754.3); Aldır abası, yeşildir küpesi bunu bilmeyen eşek sıpası. (**akciğer ve öd** / 694: 932); Aldır ayası / yeşildir küpesi. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 412: 501.3a)

Altı mermer, üstü mermer; içinde buruşuk Ömer. (**badem** / 147: 68.7); Altı mermer, üstü mermer / içinde buruşuk Ömer. (**ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’** / 194: 145.27); Altı mermer, üstü mermer / içinde küçük Ömer. (**dil** / 246: 249.13i); Altı mermer, üstü mermer / içinde buruşuk Ömer. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 375: 447.15); Altı mermer, üstü mermer, içinde buruşuk Ömer. (**kestane** / 411: 498.20); O yanı mermer, bu yanı mermer, içinde deli Ömer. (**rakı** / 541: 688.2); O yanı mermer, bu yanı mermer, içinde kınalı Ömer. (**yumurta** / 660: 859.36)

Altı tahta, üsdü tahta, içindeki zalim softa. (**kibrit** / 419: 517.4); Altı tahta, üstü tahta / içinde bir kara softa. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 373: 447.3)

Anası bakire, gızı iki cannı. (**gül** / 311: 352.3); Anası bakire / gızı iki cannı. (**erik çekirdeği ‘kayısı çekirdeği’** / 275: 296.2); Anası bakire, kızı iki cannı. (**kuşburnu ‘gücü, gözü’** / 448: 555.6)

Ankara'da pişi pişer, kokusu buraya düşer. (**kanun** / 369: 439.2); İstanbul'da bişi bişer, kokusu buraya düşer. (**kahve** / 367: 431.10); İstanbul'da guzu pişer, kokusu buraya düşer. (**gazete** / 288:324); İstanbul'da bişi bişer / kokusu buraya düşer. (**mektup ‘telgraf’** / 478: 598.14c); İstanbul'da süt pişti, kokusu Ankara'ya düştü. (**telefon** / 610: 794.7)

Arabadan atladı / pantolonu patladı. (**kavun ‘bostan, topatan, karpuz’** / 395: 469.4); Arabadan atladı, pantolonu patladı. (**mısır ‘darı, mısır koçanı’** / 486: 610.6)

Askeri yeşil / kendi kırmızı. (**kızılçık ‘zoval, kiren, eren’** / 419: 515.6a); Askeri yeşil / kendi kırmızı. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 591: 754.6a)

Aşık Ömer hasta / canı kafeste / et yer, su içmez / ne biçim hasta? (**bit ‘kehle’** / 173: 108.3g); Aşık Ömer hasta, canı kafeste; et yer su işmez, ne biçim hasta. (**pire** / 534: 681.1)

Attım, atana, değdi kotana, suda balığa, yerde ceylana. (**dolu ‘mürdümük’** / 256: 256.3); Attım atana, değdi kotana, suda balığa, yerde ceylana. (**ebekuşağı ‘alâimi sema, gökkuşağı’** / 266: 277.1); Attım atana, değdi kotana, suda balığa, yerde ceylana. (**rüzgar** / 542: 691); Attım atana / değdi kotana / suda balığa / düzde ceylana. (**şimşek ‘yıldırım’** / 596: 767.1)

Ay devrüşler, devrüşler, dünden bize gelmişler, o gader oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (**kar** / 378: 448.22); Ufah ufah devrüşler, dünden bize gelmişler, o gadar oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (**mercimek çorbası** / 481: 602)

Bacadan sarkıttım, hocayı korkuttum. (**armut** / 125: 41.5); Bacadan sarkıttım, Hacı Amadı korkuttum. (**patlıcan ‘baldırcan’** / 530: 670.10); Damdan daşak sarkıttım, Hacı Ahmedî korkuttum. (**bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’** / 151: 74.4); Ocaklıktan sarkıttım, Hacı Ahmedî korkuttum. (**çifte** / 214: 192.1); Bacalıktan baktırdım, Arap Mehmedî korkuttum. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 458: 568.25); Ocaklıktan sarkıttım, Hacı Ahmedî korkuttum. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 587: 749.11a); Bacalıktan sarkıttım, Hacı Ahmedî korkuttum. (**terazi ‘el terazisi, kantar’** / 613: 800.18)

Bakınca şaşayazdım, arkama aşayazdım: hemen tuttum bulunca, burunca ezeyazdım. (**bit ‘kehle’** / 174: 108.11); Bakınca şaşayazdım, arkama aşayazdım. Hemen tuttum bulunca, burunca eze yazdım. (**pire** / 535: 681.12)

Bastım doldu / çektim soldu. (**çorap ‘yün çorap’** / 223: 206.8); Bastım doldu, çektim soldu. (**çizme** / 221: 203.12)

Ben giderim o gider / önümde tin tin eder. (**baston ‘değnek’** / 158: 81.7a); Ben giderim o gider, önümde dum dum eder. (**davul** / 230: 222.6); Ben giderim, kendi gider / önüme töm töm eder. (**gölge** / 303: 344.10ö); Ben giderim, o gider / önümde tin tin eder. (**sakal** / 552: 699.5)

Ben giderim o gider / pare pare iz eder. (**gölge** / 304: 344.11a); Ben giderim o gider / pare pare iz eder. (**baston ‘değnek’** / 159: 81.8f)

Ben giderim o gider, ben dururum o gider. (**Ay** / 132: 53.16); Ben giderim, o gider / ben dururum, o durmaz. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 564: 715.40a); Ben giderim o gider, ben dururum, o yine gider. (**ses** / 566: 719.A.3b); Ben giderim, o gider; ben dururum, o durmaz. (**yol** / 653: 854.19)

Benim bir geçim var, otlar; iki daş arasında patlar. (**bit ‘kehle’** / 174: 108.14); Benim bir geçim var, otlar; iki daş arasında patlar. (**pire** / 536: 681.16)

Benim bir gelinim var, döne döne gebe kalır. (**iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’** / 341: 402.8a); Bir kızım var, döne döne gebe kalır. (**öreke ‘röke’** / 520: 654.7)

Benim bir kutum var. içinde otuz iki türlü otum var. (**ağız** / 111: 9.12); Bir gutum var / iki türlü otum var / biri ak, biri gara. (**göz** / 306: 348.4); Bir kutum var / içinde yedi türlü otum var. (**köfte ‘içli köfte’** / 431: 536.2); Benim bir kutum var, içinde bin türlü otum var. (**saat ‘cep saati’** / 547: 692.18); Bir kutum var / içinde / iki türlü otum var / biri sarı, biri beyaz. (**yumurta** / 659: 859.33a)

Benim bir oğlum var, göbeğinden kan işer. (**çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’** / 209: 181.8); Benim bir oğlum var, kan işer / kanı damdan aşar / görenin akli şaşar. (**hırsız** / 330: 386.3); Hanişer hanişer / ağaç başında kan işer. (**kiraz ‘vişne’** / 424: 519.21); Benim bir oğlum var, damda kan işer. (**sumak** / 585: 746)

Benim iki damım var, bir direği var. (**buz** / 184: 130.14); Benim iki damım var, bir direği var. (**burun** / 183: 129.3c)

Beş kardeş bir kuyuya taş atar. (**çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’** / 224: 208.8); Beş kardeş bir kuyuya taş atar. (**el** / 270: 285.5); Dört Tatar / bir kuyuya taş atar. (**inek memesi** / 351: 412.5); İki gardaş bir kuyuya taş atar. (**keçi memesi** / 403: 485); Beş Arap bir kuyuya taş atar. (**parmaklar ve ağız** / 529: 668)

Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (**hanımeli** / 324: 368.1); Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (**asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’** / 126: 44.2); Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (**sarmaşık** / 559: 712.1a)

Bilmece bildirmece / dil üstünde kaydırmaca. (**dondurma** / 258: 261.1); Bilmece bildirmece / dil üstünde kaydırmaca. (**kaymak** / 399: 474.1); Bilmece, bildirmece, dil üstünde kaydırmaca.(**muhallebi** / 492: 617); Bilmece bildirmece, dil üstünde kaydırmaca. (**sakız** / 553: 700.1); Bilmece bildirmece / dil üstünde kaydırmaca. (**tükrük ‘tüprük’** / 624: 822.1a)

Bilmece, bildirmece, ayak altında kaydırmaca. (**buz** / 183: 130.1); Bilmece, bildirmece / ayak üstü kaydırmaca. (**çamur** / 205: 166); Bilmece, bildirmece / el üstünde kaydırmaca. (**sabun** / 549: 695.2); Bilmece bildirmece / dil üstünde kaydırmaca. (**dondurma** / 258: 261.1); Bilmece bildirmece / dil üstünde kaydırmaca. (**tükrük ‘tüprük’** / 624: 822.1a)

Bir atım var haşarı / kuyruğu damdan dışarı. (**direk ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’** / 248: 251.1); Bir atım var haşarı, kuyruğu damdan dışarı, suyu Allah'tan, yemi elden. (**değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’** / 233: 225.17)

Bir direkli, bin kiremitli. (**ağaç ‘kavak’** / 110: 7.1); Dört direkli, bin kiremitli. (**çardak ‘sayvant’** / 205: 169.1); İki direkli / bin kiremitli. (**kaz** / 399: 475.1); İki direkli, bin kiremitli. (**keklik** / 406: 489.3); Bir direkli, bin kiremitli. (**lahana ‘kelem’** / 453: 566.15); Bir direkli, bin kiremitli. (**leylek** / 465: 572.5); Bir direkli, bin kiremitli. (**mısır ‘darı, mısır koçanı’** / 487: 610.12); İki direkli / bin kiremitli. (**tavuk** / 607: 787.8)

Bir hoca geldi Şam'dan, minaresi çamdan, kırk gün vaaz etti, bilmedi kiblesi ne yan dan. (**ağustos böceği** / 112: 10.2) Bir guş celir Van'dan / içi doli andan (“kandan” olmalı) / gırh gün, gırh gece namaz gıldı / bülmedi çi giblesi ni yandan. (**Yunus Peygamber** / 666: 861.1h)

Bir kızım var, gelen öper, giden öper. (**havlu ‘peşkir, yüz havlusu’** / 327: 376.2); Bir gelinim var / gelen öper, giden öper. (**ibrik ‘güğüm’** / 339: 401.10); Benim bir kızım var / gelen öper, giden öper. (**su bardağı** / 584: 742.5)

Bir kızım var, kırk gözü var. (**elek ‘un eleği, kalbur’** / 272: 287.12b); Bir atım var, kırk g...ü var. (**süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’** / 592: 757.4)

Bir kuş uçurdum tüysüz kanatsız, bir dala kondu, dalsız budaksız, biri kesti kansız bıçaksız, biri yedi dilsiz damaksız. (**cenaze ‘ölü, cenaze alayı’** / 191: 141.22); Bir ağacım var dalsız budaksız; tepesinde bir kuş var tüysüz, kanatsız; kuşu birisi tutmuş elsiz ayaksız; birisi boğazlamış baltasız bıçaksız; biri pişirmiş otsuz ocaksız; birisi yutmuş dilsiz dudaksız. (**can ‘ruh’** / 186: 138.2); Deniz ortasında bir ağaç dalsız, budaksız / üstüne bir kuş konmuş kolsuz, kanatsız / ben onu vurdum topsuz, tüfeksiz / pişirdim odsuz, ocaksız / ben onu yedim tuzsuz, bibersiz. (**gönül, sevda, aşk, rüya, yalan** / 760: 1096.11)

Bir kuşum var kahve rengi, kahvelerde çalar çengi, dur kuşum yaz gelsin, kuşumun keyfi gelsin. (**perde** / 532: 675); Bir kuşum var, kahve rengi / kahvelerde eder çengi / dur, kuşum, dur, yaz gelsin / beyimin keyfi gelsin. (**pire** / 536: 681.14j); Bir kuşum var kahve rengi, kahvelerde çalar çengi, bekle kuşum, yaz gelsin, kuşumun keyfi gelsin! (**sivrisinek** / 575: 733.8); Bir kuşum var kahve rengi / kahvelerden aldı rengi / dur kuşum yaz gelsin / kuşumun keyfi gelsin. (**tahtakurusu ‘tahta biti’** / 601: 775.2a)

Bir küçücük fiçicik / içi dolu turşucuk. (**limon** / 467: 574.5); Küçücük fiçicik, içi dolu turşucuk. (**nar** / 502: 626.18)

Bir küçücük fil dişi / dolanır dağı, taşı. (**göz** / 307: 348.11f); Küçücük fil taşı / dolanır dağı, taşı. (**para** / 528: 666.4)

Bir küçücük fil taşı / kaldıramaz bin kişi (**ateş** / 128: 50.6c); Bir küçücük fil taşı / içinde beyler başı / pişirirsen aş olur / pişirmezsene kuş olur. (**yumurta** / 664: 859.45ii); Bir küçücük fil taşı içinde beyler aşı. (**fincan, kahve** / 705: 965); Bir ufacık fil taşı, galdıramaz bin kişi. (**zehir** / 669: 867)

Bir küçücük odacık / içi dolu yongacık. (**ağz** / 111: 9.10); Bir odam var, içi yonga dolu. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 376: 447.24); Bir ufacık odacık / içi dolu yongacık. (**kibrit** / 420: 517.9e); Ufacık odacık, içi dolu yongacık. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 587: 749.8)

Bir özü var, bin gözü var. (**elek ‘un eleği, kalbur’** / 272: 287.12a); Bir kızım var, bin gözü var. (**süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgülü, süzek, çay süzgeci’** / 592: 757.6)

Bir sahan haşıl, ortası yeşil. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 412: 501.8); Bir sahan haşıl, ortası yeşil. (**ayna** / 138: 59.5)

Bir sahan şeker, dünyayı eker. (**kar** / 379: 448.24); Bir sahan şeker / dünyayı eker. (**başak ‘ekin, hububat, buğday’** / 164: 83.15a)

Bir ufacık mildiren, beyleri attan indiren. (**kurşun** / 446: 550.6); Hey fildire fildire / beyleri attan indire. (**sidik ‘sadır, su dökme’** / 566: 724.1)

Biz biz idik, biz idik, biz bir alay kız idik, kıran geldi kırıldık, bir astara sarıldık, destur verdi dirildik. (**bağ** / 147: 69.1); Biz biz idik, otuz iki kız idik. Kıran geldi kırıldık. Hekim geldi dirildik. (**buz** / 184: 130.5); Ey uzidik, uzidik, otuz iki kız idik; kıran geldi kırıldık, hekim geldi dirildik. (**çıkırık ‘çark’** / 211: 185.6); Biz, biz biz biz idik / biz on iki kız idik / ezildik, süzüldük, büzüldük / bir köşeye düzüldük. (**çivi ‘mih, ekser’** / 219: 202.10); Biz biz idik / otuz iki kız idik / kıran geldi, kırıldık / hekim geldi, dirildik. (**dişler** / 250: 253.6u); Hey biz idik, biz idik / bir dam dolusu kız idik / kıran geldi, kırıldık / hekim geldi, dirildik. (**sinek** / 574: 731.4); Biz biz biz idik, biz on iki kız idik; kırıcı geldi, kırıldık; kırıcı gitti, dirildik. (**uyku** / 627: 827.4); Biz idik biz idik / yüz binlerce kız idik / gece oldu, dizildik / gün doğunca, silindik. (**yıldız ‘yıldızlar’** / 650: 852.10); Biz biz idik biz idik / otuz iki kız idik / ezildik büzüldük / bir tahtaya dizildik. (**yün tarağı** / 667: 865.1)

Bizim evde halı var, halının ahvali var; göğde uçan bir guşun ayağında nalı var. (**arı ‘bal arısı, kovan arısı’** / 123: 39.21); Yük üstünde gali var, galinin ahvali var; indirmeyin galiyi, içinde Hazreti Ali var. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 443: 547.15); Bizim evde halı var, alçacık boylu Hasan Ali var. (**tahtakurusu ‘tahta biti’** / 601: 775.3)

Bu yol pazara gider / meğer mezara gider / anası kırk içinde / oğlu pazara gider. (**hiyar ‘salatalık, bostan, angurya’** / 331: 387.9); Bu yol pazara gider, meğer mezara gider; anası kürk (metinde: kırk) içinde, oğlu pazara gider. (**ipek böceği** / 355: 418.7); Hay mezere mezere / mefte girer mezere / anası gırh içinde / oğlu gider bazara. (**kabak ‘susak, su kabağı’** / 358: 423.2); Sular har hara gider / meyit mezara gider / anası toprakta yatar / oğul mezata gider. (**kavun ‘bostan, topatan, karpuz’** / 397: 469.16); Anası üç aylıkken oğlu pazara gider. (**patlıcan ‘baldırcan’** / 530: 670.14); Sular har hare gider / meyit mezara gider / atası topraktır / oğlu pazara gider. (**sebze** / 560: 713.2a)

Buradan bak: omur omur. Var yanına: kitli demir. (**kavun ‘bostan, topatan, karpuz’** / 398: 469.20a); Uzaktan baktım: emir semir / yanına geldim: kitli demir. (**mezar ‘tabut, mezar taşı’** / 484: 608.8)

Burdan attım iğneyi, dolaştı geldi dünyayı. (**akıl ‘fikir’** / 113: 14.4); Burdan attım iğneyi, dolandı geldi dünyayı. (**göz** / 308: 348.12); Burdan attım iğneyi, döndü dolaştı dünyayı. (**mektup ‘telgraf’** / 477: 598.2); Burdan attım iğneyi, dolaşp geldi dünyayı. (**para** / 528: 666.5); Burdan attım iğneyi, tüydü gitti dünyayı (**kurşun** / 446: 550.2)

Burdan vurdum gılcı, Helep'te oynar ucu. (**mektup ‘telgraf’** / 479: 598.18); Burdan vurdum kılıcı / Halep'te oynar ucu. (**şimşek ‘yıldırım’** / 598: 767.11a); Burdan attım kılıcı, Halep'te oynar bir ucu. (**telefon** / 610: 794.6)

Burdan vurdum hızla, yedi bin yıldızla, Arabın atı ile yerin kuvveti ile; Arapça söyler, dili bilinmez. (**leylek** / 466: 572.14); Geriden attım hızla / yedi bin yıldız ile / Arabın atıyan / Allah'ın kuvvetiyen. (**şimşek ‘yıldırım’** / 597: 767.9g)

Canı var, kanı yok. (**ağustos böceği** / 112: 10.1); Canı var, kanı yok. (**kamyon** / 368: 437); Canı var, kanı yok. (**karınca** / 384: 457.7a); Canı var, kanı yok. (**kelebek ‘epelek, kepenek’** / 406: 490.3); Canı var kanı yok. (**kene** / 408: 495.1); Canı var, kanı yok. (**şalgam** / 593: 758)

Çalı başında karga / vurdum yatırdım arka / içi dolu kavurga. (**incir** / 348: 409.1); Yol üstünde karga, vurdum düşürdüm harga, içi dolu kavurga. (**afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’** / 109: 5.1)

Çalı dibinde / mum yanar. (**çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’** / 215: 194.6); Dal ucunda / mum yanar. (**kiraz ‘vişne’** / 424: 519.18); Çalı dibinde mum yanar. (**tavşan** / 607: 786.13)

Çalı dibinde ekşi maya.(**kuzukulağı** / 449: 559); Çalı dibinde ekşi maya. (**kulak** / 438: 544.2)

Çarşıdan aldım Fatmayı / başına bağladım mor çatmayı / geberesice anandan mı öğrendin / gerdan kırıp göbek atmayı? (**culuk ‘hindi, gülü’** / 199: 152.3); Çarşıdan aldım Fatmayı / alnına çattım çatmayı / kız anneden mi öğrendin / böyle göbek atmayı. (**körük ‘demirci körüğü, küre’** / 434: 541.1); Çarşıdan aldım, eve geldim Fatmayı,"anandan mı belledin çifte göbek atmayı? (**landon araba** / 464: 569); Kız Fatmayı, başına vurmuş allı pullu çatmayı; a kız annenden mi öğrendin, gerdan kırıp göbek atmayı. (**ördek** / 520: 653.1); Çarşıdan aldım al Fatmayı / başına bağladım mor çatmayı / gebereceh anandan mı öğrendin / gerdan kırıp göbek atmayı? (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 591: 754.8.3); Çarşıdan aldım Fatmayı, alnına vurdum çatmayı; kızım, annenden mi öğrendin gerdan kırıp göbek atmayı? (**şemsiye** / 595: 764.4); Çarşıdan aldım Fatma'yı, omzuna atmış sırmalı çatmayı. Kızım, anneden mi öğrendim, kaş edip göbek atmayı. (**yelpaze** / 647: 846)

Çat çatan ağacı, pat patan ağacı, kırmızı lale, ilibadan ağacı. (**ip ağacı ‘dokuma tezgahı parçası, tam anlamı belli değil’** / 353: 415.1); Çat çatan ağacı, pat patan ağacı, kırmızı

lâle, Trabzon ağacı. (**fayton** / 282:310); Pat patan ağacı / çat çatan ağacı / kırmızı leylek / trabzan ağacı. (**beşik** / 167: 93.3); Çıt çitan ağacı, pıt pıtan ağacı, kırmızı leylek, kılaptan ağacı. (**ateş** / 128: 50.3); Çat çatan ağacı / pat patan ağacı / kırmızı lale / kılaptan ağacı. (**gergef ‘kasnak’** / 296:334.3); Çıt çıtak ağacı, çit pıtak ağacı, kırmızı, lâle, klaptan ağacı. (**mercimek** / 480: 601.3); Pat patan ağacı, çat çatan ağacı, kırmızı leylek, kıraptan ağacı. (**portakal** / 538: 683.5); Çıt çatan ağaç, pıt patan ağaç, kırmızı leylâk, kılaptan ağaç. (**saat ‘cep saati’** / 544: 692.3); Tap tapan ağacı, sap sapan ağacı, uzun leylek, klaptan ağacı. (**telgraf telleri** / 611: 796); Çıtçitan ağacı, pıtpıtan ağacı, kırmızı leylek, kalabadan ağacı. (**tütün çiçeği ‘tütün’** / 624: 823.1); Çata patan ağacı, pata çatan ağacı, kırmızı lâle, gılâptan ağacı. (**yıldız ‘yıldızlar’** / 649: 852.4)

Çıt demeden çallı dibine düştü. (**çekirge** / 209: 178.6); Çıt demeden çiçeğe konar. (**çiğ** / 214: 193); Çıt demeden / çalıya düşer. (**güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’** / 317: 355.37); Çıt demeden / çalıya çıkar. (**karınca** / 384: 457.14c); Çat demeden orman aşar. (metinde: açak). (**tıraş bıçağı ‘tıraş makinası, ustura’** / 617: 814.7)

Çıtır çıtır çınar yaprağı / içinde Azrail toprağı. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 414: 501.10o); Kırk kavak yaprağı / Azrail toprağı / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 442: 547.13d);

Çin çin hamam, kubbesi tamam; bir gelin aldım, babası imam. (**minare** / 490: 614.9); Çın çını hamam / kubbesi tamam / bir gelin aldım / babası imam. (**saat ‘cep saati’** / 545: 692.12); Hamam, kubbesi tamam, içinde bir kız oturur, babası imam. (**hamam taşı, kil** / 707: 974); Garşıda hemman, gubbesi (metinde: gulleşi) temmam, bize bir celin celdi, babası immam. (**sandalya ‘iskemle’** / 557: 707.5)

Çin çin tas / birini kaldır, birin bas. (**havan ‘havan ve eli’** / 327: 375.11); Altın tas, gümüş tas, birin kaldır, birin bas. (**Ay, Güneş; Güneş, Ay** / 677: 885.5)

Dağ doruğunda sarı piliç. (**limon** / 467: 574.1); Dağ doruğunda sarı piliç. (**portakal** / 538: 683.3)

Dağa gider eve bakar / eve gelir dağa bakar. (**araba kuyruğu ‘arabanın ardi’** / 118: 32); Dağa gider eve bakar, eve gelir dağa bakar. (**topuk** / 616: 810)

Dağda biter; eve gelir, güm güm öter. (**odun ‘meşe’** / 512: 638.3); Dağda olur, dağda biter / eve gelir, güm güm öter. (**yayık** / 645: 843.26)

Dağda dalaman / suda Süleyman / askeri yeşil / kendi alaman. (**kızılçık ‘zoval, kiren, eren’** / 419: 515.6); Dağda dalaman / suda Süleyman / askeri yeşil / kendi alaman. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 591: 754.6); Dağda daraman / suda Süleyman / esgeri yeşil / kendi alaman. (**tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun** / 736: 1056dd)

Dağdan akıttım, büke sıkıttım. (**kurşun** / 446: 550.5); Dağdan akıttım / büke sıkıttım. (**para** / 528: 666.11)

Dağdan gelir Arapçık, ayağında çorapçık. (**kestane** / 411: 498.14); Dağdan gelir Arapçık / ayağında çorapçık. (**arı ‘bal arısı, kovan arısı’** / 120: 39.11)

Dağdan gelir dadak gibi / kollar var budak gibi / eğilir su içmeye / bağırır ulak gibi. (**arı ‘bal arısı, kovan arısı’** / 119: 39.7); Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırır oğlak gibi. (**araba ‘araba ve at’** / 117: 31.1); Dağdan iner dağ kimin, kolları bu dağ kimin, endi bulag başına, bağırıldı oğlak kimin. (**bulut** / 182: 126.8); Dağdan gelir tat gibi, kolları budak gibi; eğilir su içer, bağırır oğlak gibi. (**ejderha** / 267: 281.2); Dağdan gelir tat gibi / kolları var budak gibi / eğilir, su içer / bağırır oğlak gibi. (**gemi ‘kayık, vapur, kelek’** / 291:332.2); Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeye / bağırır oğlak gibi. (**geyik** / 299:338.3); Dağdan gelir dağ gibi / kolları budağ gibi / eğilir su içmeğe / bağırır oğlak gibi. (**gök gürültüsü** / 301: 343.1a); Dağdan gelir dağar gibi, eğerli aslan gibi, eğilir su içmeye, bağırır oğlak gibi. (**havan ‘havan ve eli’** / 326: 375.3); Dağdan gelir dak gibi. Kolları var budak gibi. Eğilir, su içer; bağırır oğlak gibi. (**kurbağa** / 443: 548.5); Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırır oğlak gibi. (**kuyu** / 449: 557.3); Dağdan gelir dak gibi kolları budak gibi, eğilir

su içmeğe, beğirir oğlak gibi. (**öküz ‘celeb’** / 519: 651.1); Dağdan gelir dağ gibi, kolları budak gibi / eğilir ki su içe. bağırır oğlak gibi. (**rüzgar** / 542: 691.4); Dağdan gelir dağ gibi / kolları budak gibi / eğilir su içmeye / böğürür oğlak gibi. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 560: 715.5a); Dağdan gelir, dak gibi / kolları budak gibi / eğilir su içer / bağırır oğlak gibi. (**su dolabı ‘dolap, baçe dolabı’** / 584: 743.1); Dağdan gelir tak gibi / gözleri budak gibi / eğilir su içmeğe / bağırır ulak (oğlak) gibi. (**tokmak ‘tokaç, çamaşır tokmağı, tokuç, su tokmağı’** / 615: 807.1); Dağdan iner lök gibi. eli kolu bilek gibi; eğildim su içmeğe, meler oğlak gibi. (**yılan** / 648: 851.3); Dağdan celur dağ cibi, eğerli aslan cibi, eğilir su içmeye, bağırır oğlak cibi. (**zil** / 671: 872.1)

Dağdan gelir danalı, kuyrucuğu kınalı, sekin sükün ayaklı, beli seğmen kuşaklı, kıl kıl eder kuyruğu, yif yif eder yüğüğü. (**karga** / 383: 456.6)

Dağdan gelir dateyni / vay, ben onu duteyni / yassısına çiteyni. (**bit ‘kehle’** / 172: 108.2k); Dağdan gelir dateyni, vay ben onu duteyni, yassısına çiteyni. (**pire** / 534: 681.3a)

Dağdan gelir hızınan, yedi bin yıldızınan. (**ejderha** / 267: 281.3); Dağdan iner hız ile / yedi bin yıldız ile / ne top tutar, ne tüfek. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 561: 715.9); Dağdan gelir hız ile / yedi bin yıldız ile. (**silah ‘tüfenk, tabanca’** / 569: 728.4); Dağdan gelir hız ile / yedi bin yıldız ile. (**tren** / 618: 815.2)

Dağdan gelir hor hor / ayakları mor mor / sekiz kadar ayağı var / otuz iki dayağı var. (**çadır ‘kara çadır’** / 203: 155.10a); Dağdan gelir hor hor / ayakları mor mor / seksen sekiz ayağı var / doksan dokuz dayağı var. (**tren** / 619: 815.12)

Dağdan gelir İsacık, ayakları kısacık; çık, yengem, göresin, kırılasm ölesin. (**kirpi** / 426: 522.5); Yük altında Musacık, eli ayağı kısacık. (**fare ‘sıçan’** / 278:307.7)

Dağdan gelir takır takır, ayakları gümüş bakır. (**araba ‘araba ve at’** / 118: 31.3); Dağdan gelir tıklar tıklar, ayakları gümüş, bakır. (**tren** / 620: 815.17); Dağdan gelir

takırmakır, ayakta gümüş bakır. (**atın ayakları, nallar, mıhlar; at, nallar, çiviler** / 717: 1001.2)

Dağdan gelir takla makla, aman abla beni sakla. (**ayı** / 137: 58.2); Dağdan gelir, takla makla, aman abla beni sakla. (**ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’** / 192: 145.2a); Dağdan gelir takla makla / aman abla beni sakla. (**dolu ‘mürdümük’** / 256: 256.2); Dağdan gelir takla makla, aman ebe beni sakla. (**tavşan** / 605: 786.1)

Dağdan gelir taştan gelir, ağzı bağlı aslan gelir. (**çarık** / 207: 170.11); Dağdan gelir, taştan gelir / ağzı bağlı aslan gelir. (**çizme** / 221: 203.9a); Dağdan gelir taştan gelir, alnı sakar aslan gelir. (eşek arısı / 275: 299.2); Dağdan gelir, taştan gelir, g...ü akça bir aslan gelir. (**kağrı** / 366: 429.7); Dağdan gelir, taştan gelir, eğlenmiş aslan gelir. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 375: 447.20); Dağdan gelir, taştan gelir, mühürlenmiş aslan gelir. (**mektup ‘telgraf’** / 479: 598.16); Dağdan gelir taştan gelir, ipi kırmış aslan gelir. (**rüzgar** / 543: 691.16); Dağdan gelir, taştan gelir / başı yularsız arslan gelir. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 563: 715.31h); Dağdan gelir, taştan gelir, başı yularsız aslan gelir. (**yağmur** / 638: 836.22)

Dağdan gelir Tatarına / kıstırgıca kıstırına / eysa eysa, gözleri tombalisa. (**bit ‘kehle’** / 172: 108.2d); Dağdan gelir tatarına, ben onu tutarına, ayakları misa misa, gözleri tumbul İsa. (**kurbağa** / 443: 548.2a); Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarına / iki taş arasına koyarına / bestırına, ezarına, yerden yere çarparına. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 586: 749.1); Dağdan gelir tatarına / ben onu tutarına / kulakları yısa yısa / gözleri var pompalisa. (**tavşan** / 605: 786.2)

Dağdan gelir, taştan gelir / beş bıyıklı enişten gelir. (**beşbıyık ‘döngel, muşmula, töngel’** / 166: 92.8); Dağdan gelir taştan gelir, beş bıyıklı enişten gelir. (**tavşan** / 607: 786.15)

Dal ucunda kınalı parmak. (**kiraz ‘vişne’** / 423: 519.12); Dal ucunda kınalı parmak. (**karayemiş ağacı ‘taflan’** / 382: 453.1)

Dal üstünde / cıngıllı küpe. (**kızılçık ‘zoval, kiren, eren’** / 418: 515.1a); Alçacık dalda, cıngıllı küpe. (**böğürtlen** / 176: 121.1)

Dal üstünde kitli sandık. (**badem** / 147: 68.3); Dal altında / kitli sandık. (**mezar ‘tabut, mezar taşı’** / 483: 608.4i);

Dalların başında, dalların ucunda; anası doğmadan, gızının gızı doğar. (**kuşburnu ‘gücü, gözü’** / 448: 555.8); Dağların başında / dalların ucunda / anası doğmadan / gızının gızı doğar. (**gül** / 314: 352.13m)

Dam altında oturur, ayaklarını yere batırır. (**körük ‘demirci körüğü, küre’** / 437: 541.12a); Yamaçta oturur, ayağını yere batırır. (**fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’** / 285:315.11)

Dam ardında tas gömülü. (**mantar ‘göbelek, cifi’** / 474: 588.19); Dam başında / tas gömülü. (**Ay** / 133: 53.25h)

Dam ardında, boynu buruk. (**b...k ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’** / 175: 111.2a); Dam ardında boynu buruk. (**incir** / 350: 409.16); Dam ardında boynu buruk. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 590: 754.2h)

Dam üstünde kadı gibi, gözleri var cadı gibi. (**kedi** / 404: 487.8); Dam üstünde kadı gibi / gözleri var cadı gibi. (**Baca ‘bacalık’** / 144: 64.9a)

Dam üstüne deri serdim / bacaklarını geri serdim. (**bulut** / 182: 126.6c); Ev üstünde deri serdim, bacaklarını geri verdim. (**baskı ‘ekin sapını bastırmak için kullanılan âlet’** / 158: 80); Dam üstüne deri serdim / bacaklarını geri serdim. (**makas ‘sındı’** / 469: 581.3); Ev üstüne deri serdim, bacaklarını geri serdim. (**kiremit** / 425: 521.3); Dam üstüne deri serdim, bacaklarını geri serdim. (**güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’** / 316: 355.23); Dama deri serdim, bacakların geri serdim, toplamadan eve geldim. (**dolu ‘mürdümük’** / 256: 256.6)

Dar yerde at tepişir. (**kavurga** / 398: 470.3); Küçücük camda, tay tepişir. (**mısır patlatması ‘mısır patlağı’** / 488: 611.2a); Karanlık damda / katır tepişir. (**pire** / 536: 681.25a); Karanlık damda gatır depişir. (**üzüm hoşafı** / 632: 831); Ev altında at tepişir. (**yağmur** / 638: 836.23); Daracık damda / at tepişir. (**yayık** / 646: 843.28)

Dedem deve girmez eve, kes başını girsin eve. (**ay çiçeği ‘aygün çiçeği, gündöndü, günebakan’** / 133: 54.1); Deli deve, girmez eve; kes başını girsin eve. (**çadır ‘kara çadır’** / 202: 155.4); Dedem deve / girmez eve / kes başını / girsin eve. (**şemsiye** / 595: 764.2)

Dedim dilber, dedi lebbey, dedim pıs pıs, dedi tıs tıs, dedim nice, dedi gece. (**güveyi** / 320: 357.1); Dedim "Dilber!", dedi "Lebbeyk" / dedim "Cık cık!", dedi "Cık cık" / dedim "Nice?", dedi "Gece" / dökmüş saçın, açmış başın / iki kaşın üzerinde / beni mecnun eyledi. (**gül, bülbül** / 725: 1031)

Dere boyu al bayrak. (**kızılılık ‘zoval, kiren, eren’** / 419: 515.4); Dere boyu al bayrak. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 591: 754.4)

Dere linlin, depe linlin, kemiksiz linlin, iliksiz linlin. (**kelebek ‘epelek, kepenek’** / 406: 490.5a); Öte geçin, Leylim, beri geçin, Leylim, iliksiz, kemiksiz, Leylim. (**salyangoz** / 556: 704.11)

Dere tepe, çıngıl küpe. (**kuşburnu ‘gücü, gözü’** / 448: 555.4); Dere tepe / çıngıl küpe. (**kızılılık ‘zoval, kiren, eren’** / 418: 515.1e)

Derede teke bağlı boynuzu köke bağlı. (**değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’** / 232: 225.9); Derede teke bağlı, boynuzu köke bağlı. (**düğme** / 264: 272.4); Ev ardından teke geçer, boynuzları köke geçer. (**saban** / 548: 693.3); Dam ardında teke bağlı, boynuzu köke bağlı. (**asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’** / 126: 44.3); Dam altında teke bağlı, boynuzları köke bağlı. (**lahana ‘kelem’** / 453: 566.16a); Dam arkasında teke

bağlı. (**loğ ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’** / 468: 575.2); Dam ardında teke bağlı / boynuzları köke bağlı. (**kabak ‘susak, su kabağı’** / 358: 423.5); Dam ardında teke bağlı, boynuzu köke bağlı. (**saçlar ‘kadın saçı’** / 551: 697.3)

Derede tinton, tepede tinton, iliksiz tinton, kemiksiz tinton. (**karınca** / 384: 457.13); Derede tinton, tepede tinton, kemiksik tinton, iliksiz tinton. (**güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’** / 316: 355.26)

Dereden karşıya gölgesiz geçer. (**nefes** / 507: 630); Dereden gölgesiz geçer. (**rüzgar** / 543: 691.12); Dereden gölgesiz geçer. (**ses** / 565: 719.A.2); Gölgesiz (metinde: gölgesi) dereden geçer. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 561: 715.22)

Dibi kıllanır, ucu sallanır. (**biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’** / 170: 102.13); Dibi kıllanır, ucu sallanır. (**patlıcan ‘baldırcan’** / 531: 670.15); Dibi kıllanır / ucu sallanır. (**pırasa** / 534: 680.7)

Dört katar, kuyulara taş atar. (**bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’** / 153: 74.9); Dört Tatar / bir kuyuya taş atar. (**inek memesi** / 351: 412.5); Dört Tatar, kuyulara taş atar. (**öküz ‘celeb’** / 519: 651.3)

Dört köpeğim var, birbirine yetişemez. (**araba tekerlekleri ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’** / 118: 33.2a); Dört kardeş yarışır da birbirine yetişemez. (**iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’** / 341: 402.17); Altı kardeş birbirine yetişemez. (**yeldeğirmeni** / 647: 845.4)

Dünyada iki güzel, biri birinden güzel, biri birine benzer, biri birine bakar. (**yer ile asman; yer, gök** / 676: 878.2); Dünyada iki güzel, biri birinden güzel, biri birine benzer, biri birine bakar. (**Ay, Güneş; Güneş, Ay** / 677: 885.4)

Dürüm dürüm bazlamaç; yerim yerim, karnım aç. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 441: 547.1); Dürüm dürüm bazlamaç, yerim yerim karnım aç. (**kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’** / 427: 524.2)

Eden yapar, beden yapar / gazması yok / baltası yok / bu igit bunu neden yapar? (**örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’** / 521: 655.10a); Eden yapar, beden yapar / gazması yok, baltası yok / bu igit bunu neden yapar? (**yuva ‘kuş yuvası’** / 667: 862.2b)

Ele sığar / anbara sığmaz. (**değnek ‘baston, sırık, sopa, dayak’** / 237: 227.2); Avuca sığar da ahıra sığmaz. (**merdiven** / 481: 603.5); Avuca sığar, anbara sığmaz. (**meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’** / 482: 604.6); Ele sığar / anbara sığmaz. (**mızrak** / 489: 612.2)

Elle beni, belle beni / iskelede bekle beni / ben bir duduyum, kumruyum / al koynuna sakla beni / şeker ile besle beni. (**ağaç kavunu** / 110: 8); Elle beni, belle beni / iskelede bekle beni / ben bir toto kuşuyum / şekerle besle beni.. (**çilek** / 216: 195.2); Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni; ben bir dudu kuşuyum, şeker ile besle beni. (**kavun ‘bostan, topatan, karpuz’** / 396: 469.9); Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni; ben bir dudu kuşu idim, şükker ile besle beni. (**portakal** / 539: 683.11)

Elsiz ayaksız / göğe çıkar merdivensiz. (**duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’** / 261: 267.14); Elsiz ayaksız duvarda yürür. (**salyangoz** / 557: 704.19); Elsiz ayaksız kapı açar. (**rüzgar** / 543: 691.9); Elsiz ayaksız duvarda gezer. (**sarmaşık** / 560: 712.5a); Elsiz ayaksız resim yapar. (**soğan** / 582: 735.21); Elsiz, ayaksız kuyu kazar. (**şimşek ‘yıldırım’** / 597: 767.6); Elsiz, ayaksız / kuyu kazar. (**yağmur** / 637: 836.15)

Erguvan yaprağı / Hacı Murat toprağı / ya bunu bileceksin / ya yarın öleceksin. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 414: 501.10c); Kırk kavak yaprağı / Hacı Murat toprağı / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 442: 547.13b)

Eştim eştim kum çıktı / kumdan minare çıktı / bildirki Keloğlan / bu yıl meydana çıktı. (**başak ‘ekin, hububat, buğday’** / 161: 83.4); Eştim, eştim, kum çıktı; kumdan minare çıktı; bildirki keloğlan, bu yıl meydana çıktı. (**karçiçeği** / 382: 454); Eştim eştim kum çıktı, kumdan bir kafa çıktı, bildirki yiten oğlan bu yıl meydana çıktı. (**lâle** / 456: 567.1); Kazdım, kazdım, kum çıktı, kumdan minare çıktı; geçen seneki çocuk, bu yıl meydana çıktı. (**mısır ‘dari, mısır koçanı’** / 486: 610.10); Eştim eştim kum çıktı, kumdan bir minare çıktı; bildirki kel oğlan, bu yıl meydana çıktı. (**yer elması** / 647: 849.3)

Ev ardında / oy, anam, anam! (**ısrırgan** / 337: 398.4a); Ev arkasında: Vay anam. (**apteshane** / 117: 30.2)

Evden eve allı bayrak. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 457: 568.10); Evden eve / allı bayrak. (**ateş** / 129: 50.12a)

Evden eve emikli kancık. (**ateş** / 128: 50.7); Evden eve enikli kancık. (**tuz** / 623: 820.3)

Ey kuşum nerden geldin?" "Kanlı dereden geldim." "Sen niye kanlanmadın?" "Ben sine sine geldim." (**civciv ‘piliç’** / 199: 151.3); Nerden geldin ağ kuşum / kanlı dereden geldim / neye üstün kan değil? / Daima kenardan geldim. (**süt** / 591: 756.2)

Fırıl fırıl fir çanak, fırlıdasın bu çanak, dağı taşı dolaşsın, kırılmasın bu çanak. (**gölge** / 301: 344.2); Fırıl fırıl fir çanak, fırlamasın bu çanak, yer gök delinsin, delinmesin bu çanak. (**ağz** / 112: 9.18) Fırıl fırıl fir çanak, kırılmasın o çanak, dağı taşı dolandır, kör olmasın o çanak. (**göz** / 308: 348.13)

Fingele fit, bunu bilmeyen it. (**iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’** / 341: 402.16); Çıt pıt / bunu bilmeyen it. (**kibrit** / 420: 517.21); Fın fit, bunu bilmeyen it. (**sapan** / 558: 709)

Fini fini fincan, içi dolu mercan. (**ağz** / 111: 9.7); Fini fini fincan, içi dolu mercan. (**göz** / 309: 348.20); Fini fini fincan / içi dolu mercan. (**nar** / 502: 626.20); Finfini fincan, içi dolu mercan. (**saat ‘cep saati’** / 546: 692.13)

Garşıdan bir ay doğdu; aşih maşuğu buldu; Anası heste idi; gizi gizini doğdu. (**kuşburnu ‘gücü, gözü’** / 448: 555.10); Garşıdan bir ay doğdu / aşih maşuğu buldu / anası heste idi / gızı gızını doğdu. (**erik çekirdeği ‘kayısı çekirdeği’** / 274: 296.1)

Gat gat eymek / gatı бүkdüm, bir eymek. (**kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’** / 427: 524.6b); Kat kat ekmek / katını бүkmek / on beş ekmek / bir hayr etmek. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 442: 547.8)

Gat gat eymek, gatır yükü bir eymek. (**lahana ‘kelem’** / 454: 566.19); Kat kat ekmek / katır yükü has ekmek. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 442: 547.8c)

Gelince Tatarına / ben onu tutarına / parmakla sıkarına / tırnakla ezerine. (**bit ‘kehle’** / 172: 108.2b); Gelince tatarına, ben onu tutarına, parmakla sıkarına, tırnakla ezerine. (**pire** / 534: 681.3)

Giderim, giderim, o gider, başımda gölge eder. (**şapka ‘külâh, fes’** / 594: 760.5); Ben giderim, o gider / üstümde gölge eder. (**şemsiye** / 596: 764.10)

Göğde uçar ganı yoh, ne gader yük yüklesen canı yoh, götürmeğe ihtiyacı yoh. (**mangal** / 472: 691.1); Göğde uçar ganı yok, ne gader yük yüklesen canı yok, götürmeğe ihtiyacı yok. (**rüzgar** / 542: 691.1)

Gök gürler / şimşek çakar / iki karaca bir arada otlar. (**körük ‘demirci körüğü, küre’** / 436: 541.7a); Gök gürler, güren çatlar, yedi tay bir yerde otlar. (**ardıç tohumu** / 119: 38); Gök gürler / güven çatlar / iki taylar / bir arada otlar. (**değirmen taşı ‘bulgur taşı’** / 237: 226.3f); Gök gürler gövem çatlar, iki tay bir arada otlar. (**erik çekirdeği ‘kayısı çekirdeği’** / 275: 296.3); Gök çatladı, güngen patladı, otuz iki tay bir yerde otladı.

(**orak** / 513: 643.1a); Gök gürler, güdümen çatlar; iki tay bir yatakta otlar. (**çifte** / 214: 192.2)

Gümüş tepsi. (**güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’** / 315: 355.15); Dam üstünde / gümüş sini. (**Ay** / 133: 53.25b)

Ha gitti kuşum / burnu gümüşüm / cengi havada / kırkı yuvada. (**arı ‘bal arısı, kovan arısı’** / 119: 39.2a); Cengi havada, kırkı yuvada. (**yıldız ‘yıldızlar’** / 649: 852.1)

Ha havutlar havutlar, Hüseyini yiyen kurtlar; ayağından su içer, tepesinden yumurtlar. (**ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’** / 194: 145.22); Hüseyini yemiş kurtlar / ben bir şekil kuş gördüm tepesinden yumurtlar. (**başak ‘ekin, hububat, buğday’** / 163: 83.13z); Hırtlar, mırtlar / Yusuf u yedi kurtlar / tırnağından su çeker / tepesinden yumurtlar. (**pirinç pilavı ‘pilav’** / 538: 682.9)

Hacca giden hacıdır, gitmeyen duacıdır. Dal verir budak vermez, o nenin ağacıdır? (**geyik** / 299:338.4); Hacca giden hacıdır, gitmeyen möhdacıdır. Dal verir, yaprak vermez, o neyin ağacıdır? (**sakal** / 553: 699.7)

Hacılar hacca gider, bilmem ki nice gider, bir yumurtanın içinde, yüzlerce cüce gider. (**gemi ‘kayık, vapur, kelek’** / 294:332.23); Hacılar hacca gider / cehdeder, gece gider / bir yumurtanın içinde / yüzlerce cüce gider. (**nar** / 502: 626.22)

Haktaâlânın düvesi / Haktan gelir boğası / tırnağından göveler / boynuzundan buzalar. (**başak ‘ekin, hububat, buğday’** / 161: 83.11); Hazreti Ali'nin düvesi, gökten iner boğası. (**yağmur** / 636: 836.5)

Halbur hase, gayet taze, yaştır kurumaz, tuzsuz çürümez. (**bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’** / 155: 75.13); Bir tabak meze / amma ne taze / yaştır kurumaz / tuzludur çürümez. (**a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’** / 116: 22.3).

Halebidir halebi / içindedir dolabı / mermer oğlu yapamaz / kuyumcular dökemez. (**göz** / 311: 348.41b); Havayı havayı / gökte yapar yuvayı / sarı kuşlar yapamaz / kuyumcular dökemez. (**örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’** / 523: 655.18j); Hey halebi, halebi, içindedir dolabı, dilim dülger yapamaz. Kuyumcular dökemez. (**portakal** / 539: 683.22); Havaidir, havai, yüksek yapar yuvayı. Yapıcılar yapamaz, biçiciler biçemez, kuyumcular dökemez, terziler biçemez. (**yumurta** / 665: 859.58)

Hancı oğlunun katırı, her ne versen götürü. (**kaşık** / 393: 463.23); Hasan ağanın katırı, ne olsa götürü. (**köprü** / 433: 540.10); Beyoğlunun katırı, ne sararsan götürü. (**terazi ‘el terazisi, kantar’** / 614: 800.32); Hamal oğlunun katırı, ne yükletsen götürür. (**tren** / 620: 815.20)

Hanım cama dayandı / cam kırıldı kana boyandı. (**domates ‘kırmızı patlıcan’** / 257: 257.2); Gelin uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (**dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’** / 261: 268.4); Hanım uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (**karpuz** / 387: 459.1); Gelin uyandı, cama dayandı; camı kırıldı, kana boyandı. (**kiraz ‘vişne’** / 422: 519.4); Hanım cama dayanır, cam kırılır, kana boyanır. (**kızılçık ‘zoval, kiren, eren’** / 419: 515.7); Hanım uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (**nar** / 500: 626.10); Hanım cama dayanır, cam kırılır, kana boyanır. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 591: 754.7); Hanım cama dayandı, eli kana boyandı. (**pancar turşusu** / 527: 662); Hanım uyandı / cama dayandı / cam kırıldı / kana boyandı. (**tahtakurusu ‘tahta biti’** / 601: 775.1); Hanım cama dayandı, eli kana boyandı. (**turşu** / 623: 818.3); Hanım uyandı, cama dayandı, cam kırıldı, kana boyandı. (**yumurta** / 656: 859.6)

Harman ortasında **gaz bağırrır**. (gıcıdan ‘cığıdan’ / 299:340); Deniz ortasında **gaz bağırrır**. (göbek / 299:341.1)

Hasanım hasta / canı kafeste / et yer, su içmez / bu nasıl hasta? (**bit ‘kehle’** / 173: 108.3); Hasan'ım hasta, canı kafeste; ne yer, ne içer, usta oğlu usta. (**saat ‘cep saati’** / 544: 692.2)

Hekâye hekti / çamura çöktü / çekirdim puççıği goptu. (**havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’** / 329: 378.11a); Hekaye hekdi / çamura çökdü / çekirdim puççıği gopdu. (**fare ‘sıçan’** / 280:307.20b); Hikaye hekti, çamura çöktü, çektimdi, kuyruğu koptu. (**turp ‘kara turp, kırmızı turp’** / 623: 817.13)

Hey gidi gidi ver / şu gideni tutuver / ne tatlıca eti var / püskülce kuyruğu var. (**balık** / 156: 76.9g); Gidi gidi gidiver / şu gidiyi tutuver / ne tatlıca eti var / püsküllüce kuyruğu var. (**tavşan** / 606: 786.12)

Hey, büzündük.büzündük / bir dam dolu kızıldık / kıral geldi, kırıldık / hekim geldi, dirildik. (**sinek** / 574: 731.4a);Hey büzündük, büzündük, bir dam dolu kız idik, kıran (metinde: kıral) geldi, kırıldık; hekim geldi, dirildik. (**sivrisinek** / 575: 733.4)

Hırsız içerde / başı dışarıda. (**çivi ‘mih, ekser’** / 217: 202.1); Hırsız içerde, kolu dışarda. (**soba** / 575: 734.1)

Hoca çıkar handan / sarığı kırmızı kandan / eğilir namaz kılmağa / bilmez kible ne yandan. (**horoz** / 333: 391.9); Bir hoca geldi Şam’dan, minaresi çamdan, kırk gün vaaz etti, bilmedi kiblesi ne yan dan. (**ağustos böceği** / 112: 10.2) Bir guş celir Van’dan / içi doli andan (“kandan” olmalı) / gırh gün, gırh gece namaz gıldı / bülmedi çi giblesi ni yandan. (**Yunus Peygamber** / 666: 861.1h)

Ilyas oturur. (**ibrik ‘gügüm’** / 340: 401.15e); El yatar, Ilyas oturur. (**su bardağı** / 584: 742.7)

Irtına, pırtına; bin ağanın sırtına. (**çuval** / 228: 216.1); Hırtına pırtına, bin ağanın sırtına. (**çeten ‘sepet, çiten, sele’** / 210: 182.1)

İç içe odalar, birbirini kovalar. (**kulak** / 441: 544.18); Küçük küçük odalar, birbirini kovalar. (**terazi ‘el terazisi, kantar’** / 613: 800.21); İkit odalar, birbirini kovalar. (**tramvay** / 616: 813.1); Küçük küçük odalar / birbirini kovalar. (**tren** / 619: 815.10a)

İçi darı gibi / dışı deri gibi. (**incir** / 349: 409.8a); Dışı deri gibi, içi darı gibi. (**nar** / 501: 626.13a); Dışarı sı deri gibi, içerisi darı gibi. (**patlıcan ‘baldırca n’** / 530: 670.5)

İçi gızıl yeşil lâleler. Ahıllılar ahıl töke bulalar, ahılsızlar şaşırılar galalar. (**kına ‘kına lı parmaklar’** / 414: 501.11); İçi gızıl, dışı yeşil lâleler / ahıllılar ahıl töke bulalar / ahılsızlar şaşırılar galalar. (**karpuz** / 388: 459.8)

İğnem iğnem iğnesi, iğnem subay düğmesi. (**kızıl cık ‘zoval, kiren, eren’** / 418: 515.2); İğnem, iğnem, iğnesi, iğnem subay düğmesi. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 590: 754.2)

İki direk, bir merak. (**tavuk** / 608: 787.10); Bir merak, otuz iki direk. (**ağz** / 111: 9.2)

İki kaya kırt dedi, bey büzüğü (metinde: yüzüğü) cırt dedi. (**bit ‘kehle’** / 174: 108.8); İki kaya kırt dedi, bey büzüğü (metinde: yüzüğü) cırt dedi. (**pire** / 535: 681.6)

İlim ilim ilmesi / ilim hatun düğmesi / bunu bilen bilesi / bilmeyen on iki köy veresi. (**çığdem ‘akça bardak, sarı çığdem’** / 215: 194.3a); İllem illem iğnesi, illem kadın düğmesi, illem hoştur yemesi, illem güçtür bilmesi. (**çilek** / 216: 195.3); İlim ilim düğmesi, ilim hatun düğmesi; herkes bunu bilmezse, yedi yılın hastası. (**karabiber** / 382: 451); İğnem iğnem iğnesi, iğnem subay düğmesi. (**kızıl cık ‘zoval, kiren, eren’** / 418: 515.2); İlim ilim ilmesi / ilim kadın düğmesi / pek kolaydır yemesi / pek zordur bilmesi. (**kiraz ‘vişne’** / 423: 519.11); İğnem, iğnem, iğnesi, iğnem subay düğmesi. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 590: 754.2); İlim ilim ilmesi, ilmen ilmen düğmesi, hoştur yimesi, güçtür bilmesi. (**mercimek** / 480: 601.5); İlim ilim ilmeli / ilim kadın düğmeli / bunu bilen bilmeli / bilmeyen şar vermeli. (**üzerlik ‘yüzerlik’** / 631: 830)

İllim iliksiz, illim kemiksiz, illim kapkara, illim kupkuru. (**sülük** / 585: 748.9); Kapkara lilli, kupkuru lilli, kemiksiz lilli. (**sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’** / 587: 749.6)

İsfahan'da gala yapmış, oturur; giderise galasını götürür; gitmezise sakin olur, oturur. (**kirpi** / 427: 522.10); İsfahan'da gala yapmış oturur, giderise galasını götürür, gitmez ise sâkin olur oturur. (**kaplumbağa 'tosbağa'** / 376: 447.22)

İstanbul'dan berisi / kara koyun derisi. (**bulut** / 181: 126.2); İstanbul'dan berisi. Kara koyun derisi. (**çarşaf 'ferace'** / 207: 171.2); Kara koyun derisi, İstanbul'dan berisi. (**herk 'nadas'** / 330: 384); Kara koyunun derisi, İstanbul'dan berisi. (**şemsiye** / 595: 764.6); Karamandan berisi, koyunun derisi. (**tarla** / 604: 780.1)

İttim kapı açıldı, kınalı hahıh saçıldı. (**güneş 'gün ışığı, güneş ışığı'** / 315: 355.8); İttim, kapı açıldı, altın küpe saçıldı. (**keçi b...u 'keçi veya koyun gıgısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi'** / 402: 482.1); Demir kapı açıldı, alaca boncuk saçıldı. (**nar** / 500: 626.9); Kitli sandığım açıldı / sarı altunum saçıldı. (**yumurta** / 656: 859.5)

Kanadı var, kuş değil; boynuzu var, koç değil. (**kelebek 'epelek, kepenek'** / 406: 490.2); Kanadı var, kuş değil; boynuzu var, koç değil. (**sinek** / 574: 731.5); Kanadı var kuş değil, boynuzu var, koç değil. (**sivrisinek** / 575: 733.5)

Kandil kandil asılır, vakti geli kesilir. (**kiraz 'vişne'** / 425: 519.24); Kandil kandil asılır, vakti gelir kesilir. (**asma 'üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ'** / 126: 44.13)

Kapı arkasına yoğurt döküldü / silerim, silerim, çıkmaz. (**gölge** / 304: 344.19); Yol üstüne yoğurt dökülmüş / silerim çıkmaz, süpürürüm çıkmaz. (**ay ışığı** / 134: 55)

Kara katır / yan yatır / kalkar öper / gene yatır. (**makas 'sındı'** / 471: 582.9c); Kara katır, yan yan yatır, kalkar öper, yine yatır. (**mum makası** / 494: 620)

Kara koyun derisi, vır vır eder gerisi. (**soba** / 575: 734.7); Gergiye gelmiş derisi, dır dır öter gerisi. (**tef 'zilli tef'** / 609: 791.2)

Kara tavuk kakırdar, kanatları sakırdar. (**kaşık** / 392: 463.13); Kara tavuk kakıldar, kanatları şakıldar. (**elek ‘un eleği, kalbur’** / 271: 287.7); Kara tavuk kakırdar, kanatları çakırdar. (**şimşek ‘yıldırım’** / 597: 767.3)

Kara tavuk, karnı yarık. (**dolma** / 256: 255.A.2); A tavuk / karnı yarık. (**gömlek** / 305: 345.2a); Kara tavuk, karnı yarık. (**incir** / 350: 409.14); Kara tavuk, karnı yarık. (**kahve dolabı** / 368: 433); Kara tavuk, karnı yarık. (**kestane** / 411: 498.15); Kara tavuk, karnı yarık. (**kilit ‘kapı firengi’** / 421: 518.7); Kara tavuk, karnı yarık. (**maşa** / 475: 594.5); Kara tavuk, karnı yarık. (**ocak** / 511: 636.1); Kara tavuk, karnı yarık. (**soba** / 576: 734.9); Kara tavuk, karnı yarık. (**tandır** / 602: 777.3) Kara tavuk / karnı yarık. (**kahve** / 367: 431.3); Kara tavuk / karnı yarık. (**baça ‘bacalık’** / 145: 64.16)

Karanlık damda kalbur asılı. (**kovan** / 429: 533); Karanlık damda / kalbur asılı. (**bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’** / 153: 75.2)

Karanlık yerde kadı oturur, s...ini suya batırır. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 464: 568.63); Karanlık yerde kadı oturur, s...ini suya batırır. (**fitil** / 287:320.3); Karanlıkta kadı oturur, ayağını uzatıp oturur. (**çıkırık ‘çark’** / 212: 185.18); Karanlık yerde kadı oturur. (**dil** / 247: 249.18); Karanlık yerde kadı oturur. (**kabak ‘susak, su kabağı’** / 362: 423.31); Karanlık yerde kadı oturur. (**kavanoz** / 395: 468); Garannıhda gadı oturur. (**soba** / 577: 734.28)

Kardan beyaz, kömürden siyah, kediden alçak, deveden yüksek. (**alaca karga ‘ala karga’** / 114: 19); Attan yüsgek, itten alçak. (**eğer** / 267: 279.2); Attan yüsgek, itden alçak, gardan beyaz, kömürden siyah. (**saksağan** / 554: 701.2)

Karşıdan baktım ev gibi / yanına vardım dev gibi. (**gemi ‘kayık, vapur, kelek’** / 291:332.4); Karşıdan gördüm ev gibi / yanına vardım dev gibi. (**tren** / 618: 815.4)

Karşıdan baktım kapkara; yanına gittim, kırk para. (**sandık ‘kestane’** / 558: 708); Karşıdan baktım, kapkara; yanına gittim, kırk para. (**zeytin** / 670: 869.1)

Karşıdan baktım, yazılı hisar / yanına vardım, yayılı hisar / bütün yer bütün kusar. (**çadır** ‘**kara çadır**’ / 202: 155.9e); Karşıdan baktım: yayılı hisar; yanına vardım: yayılı hisar; bütün yir, bütün kusar. (**camî** / 185: 137.3b)

Karşıdan baktım: kapkara; yanına gittim: kırk para. (**kestane** / 408: 498.1); Karşıdan baktım kapkara, yanına vardım kırk para. (**deve b...u** / 243: 237.1)

Karşıdan baktım: yeşil türbe, içine girdim: Estağfirullah tevbe! (**ısırgan** / 337: 398.2d); Karşıdan baktım yeşil türbe; içine girdim: Estağfirullah tövbe. (**apteshane** / 117: 30.1)

Kat kat döşek / bunu bilmeyen eşek. (**kitap** ‘**mevlüt, mevlüt kitabı**’ / 427: 524.7); Kat kat döşek, bunu bilmeyen eşek. (**soğan** / 579: 735.12); Kat kat döşek / bunu bilmeyen eşek. (**lahana** ‘**kelem**’ / 454: 566.20)

Kat kat kadayıf, ortası zayıf, ortasında özü var, tepesinde gözü var. (**lahana** ‘**kelem**’ / 455: 566.40); Kat kat kadayıf / ortası zaif / içerisinde özü var / tepesinde gözü var. (**mum** / 494: 619.11)

Kat kat, katmer değil / kırmızı ama elma değil. (**soğan** / 580: 735.15c); Kat kat ama katmer değil, kırmızı ama elma değil. (**solucan** / 583: 739.4)

Kat katıdır, kat katı / bir Allah'ın hikmeti / yapıcılar yapamaz, dökmeçiler dökemez. (**lahana** ‘**kelem**’ / 453: 566.17e); Kat katıdır, kat katı / bir Allahın hikmeti / yapıcılar yapamaz / dökmeçiler dökemez. (**soğan** / 582: 735.19a)

Kertül kurtul, kırk köy ver de kurtul. (**bıçkı** ‘**testere, hızar**’ / 169: 99.1); Kertül, kurtul; on köy ver kurtul. (**boynuz** ‘**davar boynuzu, keçi boynuzu**’ / 176: 117.4); Kertül kurtul, on iki köy ver de kurtul. (**merdiven** / 481: 603.3)

Kıllı ağzını açtı / kızıl içine kaçtı. (**çorap ‘yün çorap’** / 222: 206.1f); Kıllı ağzını açdı / kırmızı içine kaçtı. (**pekmez, tuluk; tulum, pekmez** / 706: 967)

Kızıl sarkar, kıllı bakar. (**Köpek ete bakıyor** / 725: 1029); Kızıl sarkar / kıllı bakar. (**ciğer, kedi** / 725: 1030)

Küçücük mezar / dünyayı gezer. (**ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’** / 136: 57.12); Küçücük mezar, dünyayı gezer. (**fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’** / 282:311.5); Yazılı mezar / dünyayı gezer. (**mektup ‘telgraf’** / 479: 598.15); Yazılı mezar / dünyayı gezer. (**para** / 528: 666.15); Küçücük mezar / dünyayı gezer. (**göz** / 310: 348.34d)

Küçük damda cin oynar. (**kavurga** / 398: 470.2); Küçücük camda cin oynar. (**mısır patlatması ‘mısır patlağı’** / 488: 611.2)

Lâle, bez getir / çok sürünme, tez getir / eğrilmemiş iplikten / dokunmamış bez getir. (**kağıt ‘sigara kağıdı, ciğara kağıdı’** / 365: 428.4); Baba bene bez getir, çarşıya get, tez getir, eğrilmemiş iplikten tohunmamış bez getir. (**uyku** / 629: 827.14)

Leblabicik leblabicik / dört duvarın üstü açık / geldi konu bir serçecik / ağzında bir çiçek / ne çiçeği? Pirinç çiçeği, turunç çiçeği / indim yarin bahçesine, bir güzel âdem çiçeği. kılaptan ağacı. (**gergef ‘kasnak’** / 296:334.4); Lebicik, lebabecik dört duvarın üstü açık, üstünde bir serçecik, ağzında bir çiçek. Ne çiçeği? Nar çiçeği, narin çiçeği, turunç çiçeği, pirinç çiçeği. (**arı ‘bal arısı, kovan arısı’** / 119: 39.5a)

Masal masal malı masal, oturmuş baklava keser, baklavanın okkası kaç dedim, çeldir çeldir yüzüme bakar. (**gelepçek ‘makara’** / 289:327); Masal masal maltı masal, oturmuş bakla satar; baklanın kilosu kaç dedim, çümelmiş, yüzüme bakar. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 375: 447.12); Metel metel mali metel / oturmuş, bakla satar / Baklanın okkası kaç dedim / Çıldırılmış yüzüme bakar. (**kurbağa** / 445: 548.14a); Karşıda Tatar, bakla satar, bakla kaç dedim, yüzüme bakar. (**papağan** / 527: 664);

Dağdan iner, tatar iner / ben onu tutar iner / kulakları dike dike / oturmuş bakla serer; baklanın okkası kaç dedim, koca gözlerini açmış, bana bakar. (**tavşan** / 606: 786.2h)

Masal masal maniki, tırnağı var on iki, bindi kürek sapına, indi macun küpüne, macun küpü taştı, koca karı şaştı. (**fare** ‘sıçan’ / 278:307.6); Masal masal mal iki / tırnağı var on iki / on ikinin yarısı / Salih ağanın karısı. (**oruç** ‘**ramazan**’ / 513: 645.3b); Masal masal man iki, tırnağı var on iki. (**sarımsak** / 559: 711.7); Masal masal meliki, oğlu kızı var on iki. (**keklik** / 406: 489.2); Masal masal mal iki, oğlu kızı var on iki. (**tırmık** / 615: 802.2)

Masal masal min masal, dil oynar, damak keser. (**kapı sürgüsü** ‘**kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi**’ / 373: 444.4); Mesel mesel mali mesel / dil oynar, damak keser. (**makas** ‘**sındı**’ / 470: 582.8); Mesel mesel mali mesel / dil oynar, damak keser. (**tıraş bıçağı** ‘**tıraş makinası, ustura**’ / 617: 814.14)

Melemez, mülemez, ocak başına gelemiz. (**buz** / 184: 130.13); Elemez, melemez / ocak başına gelemiz / gelse bile duramaz.(**yağ** ‘**tazeyağ, tereyağı**’ / 634: 834.3); Hey, melemez, melemez / ocak başına gelemiz / gelse belini alamaz. (**mum** / 494: 619.14)

Metal metal mavru metal, dil atar, damak tutar. (**düdük** / 264: 270.2); Metel metel mengi çatal; dil atar damak tutar. (**bukağı** / 181: 124.1); Metel metel met atar / dil atar damak tutar. (**anahtar** ‘**anahtar - sandık; anahtar – kilit**’ / 117: 25.3); Metel metel mali metel / dil atar / damak tutar. (**kaşık** / 393: 463.16); Metel, metel, mali metel / dil atar damak tutar. (**puğut** ‘**kaynamış ve kızarmış nohut**’ / 540: 685); Dil atar, damak tutar. (**gem** / 291:331.3); Dil atar, damak tutar. (**serçe** / 565: 719.2); Metel metel, dil atar, damak tutar. (**çulha tezgahı** ‘**tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı**’ / 227: 214.12); Metel metel malim atar, dil atar, damak tutar. (**kavut yapılan tava** / 398: 471);Metel, metel, gani metel, dil atar, damak tutar. (**kilit** ‘**kapı firengi**’ / 421: 518.11); Dil oynar, damak tutar. (**makas** ‘**sındı**’ / 471: 582.8g);

Mini mini ayaklı / mantı kulaklı / çufa donlu / bülbül ayaklı. (**kedi** / 403: 487.2); Men men ayaklı, menti kulaklı, hacı donlu, bülbül ayaklı. (**sincap** ‘**çekeles**’ / 573: 730.2)

Mini mini kuşlar / camiyi taşlar. (**dolu ‘mürdümük’** / 256: 256.8a); Mini mini kuşlar / camiyi taşlar / kendi kazancını / ele bağışlar. (**arı ‘bal arısı, kovan arısı’** / 122: 39.20d)

Mini mini, küçük sini. (**altın ‘altın para’** / 114: 21.5); Mini mini / küçük sini. (**mercimek** / 480: 601.6); Fini fini, küçük sini. (**para** / 528: 666.6)

Nar tanesi, nur tanesi / dört köşenin bir tanesi. (Ay / 130: 53.6c); Nar tanesi, nur tanesi; dört köşenin bir tanesi. (**cennet** / 191: 143.1); Nar tanesi, nur tanesi, dört köşenin bir tanesi. (**gelin** / 289:328.3); Nar tanesi, nur tanesi / dört köşenin bir tanesi. (**Kâbe** / 363: 424a); Nar tanesi, nur tanesi / yer yüzünün bir tanesi. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 441: 547.5); Nar tanesi, nur tanesi, gök yüzünde bir tanesi. (yağmur / 637: 836.7)

Ne idim, ne idim, dağ başında bey idim, felek beni şaşırđı, sığır tersine düşürdü. (**ahır küreği ‘kürek, tahta kürek’** / 112: 11.1); Ben ne idim ne idim / yeşil başlı bey idim / Allah beni şaşırđı / at b...una düşürdü. (**arpa** / 125: 42.4)

O yanı kaya, bu yanı kaya, içinde durur bir peynir maya. (**kestane** / 408: 498.2); O yanı kaya / bu yanı kaya / içinde sarı maya. (**yumurta** / 655: 859.1)

Ol hanım geldi / şol hanım geldi / balaban bakışlı / keklik sekişli / narin turuncu / Mısır pirinci / kızların genci / öldüm, bayıldım / güldüm, ayıldım / eller alası / berber aynası / bel tabancası / kulluk sopası / dere karpuzu / gül gülüstanda Aforoz hanım. (**kurbağa** / 444: 548.10); Vakvağın geldi / oh şahım geldi // balaban bakışlı / keklik sekişli / narin turuncu / Mısır pirinci / kızların genci / bana bir sancı / uldum, bayıldım, gördüm, ayıldım / Kukurek kadın gülistan sandığında oturiy. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 375: 447.16a)

On paralık nişadır, dünyayı kuşatır. (Ay / 132: 53.19); Beş paralık nişadır, bütün dünyayı kuşatır. (**kar** / 379: 448.27); Beş paralık nişadır / dört tarafı kuşatır. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 462: 568.48)

Öküzüm damda, boynuzu dışarda. (**burgu** / 182: 128.1); Öküz yatar damda, boynuzları dışarda. (**sülük** / 585: 748.2)

Pambuhdur, yumuşahdır, iplikten gevşektir, nar gabuğundan feracesi, makina dikişli, Ceneviz nahışlı. Tökme, berber oğlu, sabunlu suyu, gelip burdan zürriyetli hanım geçecek. (**karaböcek** / 382: 449); Pamuktur, yumuşaktır / iplikten gevşektir / nar kabuğundan feracesi, Ceneviz nakışlı / dökme, berber oğlu, sabunlu suyu, gelip burdan zürriyetli hanım geçecek. (**salyangoz** / 556: 704.18a)

Pireden küçük, deveden büyük, baldan tatlı, zehirden acı. (**kıvılcım** / 415: 503A1); Deveden büyük / pireden küçük / baldan tatlı / zehirden acı. (**incir** / 348: 409.4)

Rüzgar eser avur zavur; babası Kirkor gavur, anası ham Ermeni, kızına van vermeli. (**kestane** / 409: 498.6); Yel eser savur savur / babası Kirkor gâvur / annesi has Ermeni / kızına can vermeli. (**ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’** / 192: 145.9c); Ülüzgâr eser havur havur; babası bir hınzır gâvur; anası gart Ermeni; gızına can vermeli. (**kış** / 416: 508.3)

Saksağan yuvada, kuyruğu ovada. (**kaşık** / 390: 463.1); Saksağan yuvada, kuyruğu ovada. (**kabak ‘susak, su kabağı’** / 358: 423.1)

Sarı kız sarkar, düşeceğim diye korkar. (**armut** / 125: 41.6); Sarı kız sarkıp durur / düşeceğim diye korkup durur. (**ayva** / 141: 62.7a); Sarı kız sararıp durur, düşeceğim diye korkup durur. (**kayısı ‘zerdali’** / 398: 473.6b); Sarı kız / sarkıp durur / düşeceğim diye / korkup durur. (**portakal** / 539: 683.20a); Kara kız sarkıp durur, düşerim diye korkup durur. (**zeytin** / 670: 869.14a)

Sarı öküzüm sarkıp durur / düşerim diye korkup durur. (**ayva** / 142: 62.7c); Sarı ineğim sarkıp durur / düşerim diye korkup duru. (**kiraz ‘vişne’** / 425: 519.29); Sarı sarı sarkıp durur, düşeceğim diye korkup durur. (**limon** / 467: 574.8)

Sarı sandal üstünde sarı kadıncık. (**ayva** / 141: 62.4); Sarı sandal üstünde sarı kadıncığım. (**ayna** / 138: 59.7)

Sarıdır ayva gibi, suludur elma gibi. (**limon** / 467: 574.4); Sarıdır ayva gibi, suludur elma gibi. (**portakal** / 538: 683.7)

Sarıdır safran gibi, okunur Kuran gibi. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 412: 501.7); Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün. (**altın ‘altın para’** / 115: 21.8)

Sarısa safran gibi / okunur Kuran gibi / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (**kolye** / 428: 527); Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / ya bunu bilirsin / ya bu gece ölürsün. (**altın ‘altın para’** / 115: 21.8)

Sarp kayada sandık asılı. (**kilit ‘kapı firengi’** / 421: 518.4); Sarp kayada sandık asılı. (**deve t...ğı** / 244: 242)

Sende var / bende var / bir küçük dalda var. (**gölge** / 301: 344.8); Sende var / bende var / küçücük dalda var. (**ad ‘isim’** / 108:2.7e)

Serilir hasır gibi / sürünür yesir gibi. (**dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’** / 262: 268.7); Gökten iner han gibi / Mısıra sultan gibi / serilir hasır gibi / sürünür yesir gibi. (**kar** / 376: 448.7); Gelişi aslan gibi / duruşu sultan gibi / yayılır hasır gibi / sürünür yesir gibi. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 561: 715.7)

Sesi var, canı yok. (**düdük** / 264: 270.1); Sesi var, canı yok, konuşur, ağzı yok. (**radyo** / 541: 686.1)

Sıra sıra dervişler / Hak yoluna girmişler / vakit gelmiş, ermişler / hep sararmış solmuşlar. (**başak ‘ekin, hububat, buğday’** / 161: 83.12); Uzun uzun dervişler, uzak yoldan gelmişler, iki kabak mısırı, dane dane bölmüşler. (**deve diken** / 244: 238); Uzun

uzun dervişler, uzun yollardan gelmişler; oynamışlar, oynamışlar, helak olmuşlar, gitmişler. (**kar** / 378: 448.22b); Kıldır kıldır dervişler, dünden bize gelmişler, o kadar yuvarlanmışlar, hıncı hamur olmuşlar. (**kurut** / 447: 552.1); Erenler, dervişler, mahalle mahalle gezmişler, ipsizleri bağlamışlar. (**nikâh** / 508: 633.3); Uzun uzun dervişler / akşam bize gelmişler / oynamışlar, gülmüşler / yine kalkıp gitmişler. (**yağmur** / 638: 836.19)

Sıra sıra develer / birbirini geveler. (**kiremit** / 425: 521.7); Sıra sıra develer, birbirini geveler. (**dişler** / 251: 253.20)

Sıra sıra söğütler sıralanmış sık bitmiş; velem yûled tarlasında türlü türlü ot bitmiş. (cami / 186: 137.7); Seksen sekiz zeytin ağacı / seyredikçe sık biter / velemyulet tarlasında türlü türlü ot biter. (**sakal** / 552: 699.6)

Sökül sökül ayağı var, yetmiş iki dayağı var. (**kirpi** / 426: 522.7); Seggir, süggür ayağı var, yetmiş iki dayağı var. (**beşik** / 167: 93.12)

Suda balık / kuyruğu yanık. (**fitil** / 287:320.1); Suda balık, kuyruğu yanık. (**mum** / 492: 619.7)

Suya gider ıslanmaz, yere düşer paslanmaz. (**cıva** / 198: 147); Suya gider ıslanmaz, yere düşer paslanmaz. (**bit 'kehle'** / 175: 108.23); Suya girer, ıslanmaz. (**kaz** / 399: 475.3); Suya düşer ıslanmaz. (**balık** / 157: 76.15)

Şıldıramadan / çorta girer. (**güneş 'gün ışığı, güneş ışığı'** / 317: 355.37d); Şıldıramadan ağaca çıkar. (**sarmaşık** / 560: 712.4)

Şu derenin o yüzü, bu yüzü, dopdolu geyik izi. (**Kuran 'Kuran-ı Kerim, Mushaf'** / 441: 547.6); Derenin o yüzü, bu yüzü; içinde geyik izi. (**kitap 'mevlüt, mevlüt kitabı'** / 427: 524.3); Şu derenin o yüzü bu yüzü, şıkırdım geyik izi. (**yazı** / 646: 844.A)

Şu karşıda uşacık / belindedir bıçacık. (**mısır ‘darı, mısır koçanı’** / 487: 610.20h); Şu karşıda uşacık, belinde var bıçacık. (**tarla** / 604: 780.2)

Tak tak taktan, çık gel küpten; arabacı Mahmut, teknece Bekir, seleye sen gir, sepete ben; anasını sen al, kızını ben. (**ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’** / 194: 145.20); Tak tak taktan; çık gel küpten. Arabacı Mahmut, teknece Bekir, seleye sen gir, sepete ben, anasını sen al, kızını ben. (**badem** / 147: 68.5); Tak tak, taktan; çık gel küpten. Arabacı Mahmut, teknece Bekir, seleye sen gir, sepete ben; anasını sen al, kızını ben. (**findık** / 283:313.5)

Taşandır demirdendir / yediği hamurdandır / bütün dünyayı doyurur / kendi doymaz nedendir? (**değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’** / 236: 225.29); Taşandır, demirdendir; yediği hep hamurdandır. Dünyayı doyurur, kendi doymaz, homurdandır. (**deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’** / 241: 232.11)

Tencere kapağı / zincirli bukağı / bunu bilmeyen / iskele köpeği. (**saat ‘cep saati’** / 544: 692.8); Tencere kapağı, mencere kapağı, zenvirli bukağı, iskele köpeği. (**vinç** / 633: 832)

Tepeye koydum, yel aldı. Dereye koydum, sel aldı. (**kızılçık otu** / 419: 516); Dereye koysam sel alır, tepeye koysam yel alır. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 414: 501.12) Dereye koydum, sel aldı; tepeye koydum, yel aldı. (**soğan kabauğu** / 582: 736); Tepeye koydum yel aldı / dereye koydum sel aldı. (**süpürge ‘çalı süpürgesi’** / 590: 754.2d)

Teptim tekerlendi, öptüm şekerlendi; bal ile bâdem, ne tatlı âdem. (**baklava** / 151: 73.2); Teptim tekerlendi / öptüm, şekerlendi / bal ile badem / bir güzel âdem. (**kavun ‘bostan, topatan, karpuz’** / 396: 469.14); Teptim (metinde: tektim), tekerlendi, / öptüm, şekerlendi / bal ile badem / ne güzel âdem! (**portakal** / 539: 683.16)

Ufacık mil taşı, cümle âlemin yoldaşı. (**fener ‘fanus, muşamba feneri, mum’** / 282:311.2a); Bir ufacık mil taşı, içinde var beyler aşısı. (**findık** / 283:313.3); Bir küçücük mil taşı / dolaşır dağı taşı. (**göz** / 307: 348.11); Bir küçücük mil taşı / dünyaya düzen verir. (**iğne**

‘dikış iğnesi’ / 347: 404.16); Bir mincek mil taşı, götüremez kırk kişi. (**uyku** / 627: 827.2)

Ufacık ufacık adamcıklar, başında tablacıklar. (**bamya ‘nacak’** / 157: 79.2); Küçücük adamcıklar / başında tablacıklar. (**çivi ‘mih, ekser’** / 218: 202.7h); Karşıda uşacıklar / belinde piştovcuklar. (**mısır ‘darı, mısır koçanı’** / 487: 610.20); Karşıda uşacıklar, başında tablacıklar. (**soğan tohumu ‘kısı soğan’** / 582: 737.1)

Uzun ok, gölgesi yok. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 561: 715.15); Uzun ok, gölgesi yok. (**ses** / 565: 719.A)

Uzun uzun urganlar, ucunda demir hannar (metinde: kannar). (**telefon** / 610: 794.4); Uzun uzun urganlar, ucunda demir hanlar. (**yol, kervansaray** / 718: 1005)

Uzun uzun uzanır, senede bir bezenir. (**ağaç ‘kavak’** / 110: 7.6c); Uzun uzun uzanır, senede bir bezenir. (**yılan** / 648: 851.7)

Uzun uzun uzanır, senede bir bezenir. (**ağaç ‘kavak’** / 110: 7.6c); Uzun uzun uzanır, haftada bir bezenir. (çamaşır ipi / 205: 164); Uzun uzun uzanır, gelin gibi bezenir. (**hurma ağacı** / 336: 395.2); Uzun uzun uzanır, senede bir bezenir. (**yılan** / 648: 851.7)

Uzun yengem uz yatar, çocukları düz yatar. (**direk ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’** / 248: 251.2); Uzun Ali uz yatr / kızanları düz yatr. (**kiremit** / 426: 521.9); Az yatr, uz yatr, çocukları düz yatr. (**merdiven** / 481: 603.4)

Vakvağın geldi / oh şahım geldi // balaban bakışlı / keklik sekişli / narin turuncu / Mısır pirinci / kızların genci / bana bir sancı / uldum, bayıldım, gördüm, ayıldım / Kukurek kadın gülistan sandığında oturiy. (**kaplumbağa ‘tosbağa’** / 375: 447.16a); Ol hanım geldi / şol hanım geldi / balaban bakışlı / keklik sekişli / narin turuncu / Mısır pirinci / kızların genci / öldüm, bayıldım / güldüm, ayıldım / eller alası / berber aynası / bel

tabancası / kulluk sopası / dere karpuzu / gül gülüstanda Aforoz hanım. (**kurbağa** / 444: 548.10)

Varvaradan var getir / karlı dağdan kar getir / sağılmamış inekten / çalkanmamış yağ getir. (**kuşburnu ‘gücü, gözü’** / 448: 555.11); Varvaradan var getir, karlı dağdan kar getir, sağılmamış inekten, çalkanmamış yağ getir. (**bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’** / 155: 75.9)

Vurdum indirdim harka, içi dolu kavurga. (**kuşburnu ‘gücü, gözü’** / 448: 555.3a); Çalı başında karga / vurdum yatırdım arka / içi dolu kavurga. (**incir** / 348: 409.1); Yol üstünde karga, vurdum düşürdüm harka, içi dolu kavurga. (**afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’** / 109: 5.1)

Yar yüzünde, sandal ağacı. (**deve bacağı** 244: 243); Sarp yerde sandal ağacı. (**kulak** / 439: 544.4); Sarp yerde sandal ağacı. (**s... ‘erkek cinsel organı’** / 568: 727.1)

Yastı yastı yaprağı / Hazreti Ali toprağı / ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün. (**değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’** / 232: 225.7a); Bizim kavağın yaprağı / Hazreti Ali'nin toprağı. (**kına ‘kınalı parmaklar’** / 414: 501.10e); Erguvan yaprağı / Hazreti Ali toprağı / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (**Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’** / 442: 547.13)

Yer altında / dedem başı. (**şalgam** / 593: 758.2c); Yer altında dedem başı. (**turp ‘kara turp, kırmızı turp’** / 620: 817.4)

Yer altında altın tas, birini kaldır, birini bas. Amucam oğlu Rakkas. (**çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’** / 215: 194.8); Altın tas, birini kaldır, birini bas; Köroğlu hasta olmuş, bunu bilen usta olmuş. (**çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’** / 227: 214.18); Çınlı çınlı tas / birin kaldır, birin bas / Ambaroğlu hastadır / bunu yapan ustadır. (**saat ‘cep saati’** / 547: 692.21)

Yer altında civcivli tavuk. (**karınca** / 384: 457.9); Yer altında / civcivli tavuk. (**patates** ‘gumpür, kompir’ / 529: 669.1)

Yer altında gelin gider. (**çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’** / 214: 189.11); Yer altında gelin gider. (**sel ‘dere, çay, ırmak, su’** / 561: 715.23); Yer altında gelin gider. (**solucan** / 583: 739.6)

Yer altında kazan kaynar. (**karınca** / 384: 457.17); Yer altında kazan kaynar. (**ısırgan** / 338: 398.6); Yer altında kazan kaynar. (**kuyu** / 449: 557.5); Yer altında kazan kaynar. (**volkan** / 633: 833)

Yer altında **kırmızı bakraç**. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.2); Yer altında / ak bakraç. (**şalgam** / 593: 758.1)

Yer altında, kırmızı bohça. (**turp ‘kara turp, kırmızı turp’** / 620: 817.1); Yer altında kırmızı bohça. (**domates ‘kırmızı patlıcan’** / 257: 257.1a)

Yer altında, küflü dede. (**altın ‘altın para’** / 114: 21.1); Yer altında / küflü dede. (**cenaze ‘ölü, cenaze alayı’** / 188: 141.3); Yeraltında / küflü dede. (**pırasa** / 533: 680.1d)

Yeraltında / sakallı dede. (**pırasa** / 533: 680.1a); Yer altında / sakallı dede. (**soğan** / 578: 735.2)

Yol üstünde bağlı bohça. (**lahana ‘kelem’** / 452: 566.1); Yol üstünde kırmızı bohça. (**domates ‘kırmızı patlıcan’** / 257: 257.1); Yol üstünde kırmızı bohça. (**gelincik ‘karne, kember’** / 290:330.1)

Yoldan gelir yürümeden, dala konar görünmeden. (**kar** / 378: 448.17); Yoldan gelir yürümeden, dala konar görünmeden. (**kış** / 416: 508.5); Yoldan gelir yürümeden, dala konar görünmeden. (**kuş** / 447: 553.3)

Yol üstünde karga, vurdum düşürdüm harga, içi dolu kavurga. (**afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’** / 109: 5.1); Alaca karga, içi dolu kavurga. (**kibrit** / 419: 517.1); Ağaçta karga / vurdum, indirdim harga / içi dolu kavurga. (**nar** / 499: 626.1)

Yol üstünde kırmızı bohça. (**domates ‘kırmızı patlıcan’** / 257: 257.1); Yol üstünde kırmızı bohça. (**gelincik ‘karne, kemba’** / 290:330.1)

Yük üstünde yarım ekmek. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 457: 568.12); Yük üstünde/ yarım kete (**Ay** / 131: 53.10L)

Zelle zelle zel olur / zelle şeker bal olur / varma zellenin yanına / on parmağın kan olur. (**kiraz ‘vişne’** / 425: 519.25); Zelle zelle zel olur / zelle şeker bal olur / tutar isen yavaş tut / iki elin kan olur. (**dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut** / 263: 268.13e)

3.4.3. Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar

Halk bilmecelerinin, her şeyin her şeyle imgelendiği geniş bir imge alemine sahip olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu alemde insanlar, organlar, hayvanlar, ev eşyası, süs eşyası, giyecek ve yiyecekler, bitkiler, yapılar, tabiat parçaları, soyut varlıklar, eylemler, ses değerli sözcükler ve harfler gibi daha bir çok varlık imge olarak kullanılmıştır. Bu imge zenginliğini aşağıda örnekledik. Örnekleri verirken kelime çeşitliğini önemsedik. Bu nedenle, örneğin “it” ile “köpek”i veya “abla” ile “bacı”yı ayrı olarak aldık. Ayrıca, kullanım yoğunluğu fazla olan imgelere çok; olmayanlara ise az örnek verdik.

3.4.3.1. İnsanlardan İmge

Belli Şahıslar¹⁵⁷

Beli bağlı, Bedeloğlu. (**fıçı** / 283:312.3)

Kemiksiz uzun Ahmet. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.12)

¹⁵⁷ Ayrıca bk. “Özel Adların Kullanımı” bölümü.

Sabahleyin kalktım, **Hacı Ahmed**'i yere çarptım. (**sümük** ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.10)

Bizim evde halı var, alçacık boylu **Hasan Ali** var. (**tahtakurusu** ‘tahta biti’ / 601: 775.3)

Yer altında / **çocuklu Ayşe**. (**patates** ‘gumpür, kompir’ / 529: 669.1b)

Altı tahta, üstü tahta, içinde bir **kuru Fatma**. (**findık** / 283:313.1)

Çarşıdan aldım **Fatmayı** / başına bağladım mor çatmayı / geberesice anandan mı öğrendin / gerdan kırıp göbek atmayı? (**culuk** ‘hindi, gülü’ / 199: 152.3)

Dağ doruğunda **çilli Fatma**. (**badem** / 147: 68.1)

Hasan'ım hasta, canı kafeste; ne yer, ne içer, usta oğlu usta. (**saat** ‘cep saati’ / 544: 692.2)

El yatar, âlem yatar, **Haydar** kolun uzatır. (**kapı sürgüsü** ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 373: 444.6)

Gider, **Leylâ** / gelir, Leylâ / bir ayak üzerinde / durur Leylâ. (**kapı** / 369: 440.4a)

Kara başlı Mehmet Ağa. (**çengel kafası** / 209: 180)

O yanı duvar, bu yanı duvar / içinde bir **Mehmetçik** oynar. (**dil** / 247: 249.13v)

Yüklükte halı var, içinde **Mehmet Ali** var. (**bit** ‘kehle’ / 174: 108.17)

Küçük Mıstık, kulağından astık. (**iğne** ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.3)

Altı mermer, üstü mermer / içinde **küçük Ömer**. (**dil** / 246: 249.13i)

Masal masal martadar, dil ohur damah atar, **Sivil oğlu Süleyman**, goltuğundan nağara atar. (**gayda** / 288:321.2)

Altı ayaklı hayvan, kanatları yayvan, **başı sarıklı Süleyman**. (**bostan korkuluğu** ‘korkuluk’)

Şah İsmail hastadır, beli ince destedir; ekmek yer, su içmez, bu ne biçim hastadır? (**karınca** / 386: 457.24)

Çit içinde / **çıldır Yusuf**. (**fare** ‘sıçan’ / 278:307.5)

Tepesi delik **Kara Mustafa**. (**Baca** ‘bacalık’ / 144: 64.3)

Adam

Bir direk üstünde / bir **adam**. (**şemsiye** / 596: 764.8a)

Bizim evin önünde bir sürü **adam** kaynar. (**karınca** / 384: 457.16)

Rical

İki gapılı Gars içinde, otuz iki **rical** oturur. (**dişler** / 251: 253.25)

Çocuk

Bir **çocuğum** var, gelen geçen öper / ben öpemem. (**dirsek** / 248: 252.1a)

Bir çok **çocuğum** var, şapkalı. (**çivi** ‘mıh, ekser’ / 218: 202.2)

Bir sürü **çocuğum** var / götü çöplü çöplü. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.15)

Kara kazan kaynar, **Arap çocuk** oynar. (**kahve** / 367: 431.8)

Bir **çocuğum** var, yere yatırdın mı diner, kucağa aldın mı bağırır. (**gayda** / 288:321.3)

Bir **çocuğum** vardır, yuvarlanır, yuvarlanır, yine yorganına sarılır. (**oklava** / 512: 640.1)

Bir sürü **çocuğum** var / her gün yıkarım. (**kaşık** / 392: 463.8)

Bir sürü **çocuğum** var, al fesli fesli. (**iğde** / 343: 403.3)

Dünya kurulmuş mahşer, **üç günlük bir çocuk** gördüm, kazma elinde yer eşer. (**civciv** ‘piliç’ / 199: 151.5)

Bir sürü çocuğum var / burunları karaca, karaca. (**böğrülce** / 176: 120.1)

Benim bir **çocuğum** var, doğmadan askere gider. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.11)

Benim bir **çocuğum** var / göbeğinden yemek yer. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 234: 225.18r)

Bir **çocuğum** var, kulağından tuttum mu bağırır. (**silah** ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.23d)

Oğul-Oğlan

Benim bir **oğlum** var, bir yüzü bakar, bir yüzü bakmaz. (**ayna** / 139: 59.15)

Benim bir **oğlum** var, çağıra çağıra at güder. (**bukağı** / 181: 124.2)

Benim bir **oğlum** var, yer yer doymaz. (**ağız** / 112: 9.16)

Bir **oğlum** var kışın kışın solur, yazın yazın ölür. (**Baca** ‘bacalık’ / 145: 64.26)

Dal üstünde / **sarı oğlan**. (**ayva** / 141: 62.6)

Gök oğlan göğe bakar, tepesinden karlar akar. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.22)

Altı tavan, üstü tavan / içinde bir **kırmızı oğlan**. (**dil** / 246: 249.10)

Benim bir **oğlum** var / kırk tane don giyer / gene g...ü buz gibi, buz gibi. (**lahana** ‘kelem’ / 453: 566.12c)

Benim bir **oğlum** var, durmadan kusar. (**sabun** / 550: 695.11)

Bir çalışkan **oğlum** var, yıl gider, ay gider, günlerce yol gider, hep bir adım gider. (**kapı** / 371: 440.9)

Bir dam **oğlum** var, başı değnekli. (**keçi** / 402: 481.16)

Bir **oğlu** var iki üç yaşında, kızıl yakut tacı var başında; yatar uyur, pirinç görür düşünde. (**horoz** / 332: 391.2)

Bir **oğlum** var / külde gömülü durur. (**ibrik** ‘güğüm’ / 340: 401.16a)

Bir **oğlum** var adı **Beşir** / bulduğunu bana taşır. (**kaşık** / 393: 463.18c)

Bir **oğlum** var, üç ayağı var. (**soba** / 576: 734.17)

Dal üstünde / **al yanak oğlan**. (**elma** / 273: 290.6)

Dört oğlum var, birbirine yetemez. (**çıkırık** ‘çark’ / 212: 185.27a)

Kapıda **kara oğlan** asılı. (**kilit** ‘kapı firengi’ / 421: 518.5)

Kazdım kazdım kum çıktı / kumun altında su çıktı / bildirki **yetim oğlan** / bu yılda meydana çıktı. (**çiğdem** ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.2a)

Lelem uzun uzadı, sağın solun gözedi; gah tepme gah şapalah, **kel oğlanı** bezedi. (**çulha tezgahı** ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 226: 214.3)

Tencere kaynar / **karaoğlan** oynar. (**kestane** / 411: 498.17a)

Üç **oğlum** var / ikisi birbirine bakar / biri bana bakar. (**ocak** / 511: 636.3a)

Eştim eştim kum çıktı, kumdan minare çıktı / bildirki **keçel oğlan** bu yıl çınara çıktı. (**bakla** / 150: 72.5)

Yavru

Ev üstünde **yavrucuk**, takkesi kıvırcık. (**baca** ‘bacalık’ / 145: 64.15)

Kardeş

Benim bir **kardeşim** var / evden çıkınca peşimden ayrılmaz / kaçarsam kovalar / kovalarsam kaçar. (**gölge** / 301: 344.4)

Dört kardeş koşarlar, koşarlar, birbirini tutamazlar. (**araba tekerlekleri** ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.2)

Dede

Benim bir **dedem** var, odanın ortasında oturur / elini duvara götürür. (**soba** / 577: 734.29a)

İğri **dede** kırıştan işer. (**ibrik** ‘güğüm’ / 339: 401.12)

Köy içinde çingıraklı **dede**. (**bakraç** ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.14a)

Yer altında **dedem** yumak sarar. (**lahana** ‘kelem’ / 455: 566.33)

Yer altında, **küflü dede**. (**altın** ‘altın para’ / 114: 21.1)

Beyaz dede kendine mezar yapar. (**ipek böceği** / 355: 418.5)

Bir **dedem** var Hintten / sakalı var etten (**culuk** ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6a)

Kız

Dal üstünde / **sarı kız**. (**ayva** / 141: 62.6b)

Bir **kızım** var / geleni geçeni öper. (**çeşme** ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.7b)

Bir **kızım** var, gelen geçen oni öper. (**desti** ‘testi’ / 241: 234.4)

Bir **kızım** var, kırk gözü var. (**elek** ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.12b)

Bir **kızım** var, köşeden köşeye gezer. (**ayna** / 139: 59.10)

Biz biz idik, biz idik, biz bir alay **kız** idik, kıran geldi kırıldık, bir astara sarıldık, destur verdi dirildik. (**bağ** / 147: 69.1)

Biz biz idik, biz idik; altmış altı **kız** idik. Dal dal olduk, dağıldık, bir tepeye yığıldık. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.12)

Biz biz idik, otuz iki **kız** idik. Kıran geldi kırıldık. Hekim geldi dirildik. (**buz** / 184: 130.5)

Dere tepe düz gider, bir **kınalı kız** gider. (**Ay** / 132: 53.17)

Evden eve **iri kız**. (**hallaç yayı** / 323: 361.8)

Kap kapıyı, -Kaptım kapıyı, -Kip kipiye. -Kiptim kipiye. -Göm **kızı**. -Gömdüm **kızı**. (**ateş** / 128: 50.5)

Benim **sarı gızım**, benim beyaz gızım, çeyizi dizilim; gonuh gelir, ağlar; gonuh gider, ağlar; babası gelende

başına kelim bağlar. (**semaver** / 564: 717.2)

Kızından herkes korkar, çünkü ciğeri yakar; salkım salkım dökülür, ayyaş uzaktan bakar. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 127: 44.16)

Ol nedir kim boyu gayet uzanır; kendi durur, **kızı** akça kazanır. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.10)

Sarı kız sarkar, düşeceğim diye korkar. (**armut** / 125: 41.6)

Uzun kız tütün içer. (**bacı** ‘bacalık’ / 145: 64.23)

Üç **gızım** var / biri bana bakar / ikisi birbirine bakar. (**ocak** / 511: 636.3)

Üzidir üzi, **çirtığın gızı**, çimdikler bizi. (**akrep** / 113: 16)

Altı mermer, üstü mermer / içinde **kız** oynar. (**dil** / 246: 249.13h)

Arap kıızı saçından asılı. (**pathican** ‘baldırcan’ / 529: 670.1)

Benim **bir kara kıızım** var / her gelen onu sever. (**soba** / 577: 734.20)

Benim bir **kızım** var, akşam gebe olur, gündüz doğurur. (**yorgan** / 655: 856.3)

Bi **gızım** var (metinde: vardun), bileyinnen tutarhan guş gibi çağuru. (**zencir** ‘zincir’ / 669: 868.10)

Bir **kızım** var **Adile**, dileye dileye / Allah onu var eyledi / boğazımı dar eyledi. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.35b)

Bir **kızım** var biz gibi / k...ı çuvaldız gibi / kırk kat esvap içinde / gene sırtı buz gibi. (**lahana** ‘kelem’ / 453: 566.12)

Bir **kızım** var, bin gözü var. (**süzgeç** ‘kevgir, iştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.6)

Bir **kızım** var, et istemez, g... ister. (**havruz** ‘oturak, küllük’ / 328: 377.3)

Bir **kızım** var, gelen öper, giden öper. (**havlu** ‘peşkir, yüz havlusu’ / 327: 376.2)

Bir **kızım** var, mimicirik gözlü. (**tükrük** ‘tüprük’ / 624: 822.2d)

Dört kızım var, dördü de bir boyda. (**oda köşeleri** / 511: 637)

İnce kız damnan bahar, şorbası gözden ahar. (**çeşme** ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.3)

Kat kat kadayıf / **kadı kızı** pek zayıf / vallahi zayıf, billahi zayıf / bir gözü var, bir gözü yok. (**iğne** ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.5)

Kürt kızı içerde, saçlığı dışarda. (**havuç** ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.1)

Öte dıvar, beri dıvar, **padişahın küçük kızı** gıldır gıldır yufka açar. (**fare** ‘sıçan’ / 279:307.13)

Tıpış tıpış yürürsün / samur kürkü sürürsün / sen bir **müftü kızı**sın / niçin yayan yürürsün? (**fare** ‘sıçan’ / 279:307.11d)

Enişte

Dağdan gelir, taştan gelir / tintin sakallı **eniştem** gelir. (**keçi** / 401: 481.10)

Dağdan gelir taştan gelir / **yüzü küllü enişten** gelir. (**çörek** ‘kete, kömbe’ / 225: 210.4a)

Dağdan gelir, daşdan gelir, **başı pürçekli enişden** gelir. (**yaprak** / 639: 838.3)

Dağdan gelir, taştan gelir / **ağzı bağlı enişten** gelir. (**çizme** / 221: 203.9)

Dağdan gelir, taştan gelir / **g...ü gıllı enişten** gelir. (**beşbıyık** ‘döngel, muşmula, töngel’ / 166: 92.8a)

Dağdan gelir, taştan gelir, **kıçı örtülü enişten** gelir. (**koyun** ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.9)

Dağdan gelir, taştan gelir, **tarhana suratlı enişten** gelir. (**iğde** / 344: 403.12)

Dağdan gelir daştan gelir / **bir gaba enişten** gelir. (**ayı** / 137: 58.6)

Kadın

Aforozcu kadın gül ve gülüstan içinde oturur. (**kaplumbağa** ‘tosbağa’ / 375: 447.16b)

Karı

Bize **bir karı** geldi, bacaklarını diredi geldi; hele bize gelesin, güle güle ölesin. (**çırkık** ‘çark’ / 211: 185.8)

Karı karımaz / burnu çürümez / karı and içip / yayan yürümez. (**ibrik** ‘güğüm’ / 340: 401.22)

Önü peştemalli, **gebe karı**. (**baca** ‘bacalık’ / 144: 64.7)

Dağ başında **bir koca karı**, ağlar ağlar da yaşı dinmez. (**çam** ‘çam ağacı’ / 204: 159.5)

Goca garılar, eğrim büğrüm butları (metinde: Bulutları) var; gel gidelim göresin, güle güle ölesin. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.6)

Ana

Bir **ana** vardır, yavrusunu yutar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.10)

Baba

Anam yayılıp yatar, **babam** sallayıp sokar. (dibek ‘soku’ / 245: 247.5)

Abla

Alçacık abla / başında tabla. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7f)

Bacı

Ağaç başında **çapahlı bacı**. (**beşbiyık** ‘döngel, muşmula, töngel’ / 166: 92.3)

Bacı bacı bacıcık / başında bir sinicik. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.7r)

Yer altında **saçlı bacım**. (**çift demiri** ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.4)

Hanım

Hanım cama dayandı / cam kırıldı kana boyandı. (**domates** ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.2)

Hanım içinde / başı dışında. (çivi ‘mih, ekser’ / 217: 202.1b)

İki küçük odacık, içinde oturur **hanımcıh**. (**göz** / 307: 348.9)

Altı mermer, üstü mermer / içinde bir **hanım** terler. (**dil** / 246: 249.13d)

Nene

Altı cehennem, üstü cehennem, içinde oturur **garip nene**. (ekmek / 267: 282.1)

Ebe

Bir **ebem** var, gece gündüz yufka açar. (**deniz** ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.6)

Bir **ebem** varmış, kırk iki yerde abası varmış. (**fırın** ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 285:315.14)

Ebem yaylanıp yattı, dedem sallayıp soktu. (**dibek** ‘soku’ / 245: 247.5a)

Yuvarlak, yumru, söbe, bir adı da **kızıl ebe**. (**ateş** / 128: 50.2)

Yenge

Uzun yengem uz atar, kızanları düz yatar. (hıyar ‘salatalık, **bostan**, angurya’ / 331: 387.8)

Uzun yengem vızıl vızıl taş atar. (**çam** ‘çam ağacı’ / 204: 159.2)

Uzun yengen uz gider, oğlu kızı düz gider. (Arda nehri / 119: 35)

Uzun yengem uz yatar, çocukları düz yatar. (**direk** ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’ / 248: 251.2)

Kaynana

Kaynanam karaca, giyer ferace, içer tütünü, salları g...ünü. (**baca** ‘bacalık’ / 146: 64.29)

Gelin

Altı mermer, üstü mermer / içinde bi **al gelin** oynar. (**dil** / 246: 249.13a)

Altı mermer, üstü mermer, içinde **bir gelin** oynar. (**göz** / 309: 348.29)

Bir **gelinim** var, döner, dolaşır, gebe kalır. (**iğ** ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.8)

Bir **gelinim** var, gelen kucaklar, giden kucaklar. (**mangal** / 472: 587.5)

Dağa gider yalın gibi / eve gelir **gelin** gibi. (**balta** ‘nacak’ / 157: 78.1)

Dal ucunda **kırmızı gelin**. (**findık** / 283:313.6)

Dam üstünde uzun **gelin**. (**baca** ‘bacalık’ / 145: 64.20)

Evden eve / **allı gelin**. (**ateş** / 129: 50.12)

Karanlıkta **gelin** oturur, ayağını suya batırır. (**turşu** / 623: 818.2)

Yer altında **allı gelin**. (**havuç** ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 329: 378.8)

Yer altından **gelin** gelir. (**çirkef yolu** ‘kehriz’ / 216: 198.1)

Yol üstüne **gelin** diklenir, gelen geçen ağzını öper. (**çeşme** ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.5)

Bir **gelinim** var, yeşil tuvaletler giymiş, balkona çıkmış, gelene geçene el sallar. (yaprak / 639: 838.1)

Dayı

Dağda **dayımı** gördüm, başında sarığını gördüm. (aşı 'aşlama' / 127: 45.1a)

Dayım içerde, kalpağı dışarda. (baca 'bacalık' / 144: 64.1)

Teyze

Dağdan gelir **teyzecik** / kuyruğu yok, g...ü açık / şimdi gelir, görürsünüz, güle güle ölürsünüz. (keçi / 401: 481.3g)

Padişah

Gökten indi bir **padişah**, adı yok / bindiğin atın canı yok. (çocuk, meme, beşik / 710: 986b)

Sultan

Kırmızı bir sultan yeşil koltuğa oturmuş, yanında yavruları baş eğiyor. (gül, yaprak, tomurcuk./ 684: 903)

Bey

Ne idim, ne idim, dağ başında **bey** idim, felek beni şaşırdı, sığır tersine düşürdü. (ahır **küreği** 'kürek, tahta kürek' / 112: 11.1).

Ben neyidim neyidim, **samur kürklü bey** idim, felek beni indirdi, çöplüklere kondurdu. (fındık / 284:313.13)

Emir

Altı demir, üstü demir, içinde **bir zalim emir**. (çifte / 214: 192.3)

Paşa

Küçücük **paşacih** / başındadır tablacih. (çivi 'mih, ekser' / 218: 202.7a)

Ağa

Yazın **ağa**, kışın hizmetkar. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.8)

Kadı

Dam üstünde **kadı** gibi / göğe bakar cadı gibi. (**baca** ‘bacalık’ / 144: 64.9)

Karanlık yerde **kadı** oturur, s...ini suya batırır. (**fitil** / 287:320.3)

Karanlık yerde **kadı** oturur, yüzbin asker götürür. (ceviz ‘koz, **ceviz ağacı**, koz ağacı’ / 196: 145.35)

Karanlık yerde **kadı** oturur. (**dil** / 247: 249.18)

Karanlıkta **kadı** oturur, ayağını uzatıp oturur. (**çıkırık** ‘çark’ / 212: 185.18)

Hoca

Bir **hoca** geldi Şam'dan, minaresi çamdan, kırk gün vaaz etti, bilmedi kiblesi ne yandan. (ağustos böceği / 112: 10.2)

Hoca efendi dükkanında oturuyor, kalın barsaklarını ateşte yakıyor. (**fener** ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.6)

Yeraltında **saçlı hoca**. (**pirasa** / 533: 680.1)

Yük üstünde **kürklü hoca**. (**keci** / 403: 487.1)

Hacı

Karşı yakada **Hacı** var, al kavaktan tacı var. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.10)

Derviş

Kıldır kıldır **dervişler**, dünden bize gelmişler, o kadar yuvarlanmışlar, hıncı hamur olmuşlar. (**kurut** / 447: 552.1)

Sıra sıra **dervişler** / Hak yoluna girmişler / vakit gelmiş, ermişler / hep sararmış solmuşlar. (**başak** ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.12)

Yaz gelince bize yeşil sarıklı, mor cübbeli. uzun külahlı **dervişler** gelir. (**bamya** ‘nacak’ / 158: 79.5)

Sofu

Topraktan çıkan **sofu**, belinde var piştofu. (**mısır** ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.32)

İmam

İmam içerde / sarığı dışarda. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 218: 202.11)

Müezzin

Köy içinde **küçük meyzin**. (müezzin). (**horoz** / 334: 391.11)

Doktor

Eve bir **doktor** geldi; ayağı girer, başı girmez. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 220: 202.13)

Mimar

Beş dülger, on **mimar** bin katlı bir bina yaptı, içine talaş düşürmeden. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.6c),

Dülger

Beş **dülger**, on mimar bin katlı bir bina yaptı, içine talaş düşürmeden. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 224: 208.6c)

Usta

Benim bir **ustam** var, hem yer hem döker. (**bıçkı** ‘testere, hızar’ / 169: 99.5)

Beş dülgerle on **usta**, her birisi bir işte. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 223: 208.1)
(parmaklar)

Misafir

Misafir içerde / şapkası dışarıda. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 217: 202.1d)

Arkadaş

Bir **arkadaşım** var, gece gündüz resim çeker. (**ayna** / 139: 59.9ö)

Pehlivan

Bir **pehlivan** vardır, hem biçer, hem döğer. (**kombayn** ‘tarım makinesi’ / 429: 528)

Kaptan

Karanlık yerde / **kaptan** asılı. (**ciğer** / 198: 150.2a)

Çavuş

Köy içinde cıkkılı **çavuş**. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.14)

Civan

Metel metel metledi, yedi **civan** atladı, kurbağalar kanatlandı, tosbağalar sünettendi. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.4)

Dilber

Çelebidi, çelebidi / badeyi ez ez / gümüş tırnaklı, inci dişli / sen o **dilberi** neresinden öpersin? (**fare** ‘sıçan’ / 278:307.10a)

Dilim dilim nar / diz boyunca kar / uçtu keklik / kaldı **dilber**. (**başak** ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.14)

Altı mermer, üstü mermer / içinde **dilber** oynar. (**dil** / 246: 249.13b)

Asker

Benim bir **askerlerim** var, hepsinin şapkaları var. (**bamya** ‘nacak’ / 157: 79.3)

Masal masal maskara, çikin bakın **askere**. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 260: 267.4)

Yer altında / **küçük asker**. (**karınca** / 386: 457.22c)

Çoban

Dal ucunda / **bıyıklı çoban**. (**beşbıyık** ‘döngel, muşmula, tönge’ / 166: 92.6b)

Benim bir **oğlum** var, göbeğinden kan işer. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.8)

İşçi

Avcılar ava gider, yolcular yola gider; bir yumurta içinde, bin tane **işçi** gider. (**afyon** ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109. 5.5)

Hizmetkar

Yazın **ağa**, kışın **hizmetkar**. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.8)

Uşak

Kapıda **kara uşak**. (**kilit** ‘kapı firengi’ / 421: 518.6)

Arap

Bir ufacık **Arapçık** / başında var tablacık. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 218: 202.7)

Dağdan gelir **Arapçık** / ayağında çorapçık. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.11)

Dört tane **Arap** / birbirine bakar. (**baca** ‘bacalık’ / 145: 64.22)

Evden eve **uzun Arap**. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.9)

Kara Arap beyaz yamalık yamar. (**ekmek sacı** ‘saç’ / 269: 284.1)

Yemeğimizi **Arap** pişirir; bizi Arap ısıtır. (**kömür** / 432: 538.4)

Tatar

Dört Tatar durdu da / bir kuyuya ok atar. (**inek memesi** / 351: 412.5b)

Çingene

Yırtık çingene paşa önüne çıkar. (**baklava** / 151: 73.3)

Dizi dizi tencereler, **patlak gözlü çingeneler**. (**kurbağa** / 445: 548.19)

Kapı ardında **Çingen** bağırır. (**kapı kolu** / 372: 443)

Aptal

Karşıdan gördüm; bir **aptal** / uzun uzun tırnakları var / diri yer, diri kusar / ne açılır, ne susar. (**çadır** ‘kara çadır’ / 202: 155.9a)

Yosma

Alçacık asma / çingilli **yosma**. (bakla / 150: 72.1)

Alçacık asmacık, **püsküllüce yosmacık**. (**biber** ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.7)

Papaz

Duvar üstünde **ak papazlar**. (**dişler** / 251: 253.17)

Ev üstünde **papas** oturur. (**Baca** ‘bacalık’ / 145: 64.25)

Softa

Altı manda / üstü keçi / içinde **bir kara softa**. (**ayakkabı** ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.61)

Altı tahta, üstü tahta / içinde bir **sarı softa**. (**badem** / 147: 68.2)

Hırsız

Hırsız içerde / başı dışarıda. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 217: 202.1)

Kapı kapalı, baca kapalı / yine evde **hırsız** var. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.33)

Hırsız içerde, kolu dışarda. (**soba** / 575: 734.1)

3.4.3.2. Organlardan İmge**Baş**

Yer altında / **babam başı**. (**lahana** ‘kelem’ / 453: 566.10)

Kuru girdi yaş çıktı; **ağlar yüzlü baş** çıktı. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.1)

Yanak

Dal üstünde **al yanak**, inanmazsan ye de bak. (elma / 273: 290.4)

Ağız

Bilmece söyleyeyim, bil / **ağız** içinde **dil**. (çan tokmağı / 205: 168)

Dil

Bilmece söyleyeyim, bil / **ağız** içinde **dil**. (çan tokmağı / 205: 168)

Diş

Allah'ın işi, karnında **dişi**. (kabak 'susak, su kabağı' / 360: 423.12)

Bıyık

Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (asma 'üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ' / 126: 44.2)

Yumruk

Bir **yumruk**, bir boncuh. (incir / 348: 409.2)

Parmak

Dal ucunda **kınalı parmak**. (karayemiş ağacı 'taflan' / 382: 453.1)

Bacak

Yol üstünde **çıplak bacak**. (eğrelti otu 'güllük' / 267: 280)

Koltuk

Koltuğunun altından su akar. (ibrik 'güğüm' / 339: 401.7)

Kulak Zarı

Kulağımın zarı, bir kile darı. (incir / 349: 409.7)

Taşak

Damdan **daşak** sarkıttım, Hacı Ahmedi korkuttum. (bakraç 'kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası' / 151: 74.4)

Boynuz

Dam ardında teke bağı, **boynuzu** köke bağı. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağı’ / 126: 44.3)

Kemik

Bir duvarda kemik dizili. (dişler / 249: 253.2)

3.4.3.3. Hayvanlardan İmge**Hayvan**

Ey **hayvanı** hayvanı, ağaca çıkar tırmanı; Allah onu dar eylemiş, karnını pampal eylemiş. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.34)

Sığır

Kara sığır çöker yatar / boğarsığın töker yatar. (**çadır** ‘kara çadır’ / 203: 155.11f)

Öküz

Benim bir odam var, içinde **bir çift sarı öküz** yatar. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.24)

Benim bir **öküzüm** var / boynuzunu kırmadan dama girmez. (**armut** / 125: 41.9)

Benim bir **öküzüm** var, çılık iye. (**çeten** ‘sepet, çiten, sele’ / 210: 182.2)

Bir dam dolusu / **sarı öküz**. (**ekmek** / 268: 282.2b)

Bir **öküzüm** var / bağlarsam gezer / çözersem yatar. (**çarık** / 207: 170.12e)

Bir **öküzüm** var / göbeğinden yem yer. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 234: 225.18u)

Dağ başında bir sürü **öküz**; altı ay yem yemez, dohuz ay susuz. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.34)

Gök öküzüm göğe bakar, alnından ayran akar. (**çam** ‘çam ağacı’ / 204: 159.1a)

Sarı öküzüm sarkıp durur / düşerim diye korkup durur. (**ayva** / 142: 62.7c)

İki dağ arasında / **öküz** böğürür. (**ossuruk** ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7)

Kırmızı öküzü ahıra koyarken / kuyruğu kaldı elimde. (**kiraz** ‘vişne’ / 422: 519.2)

Mermerecik, yer daracık, dört **öküz**, bir danacık. (dil / 246: 249.7)

Ocak başında **kara öküz**. (**kazan** ‘hareni’ / 400: 476.8)

Ocak başında **kara öküz**. (**kömür** / 432: 538.6)

Öküz yatar damda, boynuzları dışarda. (**sülük** / 585: 748.2)

Öküzüm damda, boynuzu dışarda. (**burgu** / 182: 128.1)

Sarı öküzüm / sarkıyor / düşüyom diye / korkuyor. (**portakal** / 539: 683.20b)

Sarı öküzüm sarkıp durur, düşerim diye korkup durur. (**armut** / 125: 41.6b)

Bir **öküzüm** var / boynuzlarını kırmadan dama girmez. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 363: 423.40)

Bir **öküzüm** var, karnından işer. (**ibrik** ‘güğüm’ / 339: 401.11)

Bir **öküzüm** vardır, böğründen işer. (**fıçı** / 283:312.2)

İnek

Benim bir **ineğim** var / boynuzunu kırmadan dama girmez. (**armut** / 125: 41.9a)

Beyaz inek suya iner. (**pirinç pilavı** ‘pilav’ / 538: 682.10)

Bir ineğim var / yattığı yerde ot bitmez. (**ateş** / 129: 50.21a)

Kırmızı ineği ahıra korken / kuyruğu kaldı elimde. (**kiraz** ‘vişne’ / 422: 519.2a)

Varvaradan var getir, karlı dağdan kar getir, **sağılmamış inekten**, çalkanmamış yağ getir. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.9)

Ak ineğim göğe bakar / kışından ayran akar. (**elek** ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.9)

Düve

Haktaâlânın **düvesi** / Haktan gelir boğası / tırnağından göveler / boynuzundan buzalar. (**başak** ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.11)

Dana

Bir **danam** var, tepeyi otlar, otlar gelir. (**tıraş bıçağı** ‘tıraş makinası, ustura’ / 618: 814.17)

Dağda **dana** böğürür / iner ovada durur / bakın Hak'ın nimetine / boynuzundan doğurur. (**çıkrık** ‘çark’ / 212: 185.17)

Gök gürler, gödemen çatlar, **çıplak dana** suya atlar. (**dolu** ‘mürdümük’ / 256: 256.9)

Köy içinde, **gücek dana**. (**dibek** ‘soku’ / 244: 247.1)

Takada **dana** oynar oynama desem gene oynar. (**göz** / 309: 348.27)

Melmelecik, yol daracık, dört öküzçük, **bir danacık**. (**cenaze** ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.10)

Marmaracık, yer daracık / dört öküz, **bir danacık**. (el / 270: 285.4)

Mer merecik, yol daracık, iki öküzçük, **bir danacık**. (ip ağacı ‘dokuma tezgahı parçası, tam anlamı belli değil’ / 353: 415.2)

İki dağ arkasında / **dana** böğürür. (**ossuruk** ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7a)

Tosun

Beyaz tosunun başı ip tutmaz. (**yumurta** / 665: 859.56)

Bir derede / **tosun** öğürür. (**ossuruk** ‘yellenme, gaz, yel’ / 518: 646.7j)

Buzağı

İki dağ arasında / **buzağı** böğürür. (**ossuruk** ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7c)

Bir inek aldım Panlı'dan, kırk **buzağı** çıktı karnından. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.15)

Bir dam dolusu / **kırmızı buzağı**. (**ekmek** / 267: 282.2)

Bir dam dolusu, **kırmızı buzağı**. (**ateş** / 128: 50.4)

Yemlik altında / **çıplak buzağı**. (**dil** / 245: 249.2)

Uzun uzun uzalar / boynuzundan **buzalar**. (**bakla** / 151: 72.13a)

Camız / Kömüş

Altı **camız** / üstü keçi (**ayakkabı** ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 135: 57.6b)

İki dere arasında / bir **camız** bağırır. (**ossuruk** ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7f)

Koca kömüş kudurmuş, yüreğine su durmuş. (**ibrik** ‘güğüm’ / 340: 401.17)

Odho **camış**, guyrugu yemiş. (**mısır** ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.30)

Manda

Kara mandayı kestim, kan çıkmadı; kantara koydum, kantar çekmedi. (**karınca** / 383: 457.4)

Mandayı yağladım, yakaya bağladım. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.22)

Altı **manda** / üstü keçi (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.6a)

Malak

Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir de su içer / bağırr **malak** gibi. (araba ‘araba ve at’ / 118: 31.1c)

Koç

Koç kuyuya kaçtı, kuyruğu elime geçti. (**bakraç** ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.3)

Bin koyunum, bir **koçum** var. (**Ay**, yıldızlar. ‘gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay’ / 679: 890.6)

Koyun

Alaca koyun, dünyaya oyun. (**mektup** ‘telgraf’ / 477: 598.11)

Benim bir sürü **koyunum** var / ağılı taştan, yün yerine şeker, baklavaya bakar. (**köftür** / 431: 537)

Beyaz koyunu bacağından asarlar. (**dut** ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut / 262: 268.9)

Beyaz tarlada **kara koyun** yayılır. (**divit** ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.13) (harfler)

Bin **koyunum**, bir koçum var. (**Ay**, **yıldızlar**. ‘gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay’ / 679: 890.6)

Bir ağıl **koyunum** var, hep boynu kara. (**kibrit** / 419: 517.3)

Bir gom dolu **beyaz goyun**. (**dişler** / 251: 253.11)

Ev üstünde **kara koyun**. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.7)

Gök gürler / Karaman çatlar / **kara koyun** / döner, otlar. (**değirmen taşı** ‘bulgur taşı’ / 237: 226.3d)

Kara koyun meler gider, dağı taşı deler gider. (**tren** / 620: 815.15)

Kara koyun yatar, boynunu duvara atar. (**soba** / 576: 734.16)

Ay, Huriye, Huriye / **goyini sürdüm beriye** / o ne guşdur ki / arhasi üsde yeriye? (cenaze ‘ölü, **cenaze alayı**’ / 188: 141.5h)

Kuzu

Uzun uzun uzular / boynuzundan **kuzular**. (**bakla** / 151: 72.13)

Benim bir **kuzum** var, sabah oldukta otlar, akşam oldukta boyun eğer, yatar. (**tıraş bıçağı** ‘tırâş makinası, ustura’ / 617: 814.13)

Bir **kuzum** var cansız, boğazlasam kansız, kendi imansız, âleme iman yetiştirir. (**saat** ‘cep saati’ / 547: 692.22)

Uzun uzun **kuzular** / onu bir ot buzalar. (**hıyar** ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.6a)

Toklu

Altı ayaklı **boz toklu**. (**bit** ‘kehle’ / 174: 108.21)

Keçi

Benim bir **geçim** var, otlar; iki daş arasında patlar. (**bit** ‘kehle’ / 174: 108.14)

Bir **ak keçim** var, hergün yere çarparım. (**sümük** ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.9)

Bir **keçim** var, dünyayı yayılıyor da evin arkasını yayılamıyor. (**göz** / 310: 348.35)

Dam ardından **keçi** geçer / bakın bakalım kaç keçi geçer. (**karmca** / 386: 457.23b)

Dam ardından **keçi** geçer, sayın bakın kaçı geçer. (**karga** / 383: 456.3)

Gök keçi göğe bakar, g...ünden çara akar. (**çam** ‘çam ağacı’ / 203: 159.1)

Keçi koydum meşeye, kıpır kıpır gevşeye. (**makas** ‘sındı’ / 469: 581.1)

Keçiyi vurdum meşeye, kıpır kıpır gevşeye. (**bit** ‘kehle’ / 174: 108.5)

Sarı keçi yarda oynar; yar yıkılır yerde oynar. (**altın** ‘altın para’ / 116: 21.9)

Sarp yerde **keçi** otlar. (**tıraş bıçağı** ‘tırâş makinası, ustura’ / 617: 814.8d)

Teke

Dam ardında **teke** bağlı, boynuzu köke bağlı. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.3)

Derede **teke** bağlı boynuzu köke bağlı. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.9)

Derede **teke** bağlı, boynuzu köke bağlı. (**düğme** / 264: 272.4)

Dereye **teke** bağladım, boynuzu köke bağladım. (**çadır** ‘kara çadır’ / 202: 155.7)

Ev ardından **teke** geçer, boynuzları köke geçer. (**kotan** / 429: 532.3)

Sap yerde **teke** otlar. (**tıraş bıçağı** ‘tıraş makinası, ustura’ / 617: 814.8)

Dam ardında **teke** bağlı, boynuzu köke bağlı, ha kat katı, kat katı, bu da Allah'ın hikmeti. (**lahana ‘kelem’** / 453: 566.16)

Dam başında **teke**, kulakları dike. (**loğ** ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.1)

Oğlak

Dağdan gelir dak gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırır **oğlak** gibi. (araba ‘araba ve at’ / 117: 31.1)

Dağda **kara oğlak** bağırır. (**çan** / 205: 167.2)

Ebemgile giderken **gök oğlağı** yere vurdum. (**sümük** ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.13)

Gök oğlak kökünde bağlı. (**kavun** ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.6)

Gıdık

Kıl torba içinde / **gıdık** oynar. (**göz** / 310: 348.30a)

At

Ata biner, ayaklarını sallar. (**erişte** / 275: 297.3)

Atım atmaz, yere batmaz; yemin etti yem yemez. (**desti ‘testi’** / 241: 234.5)

Beyaz atı nalladım / Beyoğlu’na yolladım. (**mektup ‘telgraf’** / 477: 598.8)

Bir **atım** var / susuz yerde kışlamaz / sahibini görür, kişnemez. (**köprü** / 434: 540.11)

Bir **atım** var, döner döner otlar. (**kuyruk ‘koyun kuyruğu’** / 448: 556.2)

Bir **atım** var haşarı / kuyruğu damdan dışarı. (**direk** ‘mertek, kiriş, koşa, çatı kerestesi, tahta, çatma tahtası, döşeme tahtası, döşeme, tavan’ / 248: 251.1)

Bir **atım** var haşarı, kuyruğu damdan dışarı, suyu Allah'tan, yemi elden. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 233: 225.17)

Bir **atım** var haşarı, kuyruğu damdan dışarı. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 260: 267.5)

Bir **atım** var, bin yaşar, sıçrar, durmadan aşar. Ağaları beninletir, yoksulları kan ağlatır. (**hırsız** / 330: 386.4)

Bir **atım** var, çullamadan dama girmez. (**ekmek sacı** ‘saç’ / 269: 284.2a)

Bir **atım** var, goşduhça tavlanır. (**çulha tezgahı** ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.16)

Çukur tarlada **at** kişner. (**hamur** / 324: 365.1)

Dar yerde **at** tepişir. (**kavurga** / 398: 470.3)

Ev altında **at** tepişir. (**yağmur** / 638: 836.23)

Ha benim **şahbaz atım** / göğsü sudan kalkmaz atım / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34)

İki atım var, birbirini kavar; biri gülerse o birsi ağlar; biri göz kızarı, o biri dil ciharı. (**yer ile asman**; yer, gök / 676: 878.1)

Kuru bayır arasında **at** otlar. (**tıraş bıçağı** ‘tıraş makinası, ustura’ / 617: 814.8e)

Otuz **atı** bir kazığa bağladım. (**oruç** ‘ramazan’ / 514: 645.11)

Tombul tepede, **at** oynar. (bit ‘kehle’ / 174: 108.16)

Tay

Gök gürler, güren çatlar, yedi **tay** bir yerde otlar. (**ardıç tohumu** / 119: 38)

Alaca taylar, denizi boylar. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.28)

Atatay, matatay / **ince belli kara tay**. (**karınca** / 386: 457.30)

Çifte taylar, Sivas’ı boylar. (**göz** / 309: 348.26)

Küçücük camda, **tay** tepişir. (**mısır patlatması** ‘mısır patlağı’ / 488: 611.2)

Gök gürler, güdümen çatlar; **iki tay** bir yatakta otlar. (**çifte** / 214: 192.2)

Tonbul tepede **tay** oynar. (**tıraş bıçağı** ‘tıraş makinası, ustura’ / 617: 814.8b)

Tay taya karışır, tay öğreye karışır. (**dolu** ‘mürdümük’ / 257: 256.13)

Gök gürler / yer çatlar / iki **tay** / bir arada otlar. (**değirmen taşı** ‘bulgur taşı’ / 237: 226.3)

Kürük

Tik tepede **kürük** oynar. (bit ‘kehle’ / 174: 108.16b)

Katır

Ak katır, ağzının suyunu dereye akıtır. (**kar** / 379: 448.28)

Alçacık **katır**, yüklenir bakar. (**sacayak** / 551: 696.12)

Bir dam **katırım** var, hep götü çöplü çöplü. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 127: 44.15e)

Dağdan gelir **katırcık** / gömleği yok, sırtı açık. (**keçi** / 401: 481.3c)

Hancı oğlunun katırı, her ne versen götürü. (**kaşık** / 393: 463.23)

Honhonun katır, ne yüklesen götürü. Yem yemez, su içmez, öyle yaşta oturu. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 294:332.30)

Kara katır / yanın yatır / ekmek yemez / solur yatır. (**körük** ‘demirci körüğü, küre’ / 437: 541.13)

Dayımın **kır katırı** beş bin süven götürü. (**kirpi** / 427: 522.11)

Kara katır yan yatır / kalkar, ısırır, gene yatır. (**maşa** / 475: 594.9)

Kara katır, yan yatır. (**çizme** / 221: 203.8)

Kırk katır bir ahırdan su içer. (**çeşme** ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.4)

Sarı katır yan yatır, yem yer kıtır kıtır. (**kahve değirmeni** / 368: 432.2)

Yol üstünde **yorgun katır** / bir gün kalkmaz, her gün yatır. (**köprü** / 433: 540.9)

Kara katır, yan yatar; kalkar, öper, gene yatar. (**çengel** / 209: 179)

Eşek

Alçacık **eşek**, kabacık döşek. (**koyun** ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.4)

Benim bir **eşğim** var, beşbin tane odun taşır. (**kirpi** / 427: 522.11a)

Bir **eşğim** var, hep g....ü çöpürük. (**ahlat** / 112: 12)

Bir eşğim vardır / bağlı iken yürür / çözümlü iken durur. (**ayakkabı** ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 137: 57.17c)

Bir **eşğin** var, bin d....ı var. (**çam kozalağı** / 204: 161)

Bir **eşem** var, küllemeden dama girmeyi. (**ekmek sacı** ‘saç’ / 269: 284.2b)

Bir **eşşeğe** yükledim zahrayı, yolladım değirmanı. Hepsi girdi, guyruğu girmedi. (**kaşık** / 392: 463.5)

Çalı dibinde **gır eşek**. (**tavşan** / 606: 786.6)

Geberik **merkepte** güller açar. (**gergef** ‘kasnak’ / 298:334.7)

Küçücük bir **eşegim** var, yedi bin yedi yüz sek sek yumurta taşır. (**afyon** ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.6)

Topal eşegimi yükledim, diken aşağı dikledim. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.14)

Yol üstünde **yorgun eşek**. (**köprü** / 433: 540.9a)

Bir **eşegim** var anırır (metinde: anır), akça sipa doğurur. (**çıkırık** ‘çark’ / 211: 185.16)

Sıpa

Çarşıdan aldım bir **sıpa**, bağladım uzun ipe. (**iğne** ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.1)

İp bağladım **sıpa**ya, uçtu gitti tepeye. (**uçurtma** / 626: 827)

Tımar ettim **sıpayı**, aştı gitti tepeyi. (**kurşun** / 446: 550.3)

Tüydüm çıktım tepeye, yular vurdum **sıpa**ya. (**çulha tezgahı** ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.22)

Yular taktım **sıpa**ya / seğirttim çıktım tepeye. (**çuvaldız** / 228: 217)

Sırım attım **sıpa**ya, aldı çihdi tepeye. (**çarık** / 205: 170.1)

Deve

Ak deve kaçtı, köpüğünü saçtı. (**sabun** / 549: 695.5)

Bir biri üstü **develer** / birbirini geveler. (**kiremit** / 426: 521.7a)

Bir **devem** var mütten / sakalı var etten / şimdi gelir görürdünüz / güle güle ölürsünüz. (**culuk** ‘hindi, gülü’ / 200: 152.6)

Dam başında **deve** ihtirdim. (**baca** ‘bacalık’ / 145: 64.19); **Kara deve** çöküp gelir, kozaları döküp gelir. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.24)

Deve hamama girmiş, kuyruğu dışarda kalmış. (**kaşık** / 393: 463.21)

Deveyi dike bağladım, ipini çeke bağladım. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.12)

İki tepe arasında / **deve** bağırır. (**ossuruk** ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.7d)

Kara devem çöküp durur / zülüfleri döküp durur. (**çadır** ‘kara çadır’ / 203: 155.11)

Koca deve çöküp durur, sümbülünü döküp durur. (**çam** ‘çam ağacı’ / 204: 159.4)

Koskocaman bir deve, yüzer suda seve seve. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 292:332.6)

Sıra sıra develer, birbirini geveler. (**dişler** / 251: 253.20)

Sıra sıra develer, birbirini kovalar. (ekmek tahtası ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 269: 283.5)

Sildim süpürdüm odacığı, ortaya koydum **deveciğı**. (**ibrik** ‘güğüm’ / 339: 401.4)

Kuş

Kara kuşu uladım / karşıki köye yolladım. (**silah** ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.14c)

Her heriye heriye / askeri vurdum geriye / ben bir hikmet **kuş** gördüm / arkası üstü yürüye. (**cenaze** ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.5b)

Altı mermer, üstü mermer / içinde **bir kuş** öter. (**dil** / 246: 249.13c);

Arapkir'den Eğin'den / haber aldım beyinden / **bir acaip kuş** gördüm / yemi yer göbeğinden. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 233: 225.18)

Aş ola, baş ola / **Bağdat'ta bir kuş** ola / seysen ayah gırk gulah / Bunu kim bilmiş ola. (**kotan** / 429: 532.1)

Beyaz kuş gelir gider, **siyah kuş** ağzını açar. (**dikiş makinesi** / 245: 248.3)

Bir acaip **kuş** gördüm / yerde yürür izi yok / eti haram, sütü helâl / boğazladım, kanı yok. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.14d)

Bir **kuş** vurmuşlar, topsuz tüfeksiz; onu pişirmişler odsuz ocaksız; onu yemişler, dilsiz damaksız. (**dondurma** / 258: 261.4)

Bir **kuşum** var dala konar, dal kırılırsa yere konar. (**gölge** / 301: 344.7)

Bir **kuşum** var havayı, altıdır ayağı, ortası avret pazarı, arkası bedesten, öldüm bu sestem; her gün düğün, her gün hamam, her gün gezer eğlenir, haftada bir dinlenir. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 294:332.28)

Bir **kuşum** var kolsuz kanatsız, vurdum öldürdüm topsuz tüfeksiz. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 464: 568.60)

Bir **kuşum** var, dünyayı fırlanır dolanır, gene gelir, beni bulur. (**para** / 529: 666.19)

Bir **kuşum** var, her eve konar. (**ad** ‘isim’ / 108: 2.6)

Çam üstünde çapahlı **guş**. (**beşbiyık** ‘döngel, muşmula, töngel’ / 166: 92.10)

Çat çat öter, çetlembikte **kuş** öter, silkindikçe tüyünü döker. (**demir döğülmesi** / 239: 229.1)

Çit içinde / **Çingilli kuş.** (**fare** ‘sıçan’ / 278:307.5c)

Çit üstünde / **çingilli kuş.** (**küpe** / 450: 563.8a)

Duvar üstünde bir **kuş.** (**kertenkele** / 408: 497)

Ey bulutlar, bulutlar / Yusufu yedi kurtlar / ben bir şekil **kuş** gördüm tepesinden yumurtlar. (**başak** ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.13)

Ha gitti **kuşum** / burnu gümüşüm / ağzı havada / gözü yuvada. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 119: 39.2)

Hay bayağı, bayağı, bülbül gülün dayağı, kuşlar içinde **kuş** gördüm, başındadır ayağı. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.1)

Küçücük kuşlar, dereleri taşlar. (**kurşun** / 446: 550.7)

Küçük küçük kuşlar, germede kışlar. (**düğme** / 264: 272.2)

Mini mini kuşlar / camları taşlar. (**dolu** ‘mürdümük’ / 256: 256.8)

Nerden geldin **ağ kuşum** / kanlı dereden geldim / neye üstün kan değil? / Daima kenardan geldim. (**süt** / 591: 756.2)

Tavuk

Sık fidanlıkta **kara tavuk** oynar. (**bit** ‘kehle’ / 174: 108.15)

Ak tavuk / suda yüzer. (**sabun** / 550: 695.12)

Ak tavuk suda arınır. suya iner. (**pirinç pilavı** ‘pilav’ / 538: 682.11)

Ak tavuk, g...ü kavuk. (**loğ** ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.4)

Ak tavuk pinden bakar. (**göz** / 311: 348.42)

Ak tavuk pinlikten bakar. (**göz, gözyaşı** / 693: 930)

Bir dam **tavuğum** var, kuyruğu dışarda. (**kaşık** / 390: 463.2)

Bir **tavuğum** var benim / yılda getirir yüzbin yumurta. (ceviz ‘koz, **ceviz ağacı**, koz ağacı’ / 196: 145.32c)

Bir **tavuğum** var, çite atlar, yumurtlar. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.21)

Bizim **tavuk** asılır; vakti gelir, kesilir. (**kavun** ‘bostan, topatan, karpuz’ / 398: 469.18)

Bir **tavuğum** var, gıgıl gıgıl otlar. (**tıraş bıçağı** ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.9)

Dağ doruğunda **kara tavuk**. (**zeytin** / 670: 869.7)

Dam üstünde / **tepeli tavuk**. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 219: 202.9a)

- Ebemin **ak tavuğu**, yumurtası çok tavuğu. (**ipek böceği** / 355: 418.9)
- Gara tavuk** dalda yatar, dal gırılır, yere yatar. (**keçi boynuzu** ‘harıp’ / 403: 486.4)
- Gara tavuk** garkçılar, ganatları şaggılar. (**gök gürültüsü** / 301: 343.3)
- Kara tavuk** / karnı yarık. (**Baca** ‘bacalık’ / 145: 64.16)
- Sarı tavuk** dalda yatar / dal kırılır yerde yatar. (**ayva** / 142: 62.8)
- Kara tavuk** / karnı yarık. (**kahve** / 367: 431.3)
- Kara tavuk** kakkıldar, kanatları şakkıldar. (**kapı** / 371: 440.7a)
- Kara tavuk** yuvada, kuyrucuğu ovada. (**göz** / 306: 348.2)
- Kara tavuk** dalda yatar, dal kırılır, yerde yatar. (**zeytin** / 670: 869.12)
- Kara tavuk** kakırdar, kanatları çakırdar. (**şimşek ‘yıldırım’** / 597: 767.3)
- Kara tavuk**, karnı yarık. (**maşa** / 475: 594.5)
- Kara tavuk** gargıp durur, düşerim diye korkup durur. (**Baca kurum** ‘kurum’ / 146: 65.1e)
- Kara tavuk** kakıldar, kanatları şakıldar. (**elek** ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.7)
- Bir kümes **ak tavuk**. (**dişler** / 250: 253.7)
- Kara tavuk** toplar, **ak tavuk** saçar. (**gece, gündüz**; gündüz, gece / 681: 894.3)
- Kara tavuk**, karnı yarık. (**incir** / 350: 409.14)
- O d’oynar, o d’oynar, **sarı tavuk** suda oynar. (**börek** / 177: 122.2)
- Sarı tavuk** suda oynar. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.23)
- Tavuğum**, nereye gidiyorsun? "Mısıra gidiyorum. Kesmiyorum, kıyısı sıra gidiyorum."
(**tıraş bıçağı ‘tıraş makinası, ustura’** / 617: 814.5)
- Teşt altında **üç tavuk**, ikisi soğuk, birisi sıcak. (**Güneş, Ay, Dünya** / 676: 880)
- Yer altında / **civcivli tavuk**. (**patates** ‘gumpür, kompir’ / 529: 669.1)
- Yer altında **civcivli tavuk**. (**karınca** / 384: 457.9)

Piliç

- Gidi gidiver / şu **pilici** tutuver / püsküllüce kuyruğu var. (**balık** / 155: 76.9a)
- Dağ doruğunda **sarı piliç**. (**limon** / 467: 574.1)
- Kara piliç**, içi pirinç. (**dolma** / 255: 255.A)

Cücük

Bir kalbur **cücüğüm** var / akşam toplarım, sabah dağıtırım. (**yıldız** ‘yıldızlar’ / 650: 852.12f)

Ferik

Yer altında **ağca ferik**. (**sarımsak** / 559: 711.10)

Dal ucunda **beyaz ferik**. (**pirinç pilavı** ‘**pilav**’ / 537: 682.7)

Horoz

Benim bir kötü **horozum** var, daima yayılır. (**tıraş bıçağı** ‘tıraş makinası, ustura’ / 617: 814.15)

Yer altında **çil horaz**. (**pazı** / 532: 672)

Hindi

Hindi kümeste, kuyruğu dışarda. (**tava** / 604: 784.1b)

Kaz

Alaca bulaca bir kaz, boynu bir karıştan az, annenin önüne korsan, hem tambura çalar, hem saz. (**çıkırık** ‘çark’ / 212: 185.23)

Gök gürlledi / gürgen çatladı / iki **kaz** birlikte otladı. (**değirmen taşı** ‘bulgur taşı’ / 237: 226.3b)

Harun atladı, **kaz** yumurtladı. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.22e)

Sıra sıra kaz yavrusu (metinde: yuvası). (**bit** ‘kehle’ / 175: 108.22)

Leylek

Çit çitan ağacı, pıt pıtan ağacı, **kırmızı leylek**, kılaptan ağacı. (**ateş** / 128: 50.3)

Çit çiten ağacı / çitte biten ağacı / **kırmızı leylek** / gül biten ağacı. (**biber** ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.3)

Kargalar kakırdaşır / kakı benim elimde / **leylekler** takırdaşır / takı benim elimde / yedi kavak sallanır / kökü benim elimde. (**bağlama** ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.1c)

Derede **leylek**, tepede leylek, kemiksiz leylek, sümüksüz leylek. (**kelebek** ‘epelek, kepenek’ / 407: 490.51)

Tor leylek / toraman leylek / tek ayak üstünde / duran leylek. (**lahana** ‘kelem’ / 454: 566.18)

Üçyüz altmış beş leylek, elli iki yavrusu, on iki yumurtası, adlarını astım bir duvara. (**takvim** / 602: 776.1)

Bülbül

Altı etten kemerlidir / üstü de altı gibi / o kemerin içinde öten kuş **bülbül** gibi. (ağz / 110: 9.1): (**dil**)

Altı mermer, üstü mermer / içinde **bülbül** oynar. (**dil** / 246: 249.13f)

Duhanın hastadır / **bülbülü** kafestedir / et yer, su içmez / bu böyle bir hastadır. (**bit** ‘kehle’ / 173: 108.4i)

Kuru ağaçta / **bülbül** öter. (**balta** ‘nacak’ / 157: 78.4)

Küçücük kuyu / zehirli suyu / içinde **bülbül** / bülbülün ağzında bir gül. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 459: 568.26k)

Uzun uzun urganlar / ucu benim elimde / **bülbüller** feryad eder / ruhu benim elimde. (**bağlama** ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 147: 70.1)

Isladım, usladım, altun tasa gön ısladım; yetmiş iki çeşit **bülbül cücüğünü** bir kafeste besledim. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 293:332.13)

Güvercin

Altı perçin / üstü perçin / içinde **bir çift şah güvercin**. (**göz** / 309: 348.22a)

Benim bir **güvercinim** var / Karadeniz'den su içer. (**divit** ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.9a)

Mavi tarla üstünde, **beyaz güvercin** yürür. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 294:332.29)

Yer altında / **gök güvercin**. (**çift demiri** ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.2a)

Dam üstünde **benli güvercin**. (**dişler** / 251: 253.9)

Kırmızı bir kafeste / birçok **beyaz güvercin** / gençliğinde iyi bah / kocalığın güvensin. (**dişler** / 251: 253.10)

Keklik

Dilim dilim nar / diz boyunca kar / uçu **keklik** / kaldı dilber. (**başak** ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.14)

Kartal

Bostanda **kartal** oturur, kanadını örter, oturur. (**lahana** ‘kelem’ / 456: 566.46)

Kayada **kartal** asılı. (**kulak** / 439: 544.8);

Taş başında **kartal** döğüşür. (**çamaşır** / 204: 162.2)

Doğan

Dalda durur **doğan** gibi, acısı var soğan gibi. (**acuk** ‘ekşi elma’ / 107: 1.1)

Şahin

Ahin gelir, mehin gelir, **dört ayaklı şahin** gelir. Bafıralı Osman ağa, sarı Çizmeli Mehmet Ağa. (**ibrik** ‘güğüm’ / 339: 401.1)

Yalçın kaya üzerinde **şahin** oturur. (**kulak** / 441: 544.22)

Atmaca

Atmaca hayvan gibi / acısı soğan gibi. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.8)

Anası içer, **danası** şişer. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.45)

Toprak altında **kahve rengi atmaca**. (**çift demiri** ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.1)

Karga

Dalda **ala karga**. (**dut** ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 261: 268.1)

Dalda **karga** / kakıverdim arga / karnında bir avuç kavurğa. (**incir** / 348: 409.1b)

Gara gara gargalar, gapı gapı yorgalar (metinde: yorganlar). (**çingene** ‘elekçi’ / 216: 196.2)

Yol üstünde **karga**, vurdum düşürdüm harga, içi dolu kavurğa. (**afyon** ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.1)

Bir **ala karga** bir dala kondu, bir sulak attım, toz duman oldu. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 197: 145.37)

Kargalar kakırdaşır / kakı benim elimde / leylekler takırdaşır / takı benim elimde / yedi kavak sallanır / kökü benim elimde. (**bağlama** ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.1c)

Yer altında, **gökçeli karga**. (**çift demiri** ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.2)

Serçe

Hey küçücük, küçücük, gızıl üzüm leblecık, dültürük dört tenecık, dört duvarın başı açılı, geldi gondu üç **serçecık**, gucuruh, cucuruh. (**arı** ‘bal arısı, kovan arısı’ / 119: 39.5)

Leblebicık lepircık dört duvarın üstü açılı, geldi kondu **serçecık**; ne çiçeği, nar çiçeği, nur çiçeği, cevri cevahir tarlasında şeftali çiçeği. (**akıl** ‘fikir’ / 113: 14.5)

Saksağan

Saksağan çağıldıaşır, bulduğunu yuvasına taşır. (**kaşık** / 393: 463.19)

Saksağan seker elimde / bildircin büker elimde / yüzbin iki çiçek açmış / kökü benim elimde. (**gergef** ‘kasnak’ / 296:334.2a)

Saksağan yuvada, kuyruğu ovada. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 358: 423.1)

Saksağan çakıldar / çakı benim elimde / bin ağaç oynar / kökü benim elimde. (**çulha tezgahı** ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 226: 214.2)

Uzun uzun urganlar / ucu benim elimde / **saksağanlar** uçuşur / saçı benim elimde / bir ağacı yarmışlar, içine nağmeler koymuşlar; dönmüş, yalan söylemiş, kulağını burmuşlar. (**bağlama** ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.1a)

Bıldircin

Saksağan seker elimde / **bıldircin** büker elimde / yüzbin iki çiçek açmış / kökü benim elimde. (**gergef** ‘kasnak’ / 296:334.2a)

Turna

Sümsümü turnam, sümüksüz **turnam**. (**sülük** / 585: 748.6)

Dudu

Bizde bir **dudu** var, eğri büğrü budu var, yazın gelir gışın gider. (**çekirge** / 208: 178.5)

Bizim evde **dudu** var, galıp gibi budu var, gel ki göresin, güle güle ölesin. (**arılık** / 124: 40)

Elle beni, belle beni / iskelede bekle beni / ben bir **duduyum, kumruyum** / al koynuna sakla beni / şeker ile besle beni. (**ağaç kavunu** / 110: 8)

Kuzgun

Gara guzgun, guyruğu uzun; yazın gelir, gışın gaybolur. (**tırpan** / 615: 804.4)

Toy

Kungun tepede **toy** oynar. (**bit** ‘kehle’ / 174: 108.16a)

Karşıda bir **toy** oturur / yedi bin yavru getirir. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 196: 145.32)

Annaçta **toy** oturur, yüz elli yavru götürür. (ardıç kuşu / 119: 37)

Fil

Dört ayaklı fil / ortasında dil / aklın varsa bil. (**gergef** ‘kasnak’ / 298:334.6)

Dört ayaklı fil, g...ün varsa bil ? (**çulha tezgahı** ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.9)

Geyik

Yalçın kayada **geyik** atlar. (**tıraş bıçağı** ‘tıraş makinası, ustura’ / 617: 814.8a)

Aslan

Dağdan gelir hey, taştan gelir hey, aç **arсланmış**, arslan gelir hey. (**kurt** ‘canavar’ / 446: 551)

Dağdan gelir, taştan gelir, **mühürlenmiş aslan** gelir. (**mektup** ‘telgraf’ / 479: 598.16)

Dağdan gelir, taştan gelir / **k...ı açık arslan** gelir. (**keçi** / 402: 481.11i)

Dağdan gelir, taştan gelir, **eğrlenmiş aslan** gelir. (**kaplumbağa** ‘tosbağa’ / 375: 447.20)

Dağdan gelir, taştan gelir, **g...ü akça bir aslan** gelir. (**kağrı** / 366: 429.7)

İki dağ arasında **aslan** yatar. (**ekmek tahtası** ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 269: 283.6)

Sarı aslan, yattığı yerde ot bitmez. (**ateş** / 129: 50.21)

Yularsız arslan. (**sel** ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.19)

Dağdan gelir taştan gelir, **ağzı bağlı aslan** gelir. (**çarık** / 207: 170.11)

Dağdan gelir taştan gelir, **almı sakar aslan** gelir. (**eşek arısı** / 275: 299.2)

Dağdan gelir, taştan gelir / **ağzı bağlı aslan** gelir. (**çizme** / 221: 203.9a)

Makas kesmez iğne batmaz, terzi biçmez öyle bir **aslan**. (**cam** / 185: 134)

Kurt

Ele bir şey bilürem ki elle dutulmaz, gözle görülmez, bazan bir **deli gurt**, bazan bir sersem Kürt olur. (**akıl** ‘fikir’ / 113: 14.9)

Kurt kuyuda, kulakları kapıda. (**bıçak** ‘kama, hançer, kılıç’ / 168: 98.1)

Ey kurtlar, ebemi yiyen **kurtlar**; altını kor, üstünden yumurtlar. (**afyon** ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.4)

Karanlık derenin kurdi, yedi boynuni burdi. (**b...k** ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.6)

Tilki

Dağ başında **çift tilki**. (**kaş** / 390: 462.4)

Kedi

Ağaç başında **sarı kedi**. (**kayısı** ‘zerdali’ / 398: 473.3)

Guyruhsuz kedi, miyav miyav dedi. (**otomobil** ‘makine’ / 518: 649.1)

Kara kara kediler, evden eve girdiler. (**çingene** ‘elekçi’ / 216: 196.2a)

Kara kedi burnunu kızdırır. (**maşa** / 475: 594.8)

Karanlıkta **kedi** var, eğri büğrü budu var. (**dağarcık** / 229: 220)

Ocak başında **kara kedi**. (**kömür** / 432: 538.2)

Tencere kaynar / **kara kedi** oynar. (**kestane** / 411: 498.17)

Gidi gidiver / **şu kediyi tutuver** / ne tatlıca eti var / püsküllüce g...ü var. (**balık** / 155: 76.9e)

Bizim evde hedi var, samanlıkta **kedi** var. (**çeten** ‘sepet, çiten, sele’ / 210: 182.5)

Köpek

Ağaca yukarı, **kara köpek** ürer. (**bıçkı** ‘testere, hızar’ / 169: 99.6)

Bir küçük fino / alemi giydirip kuşadan o. (**iğne** ‘dikiş iğnesi’ / 346: 404.8)

Dört köpeğim var, birbirine yetişemez. (**araba tekerlekleri** ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.2a)

Duvar üstünde **kuduz köpek**. (**ısırgan** / 337: 398.3)

Ev dolayı / **şişman köpek**. (**yastık** ‘yannık, mütekke’ / 641: 840.2)

Kapıda **kara köpek** yatar / ne bağırır, ne ısırır / ne içeri birin sokar. (**kilit** ‘kapı firengi’ / 421: 518.10)

Kütük üstünde **köpek** ürer. (**balta** ‘nacak’ / 157: 78.3)

Şu karşıda **it** oturur, ayağımı küle batırır. (**sacayak** / 551: 696.14)

Yamada **köpek** oturur. (**burun** / 183: 129.7a)

İt

Gara iti nalladım, İstanbul'a yolladım. (**tren** / 619: 815.8)

Dam üstünde **ak it** yatar. (**loğ** ‘loğ taşı, yungu taşı, yuğu taşı, yuvarlak, yungu’ / 468: 575.6)

Bir itim var / bağlarım, gider / çözerim, oturur. (**çarık** / 207: 170.12a)

Tazı

Benim bir **kara tazım** var / ağzı var, dili yok / ne verirsem yemem demez / arkasında çulu yok. (**soba** / 576: 734.10)

Gara tazıyı nalladım / İstanbul'a yolladım. (**mektup** ‘telgraf’ / 477: 598.8b)

Kara **tazıyı** nalladım / karşıdaki dağa yolladım. (**kurşun** / 446: 550.4)

Sık tepede **tazı** otlar. (**tıraş bıçağı** ‘tırtaş makinası, ustura’ / 617: 814.8c)

Kancık

Evden eve **emikli kancık**. (**ateş** / 128: 50.7)

Ayı

Bir **ayım** var haşeri, kuyuruğu damdan dışarı. (**kuyu** / 449: 557.2)

Bir gara ayı ardından zencir sürükler. (**tren** / 620: 815.16)

Domuz

Anası ip gibi, yavrusu **domuz** gibi. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.10)

Dere dibinde kara **domuzcuğum**. (**kazan** ‘hareni’ / 399: 476.5)

Kahverengi bir domuz çayırda otlar. (**tırpan** / 615: 804.3)

Yer altında **kör domuz**. (**köstebek** / 437: 542.6)

Balık

Dağdan kestim tahtalık / suya koydum **ak balık**. (**sabun** / 549: 695.7)

Dağdan kestim tahtalık, suya düştü **ak balık**. (**çift demiri** ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.3)

Deniz içinde su, suyun içinde taş, taşın üstünde **balık**, balığın üstünde alev. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.26z)

Min min minare; minareden kenare; kenarede olucak, olucakta **balıkçık**. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.14)

Üzerinde çift oluk / içinde **kızıl balık**. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.14b)

İki dağ arasında **Yunus balığı**. (**dil** / 245: 249.3)

Min min minare / üstü kanare / üstünde oluk / içinde **balık**. (**dil** / 246: 249.9a)

Uzun uzun minare, minare içinde zinare, zinarenin içinde oluk, oluğun içinde **balık**. (**gebe kadın** ‘hamile kadın’ / 288:325.1)

Fare

Bir kalede **iki fare** oynar. (**göz** / 309: 348.28)

Matal matal matladı, on iki **fare** atladı, gurbağa ganatlandı, tos vurdu bardağa, gelin çıhdı çardağa. (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 226: 214.1)

Mesel mesel mel atar, **iki sıçan** g...t atar. (**makas** ‘sındı’ / 470: 581.4)

Metel metel metlendi / iki **sıçan** etlendi / kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.5)

Böcek

Kapıda **şilak böcek**. (**çivi** ‘mıh, ekser’ / 218: 202.6)

Bit

İçi **bitli** / dışı tatlı. (**incir** / 349: 409.11a)

Karınca

Kat kat kapuska / içi dolu **karınca**. (**kitap** ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.1): (kitap harfleri)

Kirpi

Gök yüzünde **dikenli kirpi**. (**kestane** / 409: 498.7)

Kunduz

Yer altında **kunduz** gezer, gece değil gündüz gezer. (**çift demiri** ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.12)

Kurbağa

Kurbağa kanatlandı, Kabe'ye niyetlendi. (**mektup ‘telgraf’** / 477: 598.4)

Kurbağa kanatlandı / tosbağa çenetlendi / güvem suyu yürüdü / gökçe boncuk bürüdü. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.14a);

Matal matal matladı, on iki fare atladı, **gurbağa** ganatlandı, tos vurdu bardağa, gelin çıhdı çardağa. (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 226: 214.1)

Maymun

Bir **maymun** var, yemeden rafa attım. (**Hindistan cevizi** / 332: 388.4)

Altı parmaklık, üstü parmaklık, içinde oynar, bir **maymun**. (**dil** / 246: 249.11)

Sansar

Kapıda **sansar**, bütün yer, bütün kusar. (**çöten** / 226: 212.2)

Tosbağa

Kurbağa kanatlandı / **tosbağa** çenetlendi / güvem suyu yürüdü / gökçe boncuk bürüdü.
(asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.14a)

Yılan

Alaca yılan, bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan. (**çit** / 217: 199)

Bel üstünde **kara yılan**. (**kemer** ‘kuşak’ / 408: 493.1)

Alaca yılan selviye dolan. (**kemer** ‘kuşak’ / 408: 493.2)

Bir kaya üstünde **iki tane yılan** yatar. (**kaş** / 389: 462.3)

Gider gider, izi yok / guşdur, ganadı yoh / geri döner tozu yok / **ilandır**, göbeği yoh. (**gemi**
‘kayık, vapur, kelek’ / 292:332.9e)

Parlacık kuyu / içinde suyu / dibinde **yılanı** / üstünde yanarı. (**lamba** ‘gaz lambası,
petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.26y)

Bizim evin önünde bir havuz var, havuzun içinde **yılan** var, yılanın ağzında mercan var.
(**çiğdem** ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.7)

3.4.3.4. Ev Eşyasından İmge**Kap**

Dam ardında / **kalaylı kap**. (**Ay** / 133: 53.25e)

Tencere

Gündüz uyur, gece kalkar, bakar mavi pencereden, farkı yoktur **bir gümüştük,**
yusyuvarlak tencereden. (**Ay** / 132: 53.15)

Toprak tencere, etten kapak. (**havruz** ‘oturak, küllük’ / 328: 377.1)

Küçüktür **tenceresi**, tatlıdır mancası. (**findık** / 284:313.11c)

Sıra sıra **tencereler**, içinde lokman gözlüler. (kurbağa / 446: 548.19a)

Tenceremi kapakladım / etrafını saçakladım. (**göz** / 308: 348.15)

Ufacık tencerenin aşısı çok tatlı olur. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 196: 145.33)

Guşhana

Guşhanayı gapahladım / dört yanını saçahladım. (göz / 308: 348.15d)

Çömlek

Bir **kırmızı çömleğim** var; dağdan yuvarlanır, kırılmaz; iki taş arasında kırılır.

(**çitlenbik** ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.5)

Kara serik, **kırmızı çömlek**. (**kuşburnu** ‘gücü, gözü’ / 448: 555.7)

Ufacık çömlek, içinde datlı aşısı. (**armut** / 124: 41.1)

Ufak çömlek, içinde tatlı aşım var. (**findık** / 284:313.11d)

Güveç

Küçük güveç, tatlı aş. (**findık** / 284:313.11)

Kazan

Aldım **kazan**, koydum kuyruk; eridi kazan, kaldı kuyruk. (**ayakkabı** ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 134: 57.1a)

Dam üstünde / **kalaylı kazan**. (**Ay** / 133: 53.25a)

Gara gazan / gapağından asılır. (**hurma** / 336: 394.5)

Kara kazan kaynar, Arap çocuk oynar. (**kahve** / 367: 431.8)

Kazan kaynar, tuzu yok; insan gezer, izi yok. (**hamam** / 323: 362.2)

Küçük kazanın aşısı tatlı olur. (**findık** / 284:313.11b)

Sarp kaya yüzünde, **kazan** kaynar. (**devenin gözü** / 244: 245)

Kova

Bir **küçücük govacılı** / başında var tablacık. (**çivi** ‘mıh, ekser’ / 219: 202.7u)

Ağaçta **kova** asılı / içinde üzüm basılı. (kulak / 439: 544.6e)

Bakraç

Yer altında **kırmızı bakraç**. (**havuç** ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.2)

Satıl

Ağaçta **satıl** asılı, içinde bal basılı. (**hurma** / 335: 394.2)

Çingil

Dalda **çingil** asılı, içinde helva basılı. (**incir** / 350: 409.24a)

Çanak

Fırl fırl fir **çanak**, fırlamasın bu çanak, yer gök delinsin, delinmesin bu çanak. (**ağız** / 112: 9.18)

Fıçı

Benim bir **fıçım** var, bin deliği var, gene su tutar, gene su tutar. (**sünger** / 589: 752.2)

Bir **fıçım** var / dört dilim ekmek alır. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28g)

Fıçı üstünde fındık. (göbek / 299:341.2)

Fıçıcık, miçıcık, içi dolu turşucuk. (**domates** ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.4)

Bardak

Bardağı devirdim / koca dağı çevirdim. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.15a)

Kırmızı duvar üstünde **beyaz bardaklar**. (dişler / 251: 253.15)

Yer altında / **kara bardak**. (**turp** ‘kara turp, kırmızı turp’ / 621: 817.5a)

İbrik

Çarşıdan aldım **ibrik**, içine koydum kuyruk, ibrik eridi, kuyruk erimedi. (**ayakkabı** ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 134: 57.1)

Testi

Ağzı aşağı dört dolu **testim** var, akmaz. (**inek memesi** / 351: 412.3a)

Teşti teşte kapakladım / kırağını saçakladım. (**göz** / 308: 348.15e)

Yer altında / **küflü testi**. (**turp** ‘kara turp, kırmızı turp’ / 620: 817.5)

Evden eve **tintin top**. (**fare** ‘sıçan’ / 279:307.12)

Tepsi

Dam üstünde / **yarım tepsi**. (**Ay** / 131: 53.8)

Gümüş tepsi. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.15)

Sini

Dam üstünde / **gümüş sini**. (**Ay** / 133: 53.25b)

Mini mini, **küçük sini**. (**altın** ‘altın para’ / 114: 21.5)

Tabla

Bir ufacık Arapçık / başında var **tablacık**. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7)

Tabak

Çili çili bak / çil hücrede **çil tabah** / orta yeri yumuşak. (bal ‘**arı peteği**, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.5a)

Barekallah hoş yaratmış bir asanın üstüne, kıyısı sarı varak, ortası **altın tabak**. (**ay çiçeği** ‘aygün çiçeği, gündöndü, günebakan’ / 134: 54.3)

Ev üstünde / **gümüş tabak**. (**Ay** / 133: 53.25f)

Hakteala hup yaratmış bir yeşil dal üstüne, kenarı zil varak, ortası **altın tabak**. (gül / 312: 352.7)

Tas

Altın tas, herbir usta yapamaz. (kırlangıç yuvası / 416: 507.2)

Altın tasta / gül ıslı. (dil / 245: 249.4)

Bir **gümüş tas** / ay geldi alamadı / gün geldi, aldı. (**buz** / 184: 130.3b)

Bir **tas** yoğurdum var / yarısı ak, yarısı kara. (**göz** / 306: 348.5)

Dam üstünde / **kalaylı tas**. (Ay / 133: 53.25a)

Dam üstünde **sarı tas**. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.43)

Kalaylı tas, kaldır as. (**ayna** / 139: 59.14)

Kat kat **sefer taşıyım**, dört heceyle bilinir, bende canlı şeyler var, fakat sanma yenilir. (**apartman** / 117: 29)

Mavi atlas üstünde **altın tas**. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.44)

Yer altında **altın tas**, birini kaldır, birini bas. Amucam oğlu Rakkas. (**çiğdem** ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.8)

Yer altında **gümüş tas**. (**turp** ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.10)

Yol üstünde **çorba tası**. (**deve izi** / 244: 240.2)

Yol üstünde **kalaylı tas** / gelene de has, gidene de has. (**cami** / 185: 137.4)

Sahan

İki sahan / iki kapak. (**göz** / 308: 348.14)

Yer altında **kapaklı sahan**. (**mantar** ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.9)

Küp

Kürk içinde **küp** oturur. (**ay** / 137: 58.7)

Su içinde **yağlı küp**. (**b...k** ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.4)

Aldır abası / yeşildir **küpesi** / bunu bilmeyen gavur sıpası. (**domates** ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.3b)

Dört küp yağım var, hepsinin başı aşağı; ne dökülür, ne damlar. (**inek memesi** / 351: 412.3)

Seğirttim çıktım tepeye, ayağım battı **küpeye**. (**çizme** / 220: 203.2)

Çatal

İki çatal, bir makas. (**kırlangıç** / 416: 506.3)

Kaşık

Kara **kaşık**, duvara yapışık. (**kırlangıç yuvası** / 416: 507.1)

Kara kaşık, duvara yapışık. (**sinek** / 574: 731.3)

Fincan

Mini mini fincan, içi dolu mercan. (dişler / 250: 253.8)

Kalbur

Karanlık damda / **kalbur** asılı. (bal ‘arı peteği, **bal peteği**, petek, gömeç’ / 153: 75.2)

Bohça

Çimdik çimdik çirildi, **bohça** oldu, duruldu. (incir / 350: 409.26)

Yol üstünde **bağlı bohça**. (**lahana** ‘kelem’ / 452: 566.1)

Yol üstünde **kırmızı bohça**. (**domates** ‘kırmızı patlıcan’ / 257: 257.1)

Yol üstünde **kırmızı bohça**. (**gelincik** ‘karne, kemba’ / 290:330.1)

Çıkı

Taştan taşa **gök çıkı**. (keklik / 406: 489.1)

Çuval

Çalı dibinde **kıl çuval**. (**kirpi** / 426: 522.4)

Dağarcık

Bir **dağarcığım** var / içinde dört dilim ekmek alır. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28ı)

Dağ doruğunda / **unlu dağarcık**. (**iğde** / 343: 403.4)

Yer altında / **küflü dağarcık**. (**cenaze** ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.3a)

Torba

Kıl torbada / gümüş düğme. (**göz** / 307: 348.8)

Dal ucunda / **süzme torbası**. (**incir** / 349: 409.9)

Çadır

Bir çadırım var / denizden (metinde : denizde) beriyi tutar. (**kar** / 380: 448.33cc)

Amcam gelir bize, bize; **çanakları** dize dize. (**ayak** / 134: 56.1)

Çil yanak, çilve **çanak**, çil hücre, çil varak. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.8a)

Fır fır çanak, fırlama çanak, kırılmaz bu **çanak**. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.10)

Fırl fırl fır **çanak**, fırlıdasın bu çanak, dağı taşı dolaşsın, kırılmasın bu çanak. (**gölge** / 301: 344.2)

Döşek

Baş aşağı mngırşak, **deve tüyünden döşek**, bunu bilmeyen eşek. (**ayva** / 141: 62.3)

Dört köşeli döşek, bunu bilmeyen eşek. (**akıtma** ‘gözleme’ / 113: 15.1).

Kat kat döşek / bunu bilmeyen eşek. (**kitap** ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.7)

Kırk kath döşek / bunu bilmeyen eşek. (**lahana** ‘kelem’ / 454: 566.20a)

Yorgan

Benim bir **yorganım** var, su içinden hiç çıkmaz. (**dil** / 247: 249.20)

Bir beyaz **yorganım** var / her yeri örter / suyu örtmez. (**kar** / 380: 448.33o)

Yastık

A benim **al yastığım** / içine un bastığım. (**iğde** / 344: 403.7)

Bir odam var, içinde **dört yastığım** var. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.26)

Çarşaf

Bir **çarşaf** açtım, kahmata seçtim. (kar / 378: 448.15)

Bir **çarşafım** var / gölden gayri yeri kaplar. (kar / 380: 448.33t)

Uzundur, sivridir / kertiktir başı / dürtükçe akıtır gözünden yaşı / kirletir altında **beyaz çarşafi**. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.4g)

Halı

Bir **halım** var / bütün dünyayı kaplar / bir denizi kaplamaz. (**kar** / 380: 448.33i)

Kilim

Bir **kilimim** var / dünyayı tutar. (**gök** ‘gök yüzü, gök kubbesi’ / 299:342.3)

Bir **kilimim** var / yarısı dokunmuş / yarısı dokunacak. (**el** / 270: 285.3)

Tulum

Sıra sıra tulum, bunu bilmeyen Urum. (kiremit / 425: 521.5)

Dolap

Bir **yeşil dolabım** var, içinde dört dolu kabım var. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.40)

Çekmece

Bir **çekmecem** var / içi dört dilim ekmek alır. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28b)

Sandık

San san sandıra, **sandık** içinde mandıra. (beyin / 167: 94)

Benim bir **sandığım** var, bir dilim ekmek alır. (**findık** / 283:313.10)

Dal ucunda / **kitli sandık**. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.15)

Dal üstünde **kitli sandık**. (**badem** / 147: 68.3)

Elle eleme, kolla dolama, **sarı sandık**, kırmızı findık. (**ekmek** / 268: 282.7)

Sandığımı kapadım, püskülleri dışarı. (**göz** / 307: 348.10)

Sandığımı kitledim / püskülleri dışarda kaldı. (**kirpik** ‘gözler’ / 427: 523.1)

Yeşil sandığı açtım, al ipeği saçtım. (**karpuz** / 388: 459.7)

Yol üstünde **kitli sandık**; geleni öper, gideni öper. (**çeşme** ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.6)

Kutu

Bir **gutum** var / iki türlü otum var / biri ak, biri gara. (**göz** / 306: 348.4)

Bir **kapalı kutum** var / içi dört dilim ekmek alır. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28a)

Kafes

Ey nesnedir, nesnedir / **altın kafestedir** / yem yemez, su içmez / bu da bir nesnedir.
(ipek böceği / 354: 418.2n)

Isladım, usladım, altun tasa gön ısladım; yetmiş iki çeşit bülbül cücüğünü bir **kafeste** besledim. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.13)

Kumbara

Bir **küçücük kumbara** / erzak taşır ambara. (karınca / 383: 457.2)

Sandalye

Bir odam var içinde **otuz iki sandalya, bir halım** var. (ağız / 111: 9.10)

Eğer

Karanlık evde **eğer** asılı. (**Baca kurumu** 'kurum' / 146: 65.3)

Fener

Nice yıllardan beri durur bu **mumsuz fener** / gündüz yanar, gece söner. (**güneş** 'gün ışığı, güneş ışığı' / 317: 355.36)

Çakmak taşı

Bir pencere dolu **çakmak taşı**. (dişler / 249: 253.1)

Kandil

Gökte yanar bir **kandil**; haydi bunu sen bil. (**Ay** / 132: 53.13)

Sarı kandiller asılır, vakti gelince kesilir. (**ayva** / 142: 62.10)

İğne

Burdan attım **iğneyi**, dolaştı geldi dünyayı. (**akıl** 'fikir' / 113: 14.4)

Makas

İki çatal, bir **makas**. (kırlangıç / 416: 506.3)

Çifte

Benim bir **çiftem** var nemli, barutu tükenmez. (burun / 183: 129.9)

Bilye

Ahmet damda **bilye** oynar / "oynama" derim, gene oynar. (**dolu** 'mürdümük' / 257: 256.10e)

Kundak

Dört kardeş bir **kundakta** yatar. (**ceviz** 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 194: 145.23)

Kaval

Dedemin **kavalı**, ev ardında dayalı. (**değirmen** 'un değirmeni, el değirmeni' / 232: 225.8)

Zurna

Benim bir **zurnam** var / ortası delik. (**kulak** / 440: 544.13)

Düdük

Köprü altında dört **düdük** / o ağladı, biz yedik. (**inek memesi** / 351: 412.2)

Tığ

Tığ dikildi, fındık döküldü. (deve b...u / 243: 237.4): (kuyruk)

Kazık

Yer altında / **şirli gazuh**. (**havuç** 'pürçüklü, kızılöt, güllük' / 329: 378.7f)

Kazma

Dünya kurulmuş mahşer, üç günlük bir çocuk gördüm, **kazma** elinde yer eşer. (civciv 'piliç' / 199: 151.5)

Burdan çekti **kılıcı**, Basra'da çıktı ucu. (**ebekuşağı** 'alâimi sema, gökkuşağı' / 266: 277.6)
Ev ardında, **eğri gılıç**. (**oluk** 'su oluşu, çörten' / 513: 642.3a)

Kürek

Bir direkli, gırh **kürekli**. (lahana 'kelem' / 453: 566.14)
Fırın içinde **kürek**. (dil / 245: 249.6)
Bir damın içi **çapa kürek** dolu. (ağız / 111: 9.14a) (dişler)

Balta

Beş **balta** ile bir dam çattım, içine bir yonka düşürmeden. (çorap şişi 'çorap tığları, cibe' / 224: 208.6b)

Keser

Bir dam **keserim** var. (ağız / 111: 9.11)

Tokmak

Bir **tokmağım** var, yedi delikli. (**baş** 'kafa' / 160: 82.1ı)

Mih

Benim bir takam var, içi dolu **mihim** var. (ağız / 111: 9.9)

Sap

Keser sapı / kel kitabı / beş dalı var / beş çiçeği. (**el** / 269: 285.2b)

İp

Çarşıdan aldım bir sippa, bağladım **uzun ipe**. (iğne 'dikiş iğnesi' / 345: 404.1)
Dört derenin suyu bir kuyuya iner; dört kardeş bir kuyuya **ip** atar. (inek memesi / 351: 412.4)

Örme

Yol üstünde **kara örme**. (karınca / 383: 457.3)

Urgan

Yer altında / **ekli urgan**. (**boru** ‘su borusu, künk’ / 175: 114)

Uzun uzun urganlar, içi dolu kurbanlar. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.19)

Yumak

Yol üstünde **yağı yumak**. (**bıldırcın** / 169: 100.1)

Dal ucunda **sarı yumak**. (**portakal** / 539: 683.13)

Ocak

Bir **ocak** bütün / dünyayı ısıtır. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.39a)

Yaba

Bir **yabam** var; beş budağı, beş de parmağı var. (**el** / 270: 285.6)

Yay

Nehir ırmak ve çayım, her işte var çok payım, yağmur sonu göklerde, **yedi renkli bir yayım**. (**ebekuşağı** ‘alâimi sema, gökkuşağı’ / 266: 277.4)

Tekne

Küçücük **tekneler**, birbirini beklerler. (**kiremit** / 426: 521.8)

Kantar

Etten kantar / altın tartar. (**kulak**, küpe / 693: 931.2)

3.4.3.5. Süs Eşyasından İmge**Cevher**

Ben bugün bir nesne gördüm dengi vursan fırlanır, ortası gül gülüstanlık yanları **cavharlanır**. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.27)

Çın çın ağaç başında / çın karakuş oturur / her kanadın silktikçe / **âlâ cevher** dökülür. (**çakmak** / 203: 157)

İnci

Bir ufacık kutucuk, içi doli **incicuk**. (ağız / 111: 9.5): (dişler)

Mercan

Bir yeşil fincan / içi dolu **mercan**. (incir / 350: 409.18): (incir çekirdeği)

Bizim evin önünde bir havuz var, havuzun içinde yılan var, yılanın ağzında **mercan** var.

(**çiğdem** ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.7)

Fini fini fincan, içi dolu **mercan**. (ağız / 111: 9.7): (dişler)

Elmas

Etten kantar / **elmas** tartar. (kulak, küpe / 694: 931.2c): (ses)

Pırlanta

Etten kantar / **pırlanta** tartar. (kulak, küpe / 693: 931.2a): (ses)

Kehribar

Dilim dilim nar / uçar gider **Kehribar**. (**mangal**, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2c)

Yüzük

Kıl torbada / **gümüş yüzük**. (**göz** / 307: 348.8b)

Sikke

Yer altında / **altın sikke**. (**havuç** ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 329: 378.7g)

Yer altında / **gümüş sikke**. (**havuç** ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 329: 378.7ı)

Küpe

Bir **küpe**, bitmez küpe; bin sene kalsa çürümez küpe. (**ad** ‘isim’ / 107: 2.)

Bir tepede / **altın küpe**. (**süpürge** ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.1n)

İttim, kapı açıldı, **altın küpe** saçıldı. (**keçi b...u** ‘keçi veya koyun gıgısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi’ / 402: 482.1)

Küçücük **küpecik**, ağızı kapacık. (**palamut** / 524: 657)

Boncuk

Bir yumruhu, bir **boncuk**. (incir / 348: 409.2): (incir çekirdekleri)

Ha bititi bititi, bir ağacı çitidi, göğe **boncuk** türetti, bunu Allah yarattı. (**çitlenbik** ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.1)

Hey bididi bididi, bir ağacı çitidi / güvem suyu yürüdü / **gökçe boncuk** bürüdü. (**asma** ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.14)

Benim **bir kalbur boncuğum** var / akşam saçarım, sabahleyin toplarım. (**yıldız** ‘yıldızlar’ / 650: 852.12e)

Düğme

Dal ucunda **gümüş düğme**. (**yağmur** / 636: 836.4)

Illem illem iğnesi, illem **kadın düğmesi**, illem hoştur yemesi, illem güçtür bilmesi. (**çilek** / 216: 195.3)

İlim ilim ilmesi, ilim **hatun düğmesi**; bunu bilen bilesi, bilmeyen on iki köy veresi. (**çitlenbik** ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.4)

Kıl torbada / **gümüş düğme**. (**göz** / 307: 348.8)

Yer altında / **ak düğme**. (**çiğdem** ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 214: 194.1b)

Gümüş top

Ortaya **bir gümüş top** koydum / ay geldi alamadı / güneş geldi, aldı. (**buz** / 184: 130.3a)

3.4.3.6. Giyeceklerden İmge

Tac

Karşı yakada Hacı var, **al kavaktan tacı** var. (biber ‘**kırmızı biber**, acı biber, karabiber’ / 170: 102.10)

Sarık

Molla çıktı handan / **sarığı** kırmızı kandan. (**horoz** / 333: 391.9a)

Yer altında **sarığım** var. (**lahana** ‘kelem’ / 455: 566.39)

Benim bir **sarığım** var / dünyayı burur / Asi'yi bürümez. (**kar** / 380: 448.33ee)

Dağda dayımı gördüm, başında **sarığımı** gördüm. (aşı 'aşlama' / 127: 45.1a)

Şapka

Vay anam **şapkam** dalda kaldı. (**ceviz** 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 192: 145.4)

Takke

Ev üstünde yavrucuk, **takkesi** kıvrıcık. (baca '**bacalık**' / 145: 64.15)

Vay anam **tekkem** dalda kaldı. (**ceviz** 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 192: 145.4a)

Vay, **takkem** dalda kaldı. (**hurma** / 335: 394.1)

Külâh

Yer altında / **dedemin külâhı**. (**pancar** 'kocabaş, çükündür' / 526: 661.3)

Yer altında **kızıl külâh**. (**havuç** 'pürçüklü, kızilot, güllük' / 328: 378.4)

Fes

Dedemin fesi, pis kokar nefesi. (**biber** 'kırmızı biber, acı biber, karabiber' / 170: 102.6)

Kalpâk

Dört kardeş bir **kalpâk** giyerler. (**çardak** 'sayvant' / 205: 169.2)

Ceket

Ne tatlıca eti var / püsküllü **caketi** var. (balık / 156: 76.9ö)

Entari

Bir **enterim** var altmış iki parçadan, onu biçen tiken terziye eyvallahımı demişem. (**lahana** 'kelem' / 454: 566.24)

Etek

Karanlık yerde **etek** asılı. (**kovan** / 429: 533a)

Gömlek

Karanlık dam içinde, **kanlı gömlek** asılı. (**ciğer** / 198: 150.1)

Ev gömleği. (**badana** / 146: 67)

Hırka

Bir **hırkam** var, kırk yamalığı var. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 284:315.7a)

Kürk

Bir **kürküm** var kırk yamalık. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 284:315.7)

Dedemin **kürkü** daima yüklü. (**karayemiş ağacı** ‘taflan’ / 382: 453.2)

Kuşak

Et üstünde **beyaz kuşak**. (**dişler** / 249: 253.3)

Dağdan gelir dalalı, kuyrucuğu kınalı, sekün sükün ayaklı, beli **seğmen kuşaklı**, kık kık eder kuyruğu, yif yif eder yüğüğü. (alaca karga ‘ala karga’ / 114: 19.2)

İzar

Benim bir **izarım** var / her yeri sarar / denizi sarmaz. (**kar** / 380: 448.33v)

Mendil

Kutu kutu içinde, ustamın **beyaz mendili** / kırmızı kutu içinde. (**soğan** / 578: 735.3a)

Çamaşır

Bir sele çamaşır / ahşam serdim, sabah topladım. (**yıldız** ‘yıldızlar’ / 650: 852.12j)

Kundura

Kırmızı kundura. (ateş / 129: 50.22)

Çarık

Yol üstünde **patlak çarık**. (**kurbağa** / 443: 548.7)

Yol üstünde **patlak çarık**. (**kaplumbağa** ‘tosbağa’ / 374: 447.9)

Don

Dolanır, dolanır, ana **donum** çıkmaz der. (**çulha keçesi** / 228: 215)

İpek

Yeşil sandığı açtım, **al ipeği** saçtım. (**karpuz** / 388: 459.7)

Kumaş

Uzundur boyu / kertiktir başı / alır altına **beyaz kumaşı** / tükürdükçe akar yaşı / gittikçe, geldikçe bitirir işi. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.4c)

3.4.3.7. Yiyeceklerden İmge**Ekmek**

Dam üstünde / **yarım ekmek**. (Ay / 131: 53.10)

Dört dilim ekmeğim var / bir sandık içindedir. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.28l)

Kat kat **ekmek** / içi dolu **bal petek**. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.6a)

Kat kat ekmek / katı beyaz ekmek / ya bunu bilmeli, ya bu gece ölmeli. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.8b)

Yük üstünde yarım **ekmek**. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.12)

Çörek

Sandık üstünde / **yarım çörek**. (Ay / 131: 53.10e)

Yol üstünde / **değirmi çörek**. (yılan / 648: 851.8g)

Simit

Dam üstünde / **yarım simit**. (Ay / 131: 53.10c)

Poğaç

Ev üstünde / **yağlı puğaç**. (Ay / 131: 53.10h)

Yer altında **yağlı puğaç**. (fare 'sıçan' / 278:307.2)

Bazlama

Uzun uzun uzlama, ucunda **yassı bazlama**.. (**devenin ayağı** 'devenin tabanı' / 243: 236.1)

Yol üstünde **yağlı bazlama**. (**deve izi** / 244: 240.1)

Pide

Bir fırınım var, içi bir **pide** alır. (badem / 147: 68.8)

Ev üstünde / **yarım pide** (Ay / 131: 53.10o)

Yer altında **yağlı pide**. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 188: 141.4)

Lavaş

Sap kovada **lavaşlar** açılır. (**kulak** / 441: 544.21)

Kömbe

Yük üstünde / **yarım kömbe**. (Ay / 131: 53.10j)

Kete

Yük üstünde/ **yarım kete** (Ay / 131: 53.10L)

Turta

Ev üstünde / **yağlı turta**. (Ay / 132: 53.10p)

Köfte

Altı tahta, üstü tahta / içinde **bir kara köfte**. (kaplumbağa 'tosbağa' / 374: 447.31)

Dolma

Yol üstünde bir sahan **dolma**. (at gübresi / 128: 48)

Yol üstünde ıssı **dolma**. (**mal b...u** ‘sığır pisliği, inek gübresi, mayıs, manda b...u’ / 471: 585.1)

Haşıl

Bir sahan haşıl, ortası yeşil. (ayna / 138: 59.5)

Yağ

Kapı ardına **yağ** döküldü / silerim silerim çıkmaz. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.45)

Kapının arkasına **yağ** döküldü / sildim çıkmadı. (ay ışığı / 134: 55c)

Varvaradan var getir, karlı dağdan kar getir, sağılmamış inekten, çalkanmamış **yağ** getir. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.9)

Pencereye **yağ** bulaştı / silerim, silerim, gitmez. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.45i)

Yoğurt

Bir tas **yoğurdum** var / yarısı ak, yarısı kara. (göz / 306: 348.5)

Fındık kadar **yoğurdum**, on kişiyi doyurdum. (**kına** ‘kınalı parmaklar’ / 414: 501.14)

Kapı arkasına **yoğurt** döküldü / silerim, silerim, çıkmaz. (gölge / 304: 344.19)

Tezekliğe **yoğurt** dökerim / silerim, silerim, gitmez. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.45f)

Yol üstüne **yoğurt** dökülmüş. (ay ışığı / 134: 55a)

Ayran

Ak ineğim göğe bakar / kışından **ayran** akar. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.9)

Peynir

İki kardeş **peynir** dilerek gider. (kızak / 417: 514.3)

Yumurta

Avcılar ava gider, yolcular yola gider; bir **yumurta** içinde, bin tane işçi gider. (afyon 'haşhaş çiçeği, afyon kabalağı' / 109: 5.5)

Çullum çukurdasın, beş yüz **yumurtasın**, eller yaylaya gitti, sen daha burdasın. (asma 'üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ' / 127: 44.15g)

Çumçukur yerde, akpacık **yumurta**. (**mantar** 'göbelek, cifi' / 472: 588.2)

Dağda toy oturur, otuz iki **yumurta** götürür. (ekmek tahtası 'hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi' / 269: 283.9)

Eşiklikten atladım, iki **yumurta** yumurtladım. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç' / 137: 57.13)

Hacılar hacca gider, bilmem ki nice gider, bir **yumurtanın** içinde, yüzlerce cüce gider. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.23)

Sekmecikten sekerim, yüz elli **yumurta** dökerim. (beze 'ekmek bezesi' / 168: 97.1)

Şu karşıda toy oturur / **yüzbin yumurta** götürür. (ceviz 'koz, ceviz ağacı, koz ağacı' / 196: 145.32a)

Uyur uyur, boynuzundan **yumurtlar**. (findık / 283:313.7)

Üçyüz altmış beş leylek, elli iki yavrusu, on iki **yumurtası**, adlarını astım bir duvara. (takvim / 602: 776.1)

Yeşil yaprak arasında, kırk **tavuk yumurtası**. (gül / 312: 352.4)

Akşam dama **bir kalbur yumurta** koydum; sabah baktım: bir tane yok. (**yıldız** 'yıldızlar' / 651: 852.17a)

Et

Kişi kişi Allah'ın işi; **bir hokka et** getirdim, ne erkekti ne dişi. (dombalak 'dombalan, domalan' / 257: 258.1)

Uzun Hasan uzanmış / uzandıkça **et** kazanmış. (kabak 'susak, su kabağı' / 362: 423.30c)

Kıyma

Dalda satıl asılı / içinde **kıyma** basılı. (nar / 501: 626.11f)

Ciğer

Karanlık odada **ciğer** asılı. (baca kurumu ‘kurum’ / 146: 65.2)

Kuyruk

Çarşıdan aldım ibrik, içine koydum **kuyruk**, ibrik eridi, kuyruk erimedi. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 134: 57.1)

Kadayıf

Kat kat kadayıf, ortası zayıf, ortasında özü var, tepesinde gözü var. (**lahana ‘kelem’** / 455: 566.40)

Helva

Dalda çingil asılı, içinde **helva** basılı. (incir / 350: 409.24a)

Bal

Dal ucunda / **bal lokması**. (incir / 349: 409.9a)

Şeker

Bir sahan **şeker** / dünyayı eker. (**başak ‘ekin, hububat, buğday’** / 164: 83.15a)

Nane şeker, nohut döker. (dolu ‘mürdümük’ / 257: 256.12)

Pıt pıt eder, çıt çıt eder; **labiye şeker**, pamuk atar. (dolu ‘mürdümük’ / 257: 256.11)

Kahve

Yol üstüne **kahve** dökülmüş. (karınca / 386: 457.29)

Biber

Ambar açıldı, **kara biber** saçıldı. (**keçi b...u** ‘keçi veya koyun gığısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi’ / 402: 482.2)

Dal ucunda **acı biber**. (acuk ‘ekşi elma’ / 107: 1.2)

Elma

Bir dağdan bir dağa **elma** attım; hem attım, hem tuttum. (aksiseda ‘yankı’ / 113: 17.1).

Gökten bir **elma** düştü / on ikiye bölündü / on birini yediler / birine sabır dediler. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.15)

Gökten bir **elma** düştü, cümle âlem bölüştü. (adam ‘insan’ / 109: 3.3)

Rafta **elma** asılı / içi mercan basılı. (**nar** / 501: 626.11i)

Elif uçtu / sin düştü / bir tabakta **beş elma** / ikisine gün düştü. (**namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’** / 498: 625.10c)

Armut

Ağacı dut, meyvesi **armut**. (incir / 350: 409.27)

Karpuz

Ak eyledim vak eyledim, **bir kesilmedik karpuzu**, cümle âleme pay eyledim. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.46)

Havadan bir **karpuz** düştü / dünya âlem bölüştü. (**oruç ‘ramazan’** / 513: 645.5b)

Uzunca bir **karpuz**, ağzı dar, dibi geniş. (**küp** / 449: 562.4)

Kiraz

İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, **çekirdekler** görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112: 9.17)

Üzüm

Dağdan gelir sekerek / **kuru üzüm** dökerek. (keçi / 400: 481.2)

Sepette **salkım üzümler**, zırlayıp seslenirler. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.11)

Kapuska

Kat kat **kapuska** / içi dolu karınca. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.1)

Fındık

Açıldı sandık, döküldü **fındık**. (keçi b...u ‘keçi veya koyun gıgısı, davar kemresi, gildik, püskül, koyun keçi kemresi’ / 402: 482.3)

Elle eleme, kolla dolama, sarı sandık, **kırmızı fındık**. (ekmek / 268: 282.7)

Fıçı üstünde **fındık**. (göbek / 299:341.2)

Tığ dikildi, **fındık** döküldü. (deve b...u / 243: 237.4)

Bir galbır **pındığım** var / içinde bir **cevizim** var. (Ay, yıldızlar. ‘gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay’ / 679: 890.5)

İdris değirmene gider, un yapmaz; un öğütür, toz yapmaz; **ekmek yoğurur**, su katmaz. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.28)

Ceviz

Bir kova cevizim var / akşam sererim, gündüz toplarım. (**yıldız** ‘yıldızlar’ / 650: 852.12)

Darı

Dama bir **darı** saçtım, derlemeden eve kaçtım. (**dolu** ‘mürdümük’ / 256: 256.7)

Kulağımın zarı, bir kile **darı**. (incir / 349: 409.7): (incir çekirdeği)

Arpa

Bir ufacık arpacık / başındadır tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 218: 202.7e);

Badem

Kademdir, kadem; içinde yatar **badem**. (bakla / 150: 72.8)

Kavurga

Yol üstünde karga, vurdum düşürdüm harga, içi dolu **kavurga**. (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.1)

Bulgur

Yer altında / **bulgur** kaynar. (karınca / 385: 457.18)

Bir torba bulgurum var / akşam serperim, sabah toplarım. (yıldız ‘yıldızlar’ / 650: 852.12a)

Katık

Dal doruğunda, yağlı katık. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.16)

Çekirdek

İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, **çekirdekler** görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112: 9.17)

Leblebi

Dağdan gelir sekerek / **lelebileri** dökerek. (keçi / 400: 481.2b)

Mercimek

Küçük mercimek / başında tablacık. (**çivi** ‘mih, ekser’ / 218: 202.7j)

Meze

Bir tabak **meze** / amma ne taze / yaştır kurumaz / tuzludur çürümez. (a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’ / 116: 22.3).

Nohut

Nane şeker, **nohut** döker. (dolu ‘mürdümük’ / 257: 256.12)

Salata

Altı tahta, üstü tahta / içinde **garip salta**. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 374: 447.3j)

Soğan

Atmaca hayvan gibi / acısı **soğan** gibi. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.8)

Dalda durur doğan gibi, acısı var **soğan** gibi. (acuk ‘ekşi elma’ / 107: 1.1)

Fırın üstünde / **yarım somun**. (Ay / 131: 53.10b)

Sarı, **soğan gibi** / okunur Kur'an gibi. (altın ‘altın para’ / 115: 21.8j)

Maya

Tırnak kadar **maya**, on parmağı boyar. (**kına** ‘kınalı parmaklar’ / 415: 501.16)

Mantar

Ufacık **mantarcık** / başındadır tablacık. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.7z)

Mavi mavi mantar / kabarıp kalkar / ustası gelir / boynunu kırkar. (**lahana** ‘kelem’ / 455: 566.32)

Hıyar

Dört lap / bir küp / **eğri hıyar** /mâni. (**deve** / 242: 235.9a)

3.4.3.8. Bitkilerden İmge**Ağaç**

Bir ağacın bin dalı var, bin dalının bin başı var. (**ejderha** / 267: 281.4)

Bir ağacım var dalsız, budaksız; ben ona nasıl çıkayım elsiz ayaksız. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.13)

Sarp yerde sangıl **ağaç**. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.4)

Kâbeye gider hacı, soğan sarımsaktan acı; dal verir budak vermez, bu da neyin **ağacı**? (**geyik** / 298:338.2)

Çam

Kaba **çam** baş aşağı. (at kuyruğu / 128: 49.1)

Çınar

Alçacık **çınar**, pırlıl pırlıl yanar. (**gelin** / 289:328.5)

Eğri **çınar** / yerden alır / gökte yer. (**deve** / 242: 235.4)

Kavak

Sümbüllü'de bir **kavak** var, ne dalı var, ne budağı var; başına bir kuş konmuş, ne kül eder, ne ufak. (**minare** / 490: 614.6)

İstanbul'da bir **kavak** dikildi, ucu buraya yıkıldı. (**güneş 'gün ışığı, güneş ışığı'** / 315: 355.9)

Çatal kavak dallandı, bilmem nere yollandı. (**adam** 'insan' / 108: 3.1)

Sandal ağacı

Yar yüzünde, sandal ağacı. (deve bacağı 244: 243)

Fidan

Dam arkasında küçük **fidan**. (bağlama 'ud, saz, mandolin, keman, kemençe' / 148: 70.4)

Çiçek

Leblebicik lepircik dört duvarın üstü açık, geldi konu serçecik; ne çiçeği, **nar çiçeği, nur çiçeği, cevri cevahir tarlasında şeftali çiçeği.** (**akıl 'fikir'** / 113: 14.5)

Nar çiçeği, narin çiçeği, harım çiçeği, pirinç çiçeği, gül gülistanlık içinde açılmış şeftali çiçeği. (**gönül 'kalb, yürek'** / 305: 346.1)

Zemzemli **çiçek**, zem boylu çiçek, efela yağlemu, dosdoğru çiçek. (**minare** / 490: 614.7)

Gül

Altı kül, üstü kül, içinde **sarı gül.** (**ekmek** / 268: 282.8)

Keser sapı / gelme yapı beş dalım / **beş çiçeği.** (**el** / 269: 285.2a)

Yandım, Allah'ım, yandım! Dört kitaba inandım. Deryada bir **gül** bitmiş, bağırır: "Susuz yandım!" (**gemi** 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.12)

Beş gülüm var, üçü güneş görür, ikisi görmez. (namaz 'namaz vakitleri, beş vakit namaz' / 498: 625.11)

Annaçta iki dalım, ortasında bir **gülüm.** (ateş / 129: 50.10)

Altın kafeste / **gül** ıslı. (dil / 245: 249.4a)

Lale

İçi gızıl, dışı yeşil lâleler / ahıllılar ahıl töke bulalar / ahılsızlar şaşırılar galalar.
(karpuz / 388: 459.8)

Yaprak

Altı toprak, üstü toprak, içinde **bir sarı yaprak**. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 190: 141.9)

Ot

Bir gutum var / **iki türlü otum** var / biri ak, biri gara. (göz / 306: 348.4)

Pamuk

Pıt pıt eder, çit çit eder; labiye şeker, **pamuk** atar. (dolu 'mürdümük' / 257: 256.11)

Adana'dan bir yığın **pamuk** aldım / durmadan sokağı doldurur. (kar / 379: 448.30)

Yonca

Bir kalbur yoncası var / akşam atar, sabah toplar. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.12m)

3.4.3.9. Yapılardan İmge**Yapı**

Allah yapar **yapısını** / bıçak açar **kapısını**. (kabak 'susak, su kabağı' / 359: 423.6)

Allah yapar **yapısını** / demir açar **kapısını**. (kavun 'bostan, topatan, karpuz' / 395: 469.7)

Elim attım **yapıya**, çıktım demir **kapıya**. (eğer / 267: 279.1)

Kapı üstünde **kara yapı**. (kilit 'kapı firengi' / 421: 518.5)

Kale

Dışı yeşil, içi narın kaleler / içindedir ufak ufak balalar bunu tanıyanlar şadola, güleler, tanımayanlar (metinde : tanıyan) mat ola kalalar. (karpuz / 389: 459.8g)

Etten kala, demirden **merdiven**. (at / 127: 47.3a)

Etten **kalesi**, demirden **iskelesi**. (at / 127: 47.3)

Ufacık kırmızı bir ev / ne kapısı var, ne penceresi / içinde yıldızdan bir yatak / yatakta beş küçük yavrucuk. (elma / 273: 290.5)

Yer altında kırmızı minare. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.3)

Ev

Bir **evim** var, içi darı, dışı meşin. (**incir** / 350: 409.19)

Bir **evim** var, içi kıpkırmızı, dışı yeşil. (**karpuz** / 388: 459.6)

Bir **evim** var, kapısı yok, camı yok, içinde otuz iki çocuk yaşar. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.24)

Bir **evim** var, tek direkli. (**mantar** ‘göbelek, cifi’ / 474: 588.16a)

Bir **evim** var: ne penceresi, ne kapısı var. (**yumurta** / 659: 859.32)

Yedi yamadan bir ev. (**fırın** ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.16b)

Evimin içi dört oda. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.1)

Bir **evim** var, içinde dört **odası** var. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.25)

Bir **evim** var / kırk dene gözü var. (çarık / 206: 170.7a)

İki **evim** var, bir direği var. (burun / 183: 129.3b)

Hayat (avlu)

Bir küçücük hayatçık, içi dolu kayacık. (ağız / 111: 9.4)

Oda

Bir **odam** var: Kapısından girdim / üç penceresinden çıktım / gene içinde kaldım. (**gömlek** / 305: 345.4b)

İki **küçük odacık**, içinde oturur hanımcıh. (**göz** / 307: 348.9)

Kümbet

Bir yeşil kümbet, kapusu yok. (**kavun** ‘bostan, topatan, karpuz’ / 396: 469.13)

Karşıdan baktım: **yeşil kümet**, ölüye farz, diriye sünnet. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.36)

Karşıdan baktım: **kümbet** / yanına vardım: kızıl kıyamet. (**fırın** ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 285:315.15g)

Türbe

Karşıdan gördüm: **yeşil türbe**; yanına gittim, ettim töbe. (ısırgan / 337: 398.2)

Minare

Uzun minare, dibi delik. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.4)

Uzun **minare**, yeşil kattare. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.2)

Uzun uzun **minare**, minare içinde zinare, zinarenin içinde oluk, oluğun içinde balık. (gebe kadın ‘hamile kadın’ / 288:325.1)

Bir küçücük **minare**, beyler ona dayana. (değnek ‘baston, sırtık, sopa, dayak’ / 237: 227.3)

Minare, minare, ucu dinare, tepesi boncuk, dibi daracık. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.13)

Dükkan

Benim bir **dükkanım** var / Altı oduncu / üstü uncu / onun üstü kadifeci. (iğde / 342: 403.2a)

Ambar

Dal üstünde / **darı anbarı**. (**incir** / 349: 409.6)

Dam

Bin delikli damdan / kar yağar. (**elek** ‘un eleği, kalbur’ / 272: 287.8ı)

Bir **damın** içi çapa kürek dolu. (ağız / 111: 9.14a)

Merek

İki **merek** / bir **direk**. (burun / 183: 129.3)

Samanlık

Bir **samanlığım** var, iki kapısı var. (burun / 183: 129.5)

Kom

Bir **gom** dolu beyaz goyun. (dişler / 251: 253.11)

Kümes

Bir kümes ak tavuk. (dişler / 250: 253.7)

Pencere

Pencereyi kapakladım / kıyılarını saçakladım. (**göz** / 308: 348.15c)

İki camlı pencere / bilin bakalım bu ne / bakıp durur herkese / göz koydu göz üstüne.
(gözlük / 311: 349.1)

Bir pencere dolu çakmak taşı. (dişler / 249: 253.1)

Kapı

Uçurum üstünde iki delikli **kapı**. (burun / 183: 129.2)

Baca

Sabahleyin kalktım / **bacayı** boynuma taktım. (**entari** / 274: 293.2)

Vay anam, **baca** boynuma geçti. (**gömlek** / 305: 344.23)

Köprü

Gökte gördüm **köprü**, rengi üç türlü. (**ebekuşağı** ‘alâimi sema, gökkuşağı’ / 266: 277.7a)

Köprü altında dört düdüğü / o ağladı, biz yedik. (inek memesi / 351: 412.2)

Kuyu

Bir **kuyum** var / içinde oturulacak yeri var. (**ekmek tahtası** ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 269: 283.7)

Dört derenin suyu bir **kuyuya** iner; dört kardeş bir kuyuya ip atar. (**inek memesi** / 351: 412.4)

Sabahtan kalktım, çatal kuyuya düştüm. (don ‘pantolon’ / 258: 260.4a)

Kapısız kuyu, içinde suyu.. (göz / 310: 348.37)

Benim bir **kuyum** var, içi dolu suyum var. (burun / 183: 129.6)

Duvar

Kırmızı duvar üstünde beyaz bardaklar. (dişler / 251: 253.15)

Beş kardeş / **bir dıvar** örer. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 225: 208.9)

Avlu

Beş kardeş / **avlu** örerek gider. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 225: 208.9d)

Fırın

Bir **fırınım** var /dört somun ekmek alır. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 195: 145.29)

Fırın içinde kürek. (dil / 245: 249.6)

Bir **fırınım** var, içi bir pide alır. (badem / 147: 68.8)

3.4.3.10. Tabiat Parçalarından İmge

Dağ

Benim bir **dağım** var / bir tarafına **kar** yağar / bir tarafına **dolu**. (pamuk makinesi ‘çırçır, pamuk çığırkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı’ / 525: 659.2)

Dört padişah **iki dağın** ortasında oturmuşlar; bunlara ne güneş ne de yağmur değer. (inek memesi / 352: 412.7)

Gök gürler, gürgen çatlar, **iki dağ** bir arada otlar. (kağrı tekeri / 367: 430)

İki **dağ**, bir direk üstünde. (burun / 183: 129.3f)

Bardağı devirdim / **dağı** çevirdim. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.15)

Dere

Dört **derenin** suyu bir kuyuya iner; dört kardeş bir kuyuya ip atar. (inek memesi / 351: 412.4)

Karanlık derede / al gelin oynar. (dil / 247: 249.13p)

"Ey kuşum nerden geldin?" "**Kanlı dereden** geldim." "Sen niye kanlanmadın?" "Ben sine sine geldim." (civciv ‘piliç’ / 199: 151.3)

Göl

Dört kardeş / bir **göle** taş atar. (inek memesi / 352: 412.5h)

Göl üstünde eğri dal. (kazan kulpu ‘kazan sapı, bakır kulpu’ / 400: 477)

Dal dalda, dal belde, ak çaylak **kara gölde**. (kazan ‘hareni’ / 399: 476.2)

Gün görmez, **gölde** çürümez. (dil / 247: 249.21)

Bir gölüm var, akar akar durmaz. (çirkef yolu ‘kehriz’ / 216: 198.2)

Pınar

Üstü **çayır**, biçilir / altı **pınar**, içilir. (keçi / 402: 481.12)

Göze

Dağ başında **çift göze**. (burun / 183: 129.10)

Su

Su akar çağlamadan. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.24)

Dolu

Akşam gelir Leylim, sabah gider Leylim, çayır çeker Leylim, **dolu** döker Leylim. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.7)

Kar

İki yar arasında **beyaz kar**. (ekmek tahtası ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 269: 283.4)

Alçacık dağdan / **kar** yağar. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.8)

Alçacık yerden kar yağar. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.21)

Yel

Yer altında **yel** cider, üstünden gol cider. Sât celir, sât cider. (kotan / 429: 532.4)

Tarla

Mavi tarla üstünde, beyaz güvercin yürür. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.29)

Bir evim var yok pencere, kapısı; odasında yedi yatak döşeli, yedisinde yedi kardeş yatar, uyur hem geceli gündüzlü. İçi **pamuk tarlası**, üstü **acem halısı**. (elma / 273: 290.5f)

Beyaz tarlada kara koyun yayılır. (divit 'kalem; yazı kalemi, kamaş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem' / 255: 255.13)

Bir evim var yok pencere, kapısı; odasında yedi yatak döşeli, yedisinde yedi kardeş yatar, uyur hem geceli gündüzlü. İçi **pamuk tarlası**, üstü **acem halısı**. (elma / 273: 290.5f)

Çayır

Üstü **çayır**, biçilir / altı **pınar**, içilir. (keçi / 402: 481.12)

Hendek

Kırmızı hendek, içinde kürek. (dil / 245: 249.6a)

Çubuk

Deniz üstünde eğri çubuk. (kazan kulpu 'kazan sapı, bakır kulpu' / 400: 477a)

Yıldız

Denizde şip şip, suda şip şip, **kuyruklu yıldız**. (balık / 157: 76.16)

Yer altından **yıldız** geçer. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / 214: 189.9)

Toprak

O yanı yarpah, bu yanı yarpah, içinde **bir avuç torpah**. (çörek 'kete, kömbe' / 225: 210.1)

Yıldırım

Yer altında **yıldırım** geçer. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / 213: 189.8)

Taş

Dal ucunda ak **daş**. (dut 'kara dut, ak dut, kırmızı dut' / 263: 268.14)

Yer altında **kızıl taş**. (havuç ‘pürçüklü, kızılöt, güllük’ / 329: 378.10)

Kaya

Bir küçücük hayatçık, içi dolu **kayacık**. (ağız / 111: 9.4): (dişler)

3.4.3.11. Diğer Varlıklardan İmge

Taka

Benim bir **takam** var, içi dolu mihim var. (ağız / 111: 9.9)

Tekne

Suda **dumansız tekne**. (balık / 155: 76.2)

Mezar

Sarı mezar dünyayı gezer. (**altın** ‘altın para’ / 116: 21.10)

Barut

Benim bir çiftem var nemli, **barutu** tükenmez. (burun / 183: 129.9): (sümük)

Çubuk

Hin çubuk, hin çubuk / baş aşağı bin **çubuk**. (at kuyruğu / 128: 49.2)

Nışadır

On paralık **nışadır**, dünyayı kuşatır. (Ay / 132: 53.19)

Kütük

Dam ardında, **dikili kütük**. (b...k ‘gübre, gübür, tezek.mayıs’ / 175: 111.3)

Bir **kütüğüm** var, yedi delikli. (baş ‘kafa’ / 160: 82.1i);

Mandra

San san sandıra, sandık içinde **mandıra**. (beyin / 167: 94)

Tavşan yuvası

Sıra sıra **tavşan yuvaları**. (beze ‘ekmek bezesi’ / 168: 97.3)

Sıra sıra **tavşan yuvaları**. (ekmek tahtası ‘hamur tahtası, ekmek piyatı, minyet, bazı teknesi’ / 268: 283.2)

Ekli tünel

Yer altında / **ekli tünel**. (boru ‘su borusu, künk’ / 175: 114a)

Kuru kafa

Attım rafa / **bir kuru kafa** / yemesi tatlı / maymun suratlı. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.5)

Attım rafa / **bir kuru kafa** / yemesi tatlı / maymun suratlı. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.5)

Deynek

Bir dam dolu sır **degenek**. (dişler / 249: 253.4)

Bir **değneğim** var, yürürüm, yürürüm, bitmez. (gölge / 305: 344.23)

Kapı ardında bir gümüşlü değnek vardır. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.38)

Yonga

Bir dam dolu / **ak yonga**. (dişler / 249: 253.5d)

Kumru yuvası

Deniz ortasında / **kumru yuvası**. (göbek / 299:341.1a)

İki nokta

Yüz üstünde iki nokta. (göz / 307: 348.6)

Gün

Çalıya **gün** doğmuş. (gül / 313: 352.12)

Kor

Yüksek yerden **kor** dökülür. (deve b...u / 243: 237.2)

Yük üstünde, **yarım tandır**. (Ay / 131: 53.8c)

Tekerlek

Tekerlek tekerlek, bizim evden yukarlek. (Ay / 131: 53.9)

Çan

Sık ormanda **çan** öter. (balta ‘nacak’ / 157: 78.5)

Kül boncuk

Yer altında **kül boncuk**. (**karınca** / 384: 457.8)

Kara düğüm

Yol üstünde **gara düğüm**. (**karınca** / 384: 457.10)

İki omuz çalı

Dağ başında **iki omuz çalı**. (**kaş** / 389: 462.2b)

Köpük

Fır fır uçar / **köpük** saçar. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.19ı): (un)

Yün

Dam üstünde **bir kalbur yün**. (**duman** ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.8)

Gemi

Deryada **gemi** / derede damı / göbeğinden yer yemi. (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 234: 225.18o)

Leke

Kapı arkasında **leke**; sildim, sildim, çıkmadı. (**gölge** / 304: 344.19a)

Boya

Tahtaya **kırmızı boya** döktüm / silerim, silerim, gitmez. (**güneş** ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.45e)

Mil taşı

Ufacık **mil taşı**, cümle âlemin yoldaşı. (**fener** ‘fanus, muşamba feneri, mum’ / 282:311.2a)

Fil dişi

Bir ufacık **fil dişi** / kaldıramaz bin kişi. (**ateş** / 128: 50.6)

Kül

Dam üstünde bir kalbur kül. (gök ‘gök yüzü, gök kubbesi’ / 299:342.2)

Eğri dal

Göl üstünde **eğri dal**. (kazan kulpu ‘kazan sapı, bakır kulpu’ / 400: 477)

Heykel

Bir küçücük **heykel**, dibi yassı başı kel. (**kabak** ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.13)

Uçak

Bomba atmaz **uçaktır**, bir yaramaz kaçaktır, faydalı olanına silâh çeken alçaktır. (**kuş** / 447: 553.5)

Tank

Dağdan gelir **tank** gibi / kolları budak gibi / eğilir, su içer / bağırır oğlak gibi. (araba ‘araba ve at’ / 117: 31.1a)

Altıgen

Altıgen gözlü, hem de tatlı / fakir ile sözü yok, zengin harcı. (bal ‘arı **peteği**, bal peteği, petek, gömeç’ / 153: 75.1)

3.4.3.12. Soyut Varlıklardan İmge**Melek**

Yeşil bir taht üstüne oturmuş bir **melek** / lâle ve mercandan lebleri / nevreste ile sohbet eder / bir rakip geldi, vurdu hançeri. (**gül** / 312: 352.5c)

Cin

Küçük damda **cin** oynar. (**kavurga** / 398: 470.2)

Peri

Bir yeşil tahta oturmuş **peri** / kırmızı mercana dönmüş lebleri / sohbet eylerken iki aşifte yâr / çekti, bak, hain rakibe hançeri. (**gül** / 312: 352.5e)

Yer altından geçen **peri**. (**sel** ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.23a)

Karşıda **peri kızı**, fıstanları kırmızı. (**biber** ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’ / 170: 102.5)

Dev

Sarı devin / yattığı yerde ot bitmez. (**ateş** / 129: 50.21c)

Bir **dev** gelmiş, otuz arşın külâhı var; gece müslimanları yiyor, gündüz gâvurları! (**oruç** ‘ramazan’ / 513: 645.4)

3.4.3.13. Eylemsel İmge

Bazı bilmeceelerde *Uçar sekeler, konar sekeler, yürür sekeler, iner sekeler, girer sekeler*. (karga / 383: 456.4) örneğinde olduğu gibi, varlığın eylemleri sıralanarak veya o eylemlere göndermede bulunularak bir imgesel anlatıma gidilir. Aşağıdaki bilmece cevaplarıyla beraber düşünüldüğünde genellikle eylemlerin, varlığı imgeleme görevini üstlendiği görülür:

- Ağaç değil, taş değil; **yumurtlar**, ama kuş değil. (karpuz teveği / 389: 460)
- Ağzını **açtı** / bıraktı **kaçtı**. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.2b)
- Akşam **gelir** Leylim, sabah **gider** Leylim, **çayır çeker** Leylim, **dolu döker** Leylim. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.7)
- Ananinki **yalvarır**, babaninki **sallanır**. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.10)
- Anası **içer**, danası **şışer**. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.45)
- Anayın **büküp büküp attığı**, babayın **sokup sokup çıkardığı**. (manti / 474: 589)
- Arap **atlandı**, keçe **gatlandı**, gök gümbürdedi, guyruh **dolandı**. (tel helvası ‘pişmaniye’ / 610: 793)
- Attın**: tulum;; **teptin**: keçe; **sivrilttin**: külah. (yün / 667: 864.1)
- Avludan **atladı** / karşıya **yumurtladı**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.20c)
- Bağa **gider uzanır** / eve **gelir büzülür**. (zencir ‘zincir’ / 669: 868.9)
- Ben **giderim** o **gider**, ben **dururum** o **gider**. (Ay / 132: 53.16)
- Benim bir ağacım var, yılda bir **yaprak döker**. (oruç ‘ramazan’ / 516: 645.14)
- Birden **gitti**, sana **girdi**. (söz / 583: 740.A)
- Çıt eder, çiçek açar**. (kibrit / 420: 517.12)
- Dağda **gezer** yabani; gelir, **küle diker tabanı**. (kedi / 404: 487.5)
- Dağda **tekerlenir** / düzde **fikirlenir**. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.21)
- Dağdan **geler seke seke** / gara üzüm töke töke. (keçi / 400: 481.2a)
- Dal ucunda / ateş **yanar**. (kiraz ‘vişne’ / 424: 519.18a);
- Eğrilir, doğrulur** / **uzar, tozar**. (yol / 653: 854.13)
- Girdi, çıktı, girecek** / **girdi, çıktı, girmiyecek** / **girmede, girecek** / **ne girdi, ne girecek**. (Adem ile Havva, Şeytan, Müslüman, Gâvur / 719: 1010)
- Gitti, gelmez; geldi, gitmez**. (gençlik, ihtiyarlık / 696: 940)
- Kızdırır, kızdırır, döğerler**. (tef ‘zilli tef’ / 610: 791.6)
- Koca İngiliz **ciğara içer**. (tren / 620: 815.13)
- Pır pır **uçar**, akça akça **saçar**. (kar / 378: 448.20)

Pır pır uçar, tır tır sıçar. (pamuk makinesi ‘çırçır, pamuk çığırtkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı’ / 525: 659.1)

Püf diye **üfürdüm**, karşıki tepeye **tükürdüm**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.16)

Saçaklarda **ağlar durur**, çünkü ona güneş vurur. (kar / 379: 448.32)

Yokuş yere **çıkamaz**, inişte **kanatlanır**. (kızak / 417: 514.4)

Yoldan **gelir yürümeden**, dala **konar görünmeden**. (kış / 416: 508.5)

3.4.3.14. Ses Değerli Sözcüklerden İmge

Bir kısım bilmecelerde de varlığı imgeleme görevini, *Dağda tak tak*. (balta ‘nacak’ / 157: 78.8) örneğinde olduğu gibi, yine varlıkla ilgili bir özelliğe gönderme yapan ses değerli sözcükler alır. Bu örnekte, odun keserken baltanın çıkardığı ses (*tak tak*,) baltayı hem gizleyen hem de çağrıştıran imgedir. Aşağıda bu tür örnekler görülmektedir:

Kertül kurtul, kırk köy ver de kurtul. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.1) (**kertül kurtul: bıçkının dişleri**)

Dağda **tak tak**, evde **şıp şıp**. (çamaşır teknesi / 205: 165) (**tak tak: teknenin yapısı, şıp şıp: çamaşır yıkama**)

Şukkadan şukka, bukkadan bukka, min takka tukka. (cıgara takımı / 198: 149) (sigara takımının çıkardığı ses ve tütün sarma eylemi)

İki **dik dik** / iki **bak bak** / dört **tak tak** / bir **sallangıç**. (eşek / 275:300.1) (**dik dik: kulaklar, bak bak: gözler, tak tak: ayaklar, sallangıç: kuyruk**)

Tak tuk, tak tuk, bacadan baktuk. (dibek ‘soku’ / 245: 247.3) (**Tak tuk, tak tuk: dibeğin sesi**)

Dağda **tak tak**, suda **çıp çıp**. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 293:332.15) (**tak tak: tahtadan yapılış, çıp çıp: suda yüzme**)

Bukkada bukka / şukkada şukka / sinsilli / men dakka dukka. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.1a) (**Bukkada bukka...: havanın çıkardığı ses**)

3.4.3.15. Harflerden İmge

Az sayıda bilmecede, aşağıda görüldüğü üzere, varlıkları, Arapça veya Latince harfler temsil etmektedir.

Aşık oldum bir **mime**. inciler dizilmiş **cime**. Cim öyle bir cim ki **eliften kaf** getirir mime. (**Muhammet, Cebrail, Kur'anı getiren** / 720: 1012)

C iken **O** olur, **O** iken, **C** olur. (**Ay** / 132: 53.21)

3.4.4. Halk Bilmecelerinin İmgesel Anlatımında Kullanılan Edebi Sanatlar

İnsanoğlunun çeşitlilikten hoşlanır. Lezzetlerin çeşitliliği insana hem fiziki hem de ruhi hazlar verir. Dolayısıyla insanoğlu, sürekli iç alemine hitap eden ifadelerde farklı tatlar bulmaya gayret etmiştir. Bu arayış, anlatımın lezzet iksiri olan edebi sanatları doğurmuştur. Sanatlı anlatım, belli dönemlerde amaç halini almış, ve bu alana has belagat ilmi doğmuştur. Dolayısıyla kusursuz sanatlar da bu ilmin öğrenilmesi ile mümkün olmuştur.

Daha önce de ifade edildiği üzere halk bilmecelerinde amaç, kusursuz bir sanatlı anlatımı yakalamak değil, insana hoşluk veren ifadelerde bir varlığı gizlemektir. Dolayısıyla varlığa yönelik bir makyaj, bir yeniden oluşturma ameliyesi söz konusudur. Gerek hoşya gidecek ifadeleri yakalama gayreti, gerekse gizlemeye yönelik ameliye, bilmecelerin anlatımını sanatlı kılmıştır.¹⁵⁸ Zaten sanat kelimesi de özü itibariyle tabiiliği değil, öznel bir tasarım ve makyajlı bir sunumu ifade etmesi bakımından bilmece mantığıyla örtüşür.

Binlerce halk bilmecesindeki söz konusu sanatları tek tek tahlil etmek, çarpıcı yönlerini ortaya koymak, bir değil, birçok çalışmayla ancak mümkün olur. Bu nedenledir ki araştırmacılar sadece iki üç bilmecedeki sanatlı anlatımı tahlile yönelik makale düzeyinde müstakil çalışmalar yapmışlardır. Dolayısıyla, burada halk bilmecelerinde kullanılan sanatları, kullanım sıklığına göre örneklemeyle yetineceğiz. Amacımız, halk bilmecelerinde ne tür edebi sanatların olduğunu ortaya koymaktır.

---

¹⁵⁸Ancak, Divan ve halk şairlerinin söz hünelerini sergiledikleri muamma ve lugazlar bu noktada halk bilmecelerinden ayrılır. Onlarda sanatlı söyleyiş amaçtır. Zaten muamma ve lugazlar edebi sanatlar içinde sayılmıştır.

3.4.4.1. Kelimelerin Çağrışım ve Anlam İlişkilerine Dayalı Sanatlar

3.4.4.1.1. Benzetme¹⁵⁹

Halk bilmecelelerinde, varlık önce öznel bir betimleme formunda sunulur, sonra karşıdakinden bu varlığın gerçekte ne olduğunun bilinmesi istenir. Bu betimlemelerin harcı ise, çoğu zaman benzetmelerdir. Zira, sorucu, varlığı, ilgili-ilgisiz şeylere benzeterek, bazen ipucu vermek bazen de hedef şaşırtmak ister. Bu benzetmelerin en önemli özelliği de benzetme unsurlarından benzeyenin çoğu zaman gizli olmasıdır. Zaten benzeyen genelde bilmecenin de cevabıdır.

Halk bilmecelelerinde benzetme sanatının şu dört türüne de rastlamak mümkündür:

Ayrıntılı (mufassal) benzetme (benzetme öğelerinin tümünün olduğu benzetme): *İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, çekirdekler görürüm, inci gibi bembeyaz.* (ağız / 112: 9.17).

Kısaltılmış (muhtasar) benzetme (benzetme yönü eksik benzetme): *Arşın gibi ayakları; aslan gibi bıyıkları.* (arpa / 125: 42.2); **Boynu ip gibi, karnı çöp gibi.**(desti ‘testi’ / 241: 234.1).

Pekiştirilmiş (müekked) benzetme (benzetme edatı olmayan benzetme): *Alası kaplan alası; yelesi kızlar velesi; bunu bilen bileşi, bilmeyen otuz iki gız veresi.* (kedi / 405: 487.23)

Güzel (beliğ) bezetme (sadece benzeyen ve kendisine benzetilenle yapılan benzetme): *Mori mori bacaklı, mori diren bacaklı, mori güvem gözlü, mori törpü yüzlü.* (culuk ‘hindi, gülü’ / 200: 152.5); **Üç ayaklı / küp karınlı / cop boyunlu.** (soba / 577: 734.31).

Aşağıda bir kısım benzetme örnekleri siyah punto ile belirtilmiştir:

Sarıdır safran gibi / okunur Kur'an gibi / elden ele dolaşır / saraylı sultan gibi. (altın ‘altın para’ / 115: 21.8d)

Arşın gibi ayakları; aslan gibi bıyıkları. (arpa / 125: 42.2)

¹⁵⁹ Ayrıca bk. “Benzetme Kalıbı” bölümü.

Bizim evde dudu var, **galıp gibi budu** var, gel ki göresin, güle güle ölesin. (arılık / 124: 40)

Ol nedir ki ismi var uryan gibi, **kuyruğunu havaya dikmiş sabur aslan gibi**, mekanı düz ovadır, asla yoktur yokuşa yüzü; bir müferri maydanı var, **etrafı gülşen gibi**. (metinde: ağaç çağ). (Ay / 130: 53.3)

Dam üstünde kadı gibi / **göğe bakar cadı gibi**. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.9)

Fincan gibi gözü var, acı acı sözü var. (baykuş ‘yarasa, gece kuşu’ / 164: 84.3)

Çivi gibi başı var / bir güzelce aşı var / Amasya vatanıdır / kurusu var yaşı var. (bamya ‘nacak’ / 158: 79.4)

Kedi değil, urgan değil; **büyür urgan gibi, tırmanır kedi gibi**. (böğürtlen / 177: 121.3)

Heliği hülüğü, otuz iki deliği, **şeytana benzer kılığı**. (çarık / 205: 170.2)

Dağdan iner dağ kimin, kolları bu dağ kimin, endi bulag başına, **bağırdı oğlak kimin**. (bulut / 182: 126.8)

Geriden baktım; **karabulut gibi**; yanına vardım: **demir kilit gibi**. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.8)

Sarısı safrana benzer / karası katrana benzer / biz onu yuttuk gibi. (ciğer / 199: 150.3e)

İnci gibi dizilir, iplik gibi sökülür. (dişler / 252: 253.27)

Kendi pire gibi, kolu üvendire gibi. (çetene ‘kendir tohumu’ / 210: 183)

Tavuk gibi takırdar, içindeki şakırdar. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.7a)

Tepesi aşağı sarkar, düşerim diye korkar, **dudu gibi adı var, şeker gibi tadı** var. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.10)

Kaddi zarif, kendi elif / **su gibi rengi** var / billahi bir gözü var. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.5d)

Çörüdür çöt gibi, **ağızı kara kurt gibi**. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 284:315.6)

Avludan atladım, **kaz gibi yumurtladım**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.20t)

Başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe. (kahve döğdükleri dibek demiri / 368: 434)

Başı tarak gibi / kuyruğu orak gibi. (horoz / 333: 391.5c)

Bir kuru kafa / attım rafa / yemesi tatlı / **maymun suratlı**. (Hindistan cevizi / 331: 388.1)

Canı var, kanı var, **mercan gibi gözleri** var, duyulmaz sözleri var. (hamsi / 324: 364)

Dağdan gelir dağar gibi, eğerli aslan gibi, eğilir su içmeye, bağırir oğlak gibi. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.3)

Dışı deri gibi / içi un gibi / daha içi odun gibi.(iğde / 342: 403.1)

Dışı gön gibi / içi kan gibi. (karpuz / 387: 459.4)

Dışı kazan karası / içi peynir paresi. (kestane / 409: 498.9)

Gelişi arslan gibi / duruşu sultan gibi / yayılır hasır gibi / sürünür esir gibi. (kedi / 404: 487.9)

Gider, **gider ip gibi / geri bakar küp gibi.** (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.9)

Kendi gider hindi gibi, kuyruğu var sindi gibi. (kırlangıç / 416: 506.2)

Uzundur minare gibi, yeşildir çınar gibi. Tanrının hikmetidir, kulun zahmeti. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.4)

Karşıdan gelir hey gibi, çadırını kurar bey gibi, atmacası doğan gibi, kendi acı soğan gibi. (kış / 416: 508.2)

Kendisi Mekkeli'dir; hoşlanmayan delidir; **içi şerbetle dolu, sanki dilber dilidir.** (hurma / 336: 394.6)

Kendisi şeker gibi, yakıyor biber gibi. (kar / 376: 448.5)

Ol nedir ki **kubbei âlâya benzer**, başını kessen **gümüş kayaya benzer**, yenince **şeker, helvaya benzer.** (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 397: 469.17)

Ol nedir ki mahidir, yağlı börek kâhidir, **oturmuş bıyık burar, sanki bir sipahidir.** (fare ‘sıçan’ / 280:307.18)

Ol nedir ki **şekli benzer minareye** / Hünkâr ile müşavere eylemiş, derya girmiş areye / gündüz kız, gece yıldız / bir padişah, bir o kız. (kızkulesi / 417: 513.2)

Saçaklıdır eteği, sanki bir bal peteği; etrafına toplar kadın ile erkeği. (kadayıf / 363: 425)
Sersedem ağacı, sede badem ağacı, gırmızı lâden ağacı, bir güzel âdem çiçeği, **lebleri bâdem çiçeği,** erdi dernek başına. (gelin / 289:328.2a)

Teptim tekerlendi / öptüm, şekerlendi / **ay gibi adam** / içi dolu badem. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 397: 469.14c)

Uzun uzun uzanır, **gelin gibi bezenir.** (hurma ağacı / 336: 395.2)

Uzunduruk, başında var beş on koruk, **çayır gibi bitmiş, torba gibi sarkmış.** (hurma / 336: 394.7)

Altı derya, üstü nar / **yılan gibi kuyruğu var, ejder gibi hokurdar.** (nargile / 506: 627.18d)

Altı göl gibi / üstü ay gibi. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.21c)

Ana, beni ağlatma / göz yaşımı damlatma / **inci gibi diziliyim / kandil gibi asılıyım.** (nar / 502: 626.19)

Asarlar bacaktan onu kuş gibi; döner, sada verir o derviş gibi. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 435: 541.2b)

Kül kömür içinde bir hayvan, **tutar asarlar koyun gibi, sada verir baykuş gibi.** (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 435: 541.2c)

Aşağısı tepsi gibi, yukarısı sipsi gibi. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.9)

Ayakları direk gibi, gagası kürek gibi. (leylek / 465: 572.4)

Ayna gibi ışılar, yılan gibi fışılar. (tırpan / 615: 804.2)

Benim bir kızım var kız gibi, burnu çuvaldız gibi, altından odun yakarım, gene **dibi buz gibi.** (nargile / 505: 627.4)

Beyazdır, kara benzer / üfledikçe zara benzer / erkekler bilir adını / kadınlar bilir tadını. (sakız / 553: 700.2)

Bi gızım var (metinde: vardun), bileyinnen tutarhan **guş gibi çağuru.** (zencir ‘zincir’ / 669: 868.10)

Boyuzun fidan gibi / teni beyaz zambak gibi. (mum / 492: 619.1)

Bugün bir pir gördüm, ak sakallı kör Nebi, **kuyruğu yılan gibi,** altı derya, üstü nar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.34)

Dağdan gelir dağ gibi, **bağırır tellal gibi, çerez verir bağ gibi.** (mavra / 476: 595.2)

Dağdan gelir tatarino / ben onu tutarino / kulakları yısa yısa / **gözü benzer domadese.** (tavşan / 606: 786.2d)

Dam ardında takur tukur / sandım kızlar çulfa dokur / bizim sıçan müezzın olmuş / camilerde ezan okur. (yağmur / 639: 836.24)

Donu deri bir pehlivan, kül içinde ol civan, kanadına asılmış, can, **hu çeker derviş gibi.** (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 435: 541.2)

Garadır, gargaya (metinde: agargaya) **benzer; guyrucu var, gurda benzer**, altı ayda bir kere o da bir hanıma benzer. (soba / 577: 734.21)

Gümüş gibidir gömleği / sevindirir cümleyi. (soğan / 579: 735.10b)

Karadır, katran gibi / sıçırar şeytan gibi. (pire / 535: 681.5)

Karası var, katran gibi; akı var, peynir gibi; kalgır köstekli at gibi. (saksağan / 554: 701.3)

Karnı küp gibi / bacakları çöp gibi. (soba / 577: 734.31c)

O hangi **elmadır ki yerden ot gibi biter?** (yer elması / 647: 849.5)

Ol nedir ki desdeğirmi, kapkara / gece gündüz durmayıp onu ara / **kuyruğu var misli sıçan kuyruğu** / onu yiyen padişahlar buyruğu. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.12)

Sarı sarı yazılmış, sıra sıra dizilmiş, tarlalardan atlamış, **tüfek gibi patlamış**. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.28)

Sarıdır zerdali gibi / suludur şeftali gibi / ne vallahi zerdali / ne billahi şeftali. (portakal / 538: 683.8)

Uzun uzun, zurnaya benzer / sıra sıra, turnaya benzer / tel tel, kadayıfa benzer / kat kat, yufkaya benzer. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488: 610.24)

Uzunluğu urgan gibi / enliliği yorgan gibi / bağırıp çıkar gelir / kuzulu kurban gibi. (tren / 618: 815.3)

Yeşildir filiz gibi / yenir içi ceviz gibi / duvağını çekersin / gelinlik bir kız gibi. (marul / 475: 591)

Boynu uzun kaz gibi, karnı tulumbaz gibi; kırk araba odun yaksam, yine altı buz gibi. (ocakla baca / 701: 951)

Yerden gider tekne gibi, göyden gider sındı gibi. (tosbağı, garlangış; kaplumbağa ve kırlangıç / 689: 919)

On iki koyunun on dört kuzusu **gönül yaylasında** cevelân eder. (on iki imam, on dört masum / 720: 1018)

Beş kardeş / bir dıvar örer / **biri pervane gibi döner**. (çorap şişi ‘çorap tığları, cibe’ / 225: 208.9c)

Cin yüzlü, cilbağa gözlü. (tükrük ‘tüprük’ / 624: 822.4)

Mermer ayaklı, mendil kulaklı, paburcun ayaklı. (tavşan / 606: 786.4)

Üç ayaklı, **Habeş suratlı**. (sacayak / 550: 696.3)

Uzun uzun yollardan / bir acaip kuş gelir / **kırma badem dili** var / söyleyişi hoş gelir.
(mektup ‘telgraf’ / 479: 598.17a)

Ada bülbül, **saçı sümbül**. (soğan / 582: 735.16)

Demirdir kabı, **ateştir hapı**. (mangal / 472: 587.1a)

Rafta kabak, suda zanbak, al yanak, **kiraz dudak**, ben öpeyim, sen bak. (şeftali / 594: 761.1)

Sıra sıra tencereler, içinde **lokman gözlüler**. (kurbağa / 446: 548.19a)

Bulunmazsam çöl derler, bazan bana göl derler; yeşil kırdan akarsam "**bir gümüşten yol**" derler. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 562: 715.25)

3.4.4.1.2. Eğretileme

Halk bilmecelerinde en çok kullanıldığını tespit ettiğimiz bu sanatın benzetmeyle farkını, Aristoteles şöyle açıklar: “*Eğretilemeler kolaylıkla benzetmeye dönüştürülebilir, benzetmeler de eğretilemelere. (...) Şair, Akhilleus'tan, Atladı düşmanın üzerine bir arslan gibi, diye söz ederse bu bir benzetmedir; ‘aslan’ atladı diye söz ederse, bir eğretilemedir. Burada, her ikisi de cesur olduklarına göre, ‘aslan’ adını Akhilleus'a aktarmış oluyor.*” (Aristoteles 2001: 27-173).

THB’nde, iki binden fazla örneğini fişlediğimiz eğretilemenin, bilmeceyle olan bu yakınlığına, şu ifadeler de, açıkça işaret etmektedir:

“*Eğretileme (istiare), yani bir şeyi renkli benzetmelerden yararlanarak açıklama, bilmecelerde çok kullanılır. Hatta bazı bilmeceler yalnızca karmaşık eğretilemelerden oluşmuş gibidir. Örneğin: “Ocak başında kuyu / Kuyunun içinde suyu / Suyun içinde yılan / Yılanın ağzında mercan” bilmecesinde gaz lambası anlatılırken çeşitli yaratıcı benzetmelerden yararlanılmıştır.*” (TB 1992: 193).

“*İyi bilmeceler, gerçekten de, genellikle, doyurucu eğretilemeler sağlar bize; çünkü eğretilemeler bilmeceleri ima eder, bu yüzden de iyi bir bilmecedan iyi bir eğretileme çıkarılabilir.*” (Aristoteles 2001: 170)

Eğretilmelerin halk bilmecelerindeki kullanımını değerlendirdiğimizde ise şunları görürüz:

1. Çoğu zaman, bir bilmecede birden fazla varlığın eğretilenmesi söz konusudur:¹⁶⁰

Fıçtı üstünde fındık. (göbek / 299:341.2); **İki çakı, bir makas / baca üstünde hokkabaz / bunu bilmeyen kel papaz.** (leylek / 466: 572.13c)

2. Birçok bilmecede, katmerli bir eğretilme yapılmıştır:¹⁶¹

Küçük küçük odalar, birbirini kovalar. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 613: 800.21); **Hem hey çiçeği, hem bey çiçeği, al beni kucağına, götür beni çiçeğim.** (seccade / 560: 714.2)

3. Bu eğretilmelerde, aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, kelimelerin gerçek manalarını düşünmeyi engelleyici ipuçları, bilmeceyi bilmece yapan temel unsurlar sırasına geçmiştir. Aşağıda italik olarak verdiğimiz bu özellikler aynı zamanda muhatabı, cevaba götüren işaret taşlarıdır:¹⁶²

A benim **al yastığım / içine un bastığım.** (iğde / 344: 403.7): (**Gerçek yastığın içine un basılmaz, yün basılır.**)

Ağaç üstünde ateş yanar. (nar / 502: 626.21): (**Ağaç üstünde ateş yanması olağan dışıdır.**)

Ağzı aşağı dört dolu testim var, akmaz. (inek memesi / 351: 412.3a): (**Ağzı aşağı testi dolu olmaz.**)

Altı taş, üstü taş, içinde **kemiksiz kuş.** (dil / 247: 249.19): (**kuşlar kemikli olur**)

Ayağı demirden, şalvarı odundan. (bel ‘tarla beli’ / 165: 89.2)

Barekallah hoş yaratmış **bir asanın üstüne, kıyısı sarı varak, ortası altın tabak.** (ay çiçeği ‘aygün çiçeği, gündöndü, günebakan’ / 134: 54.3). (**asa üzerinde böyle bir nesnenin varlığı, olağan değil**)

Benim bir **ağacım var / kökü gökte / dalları yerde.** (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.6): (**Gerçek ağaçların kökü yerde olur.**)

¹⁶⁰ bk. “Çok İmgelilik” bölümü.

¹⁶¹ Birinci bilmecede “küçük küçük odalar” terazinin kefelerini eğretilmeli olarak ifade etmektedir.

Ancak “odalar” a canlılara has bir özellik olan “koyalama” eyleminin yakıştırılması ise, bir nitelik aktarması olup, kapalı bir eğretilmeyi doğurmaktadır.

Yine seccadenin “çiçek” benzetileni ile verdiği ikinci bilmecede ise, “al beni kucağına, götür beni çiçeğim” şeklinde çiçeğe insani özellikler yüklenmiş ve yine hem bir kişileştirme hem de kapalı eğretilme meydana gelmiştir.

¹⁶² bk. “Olağandışılık” ve “Nitelik aktarması” bölümlerine.

Beyaz tarlada kara koyun yayılır. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamaş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.13): (**tarlalar beyaz olmaz**)

Bir **atım** var / *susuz yerde kışlamaz / sahibini görür, kışnemez.* (köprü / 434: 540.11).
(Normalde, at sahibini görünce kışner.)

Bir avuç şeker / *dünyayı eker.* (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.35): (**Bir avuç şeker dünyayı ekmez.**)

Bir **eşşeğe** yükledim **zahrayı**, yolladım **değirmana**. Hepsi girdi, **guyruğu girmede**. (kaşık / 392: 463.5): (**En ince uzvun girmemesi olağandışı**)

Bir **oğlum** var, *al ibikli.* (horoz / 335: 391.22): (**Al ibikli oğul olağandışıdır.**)

Çam çatladı, gürgen patladı, **üç ayaklı bir Arap** bacadan atladı. (sacayak / 550: 696.1):
(**Üç ayaklı insan olağandışıdır.**)

Dağdan gelir, bayırdan gelir / **meşin** yüzlü **eniştem** gelir. (kestane / 411: 498.22c): (**meşin yüzlü insan olağandışıdır.**)

Eğri çınar / *yerden alır / gökte yer.* (deve / 242: 235.4): (**Normal bir çınarın beslenme şekli böyle değil.**)

El kadar mezar / *dünyayı gezer.* (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 136: 57.12f): (**Mezar gezemez.**)

Ey ustalar ustalar, *samandan böbrek* döker. (eşek b...u / 276:301.1): (**Böbrek ettendir, samandan değil.**)

Keçi bacağı yıkar ocağı. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.6): (**Keçi bacağı gerçekte ocak yıkamaz.**)

Kuru yengem / *kuru yengem / ayak üstü / durur yengem.* (kapı / 370: 440.4cc): (“**kuru**” nesnelere **insana aktarılmıştır.**)

Küçücük bakkal / *dünyayı yutar.* (ağız / 111: 9.8a): (**Küçücük bakkal dünyayı yutamaz.**)

Yer altında / gök güvercin. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.2a):
(**Güvercinler gökte olur.**)

Yer altında **küflü** papaz. (kolakas / 428: 525): (“**küflü papaz**” **alışılmış bir bağdaştırma değildir.**)

Yer altından **yıldız** geçer. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.9): (**Yıldızlar gökyüzünde hareket eder.**)

4. Gerçek anlamı düşünmeyi engelleyici ipuçlarının, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, zayıf olduğu bilmecelerde, eğretileninin neye karşılık geldiğini çözmek güçtür:

Çarşıdan aldım **ibrik**, içine koydum kuyruk, ibrik eridi, **kuyruk** erimedi. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 134: 57.1)

Lemleme **çiçek**, lem boyda **çiçek**, cennetten cihar, ben boyda **çiçek**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.7)

İncili yemeni / incitme beni / hanımın gelsin / indirsin seni. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.6)

Çatal kavak dallandı, bilmem nere yollandı. (**adam ‘insan’** / 108: 3.1).

Dağ başında **çift göze**. (burun / 183: 129.10)

Dilim dilim nar / diz boyunca **kar** / uçtu **keklik** / kaldı **dilber**. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.14)

Yedi delikli tokmak / bunu bilmeyen ahmak. (baş ‘kafa’ / 160: 82.1)

Yeşil sandığı açtım, **al ipeği** saçtım. (karpuz / 388: 459.7)

Eğer bu tür eğretilmelerde, sözü, gerçek anlamıyla düşünmek büsbütün mümkünse, o zaman, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, bilmecelerin cevabı iyice zorlaşır. Artık bu tür örneklerde bilmece kurgusundan değil, geleneksel kabullerden çıkan bir cevap söz konusudur.¹⁶³

Ahmet damda **bilye** oynar / "oynama" derim, gene oynar. (dolu ‘mürdümük’ / 257: 256.10e)

Benim bir **dayım** var, dağdan **domuz** indirir. (tarak / 604: 778.6i)

Benim bir **oğlum** var, çağıra çağıra at güder. (bukağı / 181: 124.2)

Bir dam **keserim** var. (ağız / 111: 9.11)

Bir **evim** var, içinde dört **odası** var. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.25)

¹⁶³THB’de yaklaşık dört yüz örneğini tespit ettiğimiz bu tür bilmeceler için Başgöz şöyle der: “Bir bilmeceye verilen karşılıklardan hangisinin doğru kabul edileceğini de bize gelenek söyler. Yoksa, genel olarak, bir bilmeceye birden çok karşılık verilebilir ve bunların hepsi de doğrudur.. "Dal ucunda boncuk" bilmecesinin karşılığı kiraz olabileceği gibi, kayısı da, nar da şeftali de olabilir. Gelenek bunlardan sadece birini doğru kabul etmiştir.” (Başgöz-Tietze 1999: 4)

- Bir **fırınım** var, içi bir pide alır. (badem / 147: 68.8)
- Bir **oğlum** var, et yer. (meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’ / 482: 604.5)
- Bir sele çamaşır** / ahşam serdim, sabah topladım. (yıldız ‘yıldızlar’ / 650: 852.12j)
- Çil kız** yerde darbuka çalar. (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.10)
- Dal ucunda **acı biber**. (acuk ‘ekşi elma’ / 107: 1.2)
- Dam ardında / **sürü** gider. (karınca / 385: 457.21a)
- Dam ardında **dana böğürür**. (camızın işemesi ‘mandanın işemesi’ / 185: 136)
- Dam arkasında **küçücük fidan**. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.5)
- Dam arkasında **küçük fidan**. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.4)
- Duvar üstünde **bir kuş**. (kertenkele / 408: 497)
- Eğri ağaçta kar** durmaz. (keçinin boynuzu / 403: 483)
- Fıçı** üstünde **findık**. (göbek / 299:341.2)
- İki erkek kardeş** baş başa vermiş. (bıyık / 169: 101.3)
- Kara kara kediler**, evden eve girdiler. (çingene ‘elekçi’ / 216: 196.2a)
- Karanlık damda / **kalbur** asılı. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 153: 75.2)
- Karanlık damda, **kaftan** asılı. (bıçak ‘kama, hançer, kılıç’ / 168: 98.5)
- Karanlık yerde / **kadın** iniler. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 123: 39.22)
- Sandalyalar** ve bir **halı**. (ağız / 111: 9.10b)
- Sarp kaya yüzünde **saman** savrulur. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.25)
- Sıra sıra zeytin ağacı**. (tarak / 603: 778.3)
- Uzun kız, uzun kız; burnu yirik bizim kız**. (hallaç yayı / 323: 361.9)
- Uzun organ**. (boru ‘su borusu, künk’ / 175: 114c)
- Yol üstüne **kahve** dökülmüş. (karınca / 386: 457.29)
- Yol üstüne **yoğurt** dökülmüş. (ay ışığı / 134: 55a)

5. Halk bilmecelerinde, açık eğretileme örnekleri, kapalı eğretileme örneklerinden daha sık kullanılmıştır. En yaygın eğretilemeler ise **şu** bilmecelerde görülen, mücerred açık eğretileme¹⁶⁴ örnekleridir:

¹⁶⁴ Bu istiare örneklerinde benzetilen ile birlikte benzeyenin bir özelliği de söylenir. Bu özellik aynı zamanda bilmecenin cevabının çağrıştıran bir ipucu mahiyetindedir.

Ak çıkın içinde / sarı altın (yumurta / 658: 859.29); *Ak yumağı attım, kara yumak geldi* (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.2).

Aşağıda görüldüğü üzere, bu eğretilmelerde, benzeyene ait özelliklerin¹⁶⁵ benzetilenle birlikte verilmesi, hem muhatap için ipucu olması, hem de istiarenin varlığını çağrıştırmaları bakımından önemlidir:

Ağaç üstünde / kara kuş. (**zeytin** / 671: 869.16)

Ak horoz delikten bakar. (**sümük** ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.16)

Ak orman / sivri tepe / can alır / can kurtarır. (**koyun**, çoban, kurt, köpek, meme.../ 716: 997₁)

Ak sarayda sarı sokak gördüm. (**yumurta** / 658: 859.27)

Alçacık dalda, cıngıllı küpe. (**böğürtlen** / 176: 121.1)

Altı küll, üstü küll, içinde sarı gül. (ekmek / 268: 282.8)

Altı toprak, üstü toprak, içinde bir sarı yaprak. (**cenaze** ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.9)

Beyaz duvar içinde sarı kanarya yatar. (**yumurta** / 659: 859.31)

Beyaz inek suya iner. (**pirinç** pilavı ‘pilav’ / 538: 682.10)

Beyaz peynir kir çıkarır. (**sabun** / 550: 695.13)

Bir gümüşten kal'e gördüm / hapsolünmüş anda ab / attı zerrin topunu / fethetti anı fitab. (**buz, güneş**; güneş ve buz / 675: 877.1)

Bir küçücük minare, beyler ona dayana. (**baston** ‘değnek’ / 158: 81.1)

Bismillahi sivri taş; içi oyuk, dışı taş. (**camî** / 186: 137.6)

Dağ başında pınarım, kazanlarda buharım; vapur tren işletir, bir çok işler yaparım. (**benzin** / 165: 90)

Dağ başında tonton baba. (**ay** / 137: 58.1)

Dal üstünde al yanak, inanmazsan ye de bak. (**elma** / 273: 290.4)

Dize kadar kuyucuk. (**çizme** / 220: 203.4)

Etden gaşşih / duvara yapışık. (**kulak** / 440: 544.12n)

Etten kantar / altın tartar. (**kulak**, küpe / 693: 931.2);

Etten şiş / demirden kebab. (**parmak ve yüzük** / 694: 935)

Felek kabzeylemiş altun şamdani / gümüş pervaneler tutmuş cihanı. (**Güneş, yıldızlar; Ay, Yıldızlar** / 677: 888)

¹⁶⁵ Bu özellikler italik olarak verilmiştir.

Gara gölde gara balıh. (mürekkep, yazı kalemi; hokka, kalem / 723: 1025)

İki çakı, bir makas / *baca üstünde hokkabaz* / bunu bilmeyen kel papaz. (leylek / 466: 572.13c) (Leyleğin bacakları ve gagası)

İki fener; gündüz yanar, gece söner. (göz / 310: 348.33)

İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, çekirdekler görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112: 9.17) (dudaklar)

Kara dağ / kara yay / ışıklık / fişeklik / gevşeklik / kıl torbası. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 690: 926.3c)

Kara piliç, içi pirinç. (dolma / 255: 255.A)

Kara tavuk toplar, ak tavuk saçar. (gece, gündüz; gündüz, gece / 681: 894.3)

Kuyruğu uzun zampara, gider gelir ambara. (fare ‘sıçan’ / 278:307.4)

Mavi atlas üstünde altın tas. (gökyüzü, Güneş / 676: 882)

Mavi atlas üzerinde beyaz güvercin. (hava, Ay / 676: 883)

Mini mini, küçük sini. (altın ‘altın para’ / 114: 21.5)

O nedir ki zerre zerre gan olur, ağacı yoh, meyvesi gandan olur. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 165: 87.9)

Sapsız memeli kaşık, içi kıvrım kırışık, memesinde çengeli var, kendisi duvara yapışık. (kulak, küpe / 693: 931.1)

Sarı atlas / suya batmaz. (zeytinyağı / 671: 870)

Sık fidanlıkta kara tavuk oynar. (bit ‘kehle’ / 174: 108.15)

Yaş ağaçtan kuru budak. (boynuz ‘davar boynuzu, keçi boynuzu’ / 176: 117.2)

Yer altında kızıl külah. (havuç ‘pürçüklü, kızilot, güllük’ / 328: 378.4)

Yerde yatar annesi, yeşil yeşil memesi. Ne güzeldir yemesi. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.3)

Yeşil kuyruklu ak beygir. (pırasa / 534: 680.8)

Yüz üstünde iki nokta. (göz / 307: 348.6)

Zari zari zar getir / vermezse yalvar getir / el değmemiş ağaçtan / taze bitmiş nar getir. (gelin / 290:328.7f)

6. Halk bilmecelerinde kullanılan açık eğretilmelerde alegorik/temsili özellik baskındır.¹⁶⁶ Bu eğretilmelerde, eğretilmenin esası olan benzerlik ilişkisi zayıf olup, benzetilenin, temsil ettiği varlıkla “benzemezlik” noktaları, çok daha fazladır.

Aşağıda benzetilen ile benzeyen (bilmecenin cevabı) siyah punto ile verilmiştir. Bu iki unsurun benzerlik noktaları karşılaştırıldığında eğretilmenin alegorik boyutu açıkça görülür:

Abalar, yabalar / **ak sakallı babalar** / gelir, gider duramaz / gece gündüz çabalar. (**deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’** / 240: 232.7)

Babası doğmadan **oğlu** askere gider. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 461: 568.41) (oğul: duman)

Benim bir **kızım** var, akşam gebe olur, gündüz doğurur. (**yorgan** / 655: 856.3)

Bir **atım** var, döner döner otlar. (**kuyruk ‘koyun kuyruğu’** / 448: 556.2)

Bir dam **öküzüm** var / hepsinin alını sakar. (**odun ‘meşe’** / 511: 638.2)

Bir **dedem** var / kırk kürk giymiş / yine diyor ki üşüyorum. (**lahana ‘kelem’** / 454: 566.25)

Bir değneğin ucunda, **Hazreti Hızır**, koca dağı oynatır, vızır vızır. (**külünk ‘manivela’** / 449: 561)

Bir **evim** var, tek direkli. (**mantar ‘göbelek, cifi’** / 474: 588.16a)

Bir **gelinim** var, üç ayda çocuk doğurur. (**mısır ‘darı, mısır koçanı’** / 488: 610.26)

Bir **kızım** var, mimicirik gözlü. (**tükrük ‘tüprük’** / 624: 822.2d)

Bir **oğlum** var, üç ayağı var. (**soba** / 576: 734.17)

Bir **saksım** var, beş budağı var, beş çiçeği var. (parmak ve tırnak / 694: 933): (**el**)

Boy boy **Arapçıklar** / başlarında tablacıklar. (**çivi ‘mıh, ekser’** / 219: 202.7ü)

Burdan attım **ığneyi**, döndü dolaştı dünyayı. (**mektup ‘telgraf’** / 477: 598.2)

Dağdan gelir taştan gelir, **ipi kırmış aslan** gelir. (**rüzgar** / 543: 691.16)

Dalda **canbaz**, elime düştü kuyruklu **yombaz**. (**armut** / 125: 41.8)

Dereye **teke** bağladım, boynuzu köke bağladım. (**çadır ‘kara çadır’** / 202: 155.7)

¹⁶⁶ Burada, kaynaklarda temsili istiare için ifade edilen *Benzeyen veya benzetilenden biriyle birlikte birden fazla benzetme yönününün sıralanması* (Karataş 2004: 242) gibi bir durum her zaman söz konusu olmasa da, benzeyenle benzetilen arasındaki ilişkinin sembolik olduğu, alegorik bir anlatım söz konusudur. Zira, yorganın “kız”, kuyruğun “at” ve odunun “öküz” olduğu bir eğretilme, alegorik (istiare-i temsiliyye)tir.

Gözü pek, yeni sinek, doğar kuyruklu, ölür kuyruksuz. (**kurbağa** / 446: 548.22)

İstanbul'dan Yafa'ya uzattım elimi, **o kâfir** sulandırdı dilimi. (**portakal** / 539: 683.10)

Kıldır kıldır **dervişler**, dünden bize gelmişler, o kadar yuvarlanmışlar, hincı hamur olmuşlar. (**kurut** / 447: 552.1)

Koç kuyuya kaçtı, kuyruğu elime geçti. (**bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’** / 151: 74.3)

Kurt kuyuda, kulakları kapıda. (**bıçak ‘kama, hançer, kılıç’** / 168: 98.1)

Küçük güveç, tatlı aş. (**fındık** / 284:313.11)

Mandayı yağladım, yakaya bağladım. (**lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’** / 458: 568.22)

Ol nedir kim bir **güzel esmer civan**, rahat-i ruhu hayatefza-yi can, anın için meyledip erbab-ı dil, işünüş eyler anınla her zaman. (**kahve** / 367: 431.5)

Sarı öküzüm / sarkıyor / düşüyom diye / korkuyor. (**portakal** / 539: 683.20c)

Üç kuzu bir yerde otlar. (**sacayak** / 551: 696.9)

Yer altında, **sakallı hoca**. (**sarımsak** / 558: 711.1)

Yular taktım **sıpayı** / seğirtti, çıktı tepeye. (**iğne, iplik** / 702: 953.1)

7. Halk bilmecelerinde, diğer eğretileme türlerine nispeten daha az olmakla birlikte, kapalı eğretilemelerin de yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitelik aktarması¹⁶⁷ ile yapılan ve aslında çoğu, kişileştirme sayılabilecek bu eğretilemenin genelde şu üç tarzda ortaya çıktığını görüyoruz.

a. Cansız varlıkların canlılara benzetilmesi: Önüne oturdum / karnına dürttüm. (sandık, anahtar / 708: 983c).

b. Canlı varlıkların cansız varlıklara benzetilmesi: İki direkli / bin kiremitli. (tavuk / 607: 787.8)

c. İnsan dışı varlıkların insana benzetilmesi: Aşağı inerken kıkır kıkır güler / yukarı çıkarken şıpır şıpır ağlar. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 152: 74.8).

¹⁶⁷Kapalı istiareler, nitelik aktarması ile yapılmakla birlikte, nitelikler biraz daha tabii bir ifade örgüsünde verilir. Yani, alışılmamış bir bağdaştırma görüntüsü fazla baskın olmaz. Dolayısıyla bu nüansı esas alarak bilmecelerde çok yaygın olan nitelik aktarmalarını da ayrı bir bölüm olarak verdik. Bk. “Nitelik aktarmaları”

Aşağıda kapalı eğretileme örnekleri görülmektedir:

- Afuru daşdan, övünü ağaçtan. (ocak / 511: 636.2)
- Ağlar iken göz kırpar. (şimşek 'yıldırım' / 597: 767.4)
- Akşama kadar gezer, sabaha kadar ağzını açar. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç' / 136: 57.8)
- Aktır benizi, çeker denizi. (ayran / 141: 60)
- Alını sakar, göğe bakar. (ay çiçeği 'aygün çiçeği, gündöndü, günebakan' / 134: 54.5)
- Altı ay yatar, altı ay kalkar. (soba / 576: 734.14)
- Ararız kışın onu, onun toprağında var cehennemın meyvesi. (mangal / 472: 587.2)
- Ayda bir su içer. (tokmak 'tokaç, çamaşır tokmağı, tokuç, su tokmağı' / 615: 807.4)
- Bağa gider uzanır / eve gelir büzülür. (zencir 'zincir' / 669: 868.9)
- Başı anan karnına, b...u baban ağzına. (yayık / 644: 843.3a)
- Başına vurdum, belini yardım. (çivi 'mih, ekser' / 220: 202.14)
- Beli eğri, burnu sivri. (ç... 's..., matrak, erkek cinsel organı' / 228: 218.2)
- Ben kalkarım, o sönük. (mide / 489: 613.1)
- Bir delikten bakar, elâlemi yakar. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 316: 355.27)
- Bir köklü, beş dallı. (el / 269: 285.1)
- Bir küçücük başı var, dam dolusu leşi var. (soğan / 582: 735.22)
- Boynuzunda yular, bütün gün işsiz arar. (nargile / 506: 627.14)
- Boyu uzun, boynu eğri, dolanır da dolanır. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 341: 402.11)
- Boyu uzun, yüzü kara. (baca 'bacalık' / 144: 64.4)
- Boyum kadar boyu var, bir acaip huyu var. (gölge / 302: 344.9)
- Burda bağırır, garşıda doğurur. (silah 'tüfenk, tabanca' / 573: 728.26)
- Burda tat / şurda tat / dış kapının ardında yat. (süpürge 'çalı süpürgesi' / 589: 754.1g)
- Burdum kulağımı doldurdum yalağımı. (çeşme 'pınar, çeşme musluğu, musluk merzib' / 209: 181.1)
- Bütün kış karada yatar, bahardan nehre kaçar. (kar / 378: 448.19)
- Canına yandığımın puştı / bizim cama sıçtı. (sinek / 573: 731.2)
- Cevarı cengi var, kuyruğunda rengi var. (fişek / 287:319)
- Çalı arasında kuyruğu kıvrık. (biber 'kırmızı biber, acı biber, karabiber' / 170: 102.8)

- Çıt demeden / dala konar. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 317: 355.37a)
- Çıt demeden çiçeğe konar. (çiğ / 214: 193)
- Çok soğuklara dayanır, ilkyaz günü uyanır. (kışın kar altında buğday / 416: 509)
- Dağda dağlıca, beli bağlıca. (yığın ‘noda’ / 647: 850.1)
- Dağdan ak g...lü gelir. (odun ‘meşe’ / 512: 638.6)
- Dağdan gelir hamur humur, ayağında koca çamur. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 563: 715.33)
- Dağdan gelir hızıyla / yedi bin yıldız ile / ne toptur, ne tüfektir / illâ kılıcı pektir. (şimşek ‘yıldırım’ / 597: 767.9e)
- Dağdan gelir ok gibi / ağzı kokar b... gibi. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.10)
- Dağdan gelir üre üre / koyunları süre süre. (tarak / 603: 778.2)
- Dalda beslenir / cepte seslenir. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 196: 145.31)
- Dam ardında boynu buruk. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2h)
- Delik başlı, gözü yaşlı. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgülü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.1)
- Dili var söyleyemez; kulağı var işitemez. (ahır küreği ‘kürek, tahta kürek’ / 112: 11.2).
- Dişi var hor hort eder / ortalığı tarumar eder. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.4)
- Dişleri bulunduğu halde diş ağrısı çekmeyen kimdir. (eye ‘eğe’ / 277:306)
- Döner döner yerinde, altın kemer belinde; gece gündüz yol gider yerindedir yerinde. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.5)
- Dört ayak üstünde durur, yorulur; üstünde biz uyuyalım horul horul! (karyola / 389: 461)
- Dört ayaklı / büyük karınlı. (sandık ‘kestane’ / 558: 708.1a)
- Dört ayaklı, iki kanatlı. (mangal / 472: 587.1)
- Durmaz dinlenmez yürür; her yerleri görür; bütün kara yerleri ışıklar; nura bürür. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 318: 355.42)
- Duvarдан bakar; değsem yakar. (ısırgan / 337: 398.5)
- Elemeden yoğurur / gün aşırı doğurur. (tavuk / 608: 787.19)
- Elini ayağını kavuşturdum, karlı dağı aşındım. (çadır ‘kara çadır’ / 202: 155.8)
- Elinizde iken yürür, bıraktığınız zaman durur. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.15)
- Elledum guyruguni, gakdi. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 613: 800.20)

- Fır fir uçar / ağzından köpük saçar. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.19o)
- Fır fir uçar, bembeyaz kusar. (çıkırık ‘çark’ / 211: 185.11)
- Fildirini fişini / taşla kırdım dişini. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.11c)
- Finişli minişli, elimden uçtu, garşı dağda su içti. (bulut / 181: 126.1)
- Fır firicik, burnu yiricik. (iğ ‘teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman’ / 341: 402.2)
- G..ü o yana, ağzı bu yana. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 284:315.1)
- Gahmış, yatamir; yatmış, gahamir; bağını gırmış, gidir. (gök, yer, su / 676: 879)
- Garşidan bahdım: hisar; yanına vardım: bâdisar; uzun uzun ayahları, yere batmış cırnahları. (pırasa / 534: 680.6)
- Gece çalışır, gündüz dinlenir. (yatak ‘döşek’ / 643: 841.17)
- Gece gündüz çalışır yorulmadan; bir defa bozuldu mu tamiri kabil olmaz ol zaman. (gönül ‘kalb, yürek’ / 305: 346.4a)
- Göbeğim göbeğine sapım eline, koyum mübarek deliğine. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.5)
- Gök gürlüdi, gürgen çatladı, iki büküldü, ot otladı. (orak / 513: 643.1)
- Gökçe kaçar, akça kovar. (iğne, iplik / 703: 953.6)
- Gökte biter, yere batar. (yağmur / 637: 836.13)
- Gündüz kan yalar / gece yıldız sayar. (meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’ / 481: 604.3)
- Gündüz kusar / gece yutar. (yatak ‘döşek’ / 643: 841.12a)
- Gündüz yorulur, gece kıvrılır. (çizme / 221: 203.7)
- Güz yelleri üfüdü, rubasını götürdü, kışın çıplak kaldı, düşüncelere daldı, hasret yaz günlerine, bil bakalım bu ne? (orman / 513: 644)
- Hava gürlür, gür gür çatlar; iliği kemiği yere damlar. (ateş / 129: 50.13)
- Havada uçar, rüzgardan kaçar, ben gülerim, o ağlar. (bulut / 182: 126.9)
- Hem keser, hem bağırır. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.7)
- Hey belinde, gümüş kuşak belinde, gece gündüz yol gider, yerindedir yerinde. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.4)

- Hey miticik miticik, başı pişmiş, g...ü çiğ. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.7)
- Hökük mökük, boynu bükük. (kavak / 394: 466.2)
- İki bacaklı, keskin bıçaklı. (makas ‘sındı’ / 469: 581.2)
- İki kulağından tuttum / dibine kadar soktum. (çizme / 220: 203.5)
- İnce kaşlı, molla başlı. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.7)
- İşler işler, yamada kışlar. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 347: 404.11)
- İttirdim, şişti. Çektim, küstü. (şemsiye / 596: 764.12)
- Kahve Yemen'den gelir, bülbül çimenden gelir; ak gerdan, beyaz topuk, her gün hamamdan gelir. (yumurta / 662: 859.42)
- Kaldırır k...ını, doldurur içini. (semer / 565: 718.2)
- Kapıyı açar, kapamadan kaçar. (rüzgar / 543: 691.10)
- Kapkaradır özü / doymak bilmez gözü. (toprak / 616: 809.3)
- Kara ağzını açdı / kırmızı içine kaçtı. (pekmez, tuluk; tulum, pekmez / 706: 967a)
- Kızdırır, kızdırır, döğerler. (tef ‘zilli tef’ / 610: 791.6)
- Kızıl güneşin beyaz yavrusu. (pamuk / 524: 658.8)
- Kızınca etrafı terletir durur / kızmazsa usluca oturur durur. (soba / 577: 734.27)
- Kopardım her birini, açtığım güzel faldı, söktüm ak dişlerini, sarı düğmesi kaldı. (papatya / 527: 665)
- Köy içinde ton ton öter. (köpek / 432: 539.2)
- Kul yapar yapısını / kemik açar kapısını. (köfte ‘içli köfte’ / 431: 536.1)
- Kulağını kulağına asıldı, huysuz çıktı, basıldı. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.5)
- Kum kum oynar, guyruh sallar. (yağ ‘tazeyağ, tereyağı’ / 634: 834.2)
- Masal masal man iki, tırnağı var on iki. (sarımsak / 559: 711.7)
- Mordur t...ğı / endi, gitti bayır aşağı. (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.7c)
- O bayırı yer, bu bayırı yer, karın doymaz, gelir, kıvrılır, yatar. (tırş bıçağı ‘tırş makinası, ustura’ / 617: 814.1e)
- Ol nedir ki âlem ona dolanır / kulağını büktükçe / ağzı sulanır. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk merzib’ / 209: 181.9)
- Ol nedir kim takılıp bir yere anınla gezer; başı meyyal-i heva, elleri deryada gezer. (kayık küreği / 398: 472)

- Ot otlar, kül kusar. (sigara / 568: 725.13)
- Oturunca güler, kalkarsa yılar / ayda bir defa tüler. (a... 'ferç, 'kadın cinsel organı' / 116: 22.2).
- Önü önlüklü, başı keçikli, mor fistanlı, yeşil kaftanlı. (patlıcan 'baldırcan' / 530: 670.2b)
- Pır pır uçar, tır tır sıçar. (pamuk makinesi 'çırçır, pamuk çığırtkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı' / 525: 659.1)
- Püf diye üfürdüm, karşiki tepeye tükürdüm. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.16)
- Saçaklarda ağlar durur, çünkü ona güneş vurur. (kar / 379: 448.32)
- Suda doğmuştur, sudan korkar. (tuz / 623: 820.4)
- Suda rahatça yüzer, karada tez yorulur. (gazyağı / 288:323)
- Tek ayaklı, başı papahlı. (mantar 'göbelek, cifi' / 472: 588.3); Bir ayaklı, molla sarıklı. (mantar 'göbelek, cifi' / 472: 588.3a)
- Tıknaz boylu, canfes donlu. (domates 'kırmızı patlıcan' / 257: 257.6)
- Tuttum kulağından, vurdum duvara. (sümük 'sümük-el, sümük-parmaklar' / 586: 749.2)
- Uyurken hırıldar, konuşurken mırıldar. (kedi / 405: 487.17)
- Uzun uzun uzalar / ot içinde buzalar. (hıyar 'salatalık, bostan, angurya' / 331: 387.6)
- Yabanda kışlar, elimi dişler. (ısırgan / 338: 398.8)
- Yemeden vaz geçer, içmeden vaz geçmez. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 294:332.33)
- Yer, yer, doymaz / gider, gelmez / yatar, kalkmaz. (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 698: 946.1)
- Yumruğunca yuvası, yüz ellidir balası. (nar / 501: 626.14a)
- Yüksekten bakar, sümücüğü akar. (culuk 'hindi, gülü' / 200: 152.4)
- Yüksekten uçar, yükseğe kaçır. (yağmur, su buharı / 675: 875.1)
- Yürür amma sallanmaz. (yol / 653: 854.18)
- Yürür, yürür, izi yok; yüzü kara, gözü yok. (tren / 619: 815.7)
- Zırman zırman zırmandı, ta duvara dayandı, ağası gelmeyince, o duvardan inmedi. (seccade / 560: 714.1)

3.4.4.1.3. Olağan Dışılık

Halk bilmecelerinin temel işlevlerinden biri de insanları eğlendirmek ve onların hoşça vakit geçirmelerini sağlamaktır. Bu ise, müzikalitesi yüksek bir ses düzeni eşliğinde, insanın hayaline sunulan olağandışı, esrarengiz manzaralarla gerçekleşir. Oluşturduğu olağandışı atmosferde, aşırı abartılar ve durumsal tezatlarla akıl sınırlarını zorlayan sorucu, alışılmamış bağdaştırmalarla muhatapı sarsar; hayret ve korku hissini kamçılıyıp heyecana getirir.¹⁶⁸

THB’de bin sekiz yüzden fazla örneğini tespit ettiğimiz ve sorucuların, “garabet, acayip, hikmet”¹⁶⁹ olarak nitelendirdiği “olağandışılık”, eğretilmeden sonra, bilmecelede en sık kullanılan sanattır.¹⁷⁰

Örnek olması açısından, olağan dışı atmosferin yoğun olduğu şu bilmecelelere bakalım:

Ey kurtlar, ebemi yiyen kurtlar; altını kor, üstünden yumurtlar. (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.4) örneğinde sorucu, halkın aleminde korkunun simgesi olan “kurt”a sesleniyor. Seslenme, aslında fiziksel yakınlığı ifade eder. Dolayısıyla hayal, seslenmenin özünde barındırdığı yakınlık ile “kurt”un vahşiliğini, yani ünsiyet ile vahşeti bir anda yaşayarak dikkat kesiliyor. Hemen sonra gelen “ebemi yiyen kurtlar” yan cümlesinde ise “kurt”un parçalayıcılık yönüne dikkat çekilerek, hayal canlı tutulurken, yeme eylemine maruz kalan varlık olarak “ebe”nin seçilmesiyle üslup hafifleştiriliyor.

¹⁶⁸Eşya ve olaylar, zamanla insanoğlunun nazarında orijinalliğini kaybeder, sıradanlaşır. Sıradan şeyler, ise insana zevk vermez. Olağanı aşma, garabete yaklaşma, insana olağandışı duygular yaşatır. Zira, çağdaş edebiyatta, özellikle şiirde, “*mor bir kedi yavrusudur sabah.*”, “*Sokak lambaları öksürüyordu*” (Toklu 2003: 150) şeklindeki alışılmamış bağdaştırmaların, saçmanın, bu denli yaygınlaşması, bu arayışın bir tezahürü olsa gerek. Karataş, konuya şöyle işaret eder: “*Çağdaş edebiyat eserlerinde ‘saçma’ın önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bazı sanatçılar, duygu ve düşüncelerini, farklı bir şekilde ifade edebilmek için ‘saçma’ya baş vururlar*” (Karataş 2004: 17).

¹⁶⁹ Şu bilmecelede sorucu bizzat eşyanın garabetine dikkat çekiyor: *Etdir, betdir, garabettir, dişi yohtur, dişlegendir.* (karınca / 386: 457.27); *Bir acayip kubbe gördüm / itiversen kırılır / yarı altın, yarı gümüş / murad etsen canlanır.* (yumurta / 661: 859.40c); *Bir gözü; bir kebabı, bir gözü; bu gün bir hikmet gördüm: üç ağız var, bir gözü.* (semaver / 565: 717.5).

¹⁷⁰“Olağan dışılık” terimini, edebiyat terminolojisindeki “mübalağa/abartı” sanatı yerine, ancak, onu da içine alan, kapsamı daha geniş bir terim olarak kullanıyoruz. Zira bilmecelede, saçma, durumsal tezat, garabet, yalan, hayali kurgular vb. iç içe geçmiş ve hep beraber “olağan dışılık”ı oluşturmuşlardır.

Buna karşılık, “altını kor üstünden yumurtlar.” kısmında ise, ses benzerliğinin oluşturduğu üslup uyumu, anlam boyutunda sürmüyor. Zira burada artık daha önce insan yiyen bir kurt değil, üstünden yumurtlayan bir kurtçuk söz konusudur. Sonuç olarak, duygular tahrik edilmiş ve hayalin önüne olağan dışı bir manzara sunulmuştur.

Yine, *Neler gördüm, neler gördüm / çift sakallı kuşlar gördüm / köpük kusan taşlar gördüm / tuzsuz pişen aşlar gördüm.* (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056hh) bilmecesinde de sorucu, önce “*Neler gördüm, neler gördüm*” sözleriyle muhatabı olağandışı bir atmosfere hazırlıyor. Daha sonra ise garabet arz eden tabloları art arda sıralıyor.

İlk tabloyu teşkil eden “*çift sakallı kuşlar*”da, önce kuşa, sakal yakıştırılarak olağandışı-efsanevi bir varlık oluşturulmuş, daha sonra çift sıfatıyla abartıya gidilerek olağandışılık pekiştirilmiştir.

Bu garabet/olağandışılık bütün yoğunluğuyla “*köpük kusan taşlar*” tablosunda da sürmektedir. Zira, kusma eylemi, tikslenme duygusunu, tahrik eder. Canlılara has bu eylemin taşa yakıştırılması, tahrikten öte, hayret duygusunu kamçulamıştır. Bu kusmanın alelade bir kusma değil, köpük şeklinde olması ise, manzaraya ayrı bir olağandışı boyut kazandırmıştır. Tuzsuz pişen aş, tamlamasında ise olağan dışılık, sürmekle beraber biraz daha hafifleşmiş ve kompozisyon tamamlanmıştır.

Olağandışılığı sağlayan etkenleri, aralarındaki nüansı dikkate alarak örnekleriyle beraber sıralayalım:

3.4.4.1.3.1. Fantastik Kurgular

İnsan yiyen dev, gökten inen çocuk, ayak ve boğa; otuz arşın külâhlı dev ve insana meme veren kuş vb. varlıkların yer aldığı bu bilmecelerde, yalan ve saçmadan çok, heyecan verici fantastik bir kurgunun varlığı kendini hissettirir.

Bir dev gelmiş, otuz arşın külâhı var; gece müslimanları yiyor, gündüz gâvurları!
(oruç ‘ramazan’ / 513: 645.4)

Bir acaip nesne gördüm, **dumanı deryada, ateşi gökte, kendisi yerde.** (nargile / 505: 627.1)

Gökten indi bir ayak / elinde demir dayak / **üç baş, on ayak.** (çift sabanı, çift süren çiftçi ve öküzler; saban, öküzler, çiftçi; saban, boyunduruk, çiftçi / 715: 993h)

Gökten iner çocuklar, başında kalpacıklar. (yağmur / 637: 836.11)

Haktaâlânın düvesi / Haktan gelir boğası / tırnağından göveler / boynuzundan buzalar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.11)

Hey, yurtlar, yurtlar / Yusufu yiyen kurtlar / **kuyruğundan su içer / gagasından yumurtlar.** (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 162: 83.13m)

Kolay gelsün, ustalar! **Kurt iken kuş olmuş, bağarsığını desteler.** (ipek böceği / 355: 418.8c)

Minareye bindim, etrafıma bakındım / **kuşlardan bir kuş gördüm / meme verir anasına.** (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.11)

Dam ardında teke bağlı / **boynuzları göğe bağlı.** (kabak ‘susak, su kabağı’ / 358: 423.5d)

Metel metel metledi, metel iki çatladı, **karınca kanatlandı, söğütde sünnetlendi,** geldi bizim kapuya niyetlendi. (insan ömrü... / 695: 938.3)

Metel metel metlendi / iki sıçan etlendi / **kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi.** (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.5)

3.4.4.1.3.2. Eşyanın Deformasyonu veya Yer/Foksiyon Değiştirilmesi

Bazı bilmeceelerde *et* ile *tencere*; *şiş* ile *kebab* yer değiştirir. *Kavuk* başa değil alta konur. *Üzüm kavakta* bulunur. *Elmas ot gibi biter, diş* ağızda değil *böğür*¹⁷¹de bulunur... Kısacası eşya, olmaması gereken yer ve fonksiyonda kullanılarak olağan dışı bir anlatım sergilenir. Örnekler:

Etten şiş / demirden kebab. (parmak ve yüzük / 694: 935).

Et tencerede demir kaynar. (gem / 291:331.1)

Benim bir kavuğum var, el başına kor oturur, ben de altıma kor otururum. (havruz ‘oturak, küllük’ / 328: 377.2)

Bir kavağım var uzunlardan uzun; her sene verir bir salkım üzüm. (buğday ‘ekin, hububat, başak’ / 178: 123.9)

¹⁷¹ **Böğür:** vücudun kalça ile kabaurga arasındaki bölümü.

- O hangi elmadır ki yerden ot gibi biter? (yer elması / 647: 849.5)
- Otuz iki kişi sayakta, cemaat secdede imam ayakta. (tırmık / 614: 802.1)
- İnce uzun adalar, ak sakallı babalar, baş aşağı ayaklar, baş yukarı çabalar. (soğan ‘yeşil soğan’ / 583: 738)
- Koltuğunun altından su akar. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.7)
- Molla başlı / kadın saçlı. (afyon ‘haşhaş çiçeği, afyon kabalağı’ / 109: 5.2e)
- Ağzı var, dili yok / kolu var, ayağı yok / karnı var, barsakları yok. (desti ‘testi’ / 241: 234.2)
- Allahın işi, böğründe dişi. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 487: 610.14)
- Bir oğlum var, İsmail / o da tokata mail / yüzü kalın deriden / kulakları demirden. (tef ‘zilli tef’ / 609: 791.5)
- Hay bayağı, bayağı, bülbül gülün dayağı, kuşlar içinde kuş gördüm, başındadır ayağı. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.1)
- Bir oğlum var, ç...ü tepesinde. (meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’ / 481: 604.1)
- Çam çatladı, gürgen patladı, üç ayaklı bir Arap bacadan atladı. (sacayak / 550: 696.1)
- Etden gaşşılı / duvara yapışık. (kulak / 440: 544.12n)
- Etten direği, rüzgârdan küreği. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.4)
- Sırtı tahtadan, karnı kıldan, her şeyde gezinir nedir? (findık / 284:314.2)

3.4.4.1.3.3. Abartı

Bazı bilmeceelerde, *bir patırtı bin yiğidi kaçırtır, bir kişi bin kişiyi yıkar, bir tavuk bin yavru çıkarır, bir yorgan dünyayı kaplar, findık kadar hamur on kişiyi doyurur, bıyık turpan kadardır...* Oysa bir pıtırının bin yiğidi kaçıramayacağı veya findık kadar hamurun on kişiyi doyuramayacağı aşıkardır. Dolayısıyla bu tür örneklerde, fiil ve nitelemlerde abartıya gidilmiştir. Örnekler:

- Bin yiğidi bir patırtı kaçırtır. (kuş / 447: 553.4)
- Bir kişi bin kişiyi yıkar. (imam ‘hoca’ / 348: 408.1)
- Bi tavuk bin yavru çıkarır. (patates ‘gumpür, kompir’ / 529: 669.3)
- Alçacık katır / bin okka taşır. (nalın / 496: 624.6)

Bir yorganım var / dünyayı kaplar / denizi kaplamaz. (kar / 379: 448.33)
 O neyidi yeri göyü sallayan? O kimidi Zülfikarı elleyen? O kimidi garıncayı nallayan?
 (Öküz, Hazreti Ali, Hazreti Süleyman / 720: 1017)
 Bir küçücük fil dişi, parçalıyamaz bin kişi. (para / 528: 666.7)
 Burdan attım iğneyi, dolaştı geldi dünyayı. (akıl 'fikir' / 113: 14.4)
 Burdan çekti kılıcı, Basra'da çıktı ucu. (ebekuşağı 'alâimi sema, gökkuşağı' / 266: 277.6)
 Fındık kadar hamur yoğurdum, on kişiyi doyurdum. (kına, parmak / 694: 934.1)
 Kara göbekli, tırpan bıyıklı. (bit 'kehle' / 174: 108.7)
 Kışt ettim kuşlara, sesi getdi arşlara. (silah 'tüfenk, tabanca' / 569: 728.1)
 El kadar tahta / dağdan indirir bir sürü manda. (tarak / 603: 778.5b)
 Hay natırı natırı, anasını sevdiğimin katırı, yedi bin kişi götürür. (köprü / 434: 540.10l)
 Ha demeden dağlar aşar. (göz / 310: 348.32)
 Üçyüz gocuk giyer, gene üşür. (soğan / 582: 735.28)

3.4.4.1.3.4. Yalan

Aağıdaki örneklerde, *Göke bir yapı yaptırdım, ne takıltısı işidildi, ne yongası yere düştü.* (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 522: 655.16) örneğinde olduğu gibi, insana "Olamaz!" dedirtecek olağan dışı kurgular söz konusudur. Birinci kişi ağzından ifade edilişi, bu abartıların yalan-udurma boyutunu öne çıkarır.

Ateşe bir su koydum, içine dediğim koydum, on beş okka tuz attım, yine tuzsuz, yine tuzsuz. (yumurta / 666: 859.61)
 Bir inek aldım Panlı'dan, kırk buzağı çıktı karnından. (kabak 'susak, su kabağı' / 360: 423.15)
 Gökten bir karpuz indi / üçyüz altmış dilim şimdi / otuz dilimi yenmedi emma / giri yanı tamam yendi. (oruç 'ramazan' / 515: 645.15m)
 Ev üstünde bin atlı, hepsi de kara kalpaklı. (çivi 'mıh, ekser' / 218: 202.3a)
 O yalan, bu yalan, fili yuttu bir yılan; eşeğe bindi, deveyi kucağına aldı; bu da mı yalan, o da yalan, bu da yalan. (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.8)
 Bize bir gonuh geldi Hak'dan / bir guzu kesdim yohdan / ne guzunun gemiği var / ne. misafirin dişi var. (çocuk, meme, beşik / 710: 986g)

3.4.4.1.3.5. Saçma

Bir kısım bilmecelerde *doğmadan askere giden oğul, babanın ağzına kaçan ana, otlayan cansızlar, bir direk üstünde kırk merak*,¹⁷² *kışın çıplak yatanları* görürüz. “Yalan” örnekleriyle karşılaştığımızda, bu tür örneklerde yalanın saçmaya dönüştüğünü söyleyebiliriz. Örnekler:

Baban ağzını açtı, anan içine kaçtı. (yemek / 647: 847)

Behey gişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir koyun kuzu kuzulamış / anası erkektir, kuzusu dişi. (Adem ve Havva, Adem Peygamberle Havva anamız / 718: 1009.1)

Benim bir çocuğum var, doğmadan askere gider. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.11)

Bir atım var, kırk g...ü var. (süzgeç ‘kevgir, iliştir, su sügeci, süzecek, süzgü, süzek, çay süzgeci’ / 592: 757.4)

Bir direk üstünde iki dam. (burun / 183: 129.3d)

Bir kuş vurmuşlar, topsuz tüfeksiz; onu pişirmişler odsuz ocaksız; onu yemişler, dilsiz damaksız. (dondurma / 258: 261.4)

Canlı üstünde cansız otlar. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.11)

Dal ucunda kırmızı gelin. (findık / 283:313.6)

Ekilmemişi yüklemişler doğmamışın dalına / doğmamışı geçirmişler durmamışın dalından. (toprak, katır, taş köprü, cami / 727: 1035m)

Ev, ev içinde deniz, denizin içinde balık, balığın kuyruğu yanık. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.15a)

Geberik merkepte güller açar. (gergef ‘kasnak’ / 298:334.7)

Gırh merak bir direk üstünde durur. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.45)

Gözel mennen nar ister, narım yohdu nar ister, ekilmemiş bostannan, tohumuz hıyar ister. (dombalak ‘dombalan, domalan’ / 258: 258.3)

Gurnasız hamam, ayahsız imam. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.17)

Hattur, huttur, Arnavuttur / ağzı yoktur / adam kapar. (ısırgan / 338: 398.7)

Ihlamur sopalı / ucu tokalı / kalkar yukarı / yıldız koparır. (pınar sereni / 533: 679)

¹⁷² **merak:** samanlık.

Kendisi içerde, ağzı dışarda. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.2)

Kendisi pire kadar / boyu var minare kadar. (çetene ‘kendir tohumu’ / 210: 183a)

O odanın içinde, oda onun içinde. (ayna / 138: 59.2)

Üç kardeş bir takke giyer. (masa ‘sofra’ / 475: 592.4)

Yapılmamış duvarda / doğmamış oğlan oturur / ekilmemiş bostanı yolma diye
bağırır. (gönül, seveda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.9)

Yazın yedi kat yorganla yatar, kışın çıplak yatar. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 488:
610.22)

Yer altında / gök gülüş. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.2b)

Yer altından / yürekler geçer. (karınca / 386: 457.22a)

Yer altından yıldız geçer. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 214: 189.9)

3.4.4.1.3.6. Durumsal Tezat

Olağanın, tersine çevrildiği aşağıdaki örneklerde, durumsal bir tezat vardır. Zira, bu örneklerde, *fitne, dünyaya nizam verir; âlemi bezeyen, çıplak gezer; âlemi doyuran, aç kalır; fakirlerin yere attığını, zenginler toplar; evi yanan, türkü çağırır...* Oysa fitne, dünyaya nizam veremez, âlemi bezeyenin kendi de bezenir, âlemi doyuranın kendi de tok olur, zenginlerin yere attığını, fakirler toplar, evi yanan, üzülür. İşte, “durumsal tezat”ı, “tezat sanatı”ndan ayıran, zıtlığın kelimeler arasında değil, durumlar arasında olmasıdır.

Alemi doyurur, kendi aç kalır. (et makinası / 276:303)

Anası ip gibi, yavrusu domuz gibi. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 359: 423.10)

Aşağı çeviririm, dolar; yukarı çeviririm, boşalır. (şapka ‘kûlah, fes’ / 594: 760.6)

Âşih der gassap ağlar, al geymiş gassap ağlar, ölen davar ağlamaz, öldüren gassap ağlar.
(soğan / 582: 735.20)

Avuç doldurmaz, eve sığmaz. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.50)

Ben neyidim neyidim, samur kürklü beyidim, felek beni indirdi, çöplüklere konurdu.
(findık / 284:313.13)

Benim bir fitnem var / dünyaya nizam verir. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 347: 404.16b)

Ektim beyaz / bitti yeşil / kırmızı meşin. (biber ‘kırmızı biber, acı biber, karabiber’/ 170: 102.9)

Ektim nohut / çıktı söğüt / yaprağı dut / kendi armut. (pamuk çiğidi ‘hışfa, çiğit, pamuk tohumu’ / 525: 660)

Elemi bezer / kendisi çıblacık gezer. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 347: 404.14a)

Evi yanar, türkü çağırır, deli midir bilmem ne; kalemsiz de yazı yazar, kâtip midir bilmem ne? (salyangoz / 554: 704.2)

Fakirler yere atar / zenginler cebine kor. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 588: 749.19)

Gece görür, gündüz görmez. (ateş / 129: 50.20)

Gençliğinde bağdaş kurup oturan / kocalığında yellik yellik gezen (metinde: gelen) kim? (yaprak / 639: 838.2b)

Gündüz uyur, gece kalkar, bakar mavi pencereden, farkı yoktur bir gümüşçük, yusuvarlak tencereden. (Ay / 132: 53.15)

Ham iken tatlı, olmuşu acı. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 164: 87.3)

Hiddetlendikçe güzelleşirim, ben kimim? (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.5)

Kendisi şeker gibi, yakıyor biber gibi. (kar / 376: 448.5)

Nedir nedir nesdedir, cepte güller destedir, yaz donar gış açılır, bu ne acayip nesnedir (metinde: nesdedir). (kurut / 447: 552.2)

Sudan geçer, ıslanmaz. (gölge / 304: 344.21)

Yüzü gözü buruşuk, beyler ile barışık. (yoğurt / 652: 853.1)

3.4.4.1.4. Tezat¹⁷³

Halk bilmecelerinde, *var-yok, ak-kara, alt-üst, yaş-kuru, alçak-yüksek, iç-dış, yaz-kış, küçük-büyük, dolu-boş, gece-gündüz, öte-beri, içeri-dışarı, helal-haram, ham-olmuş, ileri-geri, zengin-fakir, dünya-ahiret, doğ-öl-, gel-git-, ye-kus-, küs-barış-*... şeklinde zıt anlamlı

¹⁷³“Birbirinin karşıtı olan duygu, düşünce, hayal, ve durumları, bir ilgi kurarak bir arada (aynı cümlede/mısradabeyitte) söyleme sanatıdır.” (Karataş 2004: 482).

kelimenin kullanımıyla oluşturulan tezatlar yüzlerce. Bir şeyin önemini, onu bir anlık yok farz ederek anlayabiliriz. Bu noktadan hareketle zıt anlamlı kelimeleri, durumsal tezatları, halk bilmecelelerinden çıkardığımızda geriye çok az şeyin kaldığını söyleyebiliriz. Halk bilmecelelerinin dış ve iç yapısının oluşumunda önemli rol oynadığı içindir ki, “tezat konusu”; hem “zıtlık kalıbı”, hem “durumsal tezat”, hem de bu bölümde işlendi. Bu tezat örneklerinden bir kısmını aşağıda siyah punto ile belirterek veriyoruz:

Ağzı **var**, dili **yok**; canı **var**, kanı **yok**. (ağaç ‘kavak’ / 110:7.2).

Ak akça karalar, birbirini kovalar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.8)

Ak kuş geldi, **kara** kuşu kovaladı, ak kuş bağrıma girdi, bağrım ağladı, ondan sonra gözlerim ağladı.(ak sakal / 112: 13)

Akşam küser, sabah barışır. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 373: 444.5)

Akşam yer yemini, **sabah** gever gemini. (at / 127: 47.2)

Aktan dokudum, **karadan** çözdüm. (böğürtlen / 177: 121.7)

Alçakta biter, **yükseğe** çıkar. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.7)

Altı **cehennem**, üstü cehennem, ortası **cennet**. (ekmek / 268: 282.13)

Altı çukur, ova değil; **üstü** kubbe hava değil; içinde bir bülbül öter; otuz iki gız çevresini bekler, ottan yapılmış yuva değil. (ağız / 111: 9.6)

Arap indi, beyaz bindi. (çörek ‘kete, kömbe’ / 225: 210.2)

Aşağı inerken kıkır kıkır **güler** / **yukarı çıkarken** şıpır şıpır **ağlar**. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 152: 74.8)

Ateş yanıp **çiğ pişmeden** / ruhu tene kavuşmadan / **doğmadan ölen** kimdir? (Adem Peygamber / 109: 4)

Babası **tenbel** / anası **çalışkan** / altmış tane çocukları var. (saat ‘cep saati’ / 547: 692.17)

Bağlarım yürür / **çözerim durur**. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 137: 57.17)

Baldan tatlı **zehirden** acı, eylik yapana duacı. (dil / 245: 249.1)

Başı kapı yanında, **sonu** dünya ucunda. (yol / 652: 854.1)

Başında yaşmak (metinde : yoşmak), **ayağı** çıplak, gidişi **ileri**, yazısı **geri**. (Arap / 118:

34)

Bazan **gökte**, bazan **yerde**.(duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’

Behey gişi / ne biri bilirsin, ne beşi / bir koyun kuzu kuzulmuş / anası **erkektir**, kuzusu **dişi**. (Adem ve Havva, Adem Peygamberle Havva anamız / 718: 1009.1)

Ben **giyindim soyundum** / ben soyundum, giyindim / doğurursan el alır / giydiğini yel alır / ne yorulur, bezersin / ne yürüyüp gezersin. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.3).

Beyaz kuş gelir gider, **siyah** kuş ağzını açar. (dikiş makinesi / 245: 248.3)

Bir dedem var, uzundur, uzun / yılda verir otuz salkım üzüm / **akını** yesen **haram**, **karasına** yesen **sevap**. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.13)

Bir dev gelmiş, otuz arşın külâhı var; **gece müslimanları** yiyor, **gündüz gâvurları!** (oruç ‘ramazan’ / 513: 645.4)

Bir tabak meze / amma ne taze / **yaştır kurumaz** / tuzludur çürümez. (a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’ / 116: 22.3).

Bir tepsi **kar**, etrafı **nar** / haddin varsa bir tane al! (ateş / 129: 50.9e)

Bir torba bulgurum var / **akşam serperim**, **sabah toplarım**. (yıldız ‘yıldızlar’ / 650: 852.12a)

Biri **iniş**, biri **yokuş**; bunu bilmeyen öküz. (köprü / 434: 540.12)

Boş geçirdiği zamanla öğünür, sonunda hem **ağlar**, hem **güler**. (geveze / 298:336)

Boş indi / **dolu** çıktı. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.2)

Canlı cansız taşır, cansız da canlıyı taşır. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 137: 57.14)

Çıktım çıktım **dağa**, ayağım battı **kuya**. (çizme / 220: 203.2a)

Çıt **öte**, çıt **beri**, çıt altından geç beri. (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, istar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.4)

Çukur tepe / bakkal dükkânı / Horhor çeşmesi / Aynacılar / Kemancılar / Ağa yokuşu / bitli çayır. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 692: 926.11i)

Dağa **gider** eve bakar / eve **gelir** dağa bakar. (araba kuyruğu ‘arabanın ardı’ / 118: 32)

Dalı **büyükçük**, kendi **küçükçük**. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 194: 145.19)

Dayım **içerde**, kalpağı **dışarda**. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.1)

Deveden **büyük** / serçeden **küçük** / zehirden **acı** / şekerden **tatlı**. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.6)

Dışı kuru, içi sulu. (portakal / 539: 683.21)

Dışı var, içi yok / dayak yer suçu yok. (top / 615: 808)

Dilim dilim nar / dizime kadar iner / **indi** selcik / **çıktı** dilber. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 163: 83.14e)

Dizi dizi nar / dize dek kar / **ener** Ehlibar / **piner** Kehlibar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2k)

Dolu nedir **boş** nedir; yalan nedir hiç nedir; on beşinde **kocayıp** otuzunda **gencelen** nedir? (Ay / 132: 53.20)

Duran **girer**, duran **çıkır** / **kuru** girer, **yaş** çıkar. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.6)

Dünyaya geldi cansız / **ahirete** gitti imansız. (makas ‘sındı’ / 471: 582.10)

Düz yahut **çarpık** getir, bir sarı kabuk getir, içi ekşi su dolu, bayıldım, çabuk getir! (limon / 467: 574.7)

Eğri büğrü, dosdoğru. (minare / 491: 614.16)

Eğri kılıç **doğru** tokmak. (devenin boynu ve başı / 244: 244)

Eğrilir, doğrulur / uzar, tozar. (yol / 653: 854.13)

Ezilir, büzülür, bir tahtaya dizilir, **Ağustosta buz tutar, zemheride çözülür**. (peynir / 532: 678.5)

Faiden yok, **zararın** çok; nedir âleme kederin? Seni eken niye ekmiş, o kerata pederin? (sigara / 568: 725.11)

Fık **aşağı** fık **yukarı**, fika fika Mustafa Ağa. (gücü ‘gözü’ / 311: 351.1)

Gece kalkar, gündüz sarkar. (kapı demiri / 372: 441)

Gözleri kömür, bakışı ömür, **soğuk** dondurur, **sıcak** öldürür. (kardan adam / 382: 455a)

Gündüz çırak, gece padişah. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2c)

Ham iken tatlı, **olmuşu** acı. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 164: 87.3)

Hamal atar / **bey** alır, cebine kor. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 588: 749.19₁)

Herkes selam verir özüne, **az kimseler** kavuşur közüne. (altın ‘altın para’ / 114: 21.2)

Hey miticik miticik, **başı pişmiş, g...ü çiğ**. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.7)

İçi kara, dışı ak. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.10)

İçi kırmızı, dışı beyaz. (ampul ‘elektrik ışığı’ / 116: 23.3)

İleri sürdüm gusdu / geri çektim küstü. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.21)

İndim çıktım tepeye / yular vurdum sıpaya. (çuvaldız / 228: 217b)

İri gözler / ufak gözler / beni gizler / yarı gözler. (cumba ‘pencere kafesi, maşabak, kafes’ / 200: 153)

Kapıda sansar, bütün **yer**, bütün **kusar**. (çöten / 226: 212.2)

Kara katır, yana yatır; birin **çıkır**, birin **batır**. (boya / 176: 116.2)

Kardan beyaz, kömürden siyah, kediden **alçak**, deveden **yüksek**. (alaca karga ‘ala karga’ / 114: 19)

Karşıdan baktım: yeşil kümet, **ölüye** farz, **diriye** sünnet. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.36)

Kuru girdi **yaş** çıktı; ağlar yüzlü baş çıktı. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 151: 74.1)

Kuyruğu **uzun** beli **kısa**, burnu **uzun**, dili **kısa**. (fil / 286:318.1)

Küçük delik, evden **büyük**. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.18)

Küçük kaçır, **büyük** tutamaz. (araba tekerlekleri ‘tekerlek, araba tekerleği, araba tekeri’ / 118: 33.4)

Metel metel met atar / dil **atar** damak **tutar**. (anahtar ‘anahtar-sandık; anahtar-kilit’ / 117: 25.3)

Oğlandır, uşaktır / **yavuzdur, yumuşaktır** / dökme, berber, sabunlu suyu / Zühra hanım geçecektir. (salyangoz / 556: 704.18)

Ottan **alçak** / dağdan **yüksek**. (yol / 653: 854.5)

Oturunca güler, **kalkarsa** yılar / ayda bir defa tüler. (a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’ / 116: 22.2)

Önü tatlı, sonu acı. (tatlı limon / 604: 783)

Örterim uyur, **açarım** uyanır. (ateş / 129: 50.15)

Papa Yakuplar, onu yer kuşlar, **dibinden** su içer, **başından** yumurtlar. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.4)

Su içinde durmak işi, başında yanar **ateşi**; ne gömlek giyer, ne aba. karnı gayetle kaba; parasız hamamda her bar yıkanır, kirini bir killi dellâk çıkarır; sözü çoktur, mânası yok; isteyenler yanı sıra oturur, ister ise boz yılanı sokulur. (nargile / 506: 627.19)

Şemide hanım, Şemide hanım, **gece yanar, gündüz söner**. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.44)

Şip şip **gelir**, şip şip **gider**. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 136: 57.10)

Tek gezer, **çift** yürür, âlemin karnını doyurur. (öküz, saban; saban, öküzler / 715: 992.2)

Uzaktan parlar, **yakından** harlar. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.21)

Yazın ağa, kışın hizmetkar. (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.8)

Yola gider iken bir nesne gördüm / yola gider, izi yok / eti **haram**, sütü **helâl** / canı **var**, kanı **yok**. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.14)

Zenginde çok, fakirde yok. (para / 528: 666.10)

3.4.4.1.5. Tenasüp (Güzel Oranlama)

“Anlamları birbirine yakın ya da anlamca aralarında bir ilgi kurulabilecek kelime, terim veya deyimlerin, bir beyit yahut mısradaki düzenli bir şekilde bir araya getirilmesi sanatıdır.” (Karataş 2004: 468).

Halk bilmecelelerinde tezat sanatı kadar olmamakla birlikte tenasüp sanatı da yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle Divan ve halk şairlerinin dilinden anonimleşen bilmecelelerde, tenasüp sanatının ustalıkla kullanıldığını görüyoruz.

Aşağıdaki bilmece örneklerinde mütenasip kelimeler siyah puntuyla belirtilmiştir.

Benim bir **siyah bacım** var, adı **Leylâ**, gözü şehla; kollarında ellerinde, **saçlarının** tellerinde, pullar inciler parıldar. (gece ‘akşam karanlığı; gece, gündüz’ / 288:326.1)

Bir kuşum var firengi / çardakta çalar çengi / ben o kuşun **derdinden**, hem **sarhoşum**, hem **bengi** / **ağaçlar yeşillendi**, **çayırklar çimenlendi** / herkesten **buse** aldım / **yüreğim tazelendi**. (sivrisinek / 574: 733.1)

Hay bayağı, bayağı, **bülbül gülün dayağı**, kuşlar içinde kuş gördüm, başındadır ayağı. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.1)

Katik oldum aşına, öp koy beni başına; beni nasıl **öğütür**, sor **değirmen** taşına. Her gün tazelenirim, her yemekte yenirim; ince ince dil beni, hadi kimim bil beni. (ekmek / 268: 282.4)

Nehir ırmak ve **çayım**, her işte var payım, **yağmur** sonu **göklerde**, yedi katlı bir yayım. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.22)

Salkım sorgucu var başında, **uçları sarkar** kaşında, getir **püskülü** piştavların, hamursuz bayramı yapalım aşında. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 485: 610.1)

Yeşil taht üstüne oturmuş bir **peri** / al **yakuttan lebleri** / **yar** ile **ülfet** ederken / **rakip** vurdu **hançeri**. (gül / 312: 352.5)

Büyük baş, içi boş; **tut kulağından çifte koş**. (anormallik / 117:28)

Sandık sandık üstünde / camlar ayak üstünde / **kamer gece** pişirir / **güneş gündüz** onu yer. (buz / 184: 130.9)

Başı **belalı**, etrafı **karalı**. (Erciyes / 274: 294)

Bahçeler tacı, yemeyen muhtacı; **çiçeksiz meyve** verir, o neyin **ağacı**? (incir / 348: 409.3)

Gözleri kömür, **bakışı** ömür, soğuk dondurur, sıcak öldürür. (kardan adam / 382: 455a)

Âşlıh der **gassap** ağlar, al geymiş gassap ağlar, ölen **davar** ağlamaz, **öldüren** gassap **ağlar**. (soğan / 582: 735.20)

Yüğürttüm çıktım asmaya / asma beni kesmeye / belime bir **kuşak** kuşandır / değme **kılıç kesmeye**. (nikâh / 507: 633.1)

Uzun uzanır / yeşil bezenir / **beyaz don giyer** / arşa uzanır. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.6)

Kökü yukarı, dalı aşağı; etrafında yüz bin uşağı; **gök yorganı**; **yel döşeği**. (Ay / 130: 53.4)

Yaz gelince bize **yeşil sarıklı**, **mor cübbeli**. uzun **külahlı dervişler** gelir. (bamya ‘nacak’ / 158: 79.5)

Ateş yanıp çığ **pişmeden** / **ruhu tene kavuşmadan** / doğmadan ölen kimdir? (Adem Peygamber / 109: 4)

Geceye **kardeş** olmuş, **insana yoldaş** olmuş. (Ay / 133: 53.26)

Kolu var, **ayağı** yok, **karnı** yarık, **canı** yok. (balta ‘nacak’ / 157: 78.2)

Ağzı var, **dili** yok; **nefesi** var, **canı** yok; **derisi** var, **kanı** yok. Bilin bakalım bu nedir? (balon / 157: 77)

Karşıdan baktım: **yeşil kümet**, ölüye **farz**, diriye **sünnet**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.36)

Kökü var, **saçağı** yok; **dalı** var, **budağı** yok. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.8)

Mesel mesel, meni keser / **dil** oynar, **damak keser**. (makas ‘sındı’ / 470: 582.8e)

3.4.4.1.6. Nitelik Aktarması

Kişileştirme ve kapalı eğretileme gibi değişik edebi sanatların da özünü teşkil eden nitelik aktarmalarında, canlılara ait özelliklerin cansız varlıklara, insani özelliklerin, insan dışı varlıklara, bir duyuya ait özelliğin başka bir duyuya vb. aktarılması söz konusudur. Genellikle çarpıcı ifadelerin oluşumunu sağlayan nitelik aktarmaları, çok uzak çağrışımlarla sağlandığında, alışılmamış bağdaştırmaları ortaya çıkarır.

Halk bilmecelerindeki nitelik aktarmalarını şu iki açıdan değerlendirmek mümkündür:

1. Bilmecenin cevabı durumundaki varlık açısından
2. Bilmecede cevabı karşılayan varlık açısından

Örneğin: *Ağzını burnunu ördüm, Karaman Dağından aşırdım*. (çarık / 206: 170.6) bilmecesini birinci bakış açısıyla değerlendirdiğimizde, canlılara has özellikler olan “*ağız* ve *burun*”, cansız bir varlık olan “*çarık*”a aktarılmıştır. İkinci bakış açısıyla, yani cevabı düşünmeden bilmece kurgusunu esas alarak, değerlendirdiğimizde ise, daha çok “*duvar*, *çorap*” vb. cansız varlıklar için kullanılan “*örme*” eyleminin “*ağız ve burun*” gibi canlı organlara aktarıldığını görürüz.

Derlediğimiz bir kısım örnekleri bu iki açığa göre sıralayalım:

3.4.4.1.6.1. Bilmecenin Cevabı Durumundaki Varlık Açısından

3.4.4.1.6.1.1. Canlılara Ait Özelliklerin Cansız Varlıklara Aktarılması

Bastım doldu, çektim **soldu**. (*çizme* / 221: 203.12)

Dağda biter; eve gelir, güm güm **öter**. (*odun* ‘meşe’ / 512: 638.3)

Hay ananın yürüğü, fir fir öter **kuyruğu**. (*çıkırık* ‘çark’ / 212: 185.20)

İsli paslı, **boynundan asılı**. (*yağ şişesi* / 636: 835)

Ay var iken **açarlar**, gün var iken kaçarlar. (*yıldız* ‘yıldızlar’ / 651: 852.15)

Kapkaradı her yanı, her gün dağları **karnı**. (*kazan* ‘hareni’ / 399: 476.3)

Kış günlerinde **gürbüz**, ağustosta pek ince; taşmış görürüz dağda, kar eriyince. (**sel** ‘dere, çay, ırmak, su’ / 560: 715.2)

Köy içinde **ağzı** yukarı. (**kuyu** / 449: 557.1)

Rüzgar esince **kudurur**, etrafa toz savurur. (**yeldeğirmeni** / 646: 845.2)

Taşandır demirdendir / **yediği** yağmurdandır / bütün dünyayı doyurur / kendi **doymaz** nedendir? (**değirmen** ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 236: 225.29a)

Tepesi aşağı sarkar, düşerim diye **korkar**, dudu gibi adı var, şeker gibi tadı var. (**dut** ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.10)

Attım rafa / bir kuru kafa / yemesi tatlı / **maymun surathı**. (**ceviz** ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 192: 145.5)

Usta yapmış, cestinde kanı yok, **beli** bükülmüş, fani dünyada malı yok. (**köprü** / 433: 540.3)

Yohladım **belindekin**, anladım gizlindekin (metinde: givlindekin). (**kitap** ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.9)

3.4.4.1.6.1.2. İnsani Özelliklerin İnsan Dışı Varlıklara Aktarılması

Karadandır kazanı, bacadan çıkar dumanı, orta yerde **oturur**, nice işler bitirir. (**soba** / 577: 734.24)

Al renk, mor renk / acı **dilli**, acı **sözlü** / onsuz olmaz yemek özlü. (**soğan** / 580: 735.13e)

Ateşe goydum, **kustu** / çıkardım **sustu**. (**cezve** ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.2i)

Dört köşedir, beş değil / **başı sudan hoş değil**. (**sabun** / 549: 695.8)

Ocah başında **oturur**, garnını küle batırır. (**demlik** / 239: 230.1)

Sarıdır çiçeği, yeşildir **donu**; Allah halkeylemiş ilk önce onu. (**hıyar** ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.10)

Sonradan icat olmuştur, içi ruh ile dolmuştur; alınınca külâhi başından, **gül benzi** hemen solmuştur. (**lamba** ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 463: 568.52)

Tarlada biter, makine bükür / sabah sabah / yüzümü **öper**. (**havlu** ‘peşkir, yüz havlusu’ / 327: 376.3)

Bir avlu canlı, hepsi de **al şapkalı**. (**tavuk** / 607: 787.5)

Uzundur boyu / kertiktir başı / sürdükçe akar **gözünün yaşı** / altında vardır ince kumaşı / gidip geldikçe bitirir işi. (**divit** ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 253: 255.4a)

Çifter çifter dizilmiş / **ensesinden** asılmış. (**kiraz** ‘vişne’ / 425: 519.27)

Buradan baktım: bağ gibi; yanına gittim: dağ gibi; **etekleri** şır şır akar, kendi arslanlar gibi. (**gemi** ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.3d)

Kardeşi ekşi biraz, fakat tatlıdır kendi, dalları basar basmaz, yirmi günde tükendi. (**kiraz** ‘vişne’ / 423: 519.8)

Kilidi paslı, hergün **uslu**. (**ibrik** ‘güğü’ / 340: 401.18)

3.4.4.1.6.1.3. Duyular Arası Aktarmalar

Baldan **tatlı** zehirden **acı**, eylik yapana duacı. (**dil** / 245: 249.1)¹⁷⁴

3.4.4.1.6.2. Bilmecede Cevabı Karşıllayan Varlık Açısından

3.4.4.1.6.2.1. Canlılara Ait Özelliklerin Cansız Varlıklara Aktarılması

Yazılı mezar / dünyayı **gezer**. (mektup ‘telgraf’ / 479: 598.15)

Ayakta makas / başı hokkabaz / bunu bilmeyen kiliseye papaz. (leylek / 466: 572.13b)

Benim bir **gölüm** var, **ağzında** bir deste gülüm var. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.38)

Bir avuç **şeker** / dünyayı **eker**. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 316: 355.35)

Bir **evim** var / kırk dene **gözü** var. (çarık / 206: 170.7a)

Elif uçtu / sin düştü / bir tabakta beş elma / ikisine gün düştü. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 498: 625.10c)

En inatçı saz hangisidir? (Davul, çünkü dövmeden çalmaz. / 762: 1103)

Bir **gutum** var gapgara / tarlada yatar avara / **kuyruğu** var misli sıçan kuyruğu / bunu yiyen padişahlar buyruğu. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.12a)

Uzun **oluk**, **böğrü** delik. (yalak / 639: 837)

Uzun **oluk**, **karnı** yarık. (oluk ‘su oluğu, çörten’ / 512: 642.2)

Uzun **oluk**, **sırtı** yoluk. (yol / 653: 854.10)

¹⁷⁴ Tatmayla ilgili özellik, işitmeyele ilgili bir organa aktarılmış.

Uzun **sırık**, **beli kırık**. (kaş / 389: 462.1)

Uzun kuyu / **tombul su**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25ff)

Kara **demir** kapı **kemirir**. (kilit ‘kapı firengi’ / 422: 518.13)

3.4.4.1.6.2.2. İnsani Özelliklerin Diğer Varlıklara Aktarılması

A benim **ferah atım** / göğsü sudadır, ah benim **ferah atım** / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34k)

Atım atmaz, yere batmaz; **yemin etti** yem yemez. (desti ‘testi’ / 241: 234.5)

Aldım yerli bir **yemiş**, yiyen tadını bilmiş. Kabuğunu soy da ye, **yanağını** öp de ye. (elma / 273: 290.1)

Enişten hasta, canı kafeste, **bacakları usta**. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.1)

Bir **kuyum** var / iki türlü **huyu** var. (yumurta / 660: 859.35s)

Bir **yabam** var; beş budağı, beş de **parmağı** var. (el / 270: 285.6)

Hay ananın yürüğü, **fır fır öter kuyruğu**. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.20)

İki başı kertli / ortası bereketli / **ananın önüne gider gelir dertli dertli**. (yayık / 644: 843.11)

Yamada **kütük oturur**. (burun / 183: 129.7)

Şu karşıda bir **tay oturur**, kuyruğunu yolup oturur. (öreke ‘röke’ / 520: 654.8)

Sıra sıra çeperler / birbirini **öperler**. (kirpik ‘gözler’ / 427: 523.3)

Küçücük tekneler, birbirini **beklerler**. (kiremit / 426: 521.8)

İki parmak bir nara **bakar**. (maşa / 475: 594.6)

Tarlada **kazuk**, **kafası bozuk**. (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.11)

Kanı kurnaz, **burnu kurnaz**. Aç durur da susuz durmaz. (ibrik ‘güğüm’ / 340: 401.22c)

Kara **devem** çöküp durur / **zülüfleri** döküp durur. (çadır ‘kara çadır’ / 203: 155.11)

Sandık sandık üstünde / dört cam ayak üstünde / kamer gece pişirir / **güneş** gündüz onu **yer**. (**buz** / 184: 130.9a)

Üç ayaklı **bir alettir**, hep **vücudu** siyahtır, kış oldu mu soğuğa kalbenttir. (soba / 577: 734.25)

Uzun uzun urganlar / ucu benim elimde / saksaganlar uçurur / saçı benim elimde / bir **ağacı** yarmışlar, içine nağmeler koymuşlar; dönmüş, yalan söylemiş, **kulağını** burmuşlar. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.1a)

3.4.4.1.6.2.3. Diğer Varlıklara Ait Özelliklerin İnsana Aktarılması

Altı tahta, üstü tahta, içinde bir **kuru Fatma**. (findık / 283:313.1)

Anası eğri, babası doğru. (kazma / 400: 480.3)

Bir **oğlum** var, **al ibikli**. (horoz / 335: 391.22)

Iğri dede kırısten işer. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.12)

Kuru yengem / kuru yengem / ayak üstü / durur yengem. (kapı / 370: 440.4cc)

Yer altında **küflü papaz**. (kolakas / 428: 525)

Yükseklerden inerken döndürürüm değirmen. Benim **mavi yüzümde** gezer gemi ve yelken. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.20)

3.4.4.1.6.2.4. Bitkilere Ait Özelliklerin Hayvanlara Aktarılması

Arar atım, yarar atım / **kökü** suda, ıslanmaz / sabah olur, akşam olur / arpa saman istemez. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34i)

3.4.4.1.6.2.5. İnsan ve Hayvanlara Ait Özelliklerin Bitkilere Aktarılması

Uzun **büber** / **ağzı** tüter. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.22)

3.4.4.1.6.2.6. Duyular Arası Aktarmalar

Al renk, mor renk / **acı dilli, acı sözlü** / onsuz olmaz yemek özlü. (soğan / 580: 735.13e)

Babası Bengi baba / anası Yayvan kadın / **kızının tadı** güzel / oğlu sohbetlerde gezer. (asma, yaprak, kök, üzüm, şarap... / 685: 905v);

Bir ana, bir baba, **sesleri kaba kaba**, dövüşür ara sıra, şunlara git bak, küt pat, küt pat. (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.13a)

Gümgüm yayık, **sesi büyük**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.13)

Sesi uzun, kendi kısa. (horoz / 332: 391.1)

Uzak uzak diyarlardan / bir acaip kuş gelir / hurma badem dilleri, **acı tatlı sözleri** / insanın gözlerinden yaş getirir. (mektup ‘telgraf’ / 479: 598.17m)

Fincan gibi gözü var, **acı acı sözü** var. (baykuş ‘yarasa, gece kuşu’ / 164: 84.3)

3.4.4.1.6.2.7. Hayvanlar Arası Aktarmalar

Sildim, süpürdüm; **kuduz tavuk** geldi, çöktü. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.21)

Ufra kuşum, bufra kuşum / göğsü suda gümrah kuşum / akşam olur **kişnemez** / **arpa saman istemez**. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34d)

3.4.4.1.6.2.8. Diğer Nitelik Aktarmaları (Alışılmamış Bağdaştırmalar)

Kulun kuyuya düşmüş, **kulakları akıp** gider. (bıçak ‘kama, hançer, kılıç’ / 169: 98.8)
(kulakların akması)

Pek acıptır bu vapur; **denizi buruşuk** olur; içinde ateşi vardır; el vurulur, öyle yürür. (ütü / 631: 828.4) (denizin buruşuk olması)

Ak ak uçar, pır pır sıçar. (pamuk makinesi ‘çırçır, pamuk çığırtkanı, pamuk çırçırı, pamuk ayıran makine, pamuk çıkırığı’ / 525: 659.1a) (uçmanın ak ak olması)

Alaca nazar / dağları **gezer**. (göz / 310: 348.34e) (nazarın alaca olması)

Bir derin guyi / **delidir huyi** / içenler alır uykuyu. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 572: 728.25z) (kuyunun deli huylu olması)

Bir **evim** var: **sivri ucu** / taşır dışı / boştur içi. (minare / 489: 614.3) (evin sivri uçlu olması)

Ev üstünde yavrucuk, **takkesi kıvırcık**. (baca ‘bacalık’ / 145: 64.15) (takkenin kıvırcık olması)

Yedi **yamadan** bir **ev**. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.16b) (evin yamalı olması veya yamalardan oluşması)

3.4.4.1.7. Teşhis ve İntak (Kişileştirme ve Konuşturma)

“*Ruhsuz, kişilikten yoksun olan cansız varlıklara şahsiyet verme, bir insan kişiliğinde gösterme sanatına teşhis, onları konuşturmaya da intak denir. Tek konuşan varlık insan olduğuna göre, intak sanatında tabiatıyla teşhis de vardır. Ama her teşhiste intak olmaz.*¹⁷⁵ *Bu iki sanat aslında birer istiaredir.*” (Karataş 2004: 477). “*Bilmecelerin en çok*

¹⁷⁵ Dolayısıyla, *Civil civil kuşlar / camiyi taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar*. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 122: 39.20) *Sarı sarı saldıran, kızları da kandıran*. (altın ‘altın para’ / 114: 21.7); *Dağdan gelir Arapçık*

baş vurduğu söz sanatlarından biri de teşhistir. Zaman zaman intak da buna eşlik etmekte. Eşya ve varlıklar arasında gizli, uzak benzerlikler sezmeye çalışan sanatkar, onlarda canlı bir şahsiyet vehm ederek bilmecenin hemen çözülmemesi için elinden geleni yapar.” (Kurnaz 1990: 27)

THB’de beş yüz civarında teşhis, ve iki yüz civarında da intak örneği tespit ettik. Bu durum, Kurnaz’ın yukarıdaki tespitlerini desteklemektedir. Çoğu zaman, eğretileme ile iç içe olan kişileştirmenin gerek “Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar”, gerekse “Eğretileme” bölümünde örnekleri verildiğinden, burada, aynı zamanda kişileştirme de olduğu için sadece intak örneklerini vermeyi uygun bulduk.

Halk bilmecelerindeki intak örneklerinde, eşya dile gelerek kendisinin ne olduğunu muhataptan sorar. Yer yer bir diyalog düzeninde de karşılaştığımız bu sanat, anlatımı dramatize ederek daha canlı ve renkli kılması bakımından dikkate değerdir:

"Kanlı kuş, nereden geliyorsun?" "Kanlı dereden." "Kanın niye kurumuş?" "Mevlâm böyle buyurmuş." (karga / 383: 456.5)

Açarlar beni, açarlar seni. (telefon / 610: 794.2)

Ağaçlar yeşillenir, yerler çimenlenir, her güzelden bir şeftali alsam, yüreğim tazelenir. (sivrisinek / 575: 733.11)

Akkoyun nerden gelirsen / gızıl gaya dibinden / kanın neden kurumuş / Mevlam öyle buyurmuş. (kuyruk ‘koyun kuyruğu’ / 448: 556.3a)

Ara beni, bul beni / uğraştırmam çok seni / düşerim ağacımdan / tırık tırak, tırık tırak / çekici al eline / ne tatlıdır içim bak. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.12)

Attım, attım, pat düştüm. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.17)

Avludan atladım, kaz gibi yumurtladım. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 361: 423.20t)

/ *ayağında çorapcık*. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.11) bilmecelerinde bir kişileştirme söz konusudur. Şu bilmecelerde ise hem kişileştirme hem de konuşurma vardır: *Ana, beni ağlatma / göz yaşımı damlatma / inci gibi diziliyim / kandil gibi asılıyım*. (nar / 502: 626.19); *Ara beni, bul beni / uğraştırdım çok seni / düşerim hiçkırarak / ne tatlı, içime bak!* (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.12a); *Asım kömür, gözüm görür*. (elmas / 273: 291.3).

Ayaklarım uzundur, başım da mini mini, bir dönüşte gösterdim, dünyanın biçimini. (pergel / 532: 676)

Belalı başım, tuzuz pişer aşım. (süt / 591: 756.1)

Ben bir kara biberim / uçkur evlerini diderim / pakla zamanı gelirim / patlıcan zamanı giderim. (pire / 535: 681.13)

Ben giderim o gider, şıydık şıydık lâf eder. (nalın / 496: 624.3)

Ben iki hasretlinin arasında durdum, yüzlerini görmeden onlarla konuşurum. (telefon / 610: 794.3)

Ben ne idim ne idim / yeşil başlı bey idim / Allah beni şaşırtdı / at b...una düşürdü. (arpa / 125: 42.4)

Ben ne idim, ne idim? Yemenli bir bey idim; felek beni şaşırtdı, fağfuriye düşürdü. (kahve / 368: 431.14)

Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara. (hanımeli / 324: 368.1)

Bindim bir gır ata; elimden çıkmaz heta, gızını aldım, babam bene gaynata. (tavuk / 607: 787.1)

Bir büyücek kuş idim, yerden kalktım üşüdüm. (uçak 'tayyare' / 625: 825.1)

Bir kuşum var firengi / çardakta çalar çengi / ben o kuşun derdinden, hem sarhoşum, hem bengi / ağaçlar yeşillendi, çayırlar çimenlendi / herkesten buse aldım / yüreğim tazelendi. (sivrisinek / 574: 733.1)

Bir sihirli fenerim, kibritsiz de yanarım. (ampul 'elektrik ışığı' / 116: 23.2).

Biri der ki: "of, başım!" Biri der ki: Of, belim!" (çakı, dal / 708: 982)

Biz altı kardeşiz, altımızın da ayrı işimiz var / derya yüzünde bir balık kardeşimiz var / kim bilirse bu bilmeceyi yetmiş bin altın, bir donanmış at müjdesi var. (Kız Kulesi, Sultanahmet minareleri / 725: 1033)

Biz biz idik / kırk kız idik / kıran geldi, kırıldık / beyaz çarşafa dizildik. (sarımsak / 559: 711.9)

Biz biz idik biz idik / yüz bin tane kız idik / gece oldu, dizildik / sabah oldu, silindik.. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.10a)

Biz on kardeşiz, en küçüğümüz en şişmanımızdır. (parmaklar / 529: 667.2)

Biz üç kardeşiz / senede bir geliriz / birimiz havada gezer / birimiz deryada yüzer / birimiz karada gezer. (cemreler/ 187: 140.2ı)

Biz, biz idik, biz idik, bir tahtaya dizildik; kıran geldi, kıramadı; bıçak geldi, hiç kalmadı. (lahana 'kelem' / 452: 566.4)

Boyahanada boyandım / anam öğüne dayandım. (önlük / 519: 652.2b)

Boyum uzun, yavrularım düzüm düzüm, saçımdan görmüyor gözüm. (mısır 'darı, mısır koçanı' / 487: 610.17)

Bulunmazsam çöl derler, bazan bana göl derler; yeşil kırdan akarsam "bir gümüşten yol" derler. (sel 'dere, çay, ırmak, su' / 562: 715.25)

Bulut benim eğerim, istediğime binerim; tarlalara, bağlara sağnak olur, inerim. (yağmur / 637: 836.9)

Camdan fesi takarım; içer, içer, bakarım. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 458: 568.23)

Çadır kurdum düzlere, düşman oldum sizlere, rızkımı Allah verir, ne zararım var sizlere. (böcek / 176: 119.1)

Çadır kurdum düzlere, düşman oldum sizlere, rızkımı Allah verir, ne zararım var sizlere. (tırtıl / 615: 805)

Dağ başında pınarım, kazanlarda buharım; vapur tren işletir, bir çok işler yaparım. (benzin / 165: 90)

Dağda doğdum, büyüdüm; burada burnumdan asıldım. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 341: 402.3)

Dağda doğdum, dağda büyüdüm, köye geldiğim zaman karnım delikti. (yayık / 644: 843.13)

Dağda idim dağ idim / başı tuğlu bey idim / eve geldim evlendim / belimecek bağlandım. (süpürge 'çalı süpürgesi' / 590: 754.2i)

Dağda yettim, dağda büyüdüm, indim dereye, demir don giydim. (bel 'tarla beli' / 165: 89.1)

Dağlar yeşillendi, ağaç yapraklandı, her güzellar suya enmiş. Her birinden birer şefteli aldım, gönnum hoş oldi. (pire / 535: 681.7)

Dardır sokacığım / sarptır köpeciğim. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.11a)

Demet başı bağladım, döne döne ağladım. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 232: 225.13)

Denizde birin yuttum / adile yerin yuttum. (Yunus balığı / 666: 860)

- Duvara asılıyım, cepte taşınıyım, hem de koparılıyım. (takvim / 602: 776.2)
- Dün akşam bize yeşil cübbeli bir adam geldi; benim içimden çıkanları yedi. (dolma / 256: 255.A.1)
- Edel yaptım / betel yaptım / ben de bilmem neden yaptım. (örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 521: 655.10d)
- Eğri Büğrü, nereye gidiyorsun? / "Tepesi Delik, sana ne?" (duman, baca / 701: 950)
- Ejderim, gezerim gezerim, eve gelirim ağzım açık kalırım. (ayakkabı 'kundura, çapula, yemeni, pabuç' / 136: 57.8a)
- Elim elim ekürkün, tuttu beni esürkün, çözün beni ipimden, vereyim size yükümden. (yayık / 645: 843.19)
- Elle beni, belle beni / iskelede bekle beni / ben hanımım ben kadınım / şekerlerle besle beni. (baklava / 151: 73.1)
- Elle beni, belle beni, iskelede bekle beni; ben bir dudu kuşu idim, şükker ile besle beni. (portakal / 539: 683.11)
- Etimi ye, g...ümü ye, g...ümden çıkarı ye. (tavuk / 607: 787.3)
- Ey kuşum nerden geldin?" "Kanlı dereden geldim." "Sen niye kanlanmadın?" "Ben sine sine geldim." (civciv 'piliç' / 199: 151.3)
- Gezdirme öyle kafa, doldur, doldur, düz rafa, sordum yerin neresi, gülererek dedi Yafa. (portakal / 538: 683.1)
- Her tarafım (metinde: tarafın) delik deşiktir ama ben gayet sağlamım. (zencir 'zincir' / 669: 868.4)
- Hezerem hezeram, taş üstünde gezerem, herkes ne derse desin, ben bildiğimi yazaram. (mala 'duvar' / 471: 584)
- Hiddetlendikçe güzelleşirim, ben kimim? (deniz 'dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar' / 240: 232.5)
- Ildif ildif ileyim, eli nazik meyveyim, ılık yerde biterim, söyleyiniz, ben neyim.(muz / 495: 622)
- Iriz iriz giderem, Irizvana giderem; guşun ganadındayım, Horuzvana giderem. (sigara dumanı / 568: 726)

İki kardeş bir arada büyüdük / ikimiz de kız idik /evimiz barkımız yandı / dövülenler biz idik / bizi suya attılar, bizi suya ittiler / kendimizi deryaya attık / lâyığımız bu idi. (kahve / 368: 431.12b)

Karanlıkta gezerim, kara boncuk düzerim; bakma bana, eniştem, ben bacından güzelim. (göz / 309: 348.18)

Kârım var, zararım yok, âleme nedir kederim? Ekti beni, biçti beni hayırsız pederim. (sigara / 568: 725.11c)

Kat kat sefer taşıyım, dört heceyle bilinir, bende canlı şeyler var, fakat sanma yenilir. (apartman / 117: 29)

Katık oldum aşına, öp koy beni başına; beni nasıl öğütür, sor değirmen taşına. Her gün tazelenirim, her yemekte yenirim; ince ince dil beni, hadi kimim bil beni. (ekmek / 268: 282.4)

Kolum bir değilim sakat, iki gözüm var, görmem fakat. (otomobil 'makine' / 518: 649.5)

Kolum bir, değilim sakat / iki gözüm var, görmem fakat / herşeyi de doğru söylerim. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.17)

Mavi göklerden indim, al atlaslar giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim. (bayrak / 164: 85)

Menim atam atdı, men yayah; elimde demirden dayah, dizine dek çamur, gursağna geder su. İşderken gene toz kopar. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 235: 225.23)

Ne idim, ne idim, dağ başında bey idim, felek beni şaşırđı, sığır tersine düşürdü. (ahır küreği 'kürek, tahta kürek' / 112: 11.1).

Nehir ırmak ve çayım, her işte var çok payım, yağmur sonu göklerde, yedi renkli bir yayım. (ebekuşağı 'alâimi sema, gökkuşağı' / 266: 277.4)

Nerden geldin ağ kuşum / kanlı dereden geldim / neye üstün kan değil? / Daima kenardan geldim. (süt / 591: 756.2)

Ot yedim, etlendim; su içtim, sütlendim; aç Ayşe, Fatma, kapıyı, ben geldim. (koyun 'kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban' / 430: 534.6)

Öğürtleme böğürtleme, aldı beni söğürtleme; al ipimi sereyim yükümü. (yayık / 646: 843.30)

Püf diye üfürdüm, karşıkı tepeye tükürdüm. (silah 'tüfenk, tabanca' / 570: 728.16)

Sarığımı sara sara / çıktım ta Karahisara. (sarmaşık / 559: 712.1)

Size kış günlerinde dostluk ederim. (soba / 576: 734.11)

Su içinde yatarım, hiç durmadan öterim; insanları görünce su içine kaçarım. (kurbağa / 445: 548.11)

Tepeden baktım, dünyayı yaktım. (top / 616: 808.1)

Tıngır elek, tıngır saç, un elerim, karnım aç. (kar / 376: 448.2)

Üstüm nur namet, altım kızıl kıyamet. (masara 'maksara' / 475: 593)

Yer altında gezerim / yeni gelinden güzelim. (çift demiri 'saban demiri, saban, demir' / 213: 189.5)

Yeşil selvi değilim, yel estikçe eğilem / var, git, paça köpeği, ben hercai değilim?
(sarımsak / 559: 711.6d)

Yükseklerden inerken döndürürüm değirmen. Benim mavi yüzümde gezer gemi ve yelken.
(sel 'dere, çay, ırmak, su' / 561: 715.20)

3.4.4.1.8. Dolaylama¹⁷⁶

Halk bilmecelerinde eğretileme, benzetme, kişileştirme vb. sanatların yanında en çok kullanılan sanatlardan biri de, çağrışımlardan yararlanılarak değişik göndermelerle yapılan dolaylamadır.

Sorucu, ses veya anlam itibariyle varlığı andıracak sözcükler kullanarak cevabı, dolaylı olarak anlatır. THB'nde iki yüze yakın örneğini tespit ettiğimiz bu dolaylamaları, işaret ettiği varlıklara göre üç ayrı başlık altında veriyoruz.

- a. Dinsel dolaylamalar
- b. Cinsel dolaylamalar
- c. Diğer Dolaylamalar

¹⁷⁶“**Dolaylama**”nın tanımını Hengirmen şöyle yapar: “*Bir sözcük yerine, gösterdiği kavramı, onun belirgin bir özelliğine dayanarak daha uzun bir yolla anlatma. Örneğin ada yerine “etrafi su ile çevrili kara parçası” demek bir dolaylamadır.*” (Hengirmen 1999: 129). Ancak bizim, burada, “dolaylama”dan kastımız, imalı sözcüklele varlığa üstü kapalı işaret edilmesidir. Tamamen bu tür sözcüklerden oluşan bilmeceleri ise “Dolaylamalı anlatım” bölümünde vermiştik.

3.4.4.1.8.1. Dinsel Dolaylamalar

Burada varlıklar belli dini değerlerle ilişkilendirilerek anlatılır. Özellikle “hububat”la ilgili örneklerin çokluğu dikkat çekicidir. Bunu ise, hububatın özellikle buğdayın, temel bir besin olmasına bağlayabiliriz. Halkın inanç noktasındaki teslimiyetini de gösteren bu örneklerde her dolaylamanın neye işaret ettiğini kısaca parantez içinde belirttik.

Âdemden âdem çiçeği, şeftali badem çiçeği, **cevr ü celâl bostanında hercai mercan çiçeği**. (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.8) (Allah’ın gücünün tecellisi)

Allah yapar yapısını / demir açar kapısını. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.7) (Nimetlerin doğrudan Allah’ın eseri olduğu)

Allah’ın işi, karnında dişi. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.12) (Nimetlerin doğrudan Allah’ın eseri olduğu)

Allah’ın gazabı, kuluna azabı. (kar / 376: 448.4) (Karın ilahi bir ceza olduğu)

Allah’ın hikmeti, kulunun nimeti. (buğday ‘ekin, hububat, başak’ / 178: 123.6) (Nimetlerin İlahi hikmet eseri olduğu)

Allahüekber deresinde (metinde: derisinde), yedi yolun arasında, kıllar bitmiş çehresinde, cam kırılmış, çatma çıkmış. (arpa / 125: 42.3) (Nimetlerin doğrudan Allah’ın eseri olduğu)

Bir atım var haşarı, kuyruğu damdan dışarı, **suyu Allah’tan**, yemi elden. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 233: 225.17) (Nimetlerin doğrudan Allah’ın eseri olduğu)

Bismillahi sivri baş / içi oyuk, tışı taş. dolana dolana zıp çıktı / seni bu deliğe kim tıktı? (minare / 489: 614.2e) (Sözü edilen şeyin dini bir varlık olduğu)

Biz, biz biz idik / otuz iki kız idik / bir tahtaya dizildik / **Allah’tan emir geldi**, bostan gibi bozulduk. (dişler / 250: 253.6y) (Düzelme gibi bozulmanın da ‘hayır ve şer’ Allah’tan olduğu)

Cılıktır, dikilmez; baş aşağıdır, dökülmez. **Kudrettendir suyu**. Bunu kimseler bilmez. (inek memesi / 352: 412.11) (Sütün İlahi bir mucize olduğu)

Çadır kurdum düzlere, düşman oldum sizlere, **rızkımı Allah verir**, ne zararım var sizlere. (böcek / 176: 119.1) (Errizku alellah ayeti: rızkın Allah’tan olduğu)

Evvel gadim bu dünyaya, **yeşil** giyip gelen kimdir? Mağripten attığı topu, maşrıktı çelen kimdir? (Hazreti Ali / 329: 381) (yeşil İslamiyeti çağrıştıran bir renk)

Ey hayvanı hayvanı, ağaca çıkar tırmanı; **Allah onu dar eylemiş, karnını pampal eylemiş.** (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.34) (Varlıkların Allah tarafından tasarlandığı)

Ey mübarek zeytin ağacı / sivrildikçe sık biter / **Lemyeledin tarlasında** / türlü türlü ot biter. (sakal / 552: 699.6b) (Sakalın dini bir yükümlülük olduğu)¹⁷⁷

Gökten beş elma **düştü** / üç yazda / iki güzde. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.3c) (Namazın semavi emre dayandığına)

Ha bititi bititi, bir ağacı çitidi, göğe boncuk türetti, bunu **Allah yarattı.**(çitlenbik ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.1) (Varlıkları Allah’ın yarattığı)

Haktaâlânın düvesi / **Haktan gelir boğası** / tırnağından göveler / boynuzundan buzalar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.11) (Toprağın da yağmurun da İlahi kudretin eseri olduğu)

Hazret-i Ali'nin aklı¹⁷⁸ / dedi, boğazına taktı / üç başlı, on ayaklı. (çift sabanı, çift süren çiftçi ve öküzler; saban, öküzler, çiftçi; saban, boyunduruk, çiftçi / 715: 993) (Çift sürme geleneğinin Hazret-i Ali'ye dayandığı)

Hazreti Ali'nin vakfi, deldi boğazına taktı. (tesbih / 614: 801.1) (Tespah çekme geleneğinin Hazret-i Ali'ye dayandığı)

Hızır çaldı kılıcı / magribe vardı bir ucu. (şimşek ‘yıldırım’ / 599: 767.11bb) (Hazret-i Hızır’ın bir anda çok yerde bulunması)

Hikmetullah şehrinin bir tanesi / oğlunun karnında yalar annesi. (ipek böceği / 354: 418.3) (İpeğin İlahi hikmetin bir eseri olduğu)

Karşıdan baktım: **yeşil kümet, ölüye farz, diriye sünnet.** (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.36) (Kabak yemenin sünnet olduğu inancı)

Kuru kütük üstünde, **kulhüvallahî** kuş oturur. (yüzük / 668: 866) (Nikahın-nişanın dinselliği)

Lemleme çiçek, lem boyda çiçek, **cennetten cihar**, ben boyda çiçek. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.7) (Nimetin değerli olduğu)

¹⁷⁷Bir diğer çeşitleme de şöyle: Seksen sekiz zeytin ağacı / seyreldikçe sık biter / **velemyulet tarlasında** türlü türlü ot biter. (sakal / 552: 699.6).

¹⁷⁸ Bu kelime diğer bir çeşitlemede “vakfi” olarak da geçiyor.

Sabah gider **ellezi**,¹⁷⁹ akşam gelir ellezi, türlü türlü ipekten, düğme yapar ellezi. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.3) (Kurban veya kurbanlığın İlahi bir emir olduğu)

Tüğdüm, çıktım asmaya / asma beni kesmeye / **kudretten kuşak** kuşandım / değme kılıç kesmeye. (nikâh / 507: 633.1b) (Nikahın dinsel bir bağ olduğu)

Yaz ile güz arasında iki kulak ot biter, ölüye **farz** diriye **sünnet**. (pamuk / 524: 658.6) (Giyinmenin dinsel bir gereklilik olduğu)

Yetmiş yedi yaprağı / **Rahmetullah** toprağı / ya bunu bileceksin / ya bu gece öleceksin. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.13f) (Kur’an-ı Kerim’in Allah’ın kitabı olduğu)

3.4.4.1.8.2. Cinsel Dolaylamalar

Aşağıdaki örneklerde açık cinsel imalar söz konusudur. Ancak cevapla birlikte düşünüldüğünde ilk başta oluşan düşünce yerini bir tebessüme bırakır. Zira sorucu cinsel göndermeleri mizah malzemesi olarak kullanır:

Açın sizin kılıyı, varsın bizim kudurmuş. (çorap ‘yün çorap’ / 223: 206.7)

Ağzı bu kadar, dili şu kadar, hıngıdı hıngay, hıngıdı hıngay. abalama çabalama / soktum gitti bir karış. (havan ‘havan ve eli’ / 327: 375.13)

Akşam olup yatınca / kılı kıla çatınca / iki parmak sokmayınca / rahat olamadım. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 372: 444.2g)

Anam yayılıp yatar, babam sallayıp sokar. (dibek ‘soku’ / 245: 247.5)

Ananın cumcumusu, babanın zomzumusu; içine girer bulandırır, dışına çıkar, sulandırır. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.11)

Ananinki yalvarır, babaninki sallanır. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 153: 74.10)

Annı annıma, karnı karnıma, uzunum deliğine. (küp / 449: 562.1a)

Arkasüstü yatırdım, bi karış itirdim. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.5)

Ayır ayırığını, koyayım tokmağımı. (ilık, düğme / 701: 952.2b)

¹⁷⁹Arapça edat. Arap harfleriyle yazılmış herhengi bir şeyi öpüp başına koyan halk, Arapça herhangi bir kavramı da ayet veya hadis gibi algılamış ve kutsamıştır.

- Bacakların geyim, arasına gireyim, şapır şupur edeyim. (elek 'un eleği, kalbur' / 271: 287.5)
- Bana bakar, sana sokar. (kaşık / 392: 463.15)
- Başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe. (kahve döğdükleri dibek demiri / 368: 434)
- Başı kalın, beli ince / mübarek deliğine girince / rahat edersin bir gece. (kaşık / 391: 463.4)
- Beyaz gızı barmahladım. (yoğurt / 652: 853.2)
- Bilim bilim yelpaze, anneminki tamtaze, babaminkini sorarsan, bir buçuk endaze. (pırasa / 533: 680.2j)
- Bir karış ya bir sere, tin tin oynar bir acayıp maskara, okşadıkça başını, vara gele hem bitirir işini, sonra sokar hırkaya başını. (iğ 'teşik, teşi, kirmen, kermen, kirman' / 340: 402.1)
- Bir karıştır boyu / deliğe girmektir huyu / delikten çıkınca / ocağa koydurur suyu. (kaşık / 393: 463.22)
- Bir karıştır kameti, sürüşürmek âdeti, üç beş varıp gelmezse, olamaz hiç rahatı. (misvak / 492: 616)
- Bir yerini ellerim, bir yeri kalkar. (terazi 'el terazisi, kantar' / 613: 800.20)
- Birden gitti, sana girdi. (söz / 583: 740.A)
- Dibi kalın başı ince, anayın paçasına girince, hem saz çalar, hem kemeçe. (hallaç yayı / 322: 361.1)
- Diz çöktüm yanına / bastım yarığına. (sandık, anahtar / 708: 983h)
- Don içinde / dik durur. (fener 'fanus, muşamba feneri, mum' / 282:311.8)
- Dömelip durur, dönülgen bey, çalar çarpar, sivrilgen bey. (fırın 'fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü' / 286:315.17)
- Döndönedir Merkem hanım, dön arkanı sen bana, tek oluğun boş kalmasın elimle koyum ben sana. (değirmen 'un değirmeni, el değirmeni' / 231: 225.2)
- Efendinin kıllısı, hanımın yumşağına. (çorap 'yün çorap' / 223: 206.2)
- Eğrice kiren / kızlara giren. (küpe / 450: 563.4)
- Et ete bitişir, kıl kıla yapışır; nekadar yaparsan okadar hoşlaşır. (uyku / 629: 827.12)
- Gel bizim eve / koyayım g...üne. (minder / 491: 615.1)

Göbeğim göbeğine sapım eline, koyum mübarek deliğine. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.5)

Gündüz sarkar, gece kalkar. (gölge / 301: 344.5)

Hanım yatar / bey sokar, çıkarır / çarşafa siler. (kâğıt, kalem, kâğıt, mürekkep, kalem... / 721: 1024.2)

Kalkın, kızlar, yatalım / kılı kıla katalım / kızılıcığı gömelim / uzuncuğu sürelim. (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü / 714: 990)

Kertiktir, kürtüktür başı / sürttükçe dürttükçe akıdır yaşı / geldikçe, gittikçe bitirir işi / onu kullanır erkekle dişi. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 254: 255.4)

Kıllı ağzını açtı / kılsız içine kaçtı. (çorap ‘yün çorap’ / 222: 206.1b)

Kızıl sarkar, kıllı bakar. (Köpek ete bakıyor / 725: 1029)

Ne kızarıp bozarıyon, şunu sana sokarım. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 284:315.8a)

O ne ki yasladım, deliğine tuşladım. (iğne, iplik / 702: 953.3)

Selâm söyleyin Güllüye, ortası badem dilliye, hazırlasın yırığı, getireceğim sıırığı. (kilit ‘kapı firengi’ / 421: 518.3)

Sen kızarıp bozarırken. ben sana sallayıp sallayıp çıkardığımı unuttun mu? (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.16)

Sırığım yırığına. (cep / 191: 144.1d)

Soktum kuru, çıkardım yaş. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 152: 74.6h)

Soktum kustu / çektim küstü. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.2)

Sürttükçe, dürttükçe, aldir izi bastıkça, sıttıkça biter işi. (sürme ‘göz sürmesi’ / 591: 755)

Teptim tekerlendi, öptüm şekerlendi; bal ile bâdem, ne tatlı âdem. (baklava / 151: 73.2)

Uzundur, kızıldır, hep g...lere lâzımdır. (minder / 491: 615.3)

Yassı yatar / sivri sürter / ikisinin arasında bir iş biter. (ekmek tahtası ve oklava; tahta ile oklağı; senit oklava / 705: 961)

Yassıdan sonra / süreyim g...üne. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 372: 444.1b)

Yattım yatamadım / kalktım kalkamadım / kol kadar koymayınca / rahat edemedim. (kapı sürgüsü ‘kol demiri, reze, kös, kapı mandalı, kapı zerzesi’ / 372: 444.2).

3.4.4.1.8.3. Diğer Dolaylamalar

Bu örneklerde ise, gizli veya açık bir şekilde, varlıkların sesine, rengine, şekline, eylemine vb. dikkat çekilerek varlık tanıtılmaya çalışılır. Aşağıda, varlığı çağrıştıran kullanımlar siyah puntuyla belirtilmiştir:

Dağda gezer yabani; gelir, **küle diker tabanı**. (kedi / 404: 487.5)

Altı aşçı dükkânı / üstü Horhor çeşmesi / daha üstü **Aynacılar** / daha üstü **Kemancılar** / daha üstü çayır çimen / içinde kuzular otlar. (I.saçlar, saç II. alın, III. **kaşlar**, **kaş** IV. **gözler**, **göz** V. burun VI. ağız / 691: 926.11)

Altın arabana / **gümüş tarabana** / lebbi şeker, nohut döker. (yağmur / 638: 836.17)

Bir karı ilen bir koca, hır hır eder gece, karı der ki a koca **İstanbul bucak bucak, içi dolu boncucak**. (çarşı / 207: 172)

Benim bir güvercinim var / **Karadeniz**'den su içer. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.9a)

Bil bil bilmece, **birbirine iliştirmece**. (kopça / 429: 529)

Bilmece bildirmece / **dil üstünde kaydırmaca**. (dondurma / 258: 261.1)

Bilmece, bildirmece / **ayak üstü kaydırmaca**. (çamur / 205: 166)

Bir tepsi nar / ortası kar / çağırdım **Gülü** / geldi **Gülizar**. (mangal, **ateş**; mangal içinde ateş / 700: 948.2i)

Biri "**Gidelim!**" demiş. Biri "**Duralım!**" demiş. Biri "**Dönelim!**" demiş. (dere, göl, dönemeç / 683: 900)

Biri dedi: "**Vay, belim!**" / biri dedi: "**Vay, başım!**" / biri dedi: "**Dünya benim!**" (çivi, tahta, kiremit... / 696: 943)

Biri der: **gidelim!** Biri der: **duralım!** öbürü der: **illallah, illallah!** (su, kum, dere boyundaki kavakların sallanması / 683: 901)

Dağ **erir mi?** **Erimez deme**. (buz / 183: 130.2)

Dağda odun kurarlar / üstüne dantel koyarlar / eğer yalan söyler isen / **kulağımı burkarlar**. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 149: 70.5aa)

Deniz **dibinde dalga**. (balık / 155: 76.1)

Dolan, dolan, bak. (minare / 490: 614.5)

Durdum (metinde: vurdum) **daşlandım**, gaçtım **haşlandım**. (dolu 'mürdümük' / 256: 256.5)

Dünyanın dörtte üçü, bir ucundan bir ucu, bilmeceler içinde, bu bilmece en gücü. (deniz 'dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar' / 241: 232.13)

Eğri Büğrü, nereye gidiyorsun? / "**Tepesi Delik**, sana ne?" (duman, baca / 701: 950)

Ekinsiz tarladan hoşlanmaz. (kuş / 447: 553.6)

Elim kadar bezdirme / **dağı taşı kızdırma**. (güneş 'gün ışığı, güneş ışığı' / 314: 355.1)

Engürünün güründen, günler görünmez püründen. (yün / 667: 864.2)

Evin bacasında şırıl şırıl, **günün gecesinde pırl pırl**. (yıldız 'yıldızlar' / 650: 852.11)

Ey ne ilem, ne ilem, yel estikçe eğilem / sen sevdin, sen uzandın / beni eracil mi sandın, ey **paçacılar köçeği** / erazi bahçesinde marul çiçeği! (sarımsak / 558: 711.6b)

Gara dağ altında **ışıldar**, ışıldarın altında **mışıldar**, mışıldarın altında **gara** torba. Gara dağ altında ışıldar, ışıldarın altında mışıldar, mışıldarın altında gara torba. (I.saçlar, saç II. alm III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 690: 926.1)

Ha **kat katı, kat katı**, bu Allah'ın hikmeti. (gül / 312: 352.6)

Hey halebi, halebi, içindedir dolabı, **dilim** dülger yapamaz. Kuyumcular dökemez. (portakal / 539: 683.22)

İçi **darı pazarı** / dışı **deri pazarı**. (incir / 349: 409.8h)

İçinde **selâm**, dışında **kelâm**. (mektup 'telgraf' / 477: 598.7)

İlim ilim ilmeli, ille bunu bilmeli. (zencir 'zincir' / 669: 868.2)

İstanbul'dan **Yafa**'ya uzattım elimi, o kâfir sulandırdı dilimi. (portakal / 539: 683.10)

Kaldırdım koydum, **indirdim bindim; iki tanesi sallandı**. (eğer / 267: 279.3)

Kara kara durursun / bağırma **kan** vurursun. (kiraz 'vişne' / 424: 519.17)

Karşıdan atlı geçti, nalı parlattı geçti; ellere selam verdi, **bizi ağlattı geçti**. (cenaze 'ölü, cenaze alayı' / 190: 141.8)

Karşıdan gelir kır atlı, yüzü **bulgur** suratlı. (culuk 'hindi, gülü' / 199: 152.2)

Kertil kurtul; On iki **imamı** ver kurtul. (horoz ibiği / 335: 392.3)

Kırmızı renklidir / bir direk üstünde durur / karların **gelinidir**. (gelincik 'karne, kema' / 290:330.5)

Kumru öter, atlas biter; **kokusu** dünyayı tutar. (gül / 312: 352.8)

Lodos poyraza karışır / tokmakla, korla dövüşür / **sepetçilerde kavga eder, urgancılarda barışır**. (çamaşır / 204: 162.1a)

Önce yeşildi / sonra kesildi / **etrafını sis kapladı / kiraz kesildi**. (kömür / 432: 538.3)

Sandık sandık üstünde / **camlar ayak üstünde** / kamer gece pişirir / güneş gündüz onu yer. (buz / 184: 130.9)

Şim şakadık, şakadık, şakı benim elimde, ucu göğe direk oldu, kökü benim elimde. (şemsiye / 595: 764.1)

Tavan üstünde takur tukur / sanırsın halı dokur. (fare ‘sıçan’ / 280:307.19)

Tepesi aşağı sarkar, düşerim diye korkar, **dudu** gibi adı var, **şeker** gibi tadı var. (**dut** ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.10)

Tut dedim **sarıya**, **gürledi** gitti koruya. (kurşun / 446: 550.1a)

Üstünde çuvalcılar / altında pamukçular / altında kalemciler. (iğde / 343: 403.2o)

Üzidir üzi, **çirtığın gızı, çimdikler bizi**. (akrep / 113: 16)

Vallahi **elif** / yattı şerif / vallahi de nenemin bir gözü var, billaha da bir gözü var. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.5b)

Yazın yersin **yaşını**, kışın yersin **başını**. (soğan / 579: 735.7)

3.4.4.1.9. Tevriye

“*Yakın ve uzak ik manası bulunan bir lafzın zihne hemen gelen yakın manasını değil, uzak manasını kasetmektir. (...) Meramı gizli tutmak ve nükte yapmak için baş vurulan bir sanattır.*” (Karataş 2004: 480-481)

Sözlü geleneğin en fonksiyonel malzemesi sestir. Sorucu şu örneklerde olduğu gibi sesi şifreli kullanarak muhatabını yanıltmaya çalışır: *Ben bu kumu avuçlamam, o kumu atarım.* (**okumu** atarım); *Yağmur yağarsa raylar ıslanır* (Yağmur yağar saraylar ıslanır); *Bu bankaya eski Veznedâr gelecek* (Bu bankaya eski vezne dar gelecek); *Saç sakal kar sanki* (Saçsa kalker sanki). (Kağıtçı 1966: 4280).¹⁸⁰ Ses değerlerinden birçok

¹⁸⁰Halk bilmeceleeri içinde sayıca çok olmamakla birlikte, birer söz oyunu oluşları ve kurgularındaki farklılık, aşağıda bazı örneklerini gördüğümüz yanıltmaçları önemli kılmaktadır: Kale kapusundan sığmaz / fındık kabuğuna sığar. (Elbette kale kapusundan sığmaz, fındık kabuğuna sığar / 752: 1083.1b); Bu

yönden istifade edilen halk bilmecelerinde, bu tür tevriyeli kullanımlar önemli yer tutar. Bilmecelerin sözlü olarak sunumu da sesin fonksiyonel kullanımına imkan sağlar. Dolayısıyla sorucu, ses benzerliğinden yararlanarak cevabı gizler. Ancak bu örneklerden bazıları yazıya geçirildiğinde gizleme fonksiyonu bir derece kaybolur. Tevriyeli kullanımlar aşağıda siyah puntıyla belirtimiştir:

Ağzı açık, içi dolu **kızılçık**. (mangal / 472: 587.3)

Ak sarayda sarı sokak gördüm. (yumurta / 658: 859.27)

Altı manda / **yüz** keçi / minarede dolaşır. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.6j)

Altı pişmiş ekmekle **yetmiş** kavunu yerim. (altı / 753: 1086.2)

Âşih der: **gar daşıldih** / zemheride gar daşıldih / anamın öz oğlu idik / babamınan gardışıldih. (Gar daşıldih. ‘Gardaşıldih, yahut kar taşıldık.’ / 754: 1088)

Babam bir **araba** (Arab'a) ayakkabı aldı. (araba / 753: 1087)

Ben söyleyim / **sen bil!** (Sen bil: zembil / 754: 1093)

Benim babam **altı camıs** / **yüz keçiyle** / minareye çıkıyor. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç / 135: 57.6ö)

Beyaz koyundan **kara** süt sağdım. (kara / 754: 1091.1)

Billor billor içinde, **nar** billorun içinde. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.1)

Bin çubuk **yüz aşağı**. (at kuyruğu / 128: 49.2a)

Bir kafada **yüz** kulak. (yüz / 755: 1095)

Bir sepette altmış yumurta var, **altı** çıktı, kaç kaldı? (altı / 753: 1086.1)

Bir tabak **nar** / etrafı kar / getirdi Zülfikâr / beğendi hünkâr. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2)

Bizde bize **biz** derler, sizde bize ne derler? (araba / 753: 1087a)

Bu yıl alaf kıtlığı olacak, bütün öküzler **göğe** çekilecek. (Göğe çekilecek ‘göğ: çayır; göğ: gök yüzü’ / 754: 1089.1)

---

sene kavun karpuz olmayacak. (Bu sene kavun karpuz olmayacak. / 753: 1083.4); Bu yıl arpa buğday olmayacak. (Bu yıl arpa buğday olmayacak. / 753: 1083.4).

Cansız canlıyı öldürür; **kuran** gelir, kurtarır. (tuzak ‘kapan, fak’ / 623: 821.1d)
 Çarşıdan gördüm şırıl şırıl, yanına vardım mırıl mırıl, dedim hayır ola, dedi ahşama **gelin**.
 (güveyi / 320: 357.2)
 Arık deve yağdan öldü / ne yerde, ne göğde öldü / **akşama yakın sabaha karşı** öldü.
 (Fazla yağ yüklenen zayıf deve "Akşam" köyüne yakın "Sabah" köyünün karşısındaki köprü'nün üstünde ölmüş. / 729: 1040)¹⁸¹
 Denizin ortasında **ne** var? Dünyanın ortasında **ne** var? Konya'nın ortasında **ne** var? (n harfi / 748: 1070.2a)
 Derince kuyu / **acıdır suyu**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 571: 728.25m) (acıtmak)
 Dik durur **otlar**. (otlar / 754: 1092a)
Dilim dilim nar / uçar gider Kehribar. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2c)
Diş diştir amma diş değildir, beyazdır, amma kar değildir. (sarımsak / 559: 711.13)
El vurur, eller oturur. (sandalya ‘iskemle’ / 557: 707.6)
 Gece gündüz / **yatağ**ından çıkmaz. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 563: 715.37a)
 Hulâsa **bunu** bilmeli / bilmeyene gülmeli. (sabun / 751: 1079)
Kandildedir, kandilde. (Kandilde ‘kan dilde veya kandilde’ / 754: 1090)
 Kıvrım kıvrım odacık / **oda** onun içinde. (kulak / 438: 544.31)
Kızınca etrafı terletir durur / kızmazsa usluca oturur durur. (soba / 577: 734.27)
 Ol nedir ki vursan ona bıçağı suyu kaçar, yense **tutar gırtlığı**. (ayva / 141: 62.1)
 Mekke'den otuz atlı gelir; **böyükleri dutar, küçükleri yer**. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.16)
 On yar idik bir bağda, on nar gördük bir dalda, **Herbiri** birini aldı, dokuzu dalda kaldı.
 (Narın birini alan adamın adı Herbiri imiş. / 729: 1042)
 Otuz atlı geliyor; **gece adam yiyor, gündüz hayvan yiyor**. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.16a)
 Yatar **otlar**, kalkar **otlar**. (otlar / 754: 1092)
 Yer altında **saçlı** bacım. (çift demiri ‘saban demiri, saban, demir’ / 213: 189.4)

¹⁸¹Bu bilmece, TBH’nde şöyle geçer: *Benim bir devem vardı, / Yağından öldü, / Ne yerde öldü ne gökte öldü! / Akşama (âh Şam’a varamadan, sabaha karşı öldü! (Yağ yüklü bir deve, Şama varmadan bir köprü üzerinde sabaha karşı ölmüş / TBH 323: 4868).*

3.4.4.1.10. Ödünçleme

“Söylenen söze güç ve güzellik katmak için başkasına ait veya anonim olan meşhur bir ibareyi, bir sözü yahut tam bir cümleyi alıp eserde nakletmedir.” (Karataş 2004: 222). Ödünçlemeler de halk bilmecelerinde önemli yer tutar. Ancak bu ödünçlemeler, cümle değerindeki vecize ve atasözleri ile, genelde divan şiirinde rastladığımız, ayet, hadis iktibası değil, halk bilmecelerinin iç ve dış özellikleri gereği,¹⁸² irsâl-ı mesel sayılabilecek deyim ödünçlemeleri şeklindedir.

Geneli birleşik fiillerden oluşan bu deyimlerden şu iki örneğin kullanım özelliklerine bakalım:

Aşağı inerken tıklar tıklar gülen / yukarı çıkarken şıpır şıpır yaş döken. (bakraç ‘kova, kuyu kovası, su kovası, pınar kovası’ / 152: 74.8b) örneğinde “gülme” eylemi ile birlikte tezat oluşturan “yaş dökme” deyimini, metinde ağlamak anlamındadır. Ancak “tıklar tıklar” yakıştırması “gülme” eylemini insani bir eylem olarak düşünmemizi bir derece engelliyor. Cevabı teşkil eden kovayla birlikte düşünüldüğünde ise deyimsellik iyice zayıflıyor. Zira kova yukarı çıktığında zaten yaş (su) döker.

Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey nedir? (kalay / 368: 435.2) örneğinde de başkasının ayıbını örtmek için ciddi sıkıntılara katlanmayı ifade eden “kendini ateşe atama” deyimini, “şey” sözcüğüyle insani bir fiil olma değerini yitiriyor. Zira kişileştirme “şey”le tekrar bozuluyor. Bilmecenin cevabı olan “kalay”la beraber düşünüldüğünde ise, ateşte gerçekleştirilen kalaylama eylemiyle deyimsellik kayboluyor

¹⁸²THB’nde atasözünü andıran şu örneklerin dışında ciddi anlamda bir atasözü ödünçlemesine rastlamadık. Zaten bu örnekler de bir ödünçlemeden çok örneksmeye benziyor:

Şu kadar şukka / bu kadar bukka / **men dakika dukka / men dakika dukka.** (havan ‘havan ve eli’ / 325: 375.1); **Eller üstünde giden tahtalı eve gider.** (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.12); **Beyaz koyunu bacağından asarlar.** (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut / 262: 268.9); **El işler, ağız söyler.** (daktilo / 229: 221); **İki canbaz / bir duvara bakamaz.** (göz / 310: 348.38); **Eğri ağaçta kar durmaz.** (keçinin boynuzu / 403: 483); **Bakarsan pek çok / kovarsan hiç yok.** (kuş / 447: 553.2c)

Ayrıca, THB’nde bazı dinsel konuları içeren bilmeceler ve dinsel göndermeler (telmihler) hariç, **Kıldan ince derler Sıratın yolu,** urgunda dört elli, ardında Ali. Üç yüz altmış altı selvinin dalı, dalında açılan iki gül nedir? (Ay ile Güneş / 677: 886) örneği dışında ciddi bir ayet hadis iktibasına da rastlamadık. (Ferdi ürünler olan muamma ve lugazlar bahsimizden hariçdir.).

Tek tek tahlile tabi tutmak çalışmamızın sınırlarını aştığından, bu ödünclemelerin tamamına yakını metinden ayrı olarak iki başlık altında veriyoruz.

3.4.4.1.10.1. Birleşik Fiil Şeklindeki Deyim Ödünclemeleri¹⁸³

ağzı aç- (136: 57.8c); **ağzı sulan-** (209: 181.9); **ağzımı dilimi bağla-** (513: 645.3); **ahı cıh-** (497: 625.8a); **akıl öğret-** (477: 598.5); **akıl sat-** (247: 249.14); **aklı geç-** (627: 827.3); **aklımı al-** (417: 513.2a); **Allah belâsını ver-** (586: 749.5); **and iç-** (340: 401.22); **bağırma kan vur-** (424: 519.17); **bağrını ateşe ver-** (368: 431.12d); **baş başa ver-** (169: 101.3); **baş eğ-** (684: 903); **başı tut-** (619: 815.9); **başma torpah ele-** (213: 189.6); **başımı yol-** (520: 654.6); **belayı satın al-** (507: 632.1); **belini al-** (635: 834.3ö); **bildiğimi yaz-** (mala ‘duvar’ / 471: 584); **Bir kapsül çah-, dünyayı yah-** (471: 583); **canı çık-** (415: 503A3); **can guvala-** (293:332.18); **can ver-** (156: 76.14b); **ciğeri yak-** (127: 44.16); **cümle âlemi başına topla-** (129: 50.14); **çarha çek-** (482: 608.2); **dağa vur-** (482: 608.2); **dağı taşı dolan-** (160: 81.8y); **destur ver-** (147: 69.1); **divan dur-** (586: 749.5k); **dünyayı yut-** (111: 9.8); **el sun-** (506: 627.18b); **elden ele dolaş-** (115: 21.8d); **elime düş-** (125: 41.8); **eller üstünde dolaş-** (115: 21.8n); **ellerle ülfet et-** (550: 695.10); **emek çek-** (119: 39.3); **etekleri zil çal-** (291:332.3b); **eyvallahımı de-** (454: 566.24); **felek boynunu eğ-** (577: 734.22); **g... at-** (716: 994); **gavgıya dur-** (577: 734.26); **gık deme-** (512: 639); **göğüs ger-** (298:334.5t); **gönnü hoş ol-** (535: 681.7); **göz göz et-** (482: 608.2); **Göz göze bak-** (541: 687.1); **göz koy-** (311: 349.1); **gulgule kop-** (713: 988.1n); **güle güle öl-** (211: 185.8); **haki paye yüz sür-** (187: 140.2); **hasretiyle yan-** (398: 473.5); **hoş gel-** (479: 598.17); **kan ağlat-** (330: 386.4); **kanı guru-** (624: 821.3); **karış- aklı** (606: 786.11); **kaş edip göbek atma-** (647: 846); **kendi çal-, kendi oyna-** (232: 225.6); **kendisini ateşe at-** (368: 435.2); **keyfi gel-** (601: 775.2b); **Kır- kalbini-** (311: 349.2); **kismetin ağzına gel-** (536: 681.14k); **kızarıp bozar-** (284:315.8a); **kulağımı bur-** (148: 70.1a); **kulağımı bük-** (209: 181.9); **nikâhı boş düş-** (483: 608.6); **omuz vur-** (229: 222.2f); **para etme-** (649: 851.9); **safa gel-** (594: 760.4); **sararıp solma-** (161: 83.12c); **selam dur-** (587: 749.14); **sırt sırta ver-** (705: 962); **şifayı kap-** (507: 632.2); **Tanrının yoluna gir-** (161: 83.12c); **toz duman ol-** (197: 145.37); **tut kulağından çifte koş-** (117:28); **türkü çağır-** (554: 704.2); **velvele**

¹⁸³Burada olmayan bazı örnekler kelime grupları bölümünde verildi. bk. “Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller” bölümü.

kop- (713: 988.1i); **yan gelip yat-** (434: 541.1e); **yaş dök-** (152: 74.8b); **yol çek-** (560: 715.3); **yol sıra gid-** (118: 33.3); **yular vur-** (205: 170.1a); **yük tut-** (726: 1035); **yüreğine su dur-** (618: 814.20); **yürek aç-** (150: 71.1); **yüzü kara ol-** (682: 897.3); **yüzü olma-** (190: 141.17)

Şu deyimler de devrik bir yapıdadır:

ağard- yüzü (116: 21.12a); **akıt- yaş** (237: 227.1); **bitir- işi** (254: 255.4); **çih-canı** (177: 121.2a); **çıt çıt ed- yüreği** (330: 386.1); **diz çök- önüne** (708: 983b); **dünyayı geçir- elekten** (113: 14.7); **Düş- yola** (134: 56.5); **elimden çıkma- heta** (607: 787.1); **güldür- yüzü** (116: 21.12); **öttür- boru** (573: 728.29); **pişir- işi** (254: 255.cc); **püskür- ateş** (420: 517.16); **turp sık- bir yanına** (759: 1096.1); **uğrat- derde!** (759: 1096.2); **ver- emeğ** (123: 39.20aa); **yık- ocağı** (569: 728.6).

3.4.4.1.10.2. Diğer Deyim Ödünçlemeleri

acı dilli, acı sözlü (580: 735.13f); **aklı kaçık** (457: 568.13); **Kuru kafa** (298:334.5n); **ölünün körü...** (470: 582.7); **tahtalı köy** (485: 609.4); **bağrı delik** (644: 843.15); **el değmemiş (hâcet)** (543: 691.14); **ipi kırmış aslan** (543: 691.16); **iki canı** (275: 296.2); **kara gün** (754: 1091.2); **doymak bilmez göz** (616: 809.3); **gırh paralıh-** (158: 81.5); **alın teri** (161: 83.5); **karnca kaderince** (245: 248.1) **kulakları kapıda** (168: 98.1); **estağfurullah tövbe** (117: 30.1); **herkesin ağzında...** (286:315.15o); **Adı var, tadı yok** (266: 277.8.1); **arkasında çulu yok** (576: 734.10); **baş üstünde yerin var** (594: 760.4); **gözlerim seni arar** (594: 760.4); **başı sudan hoş değil** (549: 695.8); **yukarıda gözü yok** (619: 815.7a); **ağzı var dili yok** (155: 76.6); **Yat aşağı, dik t...ı** (157: 79.1); **Sen seni bil sen seni, sen seni bilmez isen patlatırım enseni** (697: 944).

3.4.4.1.11. Ad Aktarması (Mecaz-ı mürsel, Düzdeğişmece, Metonomy)

“Benzetme amacı güdülmeden bir sözün kendisiyle ilgili bir başka söz yerine kullanılmasına düzdeğişmece denir. Düzdeğişmece söylenen sözcüğün, söylenmeyenin yerine kullanılması olduğu için eksilteli bir anlatımdır.” (Çelimli ‘tarihsiz’: 10) Halk

bilmecelerinde, çok sayıda olmasa da, ad aktarmalarına da yer verilmiştir. Aşağıda, bu ad aktarmaları siyah puntoyla verilmiş, parantez içinde de mahiyetleri belirtilmiştir.¹⁸⁴

Ağlama, **tinton**, ağlama, **tinton** / şimdi kulağını burarım. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.5i): (Özellik ‘tinton sesi’ söylenmiş, bütün ‘müzik aleti’ kast edilmiş.)

Ak üstünde **karalar**, birbirini kovalar. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.10): (Sayfa ve harfler yerine renkleri kullanılmış.)

Altı kaya, üstü kaya, içerisinde **kırmızı boya**. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın sünger, fırın perdücü’ / 284:315.4): (Renk söylenmiş nesne kast edilmiş.)

Altı **manda** / üstü **keçi** / minareye çıkarken gördüm. (ayakkabı ‘kundura, çapula, yemeni, pabuç’ / 135: 57.6): (Bütün ‘manda, keçi’ söylenmiş, parça ‘deri’ kast edilmiş.)

Altı taş / üstü taş / içinde bin **karabaş**. (hamam / 324: 362.5f): (Parça ‘baş’ söylenmiş, bütün ‘insan’ kast edilmiş.)

Atarım denize bin göz, çekerim denizden **bin göz**. (ağ ‘balık ağı, ıgırp’ / 109: 6.5). (Burada parça ‘göz’ söylenmiş, bütün ‘balık’ kastedilmiş.)

Bir baş bin baş devirir. (imam ‘hoca’ / 348: 408.1a): (Parça ‘baş’ söylenmiş, bütün ‘insan’ kast edilmiş.)

Bir düdük / biz onu yedik. (ciğer / 198: 150.3d): (Parça ‘düdük’ söylenmiş, bütün ‘ciğer’ kast edilmiş.)

Bir yerde kırk **baş**, kırkı da kara baş. (kibrit / 420: 517.17): (Parça ‘baş’ söylenmiş, bütün ‘çöp’ kast edilmiş.)

Çarşıya git, onu getir; onu bulamazsan içini getir; içini bulamazsan havayı getir; havayı da bulamazsan deryayı getir; **deryayı bulamazsan ahıra var gel!** (ciğer, kuş, balık, tavuk, yumurta, sucuk, pastırma / 726: 1034d): (Bütün ‘hava, derya, ahır’ söylenmiş, içindeki (kuş, balık, inek vb.’ kast edilmiş.)¹⁸⁵

Ey **fildişi**, fildişi / dağdan domuz indiri. (tarak / 604: 778.5h): (nesnenin yapıldığı madde ‘fildişi’ söylenmiş, nesne ‘tarak’ kast edilmiş.)

¹⁸⁴Ad aktarmalarının hemen hepsinde aynı zamanda bir dolaylama (gönderme) söz konusudur.

¹⁸⁵Aslında burada havayı ‘havda olan’, deryayı ‘deryada olan’ kelimelerinin deformasyonu da söz konusu olabilir.

Giydim **bozu** / gezdim düzü / bir ağzı var / kırk gözü. (çarık / 206: 170.5d): (Nesnenin rengi söylenmiş, kendisi kast edilmiş.)

İçi ateş üstü taş, üzerinde binbir **baş**. (dünya / 264: 274.2): (Parça ‘baş’ söylenmiş, bütün ‘insan’ kast edilmiş.)

İğne havada, dengi yuvada. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 119: 39.1): (Parça ‘iğne’ söylenmiş, bütün ‘arı’ kast edilmiş.)

Kahve Yemen'den gelir, bülbül çimenden gelir; **ak gerdan, beyaz topuk**, her gün hamamdan gelir. (yumurta / 662: 859.42): (Parça ‘ak gerdan, beyaz topuk’ söylenmiş, bütün ‘insan’ kast edilmiş.)

O yanı taş, bu yanı taş, içinde var **yüzelli baş**. (cami / 186: 137.5): (Parça ‘baş’ söylenmiş, bütün ‘insan’ kast edilmiş.)

Ortası yanar / yanları gaynar / ganadından gan damlar / canlılar oturur / cansızlar pervane döner. (semaver, demlik, bardaklar / 705: 966): (Parça ‘orta, yan’ söylenmiş, içindeki ‘odun-su’kast edilmiş.)

Ölçülmez değeri, **köylünün alın teri**, tarlalardan fişkirir, en baş sofrada yeri. (ekmek / 268: 282.5): (Sebeup ‘köylünün alın teri’ söylenmiş, sonuç, ‘ekmek’ kast edilmiş.)

Tamda uzun kulak. (eşek / 276:300.4): (Parça ‘uzun kulak’ söylenmiş, bütün ‘eşek’ kast edilmiş.)

Yer altından / **yürekler** geçer. (karınca / 386: 457.22a): (Parça ‘yürek’ söylenmiş, bütün ‘karınca’ kast edilmiş.)

3.4.4.1.12. Bilmezlikten Gelme (Tecâhül-i ârif)

“Çok bilinen bir şeyi, bir gerçeği, bir nokteye, espriye dayandırarak bilmezmiş gibi söylemektir. Bu sanat yapılırken çoğunlukla istifham (sorma) ve mübalağadan yararlanır.” (Karataş 2004: 458). Aslında halk bilmecelerinin tümünde birbakıma bilmezlikten gelme durumu söz konusudur. Sorucu, bir varlığı bildiği halde, hiç bilmiyormuş gibi, tekrar değişik anlatım formlarında muhataba sorar. Ancak bizzat, sorucunun metin içinde bilmezlikten geldiğini hissettirdiği örnekler azdır. Aşağıda sorucunun bilmezlikten geldiği kısımlar siyah puntoyla belirtilmiştir:

Adalyadan getirttim, bağdaş kurup oturttum, **nedir bunun yürüklüğü, kuyruğunun kıvrıklığı?** (çıkırık ‘çark’ / 211: 185.5)

Akşam gelir, sabah gider / bize haydi evlere der / yüzü kara, gözü kara / dolar bütün sokaklara / süsler onu ayla yıldız / o güneşten korkar yalnız / daha ufuk ağarırken / **kaçar gider bilmem neden** / darılmışım ona ben / bil adını nedir? (gece ‘akşam karanlığı; gece, gündüz’ / 288:326.3)

Ali ağa hastolmuş, bacakları ust olmuş, halı dokur, hasır dokur, **ben bilmiyorum nasıl dokur.** (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.15)

Altın araba / gümüş teker / leblebi şeker / **pamuk mu döker?** (gök, Güneş, Ay, yıldız.../ 681: 893.2d)

Apul apul yürürsün, samur kürkün sürürsün. **Niçin yayan yürürsün?** (ay / 137: 58.5)

Arabalar takır takır, **benim babam neden fakir**, ince ipekten halı dokur. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.14)

Bir ağacım var dalsız, budaksız; **ben ona nasıl çıkayım elsiz ayaksız.** (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 261: 267.13)

Bir cansız dört canlıya binmiş; **bu ne biçim iş?** (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 190: 141.13)

Boyu kısa beli kaba, **sen niye doymazsın, ey vali baba?** (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 231: 225.1)

Çatal kavak dallandı, **bilmem nere yollandı.** (adam ‘insan’ / 108: 3.1).

Değirmen önünde / çayır çimen bitmemiş / göğe direk yetmemiş / **ne alamet ne hikmet / bunda boynuz bitmemiş.** (deve / 242: 235.6)

Edem yapar, dedem yapar / bıçkısı yok / rendesi yok / **ben de bilmem neden yapar.** (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.10)

Kâbeye gider hacı, soğan sarımsaktan acı; dal verir budak vermez, **bu da neyin ağacı?** (geyik / 298:338.2)

Kapıda söğüt ağacı, dalsız budaksız; **biz ona nasıl çikalım elsiz ayaksız?** (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.49)

Üstü kırmızı, eti beyaz, kemiği kara, **bilmem nedendir.** (iğde / 345: 403.15b).

3.4.4.1.13. İstifham

“İlgi çekmek, ve söylenen sözü farklı, çarpıcı kılmak için yapılan, heyecan ve duygudan doğan bir sanattır. (...) İstifham sanatı yoluyla sorulan sorulara cevap beklenmez.” (Karataş 2004: 243). Halk bilmecelelerinde, heyecan dozu düşük, hafif bir şaşkınlığın ifadesi olan istifham örneklerine rastlamak mümkündür. Aşağıda, istifham örnekleri siyah puntoyla belirtilmiştir:

Aşık Ömer hasta / canı kafeste / et yer, su içmez / **ne biçim hasta?** (bit ‘kehle’ / 173: 108.3g)

Çuk çuk **çukurda mısın / ak pak yumurta mısın** / hanımlar seyre gitti / **sen daha burda mısın?** (dondurma / 258: 261.2)

Bıraktım, tekerlendi / öptüm, şekerlendi / bal ile badem / **bunu bilmez mi âdem?** (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 397: 469.14j)

Bu gelen aslan mıdır, gagası taştan mıdır, ganatları mor çalar, **gendi gülistan mıdır?** (güvercin / 320: 356.1)

Ana, yolun dar mıdır, dört yanın duvar mıdır, uşahların bah ağırlı, **heç habarın var mıdır?** (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.7)

Bahçeler bam, güzeller Şam. **Sen bu güzelin neresinden öpen?** (kurbağa / 445: 548.12)

Ben bir güzel gördüm, güzel midir, değil midir / arkasında hörgücü var, hamal mıdır, değil midir / yazı yazar, okumak bilmez, kâtip midir, değil midir? (salyangoz / 555: 704.9o)

Çarşıdan aldım, eve geldim Fatmayı, **anandan mı belledin çifte göbek atmayı?** (landon araba / 464: 569)

Çayır mıdır, çimen midir ol ciğerler paresi, kadife midir, keman mıdır etrafının lalesi, bahtiyar bir çeşme yaratmış, taşı yoktur suyu var, bak şu Hakkın hikmetini, başı yoktur, saçı var. (kürk / 451: 565.2)

Eyüp'ten aldım Fatmayı / **nerden öğrendin göbek atmayı?** (körüük ‘demirci körüğü, küre’ / 434: 541.1c).

3.4.4.1.14. Güzel Nedenleme (Hüsn-i ta'li)

“Anlama incelik, hoşluk ve güzellik katmak amacıyla şiirdeki bir olayı, bir espriyi tabii, gerçek sebebinden başka şairâne, hayalî bir nedene bağlama sanatıdır.” (Karataş 2004: 207). Halk bilmecelelerinde güzel nedenleme örneklerine de rastlıyoruz. Aşağıda, bu örnekler siyah puntoyla belirtilmiştir:

Bir sihirli fenerim, kibritsiz de yanarım. (ampul ‘elektrik ışığı’ / 116: 23.2).

Bir zamanlar ne idim? Allı pullu beyidim. **Şeytan beni şaşırttı, sığır b...na düşürdü.** (ahır küreği ‘kürek, tahta kürek’ / 112: 11.1b).

Bir ağacı oymuşlar /içine ses koymuşlar / **yanılmış, yalan söylemiş / kulağını burmuşlar.** (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.5a)

İstanbul'dan çıkarırlar fermanı, ip atmışlar boynuna, gezdirirler hadem oğlanı. (ay / 137: 58.4)

"Ey kuşum nerden geldin?" "Kanlı dereden geldim." "Sen niye kanlanmadın?" "**Ben sine sine geldim.**" (civciv ‘piliç’ / 199: 151.3)

Sıra sıra beyler, **birbirini bekler.** (kiremit / 426: 521.8a)

Allah'tan almış izini, göğe doğru uzanı. (metinde: uzun). (kavak / 394: 466.1)

Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey nedir? (kalay / 368: 435.2)

Ben ne idim, neydim / samur kürklü bey idim / **felek beni şaşırttı / kızgın külde pişirtti.** (kestane / 410: 498.10)

Yap yürür, yavaş yürür / sırmalı kürkün sürür / o bir kişi zadedir / **efelikten yan yürür.** (fare ‘sıçan’ / 279:307.11g)

Değirmen deresi, bükler arası, **tadından yarılmış** viran kalası. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 396: 469.8)

Benim bir oğlum var, **hırsıyla her yeri deler.** (yağmur / 638: 836.18)

Beyaz parmak bir tane, bize ışık veriyor; **öldü diye pervane kederinden eriyor.** (mum / 494: 619.13)

Nerden geldin ağ kuşum / kanlı dereden geldim / **neye üstün kan değil? / Daima kenardan geldim.** (süt / 591: 756.2)

Giyince altun külâhı başına / durmaz akar gözünün yaşı. (mum / 492: 619.2a)

Hastadır, hasta; ustadır, usta; *ne yem yer, ne su içer.* (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.11)

Her (metinde: hek) suyi görürse **hiddetinden köpürür** / bizi mermer döşeli bir firna götürür. (sabun / 550: 695.14)

Lelem düzgün ohunu. Kim var ona tohunu? **Onun bunun hatriyiçin haram edib yuhunu.** (saat ‘cep saati’ / 548: 692.28)

Sır saklamak için / *ateşe katlanır.* (mühür mumu / 495: 623)

Sivri başlı bir dede / **şeytana uyar her gece** / *her yerde çalar çengi / insanı eder bengi / yoktur dedemin dengi.* (sivrisinek / 574: 733.3)

Yol üstünde **yorgun** katır / *bir gün kalkmaz, her gün yadır.* (köprü / 433: 540.9)

Gahmuş, yatamir; yatmış, gahamir; bağıcı gırmış, gidir. (gök, yer, su / 676: 879).

3.4.4.1.15. Derecelendirme (Tedric)

“Söyleyişte, anlatımda büyüyen veya küçülen, çoğalan yahut azalan, yükselen ya da alçalan bir dereceleme yapmak. (...) “Makber, makber değil, bir türbe, türbe değil bir ma’bed, ma’bed değil bir küre, küre değil bir fezâ-yı bi-intihâ olmalıydı.” (Abdülhak Hâmid) (Karataş 2004: 460) Aşağıdaki örneklerde, tedric sanatı görünümünde olan kısımlar siyah puntıyla belirtilmiştir:

Benim gülüm gül açar / gülünü müşkül açar / senede bir, ayda iki / haftada üç gül açar. (nokta ‘Arap alfabesine göre’ / 747: 1067.8)

Beşte toklu / onda kuzu / yirmide aslan / otuzda kaplan / kırkta öküz / ellide deve / altmışta inek / yetmişde eşek / seksende horoz / doksanda koy çuvala, as duvara! (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1)

Düz alan, düz alanın altı kara kolan, **kara kolanın altı** bakanak, **bakanağın altı** kokanak, **kokanağın altı** şapıldak, **şapıldağın altı** sivri kaya, **sivri kayanın altı** çukurcuk, **çukurcuğun altı** limoncuk, **limoncuğun altı** ayvacık. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 691: 926.6)

Güz yelleri üfürdü, rubasını götürdü, kışın çıplak kaldı, düşüncelere daldı, hasret yaz günlerine, bil bakalım bu ne? (orman / 513: 644)

İki direk, üstünde bir büyük **anbar**, **üstünde** küçük anbar, **daha üstünde** akar çeşme, **üstünde ormanlık**. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 691: 926.7)

Sabah dört ayaklı / **öyle** iki ayaklı / **akşam** üç ayaklı. (emekleyen çocuk, delikanlı, bastonlu ihtiyar; insan / 696: 939)

Uzun uzun kavaklar, onun üstünde pınar, **onun üstünde** ambar, **onun üstünde** hop yutan, **onun üstünde** çifte gözlü pınar, **onun üstünde** bir çift (metinde: çit) ayna, **onun üstünde** çayır çimen, **onun üstünde** koyun, kuzu. (I.saçlar, saç II. alın, III. kaşlar, kaş IV. gözler, göz V. burun VI. ağız / 691: 926.7a)

Üç ineğim var: birinin südü helal, eti harem; **birinin** eti helal, südü harem; **birinin** eti de harem, südü de harem. (ana, karı, bacı / 743: 1064).

3.4.4.1.16. Anıştırma (Telmih)

“Tarihteki mühim bir olaya, duruma; meşhur bir nükte, fikra, kıssa, efsane veya hikayeye; yahut gelenekte var olan ve bilinen önemli bir âdete, bir inanışa bir şiir veya nesirde münasip bir biçimde işaret etme, onu imâ etme, hatırlatma sanatıdır.” (Karataş 2004: 466). Halk az da olsa tarihi göndermeler de söz konusudur: Aşağıda bu tarihi göndermeler parantez içinde belirtilmiştir:

Ah, ah, efendim, ah şah efendim, sizler gideli, bizler geleli halim yamandır, **ahım dumandır**; **mecnun olursun**, daim düşersin, sonra gelirsin, beni bulursun. (uyku / 627: 827.7): (Burada **ahım dumandır** sözü daha çok ‘Kerem’in yanışını’, mecnun olursun sözü ise Kays’ın Mecnun oluşunu hatırlatmaktadır.)

Âşık der nasıl edim; saz getir, fasıl edim; **bir bardakta iki su**, kavuşmaz nasıl edim? (yumurta / 658: 859.26): (Halk bilmecelerinde sürekli Allah’ın kudret ve hikmetiyle ilişkilendirilen olağandışılıklardan biri olan bu durum da “*O iki denizi salıverdi ki, o denizler birbirleriyle karşılaşırlar. Aralarında ise bir engel vardır; birbirine karışmazlar.*” Ayetlerindeki mucizeyi hatırlatmaktadır.)¹⁸⁶

¹⁸⁶ Rahman Suresi 19. ve 20. ayetler.

Benim bir ağacım var / **kökü gökte / dalları yerde**. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.6): (‘Kökü gökte / dalları yerde’ ağaç cennette olduğu rivayet edilen Tuba ağacını hatırlatmaktadır.)

Ey bulutlar, bulutlar / **Yusufu yedi kurtlar** / ben bir şekil kuş gördüm tepesinden yumurtlar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 161: 83.13): (‘Yusufu yedi kurtlar’ sözleri Hazret-i Yusuf’un meşhur hikayesine işarettir.)

Sarıdır safran gibi / sevilir bir can gibi / **Kaftan Kafa hükmeder / Sultan Süleyman gibi**. (altın ‘altın para’ / 115: 21.8p): (‘Kaftan Kafa hükmeder / Sultan Süleyman gibi’ sözleri bir benzetme olmakla beraber, Hazret-i Süleyman’ın mülkünün genişliğini ve saltanatının yüceliğini hatırlatmaktadır.)

Ufacık kuşlar / dünyayı taşlar. (dolu ‘mürdümük’ / 256: 256.8b): (Kuşların dünyayı taşlaması da Kur’an-ı Kerimdeki Fil Vak’asını hatırlatmaktadır.)

Bir çomağın ucunda **Hazreti Ali kuvveti**. (külünk ‘manivela’ / 449: 561a) (Hazreti Ali’nin gücüne göndermede bulunur.)

Kertil kurtul; **On iki imamı** ver kurtul. (horoz ibiği / 335: 392.3) (Şiilikteki on iki imam inancına işaret eder.).

3.4.4.1.17. Seslenme (Nida)

Nida, duygu yoğunluğunun, aşırı heyecanın, ünlemler vasıtasıyla belli bir düzen içerisinde dışa vurulduğu bir edebi sanattır. Halk bilmecelerinde bu aşırı heyecanın ifadesi olan ünlemler olmamakla birlikte, aşağıda görüldüğü gibi hafif bir seslenmeyi içeren nida örnekleri mevcuttur:

Aman, gözler / canım gözler / yâri gizler / eli gözler. (cumba ‘pencere kafesi, maşabak, kafes’ / 200: 153f)

Ay dedecan, dur gidek, gapıya kilit vur, gidek. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.10)

Ay devrüşler, devrüşler, dünden bize gelmişler, o gader oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (kar / 378: 448.22)

Ey kişi / ne biri bilirsin, ne beşi / dünyaya biri gelmiş, anası erkek, babası dişi. (Adem ve Havva, Adem Peygamberle Havva anamız / 719: 1009.1d)

Ey ustalar, ustalar / el vurmayın, hastalar / o nasıl kuştur ki bağırsağın desteler?
(örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.12)

Ha benim şahbaz atım / göğsü sudan kalkmaz atım / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34)

Hay develer, develer / birbirini geveler. (kiremit / 426: 521.7b)

Hey elekler elekler, suya gider külekler. Kim bize kargış dedi? Kabul oldu dilekler.
(ayrılık / 141: 61).

3.4.4.1.18. Kinaye

“Bir sözü, gerçek anlamının da kasdedilmiş olması mümkün olmakla birlikte, hakiki anlamının dışında kullanmaktır.” (Karataş 2004: 271). Halk bilmecelerinde az rastladığımız kinaye sanatına, ağıda siyaha puntoyla belirtilen kullanımları örnek gösterebiliriz. Bu örneklerde gerçek anlam değil, mecazi anlam kast edilmiştir:

Değnek ucunda yemiş / **bunu yiyen** ölmemiş / Ramazanda da yemiş / orucu bozulmamış. (dayak / 231: 224)

Yüğürttüm çıktım asmaya / asma beni kesmeye / **belime bir kuşak kuşandır** / değme kılıç kesmeye. (nikâh / 507: 633.1)

Benim bir aletim var / **dünya altından geçer**. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamaş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.9b)

Bıldırcın burnunu kaşır / bulduğunu bana taşır. (kaşık / 393: 463.18b).

3.4.4.2. Kelimelerin Ses İlişkilerine Dayalı Sanatlar

Bir anlatımı sanatlı kılan önemli etkenlerden biri de ahenktir. Ahenk ise “*şiiir ve nesirde kelime ve cümlelerin, adetâ bir musikî tesiri yapacak şekilde art arda getirilmesiyle sağlanan uyumdur.*” (Macit 1996: 15)

“Secili anlatımı esas alan mensur metinlerde söz ve ses gruplarının belirli aralıklarla tekrar edilmesi metne ritmik akışkanlık kazandırmaktadır.” (Macit 1996: 20-21)

“Aslında ritm bütün güzel sanatların temelini, özünü meydana getirir. Çünkü ritmin olmadığı yerde, birlikten yoksunluk, düzensizlik ve hareketsizlik vardır.” (Macit 1996:

75). Hele hele sözel ürünlerde, söz konusu ritmik hava çok daha önem kazanır. Zira burada, güzel imgelerle hayal zevklendirilirken, kulağın unutulmaması gerekmektedir.

Sözel ürünler olan halk bilmeceleri de Türkçenin ses gücünden çok iyi yararlanmış,¹⁸⁷ söz konusu ritmik havayı en iyi şekilde üslubuna yansıtmıştır.¹⁸⁸ Dolayısıyla bilmeceyi sanatlı kılan birinci unsur imgeler, ikincisi ses düzenidir.

Tipik bilmece sorucusunun¹⁸⁹ ses uyumunu sağlamada tek ölçüsü kulaktır. Divan şairinin göz için kafiye,¹⁹⁰ redif, vezin vb. hassasiyetleri onda yoktur. Başka bir deyişle, onda, ışılıtlı sahnelerde müzik icra eden bir sanatkarın heyecan ve dikkati değil; tabii bir mekanda türkü çağırın güzel sesli bir çobanın rahatlığı vardır. Bu yüzden Divan şiirindeki ince işçiliğin eseri olan söz sanatlarını burada aramak da abestir.

Sonuç olarak, halk bilmecelerinde ahenk, amaç değil, araç olarak görülmüş; ve başta vurgu ve tonlama olmak üzere, ses ve kelime tekrarları gibi sade bir ses işçiliğiyle, bu ahenk sağlanmıştır.

¹⁸⁷Başgöz, bilmecelerin bu özelliğini şöyle ifade eder: “*Bilmecelerimizi, cevapları ile bir bütün olarak görünce, onlardaki şiirselliğin gücüne şaşmamak elden gelmez. Bu şiir dünyasını kurarken, bilmecelerimiz kültürümüzün sunduğu bütün şiir olanaklarını sonuna kadar ve ustaca kullanır. Yalın söz, iç uyak, ses benzeşmeleri, metni eşit birimlere bölme, bilmecelerde arı, duru bir Türkçe ile birleşerek, halk dediğimiz o büyük sanatçının eli ile, bir sesler ve görüntüler korosuna dönüşür.*” (Başgöz-Tietze 1999: 51-52). Ayrıca bk. (Görkem 1999:13-18), (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 15), (Nedret 1992: 133-140).

¹⁸⁸Fakat, bütün bilmecelerde aynı ses uyumu olmadığı gibi, bazen aynı bilmecede sürmekte olan uyumun şu örneklerde olduğu gibi birden bozulduğunu da görmek mümkündür: *Altı taş, üstü taş; ucu yaş; anayın abıcının arasına varır varır gelir.* (yayık / 646: 843.27); *Dört eşeğim var, ikisi çullu, ikisi çulsuz; yaş girer, kuru çıkar.* (sünger / 589: 752.1); *Kış günleri sıcaktır, yaz günlerinde serin. Toprakların altında gidiyor bir köstebek.* (tünel, tiren / 718: 1006). Ancak akordun bozulması, sesin müzikalliğini, büsbütün ortadan kaldırmadığı gibi bilmecelerdeki bu durum da, ses uyumunun öncelendiği hissini büsbütün yok etmez.

¹⁸⁹Divan ve halk şairleri hariç.

¹⁹⁰“*Uyak konusunun seslere dayanan, dilin müzik yönüyle ilgili bir kavram olduğu belliyken, Arap yazısıyla yazılan Divan şiirimizde ses açısından uyak oluşturmayan, ancak yazımları arasında eşlik ve yakınlık bulunan kimi sözcükler uyaklı sayılmıştır. İşte bu türden uyakların göz uyağı sayıldığı görülür.*”(Aksan 1999: 189).

Şimdi bu ses ve kelime tekrarı sonucunda ortaya çıkan sanatları örneklendirelim.

3.4.4.2.1. Aliterasyon (Ünsüz Yinelemesi)¹⁹¹

Halk bilmecelerinde ses tekrarının hiç olmadığı bilmece sayısı azdır. En fazla tekrarlanan sesler ise ünsüzlerdir. Dolayısıyla ahengi sağlayan en yaygın sanat aliterasyondur. THB’nde yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz aliterasyon sanatının aşağıda bir kısım örnekleri verilmiştir. Aşağıdaki örneklerde aliterasyonu sağlayan ünsüzler siyah puntıyla belirtilmiştir:

Ak katır, kara katır, sırt sırta vermiş yadır. (oklaç ile bükleç / 705: 962)

Ak sarayda / sarı sultan oturur. (yumurta / 664: 859.46): (s,r)

Alaca yılan, bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan. (çit / 217: 199)

Alçacık eşek, kabacık döşek. (koyun ‘kurbanlık koyun, koyun kurbanı, kurban’ / 430: 534.4)

Aldır abası, yeşildir libası, bunu bilmeyen eşek sıpası. (gelincik ‘karne, kempa’ / 290:330.2)

Ali beyin kavağı, ne dalı var, ne budağı. Başına bir kuş konmuş, ne dili var, ne damağı. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.8) **Altı buz, ortası kız, üstü yıldız.** (kızkulesi / 417: 513.1): (t,z)

Altı derya, üstü mermer, içinde bir gelin terler. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 461: 568.43): (t,r,l)

Altı göl / üstü gül. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 458: 568.21)

Altı hasır, üstü hasır, sıtma tutmuş, iyice bastır. (tarhana / 604: 779)

Altı kızıl alâmet / üstü kara melâmet / yaş koydum kuru çıktı / Salli Ala Muhammed. (fırın ‘fırın süpürgesi, perdüç, fırın silgisi, fırın süngeri, fırın perdücü’ / 286:315.15m)

Altı tap, üstü tap, sen ondan bir hesap kap. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.10)

¹⁹¹ “Bir şiirin herhangi bir dizesinde veya düzyazının bir cümlesinde, aynı ünsüzlerin ya da benzer hecelerinin bir ahenk oluşturacak biçimde tekrarlanması suretiyle yapılan bir edebî sanattır.” (Karataş 2004: 33).

Altında kozu var, üstünde gezi var, ucunda gözü var. (ağ ‘balık ağı, ıgırıp’ / 109: 6.4)

Arab apıştı / güm gaynaştı / guyruk bulaştı. (sacayak, güveç, yemek, kaşık.../ 704: 957.1j)

Atta da var / itte de var / bir küçücük çöpte de var. (ad ‘isim’ / 108: 2.7j): (t)

Baba bene bez getir, çarşıya get, tez getir, eğilmemiş iplikten tohunmamış bez getir. (uyku / 629: 827.14)

Bahçede bohçam kaldı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.5)

Baldan tatlı / baltadan ağır. (uyku / 628: 827.10)

Bastım bakıra, çıktım çukura, aldı götürdü, bayıra kıra. (at / 127: 47.7)

Bay ola, bayguş ola, bayguşlara düş ola / seysen ayah gırh gulah / bunu kim bilmiş ola. (saban / 548: 693.1a)

Beli bağlı, Bedeloğlu. (fıçı / 283:312.3)

Benim bir küçük gelinim var; gelenin, geçenin g...ünü oper. (minder / 491: 615.2)

Benim bir siyah bacım var, adı Leylâ, gözü şehla; kollarında ellerinde, saçlarının tellerinde, pullar inciler parıldar. (gece ‘akşam karanlığı; gece, gündüz’ / 288:326.1)

Bıçağı vurdum boynuna, yoldum, koydum koynuna. (tavuk, tencere / 705: 960)

Bıldırım budunu kaşır / bulduğunu bana taşır. (kaşık / 393: 463.18)

Bir delikli, iki belikli. (iğne, iplik / 702: 953.2)

Bir derede bir değirman, galdıramam, yendiremem, çarha vurup dönderemem; ustası gelsin galdırsın da yendirsın de, çarha vursun, döndersin de. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.5)

Bir merək, otuz iki direk. (ağız / 111: 9.2)

Büyük baş, içi boş; tut kulağından çifte koş. (anormallik / 117:28)

Çalı çeker / dolu döker. (keçi / 401: 481.8)

Çalı dibinde kıl çuval. (kirpi / 426: 522.4)

Çanağı beyaz, çorbası kara, fırtı kırk para. (kahve / 367: 431.1)

Çatırdamadan / çama çıkar. (karınca / 384: 457.14a)

Çay bülbülü / çayır müezzini / yer fitnessi / ev civanı / iç yemişi / kış yemişi. (buz, hıyar, yumurta; buz, salatalık, yumurta / 727: 1036i)

Çıkıdık kapıyı açtım, çakalları saçtım. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.20)

Çıt eder, çiçek açar. (kibrit / 420: 517.12)

- Çiğ ete / çengel takılmış.** (küpe / 450: 563.7)
- Çimer çimer /çalıya çıkar.** (bulaşık bezi ‘paçavra, gab bezi, saçak, sürgüç’ / 181: 125b)
- Dili yoh, bülbülü çoh, gohusi yoh; günde gırg sekkiz gılış değer, ganı yoh, o nedir? (halı / 322: 360.8)
- Ev altında at tepişir. (yağmur / 638: 836.23)
- Eviririm çeviririm, bir alana deviririm. (akıtma ‘gözleme’ / 113: 15.2).
- Gadı gaçar, g...ü sıçar.** (otomobil ‘makine’ / 518: 649.2)
- Gal gal gaz gelir / gaglıksı tez gelir / şimdi gelir görürsün / güle güle ölürsün.** (kağrı / 365: 429.1a)
- Gargadır guşu, dokuz ay gışı, tezeknen bişer aşı, guşburnudur yemişi.** (Erzurum / 275: 298)
- Geberik merkepte güller açar.** (gergef ‘kasnak’ / 298:334.7)
- Gece girerim, gündüz dürerim.** (yatak ‘döşek’ / 642: 841.5)
- Gece rıza, güntüz gomboliza.** (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.4)
- Gök keçi göğe bakar, g...ünden çara akar.** (çam ‘çam ağacı’ / 203: 159.1)
- Gökçe kaçar, akça kovar. (iğne, iplik / 703: 953.6)
- Guguk, kaşı yıkık, dişi yok da dili çıkık.** (a... ‘ferç, ‘kadın cinsel organı’ / 116: 22.1).
- Gün görmez, gölde çürümez.** (dil / 247: 249.21)
- Hak bilir, halk bilmez.** (ecel ‘ölüm’ / 266: 278.5)
- Hebellerin kara boduk, kestik kestik, sere koduk.** (tarla / 604: 780.3)
- Hertil hurtul, on iki şehir ver kurtul.** (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.1a)
- İki kızarmış kiraz, yarılıverse biraz, çekirdekler görürüm, inci gibi bembeyaz. (ağız / 112: 9.17)
- İlim ilim ilmeli, ilim kurşun düğmeli; bunu bilen bilmeli, bilmeyen ölmeli.** (ağ ‘balık ağı, ıgrıp’ / 109: 6.1).
- Kalkın, kızlar, yatalım / kılı kıla katalım / kızılıcığı gömelim / uzuncuğu sürelim.** (göz yummak, ateş, kapı sürgüsü / 714: 990)
- Kara demir kapı kemirir.** (kilit ‘kapı firengi’ / 422: 518.13)
- Kara katır / kalkar, çiğner / gene yatır.** (makas ‘sındı’ / 471: 582.9a)

- K**ara mandayı kestim, kan çıkmadı; kantara koydum, kantar çekmedi. (karınca / 383: 457.4)
- K**ara tavuk kakıldar, kanatları şakıldar. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.7)
- K**ardan ak, katrandan kara, kediden küçük, deveden yüksek. (alaca karga ‘ala karga’ / 114: 19a)
- K**argada var, kuşta yok / karada var, akda yok. (kar / 751: 1075)
- K**ertül kurtul, kırk köy ver de kurtul. (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.1)
- K**ısacık Hasan kırk kaput giyer. (soğan / 582: 735.25)
- K**uru kütük üstünde, kulhüvallahı kuş oturur. (yüzük / 668: 866)
- K**uyrukluca kumbara / zahra taşır anbara. (kaşık / 390: 463.3)
- K**üp içinde kara uşak. (zeytin / 670: 869.5)
- P**üsküllü perçem, yemesi elzem. (soğan / 582: 735.17)
- Sabahtan kalktım, kül küpüne battım. (tandır / 602: 777.4)
- S**arp kaya yüzünde saman savrulur. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.25)
- S**evdiğim sergen elması. (tabak ‘sahan’ / 601: 771.2)
- T**aş altında / tava kaynar. (karınca / 384: 457.17a)
- Y**amada / yarımca sayvan. (kulak / 441: 544.17)
- Y**edirdik doyurmadık; keyfi geldi buyurmadık. Sever kıtır kıtır, insanı ısıtır. (ocak / 511: 636.4)

3.4.4.2.2. Asonans (Ünlü Yinelemesi)

“Bir şiirin dizelerinde **aynı ünlülerin** tekrarıyla âhenk meydana getirmek sanatı. Bazen aliterasyonla birlikte yapıldığı olur. Asonans için bazı kitaplarda yarım kafiye ifadesi yer alır; bu tanımın doğru olduğu kanaatinde değiliz.” (Karataş 2004: 51).¹⁹² Halk bilmecelelerinde aliterasyon kadar olmasa da yaygın bir ünlü tekrarı da vardır ve bir kısmını aşağıya aldığımız örneklerde de görüldüğü üzere bu tekrarlar genelde ünsüz tekrarıyla bir arada yapılır:

¹⁹²Karataş’ın bu yaklaşımından farklı olarak, Aksan’ın konuyla ilgili açılımı ise şöyledir: “*Batı yazınında sözcük içi ünsüz benzerliğini ya da kök ünlüdeki benzerliği anlatmak üzere kullanılan Fr. Assonance terimi Türk şiir incelemelerinde yalnız, ünsüzleri aynı olan sözcüklerle kurulan uyak için kullanılmış ve yarım uyak adını almıştır.*” (Aksan 1999: 189).

- Alaca bulaca, attım yamaca.** (semer / 565: 718.1)
- Altı tap, üstü tap, sen ondan bir hesap kap.** (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 428: 524.10)
- Bıyığımı bura bura, çıktım kapkara duvara.** (hanımeli / 324: 368.1)
- Bıyıklı hırtıl, bilmeyen zırtıl.** (kedi / 404: 487.7a)
- Bir kapsül çaharam, dünyayı yaharam.** (makinelî tüfek / 471: 583)
- Biz biz biz idik, biz on iki kız idik; kırıcı geldi, kırıldık; kırıcı gitti, dirildik.** (uyku / 627: 827.4)
- Çarığı çattım, bacadan attım; karıyı sattım, yalnız yattım.** (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 315: 355.21)
- Çay bülbülü / çayır müezzini / yer fitnesi / ev civanı / iç yemişi / kış yemişi.** (buz, hıyar, yumurta; buz, salatalık, yumurta / 727: 1036i)
- Çayırlarda uzun uzun, bayırlarda yumru yumru, kapılarda gumru gumru.** (yılan, tilki, tavuk / 688: 917)
- Çekiçini, patini, panikini tapini.** (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan / 759: 1096.7)
- Çin çin hamam, kubbesi tamam; bir gelin aldım, babası imam.** (minare / 490: 614.9)
- Dam ardında, gara golan.** (oluk ‘su oluşu, çörten’ / 512: 642.3)
- O odanın içinde, oda onun içinde.** (ayna / 138: 59.2)
- Ev kendinin içinde, kendi evin içinde.** (ayna / 138: 59.2a)
- Gözleri kömür, bakışı ömür, soğuk dondurur, sıcak öldürür.** (kardan adam / 382: 455a)
- Gün görmez, gölde çürümez.** (dil / 247: 249.21)
- Kara tavuk kakıldar, kanatları şakıldar.** (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.7)
- Kara yılan / ağaca dolan.** (asma ‘üzüm kütüğü, tevek, devek, tiyek, bağ’ / 126: 44.5)
- Kuru kütük üstünde, kulhüvallahî kuş oturur.** (yüzük / 668: 866)
- Rafta kabak, suda zanbak, al yanak, kiraz dudak, ben öpeyim, sen bak.** (şeftali / 594: 761.1)
- Uzun kuyu, tombul suyu.** (divit ‘kalem; yazı kalemi, kemiş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.16)
- Uzun uzun ulama, ucun suya bulama.** (yol / 652: 854.2)
- Uzun uzun uzalar / ot içinde buzalar.** (hıyar ‘salatalık, bostan, angurya’ / 331: 387.6)

3.4.4.2.3. Uyak¹⁹³

Halk bilmecelerindeki uyak düzenini değerlendirirken bu uyakları sağlayan kişinin kimliğini ve bilmecelerin ortaya çıkış şeklini tekrar hatırlamak gerekir:

Bilmece sorucusu, genelde halktan biridir. Bazen bilinen bir bilmeceyi aynen veya çeşitleme olarak sorar, bazen de gösterim anında doğmaca olarak yeni bir bilmece kurgular. Çoğu zaman detayın gerektirdiği yeterli bilgi ve zamana da sahip olmayan sorucu, imgesel tasarımında her şeyi her şeye, benzettiği gibi, ses düzeninde de **nohudi/yoğidi**. (649: 852.6); **alası/yelesi/velesi/bilesi/veresi**. (405: 487.23); **abası/küpesi/sıpası** (387: 459.3); **açık/kızılılık**. (472: 587.3) örneklerinde olduğu gibi h-ğ, l-r, b-p, ç-c, a-e, ü-ı seslerini uyak olarak kabul eder. Burada uyağın yarımı, tamı, zengini veya tuncu; uyakla redifin ayırımı değil, sadece seslerin uyumu önemlidir ve sorucu, kulağa hoş gelecek sedayı yakalama amacındadır. Dolayısıyla, halk bilmecelerinde *ne kadar ses benzerliği/tekrarı varsa, o kadar uyum ve müzikalite sağlanır* prensibi esastır.

Bununla birlikte, halk bilmecelerinde uyak-redif ayırımına giderek, uyakları şu şekilde örneklendirebiliriz:

Yarım Uyak: Akşama kadar **et** yer / sabaha kadar **dert** yer. (meses ‘nodul, üvendire, masta, çift değneği, övendire’ / 482: 604.4d)

Tam Uyak: Ağır **taş**, içinde **baş**. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.9); Ağızda **toz** olur, beş on derken **yüz** olur, leb dedim ver cevabı, ben söylerken **söz** olur. (leblebi / 464: 570); Ak deve **kaçtı**, köpüğünü **saçtı**. (sabun / 549: 695.5); Ak keçinin **kılları**, yere dökülür **pulları**. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.4); Alçacıktan **seki** verdim, yüzelliye **döküverdim**. (ekmek / 268: 282.11)

Zengin Uyak: Ak ile **kare** sokuverdim **duvare**. (göz / 309: 348.19a); Ala çamın **damarı**, şimdi yersin **şamarı**. (elek ‘un eleği, kalbur’ / 271: 287.3); Alaca **bulaca** / serptim **yamaca** / çıkar gider **ağaca**. (fasulye ‘bakla, börülce’ / 281:309.1); Alçacık **çınar**, pırıl pırıl **yanar**. (gelin / 289:328.5); Aldım **sopayı**, dolandım **tepeyi**. (traş bıçağı ‘traş makinası, ustura’ / 617: 814.3)

¹⁹³Uyak bir edebi sanat mıdır diye bir soru akla gelebilir. Eğer aliterasyon, asonans, seci, cinas edebi sanatsa bize göre uyak da ahengi sağlayan bir edebi sanattır.

Tunç Uyak: Altı **açık**, üstü açık, su üstünde aklı **kaçık**. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.13); Açtım, kapım **açıldı**, gümüş düğmem **saçıldı**. (yıldız ‘yıldızlar’ / 649: 852.5); **Adı** var, **tadı** yok. (ecel ‘ölüm’ / 266: 277.8.1); Altı beyaz, üstü **kara** / bilmeyenler hep **maskara**. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 620: 817.3); Beze koydum samanı, yanar çıkar dumanı; onun adı bir **ilâç**, yedim ama karnım **aç**. (sigara / 567: 725.2); Bıyıklı **dayı**, bilmeyen **ayı**. (kedi / 404: 487.7)

Cinash Uyak¹⁹⁴: Gönül alçak, **yüz** yerde; yüz yaram var yüz yerde. Hak yarattı, görmedi, ben görmüşüm **yüz** yerde. (düş ‘rüya’ / 264: 276.1); Bizde bize **biz** derler, sizde **bize** ne derler? (biz / 175: 109); **El** vurur, **eller** oturur. (sandalya ‘iskemle’ / 557: 707.6); Ay bacaya **yan düştü** / yüreğim **yandı**, **dutuştı** / bir ağaçta beş alma / ikisine gün düştü. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 498: 625.10); Ay pusuda, **pusuda**, altı camuz **bir suda**; üçü göke çekilmiş, üçü gene **bir suda**. (Göge çekilecek ‘göğ: çayır; göğ: gök yüzü’ / 754: 1089.2); **Deridir** ama, **diridir**. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 437: 541.14); Tereçeye **tere koydum** / bacaklarını **gere koydum**. (makas ‘sındı’ / 470: 581.3d).

Yine aynı örneklerdeki eş görevli/anlamalı birimleri de aşağıda olduğu gibi redif olarak gösterebiliriz:

Aldım sopayı, dolandım tepeyi. (tırş bıçağı ‘tırş makinası, ustura’ / 617: 814.3); Ağızda toz toz **olur**, beş on derken yüz **olur**, leb dedim ver cevabı, ben söylerken söz **olur**. (leblebi / 464: 570); Ak deve kaçtı, köpüğünü saçtı. (sabun / 549: 695.5); Ak keçinin kılları, yere dökülür pulları. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.4); Alçacıktan seki **verdim**, yüzelliye döküverdim. (ekmek / 268: 282.11)

Ancak sorucunun gözetmediği bir hassasiyeti ona yakıştırarak böyle bir ayırım ve adlandırmaya gitmek, ciddi bir değerlendirme olmasa gerek. Bu noktadan hareketle biz aynı görev ve anlamdaki kelime ve ses tekrarlarının da uyak çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu noktayı göz önünde bulundurarak halk

¹⁹⁴“Yazılış ve söyleyişleri aynı veya birbirine çok benzeyen ancak, anlamları farklı olan kelime ve kelime gruplarını bir arada kullanmak suretiyle yapılan bir edebî sanat. Cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin tür, sıra, sayı ve heyet bakımından birbirleriyle uygun/eşit olmaları hâlinde “tam cinas” teşekkül eder. Bu dört noktadan birinde eşitsizlik varsa “noksan/eksik cinas” olur.” (Karataş 2004: 83). Halk bilmecelerinde cinas örneği çok azdır. Yukarıda verdiğimiz örneklerin de çoğu tam cinas örneği teşkil etmez.

bilmecelerinin uyak düzenine bakarsak, daha önce değindiğimiz, aliterasyon ve asonaların yanında çok yaygın bir zengin uyak kullanımının olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi, çoğu aynı zamanda zengin uyak örneği de teşkil ettiğinden, çok sayıda tunç uyak örneğini halk bilmecelerinde ses tekrarının ne derece önemsendiğini göstermesi açısından, aşağıda veriyoruz:

Al üstüne al **bağlar**, kesilen kelle değil, kesen kasaplar **ağlar**. (soğan / 582: 735.20a)

Alasına balasına / çıktım Çanakkalesine / ele bir kuş gördüm ki / meme verir yavrusuna. (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.1h)

Allah bilir **işini**, beline sokar **şişini**. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 487: 610.13)

Adı **dağda**, kendisi **bağda**, rengi **ağda**. (kar / 376: 448.1)

Adile hanım atlandı / etekleri katlandı. (lahana ‘kelem’ / 452: 566.6)

Akar, akar, **akışır**, üstüne et **yakışır**. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.12)

Allah’ın **işi**, karnında **dişi**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.12)

Altı deniz, üstü **saman** / yanıyorum, **aman, aman!** (nargile / 506: 627.10)

Altı derya, üstü **nar** / öyle leziz bir şey ki padişahlar el **sunar**. (nargile / 506: 627.18b)

Altı **harman**, üstü **orman**. (post / 540: 684)

Altı **dıvar**, üstü **dıvar**, içinde bembeyaz su **var**. (yayık / 645: 843.23)

Altı tahtahane, üstü kahvehane, küsülüğü barıştıır, böyle bir **hane**. (tandır / 602: 777.1)

Altına **saç** koydum / misafiri **aç** koydum. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.12h)

Anam **apıştı** babam **yapıştı**. (sacayak, tencere; tencere, saçağı; güğüm ve sacayağı / 703: 956.1)

Arabadan **atladı** / pantalonu **patladı**. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.4)

Aşaktan gelir, hor, kuyruğunun ucu mor, sekkiz sükküz **ayağı** var, demir demir **dayağı** var. (şemsiye / 596: 764.9)

Âşık der ki **andı** bir, aşk oduna **yandı** bir; altmış iki deryanın harkı iki, bendi bir. (meme / 480: 599.5)

Atdım, **yatdım**. (sidik ‘sadır, su dökme’ / 567: 724.2)

Ay var iken **açarlar**, gün var iken **kaçarlar**. (yıldız ‘yıldızlar’ / 651: 852.15)

Ayaklarım uzundur, başım da **mini mini**, bir dönüşte gösterdim, dünyanın biçimini. (pergel / 532: 676)

Ayaklı **deve**, bunu bilmeyen **eve!** (leylek / 465: 572.3)

Ayna gibi **işılar**, yılan gibi **fışılar**. (tırpan / 615: 804.2)

Bacakları uzun, **ince**; göçüp gider güz **gelince**. (leylek / 464: 572.2)

Bak Allah'ın **işine** / iplik takmış **dişine** / külah vurmuş başına. (lamba 'gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske' / 457: 568.2)

Basmada var, **asmada** yok. (nokta 'Arap alfabesine göre' / 747: 1067.1)

Bastım **basara** / çıktım **asara**. (özengi ile eğer, "üzengi" / 717: 1000.2c)

Ben bir nesne gördüm, anın ismi **bellidir**: başı sekiz, karnı altmış, ayakları **ellidir**. (Hasan / 751: 1082)

Benim bir siyah bacım var, adı Leylâ, gözü şehla; kollarında **ellerinde**, saçlarının **tellerinde**, pullar inciler parıldar. (gece 'akşam karanlığı; gece, gündüz' / 288:326.1)

Beyazlığı **âra** benzer / gömlekligi **zara** benzer / ağalar bilir **adını** / hanımlar bilir **tadını**. (sakız / 553: 700.2b)

Bindim bir gır **ata**; elimden çıkmaz heta, gızını aldım, babam bene **gaynata**. (tavuk / 607: 787.1)

Bir ağacı **oymuşlar** / içine dünyayı **koymuşlar**. (radyo / 541: 686.3)

Bir çuval **azığı** var, k...ında **kazığı** var. (tava ve yağ / 704: 959)

Bir eve gittim, **ağlarlar** / sordum: niçin **ağlarlar** / deliyi zincirle **bağlarlar**. (nikâh / 508: 633.2)

Bir küçücük **finana** / dünya ona **inana**. (saat 'cep saati' / 544: 692.1)

Bir küçücük heykel, dibi yassı başı **kel**. (kabak 'susak, su kabağı' / 360: 423.13)

Bir küçük **Yaşar**, gölgesiz dağ **aşar**. (kurşun / 446: 550.8)

Bir **özü** var, kırk **gözü** var. (zencir 'zincir' / 669: 868.7)

Bir tabak nar / etrafı **kar** / getirdi **Zülfikâr** / beğendi hünkâr. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2)

Bir yanı beyaz, bir yanı **al**, tadı **bal**. (şeftali / 594: 761.4)

Bugünkü günün **adı** ne? Yarınkinin **tadı** ne? Yeraltında yeşil cami, imamının adı ne? (Dünya, Ahiret, Muhammed / 720: 1016)

Cuma günü, **Medine** / Medine 'nin **adı ne** / bir bardakta iki su / birisinin **adı ne?**
(yumurta / 655: 859.4)

Çalılı **çattım**, bacadan **attım**. (sacayak / 551: 696.7)

Çıtçıtli **çini**, içinde çok **perçini**; bir çivisi yüterse gitti (metinde: kendi) anın müneccimi.
(saat 'cep saati' / 544: 692.10)

Çitin çitin **çitmişler**, bir ağaçla bütün **işler**, altın ile eritmişler, gümüş ile bekitmişler.
(mısır 'darı, mısır koçanı' / 488: 610.23)

Dağdan gelir **üre üre** / koyunları **süre süre**. (tarak / 603: 778.2)

Demir kapı **açıldı**, alaca boncuk **saçıldı**. (nar / 500: 626.9)

Dilim dilim nar / dizime çıhdı **gar** / esdi **ülüzgâr** / geldi (metinde: gendi)

Dört ayaklı bir **ayı** / üstünde **kabadayı**. (sandalya 'iskemle' / 557: 707.3)

Dört tarafı karanlık, dolaştım Hint'te, **Çin'de**; ben dünyayı öğrendim, bir zindanın **içinde**.
(sinema / 574: 732)

Dürüm dürüm bazlamaç, yerim yerim karnım **aç**. (kitap 'mevlüt, mevlüt kitabı' / 427:
524.2)

Edem yapar, **dedem** yapar / bıçkısı yok / rendesi yok / ben de bilmem neden yapar.
(örümcek 'örümcek ağı, örümcek yuvası' / 521: 655.10)

Eden yapar, **beden** yapar / keseri yok, makası yok / ben de bilmem neden yapar? (kuş
yuvası 'yuva' / 447: 554.2)

Elde **fincan** gezdirir, golda **mercan** gezdirir, ellerin sürüsü var, beni bir **can** gezdirir. (sevgili /
566: 720)

Ele alırsan safras **atar** (metinde: safra satar), yere koyarsan ehvan **yatar**. (makas
'sındı' / 470: 581.5)

Ele mi **çideri**, **çideriden** çideri / aşık bir nesne gördü / yüzü et, **içi deri**. (kursak 'taşlık,
taşlangıç, katı' / 446: 549a)

Elim elim **ibrişim**, elimdedir her **işim**; arşın gönderin ölçem, makas getirin biçem; yedi
dağı aşayım; yedi dağın içinde, sırça saray yaraşır, sırça saray içinde Hanım Hatun
yaraşır, Hanım Hatun yanında altın beşik yaraşır, altın beşik içinde sünbül bebek yaraşır,
sünbül bebek yanında çift güvercin dolaşır. Biri kaçar, kurtulur; biri konar, tutulur.
(sivrisinek, tahta kurusu / 689: 923)

Entaşa, mentaşa, kaldırdım, vurdum en büyük **taşa**. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.3a)

Esmeye, **kaçar**, tüyünü yel **açar**. (tavuk / 608: 787.16)

Etdir, betdir, garabettir, dişi yohtur, dişlegendir. (karınca / 386: 457.27)

Evde **çatmaya** yarar.dağda **atmağa** yarar. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.21)

Gışın **çağara**, yazın **ağara**. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.1)

Gökten indi **apıştı** / cümle âleme **yapıştı**. (ad ‘isim’ / 107:2.2)

Gökten yere **yağar**, yerden göğe **ağar**. (yağmur, su buharı / 675: 875.3a)

Günlerin padişahı, haftaların bir **şahı**; uzatır bacakları, dinletir ayakları. (pazar / 531: 671)

Güz yelleri üfürdü, rubasını götürdü, kışın çıplak kaldı, düşüncelere daldı, hasret yaz günlerine, bil bakalım bu **ne?** (orman / 513: 644)

Hay bayağı, bayağı, bülbül gülün **dayağı**, kuşlar içinde kuş gördüm, başındadır **ayağı**. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.1)

Hindi, hindi, göyden bir âdem **indi**. Bizden bir icat çıktı, ev sahibi misafire **bindi**. (yatak ‘döşek’ / 641: 841.3)

Hocalar **okuyamaz**, çulhalar (metinde: çuhalar) **dokuyamaz**. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.17)

İçindedir **bademi**, sarhoş eder **ademi**. (rakı / 541: 688.1)

İki dereden sel gelmiş / on kardeş karşı gitmiş, bu ne **iş?** (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 588: 749.17f)

İki dilber kol **kola**; reva mıdır birbirinden fark **ola?** Kırılınca sine be sine, görür. Pir olanlar onun kadrini bilir. Kırma onun kalbini; görünmez cismine cihan. (göz / 311: 349.2)

İki tane durbin var, üzerinde birer **yay**; biraz ince olursa, hemen derler ona **ay**. (göz, kaş / 693: 929)

İki tarafı **duvar**, içinde bir avuç su **var**. (yumurta / 659: 859.34)

İp **işer**, kurt **şişer**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.27)

İzi var, **bizi** yok. (Sızı / 566: 723)

Ah gidi **âdem**, içi dolu **badem**. (portakal / 539: 683.15)

Ay **gişi** / sene dedim bu **işi** / çarşıdan **get et** getir / ne erkek olsun, ne **dişi**. (mantar ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.6)

- Kalaylı **tas**, kaldır **as**. (saat ‘cep saati’ / 548: 692.25)
- Kaldırır **k...ını**, doldurur **içini**. (semer / 565: 718.2)
- Kapıyı **açtı** / bağırdı, **kaçtı**. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.2)
- Karanlık evde asılı **mescit**, gelirler giderler **çıt çıt**. (arı ve arı kovanı / 689: 921)
- Kardeşi ekşi biraz, fakat tatlıdır **kendi**, dalları basar basmaz, yirmi günde **tükendi**. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.8)
- Karşıdan baktım **taş** gibi, yanına vardım **aş** gibi. (yumurta / 657: 859.12)
- Karşıdan baktım: **al**. Ağzıma aldım: **bal**. (incir / 350: 409.17)
- Karşıdan baktım: bir **hane** / yanına vardım: Mevlevi**hane** / içinde iki derviş / vaktini bildirmiş. (saat ‘cep saati’ / 548: 692.27)
- Karşıdan gördüm **ev** gibi / yanına vardım **dev** gibi. (tren / 618: 815.4)
- Karşıdan gördüm: bir **âdem**; bir dalda var beş **badem**. Beşini kopardım, yedim; yine kaldı beş badem. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.7)
- Kat kat **açılır**, kokusundan **kaçılır**. (sarımsak / 559: 711.12)
- Kat kat olur, **açılır**, bostanlarda biçilir; ekşisi hoştur amma, tuzlusundan **kaçılır**. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.42)
- Katık oldum **aşına**, öp koy beni **başına**; beni nasıl öğütür, sor değirmen **taşına**. Her gün tazelenirim, her yemekte yenirim; ince ince dil beni, hadi kimim bil beni. (ekmek / 268: 282.4)
- Katran kaynar, **özü** yok; Şeremet dayımın **gözü** yok. (köstebek / 437: 542.3)
- Kış günlerinde gürbüz, ağustosta pek **ince**; taşmış görürüz dağda, kar eriy**ince**. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 560: 715.2)
- Kışın olur **patlar**, suratına **atlar**. (kestane / 411: 498.16)
- Kitli sandığım açıldı / sarı altunum saçıldı. (yumurta / 656: 859.5)
- Kulağımı kulağına **asıldı**, huysuz çıktı, **basıldı**. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.5)
- Lelem düzgün **ohunu**. Kim var ona **tohunu**? Onun bunun hatiriyçin haram edib **yuhunu**. (saat ‘cep saati’ / 548: 692.28)
- Lelem ilin **aşına**, il toplanı **başına**, ne eli ne ayağı, gider ekin **başına**. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 560: 715.1)
- Lenterani lenterani / kıl biter, örter **anı** / dar gelir, yırtar anı / bol gelir, dürter anı. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.9)

Metel metel met **atar**, tarlalarda g... **atar**, g...ına çuvaldız **batar**. (öküz ve ensesinden vurulan meses / 716: 994)

O nedir ki **eler** geçer, o nedir ki **meler** geçer, o nedir ki deler geçer, yarası çoh, ganı yoh. (rüzgâr, gök gürlemesi, yıldırım / 675: 876)

Ol nedir ki / dört ayaklı, canı yok / sanki bir kuru deridir, **kamı yok** / üstüne küp küp düşer âşıkları / anları menetmeğe dermanı yok / durmayıp hançer çekerler göğsüne / hançere göğüs geren **kalkamı yok**. (gergef ‘kasnak’ / 298:334.5t)

Parasını **el** alır / dumanını **yel** alır. (sigara / 568: 725.15)

Sarığımı **sara sara** / çıktım ta **Karahisara**. (sarmaşık / 559: 712.1)

Sıra sıra **söğütler** / birbirini **öğütler** / dil bilmez, kelim söyler bunu bilen arifler. (telgraf direği / 610: 795)

Simsiyahdır **özü** / doymak bilmez **gözü**. (toprak / 616: 809.3a)

Şalgamı **oymuşlar**, içine havuç **koymuşlar**. (yumurta / 658: 859.30)

Şu gelin **aş** pişirir, ne güzel hoş pişirir, öyle güne kaldık ki, ayağı **baş** pişirir. (bulgur kaynatan gelin / 706: 968)

Tak **tuk**, bacadan baktuk. (yayık / 644: 843.16)

Takbalık takbalık, suya düştü **ak balık**. (tokmak ‘tokaç, çamaşır tokmağı, tokuç, su tokmağı’ / 615: 807.3)

Takur tukur **takraba** / içindedir **akraba** / iki tulum azığı / arkasında kazığı. (beşik, çocuk, meme, sübek / 711: 987.1)

Tana tane **incidir**, sofrada sonuncudur, yabancı malı mı sandın, Besni'nin **pirincidir**. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.13)

Tek gezer, çift **yürür**, âlemin karnını **doyurur**. (öküz, saban; saban, öküzler / 715: 992.2)

Tek t...lı bir **kişi** / gıcılar gelir **dişi** / çeyrek saate kalmaz / bitirir **işi**. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.11)

Tepeden **indi**, dereye **sindi**. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.8)

Tıngır elek tıngır **saç** / elim hamur karnım **aç**. (oruç ‘ramazan’ / 513: 645.1)

Tortum **uşağı** / üçtür **kuşağı**. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2e1)

U yanı kuyu / **bu** yanı kuyu / içinde sarı maya. (yumurta / 655: 859.1b)

Uzun **ok**, gölgesi **yok**. (yol / 653: 854.8)

Ümmü **üdük**, boynu **güdük**. (nohut / 509: 634.8)

Üstünden **el gider**, altından **sel gider**. (köprü / 433: 540.8)

Üyledim, peşine düşman **düyledim**. (tavşan, tazı / 725: 1032)

Yeşil selvi **değilem**, yel estikçe **eğilem** / var git, paçacılar köpeği / ben hercai **değilem**. (sarımsak / 559: 711.6e)

Yukardan indi **Âdemile** / bir sini **bâdemile** / ne ağzı var, ne dili / konuşur ademile. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 441: 547.2)

Yük üstünde **abam** var, kara t...lı **babam** var. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 622: 817.9)

Yüklükte **halı**, içinde Muhammed **Ali**. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 441: 547.4)

Yüksekten **iner**, yükseğe **siner**. (şimşek ‘yıldırım’ / 597: 767.7).

3.4.4.2.4. Tekrir (Yineleme)

“Aynı kelime veya kelime gruplarının, anlamı güçlendirmesi maksadıyla aynı şiir içinde tekrar edilmesi sanattır.” (Karataş 2004: 465). Halk bilmecelerinde müzikaliteyi sağlayan en önemli etkenlerden biri de kelime tekrarlarıdır. Bu tekrarlar, yer yer anlamsal olarak da fonksiyonel olmakla birlikte, daha çok ahenk oluşturmaya yöneliktir. Bazı istisnalar hariç, genelde bilmecelerin başında bulunurlar¹⁹⁵ ve şu üç şekilde teşekkül ederler:

3.4.4.2.4.1. Sesdeğerli (Yakıştırma) Kelimelerin Tekrarı

Genellikle bilmecelerin başında gördüğümüz bu kelime tekrarları birer giriş fonu işlevinde olup bilmecenin devamı ile uyaklıdırlar. Ancak bazen **Şukkadan şukka, bukkadan bukka, min takka tukka**. (cıgara takımı / 198: 149); **Şu kadar şukkaç / bu kadar bukkaç / enselet mensele / takka da takkaç**. (havan ‘havan ve eli’ / 325: 375.1g) örneklerinde olduğu gibi, saklı varlığın çıkardığı sesi çağrıştıran kelimelerin bilmeceninin tümünü kapsadıkları da görülür. Örnekler:

Atatay, matatay / ince belli kara tay. (karınca / 386: 457.30)

Avul avul avutlar / havlu altına yumurtlar. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 360: 423.201)

¹⁹⁵“Bilindiği üzere mısra başında yer alan bir kelime ya da kelime grubunun ya da sentaktik yapının sonraki mısralarda tekrar edilmesine anaphore denilmektedir. Bu tür tekrarlarla veznin sağladığı ritmi ve ses tekrarlarındaki uyumu da ekleyince söz müziğe dönüşür.” (Macit 1996: 38)

Ay **nermendi, nermendi** / kız duvara tırmandı / oğlan hocadan gelmemiş / kız duvardan inmedi. (anahtar, kilit; kilit, anahtar; açacakla kilit; kilid ve açacağı / 709: 984.1j)

Ayısı mayısı / kedinin dayısı. (pencere / 532: 674.1a)

Benim bir bağım var, **hazini hazini** / yılda biter otuz salkım üzümü / karası helâl / beyazı haram. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.13h)

Bıdı bıdı bıd bıd / **badei ed ed** / kalem parmak, gümüş tırnak / O güzelin neresinden öpersin? (fare ‘sıçan’ / 278:307.10)

Cibil cibil çaydan geçtim / **cibiltisini** duymadım / boyumca kaftan kestiler / **kırpıntısını** görmedim. (düş ‘rüya’ / 265: 276.4ı)

Çıki çıki çıkıda, uzun gavuk çingildar, kökü benim elimde. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.26)

Çıldır çilsiz / baldır kılsız / başı sarıksız / bıyıklı hırsız. (fare ‘sıçan’ / 280:307.23)

Çın çın ağaç başında / **çın** karakuş oturur / her kanadın silktikçe / âlâ cevher dökülür. (çakmak / 203: 157)

Çinçin çireşne, sen onunla güreşme, o senin ananı satar da gider varır. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 124: 39.24)

Dört **takur takur** / iki **hellü hullü**. (eşek / 276:300.1h)

Elabıdır elabı / içindedir dolabı / marangozlar biçmez / kuyumcular dökmez. (göz / 311: 348.41)

Elemez, melemez / mutbak paşına kelemez / kelse de kerî dönemez. (yağ ‘tazeyağ, tereyağı’ / 634: 834.3e)

Emekati mekati, yılda verir zekatı; açar küpün ağzını, boyatır memleketi. (kar / 377: 448.11)

Fet feti fetdan, kömleği otdan, burnu gemikden, gulağı etten. (tavuk / 608: 787.15)

Fız fız idik, otuz iki kız idik, derelerde kışladık, mahrebeler işledik. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 120: 39.13)

Fil fiili, dibi kıllı. (iğde / 345: 403.17)

Fildir firek, göğe direk. (hava fişeği / 325: 374)

Fildiren fildiren / bir karpuzu on ikiye dildiren / on birini yediren / birini haram ettiren. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.15g)

Fili fili filmeli, filimin ucu düğmeli. Ya bunu da bilmeli ya bu gece ölmeli. (nohut ‘çılban’ / 509: 634.3)

Fingili firek / göge direk. (duman ‘sis, dumlu, körduman, ateş, baca dumanı’ / 260: 267.6)

Fini fini fincan, içi dolu mercan. (ağız / 111: 9.7)

Ha **halvara halvara**, on iki ayın başında herkes ona yalvara. (soba / 575: 734.2)

Halebidir halebi / içindedir dolabı / mermer oğlu yapamaz / kuyumcular dökemez. (göz / 311: 348.41b)

Hanişer hanişer / ağaç başında kan işer. (kiraz ‘vişne’ / 424: 519.21)

Hey **fildire fildire** / beyleri attan indire. (sidik ‘sadır, su dökme’ / 566: 724.1)

Hey **hellice hellice**, anası gök donnuca, kızı şeker dillice. (iğde / 345: 403.16)

Hey **meledi meledi** / gece gelen kim idi? (uyku / 626: 827.Ao)

Hey **miticik miticik**, başı pişmiş, g...ü çiğ. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 457: 568.7)

Hey **musuda, musuda** / yedi can gördüm pusuda / dördü göge çekildi / üçü galdı bu suda. (camız ‘manda, kömüş, bombay, çomuş’ / 185: 135.1)

Hezerem hezeram, taş üstünde gezerem, herkes ne derse desin, ben bildiğimi yazaram. (mala ‘duvar’ / 471: 584)

Hezinnilerin hezini / yılda biter otuz salkım üzümü / ahı yenmez / garası yenir. (oruç ‘ramazan’ / 515: 645.13i)

Hınculuk, hınculuk / baş aşağı bin çubuk. (at kuyruğu / 128: 49.2b)

Hınnı hınnaz / burnu kınnaz / ant içti / yayan yürümez. (ibrik ‘gügüm’ / 340: 401.22b)

Hırtına pırtına, bin ağasının sırtına. (çeten ‘sepet, çiten, sele’ / 210: 182.1)

Hinnan hinnana, âlem ona inana. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 611: 800.2)

Hökük mökük, boynu bükük. (kavak / 394: 466.2)

Hum hum humucuk, burnu küçücük.. (nohut / 509: 634.7b)

Hüpe hüpe / altın küpe / süt kuyusu / sivri tepe. (meme / 480: 599)

Iselversin, biselversin, padişahım, ne eylersin? Analar beş beş doğurur senin gibi sultanı. Çıkmış duvar üstüne, yazı yazar. (salyangoz / 555: 704.8a)

Isıcık bısıcık / içi dolu turşucuk. (kibrit / 419: 517.9c)

Küçücük varna, içinde kıvrınma, **vinkaka vinkaka**. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 164: 87.1)

Kikiri kikiri kikirdeşirler, kikiri kara başlılar, sürahi pabuçlular. (keçi / 401: 481.6)

- Lapa, lapa, lapa** sefer / altı ayda bir sefer. (leylek / 465: 572.9a)
- Lenterani lenterani** / kıl biter, örter anı / dar gelir, yırtar anı / bol gelir, dürter anı. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.9)
- Markıcık, markıcık**, kulakları sarkıcık. (kazan ‘hareni’ / 399: 476.4)
- Ozi ozi** / bindim pozi / bir burnu var / kırk tane gozi. (çarık / 206: 170.5)
- Öğürtleme böğürtleme**, aldı beni söğürtleme; al ipimi sereyim yükümü. (yayık / 646: 843.30)
- Öteden beri **ho-ho**, kuyruğu tonbul **ho ho**, eğilir su içmeğe, geçirir **ho-ho**. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 121: 39.16)
- Şırl şırl** sudan geçtim / **şırıltısını** duymadım / nice kumaşlar giydim / kırpıntısını bulamadım. (düş ‘rüya’ / 265: 276.4b)
- Şimşim** çiçeği, **şimboy** çiçeği, **şim** Anadolu'nun, karagöz çiçeği. (ay çiçeği ‘aygün çiçeği, gündöndü, günebakan’ / 133: 54.2)
- Taka taka takası**, yaka fistan yakası, çatlayıp patlayıp bunu bilesi. (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.5)
- Takır takır takrabası**, peşindedir arabası; içindedir en yakın akrabası. (kanguru / 369: 438)
- Takur tukur takraba** / içindedir akraba / iki tulum azığı / arkasında kazığı. (beşik, çocuk, meme, sübek / 711: 987.1)
- Tap tapı**, demir gapı, sam ertesi sambağı. (kilit ‘kapı firengi’ / 421: 518.2)
- Ten ten tena** / kokusu fena / at bir temenna / söyleyim sana. (ossuruk ‘yellenme, gaz, yel’ / 517: 646.1)
- Tıngır** elek, **tıngır** saç, un elerim, karnım aç. (kar / 376: 448.2)
- Tin tin tiniler**, yatmış iniler, tepesi delik, dudağı yarık. (hallaç yayı / 322: 361.4)
- Tup tup tubulgu**, **tupta** biter **tubulgu**. Ağzı güneş dağına, hiç açılmaz **tubulgu**. (mezar ‘tabut, mezar taşı’ / 484: 608.10)
- Ümmü üdük**, boynu güdük. (nohut / 509: 634.8)
- Vidini vidini** / ağaca çıkar **didini didini** / Allah onu var eylemiş / kıçını ponpon eylemiş. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.35)
- Vicillinin vicillısı**, **gıcırhının gıcırhısı**, yarısı cansız, yarısı canlı, yarısı yenir, yarısı yenmez. (kağrı / 367: 429.10b)

Bilim bilim yelpaze, anneminki tamtaze, babaminkini sorarsan, bir buçuk endaze.
(pırasa / 533: 680.2j)

3.4.4.2.4.2. Anlamalı Kelimelerin Tekrarı

Aşağıda siyah punto ile belirtilen tekrarlar, genel itibariyle anlamlı olup, ahenk sağlamanın yanında, yer yer bilmecenin anlamsal boyutuyla da bağlantı içindedirler:

Ah **umutlar, umutlar** / göz nurunda bulutlar / ayaklarından emer / ben bir şekil kuş gördüm tepesinden yumurtlar. (başak ‘ekin, hububat, buğday’ / 162: 83.13a)

Ah, ah, efendim, ah şah **efendim**, sizler gideli, bizler geleli halim yamandır, **ahım** dumandır; mecnun olursun, daim düşersin, sonra gelirsin, beni bulursun. (uyku / 627: 827.7)

Ah, ufacık kıteyni / **ah** ben seni tuteyni / (metinde: Tureyni) / yasdı daşnan kıreyni. (metinde: kıeyni). (bit ‘kehle’ / 172: 108.2l)

Altı deniz, üstü saman / **aman, efendim, aman!** (nargile / 506: 627.10a)

Altmış **para** / yetmiş **para** / sapı uzun / kendi kara. (kiraz ‘vişne’ / 422: 519.1a)

Aman, gözler / **canım gözler** / yâri gizler / eli **gözler**. (cumba ‘pencere kafesi, maşabak, kafes’ / 200: 153f)

And içti, and içdi / yan pencereden **gün düştü** / bir ağaçta beş alma / ikisine **gün düştü**. (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 498: 625.10a)

Arabalar takır takır, benim babam neden fakir, ince ipekten halı dokur. (örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 522: 655.14)

Arar atım, yarar atım / kökü suda, ıslanmaz / sabah olur, akşam olur / arpa saman istemez. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34i)

Aş kete, aşma kete; aç kutunun ağzını, yayılsın memlekete. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.9a)

Aş **ola**, baş **ola** / Bağdat’ta bir kuş **ola** / seysen ayah kırk gulah / Bunu kim bilmiş **ola**. (kotan / 429: 532.1)

Âşık der **nasıl edim**; saz getir, **fasıl edim**; bir bardakta iki su, kavuşmaz **nasıl edim?** (yumurta / 658: 859.26)

Ay **devrüşler, devrüşler**, dünden bize gelmişler, o gader oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (kar / 378: 448.22)

Ay doğar **bedir, bedir** / padişaha giden nedir / yedi senede bir doğar / bu hayvanın adı nedir? (fil / 286:318.3)

Ay **halasına, halasına** / çıktım Çanakgalasına / o nasıl guş idi ki / süt verir balasına. (yarasa ‘gece kuşu’ / 640: 839.1ö)

Ay, **Hüriye, Hüriye** / goyini sürdüm beriye / o ne guşdur ki / arhası üsde yeriye? (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 188: 141.5h)

Bir gözü; bir kebabi, **bir gözü**; bu gün **bir** hikmet gördüm: üç ağzı var, **bir gözü**. (semaver / 565:

Bir ucunu ele **bağladım, bir ucunu** dala **bağladım**. (yular / 655: 857.1)

Biri biri bir indi / bir ağaca dürendi / Allah onu **var etti** / boğazını **dar etti**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.35a)

Çiğdem basmaya, basma beni basmıya; ele **gılıç** guşandım ki, değme **gılıç** kesmeye. (çadır ‘kara çadır’ / 202: 155.5)

Çimdik çimdik çirildi, bohça oldu, duruldu. (incir / 350: 409.26)

Dal dal üstünde, dal budak üstünde, dal tanecik, bir tanecik. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.14)

Dal dalda, dal belde, ak çaylak kara gölde. (kazan ‘hareni’ / 399: 476.2)

Dünyadaki iki **gözel, biri birinden güzel, biri birine** benzer, **biri birine** bakar. (uyku, ölüm / 715: 991)

Ey **fildişi, fildişi** / dağdan domuz indiri. (tarak / 604: 778.5h)

Ey **ustalar ustalar**, samandan böbrek döker. (eşek b...u / 276:301.1)

Hay **bayağı, bayağı**, bülbül gülün dayağı, kuşlar içinde kuş gördüm, başındadır ayağı. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.1)

Hey **elekler elekler**, suya gider külekler. Kim bize kargış dedi? Kabul oldu dilekler. (ayrılık / 141: 61)

Hindi hindi / ev sahibi misafirin sırtına bindi. (yorgan / 654: 856.1)

İki dilber yola gider, birbirine nisbet eder: **Aman yolcu, kuzum yolcu**, ben mi güzel, o mu güzel? Ben bir yolcuyum, dar defter süzerim, ikinizi can ü yürekten severim, sen de güzel, o da güzel* (kirazla vişne / 687: 907)

İstanbul'un dağları **gazeldir, gazel** / yeşil vurdum al çıktı / **nedendir, neden?** (kına 'kınalı parmaklar' / 412: 501.9b)

Kahve Yemen'den **gelir**, bülbül çimenden **gelir**; ak gerdan, beyaz topuk, her gün hamamdan **gelir**. (yumurta / 662: 859.42)

Kalenin ardı **bedendir, beden** / yeşil koydum, al çıktı / nedendir, neden? (kına 'kınalı parmaklar' / 412: 501.9)

Kat kat kadayıf, kendisi zayıf; içinde özü var, kafasında gözü var. (maşa / 475: 594.7)

Kişi kişi Allah'ın işi; bir hokka et getirdim, ne erkekti ne dişi. (dombalak 'dombalan, domalan' / 257: 258.1)

Mesele mesele mendil atar / dil atar damak tutar. (anahtar 'anahtar - sandık; anahtar - kilit' / 117: 25.3a)

Ne gider, ne durur; ben isterem: **hem gider, hem durur, hem yer, hem ısıtır**. (yumurta / 662: 859.41)

O nedir ki eler geçer, o nedir ki meler geçer, o nedir ki deler geçer, yarası çoh, ganı yoh. (rüzgâr, gök gürlemesi, yıldırım / 675: 876)

Ol hamal geldi, şol hamal geldi. Yaslağaç tekne, bir **hamal geldi**. (kaplumbağa 'tosbağa' / 374: 447.7)

Sabahtan çıhdım bağa, elimden dutdu bir ağa; **aman ağa, canım ağa**, halim yohdur oynamağa. (Sıtma / 566: 722)

Sabahtan gahdım gün **doğdu**, barmağımı derde boğdu, anası beşikte yatır, gızından oğlan **doğdu**. (kuşburnu 'gücü, gözü' / 448: 555.12)

Saliha'nın sandığı ketendir keten / yeşil koydum, al çıktı / nedendir, neden? (kına 'kınalı parmaklar' / 412: 501.9a)

Sap dere, sap aşağı, kara gürgen baş **aşağı**. (sakal / 552: 699.1a)

Sarı sarı sandıra, bir sarıca kundura. (soğan / 578: 735.1)

Şu dağlar, ulu dağlar, kürk üstüne kürk bağlar; **ne satan ağlar, ne alan ağlar**, başını kesen ağlar. (soğan / 582: 735.20b)

Taştan kovuğa, taştan kovuğa, bağırdı, bağırdı, kaçtı **kovuğa**. (minare / 489: 614.1)

Tel tel kadayıf, bizim hanım çok zayıf (metinde: zarif), oturur kalkamaz, yere değmez. (uçak 'tayyare' / 625: 825.7)

Üç möhübbet **birbirine** yan **gelir**, **biri** âşih, **biri** mâşug, **biri** hizmetker **gelir**. (mum, şamdan, mum makası / 707: 977)

Ünlü, ünlü / dibi küllü. (ibrik ‘güğüm’ / 340: 401.20a)

Yandım, Allah'ım, yandım! Dört kitaba inandım. Deryada bir gül bitmiş, bağırır: "Susuz **yandım!**" (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 293:332.12)

Yüğürttüm çıktım asmaya / asma beni kesmeye / belime bir kuşak kuşandır / değme kılıç kesmeye. (nikâh / 507: 633.1)

3.4.4.2.4.3. Hem Anlamli Hem Yakıştırma Kelimelerin Tekrarı

Bu tekrarlardan bazıları **Ele mi çideri, çideriden çideri** / aşık bir nesne gördü / yüzü et, içi deri. (kursak ‘taşlık, taşlangıç, katı’ / 446: 549a); **Elemi gan ayağı, gan tutmuş gan ayağı**. *Bogün men bir nesne gördüm: üş başı var, on ayağı.* (kadın, inek, dana / 716: 996a) örneklerinde olduğu gibi az çok bir anlam ifade etseler de, bilmede ciddi bir anlamsal fonksiyonları yoktur. Bazıları ise, **Kaydım, kaydım, kaymaca, elimden kaydırmaca** / bir beyaz çarşafım var / denizi kaplıyamaz / dünyayı kaplar. (kar / 380: 448.331) örneklerinde olduğu gibi cevaba gönderme yapma fonksiyonuyla kullanılmaktadır: Örnekler:

Ahi dağ adın, vahi dağ adın, kolları var, **zahı dağ adın**; **ah** giyer, **ah** kuşanır, Arabce söyler, dil allamas. (leylek / 465: 572.6h)

Ahin gelir, mehin gelir, dört ayaklı şahin **gelir**. Bafıralı Osman ağa, sarı Çizmeli Mehmet Ağa. (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.1)

Alı renksen, alı renk; ne Urumsan, **ne** Firenk; eli zilli, goltuğu defli. (lahana ‘kelem’ / 453: 566.13)

Bir halım var, halımın hayalı var; ele bir guş gördüm ki, ayağında lalın **var**. (zümrüdüanka kuşu / 671: 873)

Çıt çitan ağacı, pıt pıtan ağacı, kırmızı leylek, kılaptan **ağacı**. (ateş / 128: 50.3)

Çil tavuk çileme tavuk, başını kesim kanı yok. (halı / 322: 360.5)

Çum çum çukurda mısın / ak pak yumurta mısın / elâlem düğüne gitti / sen daha burada mısın? (kar / 378: 448.18)

Edem yapar, dedem yapar / bıçkısı yok / rendesi yok / ben de bilmem neden **yapar**.
(örümcek ‘örümcek ağı, örümcek yuvası’ / 521: 655.10)

Edendir, bedendir, kolları besbedendir / yeşil koydum, kırmızı çıktı / ben de bilmem nedendir? (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.9f)

Fırıl fırıl fir çanak, fırlıdasın bu çanak, dağı taşı dolaşsın, kırılmasın bu çanak. (gölge / 301: 344.2)

Fik aşağı fik yukarı, fika fika Mustafa Ağa. (gücü ‘gözü’ / 311: 351.1)

Ha benim şahbaz **atım** / göğsü sudan kalkmaz **atım** / akşam olur kişnemez / arpa saman istemez. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34)

Hattur, huttur, Arnavuttur / ağzı yoktur / adam kapar. (ısırgan / 338: 398.7)

Hekât hekât hekâti, yılda verir zekâti, açdih boya gutusunu, boyadı melmeketi. (oruç ‘ramazan’ / 514: 645.8)

İt ataçık, bit ataçık / gömleği uzun, g...ü açık. (keçi / 401: 481.3d)

Masal masal man iki, tırnağı var on iki. (sarımsak / 559: 711.7)

Mimini mini min taşı, bulamazsan baş kaşı. (para / 528: 666.3c)

Min min minare / dibi daire / bin bir çiçek, bir lâle. (Ay, yıldızlar. ‘gökyüzü, Ay, yıldızlar; gökyüzü, yıldızlar ve Ay; Ay, yıldızlar, gök; gök, yıldızlar, Ay’ / 678: 890.2c)

Sal atım, salman atım / sarı kayadan korkmaz **atım** / yük vursam götürmez / satsam para getirmez. (yılan / 649: 851.9)

Se se se servi seyalem, yel estikçe yeyalem / **sen** sevdin, **sen** uzandın / **sen** beni kendin gibi **hercai** mi sandın / **hercayiler** bahçesinde manyas çiçeği / var git, hey deveciler köçeği!
(sarımsak / 558: 711.6a)

Sert atım, sertmez atım / **sert** kayadan bakmaz atım / yüklesen yükü çok / satsan parası çok. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 295:332.34e)

Tap dedim, tapış dedim; git, duvara yapış dedim. (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 587: 749.12)

Tat oğlu tatındadır / menzili zatındadır / yirmi dört yıldız / dört ayın altındadır. (atın ayakları, nallar, mıhlar; at, nallar, çiviler / 717: 1001.1a)

Tıngır tıngır tıngır tas (metinde: taş) / **birin** kaldır, **birin** bas / Ambaroğlu hastadır / bülbüller kafestedir. (saat ‘cep saati’ / 547: 692.21a)

Tin tin, bir tane; daldan koptu, yere düştü: bin tane. (nar / 499: 626.7)

Uzun uzun uz yatır, kuyruğunda buz **yadır**. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 398: 469.18)

Varvaradan var getir, karlı dağdan kar **getir**, sağılmamış inekten, çalkanmamış yağ **getir**. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 155: 75.9)

Yedi vidi vi dadı, vidi bunu budadı; Allah bunu **var eyledi**, boğazını **dar eyledi**. (kabak ‘susak, su kabağı’ / 362: 423.35c)

Yevim yevim yevşenirim, anamdan çok gevşenirim. (yavşak / 644: 842)

Zarî zarî zar getir / vermezlerse yalvar **getir** / el değmemiş ağaçtan / taze bitmiş nar **getir!** (gelin / 290:328.71)

Zerre zerre zel olur / yeşil iken **al olur** / meyledince siyaha / lezzet verir damağa / varma güzel yanına / on parmağın **kan olur** / **tutar isen** yavaşı **tut** / iki elin **kan olur**. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 263: 268.13a)

3.4.4.3. Diğerleri

Halk bilmecelerinde çok az sayıda örnekleri olmakla birlikte, şu edebi sanatlardan da söz etmek mümkündür:

Terdid (Beklenmezlik)

Aşağıdaki örnekte söz beklenmedik bir tarzda bitirilerek terdid sanatı yapılmıştır:

Beş çocuk / on koyun / yirmi delikanlı / otuz aslan / kırk kaplan / elli at / altmış at / yetmiş öküz / seksen deve / doksan tavuk / yüz yumurta / **koy çuvala, vur duvara!** (insan ömrü, insan hayatı, insan, insanın hayatının devirleri / 695: 938.1c)

İştikak

“Aynı kelime kökünden türeyen sözcükleri bir mısra veya beyitte kullanma sanatı.” (Karataş 2004: 244). Şu örneklerde bir iştikak sanatından söz etmek mümkündür:

Damlalar damlar, anlayan anlar. (yazı / 646: 844.A.2)

Gitti, gelmez; geldi, gitmez. (gençlik, ihtiyarlık / 696: 940)

Kalb (Anagram)

“Bir kelimenin tersinden okunuşuyla, hecelerinin değiştirilmesiyle ortaya anlamlı başka bir kelime çıkarma oyunu. *Bel/leb; Mûr/Rum gibi.*” (Karataş 2004: 257).

Şu bilmecede bir kalb örneği görülmektedir:

*Bir acaip nesne gödüm / fisge vursam fırlanır / bir yanı **sim**, bir yanı **mis** / bir yanı billorlanır / Hakteâlâ emrederse zerre şeyden canlanır.* (yumurta / 662: 859.40v).¹⁹⁶

İade

“Bir mısra veya beytin son kelimesiyle bir sonraki mısra ya da beyti başlatma sanatı” (Karataş 2004: 211). Şu örnekte iade sanatı yapılmıştır:

Ben giyindim soyundum / ben soyundum, giyindim / doğurursan el alır / giydiğini yel alır / ne yorulur, bezersin / ne yürüyüp gezersin. (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.3).

---

¹⁹⁶ Ancak bu bilmecenin Divan şiiri tadı taşıdığı açıktır.

4. SONUÇ

Türk halk bilmeceleri ile ilgili çalışmalar, başlangıçta derleme seviyesinde görülmektedir. Halkbilimi malzemesi olarak derlenen bilmeceler, bu bilimin disiplini içinde konularına göre tasnif edilmiş ve bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Daha sonra, belli örneklerden hareketle, bilmecelerin manzum ve mensur oluşlarına, kalıpsal özelliklerine, doldurmalarına, söz dizimsel özelliklerine vb. dikkat çeken çalışmalar ortaya konmuştur.

Söz konusu çalışmalarla ilgili başlıca tespitlerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1. Konularına göre yapılan tasniflerde, bilmecelerdeki imgesel unsurların yeterince gözetilmediği, şu örneklerde olduğu gibi, cevabıyla tam uyuşmayan çok sayıda bilmecenin çalışmalarda yer aldığı görülmektedir:

Dolana dolana çıkar, bağıra bağıra bıkar. (minare / THB 490: 614.12); Beyaz tarlada kara koyun yayılır. (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / THB 255: 255.13),¹⁹⁷

Dört taktak, iki bakmak, iki dinko, bir minko? (Atın ayakları, gözleri, kulakları) (Tezel 2004: 58: 1066); Dört lap, bir küp, eğri hıyar, doğru top (Deve) (Tezel 2004: 60: 1095).¹⁹⁸

2. Bilmecelerin manzum ve mensur oluşu konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmekte, aynı bilmeceler, kimi çalışmada manzum, kimisinde mensur olarak gösterilmektedir.¹⁹⁹

3. Bilmecelerin imlâsında son derece farklı tutumlar sergilenmekte, aynı bilmece, şu örneklerde olduğu gibi, çalışmadan çalışmaya farklılık göstermektedir:

Bıldırcın budunu **kaşır** / bulduğunu bana taşır. (kaşık / THB 393: 463.18);

Bıldırcın budunu **taşır**, bulduğunu bana taşır. (çatal, kaşık) (Tezel 2004: 15: 247).

¹⁹⁷Bizce birinci bilmecenin cevabı “**müezzin veya imam**”, ikincinin ise “**beyaz kağıt-kalem veya harfler**” olmalıdır.

¹⁹⁸Birinci örnekte “bir minko”nun karşılığı verilmemiş. İkinci örnek ise, birincisiyle aynı kurgu mantığına sahip olduğu halde tek cevaplı olarak değerlendirilmiştir.

¹⁹⁹krş. Tezel, Naki (2004) ve Çelebioğlu, Amil; Öksüz, Yusuf Ziya (1979).

4. Bilmeceler yazıya geçirilirken, derlendikleri yörenin ağız özellikleri metne tam olarak yansıtılmamış, bilmece diline yönelik kapsamlı bir sözlük çalışması yapılmamıştır. Bu da bilmecelerde bazı yanlış anlamlandırmalara neden olmuştur.

5. Yapı, dil ve üslup özelliklerini belirlemeye yönelik, halk bilmecelerinin çoğunu içine alan kapsamlı bir çalışma yapılamamıştır.

“Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri” adlı bu çalışmada, THB’nde 1110 madde başıyla verilen tüm bilmeceler, binlerce çeşitlemesiyle birlikte incelenmiş ve şu veriler elde edilmiştir:

a. Bilmecelerin doğuşunu hazırlayan en önemli etkenler, insanoğlunun gizeme meyilli oluşu, eğitime ve eğlenme ihtiyacı, hayat ve çevre şartlarıdır.

b. Bilmecelerin yapı, dil ve üslubunun şekillenmesinde en etkin nedenler, sorucu, gösterim ortamı ve sözelliktir.

c. Yüzlerce çeşitlemenin doğuşu ve bilmecelerin imlâsındaki tutarsızlık büyük ölçüde sözellikten kaynaklanmıştır. Sözellik, aynı zamanda bilmecenin yapı dil ve üslubunda tabiiliği ve ara türlerin doğumunu sağlamıştır.

ç. Kalıp kullanımlar halk bilmecelerinin en temel yapısal değerleri olup şu üç şekilde ortaya çıkmıştır: Giriş kalıpları, bitiş kalıpları, bilmeceyi içine alan kalıplar. Giriş kalıpları diğerlerine nispeten daha sağlam bir yapıdadır.

d. Bilmecelerde hemen her tür kelime grubu mevcuttur. Kelime gruplarından en çok kullanılanları ise, sıfat tamlamaları, isim tamlamaları, isnat grupları, tekrar grupları ve birleşik fiillerdir.

e. Bilmecelerin söz diziminde kısaltma temel karakteristik olup iç içe geçmiş uzun edebi cümleler çok azdır.

f. Bilmeceler kuruluşları bakımından şu üç gruba ayrılmaktadır: cümle şeklindeki bilmeceler, kelime grubu kuruluşundaki bilmeceler, sözdizimsel yapısı karmaşık bilmeceler. Cümle şeklindeki bilmeceler, çoğunlukla ya tek cümle ya da sıralı cümle kuruluşundadır. Bunların yanında girişik ve karma cümle şeklindeki bilmeceler de önemli yer tutmaktadır. Bu cümlelerin ise çoğu kurallı fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Ancak gerek tek, gerekse sıralı cümlelerde devrik kuruluşların da yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. İsim cümlelerinde ise ek-fiilin çok az kullanılmış olması dikkat çekmektedir.

Kelime grubu kuruluşundaki bilmecelerin büyük bir kısmı, sırasıyla bulunma grubu, isnat grubu, sıfat tamlaması ve ayrılma grubu şeklindedir. Ayrıca, **sıfat/isim+isim+II** kuruluşundaki bilmeceler, farklı kelime gruplarından oluşan bilmeceler, doldurma ve kelime gruplarından oluşan bilmeceler de kullanım sıklığı bakımından öne çıkmaktadır. Yine söz dizimsel yapısı karmaşık bilmeceler de sayıca önemli yer tutmaktadır.

g. Halk bilmecelerinin söz varlığı içinde, sıfatların yoğun kullanımı dikkat çekmektedir. Sıfatları, sırasıyla isimler, filler, zamirler, ses değerli sözcükler ve edatlar takip etmektedir. Yine bu kelime türleri kadar olmasa da, sıfat-fiil, zarf-fiil ve ünlemler de halk bilmecelerinde geniş yer tutmaktadır. İsim-fiiller ise, halk bilmecelerinde en az kullanılan kelime türüdür. Bu kelime türlerinden bilmecenin üslubunu renklendirme bakımından özellik gösterenler ise, özel adlar, renk adları, sayısal değerler, ölçü birimleri, yöresel kullanımlar, eski unsurlar, ses değerli sözcükler, kaba ifadeler ve küçültme-sevimlileştirme sözcükleridir.

h. Halk bilmecelerinin dili sade olmakla birlikte, bugün için, bütünüyle açık ve anlaşılır da değildir. Bunun nedenlerinden bazıları şunlardır:

1. Gerek bilmece metinlerinde gerekse cevap durumundaki unsurlar içinde “**annaç, belenk, kolakas**” gibi anlaşılamayan yöresel kullanımların çokluğu

2. “**Kağrı, kadı, batman**” gibi bazı kavramların eskimişliği ve çağrışım alanlarının daralmışlığı

3. “**tuteylen**: tutayım, **asaylen**: asayım, **muşuldak**: burun” gibi sapma ve yakıştırmaların önemli oranda varlığı²⁰⁰

1. Ortak bir ruhun eseri olan halk bilmecelerinin, her sorucunun dilinden aldığı tatla oluşturduğu özgün bir üslubu vardır. Bu üslubun, anlatıcıdan anlatım tekniklerine, imaj dokusundan edebi sanatlara kadar gösterdiği özelliklerden bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Çoğu birer mini metin olan halk bilmecelerinin arkasında düz bir sorucu değil bir anlatıcı-sorucunun varlığı söz konusudur. Bu anlatıcı, çoğu zaman “ben”dir. Bunun yanında “o anlatıcı” da çokça görülmektedir. “biz”in anlatıcı olduğu bilmece sayısı ise çok azdır.

²⁰⁰Bu kelimelerden **tuteylen** ve **asaylen** uyak oluşturmak amacıyla yazı dilinden sapmayla oluşturulmuştur. **muşuldak** ise burnu çağrıştırmaya amaçlı yakıştırılmış bir kelimedir.

2. Halk bilmecelerinde, basit (sade) anlatım hakimdir. Ancak, tamamen iptidaî bir anlatım sergileyen bilmeceler de az değildir. Yine yer yer sanatlı bir anlatımın kendini hissettirdiği bilmeceler de önemli yer tutmaktadır.

3. Halk bilmecelerinde öykülemeli, bildirmeli, sohbete dayalı ve dolaylamalı anlatım biçimleri/teknikleri yoğun olarak kullanılmıştır. Ancak en çok baş vurulan anlatım biçimi/tekniki betimlemeli anlatımdır.

i. İmge, varlığın öznel ve özgün tasarımıdır. Halk bilmecelerinde nitelikleri bakımından güzel, kaba ve iğreti olmak üzere üç tür imgeden söz etmek mümkündür. Ayrıca, halk bilmeceleri, içerdikleri imge sayısı bakımından tek ve çok imgeli bilmeceler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

k. Halk bilmecelerinde, insanlar, hayvanlar, organlar, bitkiler, eşya, yiyecekler, giyecekler, yapılar, tabiat parçaları, soyut varlıklar, eylemler, ses değerli sözcükler ve harfler imgesel unsur olarak kullanılmıştır.

l. Halk bilmecelerinin imgesel anlatımında, *benzetme, eğretilme, olağan dışılık, tezat, nitelik aktarması, teşhis ve intak, ödünçleme, ad aktarması, dolaylama ve tevriye*, başta olmak üzere kelimelerin çağrışım ve anlam ilişkilerine dayalı çok sayıda edebi sanata baş vurulmuştur.

m. Halk bilmecelerinin imgesel anlatımında ***Ebemin bir taşığı var! / İçinde iki türlü aşu var.*** (patlıcan / TBH 116:1232) örneğinde olduğu gibi, olağan dışılık ve mizahın iç içeliği,²⁰¹ çoğu zaman, benzerlik ilgisinin önüne geçmektedir. Yine bu anlatımda kullanılan açık eğretilmelerde *Bir dam öküzüm var / hepsinin alını sakar.* (odun ‘meşe’ / 511: 638.2) örneğinde olduğu gibi, eğretilmenin esas olan benzerlik ilişkisi zayıf olup, benzetilenin, temsil ettiği varlıkla “benzemezlik” noktaları, çok daha fazladır. Dolayısıyla bu eğretilmelerde alegorik/temsili özellik baskındır.

n. Halk bilmecelerinde sadece belli bir varlığın, mazmunu (simgesi) olan imgeler yok denecek kadar az olup, bir imge çok sayıda varlık için kullanılmıştır.

o. Kelimelerin ses ilişkilerine dayalı olarak kullanılan başlıca edebi sanatlar, *aliterasyon, asonans, uyak ve tekrirdir.*

ö. Halk bilmecelerinde ahenk ve orijinal imgelerinden kaynaklanan bir şiirseliğin olduğu konusunda araştırmacılar da ittifak etmektedir. Dolayısıyla

²⁰¹Ebe (büyük anne)ye ta.. yakıştırılması, ta..ın içine iki türlü aşın konması özünde mizahı da barındıran katmerli bir olağan dışılıktır.

bilmecelelerin temel karakteristiği Őiirselliktir. Bilmecelelerin ađdaŐ Şiiri, zellikle “İkinci Yeni Şiiri”ni, anımsatan i yapısındaki taşkınlık, imgesel sınırsızlık, geleneksel halk Şiirimizin ses ve biçim ölçüleriyle çevrelenmiŐtir. Bu durum ise, çeşitli uyak türleri başta olmak üzere, hece veznin tutturulduğu çok sayıda bilmece örneğini doğurmuştur. Orijinal imgeleri, renkli ve ahenkli diliyle, ne çıkarılması gereken, halk bilmecelelerinin bu Şiirselliğidir.

Yukarıda tespit ettiğimiz sonuçlara göre neriler:

Ana kaynaklar karŐılaŐtırılarak halk bilmecelelerinin konularına-cevaplarına göre tasnifi yeniden yapılabilir.

Halk bilmecelelerinin imge atlası çıkarılabilir.

Halk bilmecelelerinin tam olarak anlaŐılmasını sağlamak amacıyla, bilmecelelerde geçip de yazı dilinde olmayan ve bugünün insanına yabancı gelen tüm unsurları için mevcut bilmece kaynakları karŐılaŐtırılarak bir halk bilmeceleleri sözlüğü hazırlanabilir.

5. SÖZLÜK

ab (<Far. âb) su (675: 877.1)

ab u sefa (<Far. âb+ ı +Ar. safâ) ykş. safî, güzel hava bk. abu sefa / ebussefa (187: 140.2b)

aba (<Ar. ‘abâ) yünden yapılmış uzun üstlük (170: 102.4)

âba türab (<Far.âb+ u+ Ar.türâb) su ve toprak (675: 877.1d)

abbah (abbak) bembeyaz (258: 261.2a)

abic iki bacak arası, apış (646: 843.27)

âbi tâb (<Far. âb u tâb) ykş. su ve ışık (114: 20a)

âbit (<Ar. ‘âbid) kulluk eden (465: 572.6g)

ablak 1. alabula, 2. aptal (245: 249.2b)

abo büyük kızkardeş, anne (367: 431.11)

abril nisan (216: 197.1)

abu sefa (<Far. âb+ı+Ar. safâ) ykş. safî, güzel hava bk. ab u sefa / ebussefa (187: 140.2f)

acep (<Ar. ‘acep) garip olan, şaşılacak şey (720: 1015a)

açak anahtar (443: 547.14)

açkı açmak yufka açmak (240: 232.6b)

âdem (Ar.) adam (202: 155.9c)

afakamı gel- yüreği çarpmak, hafakan basmak (444: 548.10g)

âfitab (<Far. âf-tâb) güneş, güneşin ışığı (676: 877.1g)

aforozcu hububat döküntülerini toplayan kişi (375: 447.16b)

afur hayvan yemliği (511: 636.2)

agırmak anırmak (236: 225.32)

ağaççak merdiven (130: 53.2)

ağarmak 1. beyazlamak, ekinler olgunlaşmak (537: 682.1); 2. parlamak (675: 874); 3. yükselmek (266: 277.5)

ağca akça, parlak (pul) (689: 920)

ağda ak, akça (376: 448.1)

ağırşak yün, iplik eğrilen için altına takılan yuvarlak ağaç parçası, ip bükmeye yarayan iğ (680: 893.1)

ağmak yükselmek (675: 875.3a)

- ahlat** yabanî armut (112: 12)
- ahû** (<Far. âhû) ceylan, karaca (464: 568.56)
- ahval** (<Ar. ahvâl) haller, durumlar (123: 39.21)
- akça** küçük gümüş para, her tür madeni para (159: 81.8v)
- akıtma** tepside pişirilen yumurtalı veya yağlı ekmek (682: 897.1)
- akşamaca** akşama kadar (400: 480.4)
- al** ağıl (387: 458)
- al vala** (alabele) rengarenk (265: 276.4)
- âlâ** (Ar.) çok değerli (203: 157)
- alalmak** yükselmek (465: 572.6e)
- alamet** (<Ar. ‘alâmet) işaret, nişan (242: 235.6)
- alıç** (aluç, alış, aloç) Frenk üzümü, alıç ağacı, meyvası (166: 92.2)
- Âl-i Osman** Osman ailesi (414: 501.10f)
- Allah'ın âhır fermanı** Allah'ın son buyruğu (189: 141.6j)
- allanmak** aldanmak, kandırılmak (730: 1048)
- alta** (alat) sarıya veya kırmızıya boyanmış yün iplik. (315: 355.12)
- aluca** bir çeşit erik (166: 92.2)
- ami** amca (749: 1072.1a)
- anadut** (dirgen, diren, yaba) ot vb. şeyleri toplamaya yarayan uzun saplı araç (117: 24.2)
- anda** onda, onun içinde (387: 459.2)
- ander** erkek veya kadının cinsel organı (553: 700.2c)
- angurya** salatalık (331: 387.1)
- anız** ekin biçildikten sonra tarlada kalan köklü sap (426: 522.2)
- annaç** karşı, ön taraf, gözönü, her taraftan görülebilen yer, meydan, açıklık. (119: 37)
- apışmak** (hapuşmak) ayrılmak, uzaklaşmak (107: 2.2)
- aplan** (ablak) çirkin, yakışıksız (497: 625.6)
- appacık** bembeyaz (235: 225.19n)
- apul apul** yavaş yavaş, ağır ağır (137: 58.5)
- âr** un (553: 700.2a)

- arakçın** bereye benzeyen, şapka içine veya yalnız olarak giyilen takke, eskiden gelinlerin giydiği bir çeşit taç, takke (315: 355.11)
- arık** zayıf, cılız, sıska bk. aruh (729: 1040)
- arım** çalıyla yapılmış bahçe duvarı (361: 423.22d)
- arın** alın (512: 638.2e)
- ârif** (<Ar. ‘ârif) bilgili, irfan sahibi (165: 87.7)
- arpahça, üpahça** (arpaca) arpa kadar, ufakça (537: 682.2)
- arşın** yaklaşık olarak 68 cm’ye eşit olan uzunluk ölçüsü (466: 572.13h)
- aruh** zayıf, cılız, sıska bk. arık (616: 814.1b)
- asar** kayalık, tepe, kale, burç (717: 1000.2c)
- asilzade** (<Ar. asîl+ Far. zâdegân) adam evladı, temiz ve görgülü bir aileye mensup olan (279:307.11a)
- âsitane** (Far) eşik, paytaht, Allah’a yakın kimselerin kabri, İstanbul (113: 14.8)
- asiyab** (<Far. âsiyâb) su değirmeni (236: 225.33)
- aş** yemek (395: 469.3)
- aşık** aşık kemiği (679: 890.4)
- aşifte** (Far) çıldırırcasına seven, bu yüzden perişân bir halde, azgın ve baştan çıkmış deli gibi olan, iffetsiz kadın (312: 352.5f)
- aşk odu** aşk ateşi (480: 599.5)
- aşkar** çil, parlak (392: 463.10a) (DS 1993: 358)
- aşlamak** aşlamak (166: 92.2)
- âteş-i sûzan** (Far.) yakıcı ateş (567: 725.3)
- avret pazarı** kadınlar pazarı (294:332.28)
- ayan** (<Ar. ‘iyân) belli, açık (254: 255.7)
- aylan** ykş. ceylan (444: 548.10l)
- azîmüşan** (Ar.) şanı yüce (721: 1023)
- bab-ı hava** (<Far. âb+u+Ar. havâ) ykş. su ve hava (187: 140.2d)
- bab-ı safa** (<Far. âb+ı+Ar. safâ) ykş. safi, güzel hava bk. ab u sefa / ebussefa (187: 140.2f)
- bâdı sabâ** (Far.) doğudan esen hafif, hoş rüzgar (156: 76.14c)
- bâdisar** ykş. bâd-ı seher (534: 680.6)

- bağat** demet (389: 462.2c)
- baha** bağ (552: 699.2)
- bahla** halka, parça (118: 31.3a)
- bahri** (Ar.) denize ait, denizle ilgili (295:332.34j)
- bahri ile behri** (Ar.) hem deniz hem de kara ile ilgili (113: 14.8)
- bahriyeli** (<Ar. bahriye+T. li) deniz kuvvetlerine ait (465: 572.8)
- baht** (Far.) tâlih, kader, kısmet (348: 407a)
- bakraç** küçük tencere, kova (561: 715.11)
- balaban** doğan (444: 548.10i)
- bandala** banda, yabani armut, ahlat. (732: 1054h)
- bandıra** bandura, patates (732: 1054ı)
- barah** (barak) çok kıllı insan, çok tüylü köpek (687: 909)
- barekallah** (<Ar. bârek-Allâh) mübarek ola, hayırlı ve bereketli olsun (134: 54.3)
- baru** (<Far. bârû) kale duvarı, hisar burcu, sur, sığınak, siper (506: 627.12)
- basar** basılan şey (717: 1000.2c)
- basırmak** kapamak, örtmek, bastırmak (652: 853.3)
- baş olmamak** bitmemek, sona ermemek (652: 852.19d)
- bâtın** (Ar.) iç yüz, gizli, görünmeyen nesne (165: 87.7)
- batman** miktarı bölgelere ve tartılacak şeylere göre değişen eski bir ağırlık ölçüsü (517: 645.17c)
- bayak** eskiden (612: 800.12)
- baygu** gaflet, yorgunluk, sersemlik (429: 532.1c)
- bedestan** (Far.) kumaş, mücevher vb. değerli eşyaların alınıp satıldığı kapalı tarihi çarşı. (619: 815.9)
- bedir** bedirek, eğilmeye hazır hale getirilmiş yün veya pamuk (730: 1046)
- behri** (<Ar. berrî) karada gezen, bahrî'nin karşıtı (113: 14.8)
- bek** tarla sınırı (359: 423.51)
- bekitmek** 1. katılaştırmak, sertleştirmek (402: 481.13) 2. kuşatmak (488: 610.23)
- bekler aşısı** beyler aşısı (663: 859.45k)
- belenk** tepe (607: 786.14)
- belik** örgü, saç örgüsü (702: 953.2)

- bend** (Far.) bağ, ip (471: 582.8h)
- benden ön** önümde, benden önce (303: 344.10s)
- benek** herhangi bir şey üzerindeki ufak leke, nokta bk. beng (355: 421.1)
- beng** herhangi bir şey üzerindeki ufak leke, nokta bk. benek (477: 598.12)
- bengi** şaşkına çevirmek (574: 733.1a)
- beninletmek** ürkütmek, korkutmak, şaşırtmak (330: 386.4)
- berri hava** (<Ar. berr u havâ) yer ve hava bk. berru hava (187: 140.2f)
- berru hava** (<Ar. berr u havâ) yer ve hava bk. berri hava (187: 140.2b)
- bet** vücut (156: 76.9h)
- betire betire** küçük küçük (154: 75.7f)
- beynamaz** (<Far. bî-namâz) namaz kılmayan, namazsız (666: 861.2a)
- bezdırme** 1. saç üzerinde pişirilen meyveli ekmek, 2. etle yoğrulmuş bulgur köftesinin yassılanması (314: 355.1)
- bıç** topaç, işkemenin tersi (410: 498.11)
- bıldırki** evvelki, geçenki (214: 194.2a)
- bi tigeçik** bir tanecik (367: 431.2)
- bici** civciv (529: 669.1a)
- biçinmek** giyinmek (265: 276.4a)
- bider** tohum (253: 255.4h)
- bile** ile (688: 915.3a)
- billa** kardeş (642: 841.9a)
- billik** 1. darı sapının sert kısmı, 2. erkeklik organı (237: 226.2)
- billor** bardak (457: 568.1)
- binazir** (<Far. bî +Ar. nazîr) benzersiz (123: 39.23)
- birdenceye** birden bire (248: 251.4)
- bişi** çörek (478: 598.14c);
- biz** ucu sivri bir tür delgeç (453: 566.12)
- bizlemek** sivri bir şeyle dürtmek (174: 108.12)
- boççık** keçi kuyruğu (704: 957.1g)
- boduk** 1. deve veya ayı yavrusu, 2. tek boynuzu kırık hayvan (604: 780.3)
- bodur** enine göre boyu kısa ve tıknaz (146: 64.28f)

- bohce** bohça, içine bir şeyler sarılan dört köşe kumaş (712: 988.1);
- bökelemek** birden bire koşmak, saldırmak. (257: 256.10h)
- budah** budak (201: 154.1)
- bulag** çeşme (182: 126.8)
- burgaz** eğri büğrü (687: 906)
- burma** bükülerek bağ haline getirilmiş ot (389: 462.2g)
- buse almak** (Far. bûse +T. almak) öpmek, öpücük almak (574: 733.1)
- buyuşmak** (buyumak), donmak, üşümek (652: 853.4a)
- buzalacı** gebe hayvan, mec. mızıkçı bk. kuzlacı (763: 1107);
- bük** ova ve dere kıyılarındaki çalı ve diken topluluğu, belen, ufak tepe (396: 469.8)
- bükleç** sacın üzerindeki ekmeği çevirmeye yarayan yassı alet (705: 962)
- bülbülü nalân** (<Far. bülbül-i nâlân) ağlayan, inleyen bülbül (297:334.5c)
- büzük** kış, makat (592: 757.4a)
- camadan** (camadanı) erkeklerin sarık şeklinde bağladıkları bir çeşit yemeni (454: 566.26)
- camahat** (Ar.) cemaat (304: 344.20)
- camî** (<Ar. câmi') cümle, bütün (214: 190)
- can guvalamak** can kurtarmak, bir kişiyi korumak amaçlı kaçırmak (293:332.18)
- can ü yürek** (<Far. cân +u+ T. yürek) içten (687: 907)
- canfes** ince, parlak ipek kumaş (257: 257.6)
- cazı** cadı, fitneci (237: 226.1)
- cebel** (cebcel) patik, küçük çocuk ayakkabısı (167: 93.11)
- cedah** (çedah) cadde (172: 107.2a)
- celermek** (çelermek) sinirlenerek gözlerini açıp bağırarak, bir yerden başını hafifçe göstermek (445: 548.14b)
- ceng** (Far.) savaş, vuruşma (142: 63.3)
- Cennet-i Âlâ** (Ar.) yüce cennet (721: 1023)
- cerek** (dikme) ince, uzun, yuvarlak sırık (472: 588.5e)
- cereyan eylemek** (Ar. cereyân +T. eyle-) akmak (506: 627.11)
- cerme** fiat, değer (216: 195.3c)
- cevâhir** (Ar.) kıymetli taşlar (255: 255.8a)

- cevelân etmek** (Ar. cevelân + T. et-) dolaşma, gezinme (720: 1018)
- cevher** (Ar.) değerli taş (203: 157)
- cıbil** tüyü dökülmüş (222: 206.1a)
- cılık** sulu (352: 412.11)
- cıngıllı** (cırgıllı, çıngıllı) süslü (176: 121.1)
- cibe** 1. çorap şişi, 2. dokumacılıkta kullanılan gergi aleti (224: 208.6c)
- cihan** (<Far. cihân) dünya, âlem (311: 349.2)
- cilbağa** küçücük, sıska, cılız (624: 822.4)
- cim cort** iri damla (639: 836.25)
- cin** küçücük, minimini (283:313.9)
- civan** (Far.) genç, taze delikanlı (367: 431.5)
- civelek** su çulluğu, toy (252: 253.26g)
- culfa** dokumacı (730: 1050)
- cücük** civciv, yavru (650: 852.12f)
- cümle alem** (Ar.) bütün alem, herkes (139: 59.11)
- cüt çift** (243: 235.9j)
- çağara** yeşil, olmamış (537: 682.1)
- çağıldışamak** ses çıkarmak (393: 463.19)
- çahal** sığır ve atların alnında bulunan beyaz leke (512: 638.2e)
- çakmuk** nakışlı, gösterişli, alımlı (404: 487.2d)
- çakşır** 1. bir tür erkek şalvarı, 2. kuşların ayağında bulunan ve süs gibi görünen tüy (415: 503.1)
- çalgıç** bahçe süpürgesi (244: 241)
- çamış** (<Ar. câmûs) manda (203: 155.12a);
- çampara** (cambara, cembereyh) zincir (606: 786.10)
- çapahlı** çapaklı, kirlili (166: 92.3)
- çapmak** tırmanmak, hızlıca hareket etmek (177: 121.8a)
- çar** baş örüsü, çarşaf (475: 592.1)
- çar** çarşaf, siyah üstlük (380: 448.33gg)
- çatma** başörtüsü (199: 152.3)
- çatma** harmanın çevresine bir seferde yayılan sap (125: 42.3)

- çebal** çuval (477: 598.12)
- çehre** (Far.) yüz, sima, şekil (161: 83.1a)
- çek** hallaç tokmağı, harmanda sap yığınlarını yıkmak için kullanılan uzun saplı çengel (232: 225.12)
- çekelemek** sürüklemek (476: 597.3)
- çemkirmek** av köpeği ava yaklaştığı zaman ses çıkarmak, havlamak (609: 790)
- çen** sis, duman (704: 957.1d)
- çenegen** çengel (198: 150.1b)
- çengi** (<Far. çengî) çalgı eşliğinde oynamayı meslek edinmiş kadın (118: 33.1a)
- çepelemek** eşmek, karıştırmak (199: 151.4)
- çeper** kışın yaprakları hayvanlara yedirilmiş kuru meşe, çit (389: 462.2e)
- çerh-i mar** (Far.) yılan çarkı, yılanımsı çark (506: 627.12)
- çeten**(çiten) saman taşımak için kağınlara konulan büyük sepet, saman ölçü birimi (210: 182.5)
- çeti** baklagillerden dikenli bir çalı (607: 786.16g)
- çetlembik** (çıtlık, melengiç) karaağaçgillerden, düz kabuklu, kerestesi sert ve dayanıklı bir ağaç (239: 229.1)
- çifit** çift (169: 102.2)
- çığırkan** bağırان kimse (490: 614.13)
- çıkı** bohça, çıkın, büyük düğüm bk. çıkıl (406: 489.1)
- çıkıl** bohça, çıkın, büyük düğüm bk. çıkı (521: 655.2)
- çılbah** çıplak (583: 739.1b)
- çılban** yabani bezelye, burçak (508: 634.1)
- çımbar** (cımbar) çalı çırpı (120: 39.10)
- çıldık** kurna, su teknesi (324: 363)
- çiğit** çekirdek (261: 268.3)
- çillik** dişilik organı (237: 226.2)
- çingil** kova (350: 409.24a)
- çireşne** saban demirinin önüne konan uzun demir (124: 39.24)
- çirilmek** yırtılmak (350: 409.26)
- çiriş** dağ pırasası (216: 197.1)

- çit** (çiten, çitenek) küçük sepet, küfe (170: 102.3)
- çomba** (comba) iki ile dört yaş arası erkek manda (244: 247.1a)
- çort** dikenli yer (317: 355.37d)
- çöğen** eğri baston (243: 235.9ö)
- çöpürük** kirli, çöplü, kıllı (112: 12)
- çörü** 1. kurumaya yüz tutmuş ağaç, 2. meyve toplamaya yarayan aygıt (284:315.6)
- çöt** çalı, çalılık (284:315.6)
- çufa** elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan, önü açık kısa bir çeşit ceket bk. çuha (403: 487.2)
- çuha** elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan, önü açık kısa bir çeşit ceket bk. çufa (579: 735.8)
- çulfalık** dokuma aygıtı (505: 626.29ü)
- çulha** dokumacı (522: 655.17)
- çullama** kalın bir şeyle örtmek (269: 284.2)
- çullum** bir çeşit üzüm (127: 44.15g)
- çün** (Far.) çünkü (341: 402.1a)
- dadah** yumruları yenilebilen tatlımsı bir bitki (201: 154.1)
- dadak** (dada, dadag) şeker, akide şekeri (119: 39.7)
- dalncah** arkası sıra, arkasından (680: 890.9)
- daralı** odun kesmek için kullanılan balta (344: 403.13a)
- dare** balıklı çeşme (678: 890.2)
- dayah** destek bk. dayak (235: 225.23)
- dayak** destek bk. dayah (227: 214.13)
- daylak** yularsız, başıboş, salma deve ve at (257: 256.10f)
- degenek** deynek (288:321.1)
- dellâk** (<Ar. tellâk) hamamda insanları keseleyip yıkayan erkek (506: 627.19)
- dem** (Far.) an (387: 459.2)
- dem çek** dey. 1. kuş uzun sesle ötmek, 2. içki içmek (505: 627.5)
- demadem** (<far. dem-â-dem) her vakit, sık sık (556: 704.13)
- dermanlandırmak** iyileştirme, hastaya ilaç, kuvvet olama (661: 859.40b)
- derun** (Far.) iç, içeri, dahil (349: 409.6)

- derya** (Far.) deniz (156: 76.14b)
- derya katibi** mec./ ykş. sandalcı (557: 706)
- deryayî** (Far.) denizde yaşayan (726: 1034)
- destur etmek** (<Far. destur + T. et-) izin vermek (158: 81.3)
- devşek** çoluk çocuk (155: 76.4)
- dımbılıh** tef (534: 681.2)
- didmek** didiklemek, kaşımak (535: 681.13c)
- dike** yokuş (232: 225.12)
- dilber** (Far.) gönlü alıp götürən, güzel (349: 409.10)
- dildaz** (<Far.dil-dûz) gönle batan (687: 906)
- dilli** söğüt, kavak gibi ağaçların ince dallarından, kamıştan yapılan bir çeşit düdük (520: 654.1)
- dimağ otu** akıl otu (197: 145.38)
- dinelmek** dinlenmek (283:311.9a)
- diren** çatal bk. diyren (200: 152.5)
- dirginmek** toplanmak (740: 1059)
- dirhem** (Ar.) 1. eski okkanın dört yüzde biri, 2. gümüş para (199: 151.2)
- diş** düş (332: 391.2)
- dişlegen** ısırıcı (386: 457.27)
- divan durmak** (<Ar. divân + T.durmak) büyük bir kimse katında, ellerini göğsü üzerinde kavuşturup ayakta durmak (586: 749.5k)
- divane** (<Far. divâne) deli, budala (232: 225.6)
- diyren** çatal bk. diren (200: 152.5a)
- dizeden** dize dek, dize kadar (700: 948.2k)
- dolaklanmak** yığılmak, yığılıp durmak (652: 853.4d)
- dolam** dolaşık (490: 614.8a)
- dolayı** etraf, çevre (641: 840.2)
- don** (<Saka dili. thauna) elbise, kılık kıyafet (110: 7.6)
- don don** (domdom) davul (230: 222.3b)
- donbay** manda (135: 57.6e)
- döl** yavru (279:307.16a)

- dudu** (<Far. tûfî) papağan (110: 8)
- dumlu** duman (261: 267.14);
- düğmek** bağlamak, düğümlemek (267: 279.3b)
- dülger** (<Far. dūrûd-ger) kaba ağaç işlerini yapan kimse, marangoz (224: 208.6c)
- dülüklüce** yarığı, deliği olan (532: 678.1)
- dümbek** (Far. dunbek) 1. ağızına deri geçirilmiş, çanak biçiminde, darbukaya benzer bir çeşit çalgı, 2. anlayışsız, sersem, dümbelek (480: 599.2)
- dür dane** (Far.) inci tanesi, sevgili, kıymetli (354: 418.3c)
- dürenmek** sarılarak yükselmek (362: 423.35a)
- düve** boğaya gelmemiş 1-2 yaşında dişi sığır (161: 83.11);
- ebe** büyükanne, nine (587: 749.13)
- ebece** küçük kavun ve karpuz (290:330.4d)
- ebişmek** çocuğu sırtına almak, sırtlamak (703: 956.1b)
- ebrîşim** (Far. ebrîşum) kalınca bükülmüş ipek iplik (601: 775.4)
- ebussefa** (<Far. âb+ı+Ar. safâ) ykş. safî, güzel hava bk. ab u sefa/ abu sefa (188: 140.2k)
- ebyaz** (Ar.) pek ak, pek beyaz (255: 255.8a)
- ece** 1. baba, 2. güzel kadın (455: 566.29)
- efela yağlemu** (Ar.) bilmiyor mu? (490: 614.7)
- eğce** akça, beyaz (479: 598.17n)
- ehli kâmil** (<Ar. ehl-i kemâl) olgun insanlar (189: 141.6c)
- ehl-i nefis** (Ar.) nefisine düşkün (466: 572.12)
- ehlibar** ykş. kül, mangal külü (700: 948.2k)
- ehvan** (Ar. ehven) kolay (470: 581.5)
- ekmek piyatı / minyeti** bazı teknesi, ekme tahtası, hamur tahtası (269: 283.7)
- elgavan** (<Far. ergavân) eflatunla kırmızı renkte çiçek açan süs ağacı (414: 501.10d)
- ellence** elleyince (262: 268.5i)
- elzem** (Ar.) çok gerekli (582: 735.17)
- emikli** yavrulu, emziren (128: 50.7)
- emir semir** hayal meyal, belli belirsiz (192: 145.7)
- emma** (<Ar 'amme) amme cüzü (680: 890.8)
- emraz** (Ar.) maraz'ın çoğulu, hastalıklar (661: 859.40k)

- encek** yavru (486: 610.11)
- endaze** (Far.) altmış santimetrelik bir ölçü (466: 572.13ı)
- enek** büyük aşık, bilye (679: 890.4)
- enelmek** iğdiş edilmek (563: 715.31o)
- engin** alçak yer (425: 519.22)
- enhar** (<Ar. nehr'in çoğulu), ırmaklar, çaylar (693: 928)
- enik** yavru (173: 108.3e)
- eniş** dokumada uzun iplik (473: 588.13)
- enmek** inmek (372: 441d)
- ense** çivi (521: 655.10ı)
- epsem olmak** susmak (220: 203.3)
- eracil** (Far. hercâ kelimesinden bozma) kararsız, sebatsız (558: 711.6b)
- erayiki** (<Ar. erâik) şahane tahtlar (326: 375.6a)
- erazi bahçesi** ykş. (558: 711.6b)
- erbab-ı dil** (Far.) gönül adamları, gönül ehli (367: 431.5)
- ercek** encek, yavru (487: 610.11b)
- ereze** kapılara konulan demir ya da tahta sürgü (169: 101.1)
- ester** (Far.) katır (609: 791.5h)
- esürük tumak** sarası tutmak, sallanmak (645: 843.19)
- eve** ebe (465: 572.3)
- evvel gadim** (<Ar. evvel kadîm) ilk önce (329: 381)
- eymek** ekmek (427: 524.6b);
- ezel** (Ar.) çok eskiden (341: 402.1a)
- fağfuriye** (Far.) Çin'de porselenden yapılan kap kakak, fincan (368: 431.14)
- fahır** (<Ar. fakîr) yoksul (588: 749.19k)
- faide** (<Ar. fâide) fayda, yarar (568: 725.11)
- fehmetmek** (Ar. fehm + T. et-) anlamak (189: 141.6ı)
- fel** (<Ar. fi'l) fiil (330: 385.3a)
- felek** (Ar.) gök (599: 767.11ii)
- fellâh** (Ar.) çiftçi, Mısır köylüsü, Arap (367: 431.6)
- fenikmek** solumak, tık nefes olmak (HB 577: 734.23)

- ferace** (<Ar. ferâce) bol ve uzun üst giysisi bk. ferece (387: 459.5p)
- ferece** (<Ar. ferâce) bol ve uzun üst giysisi bk. ferace (382: 449)
- ferik** kümes hayvanlarının civcivlikten çıkmış yavruları (350: 409.15)
- ferman çıkarmak** (<Far. fermân + T. çıkar-) yetkili kimse tarafından yazılı buyruk verilmek (137: 58.4)
- fettan** (<Ar. fettân) fitneli, karıştırıcı, mec. gönül ayartıcı, cilveli (333: 391.10a)
- feyzelmek** (<Ar. feyz + T. eyle-) bolca bağışta bulunma (678: 888e)
- fıraklı** parmaklık, çit bk. firatlı (360: 423.20m)
- fıratlı** parmaklık, çit bk. firaklı (360: 423.20f)
- firek** asma kilit (330: 386.1a)
- fırka** iki kulplu küçük testi (644: 843.8)
- fırkaç** beşik (166: 93.1)
- fırt** bir içim (367: 431.1)
- figan** (<Far. fiğân) yüksek sesle ağlama, inleme (297:334.5)
- fikirlen** düşünmek (375: 447.21)
- filfil** testi (657: 859.17)
- fingi firek** (<fingel: fol yumurtası+ferik:tavuk) folda oturmuş tavuk (145: 64.16a)
- fini** küçük (174: 108.13)
- firengi** asma kilit (421: 518.1)
- firengi** domates (245: 249.5)
- firfirik** düdük (458: 568.18)
- firik** (ferik) civcivlikten çıkmış yavrular, dişi piliç (161: 83.8a)
- fit** üzüm çiğnemek için tahtadan yapılmış oluklu sandık (112: 14.2)
- fitab** (<Far. âf-tâb) güneş (675: 877.1)
- fol** tavuğun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta veya yumurtaya benzeyen şey bk. hol (604: 784.1)
- furma** burma (606: 786.5)
- gâhi** (<Far. gâhî) bazen (625: 825.2)
- gâhi gâhi** (<Far. gâhî gâhî) ara sıra (714: 989)
- gali** halı (443: 547.15)
- gandil** büyük sepet (143: 63.5)

- gargıp durmak** devamlı olarak ses çıkarmak (146: 65.1e)
- garkolmak** (Ar. ğark + T. ol-) batmak (505: 627.5)
- gav** kap (114: 20c)
- gayda** gayde, zurnalı ve tulumlu bir çeşit çalgı (288:321.3)
- gaytan** ince, sağlam ip (488: 610.25)
- gege** saban ucu, kanca (548: 694)
- geme** fare (278:307.1)
- gence** gonca (184: 133)
- gennim** buğday (231: 225.2a)
- geren** Ayın etrafında olan ince sis, hale, sürünün serpilerek, dağınık yayılması hali (127: 47.1)
- gergef** (<Far. kâr + Ar. keff) genelde dikdörtgen biçiminde olan kumaş işleme aleti (296:334.2a)
- german** kirmen (691: 926.9)
- germe** at kılından yapılmış tuzak (264: 272.2)
- gevek** talaş (420: 517.10)
- gevher** (Far.) cevher, değerli taş bk. göher (290:330.5b)
- gevşenmek** ağızda katı bir şey çiğnemek, geviş getirmek (644: 842)
- gez** kertik (109: 6.4)
- gıcıdan** (gıcı) ağustos böceği (299:340)
- gığullamak** tavuk ses çıkarmak (680: 890.9)
- gran** toptan ölüme götüren, bulaşıcı hastalık, kıran bk. kırgın (559: 711.9a)
- gırılmak** kırılmak yok olmak (559: 711.9a)
- gygyı** bir çeşit keman (169: 101.2)
- givrenmek** yıkanmak (392: 463.8g)
- golan** hayvanın semerini ya da eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer (512: 642.3)
- gollik** kuyuksuz, kısa hayvan (374: 447.4)
- gom** ahır (251: 253.11)
- gori** (koru, goru) küçük ormanlık, yasak olan yer (446: 550.1)
- goynunda** koynunda (354: 418.3d)

- göbelek** cifi, mantar (472: 588.5e)
- göde** kısa boylu, göbekli (530: 670.8)
- gödemen** göbekli, gebe bk. güdümen (256: 256.9)
- göher** (Far.) cevher, değerli taş bk. gevher (286:317.3)
- gök** (gökçe) yeşil, mavi, mor vb. renkler “Bilmecelerde keklik, tavşan, çam ağacı, asma, iğde, kavun. çift demiri, silah vekurşun, fener, un eleği, sümük gibi varlıklar için kullanılmış.” (217: 201.6)
- gön** deri (136: 57.7)
- gör** mezar, mezarlık (637: 836.14a)
- gövelemek** hayvanları çiftleştirmek (161: 83.11)
- gövem** sonbaharda yetişen bir çeşit siyah üzüm (275: 296.3))
- gucuruh** kısa boylu, bodur (119: 39.5)
- gudi** küçük çömlek, güveç (352: 412.10)
- guduk** gaga (570: 728.19)
- gugu** guguk kuşu (593: 759)
- gulgule kopmak** gürültü meydana gelmek (713: 988.1n)
- gulun** at ve eşek yavrusu (478: 598.13)
- guşhana** kulpsuz bakraç, küçük tencere (308: 348.15d)
- guzgun** kuzgun, karga (615: 804.4)
- guzlamak** doğurmak (394: 465.2)
- gücek** kuyruksuz, kuyruğu kesik hayvan (244: 247.1)
- gücü** tezgahta ipliği ayarlayan tezgah tarağı (311: 351.2)
- gücük** kuyruksuz, kuyruğu kesik hayvan (444: 548.8)
- güdü** küçük çömlek, güveç (385: 457.17)
- güdümen** kısa boylu, şiş karınlı, gebe bk. gödemen (214: 192.2)
- güğem** (göğem) gök renkli bir sinek ya da böcek (408: 494)
- güldeste** (Far.) gül demeti, çiçek destesi (714: 989)
- gül-işana** (<Far. gül-istan/ gül-şen) gül bahçesi (687: 905ccc)
- gülizar** (<Far. gül-zâr) gül bahçesi (185: 137.3)
- gülmerman** ? (618: 815.4a)
- gülşen** (Far.) gül bahçesi (130: 53.3)
- gülü** hindi bk. gülüş (200: 152.6)

- gülüş** hindi bk. gülü (213: 189.2b)
- güman** (Far.) şüphe (495: 621b)
- güme** 1. kulübe, 2. cevizli sucuk (476: 597.3)
- gümrah** (<Far. güm-râh) 1. yolunu şaşırılmış, 2. büyük, azman (295:332.34d)
- günlen** sabahleyin (643: 841.12c)
- güre** küçük tay, kısrak (237: 226.3c)
- güren** kızılılık bk. gürgen (119: 38)
- gürgen** kızılılık bk. güren (237: 226.3b)
- gürredék** birdenbire (557: 704.18c)
- güvem** bir çeşit yabani erik, yeşillik, çayır (126: 44.14)
- güven** yabani vişne (237: 226.3f)
- haba** aba (217: 201.6a)
- habbe** (Ar.) ufak tane (554: 700.3)
- hacat** gerekli araç gereç (543: 691.14)
- haçça** (hacca) destek olarak konulan çatallı ağaç, ağaç kepçe (159: 81.8r)
- hadem oğlanı** (<Ar. hâdım'den) hizmetçi(ler) (137: 58.4)
- hahıh** (<Ar. 'akîk) akik, parlak, değerli bir taş (315: 355.8)
- hak ü hava** (<Far. hâk + Ar. havâ) yer ile toprak (187: 140.2f)
- haki paye yüz sürmek** (<Far. hak-i pay + T. yüz sürmek) dey. ayağının toprağına yüz sürmek (187: 140.2)
- haldırak** kırıp dökken (237: 226.6a)
- halebi** altmış beş santimetre boyunda bir uzunluk ölçüsü (371: 440.8c)
- halem** (<Ar. 'âlem) alem, dünya, herkes (409: 498.5j)
- halga** (Ar.) halka, çember (196: 145.30a)
- hâlî** (Ar.) تنها, boş (748: 1067.10)
- hama** hemen, şimdi (546: 692.16)
- hamaylı** kadınların boyunlarına taktıkları altın ya da gümüş kolye (680: 893.1g)
- hambar** ambar (167: 93.8)
- hâme** (Far.) kalem (554: 704.8)
- hamir** (Ar.) hamur (236: 225.29k)
- hamursuz** mayasız hamurdan yapılan yuvarlak çörek, ekmek (324: 366)

- haney** evin katları arasındaki bölümler, haneyli: dört katlı ev (261: 268.2a)
- hanişer** (haniştra) topraktan yapılmış büyük su testisi (424: 519.21)
- hannar** hanlar (610: 794.4)
- hanta** ağaçtan oyularak yapılmış dört kulplu tekne (706: 972)
- hap hap** takunya (241: 235.1)
- harabi** (<Ar. harâbî) viranlık, haraplık (503: 626.24)
- haralı** tencere (621: 817.5b)
- harbıl** kalbur (679: 890.4e)
- hâre** kıldan ya da ketenden yapılmış büyük çuval (679: 890.2y)
- harhara** hırıltı (373: 447.2)
- harım** bahçe, sebze ya da meyve bahçesi (322: 360.3b)
- harım** tarla ve bahçe çevresindeki çit (361: 423.22a); (309: 348.21)
- hark** ark (331: 387.9c)
- hark** hendek (109: 5.1)
- harlamak** 1. az yanan ateş ya da ot gibi şeyler birden parlamak (169: 99.2) 2. su birdenbire ses çıkararak akmak (561: 715.21)
- has** (Ar. hâss) özgü, öze mahsus, mec. iyi nitelikleri kendinde toplamış olan, en güzel (558: 711.6)
- hasa** patiska pamuktan yapılan her çeşit bez (582: 735.20c)
- haşa** çuval (216: 196.1)
- haşarı** ele avuca sığmaz, yaramaz bk. haşeri (248: 251.1)
- haşeri** ele avuca sığmaz, yaramaz bk haşarı (611: 797.1)
- haşıl** undan yapılan bir çeşit yemek (138: 59.5)
- havaî** (<Ar. havâî) havada olan, hava ehli (726: 1034)
- hayat** sofa, avlu (111: 9.4)
- hayatçık** avlucuk (111: 9.4)
- hayme** (Ar.) çadır (420: 517.16)
- hazer eylemek** (Ar. hazer + T. eyle-) sakınmak, dikkatlice hareket etmek (420: 517.16)
- heğ** (heg, heğ, hek, hey, heye, heyg, heyhey) meyve ya da sebze taşımaya yarayan büyük sepet, küfe bk. hek (623: 819)

- hek** (heg, heĝe, hek, hey, heye, heyg, heyhey) meyve ya da sebze taşımaya yarayan büyük sepet, küfe bk. heĝ (420: 517.10b)
- hekât** (<Ar. hikâye'den) öykü, masal, bilmece (514: 645.8)
- helke** bakırdan yapılmış bir çeşit kova (439: 544.6c)
- heman** (<Far. hemân) hemen, derhal (305: 346.5)
- hemdem olmak** (<Far. hem-dem + T.ol-) sıkı fıkı olmak, beraber olmak (314: 353)
- hengil** kova bakraç (526: 661.2d)
- hercai** (<Far. hercâî) hercaiyi, kararsız, sebatsız (550: 695.10)
- herk** sürülüp dinlenmeye, nadasa bırakılan tarla (330: 384)
- heste** (Far.) hasta (274: 296.1)
- hevek** uzun bir değneĝe bağlanmış üzüm, elma, armut vb. meyve dizisi, kara üzüm (420: 517.10)
- hinalıca** (<Ar. hinnâ + T. lı+ca) kınalıca, kırmızı (211: 185.3)
- hindık** fındık (141: 62.5)
- hırtıl** hır çıkaran, hırlayan (404: 487.7a)
- hıyar** salatalık (242: 235.9a)
- hikmet** (Ar.) bilgelik, sebep, gizli sebep (242: 235.6)
- him** temel (171: 104)
- hincefi** (hincikli) sümüklü (557: 704.18c)
- hinyo** ? (271: 287.2)
- hob** (<Far. hûb) güzel (315: 355.17)
- hobu** akbaba; bir yaşını geçmemiş erkek hindi, leylek (332: 389)
- hodah** topaç (201: 154.1)
- hokka** ağırlık birimi, okka (257: 258.1)
- hol** tavuĝun istenilen yere yumurtlaması için o yere konulan yumurta veya yumurtaya benzeyen şey bk. fol (604: 784.1a)
- hom** (homa) dik, yüksek (577: 734.31f)
- homaça** kalça kemiĝi, oyluk kemiĝi, büyük kemik (490: 614.8a)
- hora tutuşmak** elele tutuşarak halay çekmek (669: 868.6a)
- horum** biçildikten sonra balya ya da deste haline konulmuş ot (387: 458)
- hot** (hort) şişman (285:315.13)

- hotlamak** atlamak, sıçramak (257: 256.10g)
- hotoz** kadınların saçlarını arkaya toplayarak yaptıkları topuz, gelin tacı (444: 548.10j)
- hozar** geveze, cahil (556: 704.16)
- humayun kuş** (<Far. humâyûn + T. kuş) devlet kuşu (479: 598.17b)
- hup** (<Far. hûb'dan) güzel (684: 904)
- hülle** sazdan yapılan kulübe (208: 178.3)
- hüner** huni (251: 253.24)
- hünkar** (<Far. hünkâr) Osmanlılarda yalnız padişahlar için kullanılan bir unvan (185: 137.2)
- ııldamak** su yavaş yavaş akmak (490: 614.10)
- ığralanmak** sallanmak (226: 214.2ı)
- ığrıp** ince delikli balık ağı (109: 6.4)
- ıhtırmak** deve vb. bir hayvanı yere yatırmak (145: 64.19)
- ıldırmak** sokmak, girdirmek (220: 203.1)
- ırgalar** çabuk olmak, davranmak kıpırdanmak (357: 422.3)
- ıssı** sıcak (471: 585.1)
- ışlamak** parlamak (532: 673.2)
- ıcat çılmak** adet olmak, görenek haline gelmek (641: 841.3)
- ığ** (kirmen) 1. çırıklarda ipliğin sarıldığı demir tel, 2. çatılarda eşit aralıklarla birbirine paralel olarak konulan ağaçlar (464: 572.1)
- ığren büğren** eğri büğrü (521: 655.10ı)
- ıkit ıkit** arka arkaya, çift çift (616: 813.1)
- iletir** sahlep otu (348: 406)
- ılgilemek** iki parçayı birbirine ığreti olarak dikmek, iliştiirmek, gelişigüzel olarak dikmek, teğellemek (264: 272.3a)
- iltar** ip (653: 854.12a)
- innep** (<Ar. ineb) üzüm (352: 414)
- iptida** (<Ar. ibtidâ) başlangıç (720: 1014)
- irkilmek** bir araya toplanmak, yığılmak (564: 715.44)
- isi** ucu yanmış, sıcak odun (682: 897.2)
- iskidiryos** (iskedos) çatmalı oda (292:332.9ı)

- ismi âcizanem** (tevazu amaçlı söylenir) benim ismim (751: 1081)
- işkın** (uşkun) karabuğdaygillerden, yaprakları yürek biçiminde, kökü dıştan sincabi ve içten sarı renkte olan bir tür bitki (583: 739.5)
- îşünüş eylemek** (Ar ‘iş u nûş + T.eylemek) yiyip içmek (367: 431.5)
- iz** yol (600: 768.3a)
- iz'an** (Ar.) anlayış, kavrayış, akıl (254: 255.6)
- izar** (<Ar. izâr) belden aşağıya mahsus örtü, peştamal (507: 631b)
- kabice** (<Ar. kavî + T. ce) kuvvetlice, fazlaca (524: 658.3)
- kabzeylemek** (<Ar.kabz + T.eyle-) elde tutma, avuç içine alma (677: 888)
- kad** (<Ar. kadd) boy (345: 404.5d)
- kadem** (Ar.) ayak (150: 72.8)
- kaftan** çoğu ipekten yapılan, bir çeşit uzun, süslü üst giysisi (456: 566.48b)
- kâhi** (Far.) kaha, puf böreği, bir çeşit simit (280:307.18)
- kakur** eğri, kambur (687: 905zz)
- kala** (<Ar. kal'a) kale (387: 459.2)
- kalbent** (Ar. kal'a + Far. bend) kalebent, kaleye bağlanmış, bir kale içinde yaşamaya hüküm giymiş, mec. esir (577: 734.25)
- kaley işçi, hizmetçi** (642: 841.9a)
- kali** artık, bundan sonra (720: 1014)
- kamara** büyük yığın (688: 915.2)
- kamer** (Ar.) ay (184: 130.9)
- kamet** (<Ar. kâmet) boy (341: 402.1a)
- kamil olmak** (Ar. kâmil+ T. olmak) olgun olmak, olgunlaşmak (126: 44.11)
- kanarya** çengel bk. kanarye / konare (505: 627.6a)
- kanarye** çengel bk. kanarya / konare (457: 568.14a)
- kancık** dişi köpek, dişi hayvan (623: 820.3)
- kanırmak** bir araçla ya da zorlayarak bir şeyi yerinden ayırmak, kırmak bükmek (267: 279.3a)
- kâni kâni söyleşmek** hoşnut bir şekilde söyleşmek (567: 725.3)
- kapuska** (Rus.) lahana ve yemeği (427: 524.1)
- karabağ** tek ya da iki kişiyle oynanan bir halk oyunu (382: 450)

- karabukal** serçegillerden, eti için avlanan siyah tüylübir kuş, karatavuk (177: 121.5)
- karaca** eti yine bir çeşit kuş (436: 541.7a);
- karagöz çiçeği** ay çiçeği (133: 54.2)
- kargış demek** beddua etmek (141: 61)
- karttırmak** erkekliği giderilmek (585: 745.3)
- kastal** bezi beyazlatmada kullanılan madde (402: 481.12a)
- kaş** su kaynağı (707: 973a)
- katık** börek (194: 145.16)
- kâtip zadeler** (<Ar. kevâkib-zâdeler) mec. yıldızların çocukları bk. kevakip zadeler (187: 140.2f)
- kattare** dizi (678: 890.2i);
- kav atmak** tutuşmak (597: 767.5)
- kavi** (<Ar. kavî) güçlü (488: 612.1)
- kavlamak** soyunmak (689: 918)
- kavmak** hafifçe ısırarak (676: 878.1)
- kavm-i acep** garip bir kavim (420: 517.16)
- kavuk** yumak, kuka, oyuk, çukur (468: 575.4)
- kavurga** yenmek için ateşte pişirilmiş buğday, mısır vb. yiyecek (348: 409.1)
- kaygana** omlet (659: 859.33a)
- kayıkma** arsız, geveze (369: 440.2)
- kazal** 1. sonbaharda dökülen yapraklar, 2. kesilmiş ve kurmuş yapraklı dal (331: 387.9b)
- kebe** kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba (687: 908)
- keçik** kadınların kullandığı uzun başörtüsü (530: 670.2b)
- kehle** (Ar.) bit (174: 108.12)
- kehlibar** (<Far. kehribâr) cisimleri kendine çekme özelliği olan açık sarıdan kıızıla kadar türlü renklerde bulunan fosilleşmiş reçine (700: 948.2k)
- kehriz** çirkef yolu, pis su yolu (216: 198.2)
- kelek** olmamış kavun (456: 566.48d)
- kemba** gelincik (291:330.6a)
- kemha** çizgili yerli dokuma (265: 276.4a)

- kenare** kenarlık, çember (457: 568.15)
- kendir** 1.kenevir, 2. kenevirden yapılmış (702: 953.4)
- kerkinmek** sapık amaçla birinin arkasına değmek, sürtünmek (644: 843.5)
- kertik** yontulmuş, yarılmış (253: 255.4)
- keşiş** (<Far. keşîş) manastırda yaşayan ve hiç evlenmemiş rahip (533: 680.1g)
- kete** çörek (131: 53.10L)
- kethüda** (<Far.) kahya bk. ketkoza (507: 627.21)
- ketkoza** (<Far.) kahya bk. kethüda (507: 627.21a)
- ketlez** basık, çopur (340: 401.22e)
- kevakip zadeler** (<Ar. kevâkib-zâdeler) mec. yıldızların çocukları bk. kâtip zadeler (187: 140.2)
- kıcılama** 1. birbirinin üstüne yürümek, saldırmak, 2. gıcırdamak (251: 253.14)
- kıdacuk** gıdıçık, hayvanlar için sevimlilik ifadesi (401: 481.3a)
- kıf kıf etmek** oynamak, sallanmak (114: 19.2)
- kılaptan** gümüş ve altın yıldız vurulmuş ince metal iplik, kılap çarkı ile eğrilen ipek ipliği bk. kıraptan (128: 50.3)
- kıldırın** 1. yuvarlak, 2. çingirak (310: 348.30b)
- kıltar** kılçar, kıl, boyalı yün iplik 653: 854.12)
- kındıra** sulu yerlerde biten ince uzun yapraklı koyu renkli bir tür çayır otu (415: 502)
- kırağ** çevre, kıyı, kenar, uç (308: 348.15e)
- kıraptan** gümüş ve altın yıldız vurulmuş ince metal iplik, kılap çarkı ile eğrilen ipek ipliği bk. kılaptan (538: 683.5)
- kırgın** toptan ölüme götüren, bulaşıcı hastalık, kıran bk. gran (249: 253.6i)
- kırma payam** kırma badem (479: 598.17k)
- kırtış** diş diş, girintili çıkıntılı, pürüzlü (471: 585.4)
- kıtlamak** hafifçe ısırarak (703: 953.8)
- kıvışlamak** ses çıkarmak (316: 355.34)
- kıyametecek** (<Ar. kıyâmet + T. e + cek) kıyamete kadar (394: 465.3a)
- kıyas etmek** (<Ar.kıyâs + T.eyle-) karşılaştırmak (255: 255.8a)
- kil** (<Far. gil) ıslandığı zaman kolayca şekillendirilebilen yumuşak ve yağlı toprak (113: 14.3a)

- kile** (<Ar. kîle) tahıl ölçeği (349: 409.7)
- kim** ki (126: 44.10)
- kiren** (kiran) kızcılık (450: 563.4)
- kisbet** elbise, giysi (436: 541.10)
- kisve** (Ar.) elbise (164: 83.19)
- kişi zade** kişi oğlu (279:307.11g)
- kizir** muhtar, köy bekçisi, köy kahyası (306: 347)
- klabdan** (Bkz. kılaptan) (289:328.2)
- kodak** eşek yavrusu, yavru katır, ayı yavrusu bk. koduk (366: 429.2ö)
- koduk** eşek yavrusu, yavru katır, ayı yavrusu bk. kodak (710: 985f)
- kolakas** patates ve yer elmasına benzeyen, bir tür sebze (428: 525)
- kolan** yünden ya da ipekten yapılmış üzeri içli ince kuşak, kuşakların üstüne gerilen üç santimetre eninde kayış (652: 854.4)
- koldurkoz** (koldur kos) hindinin kabarması (645: 843.24)
- kombak** olmamış incir (276:300.7)
- komça** düğme (388: 459.5h)
- konare** çengel bk. kanarye / kanarya (505: 627.6)
- kopoy** (İng.) kovboy, sığır çobanı (521: 655.8)
- korkuben** korkarak (625: 825.2)
- korkutu** (korkot, korkota, korkut) 1. iri öğütölmüş mısır unu, mısır yarması, 2. un bulamacındaki ezilmemiş un toprakları, 3. büyük dolu tanesi (171: 102.16)
- koru** 1. küçük ormanlık, 2. yasak olan yer (446: 550.1a)
- kotan** kara saban (429: 532.1c)
- koyak** bir ucu dağda son bulan kapalı boğaz, iki dağ, tepe arasındaki boşluk, vadi (474: 588.16c)
- koz** (<Far. goz) ceviz (447: 553.8)
- köçek** (köšek) deve yavrusu (558: 711.6a)
- ködek** kısa, bodur (244: 247.1a)
- köftür** üzüm şirasiyle nişasta kaynatılarak yapılan ve dilim dilim kesilerek kurutulanan bir çeşit tatlı, pestil veya sucuk (431: 537)
- kök** 1. dar ve derin dere 2. pancar (520: 654.4)

- kömbe** süt, yağ ve şekerle yapılan bir çeşit çörek, kurabiye (131: 53.10j)
- köndelen** ters yön (641: 840.6)
- köynek** gömlek (465: 572.6c)
- kubbe-i âlâ** (Far.) yüksek kubbe (397: 469.17)
- kubbe-i billur** (Far.) parlak, camdan kubbe (714: 989b)
- kubbe-i münevver** (Far.) parlak, ışıklı kubbe (714: 989)
- kudretullah** (Ar.) Allah'ın kudreti, gücü (354: 418.3c)
- kukuli** (kukulı) yuvarlak kuku (166: 92.4)
- kukumav** baykuş (520: 654.8b)
- kukurek** (kukur) kambur (375: 447.16a)
- kuldurum** kovuk (339: 401.6)
- kulun** at ve eşek yavrusu (169: 98.8)
- kumba** et sucuğu (701: 952.2)
- kumru** (<Far. kumrî) güvercinler takımından boz, gri renkli bir kuş (110: 8);
- kunkul** tavuğun başındaki tüylü tepelik (337: 397)
- kutla** on iki okkalık ağaçtan yapılmış tahıl ölçeği, şinik (600: 768.3a)
- kutnu** (kutmu) üçetek (190: 141.11)
- kuy** şal ve bez dokunan dokuma aygıtı (223: 206.6)
- kuz** gölgede kalan (497: 625.1)
- kuzlacı** gebe hayvan, mec. mızıkçı bk. buzalacı (763: 1107f)
- kuzlamak** hayvanlar yavrulamak, tavuk yumurtlamak (123: 39.20v)
- kuzluk** kuzu ve oğlak barındırılan küçük ağıl (245: 249.2b)
- külek** tahta kova (141: 61)
- külhan** (Far.) hamamları ısıtan, hamamın altında bulunan kapalı ve geniş ocak (349: 409.10)
- küllüm** örtü (167: 93.15)
- kür** içine girilmeyecek kadar sık orman, çalılık, fundalık yer (501: 626.16a)
- kürük** at veya eşek yavrusu bk. kürik (176: 115.2)
- kürik** at veya eşek yavrusu bk. kürük (174: 108.16b)
- lab** (<Far. leb) dudak bk. leb (120: 39.9)
- labıye** börülce fasüyesi (243: 235.9p)

- lâhza** (Ar.) an (564: 715.38a)
- lâkin** (Ar.) ama, fakat (581: 735.15cc)
- lâl** (<Ar. l'al) kırmızı renkte parlak değerli taş (290:330.5b)
- lâle zülâl** (Far. t. la'l-i zülâl) berrak kırmızı mürekkep (721: 1022)
- lâlegûn** (Far.) lale renkli (579: 735.11)
- lâlek** leylek (407: 490.5m)
- lalezar** (<Far. lâle-zâr) lâle bahçesi bk. lâlizar (198: 148)
- lalın** takunya (671: 873)
- lâlizar** (<Far. lâle-zâr) lâle bahçesi bk. lalezar (185: 137.3)
- lavaş** yaprak şeklinde açılmış tandır ekmeği (441: 544.21)
- leb** (Far.) dudak bk. lab (312: 352.5c)
- lebbey** (<Ar. lebbeyk) buyrunuz, emir sizindir efendim manasında kullanılan bir söz (320: 357.1)
- lebbik** çocukların oyunda kullandıkları düz, yuvarlak ve yassı taş (237: 226.2)
- leçek** tülbent (457: 568.11)
- lemyeledin tarlası** (Ar. lemyelid: doğurmadı + T. tarlası) ykş./mec. sakal (552: 699.6b)
- lenger** çubuk, çengel (505: 627.9b)
- lenterani** (Ar.) "beni hiç göremezsin" anlamında uyak sözü (486: 610.9)
- libas** (<Ar. libâs) giysi (156: 76.14c)
- ling** pirinç dövmeğe yarayan tahta dibek (397: 469.15)
- lokman göz** lokma göz, dışarı fırlamış, patlak göz (446: 548.19a)
- lök** kızgın, azgın deve (267: 281.2a)
- lübdek** bir anda (324: 366)
- lülü** ince boru (520: 654.9)
- maallâk** (<Ar. mu'allak) asılmış, asılı (433: 540.1)
- mağrip** (Ar.) batı (329: 381)
- mahi** (<Far. mâhî) balık (280:307.18)
- mahrama** 1. el havlusu, 2. peçete, 3. başörtüsü (628: 827.15p)
- mahveş** (<Far. meh+veş) ay yüzlü, Ay gibi (464: 568.56)
- mail** (<Ar. mâil) hevesli, istekli (609: 791.5h)
- malacık** buzağı bk. malak (193: 145.13)

- malak** buzağı bk. malacık (365: 429.2c)
- malyon** (malyar) yaylalarda yetişen bir çeşit meşe, ağaçların kabuğu çatlamamış genç dalları (558: 711.6)
- man man** (mam mam) arka arka (242: 235.2)
- manca** bir çeşit yemek (520: 653.4)
- mandıra** mandala, saksı ? (167: 94)
- mangırşak** (mangırcık) saka kuşu (125: 41.3)
- mani** küçük fındık (505: 627.3)
- masara** (masar) kuru ağaç (248: 251.6)
- masta** çift değneği bk. meses / üğendire / üvendire (481: 604.1)
- maşrık** (Ar.) doğu (329: 381)
- matracık** (<Ar. mithare + T. cık) mataracık, metal su kabı (550: 696.4a)
- mavna** (mavra) sudolabı (542: 691.7)
- mavra** (mavrak) leblebicilerin, nohudun kabuğunu çıkarmak için kullandıkları, altı düz daire biçiminde bir araç (476: 595.2)
- mavra** sudolabı (476: 595.1)
- maya** dişi damızlık hayvan (203: 155.11b)
- mayana** anason (314: 355.3)
- mecnun** (<Ar. mecnûn) sevdadan ötürü kendini kaybetmiş, ılgın, deli (433: 540.5)
- mecnun eylemek** (<Ar. mecnûn + T. eylemek) aklını başından almak (725: 1031)
- mefte** (<Ar. meyyit) ölü bk. meyyit (358: 423.2)
- mejbur olmak** (<Ar. mecbûr + T. ol-) zorunda olmak (707: 976.1)
- melâmet** (Ar.) ayıplama, kınama (286:315.15m)
- melek** samanlık bk. merek (183: 129.3g)
- men dakika duka** (Ar. dey.) mec. eden bulur (326: 375.1a)
- menteşek** (menkeşek) çember, bilezik (550: 696.4)
- mentük** (mentek: kulak arkası) mentik: tuzlu sularda yaşayan bir çeşit balık (404: 487.2c)
- meram etmek** (<Ar. merâm +T. et-) istemek, dilemek (660: 859.40)
- merek** samanlık bk. melek (111: 9.2)
- merkeb** (Ar.) binilecek şey, eşek (496: 624.6f)

- merzib** musluk (209: 181.1)
- meses** çift değneği bk. masta / meses / üğendire / üvendire (481: 604.1)
- mesire** (<Ar. mesîre) gezilecek yer, manzara (721: 1021)
- mesken** (Ar.) oturulacak yer (156: 76.14a)
- mesnetsiz** (<Ar. mesned + T. siz) dayanağı olmayan, sahte (165: 87.8)
- meşketmek** (Ar. meşk + T. et-) muhabbet etmek (312: 352.5k)
- meta** (Ar. metâ') mal, ticaret malı (158: 79.4b)
- mevlane** Mevlevihane, tekke (548: 692.27a)
- meyit** (<Ar. meyyit) ölü bk. mefte (331: 387.9a)
- meyletmek** (Ar. meyl + T. et-) ilgi göstermek, gönül vermek (367: 431.5)
- meyyal-i heva** (Ar.) havaya eğilimli (398: 472)
- mezer** mezar (358: 423.2)
- mezet** (<Ar. mezâd) açık artırma ile satış yapılan yer (629: 827.15oo)
- miçi** çocukların yassı taşlarla vurarak oynadıkları ceviz büyüklüğündeki taş (137: 59.1)
- mihnetinen** (<Ar. mihnet + T. ile) güçlükle (412: 500)
- mihriban** (<Far. mihr-bân) şefkatli, dostça (295:332.34f)
- mimicirik** küçük (624: 822.2d)
- minçi** mince, ufalanmış, küçük parça, kıymık bk. minti / mutan (404: 487.2b)
- mine** incik kemiği (346: 404.6)
- mineç mineç** küçük küçük (154: 75.7a)
- mintan** tahıl ölçmeye yarayan, 5-8 kg. alabilen bir ölçek (176: 118)
- minti** mince, ufalanmış, küçük parça, kıymık bk. minçi / mutan (403: 487.2a)
- mirî** (Far. mîr + Ar. î) hazinenin malı olan, beylik (692: 926.11d)
- muallim** (<Ar. mu'allim) öğretmen (348: 407)
- muîd** (Ar.) inzibat teminine memur muallim yardımcısı (751: 1080)
- murabba** (<Ar. murabba') dörtlü (503: 626.23)
- mutan** mince, ufalanmış, küçük parça, kıymık bk. minçi / minti (404: 487.2e)
- muteber** (<Ar. mu'teber) itibarlı, saygın, güzel (661: 859.40b)
- müderriş** (Ar.) ders veren (751: 1080)
- müdevver** (Ar.) yuvarlak (326: 375.4)
- müferri maydan** (<Ar. müferrih meydan) ferahlık veren, iç açan yer (130: 53.3)

- müneccim** (Ar.) astroloji ile uğraşan kişi (544: 692.10)
- mürdümük** dolu (257: 256.11)
- müşavere eylemek** (<Ar. müşâvere + T. eyle-) bir konuda fikir alış verişinde bulunma (417: 513.2)
- müşda** (muşta) bağ, bahçe ve bostanlarda sebze ekmek için ayrılan küçük evlekler (164: 83.17)
- nâghiyan** (<Far. nâ-gâh) ansızın (707: 979)
- nağara atmak** (<Ar. na'ra + T. atmak) yüksek sesle haykırmak (288:321.2)
- nar** (Ar. nâr) ateş, od (120: 39.10)
- navruz** çiğdem, zambak (242: 235.6c)
- necik** nedir (125: 41.4)
- neçeler** niceler (288:321.4)
- nefer** (Ar.) 1. kişi, er (420: 517.16) 2. nevert, dikiş baskısı (585: 748.7)
- nevreste** (Far. nev-reste) yeni bitmiş (312: 352.5c)
- nısf** (Ar.) yarım (661: 859.40ı)
- niğâr** (Far.) resim, resim gibi güzel sevgili (493: 619.9)
- nişadır** (<Far. nişâdûr) amonyak (132: 53.19)
- niyaz** (<Far. niyâz) yalvarma, yakarma, dua (156: 76.14b)
- nodul** üvendirenin ucundaki sivri demir bk. üvendire (481: 604.1)
- od** ateş (568: 725.14)
- oğul uşah** çoluk çocuk (275: 297.1)
- ohlavi** hamur açmaya yarayan araç, oklava bk. oklaç (231: 223)
- okka** (Ar.) 1283 gramlık veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi, kıyye (279:307.15)
- oklaç** hamur açmaya yarayan araç, oklava bk. ohlavi (705: 962)
- ol o** (387: 459.2)
- ovalak** keçi yavrusu (584: 743.1c)
- öfelemek** ovalamak (447: 552.3a)
- öğendire** hayvanları dürtmekete kullanılan ucu demirli değnek, üvendire (403: 486.5)
- öğre** kısrak, beygir (257: 256.13)
- öğür almak** hayvan gebe kalmak (161: 83.11b)
- öğürtlemek** ayırmak, ayıklamak, seçmek, temizlemek (646: 843.30)

- öreke** (röke) eğilmekte olan yün vb. şeylerin tutturulduğu bir ucu çatal değnek (520: 654.2)
- örken** kıldan ya da yünden örülmüş uzun ip, urgan (689: 924)
- övün** öğün, yiyecek (511: 636.2)
- özengi** ocağın altına döşenen ağaç (460: 568.27)
- paç** bez, çaput (167: 95)
- paça** baca (466: 572.13g)
- padişah** (<Far. pād-šâh) hükümdar (165: 87.5a)
- pâkize-gevher** (Far.) saf elmas, saf cevher (387: 459.2)
- pakla** bakla (535: 681.13)
- pala** yüzü geniş, eğri kılıç (573: 730.1)
- paltan** kurbağa bk. patlan (443: 548.7)
- pampal eylemek** şişirmek (362: 423.34)
- papak** kalpak, silindir şapka (456: 567.2)
- papas** (<Yun. papaz) Hıristiyan din adamı (145: 64.25)
- paralanmak** parçalanmak (661: 859.40b)
- pare pare** (Far.) parça parça (159: 81.8f)
- paşa** general, mec. uslu, ağırbaşlı (165: 87.5a)
- patlan** kurbağa bk. paltan (443: 548.7)
- payam** badem (677: 884.2a)
- pazvand** üçgen biçiminde içine muska konulan gümüş kolye (556: 704.10)
- peder** (Far.) baba (568: 725.11)
- pel pel** aptal aptal, şaşkın şaşkın, saf saf (445: 548.14)
- penek** küçük delik (470: 582.7a)
- perçem** (Far.) saç tutamı, kâkül (582: 735.17)
- perçin** bağlantı (309: 348.22c)
- pervaz etmek** (Far. pervâz + T. et-) uçmak (687: 908a)
- peşkir** havlu, örtü (475: 592.1a)
- pınar sereni** kuyudan su çekmekte kullanılan kaldırıca benzer bir aygıt (533: 679)
- piliçli tavuk** yavrulu tavuk (647: 849.4)
- pin** kümes bk. pinlik (251: 253.12)

- pinavut** sekiz on gözlü, uzun ekmek tahtası (154: 75.7c)
- pinlik** kümes bk. pin (693: 930)
- pir** (<Far. pîr) gün görmüş, yaşlı, koca, ihtiyar (311: 349.2)
- piştav** (<İt. pistole) bir tür tabanca bk. piştov / piştov (488: 610.25)
- piştov** (<İt. pistole) bir tür tabanca bk. piştav / piştov (488: 610.32)
- piştov** (<İt. pistole) bir tür tabanca bk. piştav / piştov (487: 610.20)
- piyale** (<Far. piyâle) kadeh (680: 890.9)
- polka** (Leh.) 1. bir çeşit Polonya dansı, 2. bu dansın müziği (567: 725.1)
- potor** abadan dikilen erkek şalvarı bk. potur (340: 401.19)
- potuk** yavru, kedi yavrusu (212: 185.16a)
- potur** abadan dikilen erkek şalvarı bk. potur (145: 64.28)
- pozi** (poza) domuz yavrusu, ayı yavrusu (206: 170.5)
- pöçük** kuyruk bk. puçuk (269: 283.8)
- pösteki naibi** posta vekaleten oturan mec. sandalcı (557: 706a)
- pösteki nazırı** postta oturan, mec. sandalcı (557: 706)
- puçuk** kuyruk bk. pöçük (280:307.20b)
- puhari** baca (569: 728.9a)
- pul** düğme (537: 682.4)
- pungar** pınar, çeşme (721: 1022)
- puse** pus, duman (567: 725.3)
- pür** sıkı dar aralıklı (667: 864.2)
- pürlü** iğne gibi ince yaprak(lı) (690: 926.1b)
- püser** çocuk (496: 624.1)
- rah** (<Far. râh) yol (433: 540.5a)
- rahat-i ruhu hayatefza-yi can** (Far. rahat-ı ruh u hayat-efzâ-yı cân) ruha rahat ve cana hayat veren (367: 431.5)
- rapata** yufka ekmeğini tandıra yapıştırmak için kullanılan, içi ot ya da paçavra dolu, yastık biçiminde araç (514: 645.9c)
- rastık** (rasık) 1. buğday başaklarının kararmasına neden olan bir hastalık, 2. kaşa sürülen kara boya (585: 748.4)

- rehani** (<Far. rāhvân) 1.binek hayvanlarının biniciyi sarsmayan koşma biçimi, 2. bu biçimde koşan binek hayvanı (542: 691.3)
- rençber** (<Far. renc-ber) gündelikçi, ırgat (715: 993e)
- reva** (Far.) yakışır, uygun (311: 349.2)
- rical** (<Ar. recül) erkekler, erkek (251: 253.25)
- rop** (Fr.) çoğu tek parça kadın giysisi (387: 459.5s)
- ruha** (İt.) giysi, giyecek, urba (456: 566.48e)
- ruşen** (<Far. rûşen) aydın, parlak (123: 39.23)
- ruz u şeb** (Far.) gece gündüz (420: 517.16)
- sabrı sükûn** (Ar.) sabır ve sakinlik (751: 1078)
- sabur** (<Ar. sabûr) çok sabırlı (130: 53.3)
- sada** (Ar. sadâ) ses (303: 344.10j)
- sahan** kap, yemek kabı (471: 585.4)
- sahra** (<Ar. sahrâ) kır, ova, çöl (122: 39.20s)
- sail** (<Ar. sâil) soru soran (681: 896)
- saka** aşık oyununda elde kullanılan büyük aşık (679: 890.4b)
- sakar** bazı hayvanların, özellikle atların alınlarında bulunan beyaz leke, küçük akıtma (134: 54.5)
- sal** 1. düzlük, düz, 2. yassı taş (161: 83.3)
- salman** başıboş, serbest (595: 764.2e)
- sam** (sama) köpek pisliği, pislik (291:332.3a)
- sam** boyunduruğa geçirilen eğri değnek (421: 518.2)
- sambağı** boyunduruğun deliklerine geçirilen eğri ağaçları bağlayan ip (421: 518.2)
- sancak** arının iğnesi (415: 503A)
- sandal ağacı** sert, parlak yapraklı bir çeşit ağaç (244: 243)
- sandala** tahtadan yapılmış bölme bk. sandıra / zondıra (732: 1054h)
- sandık** kestane (558: 708)
- sandıra** tahtadan yapılmış bölme bk. sandala / zondıra (412: 501.1);
- sarsağan** (saksağan) kargagillerden, karnı beyaz, kanatları ve kuyruğu kül rengi, kara uzun kuyruklu kuş (202: 155.3)
- sât** yalın, yalnız, tek, tüm, bütün (548: 693.4)

- satıl** kova (335: 394.2)
- sattan** (sata) üzüm salkımı (HB 650: 852.9)
- sayak** yan yana dizilmiş vaziyet (HB 614: 802.1)
- saye** (<Far. sâye) gölge (350: 409.12)
- sayvan** (<Far. sâye-ban) 1. gölgelik (473: 588.10); 2. kulak kepçesi (441: 544.17)
- sefine** (<Ar. sefine) gemi, vapur (505: 627.5)
- seftan** safran (115: 21.8ö)
- sefte** (<Ar. istiftah) siftah, açılış (276:305.1)
- seğmen** (<Far. segmân) bayram günlerinde, düğünlerde, törene yerli giysilerle atlı ve silahlı olarak katılan yiğit (383: 456.6)
- sek** yanları yayvan sepet (109: 5.6)
- sekelemek** ayak üstünde sıçrayarak yürümek (383: 456.4)
- sekmecik** tahterevalli, oturmaya yarayan ağaç parçası, kütük (168: 97.1)
- selcik** geveze arsız, hoppa oynak, bakımsız dağınık kadın (163: 83.14d)
- sele** 1. (sere) baş parmakla işaret parmağı arasındaki uzaklık, 2. sepet (341: 402.1a)
- senit** ekmek tahtası (705: 961)
- ser** (Far.) baş (253: 255.2)
- seren** üstü açık genişçe balkon (127: 47.1)
- sergen** raf (601: 771.2)
- serik** peynir kurdu (448: 555.7)
- serpenek** 1. dam saçağı 2. pencere (251: 253.16)
- setik** taneleri olgunlaşmamış ekin başağı (716: 995)
- sığamak** sıvamak, kıvırmak (267: 279.3b)
- sındı** makas (689: 919)
- sır** sıralı, ince (249: 253.4)
- sırım** sırik (205: 170.1)
- sırma** taranmış, yumuşak (yün saç, pamuk, kendir lifi vb. için) (254: 255.5)
- sıvatlamak** okşamak (612: 800.8)
- sibirmek** süpürmek (HB 284:315.5)
- sim** (<Far. sîm) gümüş, gümüş rengi (661: 859.40g)
- sim sima** (Far. sîm simâ). gümüş yüzü, mec. parlak çehreli (493: 619.9)

- sim u zer** (Far.) gümüş ve altın (627: 827.9)
- siminbeden** (Far.) vücudu gümüşten, gümüş tenli (550: 695.10)
- sindi** makas (416: 506.2)
- sine** (<Far. sîne) göğüs, yürek (505: 627.5)
- sine be sine** (Far.) karşı karşıya, göğüs göğse (311: 349.2)
- sini** tepsi (134: 54.4)
- sipahi** asker (278:307.8)
- sipsi** 1. ağaç dallarından yapılan düdük, 2. huni (457: 568.9)
- sirçe** sırça. içi sırlı çömlek (120: 39.10)
- sorutma** somurtmak, suskun durmak (169: 102.1)
- sovulmak** suyu, sütü çekilmek, azalmak (394: 465.3a)
- soya** elbise (465: 572.6b)
- söbe** yumurta biçimi, oval (128: 50.2)
- söhü** (söbü) sivri, sivrice (705: 961f)
- sual** (Ar. suâl) soru (528: 666.14)
- sulak** meyve düşürmek için ağaca atılan sopa (197: 145.37)
- sultan** (<Ar. sultân) hükümdar (115: 21.8n)
- suluca** 1. mutfakta su dökülen yer, 2. su deposu (285:315.8b)
- sübek** çocukların bacakları arasına yerleştirilen sidik şişesi veya sidiği bir kaba akıtacak boru (711: 987.1f)
- südükleme** işemek (608: 787.21)
- sükkâr** (<Ar. sükker) şeker (721: 1021)
- sülüs** (Ar.) üçte bir (660: 859.40)
- sünbük** gergin durumdaki baş parmakla işaret parmağı arasındaki, açıklık, uzaklık bk. süngüç / süngülüş (372: 444.2b)
- süngüç** gergin durumdaki baş parmakla işaret parmağı arasındaki, açıklık, uzaklık bk. sünbük / süngülüş (372: 444.2c)
- süngülüş** gergin durumdaki baş parmakla işaret parmağı arasındaki, açıklık, uzaklık bk. sünbük/süngüç (372: 444.2e)
- süsen** süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (703: 953.7)
- süven** bağ, bahçe çitlerinde kullanılan uzun kazıklar (427: 522.11)

- süyük** toprak evlerde duvarların en üst kısmı ile damın ucu arasındaki çıkıntı (389: 462.2f)
- süzülmek** kalkmak (643: 841.15)
- şaha** çocukların oyunda kullandıkları iri aşık (679: 890.4a)
- şahbaz** (<Far. şâh-bâz) bir cins iri ve beyaz doğan, yiğit, şanlı, gösterişli (295:332.34)
- şakşak** davar kırkmakta kullanılan makas (226: 214.2j)
- şapalah** tokat (226: 214.3)
- şaplağa nail** mec. tokada maruz (609: 791.5f)
- şar** şehir, kent (185: 135.3)
- şehla** (<Ar. şehlâ) kusurlu sayılmayacak kadar hafif şaşı göz, bakış (288:326.1)
- şehzade** (<Far. şeh-zâde) prens (115: 21.8n)
- şek** (<Ar. şekk) şüphe, zan (495: 621b)
- şelek** 1. boynuzundan biri kırık hayvan, 2. bir kulaklı keçi, 3. bir yanlı kazma, çapa (595: 762); 4. büyümemiş kavun, karpuz (362: 423.37); 5. sırtta taşınan yük (618: 814.18)
- şelemek** (şelelenmek) arkasına yük yüklenmek (240: 232.3)
- şepit** yufka ekmek (428: 524.12)
- şıkırdım** bol, kalabalık, sık (646: 844.A)
- şikâr** (Far.) av (553: 700.2c)
- şimesite** (şimşâd'dan) kaygan ? (506: 627.12)
- şinik** tahıl ölççeği (600: 768.3a)
- şişek** 1-2 yaşında koyun (641: 840.3)
- şive** (<Far. şîve) naz, eda (503: 626.23)
- şort** çort, bir çeşit at yürüyüşü, tırıs (318: 355.37ü)
- tabya** özel tertip edilmiş yapı (435: 541.1g)
- tahsin etmek** (<Ar. tahsîn + T. et-) güzel bulmak, takdir etmek (123: 39.23)
- tahtaboş** (sergen) raf, balkon (739: 1058.2d)
- taka** (tağa, taha, tahça, takça, takka, tap, toka) duvara açılmış kapaksız, küçük dolap. ahırdaki yemlik (111: 9.9)
- takte** takke (475: 592.4)
- talebe** (Ar.) öğrenci (348: 407)

- tapan** 1. toprak vb. şeyleri düzeltmeye yarayan, genelde ağaçtan yapılan yası araç, 2. değirmeni ayarlamaya yarayan çarkın altındaki tahta bölüm, 3. etrafı taş ve ağaçlarla çevrilmiş ağıl (211: 185.3)
- tapir tapir** yürürken çıkan ses (135: 57.6s)
- tapmak** bilmek, bulmak (429: 532.1c)
- tarumar** (Far. târ u mâr) perişan, darmadağın (169: 99.4)
- tatar** 1. çiçeklerin açılmamaış goncaları, 2. postacı, 3. çocukların cirit oynadıkları bir çeşit çubuk (164: 84.1)
- tavruz** renkli ? (404: 487.2d)
- tay** üç yaşına kadar olan at yavrusu bk. taylan (257: 256.13)
- taylan** üç yaşına kadar olan at yavrusu bk. tay (237: 226.3c)
- teber** (Far.) balta, hançer (313: 352.11)
- teganni** (<Ar. tegannî) ırlamak, türkü söylemek (326: 375.6a)
- telis** keten ya da kendirden seyrek dokunmuş çuval (344: 403.13a)
- temek** ahırlarda gübre atmaya ya da saman almaya yarayan pencere (611: 797.1)
- temenna atmak** öne doğru eğildikten sonra, doğrulurken eli başa götürerek selam vermek (517: 646.1b)
- teng ü tar** (Far. teng-târ) küçük, dar çadır (506: 627.12)
- tenki** (<tenike) kadın donu, şalvar (518: 650).
- tepe** (tepelik) kuşların başları üzerindeki sorguç (219: 202.9)
- tepme** tekme, ayakla vurma (226: 214.3)
- terece** (terek) duvarlar oyularak yapılan göz (662: 859.45c)
- terek** raf, sergen (550: 695.8h)
- terman** (toraman) güçlü kuvvetli, azgın kimse (716: 997g)
- teslimi ruh etmek** vefat. etmek (156: 76.14a)
- teşik** (teşi, iğ, kirmen, kermen, kirman) elde yün eğirmeye yarayan, tahtadan yapılmış araç (341: 402.8)
- teşt** büyük leğen (308: 348.15e)
- teşviş** (<Ar. teşvîş) karıştırma (164: 83.19)
- tevek** (devek, tiyek) asma, kavun karpuz, kabak vb. bitkilerin dalları. (126: 44.14a)
- tevir** çeşit, tür (553: 699.6g)

- tığ** (<Far. tığ) kılıç (313: 352.11)
- tigecik** parçacık (367: 431.2)
- tikmek** dikmek (454: 566.24)
- timin** yirmi ya da yirmi dört kiloluk tahıl ölçęi, dört kiloluk tahıl ölçęi, iki, iki buçuk kiloluk tahıl ölçęi. (175: 110)
- tiske** idare lambası (457: 568.10)
- tistan** (tist) yarım küre biçiminde büyük kazan (275:300.1e)
- titacık** keçi yavrusu (476: 596)
- todiri** todi, çingene ? (255: 255.A)
- tolu** buz tanesi biçiminde yağış, dolu (403: 482.3c)
- toluk** koyun, keçi vb.derisinden yapılan yayık (232: 225.5e)
- tomar** topun içini silmekte kullanılan, ucu fırçalı çubuk (125: 43)
- tombah** (tombalak) yuvarlak, küre biçiminde (687: 909)
- tor** yabani (454: 566.18)
- toraman** iri yapılı (454: 566.18)
- toy** yavru (461: 568.36)
- trabzan** (tırabızan tirebüzen, tırabazan, trabuzan) tahta ayakkabı sergeni, merdiven parmaklığı (167: 93.3),
- tubulgu** ince çubuk (484: 608.10)
- tuğ** 1. bazı kuşların tepelerinde bulunan uzunca üy, sorguç 2. padişah ve vezirlerin başlıklarının ön tarafına taktıkları püskül, tüy (590: 754.2i);
- tulumbaz** davlumbaz (701: 951)
- tumbuliza** yuvarlak, kabarık, şikin (173: 108.2n)
- turta** küçük çörek, poğaç (132: 53.10p)
- tuşak** taşak, er bezi, haya (530: 670.7b)
- tuşlamak** hedef tutmak, denk getirmek (702: 953.3)
- tuyanlamak** şişmanlamak (643: 841.13c)
- tüğmek** savurup gitmek, sıçramak (507: 633.1b)
- tülek** tüyü dökülmüş bk. tülüş (222: 206.1c)
- tülü** tüylü (594: 761.2)
- tülüş** tüyü dökülmüş bk. tülek (222: 206.1d)

- uçmağ** (<Soğd. uşmah) Cennet (495: 621b)
- ufra** yufka açılırken, hamurun tahtaya yapışmaması için kullanılan iri un (295:332.34d)
- uğru** hırsız (278:307.1)
- uğur** ön (519: 652.2h)
- ulak** haberci, postacı (119: 39.7)
- ulama** eklenti, telli kuşak (652: 854.2) 1
- umman** (<Ar. 'ummân) ulu, büyük, engin deniz, okyanus (461: 568.46a)
- urah** ufak (388: 459.8d)
- urmak** vurmak (312: 352.5ı)
- urug** çevre, yan (677: 886)
- uryan** (<Ar. 'uryân) çıplak (130: 53.3)
- uz** epeyce, çokça (119: 35)
- üçek** üçlü (214: 191)
- üğendire** çift öküzlerini yürütmek için kullanılan ucuna nodul çakılmış uzun değnek bk. masta / meses / üvendire (176: 117.1)
- ülfet etmek** (<Ar. ülfet + T. et-) yakınlaşmak, muhabbet etmek (312: 352.5ı)
- ülüzgar** yel (237: 226.3a)
- üremek** (ürümek) havlamak (157: 78.3)
- üvendire** çift öküzlerini yürütmek için kullanılan ucuna nodul çakılmış uzun değnek bk. masta / meses / üğendire (210: 183)
- üylemek** (uylamak) üstelemek, kavga başlatmak (725: 1032)
- vahit** (<Ar. vâhid) bir, tek (661: 859.40g)
- vaktolmak** (Ar. vakt + T. ol-) denk gelmek, müsait zaman olmak (625: 825.2)
- varak** (Ar.) yaprak (134: 54.3)
- varize** (varasa) sinir, gövde organları (443: 548.2)
- vekar** (<Ar. vâkar) ağırbaşlılık, temkinlilik (332: 391.3)
- velâketin** (<Ar. velâkin) fakat (556: 704.13)
- velakin** (Ar.) fakat (314: 353)
- vele** renkli kumaş parçaları, gelinlerin kına çaputu, bürümcük, ipek giysi (405: 487.23)

- velem yulet bahçesi** (<Ar. velem yûled: doğurulmadı) ykş./mec. sakal bk. velinimet bahçası (552: 699.6c)
- velinimet bahçası** (<Ar. velem yûled: doğurulmadı) ykş./mec. sakal bk. velem yulet bahçası (553: 699.6d)
- velvele** (Ar.) gürültü patırtı (471: 582.A)
- venelemek** ses çıkarmak (520: 653.3)
- vere** iki sürülmüş bölge arasında kalan tarla parçası (160: 83.1)
- vezir ile vüzera** (Ar.) yüksek rütbeliler, paşalar (528: 666.14)
- visalin cevheri** kavuşmanın cevheri mec. kına (413: 501.9f)
- voyvoda** alay etmek, sataşmak için söylenen bir söz (284:315.5)
- yaba** çatal şeklinde uzun saplı ot vb. şeyler toplamaya yarayan araç bk. anadut (270: 285.6)
- yaba getmek** başka yere, başka köye, uzağa gitmek (124: 39.32)
- Yafa** Yafa şehri (538: 683.1)
- yalak** hayvanların içinde bir şeyler yiyip içtiği kap bk. yalıcık (593: 760.1)
- yalıcık** hayvanların içinde bir şeyler yiyip içtiği kap bk. yalak (246: 249.9)
- yama** dik yer, bayır, yokuş (438: 544.1a)
- yambıl** eğri (692: 926.11k)
- yapağı** kırılmış koyun yünü (353: 417)
- yarıcık** yarıkçık, çatlak, delik (259: 262.2)
- yasla** hayvan yemliği (245: 249.2a)
- yassı yatsı** (626: 827.Ae)
- yatık** ağaç testi (194: 145.18)
- yavşak** bit yavrusu (644: 842)
- yavuz** (yavız) sert, azgın (570: 728.11c)
- yavuzluk** yamanlık (120: 39.10)
- yazmak** sermek, açmak, yaymak (643: 841.15)
- yek çeşm** (Far.) tek gözlü (347: 404.10a)
- yelece** topraktan yapılmış su testisi (150: 72.4)
- yelek** 1. ceket, gömlek, 2. tavana döşenen keçe (472: 588.5)
- yellik yellik** hızlı hızlı, heyecanla (639: 838.2b)

- yencilek** hafif (288:321.1)
- yenik** bir yanı kopmuş, yenmiş, aşınmış (323: 361.9a)
- yenmek** inmek (563: 715.36)
- yeri türab** (T. yer +Ar. türâb) ykş. yer ve toprak (188: 140.2k)
- yesir** esir (262: 268.7)
- yetirmek** götürmek, iletmek (247: 249.16)
- yetmek** varmak, erişmek (212: 185.27a)
- yılmak** bir araya gelmek, büzüşmek (116: 22.2).
- yif yif etmek** yürürken ses çıkarmak (114: 19.2)
- yiricik** yarık, ayrık, yırtık bk. yirik (341: 402.2)
- yirik** yarık, ayrık, yırtık bk. yiricik (323: 361.9)
- yiv** kumaşta bükülen yerlerde oluşan çizgi (431: 534.11)
- yoğrum** yoğurma işi (607: 786.16e)
- yola revan olmak** yola koyulmak, çıkmak (707: 979)
- yonga** rendelenen bir şeyden çıkan parça, kamga: ağaç, demir vb. yongası bk. yonka (111: 9.3)
- yonka** rendelenen bir şeyden çıkan parça, kamga: ağaç, demir vb. yongası bk. yonga (224: 208.6b)
- yonmak** yontmak (504: 626.29ö)
- yorgalamak** yorga (rahvan) yürütmek (216: 196.2)
- yöğürmek** sallanmak (707: 981.1)
- yuğrum** leğen ya da tekne de yoğrulan hamur (607: 786.16g)
- yuhu** uyku (548: 692.28)
- Yusufu Kenan** (<Far. t. Yûsuf-i Ken'an.) Hazreti Yusuf (162: 83.13f)
- yüğürlmek** çiftleşip döl almak (473: 588.14)
- yüğüruk** sallanma, koşma (114: 19.2)
- yüğürtmek** koşmak (702: 953.1c)
- yüre** yöre, iç, yan (160: 83.1)
- yürük** güçlü, çevik, çalışkan, eline ayağına çabuk (211: 185.5)
- yütmek** yitmek (544: 692.10)
- zabın** yoksul, şaşkın, miskin (524: 658.3)

- zağar** (zaar, zagar, zağ, zavvar) küçük köpek, köpek yavrusu, tazi, çoban köpeği (117: 25.1)
- zâhir** (Ar.) açık, görünen (165: 87.7)
- zahit** (<Ar. zâhid) kendini ibadete vermiş kişi, sofu (465: 572.6g)
- zahra** (<Ar. zahîre) yiyecek, yedek yiyecek (392: 463.5)
- zal** deli (326: 375.6d)
- zapteylemek** (<Ar. zabt + T. eyle-) elde tutmak. güç yetirmek (506: 627.11)
- zar** (<Far. zâr) dil, ağlama, inleme (297:334.5)
- zarif** (Ar.) ince, güzel, şık, nazik (345: 404.5d)
- zarife** (Ar.) bayanlar için, ince, güzel, şık, nazik (331: 387.1)
- zegerek** (zârek, zeğrek) keten tohumu (107: 2.3)
- zek** tarlada ekin, fide, fidanlar arasında yetişen zararlı ot (420: 517.10b)
- zenpare çiçek** ykş. altın parçası, sarı renkte çiçek (624: 823.4)
- zer** (Far.) altın, sarı (661: 859.40g)
- zerdeli** (<Far. zerd-âlû) bir tür kaysı (657: 859.13)
- zerlenmek** sararmak (660: 859.40)
- zevk eylemek** (Ar. zevk + T. eyle-) lezzet almak (506: 627.11)
- zevkü safa** (<Ar. zevk u safâ) lezzet ve eğlence (150: 71.1)
- zeynel varak** (Ar.) yaprak süsü (507: 631)
- zıbbirik** oynak (521: 655.9)
- zındık** makas (141: 62.5)
- zırnık** bulaşık taşı, kibrit, osijeni alınmış cıva (671: 871)
- zırtıl** deli, delimsi, yaramaz (404: 487.7a)
- zırtlak** sulu (687: 909)
- zil varak** (<Ar.zî-varak) yapraklı ? (312: 352.7)
- zinar** kaya ? (288:325.1)
- ziyan** (<Far. ziyân) zarar (521: 655.7)
- zondıra** tahtadan yapılmış bölme bk. sandıra / sandala (732: 1054e)
- zoval** kızılcık (418: 515.2)
- zulmet** (Ar.) karanlık (123: 39.23)
- Zülüfkar** (Ar.) Zülfikar'dan bozma (185: 137.2)

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, Türker; Ozan, Fıtrat (1972), *Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Acıpayamlı, Orhan (1978), *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Akaya, Nevin (1999), *Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*, Akademi yayınları, Balıkesir.
- Aksan, Doğan (1996), *Türkçenin Sözcüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Doğan (1998), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan (1999), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (I-II)*, İnkılâp Kitabevi yayınları, İstanbul.
- Aktaş, Şerif, (1998), *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Alperen, Altan (1996), “Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru Bilmeceler”, *Milli Folklor*, S. 31-32, s. 117-125.
- Alptekin, Ali Berat (2006), “Türk Masallarında Karşılaştığımız Bilmecemsi Unsurlar”, *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*, Konya, s. 334-361.
- Altuğ, Kurtul (1978), “Hayvan Seslerinin Dillerdeki Yankısı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 353, s. 8511-8512.
- Aristoteles (2001), *Retorik* (Çeviren: Doğan, Mehmet H.), Yapı Kredi yayınları, İstanbul.
- Artun, Erman (1997), “Adana’da Bilmecce Sorma Geleneği”, *I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Balıkesir.
- Artun, Erman (2002), “Günümüz Adana Aşıklık Geleneğinde Mizah”, turkoloji.cu.edu.tr
- Artun, Erman, “Adana’da Bilmecce Sorma Geleneği”, turkoloji.cu.edu.tr
- Artun, Erman (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi yayınları, İstanbul.
- Aslan, Ensar (2003), *Halkbilimi Araştırmaları (I)*, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi yayınları, Diyarbakır.

- Aslan, Ensar (2004), “Türk Halk Hikayeciliğinde Kullanılan Kalıp Söz Grupları ve Manzum Tasvirler”, *Mitten Meddaha Türk Anlatıları Uluslar Arası Sempozyumu*, Ankara.
- Aslan, Sema (2002), “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -CIk Eki Üzerine”, *Türk Dili*, Ankara, S. 603, s. 224-228.
- Atakay, Kemal (2004), “İmge”, *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 67-73.
- Atay, Hakan (2002), “Teker Tekerlemeler: Gülünçlük, Alaysama ve Sıradanlık Üzerine Gözlemler”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 55, s. 8-14.
- Bada, Gülhan (1999), *Türkmen Matalları (Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi İncelemesi-Metin ve Çeviri)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Banarlı, Nihad Sami (1956), “Halk Bilmecelerinde Rüya ve Ötesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 81, s. 2281-2282.
- Başgöz, İlhan (1974), “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: A. Levent Alpay), İstanbul, S. 37, s. 29-38.
- Başgöz, İlhan (1986), "Bilmecelerin Toplumla İlgisi", *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul, s. 248-251.
- Başgöz, İlhan; Andreas Tietze, (1973), *A Corpus of Turkish Riddles*, University of California Pres, Bereley-Los Angeles-London.
- Başgöz, İlhan; Tietze, Andreas (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri (THB)*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Bayrı, Mehmet (1972), *İstanbul Folkloru*, Eser yayınları, İstanbul.
- Bilgegil, M. Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuat (2000), *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Boratav, Pertev Naili; Başgöz, İlhan (1974), “Türk Halk Bilmeceleri” *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: Vedat Aydınoglu), İstanbul, S. 37, s. 2-13.
- Bortav, Pertev Naili (1982), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek yayınları, İstanbul.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (1996), Türk Dil Kurumu yayınları , Ankara.

- Brower, Reuben Arthur (2004), “İmgelemeden Eğretilmeye”, *Kitap-lık*, İstanbul, S. 74, s. 98-101.
- Can, Eyüp (01.08.1995), “Hilmi Yavuz Üzerine”, (Ropörtaj), *Zaman Gazetesi*, s.8.
- Cankara, Murat (2002), “Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmece”, *Milli Folklor*, S. 55, s.8-14.
- Cemiloğlu, İsmet (2000), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Cemiloğlu, İsmet (2001), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Çağırın, Önder (1999), Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi, 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, 1996, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 239-266.
- Çaldak, Süleyman (2004), *Nergisi ve Nihâlistân'ı*, Özserhat Yayıncılık, Malatya.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz (1993), *Han Duvarları*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.
- Çelebioğlu, Amil; Öksüz, Yusuf Ziya (1979), *Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)*, Ülker Yayınevi, İstanbul.
- Çelimli, Salim (1993), *ÖSS-ÖYS'ye Hazırlık Türkçe Edebiyat*, Sanem Bilgisayar Matbaacılık, Ankara.
- Demiralp, Oğuz (2004), “İmaj Değil, İmge”, *Kitap-lık*, İstanbul, S. 74, s. 75.
- Derleme Sözlüğü (DS) (1993), I-XI cilt, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Develi, Hayati (1997), “(sA) Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *TDAY Bellekten 1995*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 115-152.
- Devellioğlu, Ferit (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Dilçin, Dehri (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Dorst, D. John (1998), Postmodernizm ve Folklor, *Milli Folklor*, Ankara, S. 37, s. 158-159.

- Duymaz, Ali (2002), “Tekerlemelerin Tür ve Şekil Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 291-306.
- Duymaz, Ali (2006), “Afganistan Özbeklerinin Bilmeceleri İle Anadolu Sahası Bilmecelerinin Ortak Yapı Özellikleri Üzerine”, *Prof. Dr. Saim Sakaoglu'na Armağan*, Konya, s. 470-480.
- Elçin, Şükrü (1989), *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Elçin, Şükrü (1998), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Enver, Mahmut; Nedret, Mahmut (1997), *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- Erten, Münir (Basılmamış), “Girişik Birleşik Cümle”, 26 Eylül- 1 Ekim 2000 tarihinde yapılan Uluslar Arası Türk Dil Kurultayında sunulan bildiri.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1955), “Dil ve Halk Bilgisi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 70, s. 1106.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1959), “Bilmecelerimiz”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul , S. 121, s. 1963-1964.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1959), “Bilmecelerin Konusu”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 124, s. 2032-2033.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1962), “Bilmecelerin Yapısı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 159, s. 2856-2857.
- Eyüboğlu, Sabahattin (1992), “Bilmecelerin Cennetinde”, *Atatürk Devri Türk Edebiyatı-II*, (Haz. Mehmet Kaplan ve diğerleri), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 1165-1170.
- Felek, Burhan (1990), “Türkçemizin Zenginliklerinden Örnekler”, *Dil Tartışmalarında Gerçekler 1*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 80-82.
- Friedman, Norman (2004), “İmge”, *Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 80-89.
- George, Robert A.; Dundes, Alan (1974), “Bilmecelerin Yapısal Bir Tanımına Doğru” (Çeviren: Aslı Göksel), *Folklorla Doğru-Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37, s. 87-96.

- Göçceli, Yaşar Kemal, (1952), “Tekerlemeler Nerde, Nasıl ve Ne Zaman Söylenir”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 32, s. 497-499.
- Görkem, İsmail (1999), “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 43, s.13-18.
- Gözaydın, Nevzat (1985), “Çocuk ve Folklor”, *Türk Dili*, Ankara, S. 400, s. 326-352.
- Güney, Eflatun Cem (1997), *Masallar*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Güven, Sevdije (1993) *Bulgaristan Türkleri Bilmeceleri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Bitirme Tezi.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.
- Hatipoğlu, Vecihe (1988), “Kelime Grupları ve Kuralları” *TDAY Belleten*, 1963, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 203-244.
- Helimoğlu Yavuz, Muhsine (1996), “İlhan Başgöz’ün Türk Bilmeceleri Üstüne Bir Değerlendirme”, *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II, 22-23 Aralık 1994*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 12-15.
- Hengirmen, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Ibrayev, Şakir (1998), *Destanın Yapısı*, (Aktaran: A. Abbas Çınar), Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara.
- İçel, Hatice (2006), “Türk Bilmeceleri ve Motif İndex'te Yer Alan Bilmeceler”, *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*, Konya, s. 515-519.
- İmirgi, Aysun (2006), “Elazığ’da Derlenen Bilmecelerin Yapı Biçim Yönünden İncelenmesi ve Kümelenmesi”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 2001*, s. 131-154.
- K. Langer, Susanne (2004), “Benzerlik”, *Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 95-97.
- Kağıtçı, M. Ali (1966), “İstanbul’dan Derlenen Yanıltmalara İlaveler”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, İstanbul, Sayı: 209, s. 4280.
- Kahraman, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Kalfa, Mahir (2005), “Dilimizde Kısaltmalar Sorunu”, *Türk Dili*, Ankara, S. 639, s. 201-207.

- Kaplan, Mehmet (1990), *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 265-267).
- Karademir, Fevzi (2001), *Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karadavut, Zekeriya (2006), “Kırgız Bilmeceleri”, Prof. Dr. *Saim Sakaoğlu’na Armağan*, Konya, s. 481-514.
- Karahan, Leyla (1995), “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, Ankara, s. 37-39.
- Karakaya, Zeki (2004), “Göstergebilimsel İşlevler Açısından Ninniler”, *Milli Folklor*, S. 61, s. 44-57.
- Karasar, Niyazi (2005), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karataş, Turan (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmut (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt: I-II- III- IV* (Çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kayıpov, Sulayman Turdiyevic (2002), “Sözlü Gelenekte ve Edebiyatta Metin Kavramı”, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara. s. 459-465.
- Kayra, Osman (2003), “Atasözlerinde Anlam Kaymaları, Zamana Bağlı Anlam ve Coğrafi Mekân Kayıpları”, *Milli Folklor*, Ankara, S. 60, s. 116-127.
- Kılınç, Aziz (2005), “Sözlü Ürünlerin Geleceğe Taşınmasında Ortamların Rolü ve Bir Örnek”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 68, s. 85-90.
- Kıran, Zeynal (2001), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kırkoğlu, Serdar Rıfat (2004), “Anlatı Sanatının Olmazsa Olmazı: İmge ”, *Kitap-lık*, İstanbul, S. 74, s. 76-77.
- Koç, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi yayınları, İstanbul.
- Komisyon (1991-1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (I-II)*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Komisyon (2000), *İmlâ Kılavuzu (İK)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Komisyon (2005), *Türkçe Sözlük (TS)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

- Kononov, A-N (1957), “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *Bilimsel Bldiriler*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, s. 177-179.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri, (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2005), “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, *Türk Dili*, Ankara, S. 638, s. 118-125.
- Koz, M. Sabri (1970), “Karşılıkları İçinde Bulunan Bilmeceler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 256, s. 5786-5787.
- Koz, M. Sabri (1974), “Hankendi Bilmeceleri”, *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37, s. 60-79.
- Koz, M. Sabri (1974), “Tomarza Bilmeceleri”, *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37, s. 48-59.
- Koz, M. Sabri (1974), “Türk Halk Bilmeceleri Kaynakçası”, *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37, s. 39-47.
- Köktürk, Şahin (2005), “Çocuklara Şiirin, Felsefenin ve İmgesel Dünyanın Kapılarını Açan Tür Bilmeceler”, *Hece (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı)*, S. 104-105, s. 120-127, Ankara.
- Kurnaz, Cemal (1990), *Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Denemeler*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Levend, Agâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı (Kelimeler, Remizler, Mazmunlar, Mefhumlar)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Lyons, John (Çeviren: Kocaman, Ahmet (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Macit, Muhsin (1996), *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Mıdık, Nilüfer (1989), *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Mirzaoğlu, F. Gülay (2002), “Sözel Şiirde Söz ve Ezgi İlişkisi” *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2002*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 533-543.

- Mungan, Güler (2002), *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi*, Simurg yayınları, İstanbul.
- Nedret, Mahmut (1992), “Çocuk Folkloru”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, Cilt: III, s. 133-140.
- Nişanyan, Sevan (2004), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam yayınları, İstanbul.
- Nureddin Seyidov (1982), *Azeri Bilmeceleri ve Bilmece Dili*, (Çeviren: Neriman Hepbildikler), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Lisans Tezi.
- Oğuz, M. Öcal (2002), “Metin ve Anlatım Ortamı Merkezli Kuramların Türk Halk Bilimi Çalışmalarına Uygulanması Üzerine Bazı Dikkatler”, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara. s. 549-553.
- Önder, Ali Rıza (1983), “Türklerde Renk Geleneği”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1982, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 125-131.
- Özçelik, Sadettin (2002), “Türkçedeki Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları”, *Türk Dili*, Ankara, S. 612, s. 1033-1041.
- Özçelik, Sadettin (2004), “Türkçede Kullanılan Arapça Kelimelerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bazı Tespitler”, *Türk Dili*, Ankara, S. 634, s. 550-562.
- Özçelik, Sadettin (2005), *Dede Korkut*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özçelik, Sadettin; Erten, Münir (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Ankara.
- Özergin, M. Kemal (1966), “İstanbul’da Derlenen Yanıltmacalar”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, İstanbul, S. 209, s. 4238.
- Özmen, Mehmet, “Alkış ve Kargışlarda Cümlenin Anlatım Özelliği”, *Türkoloji.cu.edu.tr*
- Öztürk, Ali (1985), *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, Ali Osman (1998), “Türk Halk Türkülerinde Sözcükleri, Eğretileme ve Simgeler”, *Pertev Naili Boratav Armağanı*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 257-284.
- Özünü, Ünsal (1997), *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Doruk Yayıncılık, Ankara.

- Özünü, Ünsal (2003), “Sözbilimde Dil Yapıları ve Şiir İncelemeleri”, *II. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu 9-10 Mayıs 2002*, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, Adana. s. 117-133.
- Özyürek, Rasim (1996), “Bilmecelerimiz”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1995*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 72-84.
- Pala, İskender (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü (I-II)*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Pekacar, Çetin (2003), “Kumuk Türklerinin Bilmeceleri”, *Milli Folklor*, Ankara, S. 60, s. 211-218.
- Pound, Ezra (2004), İmajizm Üzerine, *Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 93-94.
- Propp, Vladimir (1998), “Folklorun Tabiatı”, *Millî Folklor*, Ankara, S. 37, s. 160-169.
- Richards, La. (2004), Görsel İmgeler, *Kitaplık*, S. 74, s. 90-92.
- Sakaoğlu, Saim (1970), “Bilmecelerimiz ve Dört Mısradan Oluşan Erzurum Bilmeceleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Erzurum, S. 1, s. 55-63.
- Sakaoğlu, Saim (1973), “Beyitlerden Kurulu Erzurum Bilmeceleri”, *Türk Kültürü*, Ankara, S. 125, s. 274-282.
- Sakaoğlu, Saim (1980), “Türk Bilmecelerinde Soru Kalıplaşması ve Kalıp Sorular” *Köz*, S. 3, s. 29-48.
- Sakaoğlu, Saim (1982), “Bilmecelerimizde Doldurma Kelimeler”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, Cilt: 2, s. 345-360.
- Sakaoğlu, Saim (1983), “Bilmece Terimi Üzerine Notlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları (1979-1983)*, Ankara, s. 1-2.
- Sakaoğlu, Saim (1983), “Bilmecelerimizde Konuşma” *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara, s. 97-107.
- Sakaoğlu, Saim (1995), “Azerbaycan ve Anadolu Sahası Bilmecelerinde Görülen Yapı Ortaklıkları Üzerine”, *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri 1-7 Temmuz 1993*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 491-499.
- Salman, Yurdanur (2004), “İmge-Zor Yakalanır Bir Görselleştirme”, *Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 65-66.
- Sarıca, Mustafa (2005), “Anlatımda Birim Eksiltme”, *Türk Dili*, Ankara, S. 639, s. 208-212.

- Schimmel, Annemarie (2000), *Sayıların Gizemi*, (Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sertkaya, Fikri Osman (1999), “Çukurovada Düzenlenen Bilmece, Muamma, Lugazlar”, *III. Uluslar arası Çukurova Kültürü Bilgi Şöleni*, Adana, s. 592-601.
- Soysal, Ahmet (2004), *İmge, Kitaplık*, İstanbul, S. 74, s. 78-79.
- Sual, Mahir (1974), “Dünya Bilmeceleri”, *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37. s. 81.
- Şirin, Mustafa Ruhi (2000), *Çocuk Edebiyatı*, Çocuk Vakfı yayınları, İstanbul.
- Tane, Vahit (1995), *ÖSS ve ÖYS’ye Hazırlık Türkçe Edebiyat*, Nesil Matbaacılık, İstanbul.
- Tansuğ, Sabiha (1992), “Anadolu Halk Dilinde Türkçe Çiçek Adları”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, Cilt: I, s. 84-87.
- Tarlan, Ali Nihat (1936), *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul Üniversitesi yayınları (Burhaneddin Matbaası), İstanbul.
- Tekin, Mehmet (2002), *Roman Sanatı I (Romanın Unsurları)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Temel Britanica* (1992), Ana Yayıncılık, İstanbul, Cilt: 3, s. 192-194.
- Tezel, Naki (1965), “Bilmeceler Hakkında”, *Türk Yurdu*, Ankara, S. 308, s. 22-24.
- Tezel, Naki (2004), *Türk Halk Bilmeceleri*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.
- Tietze, Andreas (1974), “Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi” *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: A. Levent Alpay), İstanbul, S. 37, s. 14-28.
- Toklu, M. Osman (2003), “Alışılmamış Bağdaştırmaların Anlam Yapısı”, *II. Dil, Yazın ve Değişibilim Sempozyumu 9-10 Mayıs 2002*, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, Adana, s. 144-153.
- Topaloğlu, Ahmet (1989), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Toparlı, Recep ve Diğerleri (2004), *Resimli Türkçe Kamus*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tseng, Lan-Ya (2002), *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

- Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Bilgi Şöleni 7-8 Ocak 2002*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Türkyılmaz, Fatma (1999), *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tzvetan Todorov, Fantastik “Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım” (Çeviren: Nedret Öztokat), Metis yayınları, Bizim Büro Basımevi, İstanbul.
- Uç, Himmet (2006), *Roman Eleştiri Terimleri*, Ankara.
- Uraz, Murat (1950), “Halk Edebiyatında Mizah”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 12, s. 178-179.
- Uraz, Murat (1950), “Halk Edebiyatında Muamma”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 8, s. 113-115.
- Usta, Halil İbrahim (2000), “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları İle İlgili Bir Sınıflandırma”, *Türk Dili*, Ankara, S. 579.
- Vardar, Berke ve Diğerleri (1983), *20. Yüzyıl Dilbilimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vardar, Berke ve Diğerleri (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi yayınları, İstanbul.
- Yaman, Ertuğrul, (1999), *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Yançev, Nihail (2002), *Mani ve Bilmeceler*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Yetiş, Kâzım (1993), *Türkçe'nin Nakışları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Yücel Çetin, Ayşe (1993), “Türk Bilmeceleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Şükrü Elçin Armağanı)*, Ankara, S. 29, s. 389-392.
- Zülfikar, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.